KARL MARX

BAZELE CRITICII ECONOMIEI POLITICE

**

PROLETARI DIN TOATE ȚĂRILE, UNIȚI-VĂ!

KARL MARX

Bazele criticii economiei politice

* *

EDITURA POLITICĂ
BUCUREȘTI — 1974

Prezenta traducere a fost întocmită în colectivul de redacție al Editurii politice după originalul în limba germană apărut în editura „Dietz", Berlin, 1953, și versiunea rusă apărută în Editura pentru literatură politică, Moscova, 1969.

KARL MARX

MANUSCRISE ECONOMICE

DIN ANII 1857—1859

(Varianta inițială a „Capitalului")

Partea a II-a

CRITICA ECONOMIEI POLITICE

(Ciorna din 1857—1858)[1]

[A doua jumătate a manuscrisului]

Scris în octombrie 1857—mai 1858
Publicat pentru prima oară în întregime
de Institutul de marxism-leninism,
în limba originalului, în 1939,
sub titlul „Grundrisse der Kritik
der politischen Oekonomie (Rohentwurf) 1857—1858"

Se tipărește după manuscris
Tradus din limba germană

[III.] Capitolul despre capital

[sfîrşit]

[Secţiunea a doua]

Procesul de circulaţie a capitalului

[Sfîrşit]

[C) Circuitul şi rotaţia capitalului]

[1)] Circulaţia capitalului şi circulaţia banilor

[V—16] Am văzut că adevărata natură a capitalului iese la iveală abia *la sfîrşitul circuitului al doilea* *.

Ceea ce trebuie să analizăm acum este însuşi *circuitul* sau *rotaţia capitalului*. La început se părea că producţia se află dincolo de circulaţie, iar circulaţia dincolo de producţie. Circuitul capitalului — circulaţia ce se manifestă ca circulaţie a capitalului — înglobează ambele momente. În cadrul lui, producţia se dovedeşte a fi punctul final şi punctul de plecare al circulaţiei, şi viceversa. Caracterul autonom al circulaţiei este redus acum la o simplă aparenţă, la fel ca şi exterioritatea faţă de ea a producţiei.

* * *

[V—16] Circulaţia monetară pornea dintr-o infinitate de puncte şi se reîntorcea într-o infinitate de puncte. Punctul de reîntoarcere nu funcţiona cîtuşi de puţin ca punct de plecare. În rotaţia capitalului, punctul de plecare funcţionează ca punct de reîntoarcere, iar punctul de reîntoarcere ca punct de plecare. Capitalistul însuşi este punctul de plecare şi punctul de reîntoarcere. El schimbă bani pe condiţii de producţie, produce, realizează valoarea produsului, adică îl transformă pe acesta în bani, iar apoi reia procesul. Privită în sine, circulaţia monetară se stinge necesarmente în bani ca într-un lucru inert. Circulaţia capitalului se reia mereu de la sine, se structurează în diferitele ei momente şi reprezintă un perpetuum mobile. Punerea preţurilor în sfera circulaţiei monetare era pur formală,

* Vezi *K. Marx.* „Bazele criticii economiei politice", partea I, Bucureşti, Editura politică, 1972, p. 407—410. — *Nota red.*

deoarece *valoarea* era constituită ca premisă independent de circulația monetară. Circulația capitalului reprezintă *punerea prețurilor* nu numai sub raport formal, ci și sub raport real, deoarece această circulație pune valoarea.

Acolo unde, la rîndul ei, valoarea apare ca premisă în cadrul circulației capitalului, ea poate să fie numai o *valoare pusă* de un alt capital. Intervalul parcurs de bani în cadrul circulației monetare este strict limitat, iar împrejurările care accelerează sau moderează circulația monetară reprezintă impulsuri exterioare. În rotația sa, capitalul se automărește și-și prelungește [V—17] drumul, iar rapiditatea sau încetineala rotației constituie, la rîndul ei, un moment imanent al drumului parcurs de capital. Capitalul se modifică calitativ în procesul rotației, iar totalitatea momentelor rotației capitalului reprezintă ea însăși momentele producției lui — atît reproducția, cît și producția nouă de capital.

{Am văzut că la sfîrșitul circuitului al doilea, adică al circuitului plusvalorii care a fost folosită în calitate de capital adițional, dispare iluzia că, în schimbul dintre capitalist și muncitor, acesta din urmă primește de la celălalt altceva decît o anumită parte din propria muncă materializată. Ce-i drept, în cadrul modului de producție bazat pe capital ca atare, partea de capital care reprezintă materia primă și unealta este pentru respectivul capital individual o valoare *existentă ca premisă* a acestui capital și premisă a *muncii vii* pe care el o cumpără. Aceste două capitole de cheltuieli ale capitalistului individual [materia primă și unealta] se dovedesc a fi fost puse de un *capital străin,* adică tot de *capital,* dar de un alt capital. Ceea ce este materie primă pentru un capitalist este produsul unui alt capitalist. Ceea ce este pentru unul produs este pentru celălalt materie primă. *Unealta* unuia este produsul celuilalt și poate servi chiar ca materie primă pentru producerea unei alte unelte. Prin urmare, ceea ce în capitalul individual apare ca premisă, ca ceea ce noi am denumit valoare constantă, nu este altceva decît premisă a capitalului prin capital, astfel încît capitaluri din diferite ramuri de producție se presupun reciproc ca premisă și condiție. În sine, fiecare capital se reduce la munca moartă care *s-a autonomizat* ca *valoare* față de munca vie. În ultimă analiză — facem abstracție de substanța naturală lipsită de valoare — nici un capital nu conține altceva decît muncă. Faptul că intervin mai *multe* capitaluri nu trebuie să afecteze analiza noastră. Dimpotrivă, relația dintre aceste *multe* capitaluri va deveni clară după ce vom analiza acel ceva comun tuturor capitalurilor.}

Rotația capitalului este totodată devenirea, creșterea lui, procesul lui de viață. Dacă există ceva care ar trebui să fie asemuit cu circulația sîngelui, acest ceva nu este formala circulație monetară, ci substanțiala circulație a capitalului.

Dacă circulația presupune în toate punctele producție și este circulația unor produse care (indiferent dacă e vorba de bani sau de mărfuri) emană pretutindeni de la un proces de producție care este, la rîndul său, procesul capitalului, acum însăși circulația monetară este determinată de circulația capitalului, pe cînd înainte ea părea că se desfășoară *alături* de procesul de producție. La această chestiune vom reveni ulterior.

[2)] Procesul de producție și procesul de circulație ca momente ale circulației capitalului

Dacă considerăm circulația — sau rotația — capitalului ca un întreg, distingem două momente esențiale: procesul de producție și circulația propriu-zisă, ambele ca momente ale circulației capitalului. Durata rămînerii capitalului în sfera procesului de producție depinde de condițiile tehnologice ale acestui proces, și rămînerea capitalului în această fază coincide nemijlocit cu dezvoltarea forțelor de producție, oricît de diferită ar fi durata procesului de producție în funcție de felul producției, obiectul ei etc. Durata procesului de producție nu este aici altceva decît timpul de muncă necesar pentru confecționarea produsului (eroare !) [2]. Cu cît acest timp de muncă este mai scurt, cu atît este mai mare, așa cum am văzut, plusvaloarea relativă. A spune că pentru o anumită cantitate de produse este nevoie de mai puțin timp de muncă este totuna cu a spune că într-un anumit timp de muncă pot fi confecționate mai multe produse. Pentru o cantitate de capital determinată, scurtarea duratei rămînerii în procesul de producție, a timpului în decursul căruia se sustrage circulației propriu-zise și se află în lucru coincide cu scurtarea timpului de muncă necesar pentru confecționarea unui produs, cu dezvoltarea forțelor productive, cu folosirea atît a forțelor naturii și a mașinilor, cît și a forțelor naturale ale muncii sociale, cu concentrarea muncitorilor, cu combinarea și diviziunea muncii. Așadar, se pare că, sub acest raport, aici nu intervine nici un moment nou. Dar dacă, în ceea ce privește un capital individual, se ia în considerație faptul că partea lui care constă din materie primă și unealtă (din mijloace de muncă) este produsul unui capital străin, se constată că viteza cu care capitalul poate reînnoi procesul de producție este determinată și de dezvoltarea forțelor productive în toate celelalte ramuri de producție. Acest lucru devine cît se poate de clar din momentul în care admitem că unul și același capital își produce materia primă, uneltele și produsele finite. Examinînd capitaluri *diferite*, vedem că durata rămînerii capitalului în faza procesului de producție devine ea însăși un moment al circulației. Aici însă nu avem de-a face cu mai *multe* capitaluri. Prin urmare, acest moment nu va fi examinat aici.

Al doilea moment este intervalul de timp ce se scurge între transformarea capitalului în produs și transformarea lui în bani. De viteza cu care este parcurs acest interval de timp, adică de durata lui, depinde, evident, frecvența cu care poate capitalul să reînceapă — într-un interval de timp dat — procesul de producție, procesul de autovalorificare.

Dacă un capital — alcătuit inițial, să zicem, din 100 de taleri — efectuează patru rotații într-un an (presupunem că profitul reprezintă de fiecare dată 5% din valoarea capitalului) și dacă valoarea nouă nu se capitalizează, se obține același rezultat ca în cazul cînd un capital de patru ori mai mare și cu aceeași rată a profitului, egal, să zicem, cu 400 de taleri, efectuează o rotație într-un an și dă un profit de 20%.

Viteza de rotație — celelalte condiții ale producției rămînînd neschimbate — înlocuiește, așadar, *masa* capitalului. Sau, cu alte cuvinte, dacă [V—18] o valoare de patru ori mai mică se realizează de patru ori, în calitate de capital, în aceeași perioadă în care un capital de patru ori mai mare se realizează, în calitate de capital, o singură dată, atunci profitul — producția de plusvaloare — va fi, în cazul capitalului mai mic, tot atît de mare — *cel puțin tot atît de mare* — ca în cazul unui capital mai mare. Spunem: cel puțin. Profitul poate fi mai mare, deoarece, la rîndul ei, plusvaloarea poate fi de asemenea folosită în calitate de capital adițional.

Să presupunem, de pildă, că un capital de 100 de taleri aduce de fiecare dată un profit de 10% (pentru înlesnirea calculului anticipăm aici asupra *acestei forme* de plusvaloare), indiferent de numărul de rotații efectuat în decurs de un an. Atunci [dacă într-un an capitalul efectuează patru rotații] la sfîrșitul trimestrului I el reprezintă 110 taleri, la sfîrșitul trimestrului II — 121 taleri, la sfîrșitul trimestrului III — 133,1 taleri, iar la sfîrșitul ultimei rotații — 146,41 taleri; în aceeași perioadă de timp, un capital de 400 de taleri care efectuează o rotație în decurs de un an va fi egal cu numai 440 de taleri. În primul caz profitul obținut [în decurs de un an] reprezintă 46,41 taleri, iar în cel de-al doilea — numai 40 de taleri. (Faptul că premisa exemplului de față este greșită în măsura în care, la fiecare creștere, capitalul nu aduce *aceeași* rată a profitului, nu afectează exemplul luat, întrucît aici nu interesează cu cît e mai mare plusvaloarea în primul caz, ci numai dacă în genere ea depășește — și într-adevăr depășește — 40 de taleri.)

Legea compensării vitezei prin masă și a masei prin viteză am întîlnit-o și atunci cînd am analizat circulația monetară *. Această lege e la fel de valabilă în producție ca și în mecanică. Este o împrejurare la care va trebui să revenim acolo unde vom analiza egalizarea ratei profitului, prețurile etc. Aici pentru noi esențial este să știm dacă în

* Vezi op. cit., p. 129. — *Nota red.*

determinarea valorii nu intervine [în procesul circulației propriu-zise] un moment care nu depinde de muncă, nu emană direct din ea, ci din circulație.

{Faptul că *creditul* egalizează deosebirile de rotație ale capitalului nu ne interesează deocamdată. Dar problema egalizării deosebirilor de rotație ale capitalului ne interesează, deoarece decurge din conceptul de capital, considerat în general.}

Rotația mai frecventă a capitalului într-un interval de timp dat se aseamănă cu repetarea mai frecventă a recoltelor în cursul anului agricol în țările sudice, în comparație cu cele nordice. Așa cum am mai spus, aici facem total abstracție de deosebirile în ceea ce privește timpul cît capitalul trebuie să rămînă în faza de producție, în procesul productiv al valorificării. Așa cum grăuntele semănat în pămînt își pierde valoarea de întrebuințare directă, *se depreciază* ca valoare de întrebuințare nemijlocită, tot astfel *se depreciază* și capitalul în perioada dintre încheierea procesului de producție și retransformarea lui — a capitalului — în bani și apoi din nou în capital. {Viteza cu care capitalul se poate retransforma din bani în condiții de producție — printre acestea din urmă figurează nu muncitorul însuși, ca în sclavagism, ci schimbul cu el — depinde atît de viteza și continuitatea procesului de producție a celorlalte capitaluri care îi furnizează lui materie primă și unelte, cît și de existența unor muncitori disponibili, și sub acest raport suprapopulația relativă constituie condiția cea mai favorabilă capitalului.}

{Cu totul independent de procesul de producție a capitalului *a*, viteza și continuitatea procesului de producție a capitalului *b* apar ca momente care condiționează retransformarea capitalului *a* din bani în capital industrial. Durata *procesului de producție* a capitalului *b* apare, așadar, ca moment al *vitezei procesului de circulație* a capitalului *a*. Durata fazei de producție a unuia determină viteza fazei de circulație a celuilalt. *Simultaneitatea* acestor două faze constituie o condiție necesară pentru ca circulația capitalului *a* să nu fie frînată : propriile lui elemente, pe care el urmează a fi schimbat, intră simultan în procesul de producție și în procesul de circulație.

De pildă, în ultima treime a secolului al XVIII-lea torsul manual nu era în stare să furnizeze în cantitatea cerută materia primă pentru țesut sau, ceea ce este același lucru, nu putea să asigure — cu simultaneitatea cerută, cu aceeași rapiditate — trecerea inului sau a bumbacului prin procesul de producție, nu putea să realizeze transformarea lor în fire. Ca urmare a acestei situații a fost inventată mașina de filat, care în același timp de muncă furnizează o cantitate de produs incomparabil mai mare, sau, ceea ce este același lucru, necesită incomparabil mai puțin timp de muncă pentru confecționarea aceleiași cantități de produs, o incomparabil mai scurtă rămînere a materiei prime în procesul filării.

Toate acele momente ale capitalului care, la examinarea acestuia în cadrul conceptului său general, apar în el într-o formă implicită capătă o realitate autonomă şi se manifestă explicit abia atunci cînd capitalul se afirmă realmente, sub forma unei multitudini de capitaluri. În felul acesta, organizarea lăuntrică vie care există în cadrul şi prin intermediul concurenţei capătă abia atunci o dezvoltare mai largă.}

Dacă analizăm rotaţia capitalului în ansamblu, descoperim patru momente ; sau, dacă analizăm cele două momente mari — procesul de producţie şi procesul de circulaţie — ca două momente în rotaţia capitalului, vedem că fiecare dintre ele constă din cîte două momente. În această analiză putem porni fie de la circulaţie, fie de la producţie, întrucît acum ştim că circulaţia însăşi este un moment al producţiei, căci numai prin intermediul producţiei devine capitalul capital, iar la rîndul ei producţia este doar un moment al circulaţiei dacă o considerăm pe aceasta din urmă ca ansamblul procesului de producţie.

Cele patru momente ale rotaţiei capitalului sînt : I) Procesul de producţie real şi durata lui. [V—19] II) Transformarea produsului în bani. Durata acestei operaţii. III) Transformarea banilor — în proporţiile cuvenite — în materie primă, mijloace de muncă şi muncă, pe scurt în elementele capitalului productiv. IV) Schimbul unei părţi de capital pe forţă de muncă vie [3] poate fi considerat ca un moment aparte şi trebuie să fie considerat ca atare, deoarece piaţa muncii este guvernată de alte legi decît piaţa produselor etc. Aici principalul îl constituie populaţia, dar nu cea absolută, ci populaţia relativă. Momentul I, aşa cum am mai spus, nu va fi analizat aici, deoarece coincide cu condiţiile generale ale valorificării. Momentul III poate fi luat în considerație numai atunci cînd e vorba de o multitudine de capitaluri, şi nu de capital în general. Momentul IV face parte din secţiunea referitoare la salariu etc.

[3) Transformarea produsului în bani în procesul de rotaţie a capitalului]

Aici ne vom ocupa numai de momentul II. În circulaţia monetară a avut loc numai transformarea formală a valorii de schimb fie în bani, fie în marfă. Aici însă *banii, marfa se prezintă ca o condiţie a producţiei,* iar în cele din urmă ca proces de producţie. Momentele [circulaţiei] au aici cu totul alt conţinut. Deosebirea în ceea ce priveşte rotaţia capitalului, aşa cum este ea determinată în momentul II — deoarece nu depinde nici de caracterul mai dificil al schimbului cu munca, nici de întreruperile provocate de nesimultaneitatea prezenţei în circulaţie a materiei prime şi uneltei de muncă şi nici de durata diferită a procesului de

producție — ar putea proveni deci numai din existența unor dificultăți mai mari în realizarea produsului. Acesta nu este, bineînțeles, un caz imanent, care decurge din însăși relația [existentă în cadrul procesului de producție] ; aici, unde analizăm capitalul în general, el coincide cu cele spuse de noi referitor la deprecierea valorii în cursul procesului ei de valorificare *.

Nici o întreprindere nu va fi fondată dacă se știe că produsele ei se vor desface *mai greu* decît produsele altei întreprinderi. Dacă dificultatea desfacerii ar decurge din proporțiile mai reduse ale pieței, este evident că, atunci cînd s-ar fonda o întreprindere, s-ar investi nu un capital mai mare — cum s-a presupus —, ci un capital mai mic decît în întreprinderea cu piață de desfacere mai mare. Dar dificultatea desfacerii ar putea fi determinată de faptul că, aflîndu-se *la o distanță mai mare de piață,* întreprinderea respectivă primește mai tîrziu contravaloarea mărfurilor realizate. Timpul mai îndelungat necesar capitalului *a* pentru realizarea valorii produse de el ar putea proveni în acest caz din faptul că, după încheierea procesului de producție, pentru ca în calitate de *M* să fie schimbat pe *B,* trebuie să parcurgă o distanță *mai mare* [pînă la piața de desfacere].

Dar nu s-ar putea oare ca un produs destinat Chinei, de pildă, să fie considerat finit, respectiv să se considere că procesul lui de producție se încheie abia în momentul cînd produsul ajunge pe piața chineză ? Cheltuielile pentru realizarea lui ar crește datorită cheltuielilor de transport din Anglia în China. (Despre despăgubirea capitalistului pentru nefolosirea mai îndelungată a capitalului încă nu poate fi vorba aici, deoarece pentru aceasta ar fi trebuit să presupunem deja formele secundare și derivate ale plusvalorii — dobînda.) În acest caz, cheltuielile de producție s-ar reduce la timpul de muncă materializat în procesul de producție nemijlocit plus timpul de muncă necesar pentru transportarea produsului.

În primul rînd se pune aici următoarea întrebare : în virtutea principiilor enunțate de noi pînă acum, este oare posibil să se obțină plusvaloare la cheltuielile de transport ? Lăsăm la o parte capitalul constant cheltuit pe mijloace de transport : navă, căruță etc. și tot ce se leagă de folosirea lor, deoarece acest element al capitalului nu are contingență directă cu rezolvarea problemei și este indiferent dacă-l considerăm egal cu 0 sau cu *x*. Se pune deci întrebarea dacă cheltuielile de transport pot să conțină supramuncă și dacă, în consecință, de pe urma lor capitalul poate sau nu să realizeze plusvaloare ? Răspunsul nu e greu de găsit dacă ne întrebăm care este munca necesară [ce se cheltuiește la transportarea produsului] sau care e valoarea în care se materializează această muncă necesară ?

* Vezi op. cit., p. 346—347. — *Nota red.*

Produsul trebuie să plătească 1) propria sa valoare de schimb, munca materializată în el însuşi, 2) timpul adiţional pe care marinarul, cărăuşul etc. îl cheltuiesc pentru transportarea lui. Pentru cărăuş posibilitatea sau imposibilitatea de a recupera aceste cheltuieli depinde de avuţia ţării în care el aduce produsul, de nevoia de acest produs, de valoarea de întrebuinţare pe care acesta o are pentru ţara respectivă. În privinţa procesului de producţie nemijlocit, e clar că întreaga supramuncă prestată de muncitor pentru fabricant reprezintă plusvaloare pentru el, deoarece este muncă materializată în noi valori de întrebuinţare, muncă pentru care fabricantul nu plăteşte nimic. Cît priveşte însă timpul de transport, este evident că capitalistul nu-l poate pune pe muncitor să lucreze mai mult decît e nevoie pentru efectuarea transportului. Dacă ar proceda astfel, el nu ar folosi timpul de muncă, adică nu l-ar materializa într-o valoare de întrebuinţare, ci l-ar irosi. Marinarului, cărăuşului etc. le trebuie numai o jumătate de an timp de muncă pentru a putea trăi un an (dacă acesta este în genere raportul dintre munca necesară pentru subzistenţă [şi cantitatea totală de muncă]) ; în consecinţă, capitalistul foloseşte munca lor timp de un an întreg şi le plăteşte o jumătate de an. Adăugînd la valoarea produselor transportate un an întreg timp de muncă, dar plătind numai o jumătate de an, capitalistul obţine la munca necesară o plusvaloare de 100%. Aici se întîmplă exact acelaşi lucru ca în producţia nemijlocită, iar plusvaloarea iniţială a produsului transportat poate să crească de pe urma faptului că o parte din timpul cheltuit de muncitor pentru transportarea produsului *rămîne neplătit,* deoarece ea — această parte — *depăşeşte* munca necesară pentru subzistenţa muncitorului, reprezintă timp de supramuncă.

Faptul că, datorită cheltuielilor de transport, un produs oarecare s-ar scumpi în aşa măsură încît nu ar putea fi desfăcut din cauza disproporţiei dintre valoarea sa şi valoarea adiţională ca produs transportat (însuşire a produsului care dispare de îndată ce acesta a sosit la locul de destinaţie), — faptul acesta nu schimbă cîtuşi de puţin esenţa lucrurilor. Dacă, pentru a toarce un pfund de fire, un fabricant ar trebui să-şi pună în funcţiune toate maşinile, valoarea acestui pfund de fire ar creşte şi ea în aşa măsură, încît cu greu ar putea fi vîndut. Preţul ridicat al produselor străine, ca şi consumul lor limitat în evul mediu se explică tocmai prin această cauză.

Extragerea minereului din mine sau transportarea mărfurilor la locul unde ele sînt consumate reprezintă în egală măsură o deplasare [V—20] în spaţiu. Dezvoltarea forţelor de producţie presupune şi perfecţionarea mijloacelor de transport şi de comunicaţie. Faptul că de valoarea produselor poate să depindă măsura în care ele pot acoperi cheltuielile de transport, că reducerea cheltuielilor de transport (un vas de 100 de tone poate transporta cu aceleaşi cheltuieli 2 tone sau 100 de tone) şi rentabilitatea mijloacelor de comunicaţie presupun un schimb în proporţii de masă, —

toate acestea nu vor fi analizate aici. (Va fi însă nevoie de o secțiune specială consacrată mijloacelor de comunicație, deoarece ele constituie o formă de capital fix care își are propriile ei legi de valorificare.)

Dacă considerăm că unul și același capital asigură atît producția cît și transportul, este evident că amîndouă aceste acte constituie producția nemijlocită, iar circulația în sensul în care am considerat-o pînă acum, adică transformarea produsului în bani de îndată ce acesta își capătă forma definitivă pentru consum, aptă de circulație, începe abia după ce produsul ajunge la locul său de destinație. Din faptul că acest capitalist, spre deosebire de capitalistul care își desface produsul pe loc, încasează mai tîrziu contravaloarea produsului decurge o altă formă, folosirea unei cantități mai mari de capital fix, lucru despre care încă nu e vorba aici. Este unul și același lucru dacă capitalistul *A* are nevoie de mai multe unelte decît capitalistul *B* și cheltuiește în plus 100 de taleri, sau dacă el are nevoie de 100 de taleri în plus pentru a-și aduce produsul la locul de destinație, pe piață. În ambele cazuri el are nevoie de un capital fix mai mare, de mai multe *mijloace* de producție, care se consumă în procesul de producție nemijlocit. Sub acest raport, așadar, n-am avea nici un caz imanent [propriu circulației] ; ne vom ocupa de el cînd vom analiza deosebirile dintre capitalul fix și capitalul circulant.

[4)] Cheltuieli de circulație. Condițiile generale ale producției spre deosebire de cele particulare

Aici intervine însă un alt moment : *cheltuieli de circulație* care nu sînt cuprinse în conceptul simplu de circulație și care aici nu ne interesează încă. Despre cheltuielile de circulație care decurg din circulație ca act economic (ca relație de producție, și nu ca moment nemijlocit al producției, cum se întîmplă în cazul cheltuielilor legate de *mijloacele de transport și de comunicație)* poate fi vorba numai în legătură cu dobînda și îndeosebi în legătură cu creditul. Circulația așa cum o considerăm noi este un proces de transformare, un proces calitativ [de mișcare] a valorii, așa cum se manifestă el sub diferite forme : sub forma de bani, sub forma procesului de producție (procesului de valorificare), sub forma de produs, de retransformare a produsului în bani și capital adițional, — întrucît în cadrul acestui proces de transformare ca atare, în cadrul acestei treceri dintr-o determinație în alta, apar noi determinații. De exemplu, trecerea de la produs la bani nu presupune în mod necesar cheltuieli de circulație. Ele pot fi egale cu zero.

Dar, în măsura în care circulația însăși reclamă cheltuieli, în măsura în care ea însăși necesită muncă adițională, ea este inclusă în procesul

de producție. Din acest punct de vedere, circulația apare ca moment al procesului de producție nemijlocit. În producția destinată nemijlocit consumului și care face schimb numai cu surplusuri, cheltuielile de circulație afectează numai surplusurile, nu și produsul principal. Cu cît producția se bazează mai mult pe valoarea de schimb și deci pe schimb, cu atît mai importante devin pentru ea condițiile fizice ale acestuia din urmă — mijloacele de comunicație și de transport. Prin natura sa, capitalul tinde să depășească orice limite teritoriale. De aceea, crearea condițiilor fizice ale schimbului — mijloacele de comunicație și de transport — devine pentru el o necesitate la cu totul altă scară : desființarea spațiului prin intermediul timpului. Întrucît produsul nemijlocit poate fi realizat în cantități masive pe piețe îndepărtate numai pe măsura reducerii cheltuielilor de transport și întrucît, pe de altă parte, la rîndul lor, mijloacele de comunicație și de transport pot deveni o sferă de valorificare, o sferă de muncă folosită de capital, numai în condițiile existenței unui schimb în proporții de masă prin intermediul căruia se recuperează nu numai munca necesară, ci și supramunca, — producția de mijloace de transport și de comunicație ieftine constituie o condiție a producției bazate pe capital și *de aceea* este creată de aceasta. Orice muncă de care e nevoie pentru a pune în circulație produsul finit — în circulația economică produsul se află abia atunci cînd ajunge pe piață — reprezintă, din punctul de vedere al capitalului, o limită care trebuie depășită, la fel ca și oricare altă muncă cerută în calitate de *condiție* a procesului de producție (aici intră, de pildă, cheltuielile legate de securitatea schimbului etc.).

Popoarele comerciale κατ ἐξοχήν* folosesc căi care se caracterizează prin autodeplasare și automișcare, căile maritime sau fluviale. Pe de altă parte, căile de comunicație terestre au fost inițial administrate de obști, iar apoi timp îndelungat au fost administrate de guverne, reprezentînd un scăzămînt net din produsul obținut, scăzămînt care se amortizează din plusprodusul total al țării, dar nu constituie o sursă de avuție a ei, adică nu-și acoperă cheltuielile de producție. În obștile asiatice primitive, autarhice, pe de o parte, nu există nevoia de drumuri, iar pe de altă parte lipsa de drumuri întreține izolarea acestor obști și de aceea constituie un moment esențial al conservării lor (ca în India). Construcția de drumuri prin intermediul muncii de clacă sau, sub altă formă, prin intermediul impozitelor reprezintă transformarea silită în drumuri a unei părți din supramunca sau din plusprodusul unei țări. Pentru ca un capital individual să-și asume această sarcină, adică sarcina de a crea condiții de producție care se află dincolo de cadrul procesului *de producție* nemijlocit, munca [ce se investește în construcția de drumuri] trebuie să aducă profit.

* — prin excelență. — *Nota trad.*

Să presupunem un drum care unește localitățile *A* și *B* (admițînd totodată că pămîntul nu costă nimic) ; în acest caz, drumul conține [V—21] numai o cantitate determinată de muncă, adică de valoare. Este indiferent că acest drum a fost construit de un capitalist sau de stat. Cîștigă ceva capitalistul aici creîndu-și supramuncă, deci plusvaloare ? Mai întîi drumul trebuie debarasat de tot ce provoacă dificultăți și decurge din natura lui de capital fix. Să ne imaginăm că drumul ar putea fi vîndut imediat, asemenea unei haine sau unei tone de fier. Dacă construirea drumului a durat, să zicem, 12 luni, valoarea lui este egală cu 12 luni. Dacă nivelul general de viață e de așa natură încît muncitorul poate trăi timp de un an, să zicem, cu 6 luni de muncă obiectivată, înseamnă că, dacă a construit întregul drum, el și-ar putea asigura o plusvaloare de 6 luni de muncă ; sau, dacă drumul e construit de obște și muncitorul vrea să lucreze numai timpul necesar, va trebui folosit încă un muncitor, care să lucreze 6 luni. Capitalistul însă, dimpotrivă, pune pe un muncitor să lucreze 12 luni și-i plătește 6. Partea din valoarea drumului care conține supramunca muncitorului constituie profitul capitalistului. Forma materială sub care se prezintă produsul nu trebuie să stînjenească în nici un caz fundamentarea teoriei valorii prin intermediul timpului de muncă obiectivat.

Întrebarea este însă dacă capitalistul poate să realizeze valoarea drumului, dacă o poate realiza prin intermediul schimbului ? Această întrebare se pune, firește, la fiecare produs, dar, cînd este vorba despre condițiile generale ale producției, ea se pune într-o formă deosebită. Să presupunem că valoarea drumului nu se realizează. Dar drumul se construiește totuși, pentru că reprezintă o valoare de întrebuințare necesară. Și atunci cum stau lucrurile ? Drumul trebuie să fie construit și trebuie să fie plătit, întrucît cheltuielile necesitate de construirea lui trebuie avansate în schimbul lui. El începe să existe numai ca urmare a unei anumite cheltuiri de muncă, mijloace de muncă, materii prime etc. Este indiferent dacă drumul se construiește prin intermediul muncii de clacă sau prin intermediul impozitelor. Drumul se construiește numai pentru că este o valoare de întrebuințare necesară societății, pentru că aceasta din urmă are nevoie de el cu orice preț.

Este adevărat că aceasta este o supramuncă pe care individul trebuie s-o efectueze fie sub formă de clacă, fie sub forma mijlocită a impozitului, peste munca nemijlocită necesară pentru întreținerea existenței sale. Dar, deoarece această muncă este necesară atît pentru societate cît și pentru fiecare individ *în calitate de membru al acesteia,* ea — munca pentru construirea drumului — nu este cîtuși de puțin o supramuncă efectuată de el, ci o parte a muncii lui *necesare,* a muncii care este necesară pentru ca el să se reproducă ca *membru al societății* și să reproducă im-

plicit societatea în ansamblu, ceea ce constituie o condiție generală a activității productive a individului.

Dacă timpul de muncă s-ar consuma în întregime în producția nemijlocită (sau, într-o formulare indirectă, dacă ar fi imposibil să se introducă impozite adiționale pentru acest scop determinat), drumul nu ar putea fi construit. Dacă privim întreaga societate ca pe un singur individ, munca necesară se reduce la suma tuturor funcțiilor de muncă particulare, autonomizate datorită diviziunii muncii. Acest individ ar trebui să cheltuiască, de pildă, atîta timp pentru agricultură, atîta pentru industrie, atîta pentru comerț, atîta pentru confecționare de unelte, atîta — ca să revenim la exemplul nostru — pentru construirea de drumuri și mijloace de comunicație. Toate aceste nevoi s-ar reduce la o anumită cantitate de timp de muncă care trebuie să fie utilizat pentru diverse scopuri și cheltuit în diverse activități particulare. Cît asemenea timp de muncă se poate cheltui ar depinde de cantitatea de forță de muncă (adică de numărul indivizilor apți de muncă din care este alcătuită societatea) și de gradul de dezvoltare a forței productive a muncii (adică de masa de produse, de valori de întrebuințare care poate fi creată de muncă într-un interval de timp dat).

Valoarea de schimb, care presupune o diviziune a muncii mai mult sau mai puțin dezvoltată, în funcție de gradul de dezvoltare a schimbului însuși, presupune totodată că, în loc ca individul unic (societatea) să efectueze munci diferite, să-și cheltuiască timpul de muncă în forme diferite, timpul de muncă al fiecărui individ să fie consacrat numai funcțiilor particulare necesare. Dacă vorbim de *timp de muncă necesar,* ramurile de muncă particulare, diferite, apar *ca* ramuri *necesare.* Pe baza valorii de schimb, această necesitate reciprocă este mijlocită de schimb și se manifestă tocmai în faptul că fiecare muncă particulară obiectivată, fiecare timp de muncă specificat și materializat într-o manieră particulară se schimbă pe produsul și simbolul timpului de muncă general, al timpului de muncă pur și simplu obiectivat, adică pe bani, și în felul acesta poate fi din nou schimbat pe orice muncă particulară. Însăși această necesitate e schimbătoare, deoarece trebuințele se produc la fel ca produsele și ca diferitele deprinderi de muncă. În cadrul acestor trebuințe și al acestor munci necesare au loc oscilări într-o parte sau alta.

Cu cît trebuințele istorice generate chiar de producție, adică trebuințele sociale care decurg din producția socială și din schimb, devin mai *necesare,* cu atît gradul de dezvoltare a avuției reale este mai înalt. Privită sub aspectul *substanței,* avuția rezidă numai în diversitatea trebuințelor. Însuși meșteșugul nu apare ca o *necesitate a l ă t u r i* de agricultură care își asigură singură existența, practicînd torsul, țesutul etc. ca îndeletniciri auxiliare casnice. Dar dacă, de pildă, agricultura însăși [V—22] se practică pe o bază științifică, dacă are nevoie de mașini, de

îngrășăminte chimice pe care le procură comerțul, de semințe ce se aduc din țări îndepărtate etc. și dacă — ceea ce rezultă implicit dintr-o astfel de premisă — în aceste condiții industria prelucrătoare patriarhală rurală a dispărut, uzina constructoare de mașini, comerțul exterior, meșteșugul etc. constituie pentru agricultură *trebuințe*. Să presupunem că agricultura își poate procura cantitățile necesare de guano numai exportînd țesături de mătase. În acest caz, țesătoria de mătase nu mai este o producție de obiecte de lux, ci o producție necesară pentru agricultură. Deoarece în cazul analizat de noi agricultura nu mai găsește în sine însăși, sub formă naturală, condițiile propriei ei producții, ci acestea există, ca ramură de producție autonomă, în afara ei (și, odată cu această existență a lor în afara agriculturii, în sfera condițiilor de producție ale acesteia din urmă, pătrund, de asemenea, toate complicatele relații reciproce în cadrul cărora se desfășoară respectiva producție exterioară ei), aceasta și constituie cauza principală și esențială în virtutea căreia ceea ce a fost înainte un lux devine acum ceva necesar și așa-numita trebuință de obiecte de lux se transformă într-o necesitate, de pildă, pentru producția apărută inițial pe cale pur naturală, sub imperiul celor mai naturale nevoi.

Capitalul tinde să lipsească orice ramură a activității economice de baza ei naturală și să transpună condițiile de producție ale acesteia într-o conexiune generală aflată în afara ramurii respective, deci să transforme ceea ce apărea ca superfluu în ceva necesar, într-o necesitate creată istoricește. Bază generală a tuturor ramurilor activității economice devine acum însuși schimbul general, piața mondială, deci totalitatea activităților, legăturilor, trebuințelor etc. din care este alcătuit schimbul. *Luxul* este opusul a *ceea ce e necesar de la natură*. Trebuințe necesare sînt trebuințele unui individ care este el însuși redus la rolul de subiect al naturii. Dezvoltarea producției suprimă și conservă totodată la un nivel superior atît această necesitate naturală, cît și luxul opus ei ; dealtfel, în societatea burgheză acest proces se desfășoară numai într-o *formă antagonistă*, deoarece însăși această dezvoltare, la rîndul ei, nu face decît să stabilească aici o anumită scară socială a necesarului în opoziție cu luxul.

Unde anume trebuie să fie analizate aceste probleme referitoare la *sistemul de trebuințe* și la *sistemul de munci ?* Vom vedea ulterior.

Să revenim acum la drumul nostru. Dacă în general un asemenea drum poate fi construit, aceasta demonstrează că societatea dispune de timp de muncă (viu și obiectivat) pentru construirea lui.

{Aici se presupune, bineînțeles, că societatea e călăuzită de un instinct sigur. Ea ar putea să consume semințele, să lase ogoarele necultivate și să construiască drumuri. În acest caz însă societatea nu ar îndeplini *munca necesară*, nu s-ar *reproduce* pe sine, nu s-ar conserva, ca forță de muncă vie, prin intermediul acestei munci. Sau forța de muncă vie poate fi pur și simplu sacrificată, cum a făcut, de pildă, Petru I pen-

tru a construi Petersburgul. Dar asemenea lucruri nu ne interesează aici.}

De ce însă, de îndată ce apare producția bazată pe valoarea de schimb și pe diviziunea muncii, construcția de drumuri nu devine întreprinderea privată a unor indivizi ? Acolo unde construcția de drumuri este realizată de stat cu fonduri strînse din impozite, ea nu este întreprinderea privată a unor indivizi. În primul rînd : societatea, indivizii asociați pot dispune de timp de supramuncă pentru construirea drumului, dar numai atunci cînd sînt asociați. Asocierea este întotdeauna adiționarea acelei părți a forței de muncă pe care fiecare individ o poate cheltui — pe lîngă munca sa particulară — pentru construcții de drumuri, *dar nu este numai* adiționare. Din faptul că asocierea forțelor indivizilor sporește *forța lor productivă* nu rezultă cîtuși de puțin că toți împreună ar poseda această forță de muncă numericește sporită dacă nu *ar lucra laolaltă*, dacă, așadar, suma forțelor lor de muncă nu s-ar completa cu excedentul care există numai datorită muncii lor *asociate, combinate,* care există numai în însăși această muncă. Așa se explică faptul că în Egipt, Etruria, India etc. mari mase de oameni erau mînate la muncă forțată pentru efectuarea de lucrări publice. Capitalul realizează aceeași asociere pe *altă cale,* prin modul său de a face schimb cu munca liberă.

{Faptul că capitalul are de-a face nu cu munca izolată, ci cu munca combinată, după cum chiar și în sine el este o forță socială, combinată, — acest fapt constituie un punct care ar trebui, poate, analizat aici, în cadrul istoriei generale a apariției capitalului.}

În al doilea rînd : populația, pe de o parte, poate fi suficient de dezvoltată, iar pe de altă parte sprijinul pe care-l capătă ea datorită folosirii mașinilor este atît de mare, încît forța rezultată exclusiv din *asocierea* materială, *în proporții de masă* (și în antichitate a avut loc întotdeauna această acțiune *în proporții de masă* a muncii forțate) devine de prisos și este nevoie de o *masă relativ* mai mică de *muncă vie.*

{Cu cît producția se mai bazează în mare măsură pe munca fizică simplă, pe folosirea forței musculare etc., într-un cuvînt, pe efortul fizic și pe munca fizică a indivizilor, cu atît sporirea *forței productive* constă în *conlucrarea în proporții de masă* a acestora. În epoca meșteșugului, care e pe jumătate artă, are loc un fenomen diametral opus : izolarea și individualizarea, creșterea măiestriei muncii individuale, dar necombinate. În dezvoltarea sa reală, capitalul combină [V—23] munca în proporții de masă cu măiestria, dar o face în așa fel încît munca în proporții de masă își pierde forța fizică, iar măiestria sălășluiește nu în muncitor, ci în mașină și în fabrică, care, prin combinarea științifică a oamenilor și mașinilor, acționează ca un tot unitar. Spiritul social al muncii capătă o existență obiectivă în afara muncitorului individual.}

Se poate forma o clasă specială de constructori de drumuri, care să fie folosită de stat *, sau în acelaşi scop poate fi folosită o parte din populaţia neocupată în acel moment care lucrează sub îndrumarea unui anumit număr de meşteri constructori etc., dar aceştia din urmă nu sînt capitalişti, ci slujitori mai iscusiţi. (De această muncă iscusită etc. ne vom ocupa ulterior.) În acest caz muncitorii sînt muncitori salariaţi, dar statul nu-i foloseşte în această calitate, ci în calitate de slujitori salariaţi.

Pentru ca un capitalist să execute pe speze proprii construcţia de drumuri {dacă statul execută asemenea lucrări cu ajutorul unor *contraccii* (Staatspächter), aceasta se realizează totuşi întotdeauna prin muncă de clacă sau prin impozite} sînt necesare diferite condiţii, care se reduc toate la aceea că modul de producţie bazat pe capital trebuie să fi atins cel mai înalt grad de dezvoltare.

În primul rînd : se presupune o anumită *mărime a capitalului* însuşi, a capitalului concentrat în mîinile capitalistului, astfel încît să fie posibilă preluarea unor lucrări de asemenea amploare şi cu rotaţie atît de lentă. De aceea, în majoritatea cazurilor se foloseşte aici *capital pe acţiuni,* care reprezintă ultima formă atinsă de capital şi în care acesta există nu numai *în sine,* prin substanţa sa, ci e şi prin *forma* sa constituit ca forţă socială şi produs social.

În al doilea rînd : acestui capital i se cere să aducă *dobîndă,* şi nu *profit* (el poate să aducă mai mult decît dobîndă, dar acest lucru nu este necesar). Aici acest punct nu va fi analizat amănunţit.

În al treilea rînd : premisa o constituie aici un trafic — comercial înainte de toate — atît de intens, încît drumul să renteze, adică preţul ce va fi stabilit pentru folosirea lui să fie *acceptabil* pentru producătorii [care circulă pe el], deoarece le furnizează o forţă productivă pe care ei o pot plăti.

În al patrulea rînd : existenţa unei avuţii destinate consumului care investeşte o parte din venitul ei în mijloace de locomoţie.

Principalul îl constituie însă următoarele două premise : 1) un capital care poate fi investit, în proporţiile necesare, în această întreprindere

---

* *La romani a existat în armată o masă [de oşteni]* — special instruită pentru muncă, însă deja ruptă de popor — al cărei timp de supramuncă de asemenea aparţinea statului. Aceşti oşteni vindeau statului întregul lor timp de muncă în schimbul unui salariu necesar pentru întreţinerea vieţii lor, aşa cum face muncitorul în schimbul său cu capitalistul. Aşa a fost pe vremea cînd armata romană nu mai era o armată de cetăţeni, ci una de mercenari. În aceste condiţii are loc de asemenea o vînzare liberă a muncii de către oştean. Dar statul nu cumpără această muncă în scopul de a produce valori. De aceea, deşi s-ar putea părea că forma salariu apare iniţial în cadrul armatelor, în realitate această soldă de oştean se deosebeşte substanţial de salariul muncitorilor salariaţi. O anumită similitudine între soldaţi şi muncitorii salariaţi se explică prin aceea că statul foloseşte armata pentru a-şi spori puterea şi avuţia.

şi care pretinde numai dobîndă ; 2) pentru capitalurile productive, pentru capitalul industrial, preţul pentru folosirea drumului trebuie să fie convenabil. Aşa, de pildă, prima linie de cale ferată Liverpool-Manchester a devenit o necesitate de producţie pentru comercianţii de bumbac din Liverpool şi, într-o măsură şi mai mare, pentru fabricanţii din Manchester.

{*Concurenţa* poate determina într-o măsură mai mare necesitatea construirii unor căi ferate, de pildă, într-o ţară în care nivelul de pînă atunci al dezvoltării forţelor de producţie nu impune cu stringenţă acest lucru. Problema efectelor *concurenţei dintre naţiuni* face parte din secţiunea referitoare la *schimbul internaţional.* Aici se manifestă în chip deosebit efectele civilizatoare ale capitalului.}

Capitalul ca atare — presupunîndu-se că el există în cantitatea necesară — va construi drumuri numai atunci cînd construcţia de drumuri va fi devenit o necesitate pentru producători şi în special pentru capitalul productiv, cînd ea va fi devenit pentru capitalist o condiţie pentru *obţinerea profitului.* Atunci şi drumul va deveni rentabil. În aceste cazuri însă se presupune deja un schimb intens. E mereu aceeaşi *dublă* premisă : pe de o parte, avuţia ţării se concentrează în suficientă măsură şi se transformă în capital pentru a întreprinde asemenea lucrări sub formă de procese de valorificare a capitalului ; pe de altă parte, volumul schimbului e suficient de mare şi obstacolele create de lipsa mijloacelor de comunicaţie se fac simţite în măsură suficientă pentru ca un capitalist să poată realiza (pe porţiuni şi bucată cu bucată în decursul unei anumite perioade de timp) valoarea drumului ca atare (adică utilizarea lui).

Toate *condiţiile generale ale producţiei,* cum sînt drumurile, canalele etc., indiferent dacă înlesnesc circulaţia sau o fac pentru prima oară posibilă, sau chiar sporesc forţa productivă (ca, de pildă, canalele de irigaţie etc. în Asia, pe care şi în Europa, dealtfel, le construiesc guvernele), presupun — pentru a fi create de capital, şi nu de guvern, care reprezintă societatea ca atare — o înaltă dezvoltare a producţiei bazate pe capital. Scoaterea *lucrărilor publice* din sfera de activitate a statului şi trecerea lor în sfera lucrărilor pe care le efectuează capitalul însuşi indică gradul în care societatea reală s-a constituit sub formă de capital. O ţară oarecare, Statele Unite de pildă, ar putea să simtă chiar sub raport productiv nevoia de căi ferate, şi totuşi avantajul nemijlocit [V—24] care ar rezulta pentru producţie din folosirea căii ferate poate fi atît de neînsemnat, încît avansarea de capital în acest scop nu ar fi altceva decît *irosire de bani.* În asemenea cazuri capitalul aruncă pe umerii statului aceste cheltuieli, sau statul, acolo unde prin tradiţie mai deţine încă o poziţie dominantă faţă de capital, dispune de privilegiile şi de puterea necesară pentru a-i constrînge pe toţi capitaliştii să cedeze o parte din *venitul,* dar nu din capitalul lor pentru asemenea lucrări de utilitate

generală, care sînt totodată condiții *generale* ale producției și care de aceea nu constituie o condiție *particulară* pentru vreun capitalist individual ; și atîta timp cît capitalul nu ia forma de societate pe acțiuni, el tinde întotdeauna doar spre realizarea condițiilor *particulare* ale valorificării sale și aruncă asupra întregii țări, ca nevoi naționale, condițiile *comune tuturor*. Capitalul întreprinde numai operații *avantajoase* din punctul său de vedere.

Uneori, ce-i drept, el raționează greșit, și, după cum vom vedea, e *nevoit* să raționeze astfel. In asemenea cazuri el face *investiții* care nu sînt rentabile sau devin rentabile abia atunci cînd ele *se devalorizează* într-o anumită măsură. De aceea în multe întreprinderi *investiția* inițială *de capital* este o investiție deficitară, primii întreprinzători se ruinează și abia ulterior, cînd capitalul investit s-a redus în urma *devalorizării*, se obține profit. Dealtfel, însuși statul și tot ce se leagă de el într-un fel sau altul efectuează aceste scăzăminte din *venit*, din ceea ce numim *cheltuieli de consum* ale individului și cheltuieli de producție ale societății. Un drum poate spori în așa măsură forțele productive, încît creează un trafic suficient de intens pentru ca acum să devină rentabil. Pot deveni necesare lucrări și cheltuieli care din punctul de vedere al capitalului nu sînt productive, adică *supramunca* pe care o conțin ele nu se realizează — prin circulație, prin schimb — ca *plusvaloare*.

Dacă un muncitor, de pildă, lucrează timp de un an cîte 12 ore pe zi la construirea unui drum, iar timpul de muncă socialmente necesar este în medie egal cu 6 ore, muncitorul prestează [zilnic] 6 ore de supramuncă. Dar dacă drumul nu poate fi vîndut la prețul de 12 ore, ci numai la prețul de 6 ore, să zicem, înseamnă că construirea lui nu este avantajoasă pentru capital, iar construcția de drumuri nu reprezintă pentru acesta din urmă o muncă productivă. Capitalul trebuie să aibă posibilitatea de a vinde drumul (termenul și modalitatea vînzării nu ne interesează aici) în așa fel încît să fie realizată atît munca necesară, cît și supramunca, sau în așa fel încît din fondul general al profiturilor (al plusvalorilor) să-i revină lui aceeași parte ca și cum ar fi creat plusvaloare. *Această relație* va trebui analizată *ulterior, cînd vom analiza profitul și munca necesară.*

Capitalul atinge punctul culminant al dezvoltării lui în momentul cînd condițiile generale ale procesului de producție social se creează nu printr-un *scăzămînt din venitul social*, nu pe cale fiscală (cînd venitul — și nu capitalul — apare ca fond al muncii, iar muncitorul, deși muncitor salariat liber, are totuși un alt statut economic), ci prin intermediul *capitalului în calitate de capital*. Aceasta indică, pe de o parte, gradul în care capitalul și-a subordonat toate condițiile producției sociale și, pe de altă parte, în ce măsură e *capitalizată* avuția socială reproductivă și în ce măsură toate trebuințele se satisfac prin schimb, inclusiv trebuințele indi-

viduale care sînt *puse* ca *sociale*, adică acelea pe care individul le satisface în societate nu ca ins izolat, ci împreună cu alți indivizi (modul de satisfacere a acestor trebuințe e social prin însăși natura sa), în ce măsură, așadar, și obiectele acestor trebuințe nu numai că se consumă, ci se și produc prin intermediul schimbului, prin intermediul schimbului individual.

Cît privește drumul despre care am vorbit mai sus, construirea lui trebuie să fie atît de avantajoasă, încît un anumit timp de muncă, transformat în drum, să reproducă muncitorului forța lui de muncă așa cum ar reproduce-o dacă acesta ar fi lucrat [în agricultură, de pildă]. Valoarea este determinată de timpul de muncă obiectivat, indiferent de forma sub care s-ar obiectiva el. Dar posibilitatea de realizare a acestei *valori* depinde de valoarea de întrebuințare. Aici se presupune că drumul constituie obiectul unei trebuințe a societății, ceea ce înseamnă că valoarea lui de întrebuințare este presupusă. Pe de altă parte, în ceea ce privește capitalul, pentru ca el să întreprindă construirea drumului, este necesar să se presupună că se plătește nu numai *timpul de muncă necesar*, ci și *timpul de supramuncă* lucrat de muncitor, adică profitul la capital. (Prin intermediul taxelor vamale protecționiste, al monopolurilor, al constrîngerii exercitate de stat, el obține adesea această plată acolo unde, în cadrul schimbului liber, participanții individuali la schimb i-ar plăti *cel mult* munca necesară.)

Este foarte posibil ca într-un produs să existe timp de supramuncă și ca acesta să nu fie plătit (ceea ce, dealtfel, i se poate întîmpla oricărui capitalist individual). *Acolo unde domnește capitalul* (ca și în condițiile sclaviei, ale iobăgiei sau în oricare sistem de prestații), *timpul de muncă absolut al muncitorului constituie pentru acesta condiția ca el să poată lucra timpul necesar, adică să poată realiza pentru sine, sub formă de valori de întrebuințare, timpul necesar pentru conservarea forței sale de muncă*. În orice ramură de activitate concurența face apoi ca muncitorul să fie nevoit să lucreze timpul complet, deci timp de supramuncă. Se poate întîmpla însă ca acest timp de muncă, deși conținut în produs, să nu fie susceptibil de schimb. Pentru muncitorul însuși, în comparație cu ceilalți muncitori salariați, aceasta este supramuncă. Pentru patron însă ea este o muncă care, deși are pentru el valoare de întrebuințare, ca, de pildă, munca bucătarului său, nu are însă nici o valoare de schimb, și, de aceea, în cazul de față nu există pentru el nici o deosebire [V—25] între *timpul de muncă necesar și timpul de supramuncă*.

Munca poate fi necesară fără a fi productivă. Toate condițiile *generale, sociale* ale producției — atîta timp cît ele nu pot fi create încă de către capital ca atare, pe baze capitaliste — sînt plătite deci cu o parte din venitul național, din vistieria statului, iar muncitorii [care creează condițiile sociale ale producției] nu sînt muncitori productivi, deși ei sporesc forța productivă a capitalului.

Un alt rezultat al digresiunii noastre este acela că producția de mijloace de comunicație, producerea condițiilor fizice ale circulației se încadrează în categoria producției de capital fix și, prin urmare, nu constituie un caz particular. Între altele, aici se conturează vag un alt element : *relațiile specifice dintre capital și condițiile sociale, generale ale producției sociale,* spre deosebire de cele ale *capitalului particular* și ale *procesului său de producție particular.*

[5) *Circulația ca moment al procesului de producție capitalist*]

Circulația se desfășoară în spațiu și în timp. Privită din punct de vedere economic, condiția referitoare la spațiu — aducerea produsului pe piață — face parte din procesul de producție propriu-zis. Produsul este realmente gata numai atunci cînd se află pe piață. Mișcarea prin intermediul căreia el ajunge acolo intră în cheltuielile lui de producție. Această mișcare nu constituie un moment necesar al circulației ca proces separat al mișcării valorii, deoarece un produs poate fi cumpărat (și chiar consumat) la locul lui de producție. Dar acest moment spațial este important prin aceea că de el se leagă proporțiile pieței, posibilitatea de a schimba produsul. Reducerea cheltuielilor acestei circulații *reale* (în spațiu) depinde de dezvoltarea forțelor productive de către capital, de reducerea cheltuielilor lui de valorificare. În anumite privințe însă, în calitate de condiție exterioară a existenței procesului economic al circulației, acest moment poate fi considerat ca făcînd parte și din *cheltuielile de producție* ale circulației, astfel încît, sub acest aspect, circulația însăși apare nu numai ca moment al procesului de producție în general, ci și ca moment al procesului de producție nemijlocit. În orice caz, momentul acesta apare aici ca fiind determinat de gradul general de dezvoltare a forțelor de producție și în genere a producției bazate pe capital.

Acest moment al deplasării produsului (aducerea lui pe piață, ceea ce constituie o condiție necesară a circulației lui, în afară de cazul cînd însuși locul de producție e piața) ar putea fi, mai precis vorbind, considerat ca transformare a produsului în *marfă.* Numai pe piață devine produsul *marfă.* (Întîmplarea este aceea care decide dacă aducerea produsului pe piață constituie sau nu un moment distinct. Atunci cînd capitalul lucrează la comandă, nu există pentru el nici acest moment, nici transformarea produsului în bani ca moment distinct. *Lucrul la comandă,* adică oferta determinată de o cerere prealabilă, ca fenomen *general sau predominant* nu corespunde marii industrii și în nici un caz nu decurge ca o condiție [a procesului de producție] din natura capitalului.)

În al doilea rînd, factorul timp. Acesta aparține esențialmente conceptului de circulație. Dacă se presupune că actul trecerii mărfii în bani este reglementat prin contract, acest act implică o cheltuire de timp pentru calcule, cîntărire, măsurare. Scurtarea acestui timp este și ea o dezvoltare a forței productive. Acesta este timpul — considerat și el numai ca o condiție *exterioară* — pentru trecerea din starea de marfă în cea de bani ; trecerea este presupusă ; aici este vorba de timpul *pe care-l ia acest act dinainte presupus.* Timpul acesta intră în *cheltuielile de circulație.* Altceva e timpul ce se scurge înainte ca marfa să treacă în forma bani, sau timpul în decursul căruia ea rămîne *marfă,* valoare doar potențială, și nu reală. Acest timp reprezintă pur și simplu o pierdere.

Din ceea ce am spus pînă acum rezultă că circulația este un proces esențial al capitalului. Procesul de producție nu poate să reînceapă înainte de transformarea mărfii în bani. Pentru producția bazată pe capital, *continuitatea permanentă* a procesului, trecerea lină și nestînjenită a valorii dintr-o formă în alta, sau dintr-o fază a procesului în alta, constituie o condiție fundamentală în cu totul alt grad decît în toate formele anterioare ale producției.

Pe de altă parte, paralel cu necesitatea unei asemenea continuități [a procesului de producție], fazele lui în timp și spațiu se scindează în procese separate, indiferente unele față de altele. Pentru producția bazată pe capital este deci accidentală realizarea sau nerealizarea condiției ei esențiale — continuitatea diferitelor procese care alcătuiesc procesul de ansamblu al producției capitaliste. Suprimarea acestei accidentalități de către capitalul însuși este *creditul.* (Creditul mai are și alte aspecte ; dar acest aspect al lui decurge din natura nemijlocită a procesului de producție și de aceea constituie baza necesității creditului.) De aceea în nici unul dintre modurile de producție anterioare creditul nu apare într-o formă cît de cît dezvoltată. Se dădea și se lua cu împrumut și în orînduirile anterioare, iar cămătăria este chiar cea mai veche dintre formele antediluviene ale capitalului, dar darea și luarea cu împrumut constituie tot atît de puțin creditul, pe cît de puțin diversele forme de muncă constituie *munca industrială* sau *munca salariată liberă.* Ca relație de producție esențială, dezvoltată, creditul apare *istoricește* numai în circulația bazată pe capital sau pe muncă salariată. (Înșiși *banii* reprezintă una dintre formele de suprimare a inegalității timpului necesar [pentru producerea produsului] în diferite ramuri de producție, în măsura în care această inegalitate de timp [V—26] constituie un obstacol în calea schimbului.) Cămătăria, deși în *forma* ei *îmburghezită, adaptată capitalului,* este ea însăși o formă de credit, în forma ei preburgheză însă constituie, dimpotrivă, *expresia unei lipse de credit.*

(Retransformarea banilor în momente obiective ale producției sau în condiții obiective ale acesteia presupune *existența prealabilă* a acestor

momente sau condiții. Această retransformare condiționează existența diferitelor *piețe* pe care producătorul găsește sub formă de marfă — în mîinile negustorului — aceste momente sau condiții ale producției, piețe care (alături de piața muncii) se deosebesc esențialmente de cele destinate consumului nemijlocit, final al individului.)

În circulația lor, banii se transformau în marfă, și în actul de schimb *B-M* consumul încheia procesul ; sau marfa se schimba pe bani, și în schimbul *M-B* banii ori dispăreau pentru a fi la rîndul lor din nou schimbați pe *M*, în care caz acest proces se încheia din nou prin consum, ori se retrăgeau din circulație și se transformau în tezaur mort și în avuție doar gîndită. Nicăieri procesul nu se relua de la sine, premisele circulației monetare se aflau în afara circulației și ea avea mereu nevoie de noi impulsuri exterioare.

Cînd cele două momente [*B* și *M*] se schimbau între ele, metamorfoza în cadrul circulației era pur formală. De îndată însă ce această metamorfoză căpăta un conținut, ea ieșea din procesul economic [al circulației] ; conținutul nu aparține acestui proces. Nici marfa nu se conserva sub formă de bani, nici banii nu se conservau sub formă de marfă ; fiecare din aceste două momente era sau una sau alta. Valoarea ca atare nu se conserva în cadrul circulației și prin intermediul ei, ea nu domina propriul său proces de transformare, propria sa schimbare de formă ; însăși *valoarea de întrebuințare* nu era produsă de *valoarea de schimb* (cum se întîmplă în procesul de producție a capitalului).

Pentru capital însăși consumarea mărfii nu constituie actul final ; ea aparține procesului de producție, este ea însăși un moment al producției, al *creării de valoare*. Capitalul însă este pus acum — în fiecare dintre momentele în care el se manifestă cînd ca bani, cînd ca marfă, cînd ca valoare de schimb, cînd ca valoare de întrebuințare — nu numai în calitate de valoare care în această metamorfoză se conservă în mod formal, ci și în calitate de *valoare care se valorifică*, care se raportează la sine însăși ca valoare. Trecerea de la un moment la celălalt este un proces distinct, dar fiecare din aceste procese este trecerea în celălalt. Capitalul este pus astfel ca valoare care trece printr-un proces, ca valoare care în fiecare dintre momentele procesului este capital. El este pus astfel în calitate de *capital circulant ;* în fiecare dintre momentele procesului el este capital și totodată capital care efectuează un circuit trecînd dintr-o determinație în cealaltă. Punctul de reîntoarcere este totodată punctul de plecare, și viceversa, și anume *capitalistul*. Orice capital este la origine *capital circulant*, produs al circulației și în același timp generator al circulației, pe care o parcurge ca pe propria sa traiectorie.

Circulația monetară — privită din punctul de vedere al rolului ei actual — ni se prezintă acum doar ca un moment al circulației capitalului, iar autonomia ei se dovedește a fi o pură *aparență*. Ea este în

toate privințele determinată de circulația capitalului : la această problemă vom mai reveni. În măsura în care circulația monetară reprezintă o mișcare autonomă alături de cea a capitalului, această autonomie este determinată numai de *continuitatea* circulației capitalului, astfel încît acest moment poate fi fixat și considerat în sine.

{„Capitalul este o *valoare* permanentă care *se multiplică* și care nu mai dispare. Această *valoare* se detașează de marfa care a creat-o ; aidoma unei *calități metafizice și nesubstanțiale*, ea rămîne întotdeauna în stăpînirea aceluiași *cultivator*" (de pildă), „pentru care îmbracă forme diferite" *(Sismondi*. „Nouveaux Principes d'Économie politique". Seconde édition. Tome I, Paris, 1827, p. 89).

„În schimbul dintre muncă și capital, muncitorul cere mijloace de subzistență *pentru a trăi*, capitalistul cere *muncă pentru a obține profit" (Sismondi*, op. cit., p. 91).

„Întreprinzătorul cîștigă, obține profit de pe urma oricărei *creșteri a forțelor productive* generată de *diviziunea muncii"* (op. cit., p. 92).

„Vînzarea muncii echivalează cu renunțarea la toate roadele ei" *(A. Cherbuliez*. „Richesse ou pauvreté". Paris, 1841, p. 64).

„Cele trei părți constitutive ale capitalului" (și anume materia primă, uneltele, fondul de mijloace de subzistență) „nu cresc în aceeași proporție și nici nu se află în *același raport* în diferite stadii de dezvoltare ale societății. Fondul mijloacelor de subzistență rămîne același în decursul unei anumite perioade de timp, indiferent de *rapiditatea producției* și deci de *cuantumul produselor*. Așadar, creșterea *capitalului productiv* nu atrage după sine în mod necesar o creștere a fondului mijloacelor de subzistență destinate să constituie prețul muncii ; ea poate fi însoțită de o descreștere a fondului mijloacelor de subzistență" (op. cit., p. 60—63)}

[6)] Influența circulației asupra determinării valorii. Deosebirea dintre modul de producție capitalist și toate modurile de producție anterioare. Egalizarea condițiilor circulației pentru diferitele capitaluri

{Deoarece reînceperea producției depinde de vînzarea produsului finit, de transformarea mărfii în bani și de retransformarea banilor în condiții ale producției : materie primă, unealtă, salariu ; deoarece traiectoria pe care o parcurge capitalul pentru a trece din una din aceste determinații în cealaltă e alcătuită din faze ale circulației și aceste faze sînt parcurse de capital în anumite *intervale de timp* (pînă și distanța [de la locul de producție pînă la piață] nu este decît o chestiune de timp ; contează, de pildă, nu depărtarea în spațiu a pieței, ci viteza, cantitatea de timp în care marfa ajunge la piață), înseamnă că de viteza circulației, de *timpul* în care este parcursă sfera circulației depinde cîte produse pot fi fabricate într-un interval de timp dat, cît de rapid se poate valorifica capitalul, cît de rapid își poate el *reproduce* și *multiplica* valoarea într-un interval de timp dat.

Aici, așadar, în *determinarea valorii* intervine realmente un factor care [V—27] nu decurge din relația directă dintre muncă și capital. Raportul în virtutea căruia, într-un interval de timp dat, același capital poate să repete procesul de producție (creare de valoare nouă) constituie, evident, o condiție care nu este pusă nemijlocit de către însuși procesul de producție. De aceea, dacă este adevărat că circulația nu generează nici un factor de *determinare a valorii* înseși, *determinare condiționată exclusiv de muncă,* nu-i mai puțin adevărat însă că de viteza circulației depinde rapiditatea reînceperii procesului de producție, rapiditatea cu care se creează valoarea, depind, așadar, dacă nu *valorile,* în orice caz, într-o anumită măsură, masele de valori, adică produsul dintre suma valorilor și plusvalorilor ce se creează în producție și numărul care exprimă reluarea procesului de producție într-un interval de timp dat. Vorbind despre viteza de rotație a capitalului, noi presupunem că numai *piedici exterioare* întîrzie trecerea capitalului dintr-o fază în alta, și nu piedici care decurg din însuși procesul de producție și circulație (cum se întîmplă în perioade de criză, supraproducție etc.).

Așadar, în afară de timpul de muncă materializat în produs, ca moment al creării valorii — al timpului de muncă productiv — intervine *timpul de circulație* a capitalului. Dacă timpul de muncă apare ca activitate creatoare de valoare, în schimb, timpul de circulație apare ca *timp de devalorizare.* Deosebirea constă pur și simplu în următoarele : dacă totalitatea timpului de muncă comandat de capital ar atinge o mărime maximă, ar ajunge, să zicem, egală cu infinit — ∞ —, în așa fel încît timpul de muncă necesar să reprezinte o parte infinit de mică, iar timpul de supramuncă o parte infinit de mare din această mărime ∞, am avea maximum de valorificare a capitalului ; și aceasta este tendința care-l animă. Pe de altă parte, dacă s-ar presupune că *timpul de circulație a capitalului* este egal cu zero, că adică diferitele etape ale metamorfozei lui se desfășoară în realitate tot atît de rapid ca în gîndire, aceasta de asemenea ar însemna atingerea mărimii maxime a factorului care condiționează posibilitatea repetării procesului de producție, adică ar însemna numărul maxim de procese de valorificare a capitalului într-un interval de timp dat.

În acest caz, repetarea procesului de producție ar fi limitată doar de propria lui durată, de timpul necesar pentru transformarea materiei prime în produs. De aceea *timpul de circulație* nu este un element pozitiv, creator de valoare ; dacă acest timp ar fi egal cu zero, crearea de valoare ar atinge punctul culminant. Dacă timpul de supramuncă sau timpul de muncă necesar ar fi egal cu zero, adică dacă timpul de muncă necesar ar absorbi tot timpul de muncă sau dacă producția s-ar putea desfășura *fără* nici un fel de muncă, nu ar exista nici valoare, nici capital, nici creare de valoare. Prin urmare, *timpul de circulație* determină valoa-

rea numai în măsura în care el reprezintă o *limită naturală* pentru folosirea timpului de muncă. În realitate deci, el reprezintă un scăzămînt din *timpul de supramuncă,* adică o creștere a *timpului de muncă necesar.* Este clar că, indiferent de ritmul — lent sau rapid — în care se desfășoară procesul de circulație, timpul de muncă necesar trebuie să fie plătit.

De pildă, în ramurile de producție în care e nevoie de muncitori speciali care prestează o muncă specifică, dar care pot fi folosiți numai o parte din timpul anului, deoarece produsele muncii lor găsesc desfacere numai într-un anumit sezon, acestor muncitori ar trebui să li se plătească pentru un an întreg, adică timpul de supramuncă ar scădea în aceeași proporție în care ar scădea gradul de folosire a respectivilor muncitori în decursul unui interval de timp dat, dar într-un fel sau altul ei vor trebui totuși să fie plătiți. (De pildă, ei vor trebui să fie plătiți în așa fel, încît salariul pe patru luni să le ajungă pentru a se întreține timp de un an.) Dacă capitalul i-ar putea folosi pe acești muncitori timp de 12 luni, el nu le-ar plăti un salariu mai mare, ci ar cîștiga cantitatea corespunzătoare de supramuncă.

Timpul de circulație reprezintă deci o limită pentru productivitatea muncii ; el echivalează cu o creștere a timpului de muncă necesar, deci cu o diminuare a timpului de supramuncă, ceea ce înseamnă micșorarea plusvalorii, adică o frînare, o limitare a procesului de autovalorificare a capitalului. Prin urmare, în timp ce capitalul, pe de o parte, trebuie să tindă să desființeze toate barierele locale care stau în calea traficului, adică a schimbului, să cucerească întregul pămînt ca piață a sa, pe de altă parte el tinde să desființeze spațiul cu ajutorul timpului, adică să reducă la minimum timpul necesar pentru deplasarea mărfurilor dintr-un loc în altul. Cu cît capitalul e mai dezvoltat, cu cît deci piața pe care circulă el și care constituie în spațiu traiectoria circulației sale este mai vastă, cu atît mai puternică este tendința sa spre o și mai mare extindere în spațiu a pieței, spre o și mai accentuată desființare a spațiului cu ajutorul timpului.

(Dacă privim timpul de muncă nu ca zi de muncă a unui singur muncitor, ci ca zi de muncă nedeterminată a unui număr nedeterminat de muncitori, intervin aici toate *relațiile de populație,* și de aceea bazele teoriei populației sînt de asemenea incluse în acest prim capitol despre capital, la fel ca și bazele teoriei profitului, prețului, creditului etc.)

Aici se manifestă tendința universală a capitalului, prin care el se deosebește de toate treptele de producție anterioare. Deși limitat prin însăși natura sa, capitalul tinde spre o dezvoltare universală a forțelor de producție și în felul acesta devine premisa unui nou mod de producție, bazat pe dezvoltarea forțelor de producție nu în vederea reproducerii unei anumite stări sau, cel mult, în vederea extinderii ei, ci a unui mod de

producţie în care dezvoltarea liberă, nestînjenită, progresistă şi universală a forţelor de producţie constituie premisa societăţii şi deci a reproducerii ei ; a unui mod de producţie a cărui unică premisă este depăşirea punctului de plecare. Această tendinţă pe care o are capitalul, dar care totodată se află în contradicţie cu el ca formă de producţie limitată şi de aceea îl împinge spre pieire, constituie deosebirea dintre capital şi toate modurile de producţie anterioare şi conţine totodată faptul că el nu este decît un punct de tranziţie. Toate formele de societate de pînă acum [V—28] au pierit ca urmare a dezvoltării avuţiei sau, ceea ce este acelaşi lucru, ca urmare a dezvoltării forţelor productive sociale. De aceea la antici, care erau conştienţi de acest lucru, avuţia era denunţată direct ca element al destrămării societăţii. La rîndul ei, orînduirea feudală a fost distrusă de industria orăşenească, de comerţ, de agricultura modernă (şi chiar de unele invenţii ca, de pildă, praful de puşcă şi tiparul).

Odată cu dezvoltarea avuţiei, deci şi cu dezvoltarea de noi forţe şi de tot mai largi schimburi între indivizi, se destrămau condiţiile economice pe care se sprijinea societatea, relaţiile politice corespunzătoare ale diferitelor ei părţi constitutive, religia, în care ea se reflecta într-o formă idealizată (şi, la rîndul lor, atît societatea, cît şi religia se sprijineau pe un raport dat faţă de natură, la care se reducea orice forţă productivă), caracterul indivizilor, concepţiile lor etc. *Chiar şi numai dezvoltarea ştiinţei* — adică a celei mai solide forme de avuţie, produs şi creator al acesteia — a fost suficientă pentru destrămarea acestor societăţi. Însă *dezvoltarea ştiinţei,* a acestei avuţii ideale şi totodată practice, este numai una dintre laturile, una dintre formele sub care se manifestă *dezvoltarea forţelor de producţie ale omului,* adică dezvoltarea avuţiei.

Dacă privim lucrurile *pe plan ideal,* destrămarea unei anumite forme de conştiinţă ar fi suficientă pentru a ucide o întreagă epocă. Pe planul realităţii însă, această limită a conştiinţei *corespunde unui anumit grad de dezvoltare a forţelor de producţie materiale,* şi deci a avuţiei. Bineînţeles că nu a avut loc numai o dezvoltare pe baza veche, ci şi *o dezvoltare a acestei baze.* Punctul culminant al dezvoltării acestei *baze* (momentul înfloririi ei ; dar este vorba tot de *această* bază, de *această* plantă în faza înfloririi, de aceea *după* înflorire şi ca urmare a înfloririi survine ofilirea) este acela în care baza însăşi capătă o formă care o face compatibilă cu *cel mai înalt grad de dezvoltare a forţelor de producţie,* deci şi cu cea mai amplă dezvoltare a indivizilor [în condiţiile bazei date]. Odată atins acest punct, dezvoltarea ulterioară se manifestă ca declin şi dezvoltarea nouă începe pe o bază nouă.

Am văzut mai sus * că proprietatea [lucrătorilor] asupra condiţiilor producţiei se prezenta ca fiind identică cu o formă limitată, determinată

* Vezi op. cit., p. 434—443. — *Nota red.*

de societate, deci identică cu o formă limitată, determinată de individ înzestrat cu însușiri corespunzătoare — facultăți limitate și o dezvoltare limitată a forțelor sale de producție — pentru a forma o astfel de societate. Însăși această premisă era, la rîndul ei, rezultatul unei trepte istorice limitate de dezvoltare a forțelor de producție : atît a avuției, cît și a modului de a o crea. Scopul societății, scopul individului — precum și o condiție a producției — era reproducerea *acestor condiții determinate ale producției* și reproducerea indivizilor, atît în particularitatea lor, cît și în structurările și în legăturile lor sociale, ca purtători vii ai acestor condiții.

Capitalul pune ca premisă a reproducției sale *producția avuției* înseși, și deci dezvoltarea universală a forțelor de producție, revoluționarea neîncetată a premiselor lui existente. Valoarea nu exclude nici o valoare de întrebuințare ; înseamnă deci că ea nu implică nici o formă specifică de consum etc., de relații etc., în calitate de condiție absolută ; și tot astfel orice treaptă de dezvoltare a forțelor de producție sociale, a schimburilor, a cunoștințelor etc. constituie pentru capital doar o limită pe care el tinde s-o depășească. Însăși premisa lui — valoarea — este pusă ca produs, și nu ca o premisă mai înaltă, care se află deasupra producției. Limita pentru *capital* o constituie faptul că întreaga dezvoltare se desfășoară într-o manieră antagonistă și că crearea forțelor de producție, a avuției generale etc., a cunoștințelor etc. are loc în așa fel, încît individul care muncește *se înstrăinează* pe sine însuși ; el se raportează la propriul său produs nu ca la *condițiile propriei sale avuții,* ci ca la condițiile unei *avuții străine* și ale propriei sale sărăcii. Dar însăși această formă antagonistă este tranzitorie și generează condițiile reale ale propriei ei suprimări.

Rezultatul îl constituie dezvoltarea generală — ca tendință și potență — a forțelor de producție și a avuției în general în calitate de bază, precum și universalitatea schimburilor și, deci, piața mondială în calitate de bază. Baza ca posibilitate a dezvoltării universale a individului și dezvoltarea reală a indivizilor, pe această bază, ca înlăturare neîncetată a *limitei* acestei dezvoltări, limită care în conștiința oamenilor apare ca atare, și nu ca un *hotar sacrosanct.* Universalitatea individului nu ca existentă în gîndire sau în imaginație, ci ca universalitate a relațiilor sale reale și ideale. De aici decurge și înțelegerea propriei sale istorii ca *proces* și cunoașterea naturii (cunoaștere ce se manifestă și ca putere practică asupra ei) ca corp real al său. Însuși procesul dezvoltării este pus și înțeles ca premisă a individului. Pentru aceasta însă este necesar în primul rînd ca dezvoltarea deplină a forțelor de producție să devină o *condiție a producției,* este necesar ca *condițiile de producție* determinate să nu constituie o limită pentru dezvoltarea forțelor de producție.

* * *

Revenind acum la *timpul de circulație* a capitalului, trebuie să arătăm că reducerea lui (în măsura în care ea nu implică dezvoltarea mijloacelor de comunicație și de transport necesare pentru aducerea produsului pe piață) este legată în parte de *crearea* unei piețe care funcționează continuu și de aceea se lărgește continuu; în parte ea este legată de dezvoltarea unor relații economice și a unor forme de capital [V-29] prin intermediul cărora acesta din urmă reduce *în mod artificial* timpul de circulație (aici intră *toate formele de credit*).

{Aici se mai poate arăta că, deoarece numai capitalul posedă condițiile de producție ale capitalului și deci satisface și tinde să realizeze aceste condiții, tendința generală a capitalului este aceea de a forma — în toate punctele în care există premise ale circulației — centre productive ale acesteia și de a-și asimila aceste puncte, adică de a le transforma în puncte ale producției capitalizante sau ale producției de capital. Această tendință propagandistică (civilizatoare) — spre deosebire de condițiile anterioare ale producției — este proprie numai capitalului.}

Modurile de producție în care circulația nu constituie o condiție imanentă, dominantă a producției nu cunosc, firește, nevoile specifice ale circulației capitalului, și de aceea în cadrul acestor moduri de producție nu se elaborează nici formele economice, nici forțele de producție reale corespunzătoare acestor nevoi specifice. La origine, producția bazată pe capital pornea de la circulație; acum vedem că ea pune circulația ca pe propria ei condiție și face din procesul de producție nemijlocit un moment al procesului de circulație, la fel cum din procesul de circulație face o fază a procesului de producție în ansamblul său.

Deoarece timpul de circulație diferă de la capital la capital (de pildă, unul are o piață mai apropiată, altul o piață mai îndepărtată; un capital are asigurată transformarea în bani, pe cînd pentru altul această transformare e doar accidentală; unul conține mai mult capital fix, altul conține mai mult capital circulant), se creează între ele deosebiri în ceea ce privește valorificarea. Dar aceste deosebiri se manifestă numai în procesul secundar de valorificare. Privit în sine, timpul de circulație reprezintă o *limită* a valorificării (*timpul de muncă necesar* este și el, firește, o limită, dar e totodată și bază, căci fără el n-ar exista nici valoare, nici capital); timpul de circulație este un scăzămînt din timpul de supramuncă sau o creștere a *timpului de muncă necesar* în raport cu *timpul de supramuncă*. Circulația capitalului *realizează valoarea*, după cum munca vie *creează valoarea*. Timpul de circulație nu reprezintă decît o limită pentru această realizare de valoare și în această măsură el este o limită pentru crearea de valoare, limită care nu decurge din producție în general, ci este specifică producției de capital; de

aceea înlăturarea acestei limite — sau combaterea ei — face și ea parte din dezvoltarea economică specifică a capitalului și dă impuls dezvoltării formelor lui în sfera creditului etc.

{Însuși capitalul reprezintă o contradicție, deoarece tinde în permanență să înlăture *timpul de muncă necesar* (ceea ce înseamnă totodată reducerea la minimum a muncitorului, adică existența lui ca simplă forță de muncă vie), iar *timpul de supramuncă* există numai ca antiteză, numai în opoziție cu timpul de muncă necesar, și, prin urmare, capitalul face din timpul de muncă necesar o condiție *necesară* a reproducției și valorificării sale. La un moment dat, dezvoltarea forțelor de producție materiale, care înseamnă totodată dezvoltarea forțelor clasei muncitoare, duce la *suprimarea capitalului însuși.*}

{„Întreprinzătorul poate să reînceapă producția numai după ce a vîndut produsul finit și a utilizat banii obținuți pentru a cumpăra noi materii prime și a plăti noi salarii; prin urmare, cu cît mai prompt generează circulația aceste două efecte, cu atît mai curînd va căpăta întreprinzătorul posibilitatea de a-și reîncepe producția și cu atît mai multe produse va furniza capitalul său într-un interval de timp dat" *(H. Storch.* „Cours d'économie politique". Tome I, Paris, 1823, p. 411–412).}

{„*Avansurile* specifice ale *capitalistului* nu constau în postav, ci în muncă" (*T. R. Malthus.* „The Measure of Value Stated and Illustrated". London, 1823, p. 17).}[4].

{„Acumularea întregului capital social în alte mîini decît cele ale muncitorilor efectivi întîrzie necesarmente creșterea întregii producții, afară de creșterea acelei remunerări uzuale a capitalului pe care, în funcție de timp și de împrejurări, o primesc deținătorii lui... În sistemele de pînă acum, *forțele de producție erau considerate ca fiind corespunzătoare și subordonate acumulării efective și perpetuării modurilor de repartiție existente. Acumularea modernă și repartiția modernă trebuie să se subordoneze forțelor de producție*" *(W. Thompson.* „An Inquiry into the Principles of the Distribution of Wealth". London, 1824, p. 176, 589).}[5]

Din raportul dintre timpul de circulație și procesul de producție rezultă că suma valorilor produse sau valorificarea totală a capitalului într-o perioadă dată nu este determinată pur și simplu de valoarea nouă pe care capitalul o creează în procesul de producție sau de timpul de supramuncă ce se realizează în cursul acestui proces, ci de timpul de supramuncă (de plusvaloare) înmulțit cu numărul care indică de cîte ori poate fi repetat procesul de producție a capitalului într-un interval de timp dat. Numărul care indică frecvența repetărilor poate fi considerat drept coeficient al procesului de producție sau al plusvalorii create în acest proces.

Prin viteza circulației însă, acest coeficient este determinat în mod negativ, și nu pozitiv. Cu alte cuvinte, dacă viteza circulației ar fi absolută, adică dacă circulația nu ar produce nici o întrerupere a procesului de producție, acest coeficient ar atinge maximul său. Dacă, de pildă, condițiile reale ale producției de grîu dintr-o țară dată fac posibilă o

singură recoltă, atunci, oricare ar fi viteza circulației, nu se vor putea obține două recolte. Dar dacă s-ar produce o întîrziere în circulație, dacă fermierul nu și-ar putea vinde grîul în timp util pentru a putea angaja muncitori, de pildă, producția ar fi sistată. Maximul coeficientului procesului de producție sau al procesului de valorificare într-un interval de timp dat este determinat de durata absolută a [V—30] fazei de producție. După ce se încheie circulația, capitalul e în stare să reînceapă procesul de producție. Prin urmare, dacă circulația nu ar provoca nici un fel de întreruperi, dacă viteza de circulație ar fi absolută, iar durata ei egală cu zero, adică dacă circulația nu ar necesita timp, aceasta ar însemna că *capitalul* și-ar putea reîncepe procesul de producție imediat după încheierea acestuia ; cu alte cuvinte, circulația nu ar exista ca limită care condiționează producția, iar repetarea procesului de producție într-un interval de timp determinat ar depinde în mod absolut de durata procesului de producție, ar coincide cu această durată.

Prin urmare, dacă nivelul de dezvoltare a industriei ar permite unui capital de 100 l.st. să producă în decurs de 4 luni *x* pfunzi de fire, procesul de producție ar putea fi repetat, cu același capital, numai de 3 ori pe an, adică cu același capital ar putea fi produse într-un an 3 *x* pfunzi de fire. Nici o viteză de circulație nu ar putea spori această triplă reproducție anuală a capitalului dat sau, mai bine zis, această triplă repetare anuală a procesului său de valorificare. Numai o *creștere a forțelor de producție* ar putea să aibă un asemenea efect. Timpul de circulație nu este în sine o *forță productivă* a capitalului, ci o *limită a forței lui productive*, decurgînd din natura capitalului ca valoare de schimb. Parcurgerea diferitelor faze ale circulației apare aici ca *limitare a producției*, limitare impusă de natura specifică a capitalului însuși. Accelerarea și reducerea timpului de circulație nu pot face decît să restrîngă această limită impusă de natura capitalului însuși. În agricultură, de pildă, limitele naturale ale repetării procesului de producție coincid cu durata unui ciclu al fazei de producție. Limita impusă de capital nu e timpul ce se scurge de la însămînțare pînă la recoltare, ci acela care se scurge de la recoltare pînă la transformarea recoltei în bani și retransformarea banilor, să zicem, în mijloace pentru cumpărare de muncă. Scamatorii circulației, care își închipuie că prin viteza circulației se mai poate obține și altceva în afară de reducerea piedicilor puse chiar de capital în calea reproducției sale, sînt pe o cale greșită.

(Și mai absurzi sînt, firește, acei scamatori ai circulației care își imaginează că prin intermediul instituțiilor de credit și al născocirilor în materie de credit menite să reducă la zero durata timpului de circulație poate fi nu numai înlăturată întîrzierea, întreruperea în procesul de producție pe care o necesită transformarea produsului finit în capital, ci însuși capitalul pe care se schimbă capitalul productiv poate

fi făcut superfluu ; cu alte cuvinte, producția pe baza valorii de schimb și în același timp înlăturarea, la un semn al baghetei magice, a condițiilor necesare producției pe această bază.)

Maximum ce poate realiza creditul în această privință — în ceea ce privește *exclusiv* circulația — este asigurarea continuității procesului de producție *atunci* cînd există toate celelalte condiții ale acestei continuități, adică atunci cînd există realmente capitalul pe care urmează să fie efectuat schimbul etc.

Procesul circulației presupune că valorificarea capitalului în procesul de producție, exploatarea muncii de către capital este condiționată de transformarea capitalului în bani sau de schimbul de capital pe capital (căci din punctul de vedere actual mai avem în toate punctele circulației numai muncă sau capital) ca limită pentru schimbul de capital pe muncă și viceversa.

Capitalul există în calitate de capital numai în măsura în care parcurge fazele circulației, diferitele momente ale metamorfozei lui, pentru a putea să reia procesul de producție ; or, aceste faze reprezintă faze ale valorificării capitalului, dar totodată — după cum am văzut * — și faze ale *devalorizării* lui. Cît timp rămîne fixat sub formă de produs finit, capitalul nu poate funcționa în calitate de capital și este capital *negat*. În aceeași măsură procesul lui de valorificare este oprit, iar valoarea lui aflată în proces este negată. Prin urmare [timpul cît capitalul este în sfera circulației] se prezintă pentru el ca o pierdere, ca o relativă pierdere de valoare, căci valoarea sa constă tocmai în procesul de valorificare. Cu alte cuvinte, această pierdere pe care o suferă capitalul se reduce la scurgerea — fără foloase pentru el — a timpului în cursul căruia, dacă nu s-ar produce această stagnare, el și-ar putea însuși, prin schimb cu munca vie, *timp de supramuncă*, muncă străină.

Să ne imaginăm acum că în diferite ramuri de producție funcționează *mai multe* capitaluri, care sînt toate *necesare* (ceea ce s-ar exprima în faptul că dacă într-o ramură de producție s-ar produce o retragere de capital în proporții de masă, oferta de produse în această ramură ar scădea sub nivelul cererii și, ca urmare, prețul de piață ar depăși prețul natural), și că într-una din aceste ramuri de producție se cere ca, de pildă, capitalul *a* să rămînă un timp mai îndelungat sub formă devalorizată, adică timpul în cursul căruia el parcurge diferitele faze ale circulației să fie mai îndelungat decît în toate celelalte ramuri de producție. În acest caz, minusul de valoare nouă care ar rezulta pentru capitalul *a* ar fi considerat de acesta din urmă ca o pierdere pozitivă, ca și cum pentru producerea aceleiași valori lui i s-ar cere mai multe cheltuieli. De aceea capitalul *a* ar spori corespunzător valoarea de schimb

* Vezi op. cit., p. 345—347. — *Nota red.*

a produselor sale în comparație cu celelalte capitaluri, pentru a împărți cu ele aceeași rată a profitului. În realitate însă, acest lucru s-ar putea realiza numai împărțindu-se pierderea cu celelalte capitaluri. Din moment ce capitalul *a* cere pentru produsul său o valoare de schimb care depășește munca obiectivată în el, înseamnă că [V—31] acest *surplus* poate fi obținut numai în cazul cînd celelalte capitaluri vor obține o valoare de schimb inferioară valorii reale a produselor lor. Cu alte cuvinte, condițiile mai puțin favorabile în care funcționează capitalul *a* vor fi suportate în mod corespunzător de toți capitaliștii care fac schimb cu el, și în felul acesta s-ar stabili un profit mijlociu egal. Dar suma plusvalorilor create de toate capitalurile laolaltă s-ar micșora în strictă concordanță cu minusul de valoare înregistrat de capitalul *a* în comparație cu celelalte capitaluri ; singura deosebire este că acest minus de valoare, în loc să afecteze exclusiv capitalul *a*, devine o pierdere comună, pe care o suportă în părți alicote toate capitalurile.

De aceea nu poate fi nimic mai ridicol decît să-ți imaginezi (vezi, de pildă, Ramsay[6]) că, în afara exploatării muncii, capitalul ar constitui o sursă *independentă* — separată de muncă — de *creare a valorii*, pe motiv că repartizarea supramuncii între capitaluri nu se face proporțional cu timpul de supramuncă creat de fiecare capital, ci proporțional cu *supramunca totală* creată de ansamblul capitalurilor, astfel încît capitalul *individual* poate fi în situația de a crea mai multă valoare decît ar putea fi explicată nemijlocit prin a sa exploatare particulară a forței de muncă [Arbeitskraft]. Dar acest *surplus* [de supramuncă], de o parte, trebuie să fie compensat printr-o *micșorare* [a supramuncii], de alta. În genere, [profitul] *mijlociu* nu înseamnă nimic altceva. Problema modului în care raportul dintre diferite capitaluri, adică concurența dintre capitaluri repartizează plusvaloarea nu are, evident, nimic comun cu cuantumul absolut al acestei plusvalori. De aceea nu poate fi nimic mai absurd decît a conchide că, deoarece capitalul pretinde să fie compensat pentru timpul său de circulație *excepțional*, adică consideră relativa sa minusvalorificare drept plusvalorificare pozitivă, înseamnă că, dacă luăm *capitalurile* în totalitatea lor, *capitalul* este capabil să creeze ceva din nimic, să transforme un minus într-un plus, să facă dintr-un minus de timp de supramuncă sau de plusvaloare un plus de plusvaloare, și de aceea posedă o sursă *mistică* — independentă de aproprierea muncii străine — de creare a valorii.

Modul în care capitaliștii își calculează, printre altele, partea lor de *plusvaloare* — ținînd seama nu numai de timpul de supramuncă pe care ei l-au pus în acțiune, ci și de *timpul în care capitalul lor ca atare n-a funcționat*, adică a stat fără întrebuințare, s-a aflat în faza de devalorizare — nu schimbă, firește, întru nimic suma totală a plusvalorii pe care urmează să și-o împartă între ei.

Această sumă nu poate să crească de pe urma faptului că acum e mai mică decît ar fi fost dacă, în loc de a sta fără întrebuințare, capitalul *a* ar fi creat plusvaloare, adică de pe urma faptului că în același interval de timp capitalul *a* a creat mai puțină plusvaloare decît celelalte capitaluri. Această *inactivitate* este compensată de capitalul *a* numai în cazul cînd ea decurge în mod necesar din condițiile particulare ale respectivei ramuri de producție și de aceea față de *capital* în general ea apare ca o dificultate în calea valorificării, ca *limită necesară* a valorificării sale în general. Datorită diviziunii muncii, această limită este considerată doar ca limită a procesului de producție a acestui capital particular. Dacă însă considerăm că procesul de producție e desfășurat de capital în general, ea este o *limită generală* a valorificării lui. Dacă se admite că numai munca produce, rezultă că toate avansurile mai mari [decît norma] de care are ea nevoie în timpul folosirii ei de către capital apar drept ceea ce sînt în realitate — *scăzăminte din plusvaloare.*

Circulația poate *să creeze valoare* numai în măsura în care implică o nouă folosire de *muncă străină,* peste cea consumată nemijlocit în procesul de producție. Este ca și cum în procesul de producție ca atare s-ar consuma nemijlocit mai multă *muncă necesară.* Numai *cheltuielile de circulație* reale sporesc *valoarea* produsului, dar micșorează plusvaloarea.

În măsura în care circulația capitalului (produsul etc.) nu exprimă numai fazele necesare pentru reînceperea procesului de producție, această circulație (vezi exemplul citat de Storch [7]) nu constituie un moment al producției în totalitatea ei și de aceea nu este o circulație pusă de producție, iar dacă implică cheltuieli, acestea sînt *faux frais de production* *. Cheltuielile de circulație în general, adică cheltuielile de producție necesitate de procesul de circulație, în măsura în care sînt legate numai de momentele economice ale circulației propriu-zise (aducerea produsului pe piață îi conferă acestuia o *nouă valoare de întrebuințare),* trebuie să fie considerate scăzăminte din *plusvaloare,* adică o creștere a muncii necesare în raport cu supramunca.

Continuitatea producției presupune suprimarea timpului de circulație ; dacă acesta nu poate fi suprimat, trebuie să treacă timp între diferitele metamorfoze pe care trebuie să le parcurgă capitalul, timpul său de circulație apare necesarmente ca un scăzămînt din timpul său de producție. Pe de altă parte, natura capitalului presupune că acesta parcurge diferitele faze ale circulației nu în reprezentare, unde o noțiune trece în alta cu iuțeala gîndului, în afara timpului, ci ca stări ce se succed în timp. Înainte de a putea zbura ca fluture, capitalul trebuie să stea un timp sub formă de crisalidă. Prin urmare, condițiile

* — cheltuieli de producție neproductive. — *Nota trad.*

de producție ale capitalului care decurg din însăși natura lui sînt contradictorii. Această contradicție poate fi suprimată și depășită numai [V—32] în două feluri (afară de cazul cînd se presupune că toate capitalurile lucrează la comandă reciprocă și că de aceea produsul reprezintă întotdeauna nemijlocit bani, ceea ce contrazice natura capitalului, deci și practica marii industrii):

În primul rînd, creditul: un pretins cumpărător *B* — adică unul care *plătește* realmente, dar care nu cumpără realmente — mijlocește capitalistului *A* transformarea produsului lui în bani. Dar *B* nu plătește decît după ce capitalistul *C* a cumpărat produsul lui *A*. Și, în esență, lucrurile nu se schimbă cîtuși de puțin în urma faptului că creditorul *B* îi dă capitalistului *A* bani pentru cumpărare de muncă sau pentru procurare de materie primă și unelte de lucru înainte ca acesta să le poată înlocui din vînzarea produsului său. În fond, potrivit ipotezei noastre, creditorul *B* trebuie să pună la dispoziția capitalistului *A* banii necesari atît pentru una, cît și pentru alta, adică pentru toate condițiile producției (acestea din urmă însă reprezintă acum o valoare mai mare decît valoarea inițială cu care capitalistul *A* și-a început procesul de producție). În acest caz capitalul *b* înlocuiește capitalul *a*, dar valorificarea lor nu are loc concomitent. Capitalistul *B* ia acum locul capitalistului *A*, adică capitalul *a* rămîne inactiv pînă în momentul cînd va fi schimbat pe capitalul *c*. Capitalul *a* este imobilizat în produsul capitalistului *A*, care cu ajutorul capitalului *b* a conferit fluiditate produsului său.

[D) Teorii burgheze cu privire la plusvaloare și profit]

[1) Neînțelegerea de către Ricardo și alți economiști burghezi a originii plusvalorii. Confundarea plusvalorii cu profitul]

Confuzia totală a economiștilor în ceea ce privește determinarea ricardiană a valorii prin timpul de muncă — confuzie datorată unei deficiențe fundamentale a analizei ricardiene — se manifestă cît se poate de pregnant la d-l Ramsay. După ce, pornind de la influența pe care timpul de circulație a capitalurilor o exercită asupra *valorificării lor relative*, adică asupra participării lor relative la plusvaloarea totală, Ramsay a tras în prealabil concluzia absurdă că

„aceasta arată cum capitalul poate regla valoarea independent de muncă" (*Ramsay, George*. „An Essay on the Distribution of Wealth". Edinburgh, 1836, p. 43),

sau :

„capitalul este o sursă de valoare, independentă de muncă" (op. cit., p. 55), —

după care el spune textual următoarele :

„Un capital circulant" (fond de mijloace de subzistență) „va folosi întotdeauna mai multă muncă decît s-a cheltuit înainte pentru a-l produce. Căci dacă n-ar putea folosi mai multă muncă decît s-a cheltuit înainte pe el însuși, atunci *ce avantaje* ar putea să prezinte pentru proprietar folosirea lui *ca atare ?*" (op. cit., p. 49).

„Să presupunem două capitaluri de valoare egală, fiecare dintre ele fiind produs de munca a 100 de muncitori care lucrează un timp dat ; unul din aceste capitaluri este în întregime capital circulant, pe cînd cel de-al doilea este în întregime capital fix, constînd, să zicem, din vin vechi. Ei bine, capitalul circulant *creat de munca a 100 de muncitori va pune în mișcare acum 150 de muncitori.* La sfîrșitul anului următor, produsul va fi deci, în cazul de față, rezultatul muncii efectuate de 150 de muncitori. Și totuși acest produs nu va valora mai mult decît vinul la sfîrșitul aceleiași perioade, cu toate că la acesta din urmă au lucrat numai 100 de muncitori" (p. 50). „Sau poate se va susține că cantitatea de muncă pe care o *poate folosi* un capital circulant este doar egală cu munca ce s-a cheltuit mai înainte pentru producerea lui ? Aceasta ar însemna că *valoarea capitalului cheltuit* este egală cu cea a produsului" (p. 52).

Autorul face aici o mare confuzie între munca ce se cheltuiește pentru producerea unui capital și munca pe care acesta o va folosi. Capitalul ce se schimbă pe forță de muncă, sau fondul de mijloace de subzistență — și pe acesta îl numește aici Ramsay *capital circulant* —, în nici un caz nu poate să folosească mai multă muncă decît s-a cheltuit pe el. (Acțiunea inversă pe care dezvoltarea forțelor de producție o are asupra capitalului existent nu ne interesează încă aici.) Dar pentru producerea capitalului s-a cheltuit mai multă muncă decît s-a plătit, s-a cheltuit *supramuncă,* care s-a transformat în *plusvaloare și plusprodus,* ceea ce permite capitalului să reînnoiască pe o scară mai largă această operație profitabilă, în care toate avantajele se află de o singură parte. Capitalul are posibilitatea de a folosi mai multă muncă vie nouă, deoarece în timpul procesului de producție a fost cheltuită o anumită cantitate de muncă recentă peste munca acumulată din care consta capitalul înainte de începerea procesului de producție.

D-l Ramsay își închipuie, probabil, că dacă un capital este produsul a 20 de zile de muncă (timp de muncă necesar și timp de supramuncă luate laolaltă), produsul acestor 20 de zile de muncă poate folosi 30 de zile de muncă. Dar lucrurile nu stau cîtuși de puțin astfel. Să presupunem că pentru acest produs s-au cheltuit 10 zile de muncă necesară și 10 zile de supramuncă. Plusvaloarea este deci egală cu 10 zile de supramuncă. Cînd pe acestea din urmă capitalistul le schimbă din nou pe materie primă, unelte și muncă, el poate, cu ajutorul *supramun-*

cii, să pună din nou în mişcare *munca necesară nouă*. Esenţial aici nu este faptul că s-a folosit mai multă muncă decît conţine produsul, ci că timpul de supramuncă, pentru care nu se plăteşte nimic, este schimbat din nou pe timp de muncă necesar ; adică tocmai faptul că se foloseşte *întregul timp de muncă* cheltuit pe produs, deşi s-a plătit numai o parte din această muncă. Concluzia d-lui Ramsay potrivit căreia, dacă cantitatea de muncă folosită de un capital circulant n-ar depăşi cantitatea de muncă cheltuită anterior pe acest capitol, valoarea capitalului cheltuit ar fi egală cu valoarea produsului, adică nu s-ar obţine nici o plusvaloare, — această concluzie ar fi justă numai în cazul cînd cantitatea de muncă cheltuită pe capital *s-ar plăti în întregime,* adică dacă capitalul nu şi-ar apropria *fără echivalent* o parte din munca cheltuită.

Aceste confuzii, izvorîte dintr-o greşită înţelegere a teoriei lui *Ricardo,* se datoresc, evident, faptului că Ricardo însuşi nu a avut o viziune clară asupra procesului [de producţie capitalist], şi ca burghez nici nu putea să aibă o asemenea viziune. Înţelegerea acestui proces echivalează cu afirmaţia că capitalul nu numai că este, cum crede A. Smith, puterea de a dispune de muncă străină — în sensul în care orice valoare de schimb înseamnă o astfel de putere, deoarece conferă posesorului ei *putere de cumpărare* —, ci este totodată şi puterea de a apropria muncă străină *fără schimb, fără echivalent,* menţinînd însă aparenţa de schimb. Combătînd concepţia lui A. Smith şi a altora care comit aceeaşi eroare în privinţa valorii ca entitate determinată prin muncă şi a valorii ca entitate determinată prin preţul muncii (salariu), Ricardo nu găseşte niciodată alt argument decît acela că produsul uneia şi aceleiaşi cantităţi de muncă cheltuită anterior pe acest capital, valoarea capitalului cheltuit o cantitate mai mică de muncă vie, ceea ce înseamnă că el consideră produsul muncii în raport cu muncitorul numai ca *valoare de întrebuinţare,* adică consideră numai acea parte din produs care îi este necesară muncitorului pentru a putea subzista ca muncitor. Cum se explică faptul că în cadrul schimbului muncitorul reprezintă deodată numai *valoare de întrebuinţare* sau scoate din schimb numai valoare de întrebuinţare — acest lucru îi este extrem de neclar lui Ricardo, după cum reiese chiar din [V—33] modul în care îl combate pe Smith şi care este întotdeauna bazat pe exemple particulare, şi nu pe elucidarea aspectului general al problemei.

Cum se explică deci faptul că partea ce-i revine muncitorului din valoarea produsului este determinată nu de valoarea produsului, ci de valoarea lui de întrebuinţare, adică nu de timpul de muncă cheltuit pentru producerea lui, ci de însuşirea lui de a conserva forţa de muncă vie ? Dacă Ricardo ar explica acest fapt prin concurenţa dintre muncitori, i s-ar putea răspunde cu aceeaşi obiecţie pe care el o formulează împotriva lui A. Smith în privinţa concurenţei dintre capitalişti, şi anume

că, deși această concurență poate egaliza nivelul profitului, ea în nici un caz nu determină acest nivel. În același mod ar putea și concurența dintre muncitori să reducă salariile mai mari etc., dar nivelul general al salariilor sau, cum spune Ricardo, prețul natural al salariului nu ar putea fi explicat pornindu-se de la concurența dintre muncitori, ci numai pornindu-se de la raportul inițial dintre capital și muncă. În general, concurența, acest motor important al economiei burgheze, nu stabilește legile acesteia, ci este executantul lor. De aceea concurența nelimitată nu este o premisă a autenticității legilor economice, ci o consecință a acestor legi, forma de manifestare în care se realizează necesitatea lor. Pentru economiști, a presupune — asemenea lui Ricardo — existența *concurenței nelimitate* înseamnă a presupune realitatea și realizarea deplină a relațiilor de producție burgheze în specificitatea lor. De aceea concurența nu explică aceste legi ; ea oferă posibilitatea de *a* le *vedea*, dar nu le produce.

Tot Ricardo spune, de pildă, că cheltuielile de producție ale muncii vii depind de cheltuielile de producție necesare pentru crearea valorilor necesare reproducerii ei. Dacă înainte el a considerat produsul în raport cu muncitorul numai ca valoare de întrebuințare, acum el îl consideră pe muncitor în raport cu produsul numai ca *valoare de schimb*. Pe Ricardo nu-l interesează procesul istoric prin intermediul căruia între produs și munca vie se stabilește acest raport. Și tot atît de neclar îi este mecanismul prin care se perpetuează acest raport. Pentru el, capitalul este *rezultatul economisirii*. Chiar acest fapt arată că el nu a înțeles procesul genezei și reproducției capitalului. De aceea el consideră, de asemenea, că producția este imposibilă fără capital, deși în același timp concepe capitalul fără rentă funciară. Ricardo nu face deosebire între *profit* și *plusvaloare*, ceea ce arată că nu înțelege natura nici uneia dintre ele. O dovadă a acestui fapt este însăși metoda pe care el o folosește din capul locului. În primul rînd, Ricardo pune doi lucrători să facă schimb între ei, și în acest caz schimbul dintre ei este determinat prin intermediul echivalentului, al timpului de muncă cheltuit de fiecare din ei în procesul de producție. Urmează apoi problema fundamentală a economiei sale politice : aceea de a demonstra că această determinare a valorii nu este modificată de acumularea capitalurilor, adică de existența capitalului.

În primul rînd, Ricardo nu-și dă seama că chiar primul său raport natural nu este altceva decît un raport abstras din producția bazată pe capital. În al doilea rînd, el pornește de la existența unei *cantități determinate de timp de muncă obiectivat*, care poate chiar să crească, și el se întreabă cum se repartizează ea. Problema este însă mai curînd aceea de a ști cum se creează ea, și aceasta se explică tocmai prin natura specifică a relației dintre capital și muncă sau prin trăsătura distinctivă specifică

a capitalului. Într-adevăr, în economia politică modernă *(ricardiană)* este vorba, cum spune Quincey, numai de cote-părți [din prețul produsului], în timp ce produsul total este considerat ca ceva fix, determinat de cantitatea de muncă cheltuită pentru producerea lui, iar valoarea lui se stabilește în funcție de această cantitate. De aceea lui Ricardo i s-a reproșat pe bună dreptate că nu înțelege *plusvaloarea,* deși adversarii lui o înțeleg și mai puțin *. Capitalul este prezentat ca partener care își apropriază o anumită parte din valoarea existentă a muncii (a produsului), dar crearea acestei valori, pe care el și-o apropriază peste capitalul reprodus, nu este prezentată ca sursă a plusvalorii. Această creare [de plusvaloare] coincide cu aproprierea de muncă străină *fără contraechivalent* și de aceea nu poate fi niciodată înțeleasă de către economiștii burghezi.

Ramsay îi reproșează lui Ricardo de a fi omis faptul că capitalul fix, din care se compune capitalul cu excepția fondului de mijloace de subzistență (la Ramsay intră aici *materia primă* alături de *unealtă),* se scade din suma pe care trebuie să și-o împartă capitalistul și muncitorul :

„Ricardo uită că produsul total se împarte nu numai în salariu și profit și că o parte mai este necesară pentru înlocuirea capitalului fix" (op. cit., p. 174, *nota).*

Într-adevăr, deoarece Ricardo consideră raportul dintre munca materializată și munca vie — care trebuie dedus nu din cotele-părți ale unei cantități de muncă date, ci din crearea plusvalorii — nu în mișcarea lui vie și, prin urmare, nu analizează nici corelația dintre diferitele părți componente ale capitalului, se creează aparența că produsul total s-ar împărți în salariu și profit, astfel încît reproducția capitalului însuși contează la profit.

Quincey explică astfel teoria lui Ricardo :

„Dacă prețul produsului este egal cu 10 șilingi, salariul și profitul, luate împreună, nu pot depăși 10 șilingi. Dar nu cumva stau lucrurile invers, nu cumva prețul este determinat de salariu și de profit luate împreună ? Nu, aceasta este o doctrină veche, depășită" *(Th. De Quincey.* „The Logic of Political Economy. Edinburgh and London, 1844, p. 204). „Economia politică modernă a arătat că prețul oricărei mărfi este determinat de *cantitatea relativă de muncă pe care o produce,* și numai de ea. Fiind el însuși determinat în acest mod, prețul, ipso facto, *determină fondul* din care salariul și profitul urmează să-și scoată *respectivele lor cote-părți"* (ibid.)

Capitalul apare aici nu în calitate de creator de plusvaloare, adică de supramuncă, ci în calitate de partener care face scăzăminte dintr-o cantitate de muncă dată. Faptul că unealta și materia primă își apropriază aceste *cote-părți* trebuie să se explice în acest caz prin *valoarea lor de întrebuințare în producție,* pornindu-se totodată de la premisa absurdă

* Vezi op. cit., p. 257—258. — *Nota red.*

că materia primă și unealta creează valoare de întrebuințare datorită *separării* lor de muncă, tocmai această *separare* de muncă fiind aceea care le transformă în capital. Privite în sine, materia primă și unealta nu sînt decît muncă, muncă trecută. Mai mult chiar, această premisă contravine bunului-simț, întrucît capitalistul știe foarte bine că el înglobează salariul și profitul în cheltuielile de producție și corespunzător cu aceasta reglează *prețul necesar*. Această contradicție dintre determinarea [valorii] produsului prin timpul de muncă relativ și limitarea sumei profitului și salariului prin suma acestui timp de muncă, de o parte, și *stabilirea reală a prețului* în practică, de altă parte, se datorește numai faptului că profitul nu este conceput ca o formă derivată, secundară a *plusvalorii*, corespunzător cu ceea ce capitalistul consideră în mod just drept *cheltuieli de producție ale sale*. Profitul acestuia provine pur și simplu din faptul că o parte din cheltuielile de producție nu-l costă nimic și deci nu intră în cheltuielile *sale*, în cheltuielile *sale* de producție.

[VI—1] * „Orice schimbare care poate perturba corelația existentă dintre salariu și profit trebuie să emane de la salariu" (*Quincey*, op. cit., p. 205).

Aceasta este adevărat numai în măsura în care orice variații ale masei de supramuncă trebuie să fie deduse din variația corelației dintre munca necesară și supramuncă. Dar variația acestei corelații se poate produce atît în cazul cînd munca necesară devine mai puțin productivă și de aceea îi revine o parte mai mare din munca totală, cît și în cazul cînd munca totală devine mai productivă și, în consecință, timpul de muncă necesar se reduce. Este absurd să se spună că această forță productivă a muncii rezultă din *salariu*. Dimpotrivă, reducerea salariului relativ este rezultatul ei. Această reducere decurge, în primul rînd, din apropierea de către capital a creșterii forțelor productive, datorită diviziunii muncii, comerțului, care procură materie primă ieftină, dezvoltării științei etc. ; iar în al doilea rînd, această sporire a forțelor productive, întrucît se realizează prin folosirea unui capital mai mare, trebuie să fie considerată ca emanînd de la capital. Apoi, profitul și salariul, deși determinate de corelația dintre munca necesară și supramuncă, nu coincid totuși cu ele, fiind doar forme secundare ale acestora din urmă.

Esențial este însă următorul fapt : ricardienii iau ca premisă o cantitate determinată de muncă ; această cantitate de muncă determină prețul produsului, din care munca și capitalul își iau apoi părțile ce le

* Pe prima pagină a acestui caiet figurează următoarea însemnare făcută de Marx : „Caietul VI. Capitolul despre capital. London. Februarie 1858". — *Nota red.*

.evin sub formă de salariu şi profit. Partea muncitorului este egală cu preţul mijloacelor de subzistenţă necesare. De aceea, „în corelaţiile existente dintre salariu şi profit", rata profitului trebuie să se afle la nivelul ei maxim, iar cea a salariului — la nivelul ei minim. Concurenţa dintre capitalişti poate să modifice numai proporţia în care fiecare din ei participă la profitul total, dar ea nu poate să modifice corelaţia dintre profitul total şi salariul total. Nivelul general al profitului este acest raport dintre profitul total şi salariul total, şi acest nivel nu este modificat de concurenţă. De unde provine deci această variaţie a nivelului profitului ? Bineînţeles nu din faptul că rata profitului se micşorează de bunăvoie ; şi ea ar trebui să se micşoreze de bunăvoie, deoarece concurenţa nu duce la un asemenea rezultat. Reiese deci că rata profitului se micşorează datorită variaţiei salariului, ale cărui cheltuieli necesare pot creşte ca urmare a unei scăderi a forţei productive a muncii, provocată de cauze naturale. (Aşa susţine teoria [ricardiană] a înrăutăţirii progresive a calităţii terenurilor pe care se practică agricultura ; teoria [ricardiană] a rentei.) La aceasta, Carey [8] şi alţii obiectează pe bună dreptate (dar pe baza unei argumentări, la rîndul ei, greşite) că rata profitului scade nu ca urmare a scăderii forţei productive, ci ca urmare a creşterii ei.

Toate acestea se explică simplu prin aceea că rata profitului nu coincide cu mărimea absolută a plusvalorii, ci reprezintă plusvaloarea în raport cu capitalul folosit, şi că creşterea forţei productive este însoţită de o scădere a părţii de capital care reprezintă fondul mijloacelor de subzistenţă, în comparaţie cu partea care reprezintă capitalul constant ; de aceea, odată cu scăderea raportului dintre munca totală folosită şi capitalul care o pune în mişcare, scade necesarmente [în mod relativ] şi partea de muncă care apare ca supramuncă sau plusvaloare. Din această incapacitate de a explica unul dintre fenomenele cele mai evidente ale producţiei moderne reiese că Ricardo nu şi-a înţeles propriul său principiu. Cît priveşte dificultăţile pe care le-a creat el discipolilor săi, e de ajuns să cităm, bunăoară, următorul pasaj din lucrarea lui Quincey :

„Este un paralogism banal cînd se spune că dacă la una şi aceeaşi fermă aţi folosit întotdeauna 5 muncitori şi în 1800 produsul lor reprezenta 25 de cuarteri, iar în 1840 — 50 de cuarteri, aţi putea considera ca o *mărime variabilă numai produsul*, în timp ce *munca ar rămîne o mărime constantă ; în realitate*, ambele mărimi sînt variabile. În 1800 pentru fiecare cuarter s-a cheltuit 1/5 din munca unui muncitor, pe cînd în 1840 pentru fiecare cuarter s-a cheltuit numai 1/10 din munca unui muncitor" (op. cit., p. 214).

În ambele cazuri, timpul de muncă absolut a fost acelaşi, egal cu două zile ; dar în 1840 forţa productivă a muncii s-a dublat în comparaţie cu cea din 1800, şi de aceea cheltuielile de producţie ale muncii

necesare au fost mai mici. Pentru fiecare cuarter s-a cheltuit mai puţină muncă, dar munca totală a fost aceeaşi. Dar faptul că valoarea produsului este determinată nu de forţa productivă a muncii — cu toate că ea determină plusvaloarea, deşi nu proporţional cu creşterea forţei productive — trebuia să-i fie cunoscut d-lui Quincey din teoria lui Ricardo. [Ar fi trebuit să-i fie cunoscute] atît obiecţiile *împotriva* lui Ricardo, cît şi sofistica desperată a discipolilor lui (a d-lui MacCulloch [9], bunăoară, care încercase să explice prin supramuncă valoarea mai mare a vinului vechi în comparaţie cu vinul nou). Valoarea nu poate fi determinată nici prin munca cheltuită pe unitatea de produs, adică prin *preţul* unui cuarter. *Preţul unui cuarter înmulţit cu numărul cuarterilor constituie valoarea.* Cei 50 de cuarteri din 1840 au avut *aceeaşi valoare* ca cei 25 de cuarteri din 1800, deoarece în ei se obiectivase una şi aceeaşi cantitate de muncă. Preţul unui cuarter, al unităţii de produs, *trebuia* să difere, iar *preţul total* (exprimat în bani) putea să difere din motive dintre cele mai diferite.

{Ceea ce Quincey spune despre maşină este valabil pentru muncitor :

„O maşină, îndată ce secretul ei devine cunoscut, se va vinde nu corespunzător cu munca produsă de ea, ci corespunzător cu munca ce o produce... Ea nu va mai fi considerată ca o *cauză generatoare de anumite efecte,* ci *ca un efect ce poate fi reprodus în mod cert* prin intermediul unei cauze cunoscute şi *cu cheltuieli dinainte stabilite*" (op. cit., p. 84—85).

Quincey spune despre Malthus :

„Malthus, în ale sale «Principles of Political Economy», refuză să recunoască, ba chiar neagă categoric că dacă doi muncitori produc rezultate diferite, unul 10, iar celălalt 5, într-un caz fiecare unitate de produs a necesitat de două ori mai multă muncă decît în celălalt. Dimpotrivă, deoarece în ambele cazuri avem doi muncitori, d-l Malthus se încăpăţînează să afirme că *cheltuielile de muncă* reprezintă o mărime constantă" (op. cit., p. 215, notă).

Într-adevăr, *cheltuielile de muncă reprezintă o mărime constantă,* deoarece, potrivit ipotezei, 10 unităţi de produs conţin tot atîta muncă cît 5 unităţi. Dar *cheltuielile pentru retribuirea muncii* nu reprezintă o mărime constantă, deoarece în primul caz, datorită dublării forţei productive a muncii, timpul care revine muncii necesare s-a redus într-o proporţie determinată.

Vom analiza imediat concepţiile lui Malthus. Aici însă, înainte de a relua analiza timpului de circulaţie şi a raportului dintre acesta şi timpul de muncă, este necesar să revedem întreaga teorie a lui Ricardo în această problemă, pentru a trasa mai clar linia despărţitoare dintre concepţia lui şi propria noastră concepţie. (Citatele din Ricardo se găsesc în caietul VIII [10].)

Premisa fundamentală de la care porneşte Ricardo este *„concurenţa fără nici o piedică"* şi posibilitatea nelimitată de a spori prin muncă cantitatea produselor *(Ricardo, D.* „On the Principles of Political Economy, and Taxation", 3rd edition, London, 1821, p. 3 [vezi şi *D. Ricardo.* Opere alese, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei R.P.R., 1959, p. 62]). Cu alte cuvinte, aceasta nu înseamnă altceva decît că legile capitalului se realizează integral numai în cadrul *concurenţei nelimitate* şi al *producţiei industriale.* Pe această bază de producţie şi în cadrul acestor relaţii de producţie capitalul se dezvoltă în mod corespunzător, şi deci legile lui imanente dobîndesc aici o realitate deplină. Deoarece lucrurile se petrec realmente astfel, ar trebui arătat în ce mod *concurenţa nelimitată* şi *producţia industrială* constituie condiţii de realizare ale capitalului, condiţii pe care capitalul însuşi trebuie să le producă pe o scară din ce în ce mai largă ; la Ricardo însă, această ipoteză apare ca ipoteza unui teoretician pur, care în raportul capitalului faţă de sine însuşi ca faţă de capital introduce libera concurenţă şi modul productiv de existenţă a capitalului nu ca fenomene care sînt, la rîndul lor, dezvoltări ale capitalului, ci ca premise gîndite ale capitalului, necesare pentru ca el să poată apărea într-o formă pură. Dealtfel, acesta este singurul loc în care Ricardo face aluzie la caracterul *istoric* al legilor economice burgheze.

În cadrul unei asemenea premise, *valoarea relativă* a mărfurilor (cuvîntul „relativă" este lipsit de sens aici, deoarece o valoare absolută este un nonsens) este determinată de cantitatea diferită de mărfuri care pot fi produse în acelaşi timp de muncă, sau de cantitatea relativă de muncă întrebuinţată pentru obţinerea mărfurilor *(Ricardo,* op. cit., p. 4 [Versiunea românească, p. 62]). (În cele ce urmează, prima cifră indică pagina din caiet [caietul VIII], iar cea de-a doua indică pagina din cartea lui Ricardo [11].)

Dar în ce mod se poate trece de la valoare ca echivalent determinat de muncă la non-echivalent, la valoarea care în cadrul schimbului pune plusvaloare, adică în ce mod se poate trece de la valoare la capital, de la o determinaţie la alta aparent opusă — toate acestea nu-l interesează pe Ricardo. Pentru el problema se rezumă la a şti în ce mod *raportul de valoare* al mărfurilor poate şi trebuie să rămînă acelaşi şi să fie determinat de cantităţile relative de muncă, *cu toate că* proprietarii de muncă acumulată şi proprietarii de muncă vie nu fac schimb de *echivalente* sub formă de muncă, adică în pofida raportului dintre capital şi muncă. În acest caz e de ajuns un simplu calcul aritmetic pentru a şti că marfa *a* şi marfa *b* pot fi schimbate una pe alta proporţional cu munca încorporată în ele, chiar dacă producătorii mărfurilor *a* şi *b* *îşi împart* în chip diferit produsul *a* sau produsul *b* obţinut în schimbul lui. Deoarece însă orice repartiţie are loc aici pe baza schimbului, este într-adevăr inexplicabil de ce o valoare de schimb — munca vie — se schimbă potrivit timpului

de muncă realizat în ea [VI—2], pe cînd cealaltă valoare de schimb — munca acumulată, capitalul — nu se schimbă potrivit timpului de muncă realizat în ea. În caz contrar, posesorul *muncii acumulate* nu ar putea efectua schimbul în calitate de capitalist. De aceea Bray, de pildă, consideră că schimbul egal dintre munca vie și cea moartă, recomandat de el, nu este decît o consecință logică a teoriei lui Ricardo [12]. Că, din punctul de vedere al schimbului simplu, *salariul muncitorului* trebuie să fie egal cu *valoarea produsului*, adică cantitatea de muncă obiectivată pe care o capătă muncitorul sub formă de salariu trebuie să fie egală cu cantitatea de muncă pe care, sub formă subiectivă, el o cheltuiește în procesul muncii, — aceasta este o concluzie atît de necesară, încît A. Smith n-a putut să nu ajungă la ea [13].

Ricardo, dimpotrivă, vede just lucrurile, dar în ce mod ?

„*Valoarea* [creată] de muncă și cantitatea de mărfuri cu care poate fi procurată o anumită cantitate de muncă nu sînt identice".

De ce nu sînt identice ?

„*Pentru că* produsul muncitorului sau echivalentul acestui produs nu este egal cu retribuția muncitorului".

Cu alte cuvinte, nu există identitate, *deoarece* există deosebire.

„*Prin urmare*" (deoarece nu este așa), „valoarea muncii nu este măsura valorii, asemenea muncii cheltuite pe o anumită cantitate de mărfuri" (op. cit., p. 5) [Versiunea românească, p. 64].

Valoarea [creată] de muncă nu este identică cu retribuția pentru muncă, *deoarece* ele sînt lucruri diferite. *Prin urmare,* ele nu sînt identice. Este o concluzie ciudată. În fond, ea se bazează numai pe considerentul că în practică lucrurile *nu* stau așa. Potrivit teoriei însă, lucrurile ar trebui să stea tocmai astfel, deoarece schimbul de valori se determină prin timpul de muncă realizat în ele ; de aceea se face un schimb de echivalente. Prin urmare, o anumită cantitate de timp de muncă sub formă vie ar trebui să fie schimbată pe aceeași cantitate de timp de muncă sub formă de muncă trecută. Deoarece în realitate însă lucrurile se petrec altfel, ar fi fost cazul să se demonstreze că legea schimbului trece în contrariul său. Dar la Ricardo nu există nici măcar o aluzie la acest fapt. Sau poate că aluzia ar trebui văzută în frecventa combatere a confuziei [între cantitatea de muncă și retribuția acestei munci]. Că această [încălcare a schimbului echivalent] nu se poate datora nici deosebirii dintre munca trecută și munca vie este un fapt pe care el îl recunoaște imediat ;

„Cantitatea relativă de mărfuri pe care o poate produce o anumită cantitate de muncă este aceea care determină valoarea lor trecută și prezentă" (p. 9) [Versiunea românească, p. 64—65].

Aici, așadar, munca vie determină chiar retroactiv valoarea [creată] de munca trecută. Atunci de ce și capitalul nu se schimbă pe muncă vie corespunzător muncii materializate în capital ? De ce numai o cantitate de muncă vie nu este egală cu cantitatea de muncă în care ea se obiectivează ?

„Există, firește, diferite calități de muncă, și e greu să compari diferite ore de muncă din ramuri de activitate diferite. Dar această scară se statornicește repede în practică" (p. 13) [Versiunea românească, p. 66]. „Pentru perioade scurte, cel puțin de la un an la altul, variația acestei inegalități [în ceea ce privește calitatea muncii] este neînsemnată și *de aceea* poate fi neglijată" (p. 15) [Versiunea românească, p. 67].

Aceasta nu înseamnă nimic. Dacă Ricardo și-ar fi aplicat propriul său principiu, [dacă ar fi analizat] cantitățile de muncă [simplă] la care pot fi reduse diferitele *forțe de muncă,* chestiunea ar fi fost simplă. În general, el începe întotdeauna cu orele de muncă. Ceea ce capitalistul primește în schimb este *forța de muncă ;* aceasta este valoarea de schimb pe care el o plătește. Munca vie este valoarea de întrebuințare pe care o posedă pentru capitalist această valoare de schimb, și din această valoare de întrebuințare decurge plusvaloarea și în general suprimarea schimbului.

Deoarece Ricardo consideră schimbul dintre capitalist și muncitor ca un schimb pe muncă vie — începînd, așadar, direct cu procesul de producție —, în sistemul său rămîne ca o antinomie insolubilă faptul că o cantitate de muncă vie determinată nu este egală cu marfa pe care ea o creează, în care ea se obiectivează, cu toate că valoarea mărfii este egală cu cantitatea de muncă pe care o conține această marfă.

În valoarea mărfii

„intră și munca necesară pentru aducerea mărfii pe piață" (p. 18) [Versiunea românească, p. 69].

Mai încolo vom vedea că timpul de circulație, în măsura în care apare la Ricardo ca factor care determină valoarea, reprezintă doar munca necesară pentru aducerea mărfurilor pe piață.

„Principiul determinării valorii prin cantitățile relative de muncă pe care le conțin mărfurile se modifică simțitor ca urmare a folosirii mașinilor sau a altor forme de capital fix și durabil. Urcarea sau scăderea salariilor afectează în chip diferit două capitaluri, din care unul este aproape în întregime capital circulant, iar celălalt aproape în întregime capital fix ; la fel stau lucrurile și cu durabilitatea diferită a capitalului fix folosit. Și anume, aici intervine *profitul la capitalul fix* (dobînda), precum și compensația pentru timpul mai îndelungat care trebuie să treacă pînă cînd cea mai valoroasă dintre cele două mărfuri poate fi adusă pe piață" (p. 25, 27, 29, 30) [Versiunea românească, p. 72, 73, 74].

Acest ultim moment privește exclusiv durata procesului de producție, adică nemijlocit timpul de muncă cheltuit. Așa cel puțin stau lucrurile

în exemplul lui Ricardo cu fermierul și cu brutarul [11]. (Dacă grîul [cumpărat de fermier în vederea însămînțării] poate fi adus pe piață [sub formă de recoltă] mai tîrziu decît produsele din făină de grîu ale brutarului, această așa-zisă *compensație*, ca și în cazul capitalului fix, presupune deja *dobînda*, adică reprezintă ceva derivat, nu este o determinație inițială.)

„Profitul și salariul nu sînt decît *cotele-părți* cu care cele două clase, capitaliștii și muncitorii, participă la marfa inițială, deci și la marfa ce se obține în schimbul ei" (p. 31) [Versiunea românească, p. 75].

În ce măsură crearea *mărfii inițiale*, însăși proveniența ei este determinată de aceste cote-părți, în ce măsură deci aceste cote-părți o *preced* în calitate de mobiluri determinante, — aceasta se vede din faptul că *marfa inițială* nici nu s-ar produce dacă nu ar conține supramuncă pentru capital.

„Valoarea relativă a unor mărfuri pe care a fost cheltuită aceeași cantitate de muncă va fi diferită dacă ele nu pot fi aduse pe piață în același interval de timp. Tot astfel, cînd *capitalul fix e mai mare*, sporirea valorii unei mărfi se datorește timpului mai îndelungat care trebuie să treacă pînă cînd ea va putea să fie adusă pe piață... În ambele cazuri diferența provine din acumularea profitului sub formă de capital și este doar o compensație pentru *timpul în care profiturile nu au putut fi folosite*" (p. 34—35) [Versiunea românească, p. 76].

Aceasta nu înseamnă decît că capitalul care stă nefolosit *este calculat și socotit* ca și cum nu ar fi nefolosit, ci s-ar schimba pe timp de supramuncă. Aceasta nu are nimic comun cu determinarea valorii, ci ține de preț. (În cazul capitalului fix, acest fapt afectează determinarea valorii numai în măsura în care există o *altă metodă* de retribuire a muncii materializate, abstrasă din profit.)

[2) Wakefield despre condițiile producției capitaliste în colonii]

„Există și un alt principiu de muncă pe care nu-l observă economistul cercetător din țările vechi, dar pe care orice capitalist din colonii l-a simțit pe propria sa piele. Partea covîrșitoare a operațiilor de producție, și în special acelea *al căror produs este mare în comparație cu cheltuirea de capital și muncă*, reclamă *un timp considerabil pentru desăvîrșirea lor*. În majoritatea cazurilor nu are nici un sens să te lansezi în asemenea operații dacă nu ai certitudinea că le vei putea continua mai mulți ani în șir. O mare parte din capitalul investit în ele este capital *fix, neconvertibil, durabil*. Dacă intervine ceva care oprește operația, întreg acest capital este pierdut. *Cînd nu poți strînge recolta, toate cheltuielile făcute pentru cultivarea pămîntului și întreținerea culturilor* s-au irosit... Aceasta arată că *continuitatea* este un principiu tot atît de important ca cel al combinării muncii. În țările vechi importanța principiului continuității nu este vizibilă, deoarece acolo sînt într-adevăr rare cazurile cînd munca, cu ajutorul căreia funcționează o întreprindere, este oprită împotriva voinței capitalistului... În *colonii*

însă, lucrurile stau exact invers. Aici capitaliștii se tem atît de mult de eventualitatea unei asemenea opriri, încît se străduiesc din răsputeri s-o evite, să evite pe cît posibil operații care reclamă mult timp" (*E. G. Wakefield*. „A View of the Art of Colonization", London, 1849, p. 169, 170). Există numeroase *operații atît de simple*, încît nu sînt divizibile, dar totodată nu pot fi efectuate decît prin cooperarea multor brațe. De pildă, ridicarea unui buștean mare pe o căruță, prășitul unui ogor întins, tunsul unei turme mari de oi, strînsul recoltei în momentul cînd grînele s-au copt, dar încă n-au început să se scuture, deplasarea unui corp greu, — pe scurt, orice muncă ce nu poate fi efectuată fără ca un număr mare de brațe să se ajute reciproc și simultan în vederea uneia și aceleiași operații unice" (op. cit., p. 168). „În țările vechi, *combinarea* și *continuitatea muncii* se realizează fără eforturi sau idei din partea capitalistului, pur și simplu datorită *abundenței de muncitori salariați*. În colonii toată lumea se plînge de lipsa de muncitori salariați" (p. 170). „În colonii, *piața muncii* este influențată numai de prețul *celui mai ieftin pămînt. Prețul acestui pămînt, ca și al oricărui pămînt necultivat și a tot ce poate fi produs fără nici o cheltuială, depinde, firește, de raportul dintre cerere și ofertă*" (p. 332). „Pentru ca *prețul pămîntului virgin* să corespundă menirii sale (și anume să-l transforme pe lucrător în non-proprietar funciar), „el trebuie să fie *suficient de ridicat* pentru acest scop. Pînă în prezent acest preț a fost pretutindeni insuficient" (p. 338).

Acest preț „suficient" [este definit în felul următor] :

„La întemeierea unei colonii, prețul pămîntului poate fi atît de scăzut, încît coloniștii își pot însuși o întindere de pămînt practic nelimitată. El poate fi atît de ridicat, încît între pămînt și populație se stabilește un raport asemănător cu cel existent în țările vechi ; în acest caz, dacă sus-menționatul preț ridicat nu constituie o stavilă în calea imigrației, pămîntul cel mai ieftin în această colonie poate fi tot atît de scump și abundența excesivă de muncitori tot atît de deplorabilă ca în Anglia. Sau s-ar putea să fie ceva mijlociu între aceste două situații, astfel încît să nu fie nici suprapopulație, nici supraabundență de pămînt, iar suprafața de pămînt să fie atît de limitată, încît pămîntul cel mai ieftin să aibă o valoare de piață în condițiile căreia muncitorii să fie nevoiți să lucreze mult timp pentru salariu înainte de a putea deveni proprietari funciari" (p. 339).

(Acest pasaj, citat aici din lucrarea lui Wakefield „Art of Colonization", se leagă de cele spuse mai sus cu privire la separarea necesară a lucrătorului de proprietatea asupra condițiilor de muncă.)

[3) Cum identifică Malthus cantitatea de muncă cu „valoarea muncii"]

[VI—3] Calcularea profitului, spre deosebire de calcularea plusvalorii reale pe care o obține capitalul în schimbul său cu munca vie, devine clară, bunăoară, din următorul exemplu. Datele de mai jos sînt luate din *„First Report of the Factory Commissioners"* 15 (*Malthus* : „Principles of Political Economy". 2nd edition. London, 1836, p. 269—270) :

Capital investit în clădiri și mașini	10 000 l. st.
Capital circulant	7 000 l. st.

	500 l. st.	— dobînda la cele 10 000 l. st. capital fix
	350 l. st.	— dobînda la capitalul circulant
	150 l. st.	— arendă, impozite, taxe locale
	650 l. st.	— fond de amortizare (uzura capitalului fix, reprezentînd 61/5% din valoarea lui)
Total 1 650 l. st.		
	1 100 l. st.	— cheltuieli neprevăzute, cheltuieli de transport, cărbune, lubrifianţi
Total 2 750 l. st.		
	2 600 l. st.	— salarii şi lefuri
Total 5 350 l. st.		
	10 000 l. st.	— circa 400 000 de pfunzi de bumbac brut a cîte 6 cenţi pfundul
Total 15 350 l. st.		
	16 000 l. st.	— 363 000 de pfunzi de fire confecţionate

Capitalul avansat pentru retribuirea muncii reprezintă 2 600 l. st ; plusvaloarea este egală cu 1 650 l. st. (850 l. st. dobîndă + 150 l. st. arendă etc. fac 1 000 l. st. + 650 l. st. profit).

Dar 2 600 : 1 650 = 100 : 63 6/13. Chiar potrivit calculului profitului, rata acestuia trebuia să reprezinte : 850 l. st. dobîndă, 150 l. st. arendă [etc.] şi 650 l. st. profit, adică 1 650 l. st. : 15 350 l. st., deci peste 10,7%.

În exemplul de mai sus, capitalul circulant face într-un an 1 67/70 rotaţii, capitalul fix face 1 rotaţie în 15 5/13 ani, adică în 200/13 ani [16].

Profitul reprezintă 650 l. st. sau circa 4,2% [din capitalul de 15 350 l. st. cheltuit în cursul anului]. Salariile muncitorilor [şi lefurile] reprezintă circa 1/6 [din cheltuielile anuale]. Aici profitul reprezintă 4,2% ; să presupunem că el ar reprezenta numai 4%. Aceste 4% sînt calculate la cheltuieli egale cu 15 350 l. st. Dar mai avem un venit de 5% la capitalul de 10 000 l. st. şi 5% la capitalul de 7 000 l. st. ; 850 l. st. reprezintă 5% la capitalul de 17 000 l. st.

Din cheltuielile anuale efective trebuie să scădem : 1) partea de capital fix care nu figurează în fondul de amortizare ; 2) suma care figurează ca dobîndă. (Este posibil ca dobînda să fie însuşită nu de capitalistul *A*, ci de capitalistul *B*. În orice caz însă, este vorba de un venit, şi nu de capital, este vorba de plusvaloare.) Aşadar, din cele 15 350 l. st. cheltuieli scădem 850 l. st., rămîn 14 500 l. st. Din suma de 2 600 l. st. cheltuite pe salarii şi lefuri, 41 2/3 l. st. reprezintă lefuri, deoarece 1/6 din 15 350 l. st. este 2 558 1/3 l. st., şi nu 2 600 l. st. [17] ; împărţind 2 558 1/3 l. st. la 14 500 l. st., obţinem aproximativ 1/6.

Aşadar, aceste 14 500 l. st. capitalistul le vinde cu 16 000 l. st., realizînd un profit de 1 500 l. st., sau de 10 10/29% ; noi însă vom neglija aceste 10/29 şi vom lua 10%. 1/6 din 100 este 16 2/3. Prin urmare, la 100 l. st. [capital], 83 1/3 l. st. reprezintă cheltuielile [de

capital constant], 16 2/3 l. st. — salarii, iar profitul reprezintă 10 l. st. ; şi anume (în lire sterline) :

Cheltuieli [pentru capital constant]	Salarii	Total	Reprodus	Profit
83 1/3	16 2/3	100	110	10

Un profit de 10 l. st. la salarii în sumă de 16 2/3 l. st., sau de 50/3 l. st., reprezintă exact 60%. Prin urmare, pentru ca, potrivit calculelor capitalistului, să rezulte un profit anual de 10% (el a fost ceva mai mare) la un capital de 17 000 l. st., în condiţii cînd munca nu reprezintă decît 1/6 din cheltuielile anuale de 14 500 l. st., muncitorul (sau, dacă vreţi, capitalul) trebuie să creeze o plusvaloare de 60%. Cu alte cuvinte, din totalul timpului de muncă, 62 1/2% revin muncii necesare şi 37 1/2% supramuncii. Raportul dintre ele este egal cu 625 : 375, sau cu 5 : 3. Dacă, dimpotrivă, cheltuielile capitalului [pentru capitalul constant] ar fi 50, iar cheltuielile pentru salarii tot 50, ar fi suficient să se creeze numai 20% plusvaloare pentru ca capitalistul să aibă o rată a profitului de 10% ; 50 + 50 + 10 = 110 ; dar 10 : 50 = 20 : 100, sau rata plusvalorii reprezintă 20%. Dacă în cazul al doilea munca necesară ar crea tot atîta plusvaloare ca în primul, profitul capitalistului s-ar ridica la 30 l. st. ; pe de altă parte, dacă în primul caz rata creării efective de valoare, creării de supramuncă, n-ar avea decît proporţiile din cel de-al doilea, în primul caz profitul ar reprezenta numai 3 1/3 l. st., şi dacă respectivul capitalist ar trebui să plătească altuia o dobîndă de 5%, el ar avea de suportat o pierdere efectivă.

Din formula de mai sus reiese pur şi simplu că 1) pentru a afla rata plusvalorii reale trebuie calculat profitul în raport cu salariile avansate, raportul procentual dintre aşa-numitul profit şi salariu ; 2) ponderea relativ mai mică a cheltuielilor pentru muncă vie în comparaţie cu cheltuielile totale presupune cheltuieli mai mari pentru capital fix, maşini etc. ; o mai mare diviziune a muncii. De aceea, deşi aici ponderea muncii este mai mică decît la capitalul care operează cu mai multă muncă, totuşi masa de muncă efectiv pusă în mişcare trebuie să fie considerabil mai mare, adică este în general necesar să se folosească un capital mai mare. Partea muncii în totalul cheltuielilor este mai mică, dar suma absolută a muncii puse în mişcare de un capital sau altul este mai mare ; adică însuşi capitalul trebuie să fie mai mare. 3) Dacă nu este vorba de o cantitate mai mare de maşini, ci de o unealtă care nu pune în mişcare mai multă muncă şi nici nu reprezintă un capital fix important (de pildă, litografia manuală), rolul ei reducîndu-se la înlocuirea muncii, atunci

profitul la [capitalul] care folosește mașina este, în mod absolut, mai mic decît la [capitalul] care folosește muncă vie. (Dar primul poate să atingă un procent de profit care e inaccesibil pentru celălalt și de aceea poate să-l elimine de pe piață etc.) Măsura în care rata profitului poate să scadă în condițiile creșterii capitalului, dar în așa fel încît masa profitului să sporească, este o problemă care face parte din teoria profitului *(concurență)*.

În cartea sa „Principles of Political Economy" (2nd edition, London, 1836), *Malthus* pare să înțeleagă vag că profitul, adică nu profitul, ci *plusvaloarea reală*, trebuie să fie calculată nu la capitalul [total] avansat, ci la munca vie avansată, a cărei valoare este obiectiv exprimată în salariu, dar în același timp el face o adevărată jonglerie, care devine absurdă cînd trebuie să servească drept bază pentru determinarea valorii sau pentru raționamentul privind raportul dintre muncă și determinarea valorii.

Într-adevăr, dacă iau valoarea totală a produsului finit, pot compara fiecare parte a lui cu partea din cheltuieli care-i corespunde, iar raportul procentual dintre profit și produsul total este, firește, totodată raportul procentual dintre [respectiva parte din profit] și partea corespunzătoare a produsului. Să presupunem că 100 de taleri aduc 110 taleri, adică 10% profit la produsul total. Admițînd că 75 de taleri au fost cheltuiți pe partea constantă a capitalului și 25 de taleri pe muncă, adică 3/4 [VI—4] pe prima și 1/4 pe muncă vie, înseamnă că, dacă voi lua acum 1/4 din produsul total, adică 1/4 din 110 taleri, voi avea 27 2/4, sau 27 1/2 taleri. La cei 25 de taleri cheltuiți pe muncă, capitalistul are un profit de 2 1/2 taleri, adică de 10%. Malthus ar fi putut să spună tot atît de bine : dacă iau 3/4 din produsul total, și anume 75 de taleri, aceste 3/4 sînt reprezentate în produsul total prin 82 1/2 taleri ; adică 7 1/2 taleri la 75 de taleri reprezintă exact 10%. Aceasta, evident, nu înseamnă nimic altceva decît că, dacă obțin un profit de 10% la 100, profitul ce revine la fiecare parte din acești 100 reprezintă atît încît la suma totală rezultă 10%. Dacă la 100 am cîștigat 10, înseamnă că la 2×50 am cîștigat de fiecare dată 5 etc. Constatarea faptului că, obținînd la 100 un profit de 10, obțin 2 1/2 la 1/4 din 100 și 7 1/2 la 3/4 din 100, nu ne ajută să înaintăm cîtuși de puțin. Dacă la 100 am obținut un profit de 10, atunci cît voi obține la 1/4 din 100 sau la 3/4 din 100 ? La asemenea naivități se reduce descoperirea lui Malthus. Dacă cheltuielile pentru muncă reprezintă 1/4 din 100, înseamnă că profitul la ele va reprezenta 10%. 10% din 25 ne dă 2 1/2. Sau : dacă la 100 de unități de capital întreprinzătorul a obținut 10 unități de profit, înseamnă că la fiecare parte din capitalul său el a obținut 1/10, adică 10% profit. Aceasta nu conferă nici un fel de deosebiri calitative diferitelor părți de capital,

şi de aceea este un fapt tot atît de valabil pentru capitalul fix etc., ca şi pentru capitalul avansat pe muncă.

Aici găsim exprimată mai curînd iluzia că fiecare parte de capital contribuie în egală măsură la crearea valorii noi. Nici 1/4 din cheltuieli, parte care a fost avansată ca salariu pentru retribuirea muncii, nu a creat plusvaloarea ; a creat-o munca vie neplătită. Din raportul existent între valoarea totală [minus cheltuielile] — în cazul de față 10 taleri — şi salariu putem deduce însă cît de mare este partea de muncă ce nu a fost plătită, cît de mare este plusvaloarea. În raportul menționat mai sus, munca necesară este obiectivată în 25 de taleri, iar supramunca în 10 taleri ; acestea se raportează deci una la alta ca 25 la 10 ; 25 : 10 = = 100 : 40 ; 40% din muncă este supramuncă, sau, ceea ce înseamnă acelaşi lucru, 40% din valoarea produsă de această muncă reprezintă plusvaloare. Este foarte adevărat că întreprinzătorul poate să facă următorul calcul : dacă la 100 de unități de capital obțin zece unități de profit, înseamnă că la salariul de 25 am obținut 2 1/2. Nu vedem însă ce folos poate să aducă un asemenea calcul. În schimb vom vedea îndată ce urmăreşte Malthus, atunci cînd vom analiza a sa teorie a valorii. Iată un pasaj în care vom vedea că el consideră că un simplu calcul aritmetic conține o determinare reală :

„Să admitem că capitalul se cheltuieşte numai pe salariu ; 100 l. st. se cheltuiesc pe muncă nemijlocită. Suma realizată la sfîrşitul anului reprezintă 110, 120 sau 130 l. st. ; este evident că în fiecare din aceste cazuri profitul va fi determinat de mărimea acelei părți din *valoarea produsului total* de care este nevoie pentru plata muncii folosite. Dacă produsul valorează pe piață 110 l. st., înseamnă că partea de care este nevoie pentru retribuirea muncitorilor va fi egală cu 10/11 din valoarea produsului, iar profitul va reprezenta 10%".

(Aici d-l Malthus nu face decît să exprime ca fracție din produsul total suma de 100 l. st. cheltuită inițial. 100 reprezintă 10/11 din 110. Este totuna dacă spun că la 100 de unități de capital obțin 10 unități de profit, adică 1/10 din 100, sau că din 110 unități de produs total profitul reprezintă 1/11.)

„Dacă valoarea produsului este egală cu 120, partea afectată retribuirii muncii va fi egală cu 10/12, iar profitul va reprezenta 20% ; dacă valoarea produsului este egală cu 130, partea destinată retribuirii muncii va fi egală cu 10/13, iar profitul va reprezenta 30%".

(În loc să spun : la 100 obțin un profit de 10, pot să spun : cheltuielile reprezintă 10/11 din 110 ; sau, dacă profitul reprezintă 20 la 100, cheltuielile nu reprezintă decît 10/12 din 120 etc. Caracterul acestor cheltuieli, indiferent dacă se fac pe muncă sau în alt mod, nu are nici o legătură cu această altă formă de exprimare aritmetică a fondului lucrurilor. Dacă un capital egal cu 100 a adus numai 110, pot să pornesc fie de la capital şi să spun că la acest capital am obținut 10 unități de

profit, fie de la produs, de la 110, și să spun că, înainte de a obține acest produs, am avansat numai 10/11 din valoarea lui. Raportul rămîne, bineînțeles, același.)

„Să presupunem acum că capitalul avansat de capitalist constă nu numai din muncă. Capitalistul *așteaptă același cîștig de la toate părțile de capital avansate de el*".

(Aceasta nu înseamnă altceva decît că capitalistul repartizează uniform profitul obținut — despre a cărui sursă el poate avea o idee foarte vagă — asupra tuturor părților de capital cheltuite de el, făcînd abstracție de orice deosebire calitativă dintre ele.)

„Să admitem că 1/4 din suma avansată se cheltuiește pentru retribuirea muncii" (nemijlocită) ; „3/4 constau din muncă acumulată și profit, precum și din adaosurile la acesta din urmă, care se datoresc existenței rentelor, impozitelor și altor părți. *În acest caz este foarte adevărat că profitul capitalistului variază în funcție de variația valorii a 1/4 din produs, în comparație cu cantitatea de muncă folosită*".

(Nu cu cantitatea de muncă folosită, cum spune d-l Malthus, ci în comparație cu salariul plătit.) (Este deci foarte adevărat că profitul capitalistului variază în funcție de variația valorii celor 3/4 din produsul său în comparație cu cheltuielile pentru munca acumulată, adică profitul se raportează la capitalul total avansat (10 : 100), așa cum fiecare parte din produsul total (110) se raportează la respectiva parte din cheltuieli.)

„De pildă — continuă Malthus —, un fermier investește în cultivarea pămîntului 2 000 l. st., din care 1 500 se cheltuiesc pe sămînță, întreținerea cailor, uzura capitalului fix al fermierului etc. și 500 pe muncă nemijlocită, iar la sfîrșitul anului suma realizată reprezintă 2 400 l. st. Profitul acestui fermier va fi de 400 la 2 000 l. st., adică 20%. Și tot atît de clar este că, dacă luăm 1/4 din valoarea produsului, adică 600 l. st., și o comparăm cu suma plătită ca salarii pentru munca nemijlocită, vom avea exact aceeași rată a profitului" („Principles of Political Economy", 2nd edition, London, 1836, p. 267—268).

(Tot atît de clar este că, dacă luăm 3/4 din valoarea produsului, adică 1 800 l. st., și le comparăm cu suma cheltuită pe muncă acumulată, deci cu 1 500 l. st., vom avea exact aceeași rată a profitului : 1 800 : 1 500=18 : 15=6 : 5. Dar raportul 6 : 5 înseamnă că rata profitului este egală cu 1/5, adică cu 20%.)

(Malthus are în vedere aici două formule aritmetice diferite, pe care le confundă : *în primul rînd*, dacă la un capital de 100 obțin 10, înseamnă că la fiecare parte din acești 100 am obținut nu 10, ci 10% ; prin urmare, la 50 am obținut 5, la 25 — 2 1/2 etc. ; a obține 10 la 100 înseamnă a obține 1/10 la fiecare parte din acești 100, și în felul acesta profitul trebuie să se prezinte ca 1/10 profit la suma salariului, iar dacă e uniform repartizat asupra tuturor părților de capital,

eu pot să spun că rata profitului la capitalul total variază împreună cu rata profitului la fiecare dintre părțile lui, deci și, de pildă, la partea care a fost avansată pe salarii ; *în al doilea rînd,* dacă la 100 am obținut un profit de 10%, înseamnă că produsul total este egal cu 110. Dacă salariul reprezenta 1/4 din cheltuieli, adică 25, acum el reprezintă numai 5/22 din 110 ; cu alte cuvinte, salariul reprezintă acum o parte care e cu 1/44 mai mică decît cea inițială, și el va reprezenta o parte mai mică din produsul total în aceeași proporție în care acest produs a crescut în comparație cu [capitalul] inițial. Nu este nimic altceva decît un alt mod de a calcula ; 10 reprezintă 1/10 din 100, dar numai 1/11 din 110. În felul acesta eu pot să spun că, pe măsură ce produsul total crește, fiecare din respectivele părți ale capitalului inițial reprezintă o parte proporțional mai mică din produsul total. Aceasta este o tautologie.)

În lucrarea sa *„The Measure of Value stated and illustrated" (London, 1823),* Malthus afirmă că *„valoarea muncii"* este *„constantă"* și că de aceea ea constituie în general adevărata măsură a valorii.

„O anumită cantitate de muncă trebuie să aibă *aceeași valoare* ca și salariul care o comandă, sau pe care ea se schimbă efectiv" (p. 5).

Este vorba aici, firește, de muncă salariată. Adevărul este însă că orice cantitate de muncă este egală cu aceeași cantitate de muncă exprimată într-un produs ; adică fiecare produs este doar o anumită cantitate de muncă obiectivată în valoarea produsului, valoare care, în raport cu alte produse, se măsoară prin această cantitate de muncă. Salariul, firește, exprimă valoarea forței de muncă vii, dar nicidecum *valoarea* [VI—5] muncii vii [nu valoarea creată de munca vie], care, dimpotrivă, se exprimă în salariu + profit. Salariul este prețul *muncii necesare.* Dacă, pentru a putea trăi, muncitorul ar trebui să lucreze 6 ore și dacă ar produce pentru el însuși ca simplu muncitor, el ar obține zilnic o marfă care conține 6 ore de muncă, în valoare de 6 pence, să zicem. Capitalistul însă îl pune pe muncitor să lucreze 12 ore, dar îi plătește 6 pence. Pentru 1 oră el îi plătește 1/2 penny. Rezultă că cantitatea dată de 12 ore de muncă valorează 12 pence, și că 12 pence reprezintă într-adevăr valoarea pe care se schimbă produsul atunci cînd este pus în vînzare.

Pe de altă parte, prin intermediul acestei valori, capitalistul, dacă ar avea posibilitatea s-o reinvestească integral numai în muncă, ar putea să dispună de 24 de ore de muncă. De aceea salariul oferă posibilitatea de a se dispune de o cantitate de muncă mult mai mare decît aceea pe care o conține el, iar o cantitate dată de muncă vie se schimbă efectiv pe o cantitate mult mai mică de muncă acumulată. Singurul lucru cert

e că prețul muncii, salariul, trebuie să exprime întotdeauna cantitatea de muncă de care au nevoie muncitorii pentru a-și putea procura strictul necesar. Retribuția oricărei cantități de muncă trebuie să fie întotdeauna egală cu cantitatea de muncă pe care muncitorul trebuie s-o cheltuiască pentru propria sa reproducere. În cazul examinat mai sus, cu cantitatea de muncă prestată de un muncitor capitalistul ar pune doi muncitori să lucreze timp de 12 ore fiecare, iar împreună timp de 24 de ore. În exemplul citat, produsul s-ar schimba pe un alt produs în valoare de 12 pence, sau pe 12 ore de muncă, și de aceea capitalistului i-ar reveni un profit de 6 pence (plusvaloare pentru capitalist, pe care o conține produsul).

Valoarea produselor este determinată de munca pe care ele o conțin, și nu de partea — din munca cuprinsă în ele — pe care o plătește întreprinzătorul. *Nu munca plătită, ci munca efectuată este aceea care constituie valoarea produsului ; salariul* însă exprimă *numai* munca *plătită,* și nicidecum munca *efectuată.* Cuantumul acestei retribuții depinde de productivitatea muncii, întrucît aceasta din urmă determină cantitatea de timp de muncă necesar. Și deoarece acest salariu constituie *valoarea muncii* (dacă însăși munca e considerată ca o marfă), această valoare este întotdeauna o mărime variabilă, și nicidecum una constantă. Cantitatea de muncă pe care o efectuează muncitorul diferă considerabil de cantitatea de muncă ce se află acumulată în forța sa de muncă sau care este necesară pentru reproducerea forței sale de muncă. Dar ceea ce vinde ca marfă muncitorul nu este întrebuințarea pe care i-o va da capitalistul ; muncitorul se vinde în calitatea sa de efect, și nu în aceea de cauză. Să-l urmărim pe d-l Malthus în strădaniile sale de a ieși din această încurcătură :

„Condițiile ofertei de mărfuri nu cer ca acestea din urmă să păstreze întotdeauna aceeași valoare relativă, ci ca fiecare din ele să-și păstreze respectiva valoare *naturală* sau posibilitatea de a obține acele obiecte care vor conferi producătorului *aceeași capacitate de producție* și de acumulare... Profitul se calculează pe baza cheltuielilor necesare pentru producție... *Cheltuielile specifice ale capitaliștilor constau nu din postav, ci din muncă ; și deoarece nici un alt obiect nu poate reprezenta o cantitate de muncă dată,* este clar că tocmai *cantitatea de muncă pe care o comandă o marfă,* și nu cantitatea oricărei alte mărfi este aceea care poate să reprezinte condițiile ofertei ei, sau *valoarea ei naturală*" (op. cit., p. 17—18).

Chiar și din faptul că *cheltuielile* capitalistului constau *din muncă,* Malthus ar fi putut vedea că ceva nu e în regulă aici. Să presupunem că 6 ore reprezintă timpul de muncă necesar ; *A* și *B* sînt doi inși care lucrează fiecare pentru el însuși, dar care fac schimb între ei ; *A* lucrează 6 ore, *B* 12 ore. Dacă, așa stînd lucrurile, *A* vrea să consume cele 6 ore lucrate în plus de *B* și să folosească pentru consumul său produsul celor 6 ore suplimentare lucrate de *B,* el nu-i poate oferi

acestuia nimic altceva decît 6 ore de muncă vie, care va fi efectuată, să zicem, a doua zi. În consecință, *B* posedă acum un produs de 6 ore de muncă peste ceea ce posedă *A*. Să presupunem acum că, în aceste condiții, *B* își închipuie că e capitalist și încetează să lucreze. A treia zi, deci, nu-i mai rămîne decît să ofere în schimbul celor 6 ore de muncă vie ale lui *A* produsul său acumulat egal cu 6 ore ; odată schimbul efectuat, el ar trebui sau să se apuce de lucru, sau să moară de foame. Dar dacă *B* va continua să lucreze cîte 12 ore pentru *A*, iar acesta din urmă va continua să lucreze 6 ore pentru sine și 6 ore pentru *B*, schimbul dintre ei va însuma exact 12 ore.

Valoarea naturală a mărfii, spune Malthus, constă în aceea că prin intermediul schimbului ea redă posesorului ei *aceeași capacitate de producție și de acumulare.* Marfa lui constă din două cantități de muncă : dintr-o anumită cantitate de muncă acumulată plus o anumită cantitate de muncă nemijlocită. Prin urmare, cînd își schimbă marfa pe o altă marfă care conține exact aceeași cantitate de muncă totală, capacitatea lui de producție și de acumulare rămîne cel puțin aceeași, cel puțin egală. În realitate însă, ea a crescut, deoarece o parte din munca nemijlocită nu l-a costat nimic pe posesorul mărfii, dar el o vinde totuși. Malthus însă ajunge la concluzia că cantitatea de muncă pe care o conține marfa este *numai* muncă plătită și de aceea este egală cu suma salariului, adică *salariul* este măsura valorii mărfii. Dacă întreaga cantitate de muncă pe care o conține marfa ar fi muncă plătită, teoria d-lui Malthus ar fi adevărată, dar tot atît de adevărat ar fi că capitalistul său n-ar trebui să facă nici un fel de „cheltuieli pentru muncă" și ar fi complet lipsit de a sa „capacitate de acumulare".

De unde ar proveni profitul dacă n-ar fi munca gratuită ? Da, crede d-l Malthus, [profitul este] salariul pentru munca acumulată. Deoarece însă munca *efectuată* a încetat să funcționeze, a încetat și legătura ei cu salariul. Ce-i drept, produsul în care există ea ar putea să fie din nou schimbat pe muncă vie. Să presupunem că acest produs este egal cu 6 ore de muncă ; muncitorul ar da 6 ore de muncă vie, în schimbul cărora ar căpăta cheltuielile efectuate în decurs de 6 ore de muncă la capitalist, care în felul acesta n-ar înainta nici măcar cu un pas. Munca vie l-ar deposeda foarte curînd de munca lui moartă. Malthus însă aduce următorul argument : deoarece „nici un alt obiect nu poate reprezenta o cantitate de muncă dată", valoarea naturală a mărfii constă din „cantitatea de muncă de care dispune marfa, și nu din cantitatea oricărei alte mărfi". Aceasta înseamnă că o cantitate de muncă dată poate fi reprezentată numai printr-o cantitate de muncă vie (nemijlocită). În realitate, nu numai „nici un alt obiect", ci fiecare dintre ele poate să reprezinte o cantitate de muncă dată, și anume fiecare obiect care conține aceeași cantitate de muncă. Malthus însă vrea ca cantitatea

de muncă conținută în marfă să se măsoare, să fie egală nu cu *cantitatea de muncă vie* pe care o poate pune în mișcare, ci cu *cantitatea de muncă plătită* pe care o pune în mișcare.

Să presupunem că marfa conține 24 de ore de muncă. Malthus consideră că cu această marfă capitalistul poate să cumpere două zile de muncă; dacă capitalistul ar plăti în întregime munca, sau dacă cantitatea de muncă efectuată ar fi egală cu cantitatea de muncă vie plătită, atunci cu 24 de ore de muncă efectuată capitalistul ar putea să cumpere *numai* 24 de ore de muncă vie, iar „capacitatea lui de acumulare" ar dispărea. Capitalistul însă plătește muncitorului nu timpul de muncă, nu cantitatea de muncă, ci numai timpul de muncă necesar, punîndu-l să muncească gratuit restul timpului. De aceea, cu 24 de ore timp de muncă efectuat, el va pune în mișcare, poate, 48 de ore de muncă vie. Așa se explică de ce, în realitate, cu o oră de muncă efectuată, capitalistul plătește două ore de muncă vie, cîștigînd astfel, în cadrul schimbului, 100%. Valoarea mărfii sale este egală acum cu 48 de ore, dar nu este cîtuși de puțin egală cu salariul pe care a fost schimbată marfa, și nu este egală nici cu salariul pe care va fi din nou schimbată marfa. Dacă capitalistul va continua în același ritm, atunci cu 48 de ore de muncă efectuată va cumpăra 96 de ore de muncă vie.

Să presupunem că nu există nici un capitalist, dar că muncitori nemijlociți, care fac schimb între ei, lucrează mai mult decît este necesar pentru subzistență, deoarece vor să și acumuleze etc. Să numim *salariu* partea de muncă pe care muncitorul o depune pentru a putea trăi și *profit* — timpul de supramuncă efectuat în scopuri de acumulare. În acest caz, valoarea mărfii sale va fi egală cu cantitatea totală de muncă pe care ea o conține, va fi egală cu suma totală a timpului de muncă vie, dar nu va fi nicidecum egală cu salariul pe care și l-a plătit singur, sau cu partea de marfă pe care ar trebui s-o reproducă pentru a avea din ce să trăiască.

Deoarece valoarea unei mărfi este egală cu o anumită cantitate de muncă, spune Malthus, ea este egală cu cantitatea de muncă necesară pe care o conține această marfă (adică cu salariul), și nu cu suma totală a muncii cuprinse în ea; întregul este egal cu o parte din el însuși. [VI—6] La muncitor însă, „capacitatea de acumulare" provine, evident, numai din faptul că el a lucrat mai mult decît era necesar pentru a-și putea plăti salariul. Dacă o anumită cantitate de timp de muncă vie ar fi egală cu timpul de care are nevoie muncitorul pentru a avea cu ce să trăiască, atunci o anumită cantitate de muncă vie ar fi egală cu salariul produs de el, sau salariul ar fi egal cu munca vie pe care o pune în mișcare. Dacă lucrurile s-ar prezenta astfel, capitalul ar fi, desigur, de neconceput. Dacă în tot timpul său de muncă muncitorul nu este în stare să producă nimic altceva decît salariul său, atunci,

oricît ar dori el, n-ar putea să obțină nici o centimă pentru capitalist. Proprietatea este rodul productivității muncii.

„Cînd munca fiecărui om ajunge doar pentru propria lui întreținere, fiecare om este muncitor; în asemenea condiții, proprietatea e cu neputință. Dacă munca unuia poate să întrețină cinci, atunci la fiecare om ocupat în producție vor reveni patru trîndavi" *(Ravenstone.* [„Thoughts on the Funding System, and its Effects". London, 1824, p. 11]).

Am văzut mai sus cum arhiprofunda și ultrasubtila gîndire a lui Malthus se exprima în calcule naive. La baza lor stătea, dealtfel, teoria potrivit căreia valoarea muncii este constantă, iar salariul constituie prețul. Deoarece rata profitului la capitalul total poate fi exprimată ca aceeași rată la partea de capital care reprezintă salariul, Malthus afirmă că această parte constituie și determină prețul. Și aici găsim aceeași *arhiprofundă gîndire.* El consideră că dacă marfa *a* este egală cu o anumită cantitate din marfa *x*, aceasta nu poate însemna altceva decît că marfa *a* este egală cu *x* muncă vie, căci numai munca poate să reprezinte munca. De aici Malthus trage concluzia că marfa *a* este egală cu cantitatea de *muncă salariată* pe care o poate comanda și că valoarea muncii este constantă, deoarece ea este întotdeauna egală cu marfa care pune în mișcare munca. Eroarea lui Malthus se explică pur și simplu prin faptul că la el cuantumul muncii vii și cuantumul muncii salariate coincid, precum și prin faptul că el consideră efectiv plătită fiecare parte a muncii salariate. Dar *x* muncă vie poate fi egal (iar în cazul muncii salariate este întotdeauna egal) cu *x*—*y* muncă necesară (salariu) + *y* supramuncă. De aceea *x* muncă moartă poate să pună în mișcare *x*—*y* muncă necesară (salariu) +*y* timp de supramuncă; adică munca moartă pune întotdeauna în mișcare o cantitate cu atît mai mare de timp de muncă vie, cu cît în *x* ore de muncă sînt cuprinse mai multe ore de supramuncă peste cele necesare.

Munca salariată constă întotdeauna din muncă plătită și din muncă neplătită.

Prin urmare, afirmația [lui Malthus] că *valoarea* muncii este constantă înseamnă pur și simplu că tot timpul de muncă este timp necesar, adică timp de muncă producător de salariu. Nu există timp de supramuncă, dar există totuși „capacitate de acumulare" și capital. Deoarece salariul este întotdeauna egal cu o cantitate de muncă dată, și anume cu cantitatea de muncă vie pe care el o pune în mișcare, și aceasta este aceeași cantitate de muncă pe care o conține el, înseamnă că *valoarea muncii* este constantă, căci ea este întotdeauna egală cu cantitatea de muncă dată sub formă materializată. De aceea scăderea și creșterea salariilor este determinată de scăderea și creșterea prețurilor diferitelor mărfuri, și nu de scăderea sau creșterea *valorii muncii.* Faptul că muncitorul primește 8 șilingi de argint pe săptămînă sau 16 depinde

exclusiv de împrejurarea că prețul șilingului a crescut sau a scăzut, dar valoarea muncii a rămas aceeași. În ambele cazuri muncitorul primește în schimbul unei săptămîni de muncă vie o săptămînă de muncă efectuată. D-l Malthus demonstrează acest lucru în felul următor :

„Dacă la obținerea roadelor solului s-ar folosi numai muncă, fără capital, facilitatea mai mare cu care se obține un fel de roade în comparație cu altul nu ar modifica, desigur, valoarea muncii sau valoarea de schimb a întregului produs obținut printr-o anumită cantitate de eforturi" (op. cit., p. 33).

Aceasta nu înseamnă decît că, indiferent de cantitatea ei, fiecare marfă este determinată de munca pe care o conține, cu toate că aceasta din urmă, în funcție de productivitatea ei, într-un caz se va exprima într-o cantitate mai mare de valori de întrebuințare, iar în altul — într-o cantitate mai mică.

„Trebuie să recunoaștem fără ezitare că diferența constă în scumpetea sau ieftinătatea produsului, și nu a muncii" (ibid.).

Noi am spune că munca este mai productivă într-o ramură decît în alta, sau că produsul costă mai multă sau mai puțină muncă. Despre scumpetea sau ieftinătatea muncii nu am putea vorbi, deoarece nu ar exista *muncă salariată,* și de aceea o oră de muncă nemijlocită ar comanda întotdeauna o oră de muncă materializată, ceea ce, firește, n-ar împiedica cîtuși de puțin ca o oră să fie mai productivă decît alta. Cu toate acestea însă, deoarece facem distincție între partea de muncă necesară pentru subzistența muncitorilor și supramunca prestată de ei — și, în general, cînd anumite ore ale zilei reprezintă timp de supramuncă, e ca și cum fiecare parte alicotă a timpului de muncă s-ar compune dintr-o parte de muncă necesară și una de supramuncă —, nu se poate spune că *valoarea muncii,* adică *salariul,* partea de produs care se schimbă pe munca necesară, sau partea din munca totală ce se cheltuiește pe produsul necesar, este o *mărime constantă.* Odată cu productivitatea muncii variază partea din timpul de muncă care reproduce salariul ; în consecință, *valoarea muncii,* adică salariul, ar varia întotdeauna odată cu productivitatea muncii. Salariul s-ar măsura, ca și pînă acum, printr-o anumită *valoare de întrebuințare,* și deoarece valoarea de schimb a acesteia din urmă variază întotdeauna odată cu variația productivității muncii, salariul sau *valoarea muncii* ar varia. În general, *valoarea muncii* presupune că munca vie nu este egală cu produsul ei, sau — ceea ce este același lucru — că ea este vîndută nu în calitate de cauză eficientă, ci în calitate de efect produs. Afirmația că valoarea muncii este constantă nu înseamnă decît că ea se măsoară întotdeauna prin cantitatea de muncă pe care o conține.

Un produs poate să conțină mai multă muncă sau mai puțină muncă. De aceea, o porțiune uneori mai mare, uneori mai mică din

produsul *a* poate fi schimbată pe produsul *b*. Dar cantitatea de muncă vie pe care o cumpără produsul nu poate fi mai mare sau mai mică decît munca efectuată pe care o reprezintă el, căci o anumită cantitate de muncă este întotdeauna o anumită cantitate de muncă, indiferent dacă există sub formă de muncă materializată sau sub formă de muncă vie. De aceea, cînd în schimbul unei anumite cantități de muncă vie se dă o cantitate mai mare sau mai mică de produs, cînd deci salariul crește sau scade, aceasta nu se datorește unei creșteri sau scăderi a valorii muncii, căci valoarea unei cantități determinate de muncă este întotdeauna egală cu aceeași cantitate determinată de muncă, ci faptului că produsele au costat mai multă sau mai puțină muncă și că de aceea o cantitate mai mare sau mai mică din aceste produse reprezintă aceeași cantitate de muncă.

Valoarea muncii rămîne, așadar, constantă. Variază numai valoarea produselor, adică variază productivitatea muncii, și nu valoarea ei. Aceasta este chintesența teoriei lui Malthus, dacă asemenea sofisme crase pot fi numite teorie. În primul rînd, cu un produs care n-a costat decît o jumătate de zi de muncă muncitorul poate să trăiască și, deci, să muncească o zi întreagă. Faptul că produsul posedă sau nu această calitate nu depinde de valoarea lui, adică nu depinde de timpul de muncă cheltuit pentru producerea lui, ci de *valoarea lui de întrebuințare,* iar schimbul ce se efectuează aici între munca vie și produsul muncii nu este un schimb de valori de schimb ; raportul dintre ele se întemeiază, pe de o parte, pe valoarea de întrebuințare a produsului, iar pe de altă parte pe condițiile de existență ale forței de muncă vii.

Dacă munca materializată s-ar schimba pe muncă vie, potrivit legilor valorii de schimb un produs egal cu o jumătate de zi de muncă nu ar putea cumpăra decît tot o jumătate de zi de muncă vie, chiar dacă cu acest produs muncitorul ar putea subzista o întreagă zi de muncă ; iar dacă ar fi necesar să se cumpere întreaga lui zi de muncă, muncitorul ar trebui să capete o întreagă zi de muncă sub formă de produs, cu care el, potrivit ipotezei, ar putea să trăiască două zile de muncă. Dar pe baza capitalului munca vie și munca efectuată nu se schimbă între ele ca valori de schimb, astfel încît amîndouă să fie identice : una și aceeași cantitate de muncă sub formă materializată să fie *valoarea,* echivalentul aceleiași cantități [VI—7] de muncă sub formă vie. Ceea ce constituie aici obiectul schimbului este produsul și forța de muncă, care este ea însăși un produs. Forța de muncă nu este egală cu munca vie pe care o poate efectua, cu cantitatea de muncă pe care o poate presta — aceasta este *valoarea ei de întrebuințare.* Forța de muncă este egală cu cantitatea de muncă prin intermediul căreia ea însăși trebuie să fie *produsă* și poate să fie reprodusă. De aceea produsul nu se schimbă pe

muncă vie, ci pe muncă materializată, pe munca materializată în forța de muncă. Munca vie este ea însăși o valoare de întrebuințare pe care o posedă valoarea de schimb cumpărată de posesorul produsului, și cît de multă sau cît de puțină muncă vie a obținut el peste ceea ce a cheltuit, sub formă de produs, pe forța de muncă, aceasta depinde de cantitatea de muncă vie care i-a fost plătită muncitorului în produs.

Dacă o cantitate de muncă determinată s-ar schimba pe altă cantitate de muncă, fie sub formă de muncă materializată, fie sub formă de muncă vie, fiecare cantitate de muncă ar fi, bineînțeles, egală cu sine însăși, iar valoarea ei ar fi egală cu cantitatea ei. De aceea produsul unei jumătăți de zi de muncă ar putea cumpăra numai o jumătate de zi de muncă. Dar atunci n-ar exista, de fapt, nici *salariul*, nici *valoarea muncii*. Munca nu ar avea nici o *valoare* distinctă de produsul ei sau de echivalentul produsului ei, nu ar avea nici o valoare *specifică*; or, aceasta din urmă și numai ea constituie *valoarea muncii*, salariul.

Așadar, din faptul că o cantitate de muncă determinată este egală cu o cantitate de muncă determinată, adică din faptul că o cantitate de muncă determinată este egală cu sine însăși, din marea descoperire că o cantitate determinată este o cantitate determinată, d-l Malthus conchide că salariul este constant, că valoarea muncii este constantă, și anume egală cu aceeași cantitate de muncă materializată. Aceasta *ar fi* exact dacă munca vie și munca acumulată s-ar schimba una pe alta ca *valori de schimb*. Dar atunci n-ar exista nici *valoarea muncii, nici salariu, nici capital, nici muncă salariată* și nici studiile lui Malthus. La baza tuturor acestor categorii stă faptul că, în raport cu munca acumulată sub formă de capital, munca vie apare ca *valoare de întrebuințare*, iar forța de muncă vie — ca valoare de schimb. Și Malthus continuă imperturbabil:

„Același lucru se întîmplă atunci cînd în calculul valorii intră capitalul și profiturile și cînd cererea de muncă variază" (op. cit., p. 33).

Aici e toată filozofia lui. Cînd intervin capitalul și profitul, intervine faptul că forța de muncă vie se cumpără și de aceea o cantitate mai mică de muncă acumulată se schimbă pe o cantitate mai mare de muncă vie. Pentru această arhiprofundă manieră de a gîndi este caracteristică afirmația că capitalul, care pune bazele muncii salariate, transformînd pentru prima oară munca în muncă salariată și forța de muncă într-o marfă, nu aduce prin intervenția sa nici o *schimbare* în folosirea valorii muncii, după cum nu schimbă nimic nici în folosirea valorii muncii acumulate. *După părerea lui Malthus, capitalul, care este o formă specifică de raportare a muncii la produsul ei și la valoarea acestuia, „intervine" fără a produce vreo schimbare.* E ca și cum s-ar spune că apariția, „intervenția" împăraților n-a atras după sine nici o schimbare în orînduirea de stat a republicii romane.

Malthus continuă :

„Dacă are loc o creștere a retribuției muncitorilor fără o sporire a cantității produsului, profitul scade necesarmente... Pentru a se obține o anumită cantitate de produs, este necesară aceeași cantitate de muncă ca și pînă acum, dar, profitul fiind micșorat, valoarea produsului a scăzut, în timp ce această micșorare a profitului în raport cu salariul este în întregime contracarată prin sporirea cuantumului muncii necesare pentru producerea cantității sporite de produs cuvenită muncitorului, în condiții cînd valoarea muncii rămîne aceeași" (p. 33, 34).

Potrivit ipotezei, produsul conține aceeași cantitate de muncă. Dar valoarea lui ar fi scăzut, deoarece a scăzut profitul. Dar dacă timpul de muncă pe care-l conține produsul a rămas același, în ce mod a putut să scadă profitul ? Dacă salariul crește în timp ce munca totală rămîne aceeași — este vorba de o creștere a salariului provocată nu de cauze temporare, cum ar fi, de pildă, o concurență favorabilă muncitorilor —, aceasta înseamnă că a scăzut productivitatea muncii, că e nevoie de o cantitate mai mare de timp pentru reproducerea forței de muncă, că, așadar, o parte mai mare din munca vie pusă în mișcare de capital revine timpului necesar și o parte mai mică timpului de supramuncă. Să lăsăm pentru mai tîrziu aceste subtilități. Numai pentru a completa cele de mai sus reproducem și următorul pasaj final din lucrarea lui Malthus :

„În cazul contrar, lucrurile se petrec invers : muncitorului i s-ar cuveni o cantitate mai mică de produs, iar profitul ar crește. Valoarea unei anumite cantități de produs, obținute prin aceeași cantitate de muncă ca și pînă acum, ar crește datorită creșterii profitului, în timp ce această creștere a profitului în raport cu salariul muncitorului ar fi contracarată de cantitatea mai mică de muncă necesară pentru obținerea cantității mai mici de produs cuvenite muncitorului" (op. cit., p. 35).

Ceea ce Malthus spune cu acest prilej — ca o concluzie la principiul său — în legătură cu *prețurile monetare în diferite țări* va trebui examinat ulterior.

[4)] Teoria lui Carey cu privire la ieftinirea capitalului pentru muncitor. Wakefield despre contradicția dintre teoria ricardiană a muncii salariate și teoria ricardiană a valorii

{O marfă *a* poate cumpăra, să zicem, o zi de muncă ; ea plătește numai jumătatea (necesară) a zilei de muncă, dar obține în schimb întreaga zi de muncă. Cuantumul întregii munci cumpărate de marfă este deci egal cu timpul necesar + timpul de supramuncă. Prin urmare,

dacă știu că prețul muncii necesare este *x*, înseamnă că prețul muncii totale va fi egal cu 2*x*, și în felul acesta pot evalua în salariu marfa nou creată, exprimînd astfel în salariu prețul tuturor mărfurilor. Dar aceasta ar fi mai puțin ca orice o *valoare constantă.* Datorită confuziei generate de împrejurarea că în țările civilizate, indiferent ce salariu ar fi acolo, pentru a-l obține este într-adevăr necesar să se lucreze un timp mediu dat, să zicem 12 ore, indiferent de felul în care aceste 12 ore se împart în muncă necesară și supramuncă, — d-l Carey, care reduce cuantumul muncii la zile de muncă (ele se și reduc realmente la zile de muncă vie), ajunge la concluzia că, întrucît reproducerea unuia și aceluiași capital costă tot mai puțin timp de muncă (de pildă, o mașină în valoare de 100 l. st. va costa la un moment dat, datorită dezvoltării forțelor productive, numai 50 l. st., adică producerea ei va necesita jumătate din timpul de muncă anterior, din zilele sau orele de muncă anterioare, cum doriți), *muncitorul* își poate cumpăra, își poate procura *această mașină* cu jumătate din numărul anterior de zile de muncă [18]. D-l Carey face aici o mică confuzie considerînd că creșterea timpului de supramuncă este *în favoarea* muncitorului, în timp ce, dimpotrivă, totul se reduce la aceea că în tot cursul zilei de muncă muncitorul lucrează pentru sine mai puțin și pentru capital mai mult; ca atare, puterea capitalului asupra muncitorului crește rapid, într-un raport determinat față de creșterea forțelor productive.

D-l Carey susține că muncitorul își poate cumpăra sau poate lua cu împrumut o mașină; într-un cuvînt, el îl transformă în capitalist. Muncitorul dobîndește această putere sporită asupra capitalului datorită faptului că o anumită cantitate de capital poate fi reprodusă cu mai puțină muncă necesară, adică cu mai puțină muncă plătită, ceea ce înseamnă, așadar, că salariul scade în raport cu profitul. În America, atîta timp cît acolo muncitorul își mai apropriază o parte din supramunca sa, el poate acumula, desigur, atîta încît să devină, bunăoară, fermier etc. (deși în prezent această posibilitate e și ea pe cale de a dispărea). Dacă pe alocuri în America muncitorul salariat mai poate să obțină rapid ceva, aceasta se datorește reproducerii unor moduri de producție și forme de proprietate anterioare (de pildă, agricultura independentă). Într-un cuvînt, d-l Carey consideră zilele de muncă ca zile de muncă aparținînd muncitorului, și, *în loc de a ajunge la concluzia că muncitorul trebuie să producă mai mult capital pentru a putea fi ocupat în decursul aceluiași timp de muncă, el conchide că muncitorul trebuie să muncească mai puțin pentru a putea dobîndi capital* (pentru a-și putea apropria condițiile de producție).

Dacă muncitorul produce 20 de mașini, iar apoi, datorită creșterii forței productive, poate să producă 40 de mașini, fiecare mașină devine într-adevăr mai ieftină, dar din faptul că pentru producerea unei anu-

mite cantități de mașini este necesară acum o parte mai mică din ziua de muncă nu rezultă cîtuși de puțin că produsul zilei de muncă a crescut pentru muncitor, ci, dimpotrivă, rezultă că pentru producerea unei anumite cantități de mașini se cheltuiește mai puțină muncă vie. Dealtfel, d-l Carey, pe care-l preocupă *armonia,* ajunge el însuși la constatarea că, odată cu scăderea ratei profitului, crește masa profitului, deoarece e nevoie de un capital tot mai mare în comparație cu munca vie folosită ; *în consecință,* muncitorului îi este tot mai dificil să-și apropriieze suma necesară de capital, minimul de capital necesar pentru folosirea productivă a muncii pe noua treaptă a producției. Reproducerea fiecărei părți de capital necesită mai puțin timp de muncă, dar pentru folosirea cantității mai mici de timp de muncă e nevoie de o masă mai mare de capital. Creșterea forței productive se manifestă în faptul că partea de capital constînd din muncă vie [VI—8] scade continuu în comparație cu partea de capital care reprezintă cheltuielile pe mașini etc.

Gluma proastă a lui Carey, cu care, firește, se delectează Bastiat, se bazează pe aceea că timpul de muncă necesar pentru producție, zilele de muncă, se transformă la Carey în zile de muncă ce *aparțin* muncitorului, pe cînd în realitate timpul acesta aparține, dimpotrivă, capitalului, și, pe măsură ce forța productivă a muncii crește, muncitorului îi rămîne o parte tot mai mică din timpul său de muncă. *Cu cît un capital dat trebuie să cumpere mai puțin timp de muncă vie,* adică cu cît crește suma totală a capitalului și cu cît munca vie folosită de el scade în raport cu mărimea lui, cu atît cresc, după părerea d-lui Carey, șansele muncitorului de a deveni posesor de capital, *căci* capitalul *se reproduce* cu ajutorul unei *cantități mai mici de muncă vie.* Cu cît e mai mare capitalul și cu cît numărul muncitorilor folosiți de el e relativ mai mic, cu atît acești muncitori au mai multe șanse de a deveni capitaliști : într-adevăr, oare nu se reproduce acum capitalul într-un număr mai mic de zile de muncă ? Și, *în consecință,* nu poate fi cumpărat capitalul cu mai puține zile de muncă ?

Să luăm un capital de 100 l. st. — din care 50 l. st. reprezintă cheltuielile [pentru capital constant], 50 l. st. cheltuielile pentru muncă — și care aduce un profit de 50% (scăderea ratei profitului este marota lui Carey și este o componentă a teoriei sale). Să admitem că fiecare liră sterlină de salariu echivalează cu o zi de muncă, reprezintă un muncitor. Să luăm acum un alt capital, de 16 000 l. st., din care 14 500 reprezintă cheltuielile [pentru capital constant], 1 500 cheltuielile pentru salariu (să presupunem că și aici salariul reprezintă 1 500 de muncitori) și care aduce un profit de numai 20%. În primul caz, produsul este egal cu 150 l. st. ; în cel de-al doilea (pentru simplificarea calculului admitem că capitalul fix efectuează o rotație pe an) produsul este egal cu 19 200 l. st. (din care 3 200 l. st. reprezintă profitul).

Aici avem cazul cel mai favorabil pentru d-l Carey. Rata profitului a scăzut de la 50% la 20%, adică cu 3/5 sau cu 60%. În primul caz, [plus] produsul de 50 l. st. reprezintă rezultatul a 50 de zile de muncă vie ; în cel de-al doilea, [plus] produsul de 3 200 l. st. reprezintă rezultatul muncii prestate de 1 500 de muncitori. În primul caz, un [plus] produs de 1 l. st. este rezultatul unei zile de muncă ; în cel de-al doilea, rezultatul unei zile de muncă este un [plus] produs de 2 2/15 l. st. În cazul al doilea, producerea unei [plus] valori de 1 l. st. necesită mai puțin de jumătate din timpul de muncă ce se cere în primul caz. Înseamnă oare aceasta că în cazul al doilea muncitorul produce pentru sine 1 1/15 l. st. într-o jumătate de zi de muncă, în timp ce în primul caz celălalt muncitor produce numai 1 l. st. într-un interval de timp de două ori mai mare, astfel încît în cazul al doilea muncitorul are toate șansele să devină capitalist ? El ar trebui mai întîi să cîștige 16 000 l. st. capital și, în loc de a munci singur, să cumpere muncă străină, pentru ca această reducere a timpului de muncă necesar să-i aducă un folos cît de mic.

Așadar, reducerea timpului de muncă necesar n-a făcut decît să sape o imensă prăpastie între munca muncitorului și *condițiile* folosirii ei ; rata *muncii necesare* s-a redus, și, de aceea, în comparație cu primul raport [dintre capitalul variabil și întregul capital avansat], rămîn pe drumuri de peste patru ori mai mulți muncitori decît folosește acum capitalul de 16 000 l. st.[19] În schimb, acești muncitori rămași pe drumuri se pot consola cu gîndul că, dacă ar dispune de condițiile necesare pentru a munci pe cont propriu, sau, mai bine zis, pentru a lucra în calitate de capitaliști, le-ar trebui mai puțini muncitori. În primul caz, întregul capital se cifrează la 100 l. st. și, cu titlu de excepție, unul sau altul dintre muncitori are aici mai multe șanse de a economisi suficient și de a deveni — printr-un concurs de împrejurări deosebit de fericit — un capitalist de felul capitalistului *A* [posesorul capitalului de 100 l. st.]. Timpul de muncă efectuat de muncitor este același la capitaliștii *A* și *B*, cu toate că suma totală a zilelor de muncă necesitate de fiecare dintre ei este esențialmente diferită. La fiecare 5 muncitori folosiți de primul capitalist [*A*], celui de-al doilea [capitalistului *B*] îi trebuie ceva mai puțin de un muncitor[20]. De aceea muncitorii rămași [la capitalistul *B*] trebuie să lucreze tot atîta [cît lucrează muncitorii capitalistului *A*] și să furnizeze mai mult timp de supramuncă.

Faptul că, pe treapta de producție pe care capitalul însuși a crescut în aceeași măsură ca și forțele productive, el are nevoie de mai puține zile de muncă vie, — acest fapt echivalează, spune d-l Carey, cu aceea că, pentru a-și însuși un capital, muncitorului îi trebuie acum mai puține zile de muncă ; este vorba, probabil, de zile de muncă ale unor munci-

tori „neocupați". Deoarece pentru valorificarea imensului său capital capitalistul are nevoie de mai puțini muncitori, muncitorul folosit de el își poate însuși cu mai puțină muncă un capital mai mare. Aceasta este logica d-lui Carey, propovăduitorul armoniei.}

* * *

În ceea ce privește teoria lui Ricardo, *Wakefield* spune următoarele [vezi nota la p. 230 din volumul I al „Avuției națiunilor" de A. Smith, London, 1835, apărut sub îngrijirea lui] :

„Dacă munca e considerată ca o marfă și capitalul, produsul muncii, ca altă marfă, și dacă valorile acestor două mărfuri sînt reglate de cantități egale de muncă, atunci o anumită cantitate de muncă se va schimba, în toate împrejurările, pe o cantitate de capital care a fost produsă de aceeași cantitate de muncă ; munca *trecută* se va schimba întotdeauna pe aceeași cantitate de muncă *prezentă*... Dar valoarea muncii, în raport cu alte mărfuri — cel puțin în măsura în care salariul depinde de împărțirea [produsului între capitalist și muncitor] —, este determinată nu de cantități egale de muncă, ci de raportul dintre ofertă și cerere" 21.

[5)] Capitalul inactiv [în tratarea lui Bailey]. Creșterea producției fără o prealabilă creștere a capitalului

{În lucrarea sa *„Money and its Vicissitudes in Value" (London, 1837)*, *Bailey* face unele observații referitoare la *capitalul inactiv*, care poate fi pus în mișcare prin intermediul unei circulații accelerate (după părerea sa, prin sporirea masei mijloacelor de circulație ; ar fi trebuit să spună — a *banilor)*. Bailey încearcă să demonstreze că, în general, dacă într-o țară capitalul ar fi întotdeauna în întregime ocupat, nici o creștere a cererii nu ar putea provoca o lărgire a producției. Conceptul de *capital inactiv* ține de circulație, deoarece un capital este inactiv atunci cînd nu se află în circulație. Iată respectivele pasaje din lucrarea lui Bailey :

„O mare cantitate de capital și de capacități de producție pot exista în stare inactivă. Economiștii se înșală cînd își închipuie că numărul muncitorilor și cantitatea de capital reprezintă forțe bine determinate, care trebuie să ducă inevitabil la un anumit rezultat în țara în care ele există" (p. 54). „Departe de a fi fixă și determinată, cantitatea de mărfuri pe care producătorii existenți și capitalul existent o pot aduce pe piață este supusă unor mari variații" (p. 55). Așadar, „apariția de noi capitaluri sau noi muncitori nu este esențială pentru creșterea producției" (de pildă, într-o țară în care se simte o lipsă de metale nobile)... „Unele mărfuri sau — ceea ce este același lucru — *capacitatea de a le produce* pot exista din belșug într-un loc, iar alte mărfuri în alt loc, dar

posesorii lor, deşi doresc să facă între ei schimb de mărfuri, se află totuşi în imposibilitatea de a-l efectua din lipsa unui mijloc comun de schimb, şi, în stare de inactivitate, din lipsă de motive pentru producţie" (p. 55—56).

În circulaţia capitalului, banii se manifestă în două feluri.

[În primul rînd ei se manifestă] ca transformare a capitalului în bani şi totodată ca realizare a preţului mărfii ; dar aici punerea preţului nu este formală. Transformarea produsului în bani este aici retransformarea capitalului în *valoare* ca atare, în valoare cu existenţă autonomă ; în capital sub formă de bani, sau în bani sub formă de capital realizat. În al doilea rînd, în circulaţia capitalului, banii se manifestă în determinaţia lor de simplu mijloc de circulaţie, şi anume acolo unde ei nu servesc decît la retransformarea capitalului în condiţii ale producţiei. În acest al doilea caz, cînd banii se manifestă sub formă de salariu, este necesar ca o anumită masă de bani să fie concomitent disponibilă ca mijloc de circulaţie şi ca mijloc de plată. Faptul că banii în circulaţia capitalului îndeplinesc acest dublu rol face ca în toate crizele să se creeze impresia că lipsesc banii ca mijloc de circulaţie, pe cînd în realitate îi lipseşte capitalului *valoarea,* şi de aceea el nu poate fi *transformat în bani numerar.* În acest timp, masa banilor aflaţi în circulaţie poate chiar să crească. (Cînd ne vom ocupa de dobîndă etc., va trebui să consacrăm o secţiune specială noilor determinaţii ale banilor ca moment al circulaţiei capitalului, în parte ca mijloc de circulaţie a capitalului, iar în parte ca *valoare realizată a capitalului,* cînd banii înşişi constituie *capital.)*

Bailey continuă :

„Munca pusă în mişcare nu depinde numai de capitalul disponibil într-o ţară. Ea depinde mai degrabă de repartizarea mai mult sau mai puţin rapidă a mijloacelor de subzistenţă, a uneltelor şi materiilor prime [VI—9] între cei care au nevoie de ele, de faptul că circulaţia lor întîmpină sau nu diferite greutăţi, de existenţa sau inexistenţa unor capitaluri imobilizate pentru perioade îndelungate, pe scurt, de tot ceea ce împiedică suficienta ocupare a populaţiei" (p. 56—57).

(Vezi op. cit., p. 57—58, exemplul lui Gallatin privind districtele vestice ale Pennsylvaniei) [22].

„Economiştii înclină prea adesea să considere o anumită cantitate de capital şi un anumit număr de muncitori ca instrumente de producţie de o forţă egală şi acţionînd cu o anumită intensitate constantă... Producătorul care foloseşte un anumit capital poate să fie, în cursul unei perioade îndelungate sau scurte, în imposibilitatea de a-şi desface produsele, şi în timpul în care el aşteaptă un prilej de a le schimba, capacitatea sa de producţie este blocată sau diminuată, astfel încît într-o perioadă dată, într-un an să zicem, el va produce numai jumătate din ceea ce ar fi produs dacă ar fi existat o cerere promptă. Această remarcă se referă în egală măsură şi la muncitor, care este un instrument al producătorului. Adaptarea reciprocă a diferitelor ocupaţii ale membrilor

societății trebuie să se realizeze într-un fel sau altul, fie și imperfect. Dar este o mare distanță între diferitele ei grade de realizare, și orice expedient care înlesnește comerțul constituie un pas în direcția acestei adaptări. Cu cît schimbul de mărfuri devine mai puțin dificil și mai accesibil, cu atît mai scurte vor fi intervalele neproductive, în cursul cărora oamenii dornici de muncă par a fi despărțiți de capital printr-o barieră de netrecut..., iar acesta din urmă, deși se află alături, este condamnat la inactivitate" (p. 58—60).

„Principiul general este acela că o cerere nouă va fi satisfăcută prin noi eforturi, prin folosirea activă a capitalului și a muncii pînă atunci inactive, și nu prin sustragere de forță productivă de la alte obiective, sustragere ce ar fi posibilă numai în cazul cînd gradul de ocupare a capitalului și muncii într-o țară sau alta nu mai poate să crească. Exportul de mărfuri nu poate să pună direct în mișcare muncă nouă, dar poate să absoarbă stocul mort de mărfuri existente și să elibereze capitalul imobilizat în stare neproductivă" (p. 65). „Cei care pretind că afluxul de bani nu poate să contribuie la sporirea producției de alte mărfuri, deoarece mărfurile sînt singurii agenți ai producției, afirmă prin aceasta că producția nu poate fi deloc extinsă căci pentru o asemenea extindere ar trebui sporite în prealabil mijloacele de subzistență, materiile prime și uneltele, ceea ce nu înseamnă de fapt nimic altceva decît că o creștere a producției nu poate avea loc fără o creștere prealabilă a ei" (dar nu este oare aceasta teoria economică a acumulării ?), „sau, cu alte cuvinte, că nici o creștere nu este posibilă" (p. 70).

„Se spune, ce-i drept, că dacă cumpărătorul se duce la piață cu o cantitate sporită de bani și nu urcă prețurile mărfurilor pe care le găsește acolo, el nu dă producției nici un stimulent adițional ; iar dacă urcă prețurile, în cazul unei creșteri proporționale a acestora, cererea din partea cumpărătorilor nu va crește în comparație cu cea anterioară" (p. 73). „Trebuie respinsă ca principiu general afirmația că un cumpărător nu poate da producției un stimulent adițional *dacă cererea sa nu provoacă urcări de prețuri*... Pe lîngă faptul că producerea unei cantități mai mari de mărfuri permite o mai eficientă diviziune a muncii și folosirea unor mașini mai perfecționate, aici există posibilitatea de a folosi o anumită cantitate de muncă inactivă și de capital inactiv, *care sînt gata să furnizeze o cantitate adițională de mărfuri la același preț*. De aceea se întîmplă ca o creștere considerabilă a cererii să aibă loc adesea fără urcări de prețuri" (73—74).}

[6)] Cum tratează Wade capitalul. Capitalul ca forță socială. [Cum confundă economiștii burghezi latura materială a capitalului cu forma lui socială]

{*John Wade*, în a sa *„History of the Middle and Working Classes", 3rd edition, London, 1835*, spune :

„Munca este factorul datorită căruia capitalul devine capabil *să producă salariu, profit, sau venit*" (p. 161). „Capitalul este muncă acumulată, destinată să se dezvolte în forme noi și echivalente ; capitalul este o *forță socială*" (p. 162). „Capitalul nu este decît o altă denumire pentru *civilizație*" (p. 164).

Asocierea muncitorilor, cooperarea și diviziunea muncii, ca condiții fundamentale ale productivității muncii, asemenea tuturor forțelor productive ale muncii — adică forțelor care determină gradul de intensitate

a muncii și, deci, gradul ei de realizare extensivă — apar ca *forță productivă a capitalului.* De aceea forța socială a muncii, caracterul ei de muncă socială este *forța socială* a capitalului. La fel și *știința.* Același lucru se poate spune și despre diviziunea muncii, așa cum apare ea ca diviziune a ocupațiilor, și despre schimbul ce le corespunde. Toate potențele sociale ale producției sînt forțe productive ale capitalului, și de aceea el însuși apare ca subiect al lor.

Asocierea muncitorilor, așa cum se manifestă ea în fabrică, este de aceea și ea statornicită nu de muncitori, ci de capital. Asocierea lor nu este modul *lor* de ființare, ci modul de ființare al capitalului. În raport cu muncitorul izolat, această asociere apare ca ceva întîmplător. Pentru muncitor, asocierea sa cu alți muncitori și cooperarea cu ei reprezintă ceva *străin,* un mod de acțiune al capitalului. Acesta din urmă, acolo unde apare într-o formă neadecvată, adică, de pildă, sub formă de mic capital care participă la muncă, presupune deja un anumit grad — mai mare sau mai mic — de concentrare atît pe plan obiectiv, adică sub forma concentrării într-o singură mînă (ceea ce coincide aici și cu acumularea) de mijloace de subzistență, materie primă și unelte, sau, într-un cuvînt, de bani ca formă generală a avuției, cît și, pe de altă parte, pe plan subiectiv, adică sub forma acumulării de forțe de muncă [Arbeitskräfte] și a concentrării lor într-un singur punct sub comanda capitalului. Pentru fiecare muncitor nu poate să revină cîte un capitalist, dar pentru un capitalist trebuie să revină un anumit număr de muncitori, însă nu ca în cazul meșterului care lucrează cu 1—2 calfe.

Capitalul productiv, sau modul de producție corespunzător capitalului, poate să existe numai sub două forme: manufactura sau marea industrie. În manufactură domină diviziunea muncii, în marea industrie — combinarea forțelor de muncă [Arbeitskräfte] (fiecare forță de muncă avînd același mod de activitate) și folosirea forței științei, folosire în cadrul căreia combinarea și, ca să spunem așa, spiritul colectiv al muncii sînt transferate asupra mașinilor etc. În primul caz, masa de muncitori (acumulați) trebuie să fie mare în raport cu cuantumul capitalului; în cel de-al doilea, capitalul fix trebuie să fie mare în raport cu numărul mare de muncitori care lucrează laolaltă. În acest din urmă caz însă sînt deja presupuse concentrarea unui mare număr de muncitori și repartizarea lor pe mașini ca tot atîtea roți ale acestora din urmă. (De ce în agricultură lucrurile stau altfel este o problemă a cărei analiză nu-și are locul aici.) De aceea analiza cazului al doilea este inutilă și este suficient să luăm în considerare primul caz.

Dezvoltarea proprie manufacturii este *diviziunea muncii.* Aceasta din urmă însă presupune reunirea (prealabilă) a mai multor muncitori sub o comandă unică, la fel cum *transformarea banilor în capital presupune disponibilizarea unei anumite cantități de mijloace de subzistență, ma-*

terie primă și unelte de muncă. De aceea aici trebuie să facem abstracție și de diviziunea muncii, ca de un moment care intervine ulterior. Anumite ramuri ale industriei, cum ar fi, de pildă, industria minieră, presupun de la bun început cooperarea. De aceea, atîta timp cît nu există capitalul, cooperarea se realizează acolo ca muncă silită (prestată de clăcași sau de sclavi) sub paza unui supraveghetor. Același lucru se întîmplă și la construcția de drumuri etc. Pentru a întreprinde asemenea lucrări, capitalul nu creează acumulări și concentrări de muncitori, ci doar le preia. Nici despre aceasta, deci, nu este vorba aici.

Forma cea mai simplă și mai independentă de diviziune a muncii este aceea în care capitalul dă de lucru la diverși țesători, torcători etc. manuali independenți, care lucrează la domiciliu. (Această formă continuă să existe alături de industrie.) *Aici, așadar, modul de producție încă nu este determinat de capital, ci capitalul îl găsește prezent.* Punctul în jurul căruia se unesc acești muncitori izolați constă numai în relațiile dintre ei și capital, în faptul că în mîinile acestuia se acumulează produsul muncii lor, deci și plusvalorile create de muncitori peste propriul lor venit. Ca [participanți] la munca comună, acești muncitori există numai *an sich* *, numai în măsura în care fiecare dintre ei lucrează pentru capital — și de aceea posedă în el un centru unificator —, dar ei nu lucrează laolaltă. De aceea reunirea acestor muncitori prin intermediul capitalului este pur *formală* [VI—10] și afectează numai produsul muncii, dar nu munca propriu-zisă. În loc de a face schimb cu multe persoane, muncitorii fac acum schimb numai cu un singur capitalist. De aceea avem aici o *concentrare a schimburilor* în mîinile capitalului.

Capitalul *efectuează schimbul* nu ca persoană particulară, ci ca reprezentant al consumului și trebuințelor mai multor persoane. *El nu mai efectuează schimbul* ca participant singular al acestuia, ci reprezintă în actul de schimb întreaga societate. De partea capitalului avem aici un *schimb colectiv* și un *schimb concentrat* cu țesătorii etc. care lucrează izolat și ale căror produse — rezultate din munca lor — se colectează, se reunesc și în felul acesta se reunesc înseși activitățile lor, deși acestea se efectuează independent unele de altele. Reunirea activităților lor se manifestă aici ca un act separat, alături de care continuă să existe dispersarea și autonomia acestor activități. Aceasta este *prima condiție* a schimbului de bani — în calitate de capital — pe muncă liberă.

A doua condiție este suprimarea independenței și dispersării acestei multitudini de muncitori, suprimare în urma căreia *capitalul individual* se manifestă față de ei ca *forță colectivă socială nu numai în actul schimbului,* reunind în sine o multitudine de schimburi, ci adună pe muncitori sub comanda sa într-un singur loc, într-o singură manufactură ; el

* — *în sine,* potențial, sub formă latentă. — *Nota trad.*

nu-i mai lasă în condițiile *modului de producție pe care l-a găsit prezent* și pe a cărui bază el și-a instaurat dominația, ci își creează ca bază proprie un mod de producție adecvat. Capitalul determină *reunirea* muncitorilor în sfera producției, reunire care la început nu înseamnă decît un loc de muncă comun, muncă sub controlul unor supraveghetori, *reglementare unitară, o disciplină mai severă,* continuitate și *o bine statornicită dependență față de capital în însuși procesul de producție.* Totodată se economisesc de la bun început anumite faux frais de production. (Referitor la acest proces vezi *Gaskell,* unde este în mod special urmărită dezvoltarea marii industrii în Anglia [23].)

Acum capitalul nu se manifestă numai ca forță colectivă a muncitorilor, ca forță socială a lor, ci și ca unitate care-i leagă laolaltă și de aceea creează această forță. Toate acestea sînt mijlocite, ca și înainte, pe toate treptele de dezvoltare ale capitalului, de faptul că sus-menționata multitudine de oameni fac schimb cu el ca persoană singulară, astfel încît schimbul se concentrează în capital ; se manifestă caracterul social al schimbului ; în schimbul său cu muncitorii, capitalul acționează ca principiu social, în timp ce muncitorii acționează ca indivizi.

În producția meșteșugărească este vorba de calitatea produsului, de iscusința specifică fiecărui lucrător, și se presupune că meșterul în această calitate a sa a atins măiestria în profesia sa. Poziția sa ca meșter se întemeiază nu numai pe faptul că posedă condițiile producției, ci și pe iscusința sa personală în efectuarea unei anumite munci. În producția capitalistă este de la bun început exclus acest aspect semiartistic, care corespunde în genere dezvoltării valorii de întrebuințare a muncii, dezvoltării iscusinței particulare a muncii manuale nemijlocite, deprinderii mîinii omului etc. cu mișcările adecvate muncii. În producția capitalistă este de la bun început vorba despre masă, căci totul se reduce aici la valoare de schimb și la plusvaloare. Principiul dezvoltat de capital constă tocmai în a face superfluă iscusința particulară și munca manuală, în general munca fizică nemijlocită, de a face superfluă atît munca fizică iscusită, cît și munca bazată pe efort muscular, de a introduce iscusința, dimpotrivă, în forțele moarte ale naturii.

Presupunînd că apariția manufacturii este totodată apariția modului de producție capitalist (sclavii sînt combinați an sich, deoarece aparțin aceluiași stăpîn), se presupune implicit că forța productivă a muncii pe care urmează s-o suscite capitalul nu există încă. Prin aceasta se presupune, așadar, că în manufactură munca necesară continuă să absoarbă o parte considerabilă din întregul timp de muncă disponibil, astfel încît supramunca pe cap de muncitor este încă relativ mică.

Pe de o parte, aceasta se compensează prin faptul — și progresul manufacturii este în felul acesta accelerat — că rata profitului este mai ridicată și deci capitalul se acumulează mai rapid (în raport cu mărimea

sa deja existentă) decît în marea industrie. Dacă din 100 de taleri [capital avansat] 50 se cheltuiesc pe muncă, iar timpul de supramuncă este egal cu 1/5 [din timpul de muncă necesar], înseamnă că valoarea creată este egală cu 110 taleri, adică [rata profitului] reprezintă 10%. Dacă din 100 de taleri se cheltuiesc pe muncă numai 20, iar timpul de supramuncă este egal cu 1/4 [din timpul de muncă necesar], înseamnă că valoarea este egală cu 105 taleri, adică [rata profitului] este 5%.

Pe de altă parte, această rată mai ridicată a profitului în manufactură se obţine numai prin folosirea concomitentă a mai multor muncitori. Cantitatea mai mare de timp de supramuncă poate fi obţinută numai prin colectarea pentru capital a supramuncii mai multor muncitori. În manufactură predomină timpul de supramuncă absolut, şi nu cel relativ. Iniţial acest lucru are loc într-o măsură şi mai mare acolo unde muncitorii dispersaţi, autonomi, folosesc încă pentru ei înşişi o parte din timpul lor de supramuncă. Capitalul, ca să poată exista în calitate de capital, ca să poată trăi din profit şi să poată acumula, trebuie ca profitul lui să fie egal cu suma timpului de supramuncă al mai multor zile de muncă vie efectuate simultan. În agricultură, pămîntul, prin acţiunea sa chimică etc., este el însuşi o maşină care face mai productivă munca nemijlocită şi de aceea agricultura furnizează un surplus înaintea celorlalte ramuri, pentru că aici se foloseşte *mai devreme* maşina, şi anume o maşină *naturală*. Aceasta este unica bază justă a doctrinei fiziocrate, care, sub acest aspect, are în vedere numai agricultura, manufactura fiind încă slab dezvoltată. Dacă un capitalist ar angaja un singur muncitor pentru a trăi din timpul lui de supramuncă, este evident că ar cîştiga dublu dacă în locul muncitorului ar lucra singur, cu propriul său fond, deoarece, în afară de timpul de supramuncă, i-ar rămîne şi salariul ce se plăteşte muncitorului. Capitalistul ar pierde la acest proces, adică n-ar fi încă în stare să lucreze în calitate de capitalist, sau muncitorul n-ar fi decît un auxiliar al său şi, prin urmare, nu s-ar raporta la el ca la capital.

De aceea, pentru ca banii să se transforme în capital, este necesar nu numai ca ei să poată pune în mişcare supramuncă, ci să şi existe o *anumită cantitate de supramuncă,* supramunca unei anumite mase de muncă necesară, adică a *mai multor muncitori* care lucrează concomitent, astfel încît suma totală a supramuncii lor să-i ajungă capitalistului atît pentru a putea trăi în calitate de *capital,* adică pentru a reprezenta în consum avuţia în opoziţie cu traiul muncitorilor, cît şi pentru a pune deoparte supramuncă în vederea acumulării. Capitalul de la bun început nu produce pentru valoarea de întrebuinţare, pentru nevoile nemijlocite. De aceea supramunca trebuie să fie de la bun început suficient de mare pentru ca o parte din ea să poată fi întrebuinţată din nou în calitate de capital. Întotdeauna, aşadar, pe treapta de dezvoltare pe care o anumită

masă de avuţie socială e deja în mod obiectiv concentrată într-o singură mînă şi se manifestă deci în calitate de capital, iniţial sub forma schimbului cu mai mulţi muncitori, iar apoi sub forma producţiei efectuate de mai mulţi muncitori, prin combinarea muncitorilor, fiind deci capabilă să pună simultan în mişcare o anumită cantitate de forţă de muncă vie, — tocmai pe această treaptă de dezvoltare începe producţia prin intermediul capitalului, care în felul acesta se manifestă de la bun început ca o *forţă colectivă,* ca o forţă socială şi ca suprimare a singularizării : iniţial ca suprimare a singularizării schimbului cu muncitorii, iar apoi şi ca suprimare a singularizării muncitorilor înşişi. Singularizarea muncitorilor presupune şi independenţa lor relativă. De aceea, dependenţa totală faţă de capital, ruperea completă a muncitorilor de condiţiile producţiei presupune gruparea lor în jurul unui capital ca unică bază a existenţei lor.

Rezultatul va fi acelaşi — sau acelaşi sub altă formă — dacă se va porni de la acea formă particulară de schimb care e presupusă ca o condiţie pentru efectuarea schimbului de către capital în calitate de capital, cînd banii sînt deja *reprezentantul mai multor participanţi la schimb* sau trebuie să posede o *capacitate de schimb* care depăşeşte individul şi surplusul său individual, o capacitate de schimb care nu mai este individuală, ci aparţine individului ca [purtător al] unei funcţii sociale, ca reprezentant al avuţiei sociale. Pe de altă parte, toate acestea decurg din condiţiile *muncii libere.* Ruperea individului de condiţiile producţiei echivalează cu gruparea mai multor indivizi în jurul capitalului.}

{Capitalul negustoresc reprezintă şi el de la bun început concentrarea mai multor schimburi într-o singură mînă. El reprezintă deja o multitudine de participanţi la schimb atît în calitate de *B* cît şi în calitate de *M*.}

[VI—11] „Acest progres neîntrerupt al cunoaşterii şi experienţei — spune Babbage — este marea noastră forţă" [24].

Acest progres, acest progres social aparţine capitalului şi este exploatat de el. Toate formele de proprietate anterioare condamnau cea mai mare parte a omenirii — sclavii — la rolul de simple unelte de muncă. Dezvoltarea istorică, dezvoltarea politică, arta, ştiinţa etc. se desfăşoară în sfere mai înalte, dincolo de ele. Numai capitalul şi-a subordonat progresul istoric, punîndu-l în slujba avuţiei.

{Acumularea [de avuţie] prin intermediul capitalului este precedată de o acumulare constitutivă de capital, care ţine de determinarea lui conceptuală ; acest gen de acumulare încă nu ar putea să fie denumit *concentrare,* deoarece aceasta din urmă are loc în condiţiile distincţiei dintre un capital dat şi numeroase alte capitaluri ; cînd însă este vorba

numai de capital *ca atare* [von *dem* Kapital], concentrarea coincide și cu acumularea sau cu conceptul de capital. Cu alte cuvinte, concentrarea încă nu constituie o determinație aparte. Dar este cert că de la bun început capitalul se opune ca unul sau ca unitate muncitorilor ca multitudine. Și astfel, capitalul ca concentrare de muncitori, ca unitate exterioară lor, se manifestă în opoziție cu munca. Sub acest raport, concentrarea este cuprinsă în conceptul de capital — concentrarea unei multitudini de forțe de muncă vii în vederea unui singur scop ; o concentrare care inițial nu trebuie neapărat să fie promovată în însuși modul de producție, nu trebuie neapărat să pătrundă în el. Aici avem de-a face cu acțiunea centralizatoare a capitalului asupra forțelor de muncă, sau cu afirmarea lui ca unitate a forțelor de muncă autonom existentă în afara acestei multitudini.}

{*Rossi*, în ale sale *„Prelegeri de economie politică"* [25], spune :

„Progresul social nu poate să constea în dizolvarea oricărei asocieri ; el constă în înlocuirea asocierilor forțate, opresive de altădată prin asocieri voluntare și echitabile. Punctul culminant al izolării este starea de sălbăticie ; punctul culminant al asocierii forțate, opresive este starea de barbarie. Pe lîngă aceste extreme, istoria ne oferă o gamă întreagă de forme și nuanțe diferite. Perfecte sînt asocierile voluntare, care multiplică forțele prin unire, fără a lipsi forța individuală de energia ei, de moralitatea și de responsabilitatea ei" (p. 353).

În capital, *asocierea* muncitorilor nu este forțată prin faptul că se face uz de forța fizică propriu-zisă, ca în cazul muncii silite efectuate de șerb, de sclav ; ea este forțată deoarece condițiile producției sînt proprietate străină și se prezintă, la rîndul lor, ca o *asociere obiectivă* echivalentă cu acumularea și concentrarea condițiilor producției.}

{Interpretarea capitalului exclusiv sub aspectul său material, ca unelte de producție, ignorarea totală a formei economice care transformă unealta de producție în capital creează economiștilor tot felul de dificultăți. Astfel, Rossi, în sus-citata lucrare, se întreabă :

„Este oare materia primă într-adevăr o unealtă de producție ? Nu este ea oare mai curînd obiectul asupra căruia trebuie să acționeze uneltele de producție ?" (p. 367).

La Rossi, așadar, capitalul coincide în întregime cu unealta de producție în sensul tehnologic al cuvîntului, astfel încît fiecare sălbatic se dovedește a fi capitalist. (Ceea ce și afirmă, într-adevăr, d-l Torrens despre un sălbatic care azvîrle cu piatra într-o pasăre [26].) Dealtfel, chiar din punctul de vedere al abstracției pur materiale, adică făcîndu-se abstracție de însăși categoria economică, observația lui Rossi este plată și arată doar că el nu l-a înțeles pe maestrul său englez [Torrens].

Munca acumulată este folosită ca unealtă pentru o nouă producție, sau pur și simplu produsul este folosit în producție ; materia primă este

folosită în producție, adică este supusă unei modificări de formă, la fel ca și unealta, care la rîndul ei este de asemenea un produs. *Rezultatul finit al producției redevine un moment al procesului de producție.* Alt sens nu are această propoziție. În cadrul procesului de producție, acest rezultat al producției poate să figureze ca materie primă sau ca unealtă. Dar este unealtă de producție nu pentru că în procesul de producție nemijlocit el servește ca unealtă, ci pentru că reprezintă un mijloc de reînnoire a procesului de producție propriu-zis, este una dintre premisele procesului de producție.

Mai importantă și mai judicioasă este îndoiala dacă fondul mijloacelor de subzistență, adică salariul, este o parte din capital, și tocmai aici se manifestă întreaga confuzie a economiștilor.

„Se afirmă că retribuția muncitorului este capital, pentru că este avansată de capitalist. Dacă ar exista numai familii de muncitori care să aibă din ce trăi un an de zile, nu ar exista salariu. Muncitorul ar putea să spună capitalistului : tu avansezi capital pentru opera comună, eu contribui cu munca ; produsul îl vom împărți în cutare sau cutare proporție. De îndată ce produsul va fi realizat, fiecare își va lua partea" *(Rossi,* p. 369—370). „Atunci n-ar mai exista nici un fel de avansuri pentru muncitori. Ei ar continua totuși să consume, chiar dacă munca ar înceta. Ceea ce ar consuma muncitorii aparține fondului de consum, nicidecum capitalului. *Prin urmare, salariul nu este un element constitutiv al producției. El este ceva accidental, o formă a orînduirii noastre sociale.* Dimpotrivă, capitalul, munca, pămîntul sînt necesare pentru producție. *În al doilea rînd,* salariul figurează aici într-o dublă ipostază : se pretinde că salariul e capital, dar ce reprezintă el în realitate ? Muncă. Cine zice «salariu» zice «muncă», și viceversa. Prin urmare, dacă salariul avansat face parte din capital, ar trebui să se vorbească numai de două instrumente de producție : capitalul și pămîntul" (p. 370).

Și mai departe :

„În fond, muncitorul nu consumă bunul capitalistului, ci propriul său bun ; ceea ce i se dă ca retribuție a muncii nu este decît partea sa din produs" (p. 370). „Contractul dintre capitalist și *muncitor nu este un fenomen de producție...* Întreprinzătorul consimte la acest aranjament, care poate facilita producția. Dar acest aranjament nu este decît o *operație secundă,* operație de cu totul altă natură, grefată pe o operație de producție. *Într-o altă organizare a muncii, el ar putea să dispară.* Chiar și în prezent există producții în care acest aranjament nu are loc. Salariul este deci o formă de repartiție a avuției, și nu un element al producției. Partea de fonduri pe care întreprinzătorul o afectează plății salariilor nu constituie un element component al capitalului... Aceasta este o operație aparte, care poate stimula, fără îndoială, procesul de producție, dar care nu poate fi considerată ca un instrument de producție *direct"* (p. 370).

„A concepe forța muncii, făcînd abstracție totodată de mijloacele de subzistență ale muncitorilor în timpul procesului de producție, înseamnă a concepe ceva fantezist. Cine zice «muncă», cine zice «forța muncii» zice totodată : muncitor și mijloace de subzistență, muncitor și salariu... *Același element reapare sub denumirea de capital, ca și cum unul și același lucru ar putea să facă parte simultan din două instrumente de producție diferite"* (p. 370, 371).

Aici există o mare confuzie, care ar putea fi justificată prin faptul că Rossi îi crede pe cuvînt pe economişti şi identifică *unealta de producţie* ca atare cu capitalul. În primul rînd, el are perfectă dreptate cînd afirmă că munca salariată nu este o formă absolută a muncii, dar uită totodată că nici capitalul nu este o formă absolută a mijloacelor de muncă şi a materialelor muncii şi că aceste două forme [munca salariată şi capitalul] reprezintă una şi aceeaşi formă sub aspecte diferite, şi de aceea acţionează şi dispar împreună; de aceea este o absurditate din partea lui Rossi să vorbească despre capitalişti fără a vorbi de munca salariată.

Să examinăm exemplul său cu familiile de muncitori care pot trăi un an de zile fără capitalist, ceea ce înseamnă că sînt proprietarii condiţiilor lor de producţie şi că-şi efectuează munca necesară fără permisiunea domnului capitalist. De aceea capitalistul căruia Rossi îi cere să facă o ofertă muncitorilor nu este decît un producător de unelte de producţie. Venirea lui în faţa muncitorilor nu este decît rezultatul diviziunii muncii, mijlocit de schimb. Chiar şi fără nici un acord — printr-un simplu schimb — capitalistul şi muncitorii împart apoi între ei produsul obţinut în comun. Schimbul este tocmai această împărţire, care nu necesită nici un acord. Ceea ce dau în acest schimb familiile de muncitori este supramunca, absolută sau relativă, care a devenit posibilă pentru ei datorită uneltei : fie muncă nouă într-o altă ramură de activitate, paralel cu munca lor anterioară, de pe urma căreia au putut trăi an de an pînă la apariţia capitalistului, fie [supramuncă] datorată folosirii uneltei în vechea lor ramură de activitate. Aici d-l Rossi îl transformă pe muncitor într-un proprietar care face schimb cu propria sa [VI-lea] supramuncă, lipsindu-l astfel în chip fericit de ultima trăsătură care-l putea defini ca muncitor salariat, dar în acelaşi timp el lipseşte şi unealta de producţie de ultima trăsătură care o face să fie capital.

Este adevărat că muncitorul „în fond nu consumă bunul capitalistului, ci propriul său bun", dar nu pentru că, după cum crede d-l Rossi, acesta e numai o parte *corespunzătoare* din produs, ci pentru că este o parte corespunzătoare din produsul *său,* iar retribuţia sa, dacă facem abstracţie de aparenţa creată de schimb, constă în faptul că el, muncitorul, lucrează o parte din zi pentru sine, iar cealaltă pentru capitalist, cu adăugirea că, *în general, permisiunea de a lucra i se acordă muncitorului numai atîta timp* cît munca sa îngăduie o astfel de împărţire. Aşa cum am văzut, *actul schimbului* nu reprezintă un moment al procesului de producţie nemijlocit, ci o condiţie a lui. Dar în ansamblul procesului de producţie a capitalului, [proces] care include diferitele momente ale actelor de schimb ale capitalului, care include circulaţia, acest schimb figurează ca unul dintre momentele procesului în ansamblu.

Dar, spune Rossi, salariul apare de două ori în calcul : o dată în calitate de capital și a doua oară în calitate de muncă, reprezentînd astfel două instrumente de producție diferite. Dacă salariul reprezintă instrumentul de producție muncă, el nu poate reprezenta instrumentul de producție capital. Confuzia pe care o face aici Rossi se explică prin faptul că el ia în serios distincțiile economice ortodoxe. În producție, salariul figurează numai o dată, ca fond destinat a fi transformat în salariu, ca salariu *virtual*. De îndată ce devine salariu efectiv, el este plătit titularilor respectivi și figurează doar în consum ca venit al acestora. Dar ceea ce se schimbă pe salariu este forța de muncă, care nu figurează deloc în producție, unde apare numai întrebuințarea ei — *munca*. Munca apare ca instrument de producție a valorii pentru că nu este plătită, adică nu este reprezentată de salariu. Ca activitate creatoare de valoare de întrebuințare, munca nu are, de asemenea, nimic comun cu munca salariată. În mîinile muncitorului salariul nu mai este salariu, ci fond de consum. Numai în mîinile capitalistului este el salariu, adică partea de capital destinată a fi schimbată pe forță de muncă. Pentru capitalist salariul a reprodus o forță de muncă susceptibilă de a se vinde, așa încît sub acest raport însuși consumul muncitorului se efectuează în interesul capitalistului. Acesta din urmă nu plătește nicidecum munca propriu-zisă, ci numai forța de muncă. Firește, el poate să facă acest lucru numai datorită eficienței acestei forțe de muncă.

Salariul figurează de două ori nu pentru că el ar reprezenta două instrumente de producție diferite, ci pentru că o dată apare din punctul de vedere al producției, iar a doua oară din punctul de vedere al repartiției. Dar această formă de repartiție determinată nu este un aranjament arbitrar, care ar putea fi înlocuit prin altul ; el este condiționat de forma producției și reprezintă doar unul dintre momentele proprii ale acesteia din urmă, moment considerat în altă determinare.

Valoarea mașinii constituie, desigur, una din părțile capitalului, și anume partea investită în ea, dar ca valoare mașina nu produce nimic, cu toate că aduce venit fabricantului. Și așa cum valoarea nu reprezintă mașina în calitate de instrument de producție, tot astfel salariul nu reprezintă munca în calitate de instrument de producție. Salariul reprezintă numai forța de muncă, și deoarece valoarea forței de muncă există — în calitate de capital — separat de forța de muncă, salariul reprezintă o parte din capital.

În măsura în care capitalistul își apropriază munca *străină* și cu ajutorul acestei munci apropriate cumpără din nou muncă, salariul, adică reprezentantul muncii, apare, dacă așa vrea d-l Rossi, de două ori : 1) ca proprietate a capitalului, și 2) ca reprezentant al muncii. Ceea ce-l deranjează pe d-l Rossi este, propriu-zis, faptul că salariul apare ca

reprezentant a *două instrumente de producție* — *capitalul* și *munca*; el uită că munca în calitate de forță de producție este încorporată capitalului, iar în calitate de muncă *in esse* *, și nu *in posse* **, ea nu este nicidecum un *instrument de producție* distinct de capital; dimpotrivă, ea este aceea care face din capital un instrument de producție. Problema distincției dintre salariu ca parte de capital și salariu ca venit al muncitorului va fi tratată în secțiunea referitoare la profit și dobîndă, cu care se încheie acest prim capitol consacrat capitalului [27].}

[7) Teoria lui Ricardo ca reflectare a antagonismelor de clasă ale societății capitaliste]

{Referindu-se la sus-menționata sa lucrare *„The Measure of Value Stated and Illustrated"* [London, 1823], Malthus revine la aceleași probleme în ale sale *„Definitions in Political Economy", London, 1827*. El spune acolo:

„Pînă la Ricardo n-am întîlnit nici un autor care să folosească termenul de *salariu* sau salariu efectiv într-un sens care să presupună o oarecare *proporție*. Profitul, într-adevăr, presupune o anumită proporție, iar rata profitului a fost întotdeauna — și pe bună dreptate — exprimată *în procente la valoarea capitalului avansat*. Cît privește salariul însă, creșterea sau scăderea lui a fost întotdeauna considerată *nu în funcție de proporția* care ar putea exista între salariu și întregul produs obținut printr-o anumită cantitate de muncă, ci în funcție de cuantumul mai mare sau mai mic al produsului primit de muncitor, sau de puterea mai mare sau mai mică de a dispune de mijloace de subzistență și confort pe care o procură acest produs" (p. 29—30).

Singura valoare pe care o produce capitalul în condițiile unei producții date este cea adăugată prin intermediul noii cantități de muncă. Dar această valoare constă din muncă necesară, care reproduce salariul — suma pe care capitalul a avansat-o sub formă de salariu —, și din supramuncă, deci din plusvaloarea obținută peste munca necesară. Sumele cheltuite pe materie primă și pe mașini nu fac decît să treacă dintr-o formă în alta. Unealta trece în produs la fel ca materia primă, și uzura ei este totodată crearea formei produsului. Cînd materia primă și unealta nu costă nimic — în unele industrii extractive ele mai pot fi considerate egale cu zero (*materia primă* este întotdeauna egală cu zero în toate ramurile industriei extractive, extracția de minereu, cărbune, pescuitul și vînătoarea, tăierea pădurilor virgine etc.) —, ele nu adaugă absolut nimic la valoarea producției. Valoarea lor constituie rezultatul unei producții anterioare, și nu al producției nemijlocite în care servesc ca unealtă

* — *în acțiune*. — *Nota trad.*
** — *ca posibilitate*. — *Nota trad.*

şi materie primă. De aceea, *plusvaloarea* poate fi măsurată numai în raport cu munca necesară. Profitul nu este decît o formă *secundară*, derivată şi transformată a plusvalorii, forma burgheză în care a dispărut orice urmă a provenienţei lui.

Ricardo n-a înţeles niciodată acest lucru din următoarele cauze : 1) el vorbeşte întotdeauna numai de împărţirea unei cantităţi *finite*, şi nu de apariţia iniţială a acestei deosebiri [dintre profit şi salariu] ; 2) înţelegerea acestui lucru l-ar fi obligat să vadă că între capital şi muncă intervine o relaţie totalmente diferită de cea a schimbului, pe cînd în realitate el nu trebuia să ajungă la concluzia că sistemul burghez al echivalentelor devine o apropriere fără echivalent şi se întemeiază pe o astfel de apropriere ; 3) teza lui cu privire la profitul relativ şi salariul relativ se referă numai la faptul că o anumită valoare totală se împarte în două părţi, şi dacă în general o cantitate se împarte în două părţi, componentele ei sînt necesarmente invers proporţionale. La această platitudine a şi redus ulterior — şi nu fără temei — şcoala ricardiană această teză.

Ceea ce l-a determinat pe Ricardo să formuleze conceptele de salariu relativ şi profit relativ nu este dorinţa de a descoperi sursa creării plusvalorii — căci Ricardo porneşte de la premisa că o valoare dată urmează a fi împărţită între salariu şi profit, între muncă şi capital, considerînd, aşadar, această împărţire ca ceva de la sine înţeles —, ci, *în primul rînd*, dorinţa de a postula, în opoziţie cu determinarea curentă a preţului, determinarea justă pe care el a stabilit-o pentru valoare, arătînd că însăşi limita valorii nu este afectată de repartiţia ei, de împărţirea ei diferită în profit şi salariu ; *în al doilea rînd*, dorinţa de a explica nu scăderea temporară, ci scăderea continuă a ratei profitului, scădere ce i se părea inexplicabilă în ipoteza că muncii îi revine o parte invariabilă a valorii ; *în al treilea rînd*, explicînd această scădere a profitului prin urcarea salariului şi însăşi această urcare prin creşterea valorii produselor agricole, adică prin dificultatea crescîndă a producerii lor, Ricardo îşi propunea, totodată, să explice *renta funciară* ca fenomen care nu se află în contradicţie cu principiul valorii aşa cum l-a formulat el.

Aceasta oferea totodată capitalului industrial o armă polemică în lupta împotriva proprietăţii funciare, care exploata realizările industriei. În acelaşi timp însă, îndemnat de logica elementară, Ricardo a proclamat implicit natura antagonistă a profitului, muncii şi capitalului, [VI—13] oricît s-a străduit el ulterior să demonstreze muncitorului că acest caracter antagonist al profitului şi salariului nu afectează cîtuşi de puţin venitul lui real şi că, dimpotrivă, o creştere *relativă* (nu absolută) a salariului este *dăunătoare*, deoarece frînează acumularea, iar dez-

voltarea industriei *ar* aduce foloase numai trîndavului proprietar funciar. Dar forma antagonistă a fost totuşi proclamată, şi de aceea Carey, care nu-l înţelege pe Ricardo, a putut să-l ocărască numindu-l părintele comuniştilor etc. [28], ceea ce este adevărat într-un anumit sens, pe care el însă nu-l înţelege.

Ceilalţi economişti însă, care, asemenea lui Malthus, nici nu vor să audă de natura relativă (şi deci antagonistă) a salariului, pe de o parte, *doresc* să estompeze opoziţia, afirmă că muncitorul pur şi simplu schimbă pe capital o anumită valoare de întrebuinţare, forţa sa de muncă, şi de aceea renunţă la forţa productivă a muncii, la forţa ei creatoare de valoare nouă, că muncitorul *nu are nimic comun cu produsul* şi că de aceea, în schimbul dintre capitalişti şi muncitori, la plata salariului, ca la orice schimb simplu, unde pe plan economic se presupun *echivalente,* este vorba numai de *cantitate,* de cuantumul valorii de întrebuinţare.

Oricît de just este acest lucru pe de o parte, nu-i mai puţin adevărat însă că forma aparentă de operaţie de schimb face ca muncitorul, chiar şi atunci cînd concurenţa îi creează posibilitatea de a negocia şi discuta cu capitalistul, să-şi măsoare pretenţiile după profitul capitalistului şi să ceară o anumită participare la plusvaloarea creată de el; în felul acesta *proporţia* devine un moment real al înseşi vieţii economice. Apoi, în lupta dintre cele două clase, care se instaurează inevitabil odată cu dezvoltarea clasei muncitoare, măsurarea distanţei dintre ele, care tocmai prin intermediul salariului este exprimată ca proporţie, capătă o importanţă hotărîtoare. *Aparenţa de schimb* dispare în procesul de producţie bazat pe capital. Prin intermediul acestui proces şi prin repetarea lui se statorniceşte ceea ce există an sich, şi anume că sub formă de salariu muncitorul primeşte de la capitalist numai o parte din propria sa muncă. Apoi aceasta intră atît în conştiinţa muncitorilor, cît şi în cea a capitaliştilor.

Ricardo îşi pune, propriu-zis, numai problema de a şti cum evoluează în cursul dezvoltării raportul dintre salariul necesar şi valoarea totală. El se referă întotdeauna numai la *salariul necesar*; natura relativă a acestuia din urmă nu-l interesează deci pe muncitor, care [în condiţiile creşterii salariului relativ] capătă acelaşi minimum ca şi pînă atunci, ci numai pe capitalist, ale cărui scăzăminte din venitul net variază, fără ca muncitorii să capete o cantitate mai mare de valori de întrebuinţare. Dar însuşi faptul că Ricardo a formulat — deşi în legătură cu probleme de cu totul altă natură — caracterul antagonist al profitului şi salariului arată că în epoca lui modul de producţie bazat pe capital căpătase o formă din ce în ce mai adecvată naturii lui.

În legătură cu teoria ricardiană a valorii, Malthus, în sus-citatele „*Definitions in Political Economy*", remarcă :

„Afirmaţia lui Ricardo că în aceeaşi măsură în care creşte salariul scade profitul, şi invers, este exactă numai în ipoteza că mărfuri pentru a căror producere s-a cheltuit aceeaşi cantitate de muncă au întotdeauna aceeaşi valoare, ceea ce se dovedeşte a fi exact poate într-un caz din 500, după cum reiese necesarmente din faptul că, pe măsura dezvoltării civilizaţiei şi tehnicii, creşte neîncetat cantitatea de capital fix folosit, iar perioadele de rotaţie ale capitalului circulant devin tot mai variate şi inegale" (p. 31—32).

(Acest lucru este aplicabil la *preţuri*, şi nu la *valoare*.)

Referitor la propria sa descoperire a adevăratei măsuri a valorii, Malthus spune următoarele :

„*În primul rînd* : nu am întîlnit nicăieri o formulare în sensul că *cantitatea de muncă pe care o reclamă de obicei o marfă sau alta* trebuie să reprezinte şi să măsoare *cantitatea de muncă cheltuită pentru producerea acestei mărfi împreună cu profitul*... Reprezentînd cantitatea de muncă cheltuită pentru producerea unei mărfi împreună cu profitul, munca reprezintă condiţiile naturale şi necesare ale ofertei acestei mărfi, sau cheltuielile elementare necesare pentru producerea ei... *În al doilea rînd* : nicăieri nu am întîlnit o formulare în sensul că, oricum ar varia fertilitatea solului, cheltuielile elementare necesare pentru producerea salariului aferent unei cantităţi date de muncă trebuie inevitabil să fie întotdeauna aceleaşi" (op. cit., p. 196—197).

Aceasta nu înseamnă decît că salariul va fi întotdeauna egal cu timpul de muncă necesar pentru producerea lui, care variază odată cu productivitatea muncii. Cantitatea de mărfuri rămîne aceeaşi.

„Dacă considerăm valoarea ca puterea generală de cumpărare a unei mărfi, avem în vedere cumpărarea tuturor mărfurilor, masa totală a mărfurilor. Dar această masă este nesusceptibilă de evaluare... Nu se poate tăgădui nicidecum că munca reprezintă mai bine decît orice alt obiect [valoarea] medie a masei totale a mărfurilor" (p. 205). „Odată cu progresul societăţii, o largă categorie de mărfuri, cum ar fi, de pildă, materiile prime, înregistrează creşteri de preţ în comparaţie cu munca, în timp ce produsele industriale se ieftinesc. De aceea nu sîntem departe de adevăr dacă afirmăm că masa de mărfuri pe care o reclamă în aceeaşi ţară o cantitate dată de muncă nu poate să varieze substanţial în decurs de cîteva secole" (p. 206). „Valoarea trebuie să fie întotdeauna o valoare susceptibilă de a fi schimbată pe muncă" (p. 224, notă).

Cu alte cuvinte, doctrina lui Malthus este următoarea : valoarea unei mărfi, a muncii pe care ea o conţine, este reprezentată prin zilele de muncă vie pe care ea le reclamă, pe care poate fi schimbată, şi deci prin *salariu*. Zilele de muncă vie conţin atît timpul [necesar], cît şi timpul de supramuncă. Să-i facem lui Malthus maximum de concesie pe care i-o putem face, şi anume să admitem că raportul dintre munca necesară şi supramuncă, adică raportul dintre salariu şi profit este întotdeauna constant. În primul rînd, însuşi faptul că d-l Malthus vorbeşte despre munca cheltuită pentru producerea mărfii *împreună cu pro-*

fitul denotă confuzia pe care o face el, deoarece profitul nu poate fi decît o parte din munca cheltuită. Malthus are în vedere aici *profitul realizat peste munca cheltuită* și care, după părerea lui, provine din *capitalul fix* etc. Aceasta poate avea o oarecare legătură numai cu repartizarea profitului total între diferiții participanți la împărțirea lui, și nu cu cuantumul total al profitului, căci dacă toți ar obține în schimbul mărfurilor lor munca pe care ele o conțin plus profitul, de unde ar proveni acest profit, domnule Malthus ? Dacă unul obține în schimbul mărfii sale munca cuprinsă în ea plus un profit, înseamnă că altul trebuie să obțină munca cuprinsă în marfa lui minus acest profit, care este considerat aici ca excedent peste plusvaloarea reală. Acest lucru este deci exclus.

Să presupunem că munca cheltuită reprezintă trei zile de muncă, așa încît, dacă raportul dintre timpul de supramuncă [și timpul de muncă total] este 1 : 2, aceste trei zile de muncă au fost obținute prin plătirea unei zile și jumătate. Muncitorii au lucrat într-adevăr trei zile, dar fiecăruia dintre ei i s-a plătit numai jumătate din timpul de muncă. Sau, cu alte cuvinte, marfa pe care au primit-o în schimbul celor trei zile de muncă conținea numai o zi și jumătate. Presupunînd că toate celelalte condiții sînt egale, cu cele trei zile de muncă pe care le conține marfa sa, capitalistul ar obține deci șase zile de muncă. (Acest lucru este exact numai pentru că timpul de supramuncă este presupus a fi egal cu timpul de muncă necesar, așa încît cazul al doilea *nu este decît* o repetare a celui dintîi.)

(*Plusvaloarea relativă este evident limitată nu numai de raportul menționat mai sus* [dintre timpul de muncă necesar și timpul de supramuncă], *ci și de proporția în care produsul intră în consumul muncitorului*. Dacă, datorită creșterii productivității muncii, capitalistul ar putea să obțină o cantitate dublă de *fulare de cașmir* și dacă acestea s-ar vinde la *valoarea* lor, el nu ar crea plusvaloare relativă, deoarece muncitorii nu folosesc asemenea fulare, și deci timpul necesar pentru reproducerea forței de muncă ar rămîne același. În practică nu se întîmplă așa, deoarece în asemenea cazuri prețul depășește valoarea. Aici, în teorie, acest aspect nu ne interesează încă, deoarece considerăm capitalul în sine, și nu în vreo ramură anumită.)

Aceasta înseamnă că capitalistul va plăti muncitorilor salariul pe trei zile și-i va pune să muncească șase zile ; cu fiecare jumătate de zi el cumpără o zi întreagă ; prin urmare, cu 6/2 de zi, adică cu trei zile, va cumpăra șase zile. A afirma, așadar, că zilele de muncă pe care le reclamă o marfă, sau salariul pe care-l plătește ea, exprimă valoarea ei înseamnă a nu înțelege cîtuși de puțin natura capitalului și a muncii salariate. Faptul că zilele de muncă materializate reclamă o cantitate mai mare de zile de muncă vie constituie esența oricărei creări de valoare

și creări de capital. D-l Malthus ar fi avut însă dreptate dacă ar fi spus că timpul de muncă vie pe care-l comandă o marfă exprimă măsura *valorificării* ei, măsura *supramuncii* generate de ea. Ar fi însă pur și simplu o tautologie să se spună că, pe măsură ce marfa generează mai multă muncă [vie], ea o generează în cantitate mai mare, adică aceasta ar exprima ceva diametral opus celor ce vrea să spună Malthus, ar însemna că plusvaloarea se obține datorită faptului că timpul de muncă vie pe care-l comandă o marfă nu exprimă niciodată timpul de muncă pe care ea îl conține. (Acum, în sfîrșit, am terminat cu Malthus.)}

[8) Natura socială a modului de producție capitalist așa cum o înțeleg economiștii burghezi]

[a) Scopul producției capitaliste în formularea pe care i-o dă Chalmers]

[VI—14] {Am arătat mai sus, analizînd conceptul de capital, că acesta reprezintă valoarea ca atare, *banii,* care se conservă în circulație și se înmulțesc prin schimbul de muncă vie. De aceea, scopul capitalului productiv *nu este niciodată valoarea de întrebuințare,* ci întotdeauna forma generală a avuției ca avuție. În lucrarea sa — dealtfel în multe privințe stupidă și abjectă — *„On Political Economy in connexion with the Moral State and Moral Prospects of Society" (2nd edition, London, 1832),* popa *Th. Chalmers* a înțeles just acest lucru, fără a cădea, pe de altă parte, în imbecilitatea unor specimene ca *Ferrier* [29] și alții, care confundă banii ca valoare a capitalului cu banii de metal realmente existenți. În perioade de criză, capitalul (ca marfă) nu poate fi schimbat nu pentru că există *prea puține* mijloace de circulație ; dimpotrivă, capitalul nu circulă pentru că *nu poate fi schimbat.* Importanța pe care o dobîndește în perioade de criză numerarul se datorește exclusiv faptului că, în timp ce capitalul nu poate fi schimbat la valoarea sa — și numai de aceea în fața capitalului valoarea apare fixată sub formă de bani —, obligațiile de plată trebuie onorate ; paralel cu circulația întreruptă are loc o *circulație forțată.*

Chalmers spune următoarele :

„Cînd un consumator refuză anumite mărfuri, el nu o face întotdeauna, cum cred noii economiști, fiindcă preferă să cumpere alte mărfuri ; adesea le refuză pentru că vrea să-și păstreze intactă capacitatea generală de cumpărare. Și cînd un *negustor* își aduce mărfurile pe piață, de regulă el n-o face în căutare de alte mărfuri care să poată fi schimbate pe ale lui... El vrea să extindă *capacitatea sa generală de a cumpăra toate mărfurile.* Aici afirmația că și banii sînt o *marfă* nu servește la nimic. Banii de metal reali de care are nevoie un negustor nu reprezintă decît o mică *parte din capitalul său,* chiar o mică parte din *capitalul*

său bănesc; întreg acest capital, deşi este evaluat în bani, poate fi făcut — în virtutea unor contracte scrise — să-şi descrie orbita şi să-şi îndeplinească sarcinile cu ajutorul unei cantităţi de *bani lichizi care reprezintă doar o parte infimă din întregul capital. Scopul principal al capitalistului posesor de bani* este în realitate acela de a spori *valoarea nominală a averii sale.* Dacă într-un an capitalul său reprezintă în bani, să zicem, 20 000 l. st., scopul capitalistului este ca în anul următor capitalul său să reprezinte în bani 24 000 l. st. *A-şi spori capitalul în bani* este singura modalitate în care el, ca negustor, îşi poate servi interesele. Pentru el importanţa acestui scop nu este afectată de fluctuaţiile circulaţiei banilor sau de variaţia valorii reale a banilor. De pildă, într-un an el îşi poate spori capitalul de la 20 000 la 24 000 l. st.; s-ar putea ca, din cauza unei scăderi a valorii banilor, să nu crească capacitatea lui de a dispune de mijloace de confort etc. Şi totuşi el este la fel de interesat în această sporire a capitalului său ca şi cînd valoarea banilor nu ar fi scăzut; căci, în caz contrar, avuţia lui bănească ar fi rămas staţionară, iar avuţia lui reală ar fi scăzut în proporţie de 24 la 20... De aceea *mărfurile* (adică valorile reale, avuţia reală) „nu constituie scopul final al capitalistului industrial"

(iluzia sistemului monetar se rezumă la aceea că el vedea în banii de metal reali (sau în banii de hîrtie, aceasta nu schimbă fondul problemei), pe scurt, în forma-valoare ce se manifestă ca bani reali, *forma generală a avuţiei* şi autoîmbogăţirii; în realitate însă, pe măsură ce *banii* ca acumulare de capacitate generală de cumpărare se înmulţesc, ei se împuţinează relativ sub forma lor determinată ca mijloc de circulaţie sau, de asemenea, sub forma de *tezaur realizat.* Ca *asignat* de avuţie reală sau de forţă productivă, banii îmbracă o mie de forme),

„*în afară de cazul cînd venitul său este cheltuit pentru cumpărarea de bunuri de consum. În cheltuirea capitalului acestui capitalist şi în cumpărările efectuate de el pentru necesităţile producţiei,* scopul său final îl constituie banii" (reţineţi: nu *moneda)* (p. 164—166).

„*Profitul* — spune acelaşi *Chalmers* — face ca populaţia disponibilă să-şi ofere serviciile nu numai proprietarilor funciari, ci şi altor stăpîni..., căci cheltuielile acestor stăpîni depăşesc strictul necesar pentru trai" (p. 77—78).)

În cartea citată mai sus, ansamblul *procesului de circulaţie* este numit de Chalmers ciclu economic:

„Lumea relaţiilor de producţie poate fi considerată ca rotindu-se într-un cerc, pe care îl vom numi ciclu economic şi în care ea a efectuat o mişcare circulară ori de cîte ori întreprinderea, după efectuarea tranzacţiilor ei succesive, ajunge din nou la punctul de la care a plecat. Drept început poate fi socotit punctul în care capitalistul a făcut încasările prin intermediul cărora capitalul său se reîntoarce la el; de la acest punct el porneşte din nou să-şi recruteze muncitori şi să le dea, sub formă de salariu, întreţinerea sau, mai bine zis, puterea de a şi-o procura, să primească de la ei gata fabricate, articolele pe care le comercializează, să aducă aceste articole pe piaţă şi să încheie circuitul acestei serii de mişcări, vînzînd şi obţinînd prin suma rezultată din vînzarea mărfii restituirea întregului său capital cheltuit. Intervenţia banilor nu schimbă cîtuşi de puţin caracterul real al acestei operaţii" (p. 85).

[b) Deosebiri în ceea ce privește durata rotației capitalului.
Inegalitatea perioadelor necesare pentru producerea diferitelor mărfuri]

Deosebirea în ceea ce privește rotația, în măsura în care ea depinde de acea fază a procesului de circulație care coincide cu procesul de producție nemijlocit, depinde nu numai de durata mai mare sau mai mică a timpului de muncă necesar pentru obținerea produsului (de pildă, pentru săparea unui canal etc.), ci în unele ramuri de producție — în agricultură — depinde și de întreruperile în muncă impuse de natura muncii înseși, întreruperi în timpul cărora, pe de o parte, capitalul stă fără întrebuințare, iar pe de altă parte munca încetează. Drept ilustrare poate servi exemplul citat de A. Smith [30], și anume că grîul este un produs al cărui proces de producție durează un an, în timp ce producerea unui bou durează cinci ani. De aceea pe bou se cheltuiesc cinci ani de muncă, iar pe grîu numai unul.

De exemplu, creșterea vitelor pe pășuni reclamă puțină muncă. Pe de altă parte, în agricultura propriu-zisă este neînsemnată munca prestată, de pildă, în timpul iernii. În agricultură (precum și, într-o măsură mai mare sau mai mică, în alte cîteva ramuri de producție), în virtutea condițiilor inerente însuși procesului de producție, au loc întreruperi, pauze în timpul de muncă, care la un moment dat trebuie să fie reluat pentru continuarea sau încheierea procesului de producție; aici continuitatea procesului de producție nu coincide cu continuitatea procesului de muncă. Acesta e un *prim aspect* al deosebirii [în ceea ce privește durata rotației capitalului]. *În al doilea rînd :* [într-o ramură de producție], *finisarea* produsului, aducerea lui în stare finită necesită în genere un timp mai îndelungat [decît în alte ramuri de producție]; este vorba de durata de ansamblu a procesului de producție, indiferent de faptul că se produc sau nu întreruperi în muncă, este vorba de durata diferită a fazei de producție în general. *În al treilea rînd :* după ce [într-o ramură de producție] producerea produsului a fost încheiată, este necesar uneori ca el să stea fără întrebuințare un timp mai îndelungat [în comparație cu produsele altor ramuri de producție], timp în decursul căruia el comportă cheltuieli de muncă relativ mai mici, și să fie lăsat în voia unor procese naturale, ca, de pildă, în cazul vinului (sub aspect logic, cazul acesta este aproximativ identic cu cel precedent). *În al patrulea rînd :* este nevoie de mai mult timp pentru aducerea produsului pe piață dacă acesta din urmă este destinat unei piețe mai îndepărtate (sub aspect logic, cazul de față coincide cu cel de-al doilea caz). *În al cincilea rînd :* durata mai mică sau mai mare a rotației de ansamblu a capitalului (durata reproducției sale totale), în măsura în care e determinată de raportul dintre capitalul fix și cel

circulant, ține, evident, nu de *procesul de producție nemijlocit,* nu de durata lui, ci primește determinarea de la procesul de circulație. Timpul de reproducție a capitalului total este determinat de procesul de ansamblu în totalitatea sa, inclusiv circulația.

„Inegalitatea perioadelor necesare pentru producerea diferitelor mărfuri" *(Thomas Hodgskin.* „Popular Political Economy". London, 1827, p. 146—147).

„*Diferența dintre timpul* necesar pentru producerea produselor agricole și cel necesar pentru obținerea produselor altor feluri de muncă constituie principala cauză a marii dependențe a agricultorilor. Ei nu-și pot aduce marfa pe piață în mai puțin de un an. În tot acest timp ei sînt nevoiți să cumpere pe credit de la cizmar, croitor, fierar, rotar și de la diferiți alți meșteșugari de ale căror produse au nevoie, produse a căror confecționare durează cîteva zile sau cîteva săptămîni. Datorită acestei circumstanțe naturale, precum și creșterii mai rapide a avuției produse de munca neagricolă în comparație cu cea agricolă, proprietarii monopoliști ai tuturor terenurilor [VI—15], deși au monopolizat și legislația, sînt incapabili să se salveze pe sine și să-și salveze slujitorii, fermierii, din situația de a fi cea mai dependentă dintre toate clasele societății" (p. 147, notă).

„În virtutea unor circumstanțe naturale, toate mărfurile se produc în perioade de timp inegale, în timp ce trebuințele muncitorului trebuie satisfăcute zilnic... Această inegalitate a duratei timpului necesar pentru confecționarea diferitelor mărfuri l-ar fi obligat — în epoca sălbăticiei — pe vînător etc. să păstreze un surplus de vînat etc. pînă în momentul în care producătorul de arcuri și săgeți etc. ar fi avut marfă gata confecționată pentru schimbul pe surplusul de vînat. Nici un schimb nu ar fi fost posibil ; producătorul de arcuri ar fi trebuit să fie și vînător, iar diviziunea muncii ar fi fost imposibilă. Această dificultate a contribuit la inventarea banilor" (op. cit., p. 179—180).

[c)] În noțiunea de muncitor liber se subînțelege pauperul.
[Falsitatea teoriei malthusiene a suprapopulației.
Populație excedentară și capital excedentar în capitalism]

{Noțiunea de muncitor liber presupune *pauperul,* un pauper virtual. Prin condițiile sale economice, el reprezintă doar *o forță de muncă vie,* deci înzestrată și cu trebuințe vitale. Muncitorul este întruchiparea nevoii omnilaterale, fără a avea, ca forță de muncă, condițiile obiective necesare pentru realizarea acesteia. Dacă capitalistul nu are nevoie de supramunca muncitorului, acesta din urmă nu-și poate efectua nici munca necesară, nu-și poate produce mijloacele de subzistență. El nu le poate obține prin intermediul schimbului, ci datorită faptului că unii oameni se milostivesc și îi dau o parte din venitul lor. Ca muncitor el poate trăi numai dacă își schimbă forța de muncă pe partea de capital care alcătuiește fondul muncii. Acest schimb este legat de condiții accidentale *pentru muncitor,* care nu au nimic comun cu ființarea sa *organică.* El, muncitorul, este deci, [un *pauper* virtual].

Mai departe, deoarece condiția producției bazate pe capital este ca muncitorul să producă tot mai multă supramuncă, devine disponibilă tot mai multă *muncă necesară.* Așadar, el are mai multe șanse de a deveni

pauper. Dezvoltării supramuncii îi corespunde dezvoltarea suprapopulației.

În diferite moduri de producție sociale există diferite legi de creștere a populației și suprapopulației ; aceasta din urmă este identică cu pauperismul. Aceste legi diferite trebuie reduse pur și simplu la diferitele moduri de raportare la condițiile producției sau, în ceea ce-l privește pe individul viu, la condițiile reproducerii sale ca membru al societății, căci numai în cadrul acesteia lucrează și-și apropriază el. Cînd pentru individ sau pentru o parte din populație încetează această [tradițională] raportare la condițiile producției, ei sînt puși în afara condițiilor reproducției acestei baze determinate și de aceea transformați în populație excedentară nu numai lipsită de orice mijloace, ci și incapabilă de a-și procura prin muncă mijloacele de subzistență, adică sînt transformați în pauperi.

Numai în modul de producție bazat pe capital pauperismul apare ca rezultat al muncii înseși, ca rezultat al dezvoltării forței productive a muncii. Din această cauză, pe o treaptă a producției sociale poate fi considerat suprapopulație ceea ce pe altă treaptă nu va fi considerat ca atare, iar efectele ei pot fi diferite. De pildă, coloniile întemeiate de antici erau formate din populația excedentară trimisă de metropole, adică dintr-o populație care, în condițiile bazei materiale de atunci a proprietății, adică în condițiile de atunci ale producției, nu mai putea trăi în același spațiu. Raportat la condițiile moderne ale producției, efectivul ei poate să pară extrem de neînsemnat. Dar această populație era departe de a fi pauperă. Pauperi erau în schimb plebeii romani cu al lor panis et circenses[31]. Suprapopulația care provoacă marile migrațiuni ale popoarelor presupune și ea alte condiții.

Deoarece în toate formele de producție anterioare dezvoltarea forțelor de producție nu constituie baza aproprierii, ci, dimpotrivă, un anumit raport față de condițiile producției (formele de proprietate) apare ca o limită *dinainte dată* a forțelor de producție și nu trebuie decît să fie reprodus, — creșterea populației, care rezumă în sine dezvoltarea tuturor forțelor de producție, se lovește într-o măsură și mai mare de o *limită exterioară* și de aceea apare ca ceva susceptibil de îngrădire.

Condițiile orînduirii sociale sînt compatibile numai cu un anumit număr al populației. Pe de altă parte, dacă limitele numărului populației, stabilite de elasticitatea formei determinate a condițiilor producției, *variază, se restrîng sau se extind* în funcție de *această formă,* — dacă, prin urmare, la popoarele de vînători suprapopulația a fost alta decît la atenieni, iar la aceștia din urmă alta decît la triburile germanice, — variază și rata absolută a creșterii populației, deci și rata suprapopulației și a populației. Suprapopulația aferentă unei anumite baze de producție este determinată deci în aceeași măsură ca și populația adecvată acestei baze. Suprapopulația și populația, luate laolaltă, reprezintă *acea* populație

pe care o poate genera o anumită bază de producție. În ce măsură își poate depăși ea limita, aceasta depinde chiar de limită sau, mai bine zis, de cauza care o stabilește. La fel cum munca necesară și supramunca, luate laolaltă, reprezintă munca în ansamblu pe baza respectivă.

Teoria lui *Malthus* (pe care, dealtfel, nu el a inventat-o ; faima de inventator al acestei teorii și-a însușit-o el prin zelul popesc cu care a propovăduit-o ; la drept vorbind, prin accentul deosebit pe care-l punea pe ea) prezintă importanță sub două aspecte : 1) pentru că dă o expresie brutală punctului de vedere brutal al capitalului, 2) pentru că *afirmă* existența suprapopulației în toate formele de societate. Malthus n-a demonstrat acest lucru, căci nu e nimic mai necritic decît această pestriță colecție de compilații din lucrări de istorie și descrieri de călătorii. Concepția lui Malthus este pe de-a-ntregul falsă și puerilă din următoarele motive.

1) *Suprapopulația* în diferitele etape istorice ale dezvoltării economice este considerată de el ca ceva *omogen,* fără a înțelege deosebirea ei specifică și de aceea el reduce toate aceste relații extrem de complexe și de variabile la un singur raport între două ecuații, în care de o parte figurează înmulțirea naturală a oamenilor, iar de alta — înmulțirea naturală a plantelor (sau a mijloacelor de subzistență), opunîndu-se una alteia ca două serii naturale, din care una se dezvoltă în progresie geometrică, iar cealaltă în progresie aritmetică. În felul acesta Malthus transformă relații istoricește diferite într-un raport numeric abstract, care e supt din deget și nu se întemeiază nici pe legile naturii, nici pe cele ale istoriei. Trebuie doar să existe, pretinde el, o deosebire naturală între înmulțirea omului și a cerealelor, de pildă. Acest maimuțoi presupune totodată că *creșterea populației umane* este un proces pur natural, care reclamă *limite, impedimente exterioare,* pentru a nu se dezvolta în progresie geometrică.

Această *înmulțire geometrică* este [după Malthus] procesul natural al înmulțirii omului. Studiul istoriei i-ar fi arătat că populația crește în proporții foarte diferite și că suprapopulația reprezintă și ea un raport istoricește condiționat, determinat nu de cifre sau de limita absolută care decurge din productivitatea [producției] mijloacelor de subzistență, ci de limitele puse de *respectivele condiții ale producției.* [În primul rînd], numericește [populația excedentară din vremurile trecute] e destul de restrînsă. Cît de infime ni se par cifrele care la atenieni însemnau suprapopulație ! În al doilea rînd, prin însuși caracterul ei, o populație excedentară alcătuită din atenieni liberi ce se transformă în coloniști este esențialmente diferită de o populație excedentară alcătuită din muncitori care sînt transformați în pensionari ai unei case de muncă. Tot astfel populația excedentară alcătuită din cerșetori care consumă plusprodusul unei mănăstiri se deosebește radical de populația excedentară ce se

formează într-o fabrică. Malthus însă face abstracție de aceste legi istorice determinate ale dinamicii populației, care, reflectînd istoria naturii umane, sînt legi *naturale,* dar legi naturale ale omului doar pe o anumită treaptă de dezvoltare istorică și cu o anumită dezvoltare a forțelor de producție, determinată de procesul istoric propriu al omului.

„Omul" lui Malthus, abstras din omul istoricește determinat, există numai în închipuirea autorului său, la fel ca și metoda geometrică de înmulțire, corespunzătoare acestui om malthusian natural. De aceea istoria reală îi apare lui Malthus în așa fel, încît nu înmulțirea omului său natural este o abstracție dedusă din procesul istoric, din înmulțirea reală, ci, dimpotrivă, înmulțirea reală este o aplicare a teoriei malthusiene. Ca urmare, ceea ce în istorie constituie pe fiecare treaptă condițiile imanente atît ale populației, cît și ale suprapopulației, apare la Malthus ca o serie de *piedici exterioare* care *au stînjenit* dezvoltarea populației în forma malthusiană. Condițiile în care oamenii se produc și se reproduc istoricește apar ca *limite* ale reproducerii omului natural malthusian, această creație a lui Malthus. [VI—16] Pe de altă parte, producția mijloacelor de subzistență — așa cum este ea controlată, determinată de activitatea omului — apare ca o *limită* pe care și-o pune ea însăși. Ferigile acopereau cîndva toată suprafața pămîntului. Înmulțirea lor a încetat atunci cînd n-au mai avut spațiu. Ea n-a ținut seama de nici o proporție aritmetică. E greu de spus de unde a scos Malthus că reproducerea produselor naturale care cresc liber se oprește grație unui impuls interior, fără *piedici exterioare.* Limitele imanente, istoricește variabile ale procesului de înmulțire a oamenilor se transformă la Malthus în *limite exterioare ; piedicile exterioare* ale procesului de reproducere ce se desfășoară în natură devin la el *limite imanente,* adică *legi naturale* ale înmulțirii.

2) Malthus raportează în mod stupid un anumit număr de oameni la o anumită cantitate de mijloace de subzistență. Ricardo [32] i-a obiectat îndată — și pe bună dreptate — că muncitorului, dacă nu are *de lucru,* îi este complet indiferentă cantitatea de cereale existentă pe piață ; că, așadar, nu mijloacele de subzistență, ci mijloacele de angajare a muncii îl plasează sau nu-l plasează pe muncitor în categoria populației excedentare.

Dar această problemă trebuie examinată sub un aspect mai larg, deoarece, în general vorbind, ține de acea *mijlocire socială* prin care individul se raportează la mijloacele propriei sale reproduceri și le creează ; ea ține deci de *condițiile producției* și de raportul dintre individ și acestea. Pentru sclavul atenian nu exista nici o limită a înmulțirii în afara obiectelor de strictă necesitate care puteau fi produse. Și n-am auzit niciodată ca în antichitate să fi existat *sclavi de prisos.* Dimpotrivă, nevoia de sclavi creștea mereu. În schimb a existat o populație

excedentară de nonlucrători (în sensul [participării] directe [la producție]), despre care nu s-ar putea spune că erau prea mulți în raport cu mijloacele de subzistență existente, dar care pierduseră condițiile în cadrul cărora își puteau apropria aceste mijloace de subzistență. Inventarea muncitorilor excedentari, adică a oamenilor lipsiți de proprietate care muncesc, aparține epocii capitalului.

Cerșetorii care se pripășeau pe lîngă mănăstiri și le ajutau să-și consume plusprodusul făceau parte din aceeași clasă cu slujitorimea feudală, ceea ce atestă că puținii proprietari ai plusprodusului nu erau în stare să-l consume singuri. Aceasta a fost doar o altă formă a slujitorimii de odinioară sau a personalului casnic din zilele noastre. La popoarele de vînători, de pildă, suprapopulația ce se manifesta în lupta dintre triburi nu demonstrează că pămîntul nu putea hrăni un număr de oameni atît de mic, ci arată că condițiile reproducerii lor reclamau o suprafață mai mare de pămînt, reclamau un teritoriu mare pentru un număr mic de indivizi. Nicăieri nu se constată o raportare la *inexistenta* masă absolută a mijloacelor de subzistență, dar se constată o raportare la condițiile reproducției, la condițiile producției acestor mijloace de subzistență, care sînt însă în egală măsură *condiții ale reproducerii oamenilor*, ale întregii populații, inclusiv populația excedentară relativă. Acest excedent de populație este pur relativ: el nu se află în nici un raport cu *mijloacele de subzistență* în general, dar se află în raport cu modul de a le produce. De aceea el este *excedent* numai pe respectiva treaptă de dezvoltare.

3) Aici nu interesează ceea ce, la drept vorbind, nici nu-i aparține lui *Malthus*, și anume invocarea teoriei rentei [în explicarea suprapopulației], care în fond nu exprimă decît faptul că, pe treapta de dezvoltare a producției cunoscută de Ricardo și de alții, agricultura rămăsese în urma industriei prelucrătoare, ceea ce este, dealtfel, imanent producției burgheze, deși în proporții variabile.}

{Cînd examinăm producția bazată pe capital, considerînd lucrurile sub aspectul lor absolut, constatăm că o condiție a acestei producții este o cît mai mare masă absolută de muncă necesară, însoțită de o cît mai mare masă relativă de supramuncă. De aici urmează că condiția fundamentală este o creștere cît mai mare a populației, a forței de muncă vii. Dacă examinăm apoi condițiile dezvoltării forței productive, precum și a schimbului, vedem iarăși că diviziunea muncii, cooperarea, observarea multilaterală, care nu poate fi decît rodul activității a numeroase minți, știința, un număr cît mai mare de centre de schimb — toate acestea sînt identice cu creșterea populației.

Pe de altă parte, condiția aproprierii de supramuncă străină implică de la sine ca, pe lîngă populația necesară, adică pe lîngă populația care

reprezintă munca necesară, munca necesară pentru producție, să existe și o *populație excedentară,* care nu lucrează. Dezvoltarea ulterioară a capitalului arată că, alături de partea activă a acestei populații excedentare — capitaliștii activi —, se ramifică o parte exclusiv consumatoare, alcătuită din trîntori, care nu au altă ocupație decît aceea de a consuma produse străine și care — deoarece consumul grosier își are limitele sale — trebuie să capete parțial produse sub formă rafinată, sub formă de obiecte de lux.

Cînd economiștii vorbesc de populație excedentară, ei nu au în vedere această populație excedentară parazitară. Dimpotrivă, dată fiind funcția consumatoare a acesteia din urmă, fanaticii teoriei populației o consideră tocmai populație necesară, ceea ce [din punctul lor de vedere] este cît se poate de just (și consecvent). Expresia „populație excedentară" se referă exclusiv la forța de muncă, adică la *populația necesară;* se creează un surplus de *forță de muncă.* Dar această împrejurare decurge pur și simplu din natura capitalului. Forța de muncă își poate efectua munca necesară numai dacă supramunca ei prezintă o valoare pentru capital, poate fi folosită de el. Cînd însă această posibilitate de folosire a supramuncii este frînată de un impediment sau altul, însăși *forța de muncă* este 1) *privată de condițiile reproducerii propriei ei existențe;* ea subzistă fără condițiile ei de existență și de aceea nu este decît o povară; are trebuințe, dar nu dispune de mijloace pentru a le satisface. 2) Munca necesară devine superfluă, pentru că munca superfluă nu e necesară. Munca este necesară numai în măsura în care constituie o condiție pentru valorificarea capitalului.

Prin urmare, corelația dintre munca necesară și supramuncă, așa cum este ea statornicită de capital, capătă o formă în cadrul căreia o parte din munca necesară, adică din munca care reproduce forța de muncă, devine superfluă și de aceea însăși această forță de muncă devine un *surplus* al populației muncitorești necesare, adică al acelei părți din populația muncitorească a cărei muncă necesară nu este superfluă, ci necesară pentru capital. Deoarece dezvoltarea forței productive, necesarmente determinată de capital, constă în creșterea raportului dintre supramuncă și munca necesară, sau în diminuarea ponderii muncii necesare pentru o anumită cantitate de supramuncă, înseamnă că, dată fiind o anumită cantitate de forță de muncă, ponderea muncii *necesare* folosite de capital scade inevitabil, adică o parte din această forță de muncă devine inevitabil superfluă, deoarece pentru efectuarea cantității de supramuncă care înainte reclama întreaga forță de muncă existentă e de ajuns acum o parte din aceasta din urmă.

De aceea, transformarea unei anumite părți a forței de muncă în forță de muncă superfluă, adică transformarea muncii necesare pentru

reproducerea ei în muncă superfluă, constituie o consecință inevitabilă a creșterii supramuncii în raport cu munca necesară. Reducerea muncii relativ necesare apare ca creștere a forței de muncă relativ superflue, deci ca creare de populație excedentară. Dacă populația excedentară capătă mijloace de întreținere, acestea provin nu din fondul muncii, ci din venitul tuturor claselor. În acest caz, forța de muncă nu se întreține prin munca prestată de ea însăși, prin reproducerea normală a individului viu ca muncitor ; el este întreținut din milă de alții, și de aceea decade, ajunge pauper ; deoarece nu se mai întreține prin munca sa necesară, adică nu se mai întreține datorită schimbului cu o parte din capital, el a pierdut legătura cu condițiile relației de schimb aparente și de independență aparentă.

În al doilea rînd : societatea își asumă într-o anumită măsură, în locul domnului capitalist, obligația de a păstra intactă virtuala unealtă de muncă, spre a nu se uza, de a o păstra ca rezervă pentru o utilizare ulterioară. Capitalistul se debarasează în parte de cheltuielile pentru reproducerea clasei muncitoare [VI-17] și pauperizează astfel, în avantajul său, o parte din restul populației. Pe de altă parte, capitalul, deoarece se reproduce întotdeauna în calitate de capital adițional, manifestă în egală măsură atît tendința de a crea acest pauperism, cît și tendința de a-l suprima. Capitalul acționează în două direcții opuse și, în timp, devine precumpănitoare cînd o tendință, cînd cealaltă.

În sfîrșit, crearea capitalului adițional presupune următoarele trei momente. 1) Pentru a fi pus în mișcare, capitalul are nevoie de o populație în creștere. Dacă numărul relativ al populației de care are el nevoie a înregistrat o scădere, înseamnă că el însuși a crescut în aceeași măsură. 2) Pentru capital este necesar ca o parte din populație să șomeze (relativ, cel puțin), adică el are nevoie de o suprapopulație relativă, spre a avea astfel la îndemînă întotdeauna o populație de rezervă pentru creșterea capitalului adițional. 3) Pe o anumită treaptă de dezvoltare a forțelor de producție poate să existe plusvaloare, dar nu încă în măsura, în proporția necesară spre a putea fi folosită în calitate de capital. Un minim există nu numai pentru fiecare treaptă de producție dată, ci și pentru lărgirea producției pe fiecare treaptă dată. În acest caz există capital excedentar și populație excedentară. Este posibil, de asemenea, să existe o populație excedentară, dar numărul ei să nu fie suficient pentru asigurarea unei producții sporite. În toate aceste considerații s-a făcut în mod deliberat abstracție de oscilațiile desfacerii, restrîngerea pieței etc., într-un cuvînt, de tot ce presupune *procesul [interacțiunii] mai multor capitaluri.*}

[d) A. Smith : Munca este un sacrificiu. Caracterul antagonist al muncii în societățile bazate pe exploatare și munca realmente liberă în comunism]

{Potrivit concepției lui *Adam Smith, munca nu-și schimbă niciodată valoarea,* nu și-o schimbă în sensul că *pentru muncitor o anumită cantitate de muncă este* întotdeauna o anumită *cantitate de muncă,* adică — în concepția lui — *sub raport cantitativ* munca este *întotdeauna un sacrificiu la fel de mare.* Indiferent dacă primesc mult sau puțin pentru o oră de muncă — și aceasta depinde de productivitatea orei de muncă și de alte împrejurări —, *am lucrat* o oră. Ceea ce a trebuit să plătesc pentru rezultatul muncii mele, pentru salariul meu este întotdeauna una și aceeași *oră de muncă,* oricît ar varia rezultatul ei.

„Se poate spune că întotdeauna și pretutindeni, cantități de muncă egale sînt de o valoare egală pentru acela care muncește. În condiții normale de sănătate, putere, inteligență și la un grad obișnuit de pricepere și îndemînare, el va sacrifica întotdeauna *aceeași parte* din *repausul, libertatea* și *fericirea* sa. *Prețul pe care îl plătește* e neapărat întotdeauna același, oricare ar fi cantitatea de bunuri pe care o primește în schimb. Cu acest preț, într-adevăr, poate cumpăra uneori o cantitate mai mare din acestea, alteori una mai mică ; valoarea lor e însă aceea care variază, nu valoarea muncii cu care ele se cumpără... Prin urmare, numai munca, fiind aceea care niciodată nu variază în valoarea sa, numai ea este... *prețul real* al mărfurilor ; banii nu sînt decît prețul lor nominal" (*A. Smith.* „Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations". Traduction nouvelle, avec des notes et observations, par G. Garnier. Tome I, Paris, 1802, p. 65—66) [Versiunea românească, p. 26].

„Întru sudoarea frunții tale să mănînci pîine !" — acesta e blestemul pe care Iehova l-a aruncat asupra lui Adam [33]. Și A. Smith concepe munca tocmai ca un blestem. „Repausul" apare la el ca stare adecvată, identică cu „libertatea" și cu „fericirea". El este departe de a înțelege că, „în condiții normale de sănătate, putere și inteligență, pricepere și îndemînare", individul simte nevoia de a întrerupe repausul și de a presta o doză normală de muncă. Ce-i drept, însăși măsura muncii apare aici ca dată din afară, dată prin scopul care urmează a fi atins și prin obstacolele pe care trebuie să le învingă munca pentru atingerea lui. Dar că însăși înlăturarea obstacolelor înseamnă afirmarea libertății și că, apoi, scopurile exterioare își pierd aparența de necesitate pur exterioară, naturală, și devin scopuri pe care și le fixează individul însuși, care se pun deci ca autorealizare, obiectivare a subiectului, prin urmare ca libertate reală, a cărei manifestare activă o și constituie munca, — toate acestea nici nu le bănuiește A. Smith.

Nu-i mai puțin adevărat însă că Smith are dreptate în sensul că în toate formele ei istorice — sclavajul, claca, munca salariată — munca apare întotdeauna ca ceva repugnant, este întotdeauna o *muncă impusă din afară,* în opoziție cu care non-munca apare ca „libertate și

fericire". Aici se poate vorbi despre muncă sub două aspecte: despre această muncă antagonistă și — ceea ce se leagă de ea — despre o muncă ce încă nu și-a creat (sau care, în comparație cu cea din perioada păstoritului, și-a pierdut) condițiile subiective și obiective necesare pentru a fi o muncă atractivă, pentru a fi autorealizarea individului, ceea ce nu înseamnă în nici un caz că va fi doar o delectare, un simplu amuzament, cum, asemenea unei midinete, își închipuie naiv Fourier[34]. O muncă cu adevărat liberă, de pildă cea a compozitorului, este foarte grea și cere un efort maxim.

În producția materială munca poate să capete acest caracter numai prin aceea că 1) este statornicit caracterul ei social și 2) că ea are un caracter științific, că reprezintă totodată munca generală, este efortul omului nu ca forță naturală orientată într-un fel anumit, ci ca subiect care intervine în procesul de producție nu într-o formă pur naturală, statornicită în chip firesc, ci ca activitate care dirijează toate forțele naturii.

Smith, dealtfel, se referă numai la sclavii capitalului. De pildă, nici măcar lucrătorul semiartizan din timpurile medievale nu poate fi încadrat în definiția sa. *Aici* însă *pe noi* nu ne interesează *înainte de toate* analiza opiniilor filozofice ale lui Smith despre muncă, nu ne interesează aspectul filozofic, ci cel economic. Dacă munca e considerată numai ca un *sacrificiu* și, în virtutea acestui fapt, ca factor ce determină valoarea, adică dacă e considerată ca *preț* ce se plătește pentru bunuri și care de aceea le conferă preț după cum ele costă mai multă sau mai puțină muncă, — aceasta este o determinare pur *negativă*. Tocmai de aceea a putut d-l *Senior*[35], bunăoară, să transforme capitalul într-o sursă de producție sui generis, de același tip cu munca, într-un fel de sursă de producție a *valorii*, pretinzînd că și capitalistul ar face un *sacrificiu*, sacrificiul *abstinenței*, întrucît se îmbogățește în loc să consume nemijlocit produsul. Un factor pur negativ nu creează nimic. Dacă, de pildă, munca îi procură muncitorului un sentiment de satisfacție — după cum este sigur că *abstinența* procură satisfacție avarului despre care vorbește Senior —, de pe urma acestui fapt produsul nu pierde nimic din valoarea sa. *Numai* munca produce; ea constituie unica *substanță* a produselor ca *valori*.

{Cît de puțin a înțeles Proudhon acest lucru se vede din axioma sa că orice muncă dă un excedent[36]. Ceea ce el contestă capitalului se transformă la el într-o însușire naturală a muncii. Esențialul însă, dimpotrivă, constă în aceea că timpul de muncă necesar pentru satisfacerea trebuințelor absolute lasă timp *liber* (a cărui mărime variază pe diferitele trepte de dezvoltare a forțelor de producție) și de aceea poate fi creat un plusprodus dacă se efectuează *supramuncă*. Scopul este suprimarea relației înseși [dintre munca necesară și supramuncă], astfel încît pluspro-

dusul să apară ca produs necesar[37] și, în sfîrșit, producția materială să lase fiecărui om timp liber pentru alte activități. Acum aici nu mai e nimic mistic. Inițial natura își oferă generoasă darurile sau ele trebuie doar să fie apropriate. Din capul locului se dezvoltă spontan asociația (familia) și diviziunea muncii și cooperarea ce-i corespund. Căci la origine și trebuințele sînt reduse ; ele se dezvoltă abia odată cu forțele de producție.}

Măsura muncii, timpul de muncă — se presupune că intensitatea este aceeași — constituie de aceea măsura valorilor. Deosebirea calitativă dintre muncitori, în măsura în care nu este o deosebire naturală datorată sexului, vîrstei, forței fizice etc. — adică exprimă în fond nu valoarea calitativă a muncii, ci diviziunea muncii, diferențierea ei — este doar un rezultat istoric și, la rîndul ei, dispare la majoritatea genurilor de muncă, întrucît acestea reprezintă munca simplă, iar cea calitativ superioară își găsește măsura economică prin comparație cu munca simplă.

Timpul de muncă, sau cuantumul muncii, este măsura valorilor — aceasta nu înseamnă decît că măsura muncii este măsura valorilor. Două lucruri se pot măsura cu același etalon numai dacă sînt de *aceeași natură.* Produsele se pot măsura cu măsura muncii — cu timpul de muncă — numai pentru că prin natura lor sînt *muncă.* Ele sînt muncă obiectivată. Ca obiecte, ele capătă forme în care ființarea lor ca muncă, ce-i drept, se poate manifesta în forma lor (ca finalitate ce le-a fost imprimată din exterior ; dar nu același lucru se poate spune despre bou, bunăoară, și în general despre produsele naturale obținute prin reproducere), dar în așa fel încît nu mai au nimic comun. Ca ceva identic [VI—18], produsele există numai atîta timp cît există ca activitate. Activitatea se măsoară prin timp, care de aceea devine și măsura muncii obiectivate. Mai încolo vom vedea în ce grad această *măsurare* [a cheltuielilor de muncă prin timpul de muncă] este legată de schimb, de munca socială neorganizată — de treapta determinată a procesului social de producție.

Valoarea de întrebuințare se raportează nu la activitatea umană ca sursă a produsului, nu la faptul că produsul se creează prin activitate umană, ci la ființarea lui pentru om. În măsura în care produsul își are propria lui măsură, aceasta este o măsură naturală, măsura lui ca obiect natural : greutate, lungime, volum etc., măsura utilității lui. Dar ca rezultat sau ca ființare în repaus a forței care l-a creat, produsul nu se poate măsura decît cu măsura acestei forțe însești. Măsura muncii este timpul. Numai pentru că *sînt muncă,* produsele pot fi măsurate cu măsura muncii, cu timpul de muncă, sau cu cuantumul muncii cheltuite pentru producerea lor. Negarea repausului, ca simplă negație, ca sacrificiu ascetic, nu creează nimic. *Din zori și pînă-n seară poți, asemenea*

monahilor etc., să-ţi mortifici carnea, să te autoflagelezi etc., dar această cantitate de sacrificii aduse nu-ţi va da nimic. Preţul *natural* al lucrurilor nu este sacrificiul ce li se aduce. O asemenea afirmaţie aminteşte mai curînd de concepţia non-productivă potrivit căreia bogăţia poate fi dobîndită prin jertfe aduse zeilor. Pe lîngă jertfă, mai e nevoie şi de altceva. Ceea ce Smith consideră ca sacrificare a repausului poate fi numit, de asemenea, sacrificare a lenei, nelibertăţii, nefericirii etc., adică negare a unei stări negative.

A. Smith consideră munca sub aspect psihologic, din punctul de vedere al plăcerii sau neplăcerii cu care o face individul. Dar, în afara acestui raport *afectiv* dintre individ şi activitatea sa, munca mai este totuşi şi altceva — în primul rînd, pentru alţii, deoarece un simplu sacrificiu din partea individului *A* n-ar aduce nici un folos individului *B* ; în al doilea rînd, munca este o anumită raportare a individului însuşi la obiectul pe care-l prelucrează şi la propriile sale capacităţi de muncă. Munca este *activitate pozitivă, creatoare*. Măsura muncii — timpul — nu depinde, fireşte, de productivitatea muncii ; măsura muncii nu este decît o unitate, ai cărei multipli exprimă porţii corespunzătoare de muncă. De aici nu rezultă, bineînţeles, că *valoarea* creată de muncă este constantă ; sau e constantă numai în sensul că cantităţi egale de muncă reprezintă una şi aceeaşi mărime, care serveşte drept măsură.

Analiza constată apoi că valoarea produselor se măsoară nu prin munca cheltuită pentru producerea lor, ci prin munca necesară pentru a le produce. Prin urmare, nu sacrificiul, ci munca apare ca o condiţie a producţiei. Echivalentul exprimă condiţia reproducerii produselor ca o condiţie ce le-a fost dată din schimb, adică exprimă posibilitatea reluării activităţii de producţie ca fiind pusă de propriul ei produs.}

{Din *concepţia* smithiană a *sacrificiului*, care, dealtfel, exprimă just *atitudinea subiectivă a muncitorului salariat faţă de propria sa activitate*, nu reiese totuşi ceea ce vrea să dovedească Smith, şi anume : determinarea valorii prin timpul de muncă. Să zicem că pentru muncitor o oră de muncă reprezintă întotdeauna acelaşi sacrificiu. Dar valoarea mărfurilor nu depinde cîtuşi de puţin de senzaţiile muncitorului, după cum nici valoarea orei sale de muncă nu depinde de ele. Deoarece A. Smith recunoaşte că acest sacrificiu poate fi cumpărat cînd mai ieftin, cînd mai scump, faptul că trebuie să fie *vîndut* întotdeauna la acelaşi preţ este cît se poate de surprinzător. Dar, în acelaşi timp, Smith se dovedeşte a fi şi inconsecvent. Ulterior el va declara că măsura valorii o constituie *salariul*, şi nu cuantumul muncii. *Pentru bou, tăierea înseamnă întotdeauna acelaşi sacrificiu, dar, cu toate acestea, carnea de vită nu are o valoare constantă.*}

{„Dar deşi cantităţi egale de muncă sînt întotdeauna de o valoare egală pentru muncitor, totuşi pentru persoana care întrebuinţează pe muncitor, aceste

cantități de muncă par uneori o valoare mai mare, alteori mai mică. Ea cumpără aceste cantități de muncă uneori cu o cantitate de bunuri mai mare, alteori mai mică, şi i se pare că preţul muncii variază cu acela al tuturor celorlalte lucruri... În realitate însă, mărfurile sînt cele care sînt mai ieftine într-un caz şi mai scumpe în celălalt" (Smith, op. cit., p. 66) [Versiunea românească, p. 26].)

[9) *Tratarea profitului şi a capitalului în economia politică burgheză*]

{Modul în care A. Smith explică geneza *profitului* este foarte naiv :

„În starea primitivă a societăţii, întregul produs al muncii aparţine muncitorului, iar cantitatea" (ca şi dificultatea mai mare etc.) „de muncă întrebuinţată de regulă pentru a dobîndi sau a produce o marfă este singurul factor care determină cantitatea de muncă pe care această marfă trebuie în mod obişnuit să o cumpere, să dispună de ea sau, să o obţină în schimb... *Dar de îndată* ce se acumulează *rezerve* în mîinile unor *particulari*..., *valoarea pe care muncitorii o adaugă materialelor se descompune în două părţi,* din care una plăteşte salariul muncitorilor, iar cealaltă profitul patronului la întreaga sumă avansată de el pentru materiale şi salarii. Patronul *n-ar avea* nici un *interes* să-i folosească pe aceşti muncitori dacă nu s-ar aştepta să obţină din vînzarea produselor lor ceva mai mult decît ceea ce ar fi necesar pentru a-i reface capitalul ; şi nu ar avea nici un interes să investească un capital mai mare în locul unuia mai mic dacă profiturile sale n-ar fi oarecum proporţionale cu mărimea capitalului utilizat" (*A. Smith.* „Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations". Tome I, Paris, 1802, p. 96—97) [Versiunea românească, p. 36—37].

(Vezi ideea bizară a lui A. Smith că *înainte de apariţia diviziunii muncii,*

„cînd fiecare se îngrijea singur de toate cele ce îi erau trebuincioase, nu era nevoie să se acumuleze capital" (op. cit., vol. II, p. 191—192) [Versiunea românească, p. 183].

Ca şi cum în această stare a societăţii, omul, negăsind în natură nici un fel de rezerve, n-ar trebui să găsească de-a gata condiţiile obiective de viaţă pentru a putea munci. Pînă şi sălbaticul, pînă şi animalele îşi creează rezerve. Smith putea să vorbească cel mult de o stare a societăţii în care numai instinctul imediat şi momentan îl îndeamnă pe om la muncă nemijlocită, dar şi în acest caz trebuie totuşi ca *rezerva* să se găsească — într-un fel sau altul — în natură, *fără cheltuire de muncă.* Smith face o confuzie. Aici nu este necesară *concentrarea rezervelor* într-o singură mînă.)}

{În volumul al III-lea al „Avuţiei naţiunilor" de A. Smith, ediţia îngrijită de *Wakefield,* acesta din urmă remarcă următoarele :

„Munca sclavilor, fiind combinată, este mai productivă decît munca mult prea dispersată a oamenilor liberi. Munca oamenilor liberi este mai productivă decît cea a sclavilor numai atunci cînd începe să se combine, *ca urmare a scum-*

pirii mai pronunțate a terenurilor, ca și a *sistemului muncii salariate*" (p. 18, notă). „În țările în care pămîntul se menține la un preț foarte scăzut, acolo fie întregul popor se află în stare de barbarie, fie o parte din el se află în stare de sclavie" (p. 20, notă).}

{„*Profit* este un termen care desemnează sporul de capital sau de avuție; de aceea, dacă nu se pot descoperi legile care reglează rata profitului, nu se pot descoperi nici legile formării capitalului" (*Atkinson, W.* „Principles of Political Economy". London, 1840, p. 55).}

{„Omul este în aceeași măsură *produsul muncii,* ca și oricare dintre mașinile construite de el; iar nouă ni se pare că în toate investigațiile economice el trebuie să fie considerat tocmai din acest punct de vedere. Fiecare individ ajuns la maturitate... poate fi pe bună dreptate considerat ca o mașină care a necesitat 20 de ani de îngrijire atentă și o apreciabilă investiție de capital pentru consumarea ei. Iar dacă pentru educarea sau calificarea lui în vederea exercitării unei profesiuni etc. se cheltuiește în plus, valoarea lui va crește proporțional, după cum și valoarea unei mașini crește dacă la construirea ei se investește suplimentar capital sau muncă cu scopul de a-i spori randamentul" (*MacCulloch.* „Principles of Political Economy". Edinburgh, 1825, p. 115).}

{„De fapt, o marfă se va schimba întotdeauna pe o cantitate mai mare" (de muncă decît aceea prin care a fost ea produsă), *„și tocmai acest excedent constituie profitul"* (op. cit., p. 221).

Același brav MacCulloch, despre care Malthus [38] spunea pe bună dreptate că pentru el sarcina specifică a științei [VI—19] constă în a identifica totul și toate, declară:

„*Profitul la capital* nu este altceva decît o altă denumire pentru salariul *muncii acumulate*" (op. cit., p. 291),

și de aceea probabil că și salariul muncii nu este altceva decît o altă denumire pentru profitul la capitalul viu.

„Salariul... constă, în realitate, *dintr-o parte a produsului muncii efectuate de muncitor*; el are, așadar, o mare valoare reală atunci cînd muncitorul capătă o parte relativ mare din produsul muncii sale, și invers" (op. cit., p. 295).}

În general, economiștii au înțeles atît de puțin mecanismul creării supramuncii de către capital, încît unele cazuri frapante de manifestare a acestui fenomen ei le menționează ca ceva particular, ca o curiozitate. Se poate cita aprecierea muncii de noapte dată de Ramsay. La fel John Wade, de pildă, în a sa *„History of the Middle and Working Classes"* (*Third edition. London, 1835,* p. 241), în care spune:

„Nivelul salariului depinde *și* de orele de muncă și de perioadele de repaus. În ultimii ani" (înainte de 1835) „patronii au dus o politică de uzurpare a drepturilor muncitorilor în această privință, suprimînd sau reducînd sărbătorile și pauzele pentru masă și mărind treptat numărul orelor de muncă, deoarece știau că sporirea cu un sfert a timpului de muncă echivalează cu o reducere proporțională a nivelului salariilor".

John Stuart Mill, în ale sale *„Essays on some unsettled Questions of Political Economy", London, 1844* (puținele idei originale ale lui Mill-junior sînt cuprinse în acest opuscul, și nu în voluminosul și pedantul său *magnum opus* [39]) spune :

„Tot ce este destinat a fi folosit în procesul de reproducție, fie în forma sa existentă, fie indirect, printr-un schimb prealabil (sau chiar subsecvent), este *capital.* Să presupunem că mi-am cheltuit toți banii de care dispun pe salarii și mașini și că articolul pe care-l produc este gata confecționat ; oare în intervalul de timp care va trece pînă să-mi pot vinde marfa și să realizez contravaloarea ei, spre a o reînvesti în salarii și mașini, se va spune că eu *nu am capital ?* Desigur că nu. Eu posed același capital ca și pînă acum, poate chiar unul mai mare, dar e imobilizat și nu pot dispune de el" (p. 55).

„În orice moment o parte foarte mare din capitalul unei țări stă neîntrebuințată. Produsul anual al țării nu atinge niciodată volumul pe care l-ar putea atinge dacă toate resursele ar fi destinate reproducției, într-un cuvînt dacă întregul capital al țării ar fi pe deplin utilizat. *Dacă fiecare marfă ar rămîne nevîndută, în medie, tot atîta timp cît se cere pentru producerea ei,* este clar că în orice moment *cel mult jumătate din capitalul productiv al țării și-ar îndeplini efectiv funcția de capital. Jumătatea utilizată a capitalului este o entitate fluctuantă,* alcătuită din componente variabile ; rezultatul ar fi însă că fiecare producător ar avea posibilitatea să producă în fiecare an numai jumătate din cantitatea de mărfuri pe care ar putea s-o producă dacă ar fi sigur că el le va putea vinde îndată după confecționarea lor" (op. cit., p. 55—56). „Și totuși aceasta sau aproximativ aceasta este situația obișnuită în care se află o foarte mare parte a capitaliștilor din întreaga lume" (p. 56).

„Numărul producătorilor sau vînzătorilor al căror capital se rotește extrem de rapid este foarte mic. Puțini sînt aceia care-și vînd mărfurile atît de repede încît toate produsele pe care ei le pot furniza cu capital propriu sau luat cu împrumut să se poată *desface* cu aceeași rapiditate cu care pot fi furnizate. La majoritatea producătorilor, *mărimea cifrei de afaceri* nu corespunde cîtuși de puțin volumului capitalului de care dispun. Este adevărat că în societățile în care industria și comerțul se practică cu un succes maxim, operațiile bancare oferă posesorului unui capital mai mare decît cel ce poate fi întrebuințat în afacerea proprie posibilitatea de a-l folosi în mod productiv și de a realiza un cîștig. Dar chiar și în acest caz o mare cantitate de capital rămîne *imobilizată* sub formă de inventar, mașini, clădiri etc., indiferent dacă capitalul e folosit numai pe jumătate sau în întregime, iar fiecare negustor își formează un *stoc de mărfuri* pentru eventualitatea unei cereri subite, deși s-ar putea ca în cursul unei perioade nedefinite să nu fie în stare să-l vîndă" (p. 56). *„Această permanentă neîntrebuințare a unei considerabile părți a capitalului este prețul pe care-l plătim pentru diviziunea muncii. Ceea ce dobîndim în schimb face cît costă, dar prețul este considerabil"* (p. 56).

Dacă investesc într-o afacere 1 500 de taleri care-mi dau un venit de 10%, în timp ce 500 de taleri rămîn imobilizați în vederea decorării prăvăliei etc., e ca și cum aș fi investit 2 000 de taleri care aduc un venit de 7 1/2%.

„În multe branșe există comercianți care vînd mărfuri de aceeași calitate la un preț mai mic decît alți comercianți. Aceasta nu este o sacrificare voluntară [a unei părți] de beneficiu ; ei speră că afluența de cumpărători va

accelera rotația capitalului lor și că vor cîștiga de pe urma folosirii întregului capital într-un mod constant, cu toate că la fiecare operație în parte cîștigul lor este mai mic" (p. 57). „Este puțin probabil că există comercianți cărora apariția oricărui cumpărător în plus să nu le fie de folos, iar pentru marea lor majoritate această ipoteză este cu desăvîrșire exclusă. Pentru majoritatea comercianților un client nou înseamnă un spor de capital productiv. El le oferă posibilitatea de a transforma în salariu și unelte de muncă o parte din capitalul lor care sta nefolosită (și poate că nu ar fi devenit niciodată productivă în mîinile lor dacă nu s-ar fi ivit un client)... Așadar, în anul următor produsul total al țării va spori nu datorită schimbului pur și simplu, ci datorită *punerii în funcțiune* a unei părți din capitalul național care, dacă nu ar fi avut loc schimbul, ar mai fi rămas un timp neîntrebuințată" (p. 57—58).

„Avantajele aduse producătorului sau comerciantului de un *nou client* sînt următoarele:

1) Să presupunem că o parte din capitalul acestuia zace sub formă de mărfuri nevîndute și un interval de timp (mai lung sau mai scurt) nu produce absolut nimic; într-un asemenea caz, o parte din acest capital *este angajată la o activitate mai intensă și devine mai constant productivă.*

2) Dacă cererea suplimentară depășește cantitatea de mărfuri care poate fi oferită ca urmare a degajării capitalului existent sub formă de mărfuri nevîndute și dacă întreprinzătorul dispune de resurse suplimentare pe care le-a investit în mod productiv (în titluri de stat, de pildă), dar nu în propria sa ramură de activitate, el poate obține la o parte din aceste resurse nu dobîndă, ci profit, cîștigînd astfel diferența dintre rata profitului și rata dobînzii.

3) Dacă întregul său capital este investit în întreprinderea proprie și dacă nici una dintre părțile acestuia nu constă din mărfuri nevîndute, întreprinzătorul își poate extinde operațiile cu capital împrumutat, obținînd diferența dintre profit și dobîndă" (p. 59).

[E) Circuitul și rotația capitalului (sfîrșitul secțiunii C).] Capital fix și capital circulant

[1) Capital care circulă și capital care e fixat]

Să ne întoarcem acum la oile noastre.

Fazele pe care le parcurge capitalul și care reprezintă rotația lui încep în mod logic cu transformarea banilor în condiții de producție. Acum însă, cînd pornim nu de la capitalul în devenire, ci de la capitalul deja format, el parcurge următoarele faze:

1) Crearea plusvalorii, sau procesul de producție nemijlocit. Rezultatul acestui proces îl constituie produsul. 2) Aducerea produsului pe piață. Transformarea lui în marfă. 3) α) Intrarea mărfii în circulația obișnuită. Circulația mărfii. Rezultatul circulației: transformarea mărfii în bani. Acesta este primul moment al circulației obișnuite. β) Retransformarea banilor în condiții de producție: circulație monetară. În circulația obișnuită, circulația mărfurilor și cea a banilor se repartizează

întotdeauna la două subiecte diferite. Capitalul circulă întîi ca marfă, apoi ca bani, și invers. 4) Reînnoirea procesului de producție, care aici apare ca reproducție a capitalului inițial și ca proces de producție a capitalului [VI—20] adițional.

Cheltuielile de circulație se reduc la cheltuieli de deplasare, de aducere a produsului pe piață, la timpul de muncă necesar pentru efectuarea trecerii dintr-o stare în alta ; și, la drept vorbind, totul se reduce la operații de calcul și la timpul pe care-l necesită aceste operații (care constituie obiectul unei operații financiare tehnice speciale [Geldgeschäft]). (Dacă aceste cheltuieli trebuie sau nu să fie considerate ca scăzăminte din plusvaloare, acest lucru se va vedea pe parcurs.)

Examinînd această mișcare, vom constata că circulația capitalului, mijlocită prin operația de schimb, se efectuează, pe de o parte, pentru a pune în circulația generală produsul și a obține pentru sine echivalentul lui în bani. Ce se va întîmpla cu acest produs care, ieșind astfel din circulația capitalului, revine în circulația obișnuită nu ne interesează aici. Pe de altă parte, capitalul expulzează din nou din procesul său de circulație forma lui bănească (o expulzează parțial, în măsura în care el, capitalul, nu este salariu), sau, cu alte cuvinte, el se mișcă numai sub formă bănească — după ce s-a realizat în ea ca valoare și a stabilit totodată în raport cu el însuși măsura propriei sale valorificări —, se mișcă sub formă de bani, care figurează doar ca mijloc de circulație, și în felul acesta absoarbe din circulația generală mărfurile necesare pentru producție (condițiile de producție). În calitate de marfă, capitalul se autoexpulzează din propria circulație în circulația generală ; și tot în calitate de marfă, el scapă din circulația generală și o absoarbe în sine, în circuitul său, spre a se vărsa în procesul de producție. În felul acesta circulația capitalului intră într-un anumit raport față de circulația generală, ea însăși reprezentînd unul dintre momentele acesteia din urmă, în timp ce, pe de altă parte, circulația generală apare ca determinată de capital. Această problemă urmează a fi examinată ulterior.

În ansamblu, procesul de producție a capitalului include în sine atît procesul de producție propriu-zis, cît și procesul de circulație propriu-zis. Ele alcătuiesc cele două mari secțiuni ale mișcării lui, care apar ca totalitate a acestor două procese. De o parte avem timpul de muncă, de alta — timpul de circulație. Mișcarea în ansamblu apare ca unitate a timpului de muncă și timpului de circulație, ca unitate a producției și circulației. Această unitate este ea însăși mișcare, proces. Capitalul apare ca această unitate-proces a producției și circulației, ca unitate care poate fi considerată atît ca ansamblul procesului de producție a capitalului, cît și ca perioadă determinată a *unei* rotații a capitalului, a *unei* mișcări ce se reîntoarce în sine, la punctul ei de plecare.

Pentru capital însă, timpul de circulaţie, ca condiţie ce se impune alături de timpul de muncă, nu este decît forma adecvată, ultimă, a unei condiţii inerente producţiei bazate pe diviziunea muncii şi pe schimb. Cheltuielile de circulaţie reprezintă cheltuieli ale diviziunii muncii şi schimbului, pe care le întîlnim în mod necesar pe această bază în orice formă de producţie mai puţin dezvoltată, anterioară capitalului.

Ca subiect, ca valoare ce depăşeşte diferitele faze ale acestei mişcări, conservîndu-se şi multiplicîndu-se în ea, ca subiect al acestor transformări care intervin în procesul circuitului — sub forma unei spirale ce se lărgeşte mereu —, capitalul este *capital circulant*. De aceea, la origine, capitalul circulant nu este o formă *particulară* de capital, ci *capitalul* [das Kapital] considerat într-una din determinaţiile sale ulterioare, ca subiect al mişcării descrise, care nu este altceva decît propriul lui proces de valorificare. Iată de ce, din acest punct de vedere, fiecare capital este *capital care circulă [zirkulierendes Kapital]*.

În circulaţia simplă, subiectul îl constituie însăşi circulaţia. O marfă iese din circulaţie, alta intră în ea. Dar una şi aceeaşi marfă figurează în circulaţie numai ca ceva efemer. Înşişi banii, în măsura în care încetează de a fi mijloc de circulaţie şi devin valoare de sine stătătoare, se retrag din circulaţie. Capitalul însă apare ca subiect al circulaţiei, iar circulaţia — ca propriul lui circuit vital.

Dar dacă în felul acesta capitalul ca totalitate a circulaţiei este *capital care circulă*, trecere dintr-o fază în alta, în fiecare fază în parte el figurează într-o anumită determinare, este cristalizat într-o formă particulară care reprezintă negarea lui ca subiect al mişcării de ansamblu. De aceea, în fiecare fază distinctă capitalul este propria sa negaţie ca subiect al diferitelor transformări. El reprezintă aici capitalul care nu circulă, *capitalul fix*, la drept vorbind capitalul *fixat [fixiertes]* într-una din diferitele lui determinări, într-una din diferitele faze pe care trebuie să le parcurgă. Atîta timp cît capitalul rămîne într-una din aceste faze, atîta timp cît faza însăşi nu apare ca trecere fluidă — şi fiecare fază îşi are durata ei —, capitalul nu circulă, ci este fixat.

Cît timp rămîne în procesul de producţie, capitalul nu este capabil să circule şi virtual el este depreciat. Cît timp rămîne în procesul de circulaţie, capitalul nu este capabil să producă, nu creează plusvaloare, nu efectuează procesul în calitate de capital. Cît timp capitalul nu poate fi aruncat pe piaţă, el rămîne fixat sub formă de produs ; cît timp e nevoit să rămînă pe piaţă, el este fixat sub formă de marfă. Cît timp capitalul nu se poate schimba pe condiţii de producţie, el este fixat sub formă de bani. În sfîrşit, cînd condiţiile de producţie rămîn sub forma lor de condiţii şi nu intră în procesul de producţie, capitalul este iarăşi fixat şi depreciat. Capitalul ca subiect care parcurge toate fazele, ca unitate în mişcare, unitate-proces a circulaţiei şi producţiei, este capital

care circulă; capitalul care apare ca ancorat în fiecare din aceste faze, ca pus în *deosebirile* sale, este capital *fixat*, capital *angajat*. În calitate de capital care circulă, se fixează el însuşi, iar în calitate de capital fixat, el *circulă*.

De aceea, deosebirea dintre *capitalul circulant* şi *capitalul fix* apare mai întîi ca o determinare de formă a capitalului, în funcție de manifestarea acestuia ca unitate [a întregului] proces sau ca moment determinat al procesului. Noțiunea de *capital inactiv*, de capital care stă nefolosit, poate fi aplicată numai în cazul în care el stă nefolosit într-una din aceste determinații, şi o condiție a capitalului este ca o parte din el să stea întotdeauna nefolosită. Aceasta se manifestă în faptul că o parte din capitalul național stă mereu imobilizată într-una din fazele pe care trebuie să le parcurgă capitalul. De aceea pînă şi *banii*, în măsura în care constituie o parte distinctă a capitalului național, dar continuă să rămînă sub formă de mijloace de circulație, adică nu parcurg niciodată celelalte faze, sînt considerați de A. Smith ca o falsă formă de capital fix. Tot astfel capitalul poate sta nefolosit, fixat sub formă de bani ca valoare retrasă din circulație. În timpul crizelor, *după* perioada de panică, cînd industria stagnează, banii se fixează în mîinile bancherilor, agenților de schimb etc., şi, asemenea cerbului care tînjeşte după apă proaspătă[40], tînjesc şi ei după un cîmp de activitate, spre a putea fi folosiți în calitate de capital.

Faptul că determinarea capitalului circulant şi fix nu este, înainte de toate, nimic altceva decît însuşi capitalul în aceste două determinații, mai întîi ca unitate [a întregului] proces, iar apoi ca fază particulară a acestuia, însuşi capitalul *distinct* de sine însuşi luat ca unitate — nu ca două genuri diferite de capital şi nici capital de două genuri diferite, ci ca diferite *determinații de formă ale unuia şi aceluiaşi capital* —, acest fapt a creat multă confuzie în economia politică. Dacă unii economişti rețineau un aspect al unui produs material, în virtutea căruia acesta din urmă trebuia considerat capital circulant, nu era greu de indicat aspectul opus al respectivului produs, şi invers. Capitalul ca unitate a circulației şi producției reprezintă totodată diferențierea lor, şi anume diferențierea lor în spațiu şi timp. În fiecare din cele două momente, forma capitalului este indiferentă față de celălalt moment. Pentru capitalul individual, trecerea dintr-o formă într-alta este întîmplătoare, depinde de împrejurări exterioare, necontrolabile. De aceea *unul şi acelaşi* capital se prezintă întotdeauna în ambele determinații, ceea ce îşi găseşte expresia în faptul că o parte din capital apare într-o determinație [VI—21], iar restul în cealaltă. O parte din capital apare în calitate de capital fixat, iar cealaltă parte — în calitate de capital care circulă. Circulă nu în sensul că s-ar afla în *faza de circulație propriu-zisă*, spre deosebire de faza *de producție*, ci în sensul că faza în care se află capitalul este

pentru el o fază *fluidă,* o fază-proces, care trece în alta ; el nu este imobilizat în nici una din aceste faze ca atare, astfel încît în nici una din ele procesul lui de ansamblu nu este frînat.

De pildă : industriaşul foloseşte în producţie numai o parte din capitalul de care dispune (aici nu interesează dacă e vorba de capital luat cu împrumut sau de capital propriu, iar dacă luăm în considerare capitalul total, aceasta nu interesează nici procesul economic), deoarece partea cealaltă are nevoie de un anumit timp pentru a se reîntoarce din circulaţie. În acest caz, partea de capital care se află în procesul de producţie este cea care circulă, în timp ce partea aflată în circulaţie este cea fixată. În felul acesta este limitată productivitatea generală a capitalului industriaşului ; este limitată partea reprodusă a capitalului său şi de aceea e limitată şi acea parte din capitalul său destinată pieţei.

La fel stau lucrurile şi în cazul negustorului : o parte din capitalul său este imobilizată ca *stoc de mărfuri,* iar cealaltă se află în circulaţie. Şi deşi la negustor, ca şi la industriaş, în această determinaţie se află cînd o parte din capital, cînd cealaltă, capitalul său total există totuşi întotdeauna în ambele determinaţii.

Pe de altă parte, întrucît această graniţă rezultată din însăşi natura procesului de valorificare nu este fixă, ci variază în funcţie de împrejurări, iar capitalul se poate apropia cînd mai mult, cînd mai puţin de determinaţia sa adecvată de capital care circulă ; întrucît divizarea capitalului în cele două determinaţii menţionate — astfel încît procesul de valorificare apare totodată ca proces de depreciere — contravine tendinţei capitalului de a se valorifica cît mai mult posibil, capitalul inventează mijloace pentru a scurta faza fixităţii. În plus, în loc ca cele două determinaţii să coexiste simultan, *ele se succed.* Într-o perioadă procesul apare ca absolut fluid — aceasta este perioada de maximă valorificare a capitalului ; în altă perioadă, care reprezintă reacţia la prima, se manifestă cu atît mai puternic celălalt moment — iar aceasta este perioada de maximă depreciere a capitalului şi de încetare a procesului de producţie. Momentele în care ambele determinaţii apar paralel nu sînt decît perioade de tranzit între aceste violente treceri şi răsturnări de situaţii.

Deosebit de important este ca aceste determinaţii de capital care circulă şi capital fixat să fie concepute ca *determinaţii de formă* ale capitalului în general, deoarece, în caz contrar, numeroase fenomene din economia burgheză — perioadele ciclului economic, care se deosebeşte esenţial de timpul unei rotaţii a capitalului ; consecinţele unei cereri noi ; chiar influenţa pe care o exercită asupra producţiei generale noile ţări producătoare de aur şi argint — nu pot fi înţelese. A vorbi despre stimulenţii pe care îi constituie [pentru producţia capitalistă] aurul australian sau descoperirea unei pieţe noi nu are rost. Dacă n-ar corespunde

înseşi naturii capitalului ca el să nu fie niciodată în întregime ocupat, adică să fie întotdeauna parţial *fixat*, depreciat, neproductiv, nici un fel de stimulenţi nu l-ar putea determina să lărgească producţia. Pe de altă parte, avem în faţă absurdele contradicţii în care s-au încurcat economiştii — chiar şi Ricardo — care, presupunînd capitalul întotdeauna în întregime ocupat în producţie, explică lărgirea producţiei exclusiv prin apariţia unui capital nou. În acest caz, orice lărgire a producţiei ar presupune o lărgire prealabilă a ei sau o creştere prealabilă a forţelor de producţie.

Aceste limite ale producţiei bazate pe capital sînt într-un grad şi mai înalt proprii modurilor de producţie anterioare, în măsura în care acestea se bazau pe schimb. Dar aceste limite nu constituie o lege a producţiei pur şi simplu. De îndată ce valoarea de schimb va înceta să fie o limită pentru producţia materială, limita acesteia fiind determinată de raportul dintre ea şi dezvoltarea generală a individului, istoria se va debarasa de toate aceste racile şi suferinţe. Dacă mai sus am văzut că banii lichidează limitele schimbului în natură generalizîndu-le, adică separînd total vînzarea de cumpărare *, mai departe vom vedea că *creditul* lichidează aceste limite ale valorificării capitalului de asemenea prin ridicarea lor la o formă cît mai generală, stabilind ca două perioade distincte perioadele de supraproducţie şi de subproducţie.

[2)] Cheltuieli de circulaţie. Timp de circulaţie şi timp de muncă. [Rotaţia capitalului şi valorificarea lui]

Valoarea pe care capitalul o creează în cursul unei perioade de circulaţie, al unei rotaţii, este egală cu valoarea creată în procesul de producţie, cu alte cuvinte ea este egală cu valoarea reprodusă plus valoarea nou creată. Indiferent dacă vom considera că rotaţia se încheie în momentul transformării mărfii în bani sau în momentul retransformării banilor în condiţii de producţie, rezultatul rotaţiei, exprimat fie în bani, fie în condiţii de producţie, este întotdeauna absolut egal cu valoarea creată în procesul de producţie. Transportarea fizică a produsului pe piaţă, noi o considerăm aici egală cu zero, sau, mai bine zis, o includem în procesul de producţie nemijlocit. Circulaţia economică a produsului începe abia după ce acesta a ajuns ca marfă pe piaţă ; abia atunci el circulă. Aici este vorba numai de deosebirile, determinaţiile şi momentele economice ale circulaţiei, şi nu de condiţiile fizice ale trecerii produsului finit, ca marfă, în faza a doua — faza

* Vezi *K. Marx*, op. cit., p. 85—87. — *Nota red.*

circulației ; tot atît de puțin ne interesează aici procesul tehnologic prin intermediul căruia materia primă a fost transformată în produs. Distanța mai mare sau mai mică ce-l desparte pe producător de piață etc. încă nu ne interesează aici.

Ceea ce vrem să constatăm în primul rînd este faptul că cheltuielile provenite din parcurgerea [de către capital] a diferitelor momente economice ca atare, *cheltuielile de circulație* ca atare, nu adaugă nimic la valoarea produsului, nu sînt cheltuieli generatoare de valoare, indiferent de munca pe care o implică. Ele nu sînt decît *scăzăminte* din valoarea *creată*. Dacă, din doi indivizi, fiecare ar fi producătorul produsului său, dar munca lor s-ar baza pe diviziunea muncii, astfel încît ei ar face schimb reciproc și folosirea produsului pentru satisfacerea trebuințelor lor ar depinde de acest schimb, în acest caz este evident că timpul necesar pentru efectuarea schimbului, adică pentru ca ei să se tocmească și să-și facă socotelile înainte de a cădea la învoială nu va adăuga absolut nimic nici la produsele lor, nici la valoarea de schimb a acestor produse.

Dacă *A* i-ar declara lui *B* că schimbul îi răpește atîta și atîta timp, *B* ar proceda la fel față de *A*. Fiecare dintre ei pierde cu efectuarea schimbului tot atîta timp cît și celălalt. Timpul efectuării schimbului le este comun. Dacă *A* ar cere pentru produsul său 10 taleri — echivalentul lui — și încă 10 taleri pentru timpul pe care trebuie să-l cheltuiască pentru a căpăta de la *B* acești 10 taleri, *B* ar spune că *A* este nebun de legat. Această pierdere de timp derivă din diviziunea muncii și din necesitatea schimbului. Dacă *A* și-ar produce singur toate cele necesare, el n-ar mai pierde o parte din timpul său pentru a face schimb cu *B* sau pentru a-și transforma produsul în bani, iar apoi banii din nou în produs.

Cheltuielile de circulație propriu-zise (și în comerțul cu bani [Geldgeschäft] ele capătă o mare dezvoltare autonomă) nu pot fi reduse la timp de muncă productiv. Dar prin natura lor, ele se limitează la timpul necesar pentru transformarea mărfii în bani și retransformarea banilor în marfă, adică la timpul necesar pentru trecerea capitalului dintr-o formă în cealaltă. Dacă *B* și *A* ar găsi că pot economisi timp luînd ca mijlocitor o terță persoană, pe *C*, care să-și consacre timpul acestui *proces de circulație* — în condițiile care s-ar crea, bunăoară, dacă ar exista un număr suficient de participanți la schimb, un număr suficient de subiecți ai proceselor de circulație, pentru ca timpul cheltuit pe rînd de fiecare dintre ei [cu operații de schimb] în decurs de un an să fie egal cu un an ; dacă fiecare individ ar trebui să cheltuiască pe rînd, să zicem, 1/50 anual cu actul de circulație, iar în total ar fi 50 de indivizi —, atunci s-ar putea ca un individ să-și consacre acestei ocupații tot timpul. Pentru acest om, dacă i s-ar plăti numai timpul de muncă

necesar, adică dacă el ar trebui să-și cedeze tot timpul în schimbul mijloacelor de subzistență, remunerația pe care ar primi-o ar reprezenta salariul. Dar dacă el ar pune la socoteală întregul său timp, plata pe care ar primi-o ar fi un echivalent, ar fi timp de muncă obiectivat. Acest individ nu ar adăuga nimic la valoare și nu ar face decît să împartă cu indivizii *A*, *B* etc. plusvaloarea lor. Aceștia ar avea de cîștigat de pe urma faptului că, potrivit ipotezei, s-ar micșora scăzămîntul din plusvaloarea lor [pentru operații de schimb]. (Capitalul nu este nici simplă cantitate, nici simplă operație, ci amîndouă deodată.)

Înșiși *banii* — [VI—22] în măsura în care sînt făcuți din metale nobile sau în care producția lor, bunăoară chiar în circulația banilor de hîrtie, este în genere legată de cheltuieli, adică în măsura în care ei înșiși necesită timp de muncă — nu adaugă nimic la valoarea obiectelor schimbate, la valorile lor de schimb; dimpotrivă, cheltuielile necesitate de producerea banilor reprezintă un scăzămînt din valorile ce se schimbă între ele, scăzămînt pe care participanții la schimb trebuie să-l suporte în mod proporțional. Costul [die Kostbarkeit] instrumentului de circulație, al instrumentului de schimb, nu exprimă decît *cheltuielile schimbului*. În loc să sporească valoarea, ele o reduc. Banii de aur și de argint, de pildă, sînt ei înșiși valori *asemenea celorlalte* (sînt valori nu ca bani) în măsura în care în ei este materializată muncă. Dar faptul că aceste valori servesc ca *mijloace de circulație* reprezintă un scăzămînt din avuția existentă.

Tot astfel stau lucrurile și cu cheltuielile de producție ale circulației capitalului. Circulația capitalului nu adaugă nimic la valorile existente. *Cheltuielile de circulație* ca atare *nu generează valoare*; ele reprezintă *cheltuielile pe care le implică realizarea valorilor*, sînt scăzăminte din aceste valori. *Circulația ca succesiune de transformări* prin care trece capitalul nu îi adaugă acestuia nimic sub raportul valorii, ci doar îl pune în *forma*-valoare. Valoarea potențială care prin intermediul circulației se transformă în bani este dată ca rezultat al procesului de producție. În măsura în care această serie de procese [care alcătuiesc circulația] se desfășoară în timp și implică cheltuieli, cheltuire de timp de muncă sau de muncă materializată, aceste *cheltuieli de circulație* reprezintă scăzăminte din cantitatea de valoare existentă.

Dacă considerăm cheltuielile de circulație egale cu zero, valoarea rezultată pe parcursul *unei* rotații a capitalului este egală cu valoarea creată în procesul de producție. Aceasta înseamnă că valoarea intrată în procesul de circulație este una și aceeași cu valoarea care iese din acest proces. Cel mult s-ar putea ca, datorită cheltuielilor de circulație, valoarea care iese din procesul de circulație să fie mai mică decît aceea care a intrat în el. Sub acest aspect, timpul de circulație nu adaugă ni-

mic la valoare ; timpul de circulație nu apare ca creator de valoare alături de timpul de muncă. Dacă în procesul de producție a fost creată o marfă în valoare de 10 l. st., pentru ca această marfă să fie echivalentă cu cele 10 l. st., adică cu valoarea ei existentă sub formă de bani, este nevoie de circulație. Cheltuielile reclamate de acest proces, de această metamorfoză, reprezintă un scăzămînt din valoarea mărfii. *Circulația capitalului reprezintă metamorfozele pe care le suferă valoarea parcurgînd diferitele faze. Timpul* necesar pentru desfășurarea normală a acestui proces face parte din *cheltuielile de producție ale circulației, diviziunii muncii, producției bazate pe schimb.*

Cele de mai sus se referă la o *singură rotație a capitalului,* la o singură parcurgere de către capital a acestor diferite momente ale procesului său. Procesul capitalului ca valoare are ca punct de plecare banii și ca punct final tot banii, numai că o cantitate mai mare de bani. Deosebirea este pur cantitativă. Formula *B—M—M—B* a căpătat astfel un conținut. Dacă urmărim circulația capitalului pînă la acest punct, ajungem din nou la punctul de plecare. Capitalul s-a retransformat în bani. Dar acum a devenit totodată o necesitate, o condiție pentru acești bani ca ei să redevină capital, ca prin cumpărare de muncă și prin parcurgerea procesului de producție să devină bani ce se înmulțesc și se conservă. Forma bănească a capitalului nu este decît *o* simplă formă, una din numeroasele forme prin care trece capitalul în procesul metamorfozei sale.

Dar dacă considerăm acest punct nu ca punct final, ci — așa cum trebuie să-l considerăm aici — ca punct intermediar, sau ca un nou punct de plecare, determinat, la rîndul său, de procesul de producție ca punct final efemer și ca punct de plecare doar aparent, reiese clar că retransformarea valorii existente sub formă de bani în valoare care parcurge un proces, care intră în procesul de producție, adică *reînnoirea procesului de producție,* poate avea loc numai după ce s-a încheiat acea fază din procesul de circulație care e distinctă de procesul de producție.

A doua rotație a capitalului, retransformarea banilor în capital ca atare, sau reînnoirea procesului de producție, depinde de timpul de care are nevoie capitalul pentru a-și efectua circulația, cu alte cuvinte depinde de *timpul de circulație* a capitalului, distinct aici de *timpul de producție.* Deoarece însă am văzut că valoarea totală creată de capital (atît valoarea reprodusă, cît și cea nou creată), care ca atare se realizează în procesul de circulație, este determinată exclusiv de procesul de producție, înseamnă că suma valorilor care pot fi create într-o anumită perioadă de timp depinde de numărul repetărilor procesului de producți în această perioadă. Or, repetarea procesului de producție depinde de timpul de circulație, care este egal cu viteza de circulație. Cu cît circulația este mai rapidă, cu cît timpul de circulație este mai scurt, cu atît

mai mare este frecvenţa cu care acelaşi capital poate să repete procesul de producţie. Prin urmare, suma valorilor (deci şi a plusvalorilor, deoarece capitalul pune întotdeauna munca necesară numai ca muncă necesară pentru supramuncă) create într-un anumit ciclu de rotaţii ale capitalului este *direct proporţională cu timpul de muncă şi invers proporţională cu timpul de circulaţie.* Valoarea totală creată într-un anumit ciclu (deci şi suma plusvalorilor create în această perioadă) este egală cu timpul de muncă înmulţit cu numărul rotaţiilor capitalului.

Cu alte cuvinte, plusvaloarea creată de capital nu mai este determinată acum pur şi simplu de supramunca pe care el şi-o însuşeşte în procesul de producţie, ci de coeficientul procesului de producţie, adică de cifra care exprimă frecvenţa reluării acestuia din urmă într-un interval de timp dat. Acest coeficient este însă determinat de timpul de circulaţie de care are nevoie capitalul pentru efectuarea unei rotaţii. Prin urmare, suma valorilor (şi a plusvalorilor) este determinată de valoarea creată pe parcursul unei rotaţii, înmulţită cu numărul rotaţiilor efectuate într-un anumit interval de timp. O rotaţie a capitalului este egală cu timpul de producţie plus timpul de circulaţie. Dacă considerăm timpul de circulaţie ca o mărime dată, timpul total necesar pentru efectuarea unei rotaţii va depinde de timpul de producţie. Dacă timpul de producţie este mărimea dată, durata unei rotaţii va depinde de timpul de circulaţie. Timpul de circulaţie, în măsura în care determină masa totală a timpului de producţie într-un interval de timp dat, în măsura în care de el depinde repetarea procesului de producţie, reînnoirea lui în decursul unei perioade date, este deci el însuşi un moment al producţiei sau, mai bine zis, el apare ca limită a producţiei.

Natura capitalului, natura producţiei bazate pe capital, face ca timpul de circulaţie să devină un moment determinant pentru timpul de muncă, pentru crearea de valoare. Consecinţa este negarea autonomiei timpului de muncă, procesul de producţie însuşi apărînd ca determinat de schimb, astfel încît raportul social şi dependenţa de acest raport figurează în procesul de producţie nemijlocit nu numai ca moment material, ci şi ca moment *economic,* ca determinare de formă. Nivelul maxim al circulaţiei — limita reînnoirii procesului de producţie prin intermediul circulaţiei — este în mod evident determinat de durata timpului de producţie pe parcursul unei rotaţii.

Să presupunem că procesul de producţie al unui anumit capital, adică timpul de care are el nevoie pentru a-şi reproduce valoarea şi a crea plusvaloare (cu alte cuvinte timpul necesar pentru producerea unei cantităţi de produs echivalente cu valoarea totală a capitalului producător + plusvaloarea) durează trei luni. Aceasta înseamnă că în nici un caz capitalul nu şi-ar putea reîua procesul de producţie sau de valorificare mai frecvent decît de patru ori pe an. Numărul maxim de rotaţii

ale capitalului ar fi patru rotații pe an, adică în acest caz între sfîrșitul unei faze de producție și începutul fazei următoare nu ar interveni nici o pauză. Numărul maxim de rotații ar corespunde existenței unei continuități perfecte a procesului de producție, astfel încît de îndată ce produsul ar fi gata confecționat, o nouă cantitate de materie primă s-ar transforma în produs. Această continuitate nu s-ar limita doar la cadrul unei singure [VI—23] faze de producție, ci ar avea loc o *neîntreruptă succedare a acestor faze*.

Să presupunem acum că la sfîrșitul fiecărei faze capitalul ar avea nevoie de o lună timp de circulație pentru a se retransforma în condiții de producție, astfel încît n-ar putea efectua decît trei rotații pe an. În primul caz, numărul rotațiilor este egal cu 1 fază înmulțită cu 4, sau cu 12 luni împărțite la 3. Cantitatea maximă de valoare creată de capital într-un interval de timp dat este echivalentă cu mărimea acestui interval de timp împărțită la durata procesului de producție (la timpul de producție). În cazul al doilea, capitalul ar efectua numai trei rotații pe an; procesul de valorificare s-ar repeta numai de trei ori. Numărul proceselor de valorificare ale acestui capital ar fi deci 12 : 4 = 3. Divizorul este aici timpul total de circulație de care are nevoie capitalul — 4 luni; sau timpul de circulație de care are nevoie capitalul pentru o singură fază de producție [adică 1 lună], înmulțit cu numărul care exprimă durata timpului de circulație într-un interval de un an [adică înmulțit cu 4].

În primul caz, numărul rotațiilor este egal cu 12 luni, cu un an, adică cu timpul dat, împărțit la timpul unei faze de producție, sau la durata timpului de producție însuși. În cazul al doilea, el este egal cu același timp împărțit la timpul [total] de circulație. Gradul maxim de valorificare a capitalului și de continuitate a procesului de producție apare atunci cînd timpul de circulație este presupus a fi egal cu zero; aceasta înseamnă deci că sînt înlăturate condițiile în care produce capitalul, că este înlăturată limitarea sa de către timpul de circulație, necesitatea de a parcurge diferitele faze ale metamorfozei lui. O tendință necesară a capitalului este aceea de a reduce la zero timpul de circulație, adică de a se suprima pe sine însuși, deoarece numai datorită capitalului timpul de circulație devine un moment determinant al timpului de producție. Aceasta echivalează cu suprimarea necesității schimbului, a banilor și a diviziunii muncii bazate pe schimb și pe bani, echivalează cu suprimarea capitalului însuși.

Să facem deocamdată abstracție de transformarea plusvalorii în capital adițional; vom vedea că un capital de 100 de taleri, care în procesul de producție ar produce o plusvaloare de 4% la capitalul total, s-ar reproduce în primul caz de patru ori și ar da la sfîrșitul anului o plusvaloare de 16%. La sfîrșitul anului, capitalul ar fi egal cu 116 taleri. Ar fi ace-

lași lucru ca și cum un capital de 400 de taleri ar efectua o singură rotație pe an, avînd aceeași plusvaloare de 4%. Corespunzător producției totale de mărfuri și de valori, plusvaloarea [la patru rotații pe an] s-ar împătri. În cazul al doilea, un capital de 100 de taleri ar crea o plusvaloare de numai 12%, iar la sfîrșitul anului capitalul total ar fi egal cu 112 taleri. Cît privește produsul total, atît sub raportul valorilor, cît și sub raportul valorilor de întrebuințare, diferența este aici și mai însemnată. În primul caz, de pildă, la un capital de 100 de taleri se transformă în cizme o cantitate de piele în valoare de 400 de taleri, iar în cel de-al doilea — o cantitate în valoare de numai 300 de taleri.

De aceea, valorificarea totală a capitalului este determinată de durata fazei de producție — pe care aici o mai considerăm încă identică cu timpul de muncă — înmulțită cu numărul rotațiilor sau al repetărilor acestei faze de producție într-un interval de timp dat. Dacă rotațiile ar fi determinate numai de durata unei faze de producție, valorificarea totală ar fi determinată pur și simplu de numărul fazelor de producție cuprinse în respectivul interval de timp ; cu alte cuvinte, rotațiile ar fi în mod absolut determinate de însuși timpul de producție. Aceasta ar fi *maximum de valorificare*. De aici reiese clar că timpul de circulație, considerat în mod absolut, reprezintă un scăzămînt din maximul de valorificare, diminuează valorificarea absolută. De aceea este imposibil ca o viteză de circulație sau o reducere a timpului de circulație să poată duce la o valorificare mai mare decît cea determinată de însăși faza de producție. Viteza de circulație, dacă ar crește la ∞, ar putea, cel mult, să reducă timpul de circulație la zero, adică să-l suprime. De aceea timpul de circulație nu poate fi un moment creator de valoare pozitiv, căci suprimarea lui — circulația fără timp de circulație — ar însemna maximum de valorificare, negarea lui ar echivala cu maximum de afirmare a productivității capitalului. {Productivitatea capitalului în calitate de capital nu se confundă cu forța productivă, care sporește cantitatea valorilor de întreținere ; ea — productivitatea capitalului — este capacitatea sa de a crea valori, gradul în care el produce valoare.} Productivitatea totală a capitalului este egală cu durata unei faze de producție înmulțită cu numărul repetărilor acesteia într-un interval de timp dat. Or, numărul acestor repetări este determinat de timpul de circulație.

Să presupunem că un capital de 100 de taleri face 4 rotații pe an, adică realizează de 4 ori procesul de producție ; în acest caz, dacă plusvaloarea reprezintă de fiecare dată 5%, plusvaloarea creată pînă la sfîrșitul anului ar fi egală cu 20 de taleri la un capital de 100 de taleri ; pe de altă parte, la un capital de 400 de taleri care efectuează o rotație pe an cu aceeași rată procentuală, plusvaloarea ar fi de asemenea egală cu 20 de taleri. Prin urmare, un capital de 100 de taleri care face 4 rotații pe an aduce un profit de 20%, în timp ce un capital de patru ori

mai mare care face o singură rotație aduce un profit de numai 5%. (La o analiză aprofundată vom constata imediat că plusvaloarea este aici absolut identică.) Reiese deci că mărimea capitalului poate fi înlocuită cu viteza de circulație, iar viteza de circulație — cu mărimea capitalului. În felul acesta se creează aparența că timpul de circulație este, în sine, productiv. De aceea se impune ca, pe baza exemplului de față, să clarificăm această problemă.

Se mai ridică și o altă problemă : dacă 100 de taleri fac patru rotații pe an și aduc de fiecare dată, să zicem, 5%, înseamnă că la începutul celei de-a doua rotații procesul de producție ar putea reîncepe cu 105 taleri, iar produsul ar reprezenta 110 1/4 taleri ; la începutul celei de-a treia rotații capitalul ar fi egal cu 110 1/4 taleri, iar produsul ar reprezenta 115 61/80 taleri ; la începutul celei de-a patra rotații capitalul reprezintă 115 61/80 taleri, iar la sfîrșitul ei — 121 881/1 600. Cifrele propriu-zise nu contează aici. Ceea ce contează este că dacă un capital de 400 de taleri nu face decît 1 rotație pe an, avînd o rată a profitului de 5%, profitul nu poate fi decît de 20 de taleri ; și, dimpotrivă, dacă un capital de patru ori mai mic face 4 rotații pe an cu aceeași rată a profitului, profitul lui va fi mai mare cu 1+881/1 600 taleri. Reiese deci că, datorită exclusiv factorului rotație — datorită repetării —, adică datorită unui factor determinat de timpul de circulație sau, mai bine zis, determinat de *circulație*, valoarea nu numai că se realizează, dar chiar crește în mod absolut. Această problemă trebuie și ea studiată mai îndeaproape.

Timpul de circulație exprimă doar viteza de circulație ; viteza de circulație nu este altceva decît limita pe care o ridică circulația. *Circulația fără timp de circulație* — adică trecerea capitalului dintr-o fază în alta cu rapiditatea cu care se succed noțiunile — ar reprezenta maximum, adică ar face ca reluarea procesului de producție să coincidă cu încheierea lui.

Actul de schimb – iar operațiile economice prin intermediul cărora se efectuează circulația se reduc la o succesiune de acte de schimb pînă la punctul în care capitalul se raportează nu ca marfă la bani sau ca bani la marfă, ci ca valoare la valoarea sa de întrebuințare specifică, la muncă, — actul de schimb al valorii într-o formă pe valoare în altă formă, al banilor pe marfă sau al mărfii pe bani (iar acestea din urmă reprezintă momentele circulației simple) pune valoarea unei mărfi în altă marfă, realizînd-o astfel ca valoare de schimb ; sau pune mărfurile în calitate de echivalente. Actul de schimb *pune* deci *valorile* în măsura în care ele există ca premise ; el realizează *determinarea* ca valori a obiectelor de schimb. Dar un act care pune marfa ca *valoare*, sau, ceea ce este același lucru, care face din altă marfă *echivalentul* celei dintîi, sau, ceea ce înseamnă iarăși unul și același lucru, care stabilește *echivalența* ambelor mărfuri, — un asemenea act nu adaugă, evident, nimic la valoarea

propriu-zisă, după cum nici semnul ± nu mărește și nu micșorează cifra care îi urmează.

Cînd iau 4 cu semnul + sau —, în această operație cifra 4 rămîne, independent de semn, egală cu sine însăși ; ea nu se transformă nici în 3, nici în 5. Tot astfel, atunci cînd [VI—24] schimb pe 6 pence un pfund de bumbac în valoare de 6 pence, el este pus ca valoare, și de asemenea se poate spune că cele 6 pence sînt puse ca valoare într-un pfund de bumbac ; cu alte cuvinte, timpul de muncă conținut în cele 6 pence (considerate aici ca *valoare*) este exprimat acum într-o altă materializare a aceluiași timp de muncă. Deoarece însă prin intermediul actului de schimb atît pfundul de bumbac, cît și cele 6 pence de aramă sînt echivalate cu valoarea lor, este imposibil ca de pe urma acestui schimb să crească cantitativ valoarea bumbacului, valoarea celor 6 pence, sau suma valorilor lor.

Ca relație între echivalente, schimbul nu modifică decît forma, realizează valorile care există în mod potențial, realizează prețurile, dacă vreți. Stabilirea unei relații între echivalente, bunăoară stabilirea ca echivalente a mărfurilor *a* și *b*, nu poate să mărească valoarea mărfii *a*, deoarece este un act în cadrul căruia marfa *a* se ia ca egală cu propria ei valoare, adică nu se ia ca ceva inegal cu această valoare ; inegală îi este numai sub raportul formei, deoarece, înainte, ea — marfa — nu fusese pusă ca valoare ; în același timp, stabilirea ca echivalente este un act prin intermediul căruia valoarea mărfii *a* este considerată egală cu valoarea mărfii *b*, iar valoarea mărfii *b* este considerată egală cu valoarea mărfii *a*. Suma valorilor schimbate între ele este egală cu valoarea mărfii *a* plus valoarea mărfii *b*. Fiecare din aceste mărfuri rămîne egală cu propria ei valoare ; prin urmare, suma lor este egală cu suma valorilor lor. De aceea, schimbul, ca *relație între echivalente*, este prin natura sa inapt să mărească suma valorilor sau valoarea mărfurilor schimbate. (Faptul că în cazul schimbului pe muncă lucrurile stau altfel se explică prin aceea că valoarea de întrebuințare a muncii este ea însăși *creatoare de valoare*, dar aceasta nu se leagă nemijlocit de valoarea de schimb a muncii.)

Așa cum o operație de schimb nu poate mări valoarea bunului schimbat, tot astfel nici o sumă de operații de schimb nu poate face acest lucru.

{Această problemă trebuie în mod imperios elucidată, deoarece repartizarea plusvalorii între capitaluri, *decontarea* plusvalorii totale între diferitele capitaluri — această operație economică *secundară* — generează fenomene care în economia politică obișnuită sînt confundate cu operațiile primare.}

Indiferent dacă eu repet un act necreator de valoare o dată sau de mai multe ori, de pe urma acestei repetări it cannot change its nature *. Un act necreator de valoare nu poate niciodată să devină, prin repetare, un act creator de valoare. De pildă, 1/4 exprimă o anumită proporție. Dacă transform acest 1/4 într-o fracție zecimală, adică dacă îl fac egal cu 0,25, i se modifică forma. Dar această schimbare de formă nu-i modifică valoarea. Tot astfel, dacă transform o marfă în bani sau bani într-o marfă, valoarea rămîne aceeași, forma însă se modifică.

Este clar, așadar, că, reducîndu-se la o serie de operații de schimb între echivalente, circulația nu poate spori valoarea mărfurilor aflate în circulație. De aceea, dacă efectuarea acestei operații necesită timp de muncă, adică dacă în acest scop trebuie să fie consumate valori (căci orice consum de valori se reduce la un consum de timp de muncă sau de timp de muncă materializat, de produse), dacă, prin urmare, circulația implică cheltuieli, iar timpul de circulație reclamă o cheltuire de timp de muncă, aceasta reprezintă un scăzămînt, o diminuare relativă a valorilor aflate în circulație, o depreciere a lor echivalentă cu suma cheltuielilor de circulație.

Dacă ne închipuim doi lucrători — un pescar și un vînător — care fac schimb între ei, este evident că timpul pe care îl pierd amîndoi cu operația de schimb nu aduce nici pește, nici vînat, ci este un scăzămînt din timpul în care amîndoi pot crea valori, unul să prindă pește, iar celălalt să vîneze, materializîndu-și astfel timpul de muncă în valori de întrebuințare. Dacă pescarul ar dori ca vînătorul să-i acopere această pierdere fie dîndu-i mai mult vînat, fie primind mai puțin pește, acesta din urmă ar fi la fel de îndreptățit să ridice aceleași pretenții. Pierderea i-ar afecta pe amîndoi. Aceste cheltuieli de circulație, cheltuieli de schimb, ar putea să figureze numai ca un scăzămînt din producția totală a ambilor lucrători, din totalul valorilor create de ei. Dacă ei ar însărcina o terță persoană, pe *C*, cu efectuarea acestui schimb, fără a mai pierde astfel direct timp de muncă în acest scop, fiecare dintre ei ar trebui să cedeze mijlocitorului *C* o parte corespunzătoare din produsul său. În felul acesta ei ar putea să obțină doar o reducere a pierderii. Dacă însă ei ar lucra ca proprietari colectivi, n-ar mai avea loc un schimb, ci un consum colectiv. Rezultatul ar fi dispariția cheltuielilor de schimb. Nu diviziunea muncii [în general] ar fi cea care ar dispărea, ci diviziunea muncii bazată pe schimb. De aceea J. St. *Mill* greșește atunci cînd consideră cheltuielile de circulație ca *preț necesar al diviziunii muncii* **. Ele nu sînt altceva decît prețul diviziunii spontane a muncii, bazată nu pe proprietatea colectivă, ci pe cea privată.

---

* — el nu-și poate schimba natura. — *Nota trad.*

** Vezi volumul de față, p. 104. — *Nota red.*

Cheltuielile de circulație ca atare, adică consumul de timp de muncă sau de timp de muncă materializat, de valori, reclamat de operația de schimb sau de o serie de operații de schimb, reprezintă deci un scăzămînt fie din timpul afectat producției, fie din valorile create în producție. Cheltuielile de circulație nu pot spori niciodată valoarea. Ele țin de *faux frais de production* *, iar aceste faux frais de production fac parte din cheltuielile imanente ale producției bazate pe capital. Negustoria [das Kaufmannsgeschäft], iar într-o măsură și mai mare comerțul cu bani [das Geldgeschäft] propriu-zis — în măsura în care nu presupun altceva decît operațiile circulației ca atare, adică, de pildă, stabilirea prețurilor (măsurarea și calcularea valorilor), și în genere efectuează aceste operații de schimb ca o funcție devenită de sine stătătoare datorită diviziunii muncii, întruchipează această funcție a procesului de ansamblu al capitalului — nu reprezintă decît les faux frais de production ale capitalului. În măsura în care reduc aceste faux frais, ele adaugă ceva la producție, dar nu pentru că ar crea valoare, ci pentru că diminuează negarea valorilor create. Dacă ar îndeplini numai asemenea funcții, ele ar reprezenta întotdeauna doar minimum de faux frais de production. Dacă oferă producătorilor posibilitatea de a crea mai multe valori decît ar putea ei să creeze fără o asemenea diviziune a muncii, și anume atît de multe, încît după plata acestei funcții să mai rămînă un oarecare surplus, înseamnă că, de fapt, ele măresc producția. Valorile însă cresc aici nu pentru că operațiile de circulație ar fi creat valoare, ci pentru că au absorbit mai puțină valoare decît ar fi absorbit în alt caz. Dar aceste operații de circulație reprezintă o condiție necesară pentru producția bazată pe capital.

Timpul pe care un capitalist îl pierde cu efectuarea schimbului nu este, ca atare, un scăzămînt din timpul de muncă. El este capitalist, adică reprezentant al capitalului, capital personificat numai în măsura în care se raportează la muncă ca la muncă străină, își apropriază timp de muncă străin și-l generează. Prin urmare, în măsura în care *absorb timpul capitalistului,* cheltuielile de circulație nu există. Timpul capitalistului apare ca *timp superfluu,* ca *timp de non-muncă,* ca timp ce *nu creează valoare,* deși capitalul este acela care realizează valoarea creată. Faptul că muncitorul trebuie să presteze supramuncă nu înseamnă altceva decît că capitalistul nu este obligat să muncească, timpul său definindu-se ca timp de non-muncă, întrucît el nu lucrează nici măcar *timpul de muncă necesar.* Muncitorul este nevoit să presteze supramuncă pentru a căpăta posibilitatea de a materializa, de a realiza, adică de a obiectiva timpul de muncă necesar pentru reproducerea sa. De aceea, pe de altă parte, chiar și *timpul de muncă necesar* al capitalistului este *timp liber,* timp de care

* — cheltuielile neproductive de producție. — *Nota trad.*

nu e nevoie pentru subzistența nemijlocită. Întrucît orice *timp liber* este timp destinat dezvoltării libere, înseamnă că capitalistul uzurpă *timpul liber* creat de muncitori pentru societate, adică uzurpă civilizația, și în acest sens Wade are perfectă dreptate atunci cînd identifică capitalul cu civilizația *.

Timpul de circulație, în măsura în care afectează timpul capitalistului ca atare, ne interesează sub raport economic cam tot atît cît ne interesează timpul pe care el îl petrece cu metresa sa. Și dacă timpul înseamnă bani, rezultă că, din punctul de vedere al capitalului, aceasta se referă numai la timpul de muncă străin, care reprezintă realmente, în sensul cel mai propriu al cuvîntului, banii capitalului. În ceea ce privește capitalul ca atare, timpul de circulație poate să coincidă cu timpul de muncă numai în sensul că el întrerupe intervalul în decursul căruia capitalul își poate apropria timp de muncă străin ; și este clar că această depreciere relativă a capitalului nu poate să sporească, ci doar să diminueze valorificarea lui. Sau timpul de circulație coincide cu timpul de muncă în sensul că circulația cere din partea capitalului cheltuire de timp de muncă străin obiectivat, cheltuire de valori. [VI—25] (De pildă, atunci cînd capitalul trebuie să plătească unui alt capital, care își asumă această funcție.) În ambele cazuri, timpul de circulație contează numai în măsura în care înseamnă suprimare, negare de timp de muncă străin, fie pentru că întrerupe procesul de apropriere de către capital a acestui timp de muncă străin, fie pentru că silește capitalul să consume o parte din valorile create pentru a efectua operațiile de circulație, adică pentru a se afirma în calitate de capital. (Trebuie făcută o distincție netă între acest consum și consumul personal al capitalistului.)

Timpul de circulație contează numai ca negație, ca limită în raportul său cu timpul de producție al capitalului, dar acesta este timpul în care capitalul generează și își apropriază muncă străină, timp de muncă străin. Cei care consideră timpul cheltuit de capitalist în vederea circulației drept timp creator de valoare sau chiar de plusvaloare comit cea mai mare eroare. Capitalul ca atare nu are nici un timp de muncă în afara timpului său de producție. Capitalistul nu ne interesează aici cîtuși de puțin altfel decît în calitatea sa de capital [personificat]. Și chiar și în această calitate el nu funcționează decît în cadrul procesului de ansamblu [al tuturor capitalurilor în interacțiunea lor reciprocă] pe care trebuie să-l examinăm. Altminteri s-ar putea crea impresia că *capitalistul ar fi în drept să pretindă o compensație pentru timpul în care el nu cîștigă bani ca muncitor salariat al unui alt capitalist* sau pentru faptul că el *pierde acest timp,* care ar face parte din cheltuielile de producție. Timpul pe care el îl pierde sau îl folosește în calitate de capitalist este

* Vezi volumul de față, p. 73—74. — *Nota red.*

în genere — din acest punct de vedere — *timp pierdut*, timp irosit. Aşa-zisul *timp de muncă al capitalistului*, care, spre deosebire de timpul de muncă al muncitorului, ar trebui să constituie baza *profitului* său, ca salariu sui generis, urmează să fie analizat ulterior.

În măsura în care au vreo legătură cu comerţul, transportul etc. sînt foarte frecvent incluse în cheltuielile de circulaţie propriu-zise. Aducînd produsul pe piaţă, comerţul îi conferă acestuia o formă nouă. Ce-i drept, el nu modifică decît fiinţarea acestuia în spaţiu. Dar pe noi modul în care se schimbă forma nu ne interesează. Comerţul conferă produsului o nouă valoare de întrebuinţare (şi acest lucru e valabil [pentru întregul comerţ], de sus pînă jos, inclusiv pînă la negustorul cu amănuntul, care cîntăreşte, măsoară, ambalează şi în felul acesta dă produsului o formă care-l face apt de consum) ; or, această nouă valoare de întrebuinţare reclamă timp de muncă, fiind astfel, totodată, valoare de schimb. Aducerea produsului pe piaţă face parte din însuşi procesul de producţie. Produsul devine marfă abia cînd se află în circulaţie, pe piaţă.

[3) Storch despre circulaţia capitalului.] *Capitalul circulant — caracteristică generală a capitalului. Anul ca măsură a rotaţiilor capitalului circulant*

{„În fiecare ramură industrială întreprinzătorii devin vînzători de produse, în timp ce tot restul naţiunii, iar adesea chiar şi naţiuni străine sînt cumpărătorii acestor produse... Mişcarea constantă şi mereu repetată a *capitalului circulant*, care pleacă de la întreprinzător şi se reîntoarce la el sub forma iniţială, poate fi comparată cu un cerc ; de aici denumirea de circulant, pe care o poartă capitalul, şi de circulaţie, pe care o poartă mişcarea sa" (*Storch*, „Cours d'économie politique". Tome I, Paris, 1823, p. 404—405).

„În sensul cel mai larg, circulaţia cuprinde mişcarea oricărei mărfi care constituie obiectul unui schimb" (p. 405). „Circulaţia se efectuează prin intermediul actelor de schimb... Odată cu apariţia banilor, mărfurile nu se mai schimbă între ele, ci se vînd" (p. 405—406). „Pentru ca o marfă să se afle în circulaţie, este suficient să fie oferită... Avuţie în circulaţie — iată ce este *marfa*" (p. 407). „Comerţul nu reprezintă decît o parte din circulaţie ; el cuprinde numai cumpărările şi vînzările făcute de comercianţi ; circulaţia cuprinde cumpărările şi vînzările efectuate de toţi întreprinzătorii şi chiar de toţi... locuitorii" (p. 408).

„Numai atîta timp cît *cheltuielile* de circulaţie sînt indispensabile pentru *aducerea mărfurilor la consumator,* circulaţia este reală şi măreşte *valoarea lor* şi a produsului anual. Din momentul în care depăşeşte această limită, circulaţia devine superfluă şi nu mai contribuie cu nimic la îmbogăţirea naţiunii" (p. 409). „În ultimii ani am văzut în Rusia, la St. Petersburg, exemple de circulaţie superfluă. Situaţia precară a comerţului exterior i-a determinat pe negustori să dea o altă întrebuinţare capitalurilor lor inactive ; nemaiputîndu-le folosi în importul de mărfuri străine şi exportul de mărfuri autohtone, ei şi-au propus să obţină profituri din cumpărarea şi revinderea mărfurilor aflate pe piaţa locală. Imense cantităţi de zahăr, cafea, fibre de cînepă, fier etc. au trecut

rapid din mînă în mînă, adesea întîmplîndu-se ca o marfă să-şi schimbe de douăzeci de ori proprietarul, fără ca măcar să iasă din depozit. O asemenea circulaţie oferă negustorilor toate posibilităţile proprii unui joc de hazard, numai că, în timp ce pe unii îi îmbogăţeşte, pe alţii îi ruinează, iar avuţia naţională nu cîştigă de aici nimic. La fel stau lucrurile şi în circulaţia monetară... O asemenea circulaţie superfluă, bazată exclusiv pe simple variaţii de preţ, *se numeşte agiotaj*" (p. 410—411). „Circulaţia prezintă avantaje pentru societate numai dacă este necesară aducerii mărfii la consumator. Orice drum ocolit, orice întîrziere, orice schimb intermediar care nu este absolut necesar în acest scop sau care nu contribuie la *reducerea cheltuielilor de circulaţie* prejudiciază avuţia naţională, ridicînd inutil preţul mărfurilor" (p. 411).

„Circulaţia este cu atît *mai productivă*, cu cît se efectuează *mai rapid*, adică cu cît reclamă mai puţin timp pentru a-l debarasa pe întreprinzător de produsul finit pe care el îl pune în vînzare şi pentru a-i readuce capitalul sub forma sa iniţială" (p. 411). „Întreprinzătorul poate să reînceapă producţia numai după ce a vîndut produsul finit şi a investit preţul obţinut în cumpărarea de noi materii prime şi în plata unor noi salarii ; prin urmare, cu cît mai prompt va ajunge circulaţia la aceste două rezultate, cu atît mai curînd va fi întreprinzătorul în măsură să-şi reînceapă producţia şi cu atît mai multe vor fi produsele pe care le va furniza capitalul său într-un interval de timp dat" (p. 411—412). „Naţiunea, al cărei capital circulă cu o viteză suficientă pentru a putea reveni de mai multe ori pe an în mîinile aceluia care l-a pus pentru prima oară în mişcare, se află în aceeaşi situaţie cu agricultorul din ţările cu climă favorabilă, care poate să scoată de pe acelaşi teren trei sau patru recolte pe an" (412—413). „O circulaţie lentă scumpeşte bunurile de consum 1) indirect, prin reducerea masei de mărfuri care ar putea să existe ; 2) direct, deoarece cît timp produsul se află în circulaţie, *valoarea lui creşte progresiv* datorită rentelor la capitalul cheltuit pentru producerea lui ; cu cît mai lentă este circulaţia, cu atît mai multe sînt rentele care se acumulează, ceea ce face să crească inutil preţul mărfurilor". „Mijloacele de scurtare şi accelerare a circulaţiei : 1) delimitarea unei clase de lucrători care să se ocupe exclusiv cu comerţul ; 2) facilităţi de transport ; 3) banii ; 4) creditul" (p. 413).}

Circulaţia simplă consta dintr-o multitudine de acte de schimb simultane sau succesive. Unitatea lor, considerată ca circulaţie, exista, la drept vorbind, numai din punctul de vedere al observatorului. (Schimbul poate fi întîmplător şi are — mai mult sau mai puţin — un asemenea caracter acolo unde se limitează la schimbul de surplusuri şi nu include ansamblul procesului de producţie.) În circulaţia capitalului avem o serie de operaţii de schimb, de acte de schimb, fiecare dintre ele reprezentînd faţă de celelalte un moment calitativ, un moment al reproducerii şi creşterii capitalului. Avem aici un sistem de acte de schimb care nu este altceva decît schimb de substanţă în măsura în care considerăm valoarea de întrebuinţare şi ca succesiune de forme, în măsura în care considerăm valoarea ca atare. Produsul se raportează la marfă, ca valoarea de întrebuinţare la valoarea de schimb ; în acelaşi mod se raportează marfa la bani. Aici un şir atinge punctul său culminant. Banii se raportează la marfa în care se retransformă, ca valoarea de schimb la valoarea de întrebuinţare ; cu atît mai mult se raportează în acest fel banii la muncă.

[VI—26] Întrucît în fiecare moment al procesului însuşi capitalul reprezintă posibilitatea trecerii sale în faza următoare, deci posibilitatea întregului proces care exprimă actul vital al capitalului, fiecare din aceste momente este potenţial capital — deci capital-marfă, capital bănesc — alături de valoarea pusă în calitate de capital în procesul de producţie. Marfa poate să reprezinte capital atîta timp cît ea se poate transforma în bani şi poate deci să cumpere muncă salariată (supramuncă). Aşa stau lucrurile sub *aspectul formal*, care îşi are rădăcinile în circulaţia capitalului. Sub aspect material, marfa rămîne capital atîta timp cît ea reprezintă materie primă (propriu-zisă sau semifabricate), unelte, mijloace de subzistenţă pentru muncitori. Fiecare din aceste forme este capital potenţial. Banii sînt, pe de o parte, capital realizat, capital ca valoare realizată. Sub acest aspect, banii (consideraţi ca punct final al circulaţiei, în care ei trebuie să fie consideraţi şi ca punct de plecare) sînt capitalul κατ' ἐξοχήν *. Pe de altă parte însă, ei apar iarăşi în calitate de capital în special în raport cu procesul de producţie, în măsura în care se schimbă pe muncă vie. În schimbul de bani pe marfă efectuat de capitalist (noi cumpărări de materie primă etc.), banii apar, dimpotrivă, nu în calitate de capital, ci ca mijloc de circulaţie, ca mijlocire absolut efemeră, cu ajutorul căreia capitalistul îşi schimbă produsul pe elementele lui constitutive.

Circulaţia nu este pentru capital o operaţie pur exterioară. Aşa cum el devine capital abia în cadrul procesului de producţie, datorită căruia valoarea se perpetuează şi creşte, tot astfel el revine la *forma* pură a valorii — în care se şterg atît urmele devenirii sale, cît şi fiinţarea sa specifică în valoarea de întrebuinţare — numai prin intermediul primului act al circulaţiei, în timp ce repetarea procesului de producţie, adică a procesului vital al capitalului, este posibilă numai prin intermediul celui de-al doilea act al circulaţiei, care constă în schimbul de bani pe condiţii de producţie şi constituie introducerea la actul producţiei. Circulaţia intră, aşadar, *în* conceptul de capital. Şi dacă iniţial banii sau munca acumulată apăreau ca premisă *înaintea* schimbului pe muncă liberă, dar autonomia aparentă a momentului obiectiv al capitalului în raport cu munca era suprimată, iar munca obiectivată, existentă autonom sub formă de valoare, apărea în toate privinţele ca *produs al muncii străine*, ca *produs înstrăinat* al muncii înseşi, acum capitalul este doar premisa propriei sale circulaţii (capitalul în calitate de bani era premisa devenirii sale ca capital, dar, ca rezultat al valorii care a absorbit şi asimilat muncă vie el apărea ca punct de plecare al *circulaţiei capitalului*, şi nu al circulaţiei în general), aşa încît capitalul ar exista independent şi indiferent chiar şi *fără* acest proces. Dar *acum succesiunea de metamorfoze pe care*

* — prin excelenţă. — *Nota trad.*

trebuie să le sufere capitalul constituie o condiție a însuși *procesului de producție* în aceeași măsură în care este și rezultatul lui.

De aceea, în realitate, capitalul apare ca o serie de rotații efectuate într-o *perioadă* dată. El nu mai este *o rotație*, o [perioadă de] circulație, ci generare de rotații, generarea întregului proces de circulație. Însăși crearea de valoare de către capital apare ca fiind condiționată de circulație (iar valoarea este capital numai în calitate de valoare care se perpetuează și se înmulțește) : 1) sub raport calitativ, întrucît, fără a trece prin faza circulației, capitalul nu poate să reînceapă faza producției ; 2) sub raport *cantitativ*, întrucît masa de valori create de capital depinde de numărul rotațiilor sale într-o perioadă dată ; 3) întrucît, așadar, timpul de circulație este sub ambele aspecte un principiu limitativ, o barieră a timpului de producție, și viceversa. De aceea capitalul este esențialmente *capital circulant*. Dacă în atelierul în care are loc procesul de producție capitalul se prezintă ca proprietar și stăpîn, în schimb, pe planul circulației el apare ca dependent și condiționat de conexiunea socială, care, din punctul de vedere la care ne mai aflăm acum, obligă capitalul să intre în circulația simplă și să figureze alternativ cînd ca *M* față de *B*, cînd ca *B* față de *M*.

Dar această circulație este asemeni unei nebuloase sub care se mai ascunde o întreagă lume, lumea conexiunilor capitalului, care fac ca această proprietate provenită din circulație, din schimburile sociale, să fie încătușată de respectivele schimburi și privată de caracterul ei de proprietate suficientă sieși și de autonomia inerentă unei asemenea proprietăți. În fața noastră s-au deschis două perspective asupra acestei lumi ce abia se zărește : [în primul rînd], în punctul unde circulația capitalului elimină din circuitul acestuia valoarea pe care el a creat-o și o pune în circulație sub formă de produs ; iar în al doilea rînd, în punctul unde capitalul extrage din circulație și introduce în circuitul său un alt produs, pe care-l transformă într-unul din elementele propriei sale ființări. În punctul al doilea, capitalul presupune producție, dar nu propria sa producție nemijlocită. În primul punct, capitalul poate să presupună producție dacă produsul său este materie primă pentru o altă producție, sau poate să presupună consum dacă a dat produsului forma finită care-l face apt pentru consum. Un lucru este clar, și anume că consumul nu trebuie să intre *direct* în circuitul capitalului. Circulația propriu-zisă a capitalului, după cum vom vedea mai încolo, mai este încă doar o circulație între oameni de afaceri. Circulația între oamenii de afaceri și consumatori, cu alte cuvinte comerțul cu amănuntul, reprezintă un al doilea circuit, care nu este inclus în sfera de circulație nemijlocită a capitalului și pe care acesta din urmă îl parcurge după ce a fost parcurs primul circuit și, totodată, simultan cu el. *Simultaneitatea diferitelor circuite ale capitalului*, ca și simultaneitatea diferitelor lui determinări de-

vine clară abia atunci cînd se presupune existența mai multor capitaluri. Tot astfel procesul de viață al omului constă în parcurgerea diferitelor lui vîrste. În același timp însă coexistă toate vîrstele omului, repartizate între indivizi diferiți.

Deoarece procesul de producție a capitalului este totodată un proces tehnologic — proces de producție pur și simplu —, și anume producerea anumitor valori de întrebuințare printr-o muncă determinată, într-un cuvînt un proces care se efectuează într-un mod determinat de însuși acest scop ; deoarece, dintre toate procesele de producție, fundamental este acela prin intermediul căruia corpul își reproduce schimbul de substanțe necesar, adică creează mijloacele de subzistență în sensul fiziologic al cuvîntului ; deoarece acest proces de producție coincide cu agricultura, iar aceasta din urmă furnizează totodată direct (bunăoară sub formă de bumbac, in etc.) sau indirect, prin mijlocirea animalelor pe care le hrănește (mătase, lînă etc.), o parte însemnată din materiile prime pentru industrie (la drept vorbind, toate materiile prime care nu țin de industria extractivă) ; deoarece în agricultura zonei temperate (patria capitalului) reproducția este legată de mișcarea de revoluție a Pămîntului în jurul Soarelui, adică deoarece în majoritatea cazurilor recoltele se strîng *o dată pe an*, — pentru toate aceste motive *anul* (cu deosebirea că se calculează în mod diferit pentru diferitele tipuri de producție) se ia ca perioadă generală pentru calcularea și măsurarea sumei rotațiilor capitalului, așa cum *ziua naturală de muncă* a servit ca unitate naturală similară pentru măsurarea timpului de muncă. Tocmai de aceea la calcularea profitului, și cu atît mai mult la calcularea dobînzii, vedem unitatea timpului de circulație și a timpului de producție, vedem capitalul pus ca asemenea unitate măsurîndu-se pe el însuși. Capitalul *în proces* — adică capitalul care efectuează o rotație — [VI—27] este considerat *capital activ,* iar roadele which it is supposed to yield * se calculează corespunzător timpului lui de muncă, adică duratei totale a unei rotații. Mistificarea apărută cu acest prilej rezidă în însăși natura capitalului.

[4) Economiștii burghezi despre deosebirea dintre capitalul fix și capitalul circulant]

Înainte de a examina mai îndeaproape considerațiile expuse mai sus, să vedem mai întîi care sînt deosebirile stabilite de economiști între *capitalul fix* și *capitalul circulant.* Mai sus am relevat un element nou care intervine la calcularea profitului, spre deosebire de plusvaloare. La

* — pe care se presupune că le aduce. — *Nota trad.*

fel va trebui acum să reliefăm un moment nou în deosebirea dintre profit și dobîndă. Raportată la *capitalul circulant*, plusvaloarea apare, evident, ca profit, spre deosebire de *dobîndă*, care, raportată la *capitalul fix*, apare ca plusvaloare.

Profitul și dobînda sînt amîndouă forme ale plusvalorii. Profitul este conținut în *preț*. De aceea el sfîrșește și se realizează atunci cînd capitalul atinge acel punct din circulația sa în care el se retransformă în bani sau trece din forma marfă în forma bani. Uluitoarea ignoranță de care dă dovadă polemica dusă de Proudhon pe tema dobînzii va fi amintită mai încolo.

(Ad vocem Proudhon: aici mai trebuie arătat încă o dată, pentru a nu se uita: plusvaloarea, care dă atîta bătaie de cap tuturor ricardienilor și antiricardienilor, este explicată de acest gînditor temerar pur și simplu printr-o mistificare: „orice muncă lasă un excedent; pentru mine aceasta este o axiomă"... De verificat în caiet formularea exactă [41]. Faptul că muncitorii *lucrează peste* munca necesară se transformă la Proudhon într-o însușire mistică a muncii. Creșterea forței productive a muncii nu poate fi ea singură o explicație; ea poate să sporească cuantumul produselor obținute într-un anumit timp de muncă, dar nu le poate adăuga nici un dram de plusvaloare. Creșterea forței productive a muncii importă aici numai în măsura în care creează timp disponibil, timp de muncă peste munca necesară. Unicul fapt *extraeconomic* este aici acela că omul nu trebuie să-și cheltuiască tot timpul cu producerea obiectelor necesare, că, în afara timpului de muncă necesar pentru întreținerea existenței sale, el dispune și de timp liber, pe care-l poate folosi deci și pentru supramuncă. Aici însă nu se ascunde nimic mistic, deoarece în starea primitivă trebuințele omului sînt tot atît de mici ca și forța lui de muncă. Munca salariată apare în general abia atunci cînd dezvoltarea forței productive a progresat în asemenea măsură, încît face disponibilă o însemnată cantitate de timp; această creare de timp disponibil apare deja aici ca un produs istoric. Ignoranța lui Proudhon equalled * numai by Bastiats décroissante rate du profit qui est supposé d'être l'équivalent d'une rate du salair croissante **. Bastiat exprimă în două moduri această absurditate împrumutată de la Carey: întîi, *rata* profitului (adică raportul dintre plusvaloare și capitalul utilizat) scade; al doilea, prețurile scad, dar valoarea, adică suma totală a prețurilor, crește, ceea ce nu înseamnă decît că crește profitul global, și nu rata profitului.)

---

* — este egalată. — *Nota trad.*

** — de explicația dată de Bastiat (vezi volumul de față, p. 232—237) scăderii ratei profitului, care se presupune a fi echivalentă cu creșterea ratei salariului. — *Nota trad.*

* * *

În primul rînd, [economiştii înţeleg capitalul fix] în sensul — arătat de noi mai sus — de *capital fixat* (*J. St. Mill*. „Essays on some unsettled Questions of Political Economy". London, 1844, p. 55), de capital imobilizat, nedisponibil, inutilizabil, blocat într-una din fazele procesului său total de circulaţie. În acest sens are perfectă dreptate J. St. Mill, care, ca şi Bailey în pasajele citate mai sus *, spune că o parte din ce în ce mai mare din capitalul unei ţări rămîne neîntrebuinţată.

„Deosebirea dintre capitalul fix şi cel circulant este mai mult aparentă decît reală; aurul, bunăoară, este capital fix; el circulă numai în măsura în care este folosit la aurit etc. Navele reprezintă capital fix, although literally floating. Foreign railway shares are articles of commerce in our markets; so may our railways be in the markets of the world; and so far they are floating capital, on a par with gold" ** (*A. Anderson*. „The recent commercial distress". London, 1847, p. 4).

După părerea lui Say, [capitalul fix] este capitalul

„atît de angajat într-un *gen de producţie*, încît nu mai poate fi retras de acolo spre a fi destinat *unui alt gen de producţie*" [42].

Avem de-a face aici cu o identificare a capitalului cu o anumită valoare de întrebuinţare, cu valoarea de întrebuinţare destinată procesului de producţie. Această *legare* a capitalului ca valoare de o anumită valoare de întrebuinţare — de valoarea de întrebuinţare în sfera producţiei — constituie în orice caz un aspect important. Aceasta caracterizează [capitalul fix] mai pregnant decît incapacitatea de a circula, care, la drept vorbind, defineşte doar capitalul fix ca opusul capitalului circulant.

În cartea sa „The Logic of Political Economy" (London, 1844, p. 113—114), *de Quincey* spune următoarele:

„În accepţia sa normală, *capitalul circulant* înseamnă *orice fel de factor*" (grozav logician!), „care, utilizat în mod productiv, dispare în însuşi actul utilizării".

(Potrivit acestei definiţii, *capital circulant* ar putea fi cărbunele şi *lubrifianţii*, dar nu bumbacul etc. Căci nu se poate spune că, transformat în fire sau în stambă, bumbacul dispare, deşi o asemenea transformare echivalează incontestabil cu o utilizare productivă.)

---

* Vezi volumul de faţă, p. 71—74, 104—105. — *Nota red.*

** — deşi ele, literalmente, circulă. Acţiunile căilor ferate străine sînt negociate pe pieţele noastre; la fel şi căile noastre ferate pot ajunge pe piaţa mondială; şi în acest sens ele sînt capital circulant, la fel ca şi aurul. — *Nota trad.*

„Capitalul este *fix* dacă respectivul obiect este folosit în mod constant pentru una şi aceeaşi operaţie, şi cu cît mai mare e numărul repetărilor, cu atît mai justificată e denumirea de capital fix dată respectivelor *instrumente,* motoare sau maşini" (op. cit., p. 114).

Potrivit acestei concepţii, capitalul circulant dispare, se consumă în actul de producţie, în timp ce capitalul fix — care, pentru mai multă exactitate, e definit ca *instrumente, motoare sau maşini* (ceea ce înseamnă că îmbunătăţirile funciare, de pildă, sînt excluse din această definiţie) — serveşte mereu pentru una şi aceeaşi operaţie. Distincţia vizează aici numai deosebirea tehnologică în cadrul actului de producţie, dar nu atinge deloc forma; capitalul circulant şi capitalul fix, cu deosebirile arătate aici, posedă, ce-i drept, trăsături caracteristice în virtutea cărora un „factor oarecare" este capital fix, iar altul capital circulant, dar nici unul dintre ele nu posedă vreo însuşire care să-i justifice *„denumirea" de capital.*

După părerea lui Ramsay („An Essay on the Distribution of Wealth". Edinburgh, 1836),

„numai *fondul mijloacelor de subzistenţă* este *capital circulant,* deoarece capitalistul trebuie să renunţe la el imediat, iar el *nu intră cituşi de puţin în procesul de reproducţie,* ci se schimbă nemijlocit pe muncă vie, în vederea consumului. Tot restul capitalului (inclusiv materia primă) rămîne în posesia proprietarului său sau a întreprinzătorului pînă în momentul în care *produsul* este *gata confecţionat*" (p. 21). *„Capitalul circulant* constă exclusiv din produse alimentare şi din alte bunuri necesare, avansate muncitorilor pînă la confecţionarea produsului muncii lor" (p. 23).

În ce priveşte *fondul mijloacelor de subzistenţă,* Ramsay are dreptate în măsura în care acesta reprezintă singura parte de capital care circulă chiar şi în timpul fazei de producţie, şi din acest punct de vedere este capital circulant par excellence. Pe de altă parte însă, este greşit a spune că capitalul fix rămîne în posesia proprietarului său sau a întreprinzătorului pînă în momentul „în care produsul este gata confecţionat". De aceea, ulterior, Ramsay defineşte capitalul fix ca

„orice parte din produsul acestei munci (al muncii cheltuite pentru confecţionarea unei mărfi) existentă *într-o formă* în care, deşi contribuie la confecţionarea mărfii viitoare, nu serveşte însă la *întreţinerea muncitorilor*" (p. 59).

(Dar sînt atîtea mărfuri care nu servesc la întreţinerea muncitorilor, adică nu constituie bunuri de consum pentru muncitori! După Ramsay, ele sînt toate *capital fix.)*

* * *

(Dacă dobînda la 100 l. st. reprezintă la sfîrșitul primului an — sau la sfîrșitul primelor trei luni — 5 l. st., înseamnă că la sfîrșitul primului an capitalul va fi egal cu 105, sau cu 100 (1 + 0,05) l. st.; la sfîrșitul celui de-al patrulea an capitalul va fi egal cu 100 $(1 + 0{,}05)^4 = 121{,}550\ 625$ l. st. = 121 l. st. 11 șilingi și 3/5 dintr-un farthing *. Prin urmare, la 20 l. st. se vor adăuga dobînzi în sumă de 1 l. st. 11 șilingi și 0,6 farthing.)

[VI-28] (În problema ridicată mai sus [a calculării profitului în funcție de numărul rotațiilor capitalului] ** s-a presupus, pe de o parte, un capital de 400 l. st. care face o singură rotație pe an, iar pe de altă parte [un capital de 100 l. st] care face patru rotații pe an, rata profitului fiind, și într-un caz și în celălalt, egală cu 5%. În primul caz, capitalul ar da o dată pe an un profit de 5%, adică 20 l. st. la 400 l. st., în cel de-al doilea, el ar da 4 × 5%, adică tot 20 l. st. pe an, numai că la 100 l. st. Viteza de rotație ar înlocui mărimea capitalului, la fel cum în circulația monetară simplă 100 000 de taleri care efectuează trei rotații pe an înlocuiesc 300 000 de taleri, iar 3 000 de taleri care efectuează 100 de rotații înlocuiesc de asemenea 300 000 de taleri. Dar dacă capitalul face patru rotații pe an, există *posibilitatea* ca la a doua rotație profitul însuși să se adauge la capital și să se rotească împreună cu el, generînd astfel diferența de profit în sumă de 1 l. st. 11 șilingi și 0,6 farthing. Această diferență nu rezultă însă cîtuși de puțin din ipoteza adoptată de noi. Ea există doar ca o posibilitate *abstractă*. Din ipoteza pe care am adoptat-o ar rezulta, mai degrabă, că pentru rotația unui capital de 100 l. st. este nevoie de 3 luni. Prin urmare, dacă luna are, să zicem, 30 de zile, înseamnă că pentru a efectua o rotație — în aceleași condiții de rotație, la același raport dintre timpul de rotație și mărimea capitalului —, unui capital de 105 l. st. îi trebuie nu 3 luni, ci mai mult *** (și anume : $105 : x = 100 : 90$; $x = \frac{90 \times 105}{100} = \frac{9\ 450}{100} = 94\ 5/10$ zile = 3 luni și 4 1/2 zile). În felul acesta prima dificultate a fost total înlăturată.)

(Din faptul că un capital mai mare cu o rotație mai lentă nu creează mai multă plusvaloare decît un capital mai mic cu o viteză de rotație relativ mai mare nu reiese cîtuși de puțin de la sine că un capital mai

* 1 l. st. are 20 de șilingi, 1 șiling — 12 pence, 1 penny — 4 farthingi. — *Nota red.*

** Vezi volumul de față, p. 115 — *Nota red.*

*** Pe de altă parte, în general vorbind, se poate admite, de asemenea, că, dacă procesul de producție e continuu, plusvaloarea obținută se retransformă la fiecare trei luni în capital.

mic se rotește mai repede decît unul mai mare. În măsura în care capitalul mai mare conține mai mult capital fix și este nevoit să caute piețe mai îndepărtate, lucrurile stau, într-adevăr, așa. Capacitatea pieței și viteza de rotație nu sînt neapărat invers proporționale. Aceasta se întîmplă numai în cazul cînd piața fizică existentă nu coincide cu piața economică, adică atunci cînd piața economică se îndepărtează tot mai mult de locul producției. Dealtfel, în măsura în care aceasta nu decurge exclusiv din deosebirile dintre capitalul fix și capitalul circulant, momentele care determină circulația diferitelor capitaluri nu pot fi încă examinate aici. În treacăt fie zis : în măsura în care comerțul creează noi puncte de circulație, adică atrage în sfera schimburilor țări diferite, descoperă noi piețe etc., aceasta constituie cu totul altceva decît simplele cheltuieli de circulație necesare pentru efectuarea unui anumit volum de operații de schimb ; aceasta nu mai este creare de operații de schimb, ci crearea schimbului însuși. Crearea de piețe. Acest punct va mai trebui examinat în mod special înainte de a termina cu circulația.)

* * *

Să continuăm acum analiza concepțiilor referitoare la capitalul „fix" și capitalul „circulant".

„În funcție de gradul de *perisabilitate*, mai mare sau mai mic, și de frecvența cu care reclamă a fi reprodus într-un anumit interval de timp, capitalul se numește *capital circulant sau capital fix*. Trebuie, de asemenea, observat că capitalul [circulant] circulă sau se reîntoarce la cel care-l folosește *în intervale de timp foarte diferite ca durată* ; de pildă, grîul cumpărat de fermier spre a fi semănat este capital *fix în comparație* cu grîul cumpărat de brutar spre a fi transformat în pîine" (*Ricardo*. „On the Principles of Political Economy, and Taxation". 3rd edition. London, 1821, p. 26—27) [Versiunea românească, p. 72—73].

În continuare Ricardo remarcă :

„Diferite *proporții de capital fix și capital circulant* în ramuri diferite, *durabilitatea* diferită a însuși *capitalului fix*" (op. cit., p. 27) [Versiunea românească, p. 73].

„Două întreprinderi diferite pot întrebuința un capital de aceeași valoare, dar acesta poate fi împărțit în mod foarte diferit în partea de capital fix și aceea de capital circulant. Ele pot întrebuința aceeași sumă de capital fix și aceeași sumă de capital circulant, dar durabilitatea capitalului lor fix poate fi foarte inegală. De pildă, o întreprindere poate să folosească mașini cu abur în valoare de 10 000 l. st., iar cealaltă corăbii de aceeași valoare" (*Ricardo*. „Des principes de l'économie politique et de l'impôt". Traducere editată de Say. Seconde édition. Tome I, Paris, 1835, p. 29—30) [Versiunea românească, p. 73].

Greşită e din capul locului afirmaţia lui Ricardo potrivit căreia capitalul *„are un grad de perisabilitate mai mare sau mai mic"*. Capitalul în calitate de capital nu este perisabil ; el este *valoare*. Dar valoarea de întrebuinţare în care e fixată valoarea, în care există ea „are un grad de perisabilitate mai mare sau mai mic" şi de aceea *„o frecvenţă diferită cu care reclamă a fi reprodusă într-un interval de timp dat"*. Aici, aşadar, deosebirea dintre capitalul fix şi capitalul circulant se reduce la *necesitatea* mai mare sau mai mică *de reproducere a unui capital dat într-un interval de timp dat*. Aceasta este una dintre deosebirile stabilite de Ricardo.

Diferitele *grade de durabilitate, sau diferitele niveluri, ale capitalului fix, adică diferitele grade de relativă durată, de fixitate relativă* — iată cea de-a doua deosebire. Prin urmare, capitalul fix este el însuşi fix într-o măsură mai mare sau mai mică. *Unul şi acelaşi* capital funcţionează în una şi aceeaşi întreprindere sub două forme diferite, care sînt *moduri particulare de existenţă* a capitalului *fix* şi a capitalului *circulant* ; de aceea el există într-o dublă formă. A fi capital fix sau capital circulant este determinarea *particulară* a capitalului, în afară de aceea de a fi capital. Dar evoluţia capitalului trebuie să meargă pînă la această particularizare.

Cît priveşte, în sfîrşit, cea de-a treia deosebire, şi anume faptul „că capitalul circulă sau se reîntoarce în *intervale de timp* foarte diferite ca *durată"*, trebuie spus că prin aceasta Ricardo, după cum se vede din exemplul său cu brutarul şi cu fermierul, nu subînţelege altceva decît deosebirea dintre intervalele de timp în care capitalul din diverse ramuri de producţie este *fixat, angajat* — în funcţie de particularităţile acestora — *în faza de producţie,* spre deosebire de faza de circulaţie. Aici *capitalul fix* apare, aşadar, aşa cum l-am avut mai înainte sub formă de fixitate în fiecare fază, cu singura deosebire că imobilizarea mai mult sau mai puţin îndelungată a capitalului în faza producţiei, în această fază determinată, este considerată ca ceea ce constituie specificul, particularitatea lui [ca valoare].

Banii căutau să se instituie ca *valoare neperisabilă,* ca valoare veşnică, raportîndu-se negativ la circulaţie, la schimbul pe avuţie reală, pe mărfuri perisabile, care, potrivit frumoasei şi naivei descrieri a lui Petty *, se dizolvă în efemera satisfacere a trebuinţelor. În capital perenitatea valorii se afirmă (pînă la un anumit grad) prin aceea că, deşi el se încarnează în mărfuri perisabile, ia forma lor, nu-i mai puţin adevărat însă că o schimbă mereu, îmbrăcînd alternativ cînd eterna sa formă-bani, cînd perisabila formă-marfă ; perenitatea se afirmă sub singura formă posibilă, şi anume ca perisabilitate ce se suprimă, ca proces, ca viaţă.

* Vezi *K. Marx,* op. cit., p. 164. — *Nota red.*

Această capacitate capitalul o dobîndeşte numai prin aceea că, asemenea unui vampir, suge mereu muncă vie ca pe un sînge dătător de viaţă.

Perenitatea — durabilitatea valorii sub formă de capital — se realizează numai prin intermediul reproducţiei, care, la rîndul ei, are şi ea un dublu caracter : reproducţie sub formă de marfă, reproducţie sub formă de bani şi unitatea acestor două procese de reproducţie. În cadrul reproducţiei sub formă de marfă, capitalul e fixat într-o anumită formă de valoare de întrebuinţare, şi nu este deci, cum ar trebui să fie, *valoare de schimb generală* şi cu atît mai puţin *valoare* realizată. Numai prin intermediul circulaţiei confirmă capitalul punerea sa ca valoare în actul de reproducţie, în faza de producţie. Gradul mai mare sau mai mic de perisabilitate a mărfii în care [VI—29] există valoarea reclamă o reproducere mai lentă sau mai rapidă a acestei mărfi, adică o repetare mai mult sau mai puţin frecventă a procesului de muncă.

Natura particulară a valorii de întrebuinţare în care există valoarea sau care reprezintă acum corpul capitalului apare aici ca elementul care *determină forma* şi activitatea capitalului şi care conferă capitalului cutare sau cutare însuşire particulară în comparaţie cu alt capital, ca elementul care îl particularizează. De aceea, după cum am mai văzut în numeroase alte cazuri, nimic nu e mai greşit decît să se considere că deosebirea dintre valoarea de întrebuinţare şi valoarea de schimb — care în circulaţia simplă, în măsura în care *se realizează,* se află în afara sferei determinării economice de formă — este în general în afara oricărei determinări economice de formă. Dimpotrivă, pe diferite trepte de dezvoltare a relaţiilor economice găsim valoarea de schimb şi valoarea de întrebuinţare determinate în raporturi diferite, iar însuşi acest mod de a fi determinat apare ca determinare diferită a valorii ca atare.

Valoarea de întrebuinţare are şi ea rolul de categorie economică. Unde anume joacă ea un asemenea rol reiese din însăşi analiza relaţiilor examinate. Ricardo, de pildă, care consideră că economia politică a societăţii capitaliste se ocupă numai de valoarea de schimb şi nu se referă decît exoteric la valoarea de întrebuinţare, deduce din aceasta din urmă, din raportul ei faţă de valoarea de schimb, cele mai importante determinări ale acesteia din urmă, cum sînt, de pildă, *renta funciară, minimul de salariu, deosebirea dintre capitalul fix şi capitalul circulant ;* şi tocmai el atribuie acestei deosebiri o influenţă colosală asupra determinării preţurilor (prin efectul diferit pe care-l are asupra lor o creştere sau o scădere a nivelului salariilor) ; la fel stau lucrurile şi în ceea ce priveşte corelaţia dintre cerere şi ofertă etc.

Una şi aceeaşi determinaţie apare o dată în determinaţia de valoare de întrebuinţare, apoi în aceea de valoare de schimb, dar pe trepte diferite şi cu semnificaţie diferită. A întrebuinţa înseamnă a consuma, fie

pentru nevoile producției, fie în vederea consumului. Schimbul este acest act [al întrebuințării sau al consumării], mijlocit printr-un proces social. Întrebuințarea însăși poate fi determinată de schimb și poate fi o simplă consecință a acestuia ; pe de altă parte, schimbul poate apărea doar ca moment al întrebuințării etc. Din punctul de vedere al capitalului (în circulație), schimbul apare ca punere a valorii lui de întrebuințare [adică a valorii de întrebuințare a capitalului], în timp ce, pe de altă parte, întrebuințarea capitalului (în actul de producție) apare ca punere pentru schimb, ca punere a valorii lui de schimb [adică a valorii de schimb a capitalului].

La fel stau lucrurile cu producția și consumul. În economia burgheză (ca și în oricare alta), ele sînt date în deosebirea lor specifică și în unitatea lor specifică. Problema constă tocmai în a înțelege această differentia specifica. A afirma, împreună cu d-l Proudhon sau cu socialiștii sentimentali, că producția și consumul sînt *totuna* înseamnă a bate apa în piuă *.

Importantă în expunerea lui Ricardo este în primul rînd sublinierea necesității unei *reproduceri mai rapide sau mai lente*, deci considerarea perisabilității mai mari sau mai mici, a consumării mai lente sau mai rapide (în sensul de autodevorare), în raport cu *capitalul* însuși. Prin urmare, se ia semnificația valorii de întrebuințare pentru *capitalul* însuși.

În schimb, *Sismondi* introduce dintr-o dată o definiție care este în primul rînd exterioară capitalului : *consumarea directă sau indirectă de către om* ; bunul este pentru el un mijloc de subzistență direct sau indirect ? Iată de ce leagă Sismondi *consumarea mai rapidă sau mai lentă a bunului* însuși. Întrucît sînt destinate distrugerii, bunurile care servesc nemijlocit ca mijloace de subzistență sînt mai perisabile decît cele care ajută la confecționarea acestor mijloace. La acestea din urmă, durabilitatea este menirea lor, caducitatea — o fatalitate. Sismondi spune :

„Capitalul fix [servește trebuințelor omului] în mod indirect, el *se consumă lent*, ajutîndu-l pe om să reproducă ceea ce este destinat consumului său. Capitalul circulant nu încetează de a fi direct afectat consumului uman... Ori de cîte ori un bun este consumat, el este pentru cineva *definitiv* consumat, dar în același timp poate să existe și cineva pentru care consumul bunului respectiv să fie legat de reproducție“ (*Sismondi*. „Nouveaux Principes d'Économie Politique“. Seconde édition. Tome I, Paris, 1827, p. 95).

Sismondi prezintă acest raport și în felul următor :

„*Prima transformare* a consumului anual în bunuri durabile, capabile *să sporească forțele productive* ale unei munci viitoare este *capital fix* ; aceste operații inițiale sînt întotdeauna efectuate printr-o muncă reprezentată de un salariu

* Vezi op. cit., p. 27, 357 — *Nota red.*

ce se schimbă pe mijloace de subzistenţă, pe care muncitorul le consumă în timpul muncii. *Capitalul fix se consumă treptat"* (adică se uzează treptat). *A doua transformare:* „*capitalul circulant* se compune din *sămînţa muncii* (materia primă) şi din *consumul muncitorului"* (op. cit., p. 97—98, 94).

Toate acestea se referă mai curînd la geneza capitalului. [Aşadar, la Sismondi avem], în primul rînd, *transformarea,* în cadrul căreia însuşi capitalul fix nu reprezintă decît o formă — devenită staţionară — de capital circulant, este capital circulant *fixat; în al doilea rînd, destinarea*: unul este destinat să fie consumat ca mijloc de producţie, iar altul — ca produs; cu alte cuvinte, diversele moduri de *consumare* a produsului sînt determinate de rolul acestuia în cadrul condiţiilor de producţie în procesul de producţie.

Cherbuliez simplifică lucrurile, considerînd capitalul circulant partea *consumptibilă,* iar *capitalul fix* partea neconsumptibilă a capitalului [43]. (O parte e comestibilă, cealaltă nu. Iată o metodă foarte comodă de a concepe lucrurile.)

Storch, într-un pasaj deja citat *, revendică în general pentru capitalul circulant menirea capitalului de a circula. El se contrazice singur atunci cînd spune *(Storch.* „Cours d'Économie Politique". Tome I, Paris, 1823, p. 246):

„Orice capital fix provine la origine dintr-un capital circulant şi trebuie să fie mereu întreţinut pe seama acestuia din urmă"

(prin urmare, capitalul fix provine din circulaţie, adică este el însuşi — în primul moment al existenţei sale — capital circulant şi se reînnoieşte permanent *prin intermediul* circulaţiei; deşi în felul acesta nu *el* este cel care pătrunde în circulaţie, ci circulaţia pătrunde în *el*). La aceasta Storch adaugă în continuare:

„*Nici un capital fix nu poate să aducă venit altfel decît prin intermediul unui capital circulant"* (ibid.).

La această problemă vom reveni mai tîrziu.

{„Consumul productiv nu este propriu-zis o cheltuială, ci doar un *avans*, deoarece este rambursat celui care-l face" (lucrarea lui Storch „Considérations sur la Nature du Revenu National", Paris, 1824, îndreptată împotriva lui Say, p. 54).

(Capitalistul restituie muncitorului o parte din propria lui supramuncă sub formă de *avans,* ca ceva pentru a cărui avansare muncitorul trebuie să-i ramburseze lui, capitalistului, nu numai un echivalent, ci şi supramuncă.)}

---

* Vezi volumul de faţă, p. 122. — *Nota red.*

(Formula pentru calcularea *dobînzii compuse* este următoarea :
$S = c\ (1 + i)^n$, în care S reprezintă volumul total al capitalului c după trecerea unui număr de n ani, la o rată a dobînzii egală cu i.
(Formula pentru calcularea *anuității* :

$$x\ (\text{anuitatea}) = \frac{c\,(1+i)^n}{1 + (1+i) + (1+i)^2 + \ldots + (1+i)^{n-1}}.\ )$$

[5)] Capital constant și capital variabil. Concurența. [Corelația dintre plusvaloare, timp de producție și timp de circulație]

Am împărțit mai sus capitalul în *valoare constantă* și *valoare variabilă ;* această împărțire este justă, dacă considerăm capitalul în cadrul fazei de producție, adică în procesul nemijlocit al valorificării sale. În ce mod poate capitalul însuși, în calitate de valoare prezumtivă, să-și schimbe valoarea în funcție de creșterea sau de scăderea cheltuielilor sale de reproducție sau și datorită scăderii profitului etc., — această chestiune ține, evident, abia de secțiunea în care capitalul este considerat capital real, interacțiune a numeroase capitaluri, și nu de secțiunea de față, în care este considerat conceptul general de capital.

{Deoarece în cadrul unei țări concurența apare istoricește ca lichidare a constrîngerii de breaslă, a reglementării de stat, a vămilor interne etc., iar pe piața mondială ca suprimare a izolării, a taxelor vamale prohibitive sau protecționiste, — într-un cuvînt, apare istoricește ca negare a hotarelor și barierelor proprii modurilor de producție anterioare capitalului ; deoarece istoricește concurența a fost întru totul just definită și [VI-30] susținută de fiziocrați ca laissez faire, laissez passer, ea a și fost considerată numai sub acest aspect pur negativ, pur istoric al ei, ceea ce, pe de altă parte, a dus la o absurditate și mai mare, și anume : concurența a fost considerată ca o confruntare între indivizi descătușați, călăuziți exclusiv de propriul lor interes, ca respingere și atracție reciprocă a unor indivizi liberi și, deci, ca formă absolută de existență a individualității libere în sfera producției și a schimbului. Nimic mai greșit decît o asemenea concepție.

Dacă libera concurență a desființat hotarele relațiilor și modurilor de producție anterioare, trebuie să remarcăm în primul rînd că ceea ce pentru ea era o barieră, pentru modurile de producție anterioare constituia un hotar imanent, în cadrul căruia acestea s-au dezvoltat și au funcționat în chip firesc. Aceste hotare devin bariere abia după ce forțele de producție și condițiile de circulație s-au dezvoltat în așa măsură, încît capitalul ca atare poate să înceapă a se manifesta ca principiu regulator al producției. Hotarele pe care el le desființa constituiau ba-

riere în calea mişcării, dezvoltării, realizării sale. Capitalul nu tindea să desfiinţeze toate hotarele, toate barierele, ci numai hotarele care nu-i corespundeau, care constituiau bariere în calea lui. În cadrul propriilor sale hotare — oricît ar fi de adevărat că, dintr-un punct de vedere superior, ele apar ca bariere în calea producţiei şi devin asemenea bariere în virtutea propriei dezvoltări istorice a capitalului —, capitalul se simte liber, nelimitat, adică limitat doar de el însuşi, doar de propriile sale condiţii de viaţă. La fel s-a întîmplat şi cu meşteşugul organizat în bresle, care în epoca lui de înflorire găsea în această organizare întreaga libertate de care avea el nevoie, adică relaţiile de producţie care îi corespundeau. El însuşi le generase din sînul său şi le dezvoltase ca propriile sale condiţii imanente, aşadar, nicidecum ca bariere exterioare şi restrictive. Aspectul istoric al negării organizării în bresle etc. de către capital prin libera concurenţă ne relevă capitalul care, întărit în suficientă măsură graţie unui sistem de comunicare adecvat, a sfărîmat barierele istorice ce-i stînjeneau şi frînau mişcarea adecvată lui.

Dar concurenţa este departe de a avea doar această semnificaţie istorică sau de a reprezenta doar *acest* aspect *negativ*. *Libera concurenţă* înseamnă raportarea capitalului la el însuşi ca la alt capital, adică modul real de a acţiona al capitalului în calitate de capital. Numai pe măsură ce se dezvoltă libera concurenţă, legile interne ale capitalului — care pe primele trepte istorice ale dezvoltării sale se manifestă doar ca tendinţe — se statornicesc ca legi, iar producţia bazată pe capital se statorniceşte în formele ei adecvate, căci libera concurenţă este dezvoltarea liberă a modului de producţie bazat pe capital, dezvoltarea liberă a condiţiilor capitalului şi a capitalului însuşi ca proces care reproduce în mod constant aceste condiţii.

În condiţiile liberei concurenţe nu indivizii sînt cei care acţionează liber, ci capitalul. Atîta timp cît producţia bazată pe capital este forma necesară şi deci cea mai adecvată pentru dezvoltarea forţei productive sociale, mişcarea indivizilor în cadrul condiţiilor pur capitaliste apare ca libertate a lor, care însă ca atare este în mod dogmatic ridicată în slăvi prin neîncetate referiri la barierele sfărîmate de libera concurenţă. Libera concurenţă este dezvoltarea reală a capitalului. Ea impune ca necesitate exterioară pentru capitalul singular ceea ce corespunde naturii capitalului, modului de producţie bazat pe capital, conceptului de capital. Constrîngerea reciprocă pe care capitalurile o exercită — în cadrul concurenţei — unele asupra altora, asupra muncii etc. (concurenţa dintre muncitori nu este decît o altă formă a concurenţei dintre capitaluri) este dezvoltarea *liberă* şi totodată *reală* a avuţiei în calitate de capital. Acest lucru corespunde în asemenea măsură realităţii, încît cei mai profunzi gînditori din domeniul economiei politice, cum e Ricardo, de pildă, *presupun* dominaţia absolută a liberei concurenţe, pentru a putea studia

şi formula legile adecvate ale capitalului, legi care se manifestă totodată ca tendinţe vitale care-l domină pe acesta din urmă.

Dar libera concurenţă reprezintă forma adecvată a procesului productiv al capitalului. Cu cît este ea mai dezvoltată, cu atît mai pur se manifestă formele mişcării capitalului. Presupunînd dominaţia absolută a liberei concurenţe, Ricardo, de pildă, a recunoscut de fapt, fără să vrea, *natura istorică* a capitalului şi caracterul limitat al liberei concurenţe, care nu este decît mişcarea liberă a capitalurilor, adică mişcarea lor în condiţii care nu sînt proprii nici uneia dintre treptele anterioare, perimate, ci sînt proprii capitalului. Dominaţia capitalului este premisa liberei concurenţe, la fel cum despotismul imperial a fost la Roma premisa liberului „drept privat" roman.

Cît timp capitalul este încă slab, el singur caută sprijin în modurile de producţie trecute sau pe cale de dispariţie datorită apariţiei lui. De îndată ce se simte destul de puternic, el leapădă aceste cîrje şi se mişcă potrivit propriilor sale legi. În momentul în care el însuşi începe să devină conştient că reprezintă o barieră în calea dezvoltării şi cînd începe să fie considerat ca atare, el caută refugiu în forme care, deşi par a desăvîrşi dominaţia capitalului, vestesc totodată, ca urmare a stăvilirii liberei concurenţe, destrămarea lui şi a modului de producţie bazat pe el. Ceea ce este propriu naturii capitalului se manifestă realmente ca o necesitate exterioară, numai prin intermediul concurenţei, în cadrul căreia numeroasele capitaluri existente îşi impun unul altuia şi lor înşile determinările imanente ale capitalului. De aceea nici o categorie a economiei burgheze, nici chiar prima dintre ele — determinarea valorii, bunăoară — nu devine reală altfel decît prin intermediul liberei concurenţe, adică prin intermediul procesului real al capitalului, proces care se manifestă ca interacţiune a capitalurilor şi a tuturor celorlalte relaţii de producţie şi de schimb determinate de capital.

Pe de altă parte, de aici provine ideea absurdă de a considera libera concurenţă drept dezvoltarea finală a libertăţii umane şi de a identifica negarea liberei concurenţe cu negarea libertăţii individuale şi a producţiei sociale bazate pe libertatea individuală. În realitate însă, aceasta nu este decît dezvoltarea liberă pe o bază limitată — pe baza dominaţiei capitalului. De aceea acest gen de libertate individuală constituie totodată lichidarea cea mai desăvîrşită a oricărei libertăţi individuale şi totala subordonare a individualităţilor unor condiţii sociale care iau forma de forţe materiale şi chiar de lucruri superputernice — de lucruri independente de înşişi indivizii între care se stabilesc relaţii.

Prezentarea liberei concurenţe este singurul răspuns raţional la proslăvirea ei de către prorocii burgheziei sau la anatemizarea ei de către socialişti. Cînd se spune că în cadrul liberei concurenţe indivizii, călăuziţi exclusiv de interesul lor privat, realizează interesul colectiv sau, mai

bine zis, *general*, aceasta nu înseamnă decît că, în condițiile producției capitaliste, ei exercită o presiune reciprocă unii asupra altora și că de aceea antagonismul lor reciproc este el însuși doar o reproducere a condițiilor în care are loc această interacțiune. Dealtfel, cînd iluzia cu privire la concurență ca formă pretins absolută a individualității libere dispare, aceasta constituie o dovadă că condițiile concurenței, adică ale producției bazate pe capital au și început să fie percepute și gîndite ca *bariere* și că de aceea ele *sînt* deja și devin din ce în ce mai mult asemenea bariere. Din afirmația că libera concurență se confundă cu forma finală de dezvoltare a forțelor de producție și deci a libertății umane nu rezultă altceva decît că domnia burgheziei marchează sfîrșitul istoriei universale — idee plăcută, desigur, pentru parveniții de alaltăieri.}

* * *

[VI—31] Înainte de a continua analiza concepțiilor referitoare la capitalul fix și capitalul circulant, să revenim la cele expuse mai sus.

Să admitem deocamdată că timpul de producție și timpul de muncă coincid. Cazul în care în însăși faza producției au loc întreruperi determinate de procesul tehnologic va fi examinat ulterior.

Să presupunem că faza de producție a unui capital reprezintă 60 de zile de muncă, din care 40 de zile—muncă necesară. În acest caz, potrivit legii expuse anterior, plusvaloarea, sau valoarea nou creată de capital, adică timpul de muncă străin apropriat de capital însumează 60 — 40 = 20 de zile de muncă. Să notăm cu *Pl* această plusvaloare (= 20) și cu *p* faza de producție, sau timpul de muncă cheltuit în cursul fazei de producție. Într-un interval de timp — de 360 de zile, de pildă — pe care-l vom nota cu *T*, [plus]valoarea totală nu va putea depăși niciodată numărul fazelor de producție efectuate în 360 de zile [înmulțit cu cuantumul plusvalorii create în cursul unei faze de producție.] Coeficientul maxim al mărimii *Pl*, adică maximul de plusvaloare pe care îl poate crea capitalul în cadrul premiselor date, este egal cu numărul repetărilor cazurilor de creare de *Pl* în decurs de 360 de zile. Limita extremă a acestor repetări — limita reproducerii capitalului sau, mai precis, cum se întîmplă în prezent, a reproducerii procesului său de producție — este determinată de raportul dintre perioada de producție și perioada totală în cursul căreia urmează să se repete cea dintîi. Dacă perioada totală reprezintă 360 de zile, iar producția durează 60 de zile, atunci $\frac{360}{60}$, sau $\frac{T}{p}$, adică 6, este coeficientul care arată de cîte ori e cuprins *p* în *T*, sau cît de frecvent — în funcție de propriile sale limite imanente — poate fi repetat în 360 de zile procesul de reproducție a capitalului.

Se înțelege de la sine că maximum de creare de Pl, adică de creare de plusvaloare, este dat de numărul proceselor în cursul cărora plusvaloarea Pl poate fi produsă în respectivul interval de timp. $\frac{T}{p}$ exprimă tocmai acest raport. Cîtul $\frac{T}{p}$, sau q, este coeficientul maxim al măririi Pl în perioada de 360 de zile, în general în timpul T. $\frac{Pl T}{p}$, sau Plq, reprezintă maximum de [plus] valoare [creată în timpul T]. Întrucît $\frac{T}{p} = q$, înseamnă că $T = pq$; cu alte cuvinte, întreaga perioadă T ar reprezenta timp de producție. Faza de producție p se repetă de atîtea ori de cîte ori e cuprinsă în T. Mărimea totală a [plus]valorii create de capital într-o anumită perioadă de timp ar fi egală cu supramunca însușită de acesta în cursul unei faze de producție, înmulțită cu numărul care arată de cîte ori această fază de producție este cuprinsă în intervalul de timp dat.

Prin urmare, în exemplul de mai sus, mărimea totală a plusvalorii este egală cu $20 \times \frac{360}{60} = 20 \times 6 = 120$ de zile de muncă. Mărimea q, adică $\frac{T}{p}$, ar exprima numărul *rotațiilor* capitalului; deoarece însă $T = pq$, înseamnă că p ar fi egal cu $\frac{T}{q}$, sau, cu alte cuvinte, durata unei faze de producție ar fi egală cu timpul total împărțit la numărul rotațiilor. O fază de producție a capitalului ar fi deci egală cu o rotație a lui; timpul de rotație și timpul de producție ar fi perfect identice; de aceea, numărul rotațiilor ar fi determinat exclusiv de raportul dintre timpul total și o fază de producție.

Dar, în cadrul acestei premise, timpul de circulație este considerat egal cu zero. Or, în realitate, el are o mărime determinată, care nu poate deveni niciodată egală cu zero. Să presupunem acum că la 60 de zile timp de producție, sau la 60 de zile de producție, revin 30 de zile de circulație; acest timp de circulație care revine la mărimea p îl vom nota cu c. În acest caz, durata unei rotații a capitalului, adică timpul total de care are nevoie capitalul pentru a putea repeta procesul de valorificare — procesul de creare a plusvalorii —, reprezintă 30+60=90 de zile ($=p+c$). ($1R$ (rotație) $= p+c$.)

O rotație care necesită 90 de zile poate fi repetată în 360 de zile numai de $\frac{360}{90}$ ori, adică numai de 4 ori. Rezultă deci că o plusvaloare egală cu 20 de zile de muncă poate fi creată de numai 4 ori; $20 \times 4 = 80$.

în decurs de 60 de zile, capitalul produce 20 de zile de supramuncă; dar 30 de zile el le pierde cu circulația, adică în timpul acestor 30 de zile el nu poate să creeze nici o supramuncă, nici o plusvaloare. Pentru capital (sub aspectul rezultatelor) este același lucru ca și cum în 90 de zile ar fi creat o plusvaloare de numai 20 de zile. Dacă în exemplul anterior numărul rotațiilor era determinat de raportul $\frac{T}{p}$, acum el este determinat de raportul $\frac{T}{p+c}$, sau $\frac{T}{R}$. Cuantumul maxim al [plus]valorii era egal cu $\frac{PlT}{p}$; plusvaloarea efectiv creată este acum egală cu $\frac{PlT}{p+c}$; $\left(\frac{20\cdot 360}{60+30}=\frac{20\cdot 360}{90}=20\times 4=80\right)$. Așadar, numărul rotațiilor este egal cu timpul total împărțit la suma timpului de producție și a timpului de circulație, iar [plus]valoarea totală este egală cu entitatea *Pl* înmulțită cu numărul rotațiilor. Dar această formulă nu este suficientă pentru a exprima corelația dintre plusvaloare, timpul de producție și timpul de circulație.

Maximum de [plus]valoare creată e cuprins în formula $\frac{PlT}{p}$; maximul limitat de timpul de circulație este egal cu $\frac{PlT}{p+c}$ $\left(\text{sau } \frac{PlT}{R}\right)$; diferența dintre aceste două mărimi este: $\frac{PlT}{p}-\frac{PlT}{p+c}=\frac{PlT(p+c)-PlTp}{p(p+c)}=\frac{PlTp+PlTc-PlTp}{p(p+c)}=\frac{PlTc}{p(p+c)}$.

Am stabilit, așadar, că diferența dintre aceste două mărimi este egală cu $\frac{PlTc}{p(p+c)}$, sau cu $\frac{PlT}{p}\times\frac{c}{p+c}$. Mărimea $\frac{PlT}{p+c}$, sau Pl', cum putem nota cuantumul [plus]valorii create în cazul al doilea, se exprimă prin formula $Pl'=\frac{PlT}{p}-\left(\frac{PlT}{p}\times\frac{c}{p+c}\right)$. Înainte de a analiza mai în profunzime această formulă, să mai deducem alte câteva.

Dacă notăm prin q' câtul $\frac{T}{p+c}$, q' va exprima numărul rotațiilor ce se efectuează în timpul T, adică va indica de câte ori $R=(p+c)$ e cuprins în T. Dacă $\frac{T}{p+c}=q'$, atunci $T=pq'+cq'$. În acest caz, pq' va exprima timpul de producție total [în decurs de un an], iar cq' — timpul de circulație total [în decurs de un an].

Să notăm cu C timpul de circulaţie total. (Prin urmare, $cq'=C$.) (T (360) = 4×60 (240) + 4×30 (120).) Potrivit ipotezei, $q'=4$; $C=cq'=4c$, cifra 4 indicînd aici numărul rotaţiilor. Am văzut mai sus că maximum de [plus]valoare creată reprezintă $\frac{PlT}{p}$; dar în acest caz T era prin ipoteză egal cu timpul de producţie. Acum însă timpul de producţie real este egal cu $T-cq'$, după cum reiese şi din ecuaţia de mai sus. $T=pq'$ (timpul de producţie total) + cq' (timpul de circulaţie total, adică C). Prin urmare, $T-C=pq'$. De aici reiese că $Pl\times\frac{T-C}{p}$ exprimă maximum de [plus]valoare creată, [limitat de timpul de circulaţie], deoarece timpul de producţie reprezintă acum nu 360 de zile, ci $360-cq'$, adică 360—4×30, sau 240 de zile. Plusvaloarea totală este deci egală cu $20\left(\frac{360-120}{60}\right)=\frac{20\times240}{60}=80$ de zile.

[VI—32] Cît priveşte, în sfîrşit, formula:

$$Pl'=\frac{PlT}{p}-\left(\frac{PlT}{p}\times\frac{c}{c+p}\right)=\frac{360\times20}{60}-\left(\frac{20\times360}{60}\times\frac{30}{30+60}\right)=$$

$$=120-120\times\frac{30}{90}=6\times20-6\times20\times\frac{3}{9}=20\times6-(20\times6\times1/3)=$$

$$=120-(120\times1/3)=120-40=80,$$

ea arată că [plus]valoarea este egală cu maximul [plus]valorii, adică cu [plus]valoarea determinată numai de raportul dintre timpul total şi timpul de producţie, minus numărul care indică cîte zile din acest maximum revin acum timpului de circulaţie. $\frac{c}{c+p}=\frac{c}{R}$ exprimă raportul dintre timpul de circulaţie şi durata unei rotaţii a capitalului. Dacă înmulţim cu q' atît numărătorul cît şi numitorul, obţinem $\frac{cq'}{(c+p)q'}=\frac{C}{T}$. Entitatea $\frac{c}{c+p}=\frac{30}{30+60}=\frac{1}{3}$ exprimă raportul dintre timpul de circulaţie şi timpul total, căci $\frac{360}{3}=120$. Rotaţia $(c+p)$ este cuprinsă în c [timpul de circulaţie] de $\frac{c}{c+p}$ ori, sau de $\frac{1}{3}\left(\frac{C}{T}\right)$ ori, iar entitatea [cu care scade maximul plusvalorii] este egală cu însuşi acest maximum, înmulţit cu numărul care arată cîte rotaţii sînt cuprinse în c, adică în timpul de circulaţie care revine la 1 rotaţie, sau împărţit la numărul care exprimă de cîte ori c se cuprinde în $c+p$, sau C în T.

Dacă c ar fi egal cu O, Pl' ar fi egal cu $\frac{PlT}{p}$ și s-ar afla la nivelul maxim. Pl' scade în aceeași măsură în care c crește, el este invers proporțional cu c, căci odată cu c și în aceeași măsură cu el crește înmulțitorul $\frac{c}{c+p}$ și, deci, mărimea care urmează a fi scăzută din maximul [plus]valorii, adică produsul $\frac{PlT}{p} \times \frac{c}{c+p}$, sau $\frac{PlT}{p} \times \frac{c}{R}$.

Avem, așadar, trei formule :

(1) $Pl' = \frac{PlT}{c+p} = \frac{PlT}{R}$;

(2) $Pl' = \frac{Pl(T-C)}{p}$;

(3) $Pl' = \frac{PlT}{p} - \left(\frac{PlT}{p} \times \frac{c}{c+p}\right) = Pl\left\{\frac{T}{p} - \left(\frac{T}{p} \times \frac{c}{c+p}\right)\right\}$.

De aici rezultă că $Pl_q : Pl' = \frac{PlT}{p} : Pl\frac{(T-C)}{p} = T : (T-C)$.

Maximul [plus]valorii se raportează la [plus]valoarea efectiv produsă, așa cum respectiva perioadă totală se raportează la această perioadă minus timpul de circulație total.

Sau $Pl_q : Pl' = (pq' + cq') : \{(pq' + cq') - cq'\} = \frac{p+c}{p}$.

În ceea ce privește formula (3) $\frac{Pl'}{p} = \frac{PlT}{p} - \left(\frac{PlT}{p} \times \frac{c}{c+p}\right) = Pl\left\{\frac{T}{p} - \left(\frac{T}{p} \times \frac{c}{c+p}\right)\right\}$, sau, deoarece $\frac{T}{p} = q$, înseamnă că $Pl' = Pl\left(q - q\frac{c}{c+p}\right) = Pl' = Pl\left(q - q\frac{c}{R}\right)$.

Plusvaloarea totală este, așadar, egală cu plusvaloarea creată în cursul unei faze de producție, înmulțită cu un coeficient egal cu raportul dintre timpul total și timpul de producție, minus același raport înmulțit cu raportul dintre timpul de circulație al unei rotații a capitalului și durata acesteia din urmă.

$$Pl' = Pl\left(q - q\frac{c}{R}\right) = Plq\left(1 - \frac{c}{R}\right) = Plq\left(\frac{R-c}{R}\right) = \frac{Plqp}{R} = \frac{PlT}{p+c},$$

ceea ce nu este altceva decît prima formulă. Reiese deci că formula (3) se reduce *la formula (1)* : plusvaloarea totală este egală cu plusvaloarea

unei faze de producție, înmulțită cu timpul total și împărțită la timpul de rotație ; sau : plusvaloarea totală este egală cu plusvaloarea unei faze de producție, înmulțită cu raportul dintre timpul total și suma timpului de producție și a timpului de circulație ale unei rotații.

Formula (2) : [plus]valoarea totală este egală cu plusvaloarea [unei faze de producție], înmulțită cu timpul total minus timpul de circulație total și împărțită la durata unei faze de producție.

* * *

(În condițiile concurenței, legea fundamentală care se manifestă — spre deosebire de legea referitoare la valoare și plusvaloare — constă în aceea că valoarea este determinată nu de munca pe care o conține ea sau de timpul de muncă în care a fost ea produsă, ci de timpul de muncă în care ea poate să fie produsă, sau de timpul de muncă necesar pentru reproducerea ei. Numai în felul acesta capitalul singular este realmente pus în condițiile capitalului în general, deși totodată se creează aparența că legea inițială ar fi răsturnată. Dar numai așa timpul de muncă *necesar* se stabilește ca ceva determinat de însăși mișcarea capitalului. Aceasta este legea fundamentală a concurenței. Cererea, oferta, prețul (cheltuielile de producție) reprezintă determinări de formă ulterioare ; prețul ca preț de piață sau preț general. Apoi stabilirea unei rate generale a profitului. În funcție de prețul de piață, capitalurile se repartizează apoi pe diferite ramuri. Reducerea cheltuielilor de producție etc. Într-un cuvînt, în condițiile concurenței, toate determinările apar *inversate* față de modul în care apar în capital în general. Acolo prețul este determinat de muncă, în timp ce aici munca este determinată de preț etc. etc.

Acțiunea exercitată de capitalurile singulare unele asupra altora le determină pe acestea să se comporte în calitate de *capital ;* acțiunile aparent independente ale diverselor capitaluri și dezordonatele lor ciocniri reciproce constituie tocmai afirmarea legii lor generale. Piața capătă aici și o altă semnificație. Numai prin intermediul ei acțiunea reciprocă a capitalurilor singulare devine afirmarea lor în calitate de generale și suprimarea independenței lor aparente și a existenței lor autonome în calitate de capitaluri singulare. Această suprimare se manifestă într-o măsură și mai mare în domeniul creditului. Dar forma cea mai înaltă pe care o îmbracă această suprimare și care reprezintă totodată *ultima* afirmare a capitalului într-o formă adecvată o constituie capitalul pe acțiuni.)

(Cerere, ofertă, preț, cheltuieli de producție, opoziția dintre profit și dobîndă, diferite relații între valoarea de schimb și valoarea de întrebuințare, între consum și producție.)

[6) O parte a capitalului se află în faza de producție, cealaltă parte în faza de circulație.] Succesiunea de forme și schimbul de substanțe în procesul de circulație a capitalului

Am văzut, așadar, că plusvaloarea pe care capitalul o poate crea într-o anumită perioadă de timp este determinată de frecvența cu care poate fi repetat procesul de valorificare sau cu care poate fi reprodus capitalul în perioada respectivă. Dar am văzut totodată că numărul acestor acte de reproducție este determinat nu de raportul dintre durata fazei de producție și volumul total de timp, ci de raportul dintre aceasta și volumul total de timp minus timpul de circulație. Timpul de circulație apare, așadar, ca un timp în decursul căruia [VI—33] este suprimată capacitatea capitalului de a se reproduce, deci și capacitatea lui de a produce plusvaloare. Productivitatea capitalului, adică actul prin care el creează plusvalori, se află deci într-un raport invers față de timpul de circulație și ar atinge nivelul maxim dacă timpul de circulație ar scădea la zero.

Deoarece circulația reprezintă parcurgerea de către capital a diferitelor momente — conceptual determinate — ale metamorfozei sale necesare, ale procesului său vital, ea constituie o condiție indispensabilă pentru capital, impusă de propria lui natură. Această parcurgere reclamă timp, dar acesta este un timp în cursul căruia capitalul nu-și poate *spori* valoarea, deoarece *nu* este vorba de un timp de producție, ci de un timp în cursul căruia capitalul *nu* își apropriază muncă vie. Acest timp de circulație nu poate spori deci niciodată valoarea creată de capital ; el nu face decît să condiționeze timpul *non-creator de valoare,* adică apare doar ca o barieră a valorificării, se raportează la ea la fel ca la timpul de muncă. Acest timp de circulație nu poate fi considerat timp creator de valoare ; un asemenea timp e numai timpul de muncă ce se materializează în valori. Timpul de circulație nu intră deci nici în cheltuielile de producție ale valorii, nici în cheltuielile de producție ale capitalului, dar este o condiție care îngreuiază autoreproducția capitalului.

Obstacolele de care se lovește capitalul în procesul său de valorificare, adică în procesul aproprierii de muncă vie, nu constituie, bineînțeles, un moment al valorificării lui, al creării de valoare. De aceea ar fi ridicol să se ia aici *cheltuielile de producție* în accepția lor inițială. Sau va trebui să facem distincție între cheltuielile de producție ca formă particulară și timpul de muncă ce se materializează în valoare (după cum va trebui să delimităm profitul de plusvaloare). Dar nici măcar în acest caz timpul de circulație nu intră în cheltuielile de producție ale capitalului în același sens ca salariul etc. ; el reprezintă un capitol de cheltuieli de care se ține

seama la decontarea reciprocă dintre capitalurile singulare, deoarece plusvaloarea se repartizează între ele în anumite proporții generale.

Timpul de circulație nu este acela în cursul căruia capitalul creează valoare, ci acela în care capitalul realizează valoarea creată în procesul de producție. Timpul de circulație nu sporește cuantumul valorii, ci pune într-o altă determinație de formă, adecvată, valoarea creată în procesul de producție, făcînd-o să treacă de la determinația de produs la aceea de marfă, de la determinația de marfă la aceea de bani etc. Faptul că prețul, care înainte exista în marfă în mod ideal, se realizează acum în mod real și că marfa se schimbă acum efectiv pe prețul ei — pe bani —, acest fapt nu face, bineînțeles, să sporească prețul mărfii.

Timpul de circulație nu este, așadar, un timp care determină prețul, iar numărul rotațiilor capitalului, în măsura în care e determinat de timpul de circulație, nu conferă capitalului însușirea de a introduce un nou element, sui-generis, care determină valoarea și este inerent capitalului, spre deosebire de muncă ; timpul de circulație apare ca un principiu limitativ, negativ. De aceea tendința necesară a capitalului este *circulația fără timp de circulație,* și această tendință constituie determinația fundamentală a creditului și a operațiilor de credit ale capitalului. Pe de altă parte, creditul este și acea formă în care capitalul tinde să se afirme, spre deosebire de capitalurile singulare, sau capitalul singular tinde să se afirme în calitate de capital, făcînd abstracție de limitele sale cantitative. Dar rezultatul maxim la care capitalul poate să ajungă pe această linie este, pe de o parte, *capitalul fictiv,* în timp ce, pe de altă parte, creditul apare doar ca un nou element de *concentrare,* de înghițire a capitalurilor de către diferite capitaluri centralizatoare.

Pe de o parte, timpul de circulație este materializat în *bani.* Creditul caută să determine banii ca moment pur formal, astfel încît ei să servească drept intermediar în metamorfoza capitalului fără a fi ei înșiși *capital,* adică valoare. Aceasta este prima formă de *circulație fără timp de circulație.* Banii sînt ei înșiși un produs al circulației. Mai departe se va arăta cum prin intermediul creditului capitalul creează noi produse ale circulației.

Dar dacă, pe de o parte, capitalul tinde spre o *circulație fără timp de circulație,* pe de altă parte el caută să dea *timpului de circulație* ca atare *semnificația de timp de producție* în diferitele organe care mijlocesc procesul timpului de circulație și însăși circulația, caută să determine toate aceste organe ca bani, iar într-o determinație ulterioară — în calitate de capital. Acesta este un alt aspect al creditului. Toate acestea provin din una și aceeași sursă. Toate cerințele circulației : banii, transformarea mărfii în bani, transformarea banilor în marfă etc., deși îmbracă forme diferite, aparent total eterogene, pot fi toate reduse la *timp de circulație.* Mecanismele destinate reducerii acestuia țin și ele de circulație.

Timpul de circulație este acel timp al capitalului care poate fi considerat ca timpul mișcării lui specifice în calitate de capital, spre deosebire de timpul de producție, în care el, capitalul, se reproduce, există nu în calitate de capital finit, care urmează să treacă numai prin transformări formale, ci în calitate de capital creator, aflat în proces, care-și suge din muncă sîngele dătător de viață.

Opoziția dintre timpul de muncă și timpul de circulație include în sine întreaga teorie a creditului, în special în măsura în care aici se pune problema circulației monetare etc. Ulterior vom vedea, desigur, că lucrurile nu se limitează la aceea că timpul de circulație apare ca un scăzămînt din timpul de producție posibil ; vom vedea că, în afară de aceasta, există cheltuieli de circulație reale, cu alte cuvinte că în sfera circulației trebuie să fie cheltuite valori efectiv create. Dar toate acestea nu sînt de fapt decît cheltuieli — scăzăminte din plusvaloarea deja creată — pe care capitalul le face pentru a spori suma plusvalorilor realizabile, de pildă, în decursul unui an, adică pentru a spori ponderea timpului de producție aferent unei perioade determinate, sau, cu alte cuvinte, pentru a reduce timpul de circulație.

Ce-i drept, în practică timpul de producție nu este întrerupt efectiv de timpul de circulație (cu excepția cazurilor de criză și de depresiune comercială). Dar aceasta se datorește numai faptului că fiecare capital se împarte în două părți, dintre care una se află în faza de producție, iar cealaltă în faza de circulație. Prin urmare, nu întregul capital este activ, ci — în funcție de corelația dintre timpul de circulație și timpul de producție — bunăoară numai 1/3 sau $1/x$ din el, în timp ce cealaltă parte de capital se află în circulație. Sau se mai poate întîmpla ca un anumit capital să se dubleze, prin intermediul creditului de pildă. Pentru acest capital — pentru capitalul inițial — este ca și cum timpul de circulație nu ar exista deloc. Dar atunci capitalul pe care el l-a luat cu împrumut ajunge în situația anterioară. Și dacă se face abstracție de proprietarul capitalului, lucrurile se prezintă la fel ca în cazul cînd capitalul este împărțit în două părți. În loc ca să se împartă capitalul *a* în două părți, iar capitalul *b* în alte două, *a* îl atrage pe *b* și se împarte în *a* și *b*. Iluziile cu privire la acest proces sînt destul de frecvente la fanaticii creditului (printre care întîlnești arareori creditori, dar mai adesea debitori).

Am arătat mai sus în ce mod dubla condiție contradictorie a capitalului — continuitatea producției și necesitatea timpului de circulație, sau, de asemenea, continuitatea circulației (nu a timpului de circulație) și necesitatea timpului de producție — poate fi realizată numai prin împărțirea capitalului în două părți, din care una *circulă ca produs finit*, iar cealaltă *se reproduce în procesul de producție*, și prin succedarea lor alternativă : cînd una din ele se reîntoarce în faza *P* (procesul de producție), cealaltă o părăsește.

Acest proces are loc atît zilnic, cît şi în intervale de timp mai mari. Întregul capital şi valoarea totală sînt reproduse de îndată ce ambele părţi ale capitalului au parcurs procesul de producţie şi procesul de circulaţie, sau cînd partea a doua a capitalului reintră în circulaţie. În consecinţă, punctul de plecare coincide cu punctul final. De aceea rotaţia depinde de mărimea capitalului, sau, aşa cum va trebui să precizăm chiar de pe acum, de *suma totală* a celor două părţi amintite. Numai atunci cînd este reprodusă suma totală a ambelor părţi ale capitalului, *rotaţia* este *în întregime* efectuată ; în caz contrar, rotaţia se efectuează numai pentru 1/2, 1/3 sau 1/*x* din capital, în funcţie de ponderea părţii sale care circulă în permanenţă.

[VI—34] S-a arătat apoi că fiecare parte de capital poate fi considerată ca fixă sau circulantă în raport cu cealaltă şi că ele se află realmente alternativ într-un asemenea raport. Simultaneitatea diferitelor faze ale procesului prin care trece capitalul este posibilă numai prin împărţirea acestuia din urmă în părţi şi prin respingerea reciprocă a acestor părţi, dintre care fiecare este capital, dar capital într-o determinaţie diferită.

Avem de-a face aici cu aceeaşi schimbare de formă şi acelaşi schimb de substanţe ca într-un organism viu. Dacă presupunem, bunăoară, că organismul se reproduce în decursul a 24 de ore, aceasta, bineînţeles, nu se întîmplă dintr-o dată ; organismul elimină într-o formă ceea ce se reia sub o altă formă, şi aceste două acte sînt distincte şi au loc concomitent. Dealtfel, într-un organism scheletul reprezintă capitalul fix ; el nu se înnoieşte în acelaşi timp ca sîngele şi carnea. Viteza consumului (autoconsumului), deci a reproducţiei, cunoaşte grade diferite. (Aşadar, aici se face *trecerea* la mai multe capitaluri.) Important este aici în primul rînd să avem în vedere numai capitalul ca atare, deoarece determinaţiile analizate aici sînt determinaţii care fac din valoare în general capital, constituie differentia specifica a capitalului ca atare.

Înainte de a merge mai departe, ţinem să atragem încă o dată atenţia asupra următorului punct important ; timpul de circulaţie — adică timpul petrecut de capital separat de procesul în cadrul căruia el absoarbe muncă, adică timpul de muncă al capitalului în calitate de capital — nu este decît transferarea *valorii* prezumtive dintr-o determinaţie de formă în altă determinaţie de formă, dar nu este un element *creator de valoare,* care să contribuie la creşterea ei. Prin transformarea unei valori ce se măsoară [să zicem] prin 4 zile de muncă şi există sub formă de fire, în 4 zile de muncă existente sub formă de bani, sau într-un simbol recunoscut ca reprezentînd 4 zile de muncă în general, 4 zile de muncă generale, — valoarea *prezumtivă, măsurată* trece dintr-o formă în alta, dar nu creşte. În schimbul de echivalente acestea rămîn — ca mărimi de valoare — *după* efectuarea schimbului exact ceea ce fuseseră *înainte* de el. Dacă ne ima-

ginăm un singur capital, sau dacă diferitele capitaluri dintr-o țară sînt considerate ca un singur capital (capital național), spre deosebire de capitalul altor țări, este clar că timpul în care acest capital nu funcționează în calitate de capital productiv, adică nu creează plusvaloare, se scade din timpul care îi stă la dispoziție ca timp de valorificare.

Luat în această formulare abstractă, fără a se ține cîtuși de puțin seama de cheltuielile circulației înseși, acest timp — adică timpul în care capitalul nu funcționează în calitate de capital productiv — apare nu ca negație a timpului de valorificare realmente existent, ci ca negație a timpului de valorificare *posibil*, adică posibil în cazul cînd timpul de circulație este egal cu zero. Este deci clar că capitalul național nu poate să considere timpul în care el nu crește ca un timp în care el crește, după cum, de pildă, un țăran izolat nu poate să considere timpul în care el nu e în stare să secere, să semene, cînd în general își întrerupe munca, drept timp în care se îmbogățește. Faptul că capitalul, după ce s-a obișnuit — și a fost nevoit să se obișnuiască — să se considere capital productiv aducător de roade independent de muncă, independent de absorbirea de muncă, se presupune capital aducător de roade în orice moment și-și calculează timpul de circulație ca timp creator de valoare, ca cheltuieli de producție, — aceasta este cu totul altceva.

De aici reiese cît de greșite sînt, de pildă, cele spuse de Ramsay :

„Întrebuințarea capitalului fix modifică considerabil principiul potrivit căruia valoarea depinde de cantitatea de muncă. Căci mărfuri pentru care s-a cheltuit aceeași cantitate de muncă cer perioade de timp foarte diferite pentru a deveni apte de consum. Cum însă în tot acest interval de timp capitalul nu aduce venit, înseamnă că *pentru ca respectiva întrebuințare a capitalului să nu fie mai puțin rentabilă decît altele în care produsul devine mai repede apt de consum,* este necesar ca marfa, cînd, în sfîrșit, ajunge pe piață, să crească în valoare *cu întreaga sumă a profitului nerealizat*".

(Aici se presupune că capitalul ca atare aduce întotdeauna în mod uniform profit, așa cum un pom sănătos aduce roade.)

„*Aceasta arată că capitalul poate regla valoarea independent de muncă*". Bunăoară, vinul ținut în pivniță (*Ramsay*. „An Essay on the Distribution of Wealth. Edinburgh, 1836, p. 43).

De aici rezultă că, alături de timpul de muncă sau în aceeași măsură cu el, timpul de circulație creează *valoare*. Într-adevăr, capitalul conține în sine ambele momente : 1) *timpul de muncă* ca moment creator de valoare ; 2) *timpul de circulație* ca moment care limitează timpul de muncă și, implicit, ansamblul creării de valoare de către capital ; ca moment necesar, căci valoarea sau capitalul așa cum iese din procesul de producție, ca rezultat nemijlocit al acestuia, deși este *valoare,* este însă o valoare care nu și-a căpătat încă forma adecvată. Timpul pe care-l reclamă

aceste transformări şi care se scurge deci între producţie şi reproducţie este un timp care depreciază capitalul. Dacă, pe de o parte, în determinarea capitalului considerat ca aflat în circulaţie, în proces, intră *continuitatea,* în aceeaşi măsură în această determinare intră *întreruperea* continuităţii.

Definind just circulaţia, sau mişcarea de revoluţie pe care trebuie s-o descrie capitalul pentru a putea reîncepe o nouă producţie, ca une série d'échanges *, economiştii recunosc implicit că acest timp de circulaţie nu este un timp care sporeşte cantitatea de valoare, că el nu poate deci să fie un timp creator de valoare nouă, deoarece une série d'échanges, oricîte acte de schimb ar conţine şi oricît timp s-ar cere pentru efectuarea acestor operaţii, nu este totuşi decît un schimb de echivalente. Punerea valorilor — cei doi poli ai tranzacţiei — ca egale nu le poate face, desigur, inegale. Considerate sub aspect cantitativ, valorile nu pot nici să crească, nici să scadă ca urmare a schimbului.

Plusvaloarea creată în cursul unei faze de producţie este determinată de supramunca pusă în mişcare de către capital în timpul aceleiaşi faze (adică este determinată de supramunca apropriată). Suma plusvalorilor pe care le poate crea capitalul într-un anumit interval de timp este determinată de frecvenţa cu care se repetă faza de producţie de-a lungul respectivului interval, sau este determinată de *rotaţia* capitalului. Rotaţia este însă egală cu durata fazei de producţie plus durata circulaţiei, adică este egală cu suma timpului de circulaţie şi a timpului de producţie. Rotaţia se apropie cu atît mai mult de însuşi timpul de producţie, cu cît mai scurt este timpul de circulaţie, adică timpul cuprins între momentul în care capitalul iese din producţie şi cel în care el se reîntoarce în ea.

De fapt, plusvaloarea este determinată de timpul de muncă materializat în cursul unei faze de producţie. Cu cît mai frecventă este reproducţia capitalului, cu atît mai frecventă este producţia de plusvaloare. Numărul actelor de reproducţie este egal cu numărul *rotaţiilor.* Prin urmare, plusvaloarea totală (Pl') este egală cu $Pl \times nR$ (n fiind numărul rotaţiilor). $Pl' = Pl \times nR$; prin urmare, $Pl = \frac{Pl'}{nR}$. Dacă timpul de producţie de care are nevoie un capital de 100 de taleri într-o anumită ramură de producţie este egal cu 3 luni, înseamnă că în cursul unui an capitalul poate să facă 4 rotaţii, iar dacă plusvaloarea creată de fiecare dată este egală cu 5 taleri, plusvaloarea totală va fi egală cu 5 (Pl, adică cantitatea de plusvaloare creată în decursul unei faze de producţie) $\times$ 4 (numărul rotaţiilor, determinat de raportul dintre timpul de producţie şi un an), adică va fi egală cu 20 de taleri. Dacă însă presu-

* — o serie de schimburi. — *Nota trad.*

punem că timpul de circulaţie este egal, de pildă, cu 1/4 din timpul de producţie, înseamnă că o rotaţie ar fi egală cu 3 + 1, adică cu 4 luni, şi un capital de 100 de taleri ar putea să facă numai 3 rotaţii pe an ; plusvaloarea totală ar fi egală cu 15 taleri. De aceea, deşi capitalul creează în decursul a 3 luni o plusvaloare de 5 taleri, pentru el este ca şi cînd ar fi creat în 4 luni o [plus]valoare de numai 5 taleri, deoarece într-un an el nu poate să creeze decît o plusvaloare totală de 5 × 3 taleri. Cu alte cuvinte, pentru capital este acelaşi lucru ca şi cînd la fiecare 4 luni el ar produce $Pl = 5$ taleri, ceea ce înseamnă că în 3 luni ar produce numai 15/4, adică 3 3/4 taleri, iar în singura sa lună de circulaţie — 1 1/4 taleri plusvaloare.

În măsura în care rotaţia diferă de durata determinată de condiţiile producţiei propriu-zise, ea este egală cu timpul de circulaţie. Or, acesta nu este determinat [exclusiv] de timpul de muncă. De aceea suma plusvalorii create de capital într-un interval de timp dat este determinată nu pur şi simplu de timpul de muncă, ci de timpul de muncă şi de timpul de circulaţie [VI—35] în raporturile menţionate mai sus. Însă determinaţia pe care capitalul o introduce aici în procesul de punere a valorii este, după cum s-a arătat mai sus, o determinaţie *negativă, limitativă*.

Dacă, de pildă, un capital de 100 l. st. are nevoie de 3 luni, adică de 90 de zile, pentru faza de producţie şi dacă timpul de circulaţie ar fi egal cu zero, capitalul ar putea să facă 4 rotaţii pe an ; şi în tot acest timp *întregul* capital ar acţiona în calitate de capital, deci ca creator de supramuncă, ca valoare ce se înmulţeşte. Dacă din cele 90 de zile, 80 reprezintă munca necesară, 10 sînt zile de supramuncă. Să presupunem acum că timpul de circulaţie reprezintă 33 1/3% din timpul de producţie, adică 1/3 din el. Rezultă deci că la fiecare 3 luni de producţie revine o lună de circulaţie. Timpul de circulaţie va fi atunci egal cu 90/3 (1/3 din timpul de producţie), adică va fi egal cu 30 de zile ; $c = 1/3\ p$; $\left(c = \frac{p}{3}\right)$. Perfect !

Problema care se pune acum este aceea de a şti a cîta parte din capital poate fi ocupată neîntrerupt în producţie în tot cursul anului. Dacă capitalul de 100 l. st. ar lucra 90 de zile, iar produsul său, egal cu 105 l. st., ar circula timp de 1 lună, în timpul acestei luni capitalul nu ar putea întrebuinţa nici un fel de muncă.

(Cele 90 de zile de muncă pot fi, bineînţeles, egale cu 3, 4, 5 etc. înmulţit cu 90, în funcţie de numărul muncitorilor ocupaţi în timpul acestor 90 de zile. Ele nu sînt decît 90 de zile în cazul în care lucrează un singur muncitor. Deocamdată aceasta încă nu ne interesează aici.)

(În toate aceste calcule se presupune că plusvaloarea nu se capitalizează, iar capitalul lucrează mereu cu acelaşi număr de muncitori ; în

momentul în care se realizează plusvaloarea, se realizează şi întregul capital, transformîndu-se din nou în bani.)

Potrivit acestei ipoteze, timp de o lună capitalul nu ar putea funcţiona deloc.

(Capitalul de 100 l. st. foloseşte, de pildă, în permanenţă 5 muncitori ; în el se încorporează supramunca lor, iar produsul care circulă nu este capitalul iniţial, ci unul care a absorbit supramuncă şi de aceea posedă plusvaloare. Aşadar, prin circulaţia unui capital de 100 l. st. trebuie să înţelegem, de fapt, circulaţia unui capital de 105 l. st., de pildă, adică circulaţia capitalului împreună cu profitul creat în cursul unui singur act de producţie. Aici însă această eroare nu are nici o importanţă, în special în examinarea problemei de mai sus.)

Să presupunem că la sfîrşitul celor 3 luni s-au produs fire în valoare de 100 l. st. Mai este nevoie de încă o lună pînă la încasarea banilor şi la reluarea producţiei. Pentru a pune în mişcare acelaşi număr de muncitori în timpul lunii în care capitalul circulă, ar trebui să am un capital adiţional de 33 1/3 l. st. ; căci dacă 100 l. st. pun în mişcare o anumită cantitate de muncă timp de 3 luni, 1/3 din aceste 100 l. st. ar pune în mişcare aceeaşi cantitate de muncă timp de o lună.

La sfîrşitul celei de-a patra luni, capitalul de 100 l. st. s-ar reîntoarce în faza de producţie, iar cel de 33 1/3 l. st. ar intra în faza circulaţiei. Acest din urmă capital ar necesita pentru circulaţia sa, în mod corespunzător, 1/3 de lună, ceea ce înseamnă că s-ar reîntoarce în producţie după 10 zile.

Primul capital ar putea să reintre în circulaţie abia la sfîrşitul celei de-a şaptea luni. Al doilea capital, care a intrat în circulaţie la începutul lunii a cincea, s-ar reîntoarce, să zicem, pe ziua de 10 a lunii a cincea, ar reintra în circulaţie pe ziua de 10 a lunii a şasea şi ar reveni la data de 20 a aceleiaşi luni, pentru a reintra în circulaţie pe ziua de 20 a lunii a şaptea ; la sfîrşitul lunii a şaptea el s-ar reîntoarce, iar primul capital ar reîncepe să circule exact în momentul reîntoarcerii celui de-al doilea. În continuare am avea : începutul lunii a opta şi reîntoarcerea la cutare dată a aceleiaşi luni, începutul lunii a noua etc.

Într-un cuvînt, dacă capitalul ar fi cu 1/3 mai mare, adică exact cu atît cît reprezintă timpul de circulaţie, el ar putea să folosească în permanenţă acelaşi număr de muncitori. Dar capitalul se poate afla tot timpul în faza de producţie chiar şi în cazul cînd foloseşte în permanenţă cu 1/3 mai puţină muncă. Dacă capitalistul ar începe procesul de producţie cu un capital de numai 75 l. st., la sfîrşitul lunii a treia producţia ar fi încheiată ; după aceasta capitalul ar circula timp de o lună, în acest interval capitalistul putînd să continue totuşi producţia, deoarece în mîinile sale a rămas un capital de 25 l. st. Şi dacă el are nevoie de 75 l. st. pentru a pune în mişcare timp de 3 luni o anumită can-

titate de muncă, lui îi mai trebuie 25 l. st. pentru a pune în mișcare o masă corespunzătoare de muncă timp de o lună. Capitalistul ar pune în mișcare tot timpul același număr de muncitori.

Vînzarea fiecărei partide de mărfuri ale acestui capitalist necesită 1/12 dintr-un an. Dacă întotdeauna are nevoie de 1/3 din timpul de producție pentru vînzarea mărfurilor sale, atunci etc. Această problemă poate fi rezolvată printr-o ecuație extrem de simplă, la care vom reveni ulterior. La drept vorbind, ea nu ține de tema tratată aici, dar va prezenta importanță atunci cînd vom aborda problemele creditului.

Deocamdată un lucru este, în orice caz, clar. Să notăm cu *tp* timpul de producție, cu *tc* timpul de circulație și cu *C* capitalul. Capitalul *C* nu se poate afla simultan în faza de producție și în faza de circulație. Dacă vrea să continue procesul de producție în timp ce se află în circulație, el trebuie să se împartă în două părți, din care una să se afle în faza de producție, iar cealaltă în faza de circulație, continuitatea procesului fiind asigurată prin punerea părții *a* într-o determinație, iar a părții *b* în cealaltă. Să presupunem că partea de capital ce se află mereu în producție este x; atunci $x = C - b$ (b este partea de capital ce se află în circulație). $C = b + x$. Dacă *tc*, timpul de circulație a capitalului, ar fi egal cu zero, este evident că am avea și $b = 0$, iar x ar fi egal cu C. b (partea de capital aflată în circulație) : C (capitalul total) = tc (timpul de circulație) : tp (timpul de producție). Formula $b : C = tc : tp$ arată că partea de capital aflată în circulație se raportează la capitalul total așa cum timpul de circulație se raportează la timpul de producție.

Dacă un capital de 100 l. st. cu un profit de 5% se rotește o dată la fiecare 4 luni, astfel încît la 3 luni timp de producție revine 1 lună timp de circulație, plusvaloarea totală va fi egală, după cum am văzut *, cu $\frac{5 \times 12}{4} = 5 \times 3 = 15$, în loc de 20 în cazul cînd $c = 0$, căci în acest caz am avea $Pl' = \frac{5 \times 12}{3} = 20$. Acum însă plusvaloarea totală este egală cu 15 l. st.; acestea reprezintă profitul unui capital de 75 l. st. cu 5%, la care timpul de circulație ar fi egal cu zero, care ar face patru rotații pe an și ar fi tot timpul ocupat. La sfîrșitul primului trimestru, profitul său ar fi de 3 3/4 l. st.; la finele anului — de 15 l. st. (Dar în acest caz s-ar roti un capital total egal cu numai 300 l. st., pe cînd în primul caz, cînd $tc = 0$, s-ar roti un capital de 400 l. st.)

* Vezi volumul de față, p. 136—144, cu deosebire că acolo timpul este calculat în zile, iar aici în luni. — *Nota red.*

Așadar, un capital de 100 l. st. al cărui timp de circulație este egal cu o lună, timpul de producție cuprinzînd 3 luni, poate să întrebuințeze mereu în mod productiv un capital de 75 l. st. ; un capital de 25 l. st. se află întotdeauna în circulație și este neproductiv. Dacă notăm cu L intervalul de timp egal cu 1 lună, putem exprima această relație prin proporția $75 : 25 = 3L : 1L$, sau, dacă notăm cu p partea de capital ocupată în producție, cu c partea aflată în circulație, iar respectivele perioade de timp cu p' și c', vom avea $p : c = p' : c'$; $(p : c = 1 : 1/3)$. [În exemplul nostru], raportul dintre partea de capital aflată în producție și partea aflată în circulație este întotdeauna de $1 : 1/3$, dar $1/3$ este întotdeauna reprezentată prin părți componente schimbătoare ale capitalului. Dar $p : C = 75 : 100 = 3/4$; $c = 1/4$; $p : C = 1 : 4/3$ și $c : C = 1 : 4$. Durata totală a rotației $= 4L$; $p : R = 3L : 4L = 1 : 4/3$.

* * *

[VI—36] În procesul de circulație a capitalului se petrece simultan o schimbare de formă și un schimb de substanțe. Aici noi trebuie să începem nu cu *B*, ci cu procesul de producție ca premisă. În producție, considerată sub aspectul substanței, unealta se uzează și materia primă se prelucrează. Ceea ce rezultă este produsul — o valoare de întrebuințare nou creată, distinctă de toate premisele ei elementare. Produsul se creează numai în procesul de producție, considerat sub aspectul substanței. Aceasta este prima și esențiala modificare sub aspectul substanței. Pe piață, în schimbul pe bani, produsul este eliminat din circuitul capitalului și intră în consum, devine obiect de consum, fie pentru satisfacerea finală a unei trebuințe individuale, fie ca materie primă pentru vreun alt capital.

În schimbul mărfii pe bani, schimbul de substanțe și modificarea de formă coincid, deoarece în bani însuși conținutul ține de determinația de formă economică. Retransformarea banilor în marfă reprezintă aici simultan retransformarea capitalului în condițiile materiale ale producției. Are loc atît reproducerea unei anumite valori de întrebuințare, cît și reproducerea valorii ca atare. Dar, așa cum la intrarea în procesul de circulație elementul material a figurat aici din capul locului ca produs, tot astfel la sfîrșitul lui marfa figurează din nou în calitate de condiție de producție. Deoarece banii figurează aici ca mijloc de circulație, ei nu sînt de fapt altceva decît un mijlocitor, pe de o parte, între producție și consum, în procesul de schimb în care capitalul respinge valoarea sub formă de produs, iar pe de altă parte între producție și producție, cînd capitalul se respinge pe sine sub formă de bani și atrage în circuitul său marfa sub formă de condiție de producție.

Dacă privim capitalul sub aspectul substanței, banii apar ca simplu mijloc de circulație ; sub aspectul formei, ei apar ca măsură nominală a

valorificării lui, iar pentru o anumită fază — ca valoare existentă pentru sine. De aceea [procesul de circulație] a capitalului este în aceeași măsură *M* — *B* — *B* — *M*, cît și *B* — *M* — *M* — *B*, și anume în așa fel încît ambele forme ale circulației simple capătă aici totodată o nouă determinare, în sensul că *B* — *B* reprezintă bani care creează bani, iar *M* — *M* reprezintă o marfă a cărei valoare de întrebuințare este reprodusă și în același timp sporită. În ce privește circulația monetară, care aici apare ca făcînd parte din circulația capitalului și ca determinată de el, remarcăm doar în treacăt — întrucît această problemă va putea fi examinată în fond abia după ce vom fi analizat acțiunea și interacțiunea mai multor capitaluri — că aici banii figurează, evident, în determinații diferite.

[7)] Deosebirea dintre timpul de producție și timpul de muncă. [Confuzia lui Storch în ceea ce privește „mijloacele de accelerare a circulației"]

Pînă acum s-a presupus că timpul de producție coincide cu timpul de muncă. Iată însă că în agricultură, de pildă, au loc întreruperi în muncă chiar în timpul producției, înainte ca produsul să fie gata. [În două ramuri de producție diferite] se poate cheltui același timp de muncă, dar durata fazei de producție poate să difere, deoarece [în una din aceste ramuri] munca se efectuează cu întreruperi. Dacă deosebirea se rezumă la faptul că într-un caz finisarea produsului reclamă o muncă mai îndelungată decît în celălalt, aici nu apare încă nici o problemă, deoarece în acest caz, potrivit legii generale, este clar că produsul care conține o cantitate mai mare de muncă reprezintă o cantitate de valoare de o mărime corespunzătoare, și atunci, dacă într-un interval de timp dat frecvența reproducției va fi mai mică, în schimb valoarea reprodusă va fi corespunzător mai mare. Căci 2×100 fac exact cît 4×50. Așa cum stau lucrurile cu plusvaloarea, la fel stau și cu valoarea totală.

Durata diferită a procesului de producție la diferite produse, chiar dacă pentru producerea lor se cheltuiește același timp de muncă (și anume, muncă acumulată și muncă vie luate laolaltă) — aceasta este problema. Aici capitalul fix pare a funcționa absolut singur, fără muncă omenească, asemenea sămînței, de pildă, după ce a fost pusă în pămînt. Dacă se mai cere cheltuită o muncă suplimentară, ea trebuie scăzută mintal, pentru ca problema să fie pusă în toată puritatea ei.

Dacă timpul de circulație este aici același, rotațiile se efectuează mai rar, datorită faptului că durata fazei de producție este mai mare. Așadar, suma timpului de producție și a timpului de circulație, adică

1*R*, este mai mare aici decît în cazul cînd timpul de producție coincide cu timpul de muncă. Timpul de care este nevoie aici pentru ca produsul să se maturizeze și [respectivele] întreruperi în muncă constituie aici condiții ale producției. Timpul de non-muncă reprezintă o condiție a timpului de muncă, a transformării efective a acestuia din urmă în timp de producție. La drept vorbind, toată această problemă ține, desigur, de lucruri de care ne vom ocupa abia mai tîrziu, și anume de examinarea egalizării ratei profitului. Esențialul însă trebuie lămurit aici.

Reîntoarcerea mai lentă a capitalului — or, aceasta este esențialul — se datorește aici nu timpului de circulație, ci înseși condițiilor [de producție] în cadrul cărora munca devine productivă și care țin de condițiile tehnologice ale procesului de producție. Trebuie respinsă în mod categoric ideea de-a dreptul absurdă că o împrejurare naturală care împiedică capitalul dintr-o anumită ramură de producție să se schimbe în același termen și pe aceeași cantitate de timp de muncă pe care se schimbă un alt capital dintr-o altă ramură de producție, — că această împrejurare ar putea contribui într-un fel oarecare la *sporirea* valorii celui dintîi. Valoarea, deci și plusvaloarea, este egală nu cu durata fazei de producție, ci cu timpul de muncă — atît cel materializat, cît și cel viu — cheltuit în cursul acestei faze de producție. Numai timpul de muncă viu — și numai în funcție de raportul dintre el și timpul de muncă materializat — poate să creeze plusvaloare, căci numai munca vie poate să furnizeze timp de supramuncă. {Este clar că la egalizarea ratei profitului intervin alte determinări. Aici însă nu este vorba de repartizarea plusvalorii, ci de crearea ei.}

De aceea s-a spus, pe bună dreptate, că din acest punct de vedere agricultura, de pildă, este mai puțin productivă (productivitatea este luată aici în sensul producției de valori) decît alte ramuri de producție. După cum, pe de altă parte, întrucît *creșterea productivității în agricultură reduce d i r e c t timpul de muncă necesar, ea, agricultura, este mai productivă decît toate celelalte ramuri de producție.* Dar chiar și această împrejurare poate servi agriculturii numai acolo unde domină *capitalul* și forma generală de producție care îi corespunde.

Însăși întreruperea fazei de producție arată că agricultura nu poate să constituie niciodată sfera cu care începe capitalul, în care își stabilește el sediul inițial. Aceste întreruperi ale fazei de producție contrazic primele condiții fundamentale ale muncii industriale. De aceea, numai prin reacția inversă [a industriei asupra agriculturii] capitalul cucerește agricultura, iar aceasta din urmă capătă un caracter industrial. Pentru aceasta este nevoie, pe de o parte, de un grad înalt de dezvoltare a concurenței, iar pe de altă parte — de o considerabilă dezvoltare a chimiei, mecanicii etc., cu alte cuvinte a industriei prelucrătoare. De aceea și pe plan istoric constatăm că agricultura nu *apare* niciodată *într-o formă pură* în

modurile de producție premergătoare capitalului sau corespunzătoare stadiilor lui nedezvoltate. Industria auxiliară sătească, cum ar fi, de pildă, torsul, țesutul etc., trebuie să compenseze limitele existente aici pentru folosirea timpului de muncă, limite care rezultă din aceste întreruperi ale fazei de producție.

Discrepanța dintre timpul de producție și timpul de muncă poate în genere să depindă numai de condițiile naturale care stau aici nemijlocit în calea valorificării muncii, adică în calea aproprierii de supramuncă de către capital. Aceste obstacole în calea capitalului constituie, bineînțeles, nu avantaje, ci — din punctul său de vedere — pierderi. La drept vorbind, acest caz trebuie menționat aici numai ca exemplu de capital fixat, de capital fixat într-una din faze. Ceea ce trebuie reținut aici este numai faptul că, atîta timp cît nu folosește muncă vie, capitalul nu creează plusvaloare. Reproducerea capitalului fix folosit nu reprezintă, bineînțeles, prin ea însăși creare de plusvaloare.

(În corpul omenesc, ca și în capital, diferitele părți componente nu se schimbă în procesul de reproducție la intervale de timp egale. Sîngele se reînnoiește mai repede decît mușchii, mușchii mai repede decît oasele, care din acest punct de vedere pot fi considerate drept capitalul fix al corpului omenesc.)

[VI—37] Printre mijloacele de accelerare a circulației, Storch enumeră: 1) formarea unei clase de „lucrători“ ocupați exclusiv cu comerțul; 2) îmbunătățirea mijloacelor de transport; 3) banii; 4) creditul (vezi mai sus) *.

Această bizară enumerare denotă întreaga confuzie pe care o fac economiștii. Banii și circulația monetară — ceea ce noi am numit circulație simplă — constituie o condiție, o premisă atît a capitalului însuși, cît și a circulației lui. De aceea despre bani ca relație de schimb aparținînd treptei de producție anterioare capitalului, despre bani ca bani în forma lor nemijlocită nu se poate spune că accelerează circulația capitalului; banii sînt o premisă a acestei circulații. Cînd vorbim despre capital și circulația lui, ne aflăm pe o treaptă de dezvoltare socială pe care introducerea banilor nu intervine ca o descoperire etc., ci constituie o *premisă*. În măsura în care banii în forma lor nemijlocită au ei înșiși valoare, nu sînt doar valoarea altor mărfuri, simbolul valorii acestora (deoarece cînd ceva nemijlocit trebuie să fie altceva nemijlocit, primul nu poate decît *să-l reprezinte* pe cel de-al doilea, să fie într-un fel sau altul simbolul lui), ci au ei înșiși valoare, sînt ei înșiși muncă materializată într-o anumită valoare de întrebuințare, banii, departe de a accelera circulația capitalului, dimpotrivă, o încetinesc.

---

* Vezi volumul de față, p. 123. — *Nota red.*

Considerați sub ambele aspecte în care apar în circulația capitalului, adică atît în calitate de mijloc de circulație, cît și în calitate de valoare realizată a capitalului, banii țin de cheltuielile de circulație, întrucît sînt ei înșiși timp de muncă folosit, pe de o parte, pentru reducerea timpului de circulație, iar pe de altă parte pentru realizarea unui moment calitativ al circulației — retransformarea capitalului în sine însuși ca valoare existentă pentru sine. În nici unul din cazuri banii nu măresc valoarea. Pe de o parte, ei sînt o formă de reprezentare a valorii care implică cheltuieli, cheltuire de timp de muncă, și care de aceea urmează a fi dedusă din plusvaloare. Pe de altă parte, ei pot fi considerați ca un mecanism care economisește timp de circulație, creînd astfel timp disponibil pentru producție. Dar întrucît banii considerați ca un asemenea mecanism costă muncă și sînt un produs al muncii, ei reprezintă pentru capital *cheltuieli neproductive*. Banii figurează printre cheltuielile de circulație.

Cheltuielile de circulație inițiale sînt reprezentate de însuși timpul de circulație, în opoziție cu timpul de muncă. Cheltuielile reale de circulație sînt timp de muncă materializat — un mecanism de reducere a cheltuielilor inițiale legate de timpul de circulație. De aceea banii sub forma lor nemijlocită, ca ceva care aparține treptei istorice de producție premergătoare capitalului, îi apar acestuia ca cheltuieli de circulație, ceea ce determină tendința lui de a transforma banii într-o formă adecvată lui, adică de a-i transforma într-un reprezentant al unuia dintre momentele circulației care să nu comporte nici o cheltuire de timp de muncă, să nu fie el însuși valoare. Așa se explică de ce capitalul tinde să suprime banii în realitatea lor tradițională, nemijlocită, și să-i transforme în ceva *pus* și în egală măsură suprimat numai de el însuși, în ceva pur *ideal*. De aceea nu se poate spune, asemenea lui Storch, că banii sînt în genere un mijloc de accelerare a circulației capitalului ; trebuie spus că, dimpotrivă, capitalul tinde să transforme banii într-un moment pur *ideal* al circulației sale și să le dea pentru prima oară forma adecvată corespunzătoare lui. Suprimarea banilor sub forma lor nemijlocită constituie o cerință a circulației monetare devenite un moment al circulației capitalului, căci sub forma lor existentă nemijlocit ca premisă, banii constituie o *limită* a circulației capitalului.

Tendința capitalului este o *circulație fără timp de circulație,* de aici decurgînd transformarea instrumentelor destinate exclusiv reducerii timpului de circulație în simple *determinări de formă* generate de capital, așa cum diferitele momente pe care capitalul le parcurge în sfera circulației reprezintă determinări calitative ale propriei sale metamorfoze.

Cît privește formarea unei stări sociale negustorești aparte, ceea ce presupune o dezvoltare a diviziunii muncii care să transforme activitatea

de schimb într-o ocupație de un tip special, în care scop, bineînțeles, suma operațiilor de schimb trebuie să fi atins deja un anumit nivel — (de pildă, dacă 100 de oameni cheltuiesc pentru schimb 1/100 din timpul lor de muncă, fiecare dintre ei este în proporție de 1/100 participant la schimb ; 100/100 de participanți la schimb reprezintă 1 om. La acești 100 de oameni putem să socotim 1 negustor. Separarea comerțului de producția propriu-zisă, sau faptul că schimbului însuși îi revine un reprezentant distinct de participanții la schimb, implică, în general vorbind, un anumit grad de dezvoltare a schimbului și a comunicațiilor. În raport cu vînzătorul, negustorul îi reprezintă pe toți cumpărătorii, iar în raport cu cumpărătorul — pe toți vînzătorii ; el nu este deci unul dintre polii schimbului, ci chiar centrul lui, și de aceea apare ca mijlocitor),

— formarea unei stări sociale negustorești, ceea ce presupune și formarea banilor, chiar dacă încă nedezvoltați în toate momentele lor, constituie și ea o premisă pentru capital și de aceea nu poate fi considerată ca ceva ce mijlocește circulația lui specifică. Deoarece, atît din punct de vedere istoric, cît și logic, comerțul constituie o *premisă* a apariției capitalului, înainte de a încheia capitolul de față va trebui să revenim la această temă, întrucît ea ține de secțiunea referitoare la geneza capitalului sau chiar de secțiunea precedentă.

Îmbunătățirea mijloacelor de transport, în măsura în care prin aceasta se înțelege o înlesnire a circulației fizice a mărfurilor, nu ne interesează aici, unde sînt examinate numai determinațiile de formă ale circulației capitalului. Produsul devine marfă, iese din faza de producție abia atunci cînd ajunge pe *piață*. Pe de altă parte, mijloacele de transport intră aici în discuție în măsura în care *durata reîntoarcerii* capitalului — adică timpul de circulație — trebuie să crească odată cu depărtarea pieței de locul de producție. Prin urmare, problema scurtării acestei durate cu ajutorul mijloacelor de transport apare, din acest punct de vedere, ca fiind nemijlocit legată de examinarea circulației capitalului. De fapt însă, ea ține de teoria pieței, care, la rîndul ei, intră în secțiunea referitoare la capital.

În sfîrșit, *creditul*. Această formă de circulație statornicită nemijlocit de capital și care decurge deci în mod specific din natura capitalului, această differentia specifica a capitalului este pusă de Storch și de alții laolaltă cu banii, cu starea socială negustorească etc., care țin în general de dezvoltarea schimbului și a producției mai mult sau mai puțin bazate pe el. Referirea la differentia specifica apare aici atît ca dezvoltare *logică* a temei, cît și ca cheie pentru înțelegerea dezvoltării *istorice*. Istoria ne oferă și ea — în Anglia, de pildă, ca și în Franța — încercări de a înlocui banii [de metal] cu bani de hîrtie, iar pe de altă parte, încercări de a da capitalului, în măsura în care există sub formă de

valoare, o formă determinată exclusiv de el însuşi şi, în sfîrşit, încercări de a introduce creditul încă la începuturile apariţiei capitalului (vezi, de pildă, la Petty şi Boisguillebert).

[8)] Mica circulaţie ca proces de schimb între capital şi forţa de muncă în general. Capitalul şi reproducerea forţei de muncă

În cadrul circulaţiei ca proces de ansamblu se poate distinge o circulaţie mare şi una mică. Prima cuprinde întreaga perioadă din momentul în care capitalul iese din procesul de producţie şi pînă în momentul în care reintră în el. Cea de-a doua este neîntreruptă şi se desfăşoară concomitent cu însuşi procesul de producţie. Aceasta corespunde părţii de capital care se plăteşte sub formă de salariu şi se schimbă pe forţă de muncă.

Acest proces de circulaţie a capitalului, care sub aspectul formei apare ca schimb de echivalente, dar în realitate este suprimarea şi punerea doar formală a schimbului de echivalente (transformarea valorii în capital, cînd schimbul de echivalente trece în contrariul său, iar pe baza schimbului, schimbul devine pur formal şi mutualitatea se află în întregime de o singură parte), — acest proces de circulaţie trebuie examinat în felul următor :

Valorile ce se schimbă sînt întotdeauna timp de muncă materializat, o anumită cantitate obiectiv prezentă, *reciproc* presupusă, de muncă deja existentă (într-o valoare de întrebuinţare). Valoarea ca atare este întotdeauna efect şi niciodată cauză. Valoarea exprimă cantitatea de muncă necesară pentru producerea unui obiect, deci — dacă se presupune acelaşi nivel al forţelor de producţie — şi pentru reproducerea lui.

Capitalistul nu schimbă direct capital pe muncă sau pe timp de muncă, ci timp conţinut în mărfuri, cheltuit pentru producerea lor, pe timp conţinut în forţă de muncă vie, cheltuit pentru producerea ei. Timpul de muncă vie pe care-l obţine el în urma schimbului nu este valoarea de schimb a forţei de muncă, ci valoarea ei de întrebuinţare. La fel o maşină se schimbă şi se plăteşte nu în calitate de cauză a unor efecte, ci chiar în calitate de efect, nu după valoarea ei de întrebuinţare în procesul de producţie, ci ca produs, ca o anumită cantitate de muncă materializată. Timpul de muncă cuprins în forţa de muncă, adică timpul necesar pentru producerea forţei de muncă vii, este identic cu cel necesar presupunînd acelaşi nivel al forţelor de producţie — pentru reproducerea, adică pentru conservarea ei.

Așadar, schimbul care are loc între capitalist și [VI—38] muncitor corespunde întru totul legilor schimbului, dar nu numai corespunde, ci și reprezintă punctul culminant al dezvoltării acestuia. Căci atîta timp cît forța de muncă nu se schimbă pe sine însăși, temelia producției nu se sprijină încă pe schimb, iar acesta cuprinde doar un cerc îngust, la baza căruia se află non-schimbul, cum se întîmplă pe toate treptele premergătoare producției burgheze. Dar valoarea de întrebuințare a valorii obținute de capitalist în urma schimbului este ea însăși elementul creării de valoare, iar măsura acestei creări de valoare o constituie munca vie și timpul de muncă, și anume o cantitate mai mare de timp de muncă decît este materializat în forța de muncă, adică o cantitate mai mare de timp de muncă decît este necesar pentru reproducerea muncitorului viu.

Așadar, obținînd ca echivalent — prin intermediul schimbului — forța de muncă, capitalul a obținut, totodată, fără echivalent, timpul de muncă în măsura în care acesta depășește timpul conținut în forța de muncă; capitalul și-a însușit *fără schimb*, dar sub *forma* schimbului, timp de muncă străin. De aceea schimbul devine ceva pur formal și, după cum am văzut *, la o analiză mai aprofundată a capitalului dispare pînă și impresia că în schimbul forței de muncă capitalul ar da altceva decît propria ei muncă materializată, adică impresia că în general el ar da ceva în schimbul forței de muncă.

Prin urmare, răsturnarea [relațiilor de schimb] se datorește faptului că ultima treaptă a schimbului liber o constituie schimbul forței de muncă în calitate de marfă, schimbul ei — în calitate de valoare — pe marfă, pe valoare; că forța de muncă se dobîndește ca muncă materializată, în timp ce valoarea ei de întrebuințare rezidă în muncă vie, adică în creare de valoare de schimb. Răsturnarea se datorește faptului că valoarea de întrebuințare a forței de muncă ca valoare este ea însăși elementul creator de valoare, substanța valorii și substanță care sporește valoarea. Așadar, în acest schimb, muncitorul dă timpul său de muncă viu, care creează și sporește valoarea, pe echivalentul timpului de muncă materializat în el însuși. El se vinde pe sine ca efect. În calitate de cauză, de activitate, muncitorul este absorbit de capital și inclus în el. În felul acesta, schimbul se transformă în contrarul său, iar legile proprietății private — libertatea, egalitatea, proprietatea în sensul de proprietate asupra muncii proprii, inclusiv dreptul de a dispune liber de ea — se transformă la muncitor în lipsă de proprietate și în înstrăinarea muncii sale, în raportarea sa la propria muncă ca la o proprietate străină, și viceversa.

Circulația părții de capital care figurează ca salariu însoțește procesul de producție, apare ca o relație economică de formă alături de el,

---

* Vezi *K. Marx*, op. cit., partea I, p. 405—406. — *Nota red.*

are loc concomitent cu el și se împletește cu el. Numai această circulație îl pune pe capital ca atare ; ea este o condiție a procesului său de valorificare și stabilește nu numai determinarea de formă a acestui proces, ci și substanța lui. Aceasta este partea de capital care circulă mereu, nu intră nici o clipă în procesul de producție însuși, dar îl însoțește în permanență. Este partea de capital care nu intră nici o clipă în procesul său de reproducție, ceea ce nu se poate spune despre materia primă. *Fondul mijloacelor de subzistență* ale muncitorului iese din procesul de producție sub formă de produs, de rezultat ; dar sub această formă el nu intră niciodată în procesul de producție, deoarece este un produs destinat consumului individual, intră direct în consumul muncitorului și se schimbă nemijlocit în acest scop. Prin urmare, spre deosebire de materia primă și de uneltele de muncă, fondul mijloacelor de subzistență este capital circulant κατ' ἐξοχήν *.

Acesta este unicul moment din circuitul capitalului în care consumul intervine nemijlocit. Acolo unde marfa se schimbă pe bani, ea poate fi dobîndită — de către un alt capital — ca materie primă pentru o nouă producție. Apoi, în virtutea premiselor capitalului, în fața acestuia se află nu consumatorul individual, ci negustorul, care cumpără marfa numai pentru a o vinde pe bani. (Această premisă referitoare la starea socială negustorească va trebui în general dezvoltată. Totodată trebuie remarcat că circulația dintre oamenii de afaceri și circulația dintre oamenii de afaceri și consumatori reprezintă două lucruri diferite.)

Aici, așadar, capitalul circulant apare direct ca fiind destinat consumului individual al muncitorilor, ca fiind în genere destinat consumului nemijlocit, existînd, de aceea, sub formă de produs finit. Dacă deci, pe de o parte, capitalul este o premisă a produsului, în aceeași măsură produsul finit este o premisă a capitalului. Din punct de vedere istoric, aceasta înseamnă că capitalul nu a creat lumea din nou, și că producție și produse au existat înainte ca el să le fi subordonat procesului său. Odată angajat, pornind de la sine însuși, capitalul se presupune mereu sub diferitele sale forme ca produs destinat consumului individual, materie primă și unelte de muncă, pentru a se reproduce mereu în aceste forme. Acestea din urmă apar mai întîi în calitate de condiții presupuse de el însuși, iar apoi ca rezultat al său. În procesul său de reproducție, el își produce propriile condiții.

Dacă avem în vedere raportul dintre capital, pe de o parte, și forța de muncă vie și condițiile naturale de conservare a acesteia, pe de altă parte, observăm cum capitalul circulant este determinat și sub aspectul valorii de întrebuințare, este determinat ca ceva ce intră nemijlocit în consumul individual și urmează a fi consumat, în cadrul lui,

* — prin excelență. — *Nota trad.*

ca produs. De aceea greşit s-a considerat capitalul circulant în general ca ceva *apt pentru consum*, ca şi cum cărbunele, uleiul mineral, coloranţii etc., uneltele etc., îmbunătăţirile funciare etc., fabricile etc. nu s-ar consuma exact în acelaşi mod, dacă prin consum se înţelege suprimarea valorii lor de întrebuinţare şi a formei lor. Dar tot atît de bine se poate spune că toate acestea nu se consumă, dacă prin consum se înţelege consumul individual, consumul propriu-zis.

În această circulaţie, capitalul în calitate de muncă materializată se autorespinge mereu, pentru a-şi asimila forţa de muncă [Arbeitskraft] vie, de care are nevoie ca de aer. Cît priveşte consumul muncitorului, el nu face decît să-l reproducă pe acesta din urmă, şi anume ca forţă de muncă vie. *Întrucît această reproducere a muncitorului însuşi constituie o condiţie pentru capital, înseamnă că nici consumul muncitorului nu apare direct ca reproducere a capitalului, ci ca reproducere a relaţiilor — a singurelor relaţii — în cadrul cărora capitalul este capital. La fel ca materia primă şi unealta, forţa de muncă vie face parte din condiţiile de existenţă ale capitalului. Aşadar, capitalul se reproduce într-o dublă formă: în propria sa formă şi în consumul muncitorului, dar în această ultimă formă numai în măsura în care respectivul consum îl reproduce pe muncitor ca forţă de muncă vie.* De aceea, capitalul numeşte acest consum productiv; productiv nu pentru că îl reproduce pe individ, ci pentru că îi reproduce pe indivizi ca forţă de muncă.

Dacă pe Rossi * îl contrariază faptul că salariul este calculat de două ori: o dată ca venit al muncitorului, iar apoi în calitate de consum reproductiv al capitalului, obiecţia lui este îndreptăţită numai faţă de cei care introduc direct salariul ca valoare în procesul de producţie a capitalului. Căci plata salariului este un act de circulaţie care are loc concomitent şi alături de actul de producţie. Sau, cum spune din acest punct de vedere Sismondi[44], muncitorul îşi consumă salariul într-un mod nereproductiv, în timp ce capitalistul îl consumă în mod productiv, deoarece obţine în schimb o muncă care reproduce salariul şi mai mult decît salariul.

Aceasta se referă la capitalul însuşi considerat numai ca obiect. Întrucît însă capitalul este un raport, şi anume un raport faţă de forţa de muncă vie, consumul muncitorului reproduce acest raport. Cu alte cuvinte, capitalul se reproduce într-o dublă formă: ca valoare, ca posibilitate de a reînnoi procesul de valorificare, de a acţiona din nou în calitate de capital, el se reproduce prin intermediul schimbului pe muncă, iar ca raport el se reproduce prin intermediul consumului muncitorului, în cadrul căruia muncitorul este reprodus ca forţă de muncă susceptibilă de a fi schimbată pe capital, pe salariu ca parte a capitalului.

---

* Vezi volumul de faţă, p. 80—83. — *Nota red.*

Această circulaţie dintre capital şi muncă conferă, aşadar, unei părţi de capital — fondului mijloacelor de subzistenţă — determinaţia de capital care circulă permanent, care se consumă permanent şi permanent urmează să fie reprodus. În această circulaţie apare pregnant deosebirea dintre capital şi bani, dintre circulaţia capitalului şi circulaţia banilor. De pildă, capitalul plăteşte săptămînal salariul, muncitorul duce salariul la băcan etc., iar acesta îl depune, direct sau indirect, la bancher ; în săptămîna următoare, fabricantul îl ia din nou de la bancher, pentru a-l împărţi din nou între aceiaşi muncitori etc. Una şi aceeaşi sumă de bani face să circule mereu noi părţi de capital. Dar această sumă de bani nu determină ea însăşi părţile de capital care sînt puse astfel să circule. Dacă creşte valoarea monetară a salariului, vor creşte şi mijloacele de circulaţie, dar nu masa lor va fi aceea care determină această creştere. Dacă cheltuielile de producţie a banilor nu ar scădea, nici o sporire a masei monetare nu ar influenţa în vreun fel partea de capital care intră în această circulaţie. Aici banii nu au alt rol decît acela de mijloc de circulaţie. Deoarece simultan trebuie plătiţi mai mulţi muncitori, este nevoie de o anumită sumă de bani, care creşte în funcţie de numărul muncitorilor. Pe de altă parte, accelerarea rotaţiei banilor face necesară o sumă mai mică decît în cazurile cînd este vorba de un număr mai mic de muncitori, dar mecanismul circulaţiei monetare nu este atît de bine reglat.

Circulaţia pe care am analizat-o aici [schimbul dintre capital şi forţa de muncă] constituie o condiţie a procesului de producţie, deci şi o condiţie [VI—39] a procesului de circulaţie [în ansamblu]. Pe de altă parte, dacă capitalul nu s-ar reîntoarce din circulaţie, această circulaţie dintre muncitori şi capital nu ar putea fi reluată ; aşadar, la rîndul ei, ea este condiţionată de faptul că capitalul parcurge diferitele momente ale metamorfozei sale *în afara* procesului de producţie. Dacă această reîntoarcere a capitalului din sfera circulaţiei nu ar avea loc, aceasta nu s-ar datora unei cantităţi insuficiente de *numerar* ca *mijloc de circulaţie,* ci sau unei lipse de capital sub formă de articole de consum, adică lipsei acestei părţi a capitalului *circulant,* sau împrejurării că capitalul n-ar fi luat *forma de bani,* adică nu s-ar fi realizat în calitate de capital, ceea ce însă n-ar trebui pus, la rîndul său, pe seama cantităţii de mijloace de circulaţie, ci a faptului că capitalul nu s-a afirmat în *determinaţia calitativă* de bani, în care scop nu este cîtuşi de puţin nevoie ca el să existe sub formă de numerar metalic, sub formă monetară nemijlocită. Dacă capitalul ia sau nu această formă, aceasta nu depinde de cantitatea banilor care funcţionează ca mijloc de circulaţie, ci de schimbul de capital pe valoare ca atare, ceea ce reprezintă iarăşi un moment calitativ, şi nu cantitativ, după cum vom vedea mai amănunţit acolo unde vom vorbi despre capital ca bani (despre dobîndă etc.).

[9)] Tripla determinare sau tripla modalitate a circulației. Timpul de rotație a capitalului total împărțit în capital circulant și capital fix. Rotația medie a unui asemenea capital. Influența capitalului fix asupra timpului total de rotație a capitalului. Capital fix care circulă

Privită în ansamblu, circulația apare, așadar, sub o triplă formă :

1) Procesul de ansamblu — parcurgerea de către capital a diferitelor lui momente, ceea ce-l face să apară ca fluent, circulant. Deoarece în fiecare din aceste momente continuitatea procesului este virtualiter * întreruptă, iar trecerea în faza următoare poate fi blocată, capitalul apare aici în egală măsură și ca fixat în diferite privințe, iar diferitele modalități ale acestei imobilizări constituie capitaluri diferite : capital-marfă, capital bănesc, capital sub formă de condiții de producție.

2) Mica circulație dintre capital și forța de muncă. Ea însoțește procesul de producție și apare ca contract, schimb, formă de comunicare, pe baza cărora începe procesul de producție. Partea de capital care intră în această circulație — fondul mijloacelor de subzistență — este capital circulant κατ' ἐξοχήν **. El este determinat nu numai sub aspectul formei : însăși valoarea sa de întrebuințare, adică determinația sa materială ca produs apt de a fi consumat, care intră nemijlocit în consumul individual, constituie o parte din determinația sa de formă.

3) Marea circulație : mișcarea capitalului în afara fazei de producție, mișcare în cadrul căreia timpul său — în opoziție cu timpul de muncă — apare ca timp de circulație. Din opoziția dintre capitalul aflat în faza de producție și capitalul care părăsește această fază decurge deosebirea dintre capitalul *fluent* și capitalul *fix*. Acesta din urmă este capitalul care, fixat în procesul de producție, se și consumă în cadrul lui ; deși provine din circulația mare, el nu se reîntoarce acolo niciodată, iar cînd circulă, circulă numai pentru a fi consumat în procesul de producție, pentru a rămîne legat de acest proces.

Această triplă diferențiere în circulația capitalului [în primul rînd] generează tripla deosebire dintre capitalul care circulă și capitalul fixat ; [în al doilea rînd] pune o parte din capital ca circulantă κατ' ἐξοχήν, întrucît această parte nu intră niciodată în procesul de producție, dar îl însoțește mereu ; și, în al treilea rînd, determină deosebirea dintre capitalul *fluent* și capitalul *fix*. Capitalul care circulă sub forma nr. 3 include

---

* — în mod virtual. — *Nota trad.*

** — prin excelență. — *Nota trad.*

în sine și forma nr. 2, întrucît aceasta din urmă este și ea opusă capitalului fix ; dar forma nr. 2 nu conține forma nr. 3.

Partea de capital care, ca atare, ține de procesul de producție este acea parte a sa care din punct de vedere material servește exclusiv ca *mijloc de producție*, ca intermediar între munca vie și materialul care urmează a fi prelucrat. O parte din capitalul fluent, cum ar fi cărbunele, uleiul mineral etc., servește și ea exclusiv ca mijloc de producție. Aici intră tot ce servește exclusiv ca mijloc pentru punerea în mișcare a mașinii sau pentru întreținerea funcționării ei. Această deosebire va trebui analizată mai îndeaproape. În primul rînd, aceasta nu contrazice prima determinație, deoarece capitalul fix, ca *valoare*, circulă și el pe măsură ce se uzează. Tocmai în această determinație de capital *fix*, adică în determinația în virtutea căreia capitalul își pierde fluiditatea și se identifică cu o *anumită* valoare de întrebuințare, care îi răpește capitalului capacitatea de a se transforma, — tocmai în această determinație se manifestă mai pregnant ca oriunde *capitalul dezvoltat*, în măsura în care pînă acum l-am cunoscut în calitate de capital productiv, și tocmai în această formă aparent neadecvată și în creșterea ponderii ei în comparație cu forma capitalului circulant în determinația nr. 2 se măsoară gradul de dezvoltare a capitalului în calitate de capital. Nostimă contradicție ! De analizat.

Diferitele genuri de capital, care în economia politică apar din exterior, căzute parcă din cer, se prezintă aici ca tot atîtea precipitate [als ebenso viele Niederschläge] determinate de mișcările care decurg din însăși natura capitalului, sau, mai bine zis, din însăși această mișcare în diferitele ei determinări.

Capitalul circulant „pleacă" neîncetat de la capitalist, pentru a reveni la el sub forma sa inițială, ceea ce nu se întîmplă cu *capitalul fix (Storch)*. *„Capitalul circulant* este partea de capital care nu aduce profit *atîta timp cît posesorul lui nu se desparte de ea* ; capitalul fix etc. aduce profit, rămînînd în posesia proprietarului" *(Malthus)*. „Capitalul circulant nu aduce venit sau profit stăpînului său *atîta timp cît rămîne în posesia lui ; capitalul fix*, fără a-și schimba stăpînul și fără a avea nevoie de circulație, aduce un asemenea profit" *(A. Smith)* [45].

Din acest punct de vedere, dat fiind că plecarea capitalului de la proprietarul lui (despărțirea de posesorul lui) nu înseamnă altceva decît *înstrăinarea* de proprietate sau de posesiune care are loc în actul de schimb ; și întrucît este în natura oricărei valori de schimb, deci și a capitalului, să devină prin înstrăinare valoare pentru posesorul său, definiția, așa cum a fost formulată mai sus, nu poate fi corectă. Dacă capitalul fix ar exista pentru proprietarul lui altfel decît prin intermediul schimbului și al valorii de schimb conținute în schimb, el n-ar fi, de fapt, decît valoare de întrebuințare, deci n-ar fi capital.

Dar la baza definiției de mai sus stă faptul că capitalul fix circulă în calitate de *valoare* (chiar dacă numai pe părți, succesiv, după cum vom vedea). Ca *valoare de întrebuințare*, el nu circulă. Considerat sub aspectul substanței sale, ca moment al procesului de producție, *capitalul fix* nu părăsește niciodată cadrul acestuia din urmă, nu este înstrăinat de posesorul său, rămîne în mîinile lui. El circulă numai sub *aspectul formei* sale, în calitate de capital, ca valoare perenă. În capitalul circulant această deosebire între formă și conținut, între valoare de întrebuințare și valoare de schimb nu există. Pentru a circula ca valoare de schimb, pentru a fi valoare de schimb, el trebuie să intre în circulație în calitate de valoare de întrebuințare, trebuie să fie înstrăinat. Pentru *capital* ca atare, valoarea de întrebuințare o constituie numai valoarea însăși. Capitalul circulant se realizează ca valoare pentru capital numai atunci cînd este înstrăinat. Atîta timp cît rămîne în mîinile capitalistului, capitalul circulant are valoare numai *an sich* *, nu *în fapt* ; el este valoare doar δυνάμει, dar nu actu **. În schimb, capitalul fix se realizează ca valoare numai atîta timp cît rămîne în mîinile capitalistului ca valoare de întrebuințare, sau, ca să folosim o relație mai concretă, atîta timp cît rămîne în procesul de producție, ceea ce se poate considera ca mișcare organică lăuntrică a capitalului, ca raportare la sine însuși, în opoziție cu mișcarea sa corporală, cu existența sa pentru altul. Așadar, deoarece, odată intrat în procesul de producție, *capitalul fix* nu-l mai părăsește, înseamnă că el dispare, se consumă în cadrul lui. Durata acestei dispariții nu ne interesează deocamdată.

Din acest punct de vedere, așadar, tot ce denumește Cherbuliez [46] *materiale auxiliare*, și anume : cărbunele, lemnul, uleiul mineral, seul etc., care sînt distruse complet în procesul de producție și care au *valoare de întrebuințare* numai pentru procesul de producție propriu-zis, — toate acestea țin de *capitalul fix*. Aceleași materiale însă au valoare de întrebuințare și în afara procesului de producție și pot fi consumate și în alt mod, după cum construcțiile, casele etc. nu sînt nici ele în mod necesar destinate producției. Ele sînt *capital fix* nu pentru că există într-un anumit mod, ci datorită întrebuințării ce li se dă. Ele devin *capital fix* de îndată ce intră în procesul de producție. Ele sînt *capital fix* atîta timp cît sînt puse ca momente ale procesului de producție a capitalului, căci în acest caz [VI—40] ele își pierd însușirea de a fi potențial capital circulant.

Prin urmare, dacă partea de capital care intră în micul circuit al capitalului — sau, cu alte cuvinte, capitalul în măsura în care participă la această mișcare, la circulația dintre capital și forța de muncă, partea de

* — în sine, potențial. — *Nota trad.*
** ca posibilitate, dar nu în realitate. — *Nota trad.*

capital care circulă sub formă de salariu —, considerată sub aspectul substanței, ca valoare de întrebuințare, *nu iese niciodată din circulație și nu intră niciodată în procesul de producție a capitalului*, ci este întotdeauna respinsă de acesta ca produs, ca rezultat al unui proces de producție anterior, — dimpotrivă, partea de capital determinată în calitate de *capital fix* nu iese niciodată, ca valoare de întrebuințare, ca entitate materială, din *procesul de producție* și nu *reintră* niciodată *în circulație*. În timp ce această din urmă parte de capital intră în circulație numai ca *valoare* (ca parte din valoarea produsului finit), cealaltă parte intră numai ca *valoare* în procesul de producție, căci munca necesară nu face decît să reproducă salariul, adică partea de valoare a capitalului care circulă sub formă de salariu. Aceasta este deci *prima* determinație a capitalului fix și sub acest aspect el include și *materialele auxiliare*.

În al doilea rînd. Capitalul fix poate să intre în circulație, ca valoare, numai în măsura în care dispare, ca valoare de întrebuințare, în procesul de producție. În produs, capitalul fix intră ca valoare — ca timp de muncă cheltuit pentru el sau conservat în el — în măsura în care dispare, ca valoare de întrebuințare, în forma de sine stătătoare. Folosit în calitate de capital fix, el se uzează, dar în așa fel încît valoarea sa trece din forma sa în cea a produsului. Dacă capitalul fix nu este folosit, nu se consumă în procesul de producție însuși — cînd mașina stă, fierul ruginește, lemnul putrezește —, valoarea lui dispare, bineînțeles, odată cu ființarea lui trecătoare în calitate de valoare de întrebuințare. Circulația sa ca valoare corespunde consumării sale în procesul de producție în calitate de valoare de întrebuințare. Valoarea sa totală va fi integral reprodusă, adică se va reîntoarce integral din circulație numai atunci cînd el se va fi consumat în întregime în procesul de producție, în calitate de valoare de întrebuințare. De îndată ce capitalul fix s-a dizolvat în întregime în valoare, intrînd, ca urmare, integral în circulație, el încetează cu desăvîrșire să existe în calitate de valoare de întrebuințare și de aceea, ca moment necesar al producției, trebuie să fie înlocuit printr-o nouă valoare de întrebuințare de același gen, adică trebuie să fie reprodus. Necesitatea de a reproduce capitalul fix, adică timpul său de reproducție, se determină prin timpul în cursul căruia el se uzează, se consumă în procesul de producție.

Reproducția capitalului circulant este determinată de timpul de circulație, în timp ce circulația capitalului fix este determinată de timpul în cursul căruia el se consumă ca valoare de întrebuințare, în existența sa materială, în cadrul actului de producție, adică de timpul în care el trebuie să fie reprodus. O mie de pfunzi de fire pot fi reproduși din nou de îndată ce firele au fost vîndute, iar banii încasați pe ele au fost din nou schimbați pe bumbac etc., într-un cuvînt pe elementele producției de fire. Reproducerea firelor este determinată, așadar, de timpul de circulație.

O maşină în valoare de 1 000 l. st. care este folosită timp de 5 ani, care se uzează abia după 5 ani, devenind apoi doar un morman de fier vechi, se uzează în fiecare an, să zicem, cu 1/5 dacă luăm media consumului ei [anual] în procesul de producţie. Aşadar, în fiecare an în circulaţie nu intră decît 1/5 din valoarea maşinii, şi abia la expirarea celor 5 ani se poate considera că ea a intrat integral în circulaţie şi s-a reîntors din ea. Prin urmare, intrarea ei în circulaţie este în întregime determinată de termenul ei de uzură, iar timpul necesar pentru ca valoarea ei să intre în întregime în circulaţie şi să se reîntoarcă din ea este determinat de timpul ei total de reproducţie, de timpul la sfîrşitul căruia maşina trebuie să fie reprodusă.

Capitalul fix intră în produs numai ca valoare, în timp ce valoarea de întrebuinţare a capitalului circulant a rămas în produs ca substanţă a acestuia, căpătînd doar o altă formă. Această deosebire face ca *timpul de rotaţie* a capitalului total, care se împarte în capital circulant şi capital fix, să se modifice simţitor. Să notăm cu S capitalul total, cu c partea sa circulantă şi cu f partea fixă; să admitem că capitalul fix reprezintă $\frac{1}{x}S$, iar capitalul circulant $\frac{1}{y}S$. Dacă presupunem că capitalul circulant face 3 rotaţii pe an, iar capitalul fix numai 2 rotaţii în 10 ani, înseamnă că în decurs de 10 ani f, sau $\frac{S}{x}$, va efectua 2 rotaţii, pe cînd în aceiaşi 10 ani $\frac{S}{y}$ va efectua de 3×10, adică 30 de rotaţii. Dacă S ar fi egal cu $\frac{S}{y}$, adică dacă capitalul ar fi în întregime capital circulant, R, rotaţia lui, ar fi egală cu 30, iar întregul capital rotit în decursul celor 10 ani ar fi egal cu $30 \times \frac{S}{y}$.

Dar capitalul fix efectuează în decurs de 10 ani numai 2 rotaţii. În acest caz, $R' = 2$, iar întregul capital fix rotit este egal cu $\frac{2S}{x}$. Or, $S = \frac{S}{y} + \frac{S}{x}$, iar timpul său total de rotaţie este egal cu timpul de rotaţie total al celor două părţi luate la un loc. Dacă capitalul fix face două rotaţii în decurs de 10 ani, înseamnă că într-un an se va roti 1/5 din capitalul fix (2/10 = 1/5). În acelaşi timp, capitalul circulant se roteşte de 3 ori. Mărimea $\frac{S}{5x}$ face o rotaţie în fiecare an.

Problema se rezolvă simplu dacă presupunem un capital de 1 000 de taleri care se compune din 600 de taleri capital circulant şi 400 de taleri capital fix, adică 3/5 capital circulant şi 2/5 capital fix. Dacă capitalul

fix funcționează timp de 5 ani, adică se rotește o dată în 5 ani, iar capitalul circulant de 3 ori pe an, care este atunci numărul mediu de rotații sau timpul de rotație mediu al capitalului total ? Dacă capitalul ar consta numai din capital circulant, [în cinci ani] el s-ar roti de 5 × 3, adică de 15 ori ; întregul capital rotit în decurs de 5 ani ar fi egal cu 15 000 de taleri. Dar 2/5 din el nu se rotesc decît o dată la 5 ani. Din acești 400 de taleri [capital fix] se rotesc deci într-un an $\frac{400}{5}$, adică 80 de taleri. Din cei 1 000 de taleri [capital total] se rotesc anual 600 × 3 și 80 × 1 ; adică într-un an întreg s-ar roti numai 1 880 de taleri, iar în 5 ani s-ar roti deci 5 × 1 880, adică 9 400 de taleri, sau cu 5 600 de taleri mai puțin decît în cazul cînd întregul capital ar consta numai din capital circulant. Dacă întregul capital ar consta numai din capital circulant, el s-ar roti o dată în 1/3 de an.

[VI—41] Dacă capitalul este egal cu 1 000 de taleri, c = 600 de taleri și se rotește de două ori pe an, iar f = 400 de taleri și se rotește o singură dată pe an, atunci 600 de taleri $\left(\frac{3}{5}S\right)$ se rotesc într-o jumătate de an. Tot într-o jumătate de an se rotesc 400/2 taleri, adică $\frac{2S}{5 \times 2}$ [capital fix]. Prin urmare, într-o jumătate de an se rotesc în total 600 + 200 = 800 de taleri (adică $c + f/2$). *Într-un an întreg* se rotesc, așadar, 2 ×800, sau 1 600 de taleri. 1 600 de taleri într-un an ; așadar 100 de taleri în 12/16 luni, iar 1 000 de taleri în 120/16 luni = 7 1/2 luni. Întregul capital de 1 000 de taleri se rotește deci în 7 1/2 luni, în timp ce, dacă el ar consta numai din capital circulant, s-ar roti în 6 luni. 7 1/2 : 6 = 1 1/4 : 1, sau 7 1/2 : 6 = 5/4 : 1.

Dacă capitalul total ar fi egal cu 100 de taleri, capitalul circulant cu 50 și capitalul fix tot cu 50 de taleri și dacă primul s-ar roti de 2 ori pe an, iar cel de-al doilea s-ar roti o singură dată în același interval de timp, — 1/2 din cei 100 de taleri s-ar roti o singură dată în 6 luni și 1/4 din 100 de taleri tot o singură dată în 6 luni. Prin urmare, în 6 luni s-ar roti 3/4 din capitalul de 100 de taleri, adică 75 de taleri în 6 luni, și deci 100 de taleri în 8 luni. (Dacă 2/4 din capitalul de 100 de taleri se rotesc în 6 luni și în aceleași 6 luni se rotește 1/4 din capitalul de 100 de taleri, adică jumătate din capitalul fix, înseamnă că 3/4 din capitalul de 100 de taleri se rotesc în 6 luni, adică 1/4 în 6/3, sau 2 luni ; deci 4/4 din 100 sau 100 de taleri se rotesc în 6 + 2 luni, adică în 8 luni.)

Timpul de rotație total al capitalului este egal cu 6 (timpul de rotație al întregului capital circulant și al unei jumătăți din capitalul fix, sau al unei pătrimi din capitalul total) plus 6/3 (adică același timp de

rotaţie împărţit la numărul care exprimă de cîte ori partea rămasă din capitalul fix se cuprinde în capitalul care se roteşte în timpul de rotaţie al capitalului circulant). La fel şi în exemplul de mai sus : 3/5 din capitalul de 100 se rotesc în 6 luni, ca şi 1/5 din 100 ; prin urmare, în total, în 6 luni se rotesc 4/5 din 100 ; înseamnă că restul de 1/5 din 100 se roteşte în 6/4 luni ; rezultă, aşadar, că capitalul total se roteşte în 6 + 6/4, adică în 6 + 1 1/2, sau în 7 1/2 luni.

Aşadar, formularea generală ar fi : timpul de rotaţie mediu este egal cu timpul de rotaţie al capitalului circulant plus acest timp de rotaţie împărţit la numărul care arată de cîte ori partea rămasă din capitalul fix se cuprinde în suma totală a capitalului ce se roteşte în acest timp de rotaţie.

Dacă două capitaluri de cîte 100 de taleri, între care unul constă în întregime din capital circulant, iar celălalt pe jumătate din capital fix, aduc fiecare cîte 5% profit, în condiţii cînd primul se roteşte în întregime de 2 ori pe an, iar în cel de-al doilea capitalul circulant se roteşte şi el de 2 ori pe an, dar capitalul fix numai o dată, întregul capital ce se roteşte în primul caz ar fi egal cu 200 de taleri, iar profitul ar însuma 10 taleri, pe cînd în cazul al doilea am avea 1 rotaţie în 8 luni şi 1/2 de rotaţie în 4 luni, sau 150 de taleri s-ar roti în 12 luni, astfel încît profitul ar reprezenta aici 7 1/2 taleri.

Modul acesta de a calcula a contribuit la statornicirea prejudecăţii curente potrivit căreia capitalul circulant sau capitalul fix ar aduce profit graţie unei misterioase puteri înnăscute, după cum reiese chiar din următoarea frază folosită de Malthus : „Capitalul circulant nu aduce profit atîta timp cît posesorul lui nu se desparte de el“ etc., ca şi din pasajele citate mai sus din lucrarea sa „Measure of Value“ etc., în care arată cum vede el acumularea profiturilor la capitalul fix *. Faptul că în doctrinele economice de pînă acum teoria plusvalorii nu a fost analizată în forma ei pură, ci amestecată cu teoria profitului real, a cărei esenţă se reduce la participarea diferitelor capitaluri la rata generală a profitului, — acest fapt a provocat o mare confuzie şi a facilitat numeroase mistificări. Profitul capitaliştilor ca clasă, sau profitul *capitalului* [des Kapitals] trebuie să existe efectiv, înainte de a putea fi repartizat ; de aceea, încercarea de a explica provenienţa lui prin modul în care este repartizat apare ca extrem de absurdă.

Potrivit celor arătate mai sus, profitul scade din cauză că timpul de rotaţie a capitalului creşte în aceeaşi măsură în care creşte partea de capital denumită capital fix.

{Mărimea capitalului este presupusă ca permanentă. Aici, în genere, ea nu ne interesează, deoarece afirmaţia formulată este valabilă pentru un

* Vezi volumul de faţă, p. 57—58, 66—67, 166. — *Nota red.*

capital de orice mărime. Capitalurile diferă ca mărime. Dar mărimea fiecărui capital singular *este egală cu ea însăși*, așadar, în măsura în care se consideră numai însușirea lui de capital, indiferent de mărime. Dar cînd examinăm două capitaluri în deosebirea lor unul față de celălalt, diferența de mărime dintre ele generează o relație de determinări *calitative*. Mărimea devine ea însăși o calitate distinctivă a lor. *Acesta este un aspect esențial* al problemei modului în care examinarea capitalului ca atare se deosebește de examinarea capitalului în raport cu un alt capital, sau de examinarea capitalului în realitatea sa ; mărimea capitalului nu este aici decît un exemplu singular.}

Capitalul de aceeași [VI—42] mărime (100 de taleri) din exemplul de mai sus s-ar roti în întregime de două ori pe an dacă ar consta numai din capital circulant. Dar el se rotește de două ori abia în 16 luni, cu alte cuvinte într-un an se rotesc numai 150 de taleri, deoarece jumătate din el o formează capitalul fix. Cu cît scade numărul [ciclurilor] sale de reproducție într-un anumit interval de timp, sau cu cît scade cantitatea de capital care se reproduce în acest interval de timp, cu atît scade și producția de timp de supramuncă sau de plusvaloare, deoarece în general capitalul creează valoare numai în măsura în care creează plusvaloare. (Aceasta este, cel puțin, tendința sa, activitatea sa adecvată.)

După cum am văzut, capitalul fix circulă ca valoare numai în măsura în care se uzează sau se consumă ca valoare de întrebuințare în procesul de producție. De durabilitatea sa relativă depinde însă timpul în cursul căruia el se consumă în acest mod și trebuie să fie reprodus în forma sa [naturală] ca valoare de întrebuințare. Durabilitatea sa, sau perisabilitatea sa mai mare sau mai mică — timpul mai îndelungat sau mai puțin îndelungat în care el își poate repeta în continuare funcția în repetatele procese de producție a capitalului în cadrul acestor procese —, această determinație a valorii sale de întrebuințare devine aici, așadar, un moment care determină forma, adică un moment care determină capitalul sub aspectul formei, și nu sub aspectul substanței sale. Timpul necesar pentru reproducerea capitalului fix, ca și ponderea acestuia din urmă în capitalul total modifică aici, așadar, timpul de rotație a capitalului total și, implicit, valorificarea lui. Prin urmare, durabilitatea mai mare a capitalului (durata mai mare a timpului necesar pentru reproducerea lui) și ponderea capitalului fix în capitalul total au aici asupra procesului de valorificare același efect ca și rotația mai lentă datorită fie faptului că piața de pe care capitalul se întoarce sub formă de bani se află la o depărtare mai mare, ceea ce înseamnă că e nevoie de mai mult timp pentru efectuarea ciclului de circulație (de exemplu capitalurile care lucrează în Anglia pentru piața indiană se reîntorc mai lent decît acelea care lucrează pentru piețe externe mai apropiate sau pentru piața internă), fie faptului că însăși faza de producție se întrerupe din cauza unor

condiții naturale, cum se întîmplă în agricultură. Ricardo, primul care a subliniat influența capitalului fix asupra procesului de valorificare, amestecă toate aceste determinații, așa cum se vede din pasajele citate mai sus *.

În primul caz (cu capital fix) rotația capitalului se efectuează mai lent, deoarece capitalul fix se consumă încet în cadrul procesului de producție, cu alte cuvinte cauza rezidă în durata timpului reclamat pentru reproducerea lui. În cazul al doilea, ritmul încetinit al rotației se datorește prelungirii *timpului de circulație* (în primul caz, capitalul fix circulă întotdeauna în mod necesar cu aceeași rapiditate ca și produsul, *în măsura în care* el — capitalul fix — circulă în general, intră în circulație, deoarece el nu circulă în substanța sa, ci numai ca valoare, adică în calitate de componentă ideală a valorii totale a produsului), și anume timpului de circulație care revine celei de-a doua jumătăți a procesului de circulație propriu-zis — retransformării banilor. În cazul al treilea, ritmul încetinit al rotației se datorește nu creșterii timpului de care are nevoie capitalul, ca în primul caz, pentru a dispărea în procesul de producție, ci creșterii timpului de care are el nevoie pentru a ieși, sub formă de produs, din acest proces. Primul caz este în mod specific inerent capitalului fix ; al doilea [adică atît al doilea cît și al treilea] țin de categoria capitalului nefluid, fixat, imobilizat într-una din fazele procesului de ansamblu al circulației („capital fix care posedă un considerabil grad de durabilitate, *sau* capital circulant care se reîntoarce după o perioadă îndelungată". Vezi *MacCulloch*. „The Principles of Political Economy". Edinburgh and London, 1825, p. 300).

În al treilea rînd. Pînă aici am examinat capitalul fix numai sub acel aspect în care deosebirile lui [adică deosebirile dintre el și capitalul circulant] sînt determinate de modul său particular, specific de a se raporta la procesul de circulație propriu-zis. Sub acest aspect se vor mai contura și alte trăsături distinctive. În primul rînd, reîntoarcerile succesive ale valorii sale, în timp ce fiecare parte din capitalul circulant se schimbă integral, datorită faptului că în cazul acestuia din urmă existența valorii coincide cu existența valorii de întrebuințare. În al doilea rînd, trebuie să avem în vedere nu numai influența capitalului fix asupra timpului de rotație mediu al respectivului capital — cum am făcut pînă acum —, ci și influența lui asupra timpului de rotație care îi este propriu lui însuși. Această din urmă circumstanță capătă importanță acolo unde capitalul fix se prezintă nu pur și simplu ca unealtă de producție în cadrul procesului de producție, ci ca formă de capital de sine stătătoare, de pildă sub formă de căi ferate, canale, drumuri, instalații de alimentare cu apă, capital investit în sol etc.

---

* Vezi volumul de față, p. 131—132. — *Nota red.*

Ultima determinație [a capitalului fix] capătă o importanță deosebită pentru proporția în care capitalul total al unei țări se împarte în aceste două forme [adică în capital fix și capital circulant]. Ea prezintă importanță și în ce privește modul de înnoire și conservare a capitalului fix, lucru care la economiști apare sub următoarea formă : capitalul fix poate să aducă venit numai prin intermediul capitalului circulant etc. Toate acestea nu înseamnă în fond altceva decît luarea în considerare a momentului în care capitalul fix apare nu în calitate de existență aparte și de sine stătătoare *alături* de capitalul circulant și în *afara* lui, ci în calitate de capital circulant transformat în capital fix.

Ceea ce am dori să examinăm însă aici în primul rînd nu este raportul capitalului fix cu exteriorul, ci claustrarea lui [Eingeschlossenbleiben] în procesul de producție. Capitalul fix este condiționat de faptul că el constituie un moment determinat al procesului de producție. {Aceasta nu înseamnă cîtuși de puțin că în orice determinare *capitalul fix* reprezintă un capital care nu servește pentru consumul individual, ci numai pentru producție. O casă poate servi atît pentru producție, cît și pentru consum, după cum toate mijloacele de deplasare : o ambarcațiune și o căruță pot fi folosite atît pentru călătorii de agrement, cît și ca mijloace de transport ; un drum poate servi ca mijloc de comunicație atît pentru producția propriu-zisă, cît și pentru plimbări etc. Sub acest al doilea aspect, *capitalul fix* nu ne interesează cîtuși de puțin, deoarece aici ne ocupăm de capital numai ca proces de valorificare și proces de producție. Cînd vom analiza dobînda va interveni și cea de-a doua determinație a capitalului fix [ca mijloc de consum], singura determinație pe care putea s-o aibă în vedere Ricardo atunci cînd spunea :

> „In funcție de gradul de perisabilitate mai mare sau mai mic și de frecvența cu care reclamă a fi reprodus într-un anumit interval de timp, capitalul se numește capital circulant sau capital fix" (*Ricardo*. „On the Principles of Political Economy, and Taxation". 3rd edition. London, 1821, p. 26) [Versiunea românească, p. 27] *.

Potrivit acestei definiții, ibricul este capital fix, iar cafeaua capital circulant. Materialismul grosier al economiștilor, care consideră că relațiile de producție sociale ale oamenilor și determinările pe care le capătă lucrurile cînd sînt subordonate acestor relații constituie *proprietăți naturale* ale lucrurilor, este identic cu idealismul tot atît de grosier, ba chiar cu fetișismul care atribuie lucrurilor relații sociale ca determinații imanente lor și în felul acesta le mistifică. (Dificultatea de a stabili dacă un lucru este capital fix sau circulant în virtutea proprietăților sale naturale i-a făcut în mod excepțional pe economiști să intuiască aici că, în sine, lucrurile nu sînt nici capital fix, nici capital circulant, și că,

* Vezi volumul de față, p. 131. — *Nota red.*

deci, s-ar putea ca în general să nu fie capital, după cum a fi bani nu reprezintă cîtuşi de puţin o proprietate naturală a aurului.)}

(Ca să nu se uite : la punctele enumerate mai sus trebuie adăugată şi circulaţia capitalului fix în calitate de capital care circulă, adică tranzacţiile prin intermediul cărora capitalul fix îşi schimbă posesorul.)

„*Capitalul fix este angajat* : este un capital atît de *angajat într-un gen de producţie,* încît nu mai poate fi retras de acolo spre a fi destinat *unui alt gen de producţie*" (*J. B. Say.* „Traité d'économie politique". Troisième édition. Tome II, Paris, 1817, p. 430) *.

„Capitalul fix se consumă pentru a-l ajuta pe om să reproducă ceea ce este destinat consumului său... El constă din *bunuri durabile,* capabile să sporească forţele productive ale unei munci viitoare" ** (*Sismondi.* „Nouveaux principes d'économie politique". Seconde édition. Tome I, Paris, 1827, p. 95, 97—98).

„*Capital fix* este capitalul necesar pentru întreţinerea uneltelor de muncă, a maşinilor etc." (*Smith.* „Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nation". Tome II, Paris, 1802, p. 226).

„În marele proces de producţie, capitalul circulant se consumă, pe cînd capitalul fix se uzează doar" („The Economist" [47] din 6 noiembrie 1847, nr. 219, p. 1 271).

„Se va arăta că primul băţ sau prima piatră de care s-a folosit omul spre a se ajuta în realizarea scopurilor sale, săvîrşind o parte din munca sa, au avut exact aceeaşi funcţie ca şi capitalurile pe care le folosesc în prezent naţiunile comerciale" (*Lauderdale.* „Recherches sur la nature et l'origine de la richesse publique". Paris, 1808, p. 87). „Una dintre trăsăturile ce caracterizează şi disting specia umană este aceea că omul *înlocuieşte astfel munca* printr-un capital transformat în maşini" (op. cit., p. 120). „Acum înţelegem că profitul la capitaluri se obţine întotdeauna fie pentru că acestea *înlocuiesc* o muncă pe care omul ar trebui s-o facă cu mîinile sale, fie pentru că fac o muncă ce depăşeşte forţele personale ale omului şi pe care el n-ar fi în stare s-o execute singur" (op. cit., p. 119).

Lauderdale polemizează cu Smith şi cu Locke, [VI—43] a căror concepţie despre muncă ca creatoare de profit duce, după părerea lui, la următoarele :

„Dacă această idee despre profitul la capital ar fi riguros exactă, de aici ar urma că profitul nu este *sursa primară* a venitului, ci o sursă derivată, iar capitalul nu ar putea fi considerat ca unul dintre izvoarele avuţiei, *întrucît profitul adus de el n-ar fi decît un transfer de venit din buzunarul muncitorului în cel al capitalistului*" (op. cit., p. 116—117).

„Profitul la capitaluri se obţine întotdeauna fie pentru că acestea *înlocuiesc* o muncă pe care omul ar trebui s-o facă cu mîinile sale, fie pentru că îndeplinesc o muncă care depăşeşte forţele personale ale omului şi pe care el n-ar fi în stare s-o execute singur" (op. cit., p. 119).

„Trebuie remarcat că, dacă prin întrebuinţarea pe care o dă banilor săi, capitalistul economiseşte clasei consumatorilor o anumită cantitate de muncă, *el nu-i înlocuieşte acesteia o cantitate egală din munca sa,* ceea ce demonstrează

* Vezi volumul de faţă, p. 128. — *Nota red.*
** Vezi volumul de faţă, p. 134—135. —*Nota red.*

că această economisire se datorește *capitalului său*, și nu lui însuși" (op. cit., p. 132).

„Dacă Adam Smith, în loc să-și imagineze că efectul unei mașini constă în facilitarea muncii, sau, cum se exprimă chiar el, în sporirea forței productive a muncii (numai o stranie confuzie de noțiuni l-a făcut pe Smith să spună că efectul capitalului constă în sporirea forței productive a muncii; în virtutea unei asemenea logici s-ar putea pretinde că *a reduce la jumătate un drum ocolit care leagă două puncte înseamnă a dubla viteza pietonului)*, ar fi observat că fondurile cu care se plătește mașina aduc profit numai atunci cînd suplinesc munca, el ar fi atribuit acestei împrejurări proveniența profitului" (op. cit., p. 137).

„Capitalurile din comerțul interior [sau exterior], fie că sînt fixe, fie că sînt circulante, departe de a servi pentru punerea în mișcare a muncii sau pentru sporirea forței ei productive, sînt, dimpotrivă, utile și rentabile numai în următoarele două împrejurări: sau atunci cînd înlătură necesitatea unei cantități de muncă pe care omul ar trebui s-o efectueze cu mîinile sale, sau cînd fac o muncă pe care omul nu este în stare s-o execute singur".

Aceasta, spune Lauderdale, nu este o deosebire pur verbală.

„Concepția potrivit căreia capitalurile pun în mișcare munca și sporesc forța ei productivă conduce la ideea că munca este pretutindeni proporțională cu cuantumul capitalurilor existente și că producția unei țări corespunde întotdeauna fondurilor întrebuințate. De aici ar rezulta că sporirea capitalurilor este mijlocul suveran și nelimitat de a spori avuția. Dar dacă, în loc de aceasta, se admite că capitalurile nu pot avea altă întrebuințare utilă și rentabilă decît aceea de a suplini o anumită muncă sau de a o executa, se ajunge în mod firesc la concluzia că statul nu ar găsi nici un avantaj în a poseda mai multe capitaluri decît poate el întrebuința pentru a îndeplini munca sau a o suplini în sfera producției și confecționării de bunuri pe care le cere consumatorul" (op. cit., p. 150—152).

În sprijinul punctului său de vedere, potrivit căruia capitalul este, independent de muncă, o sursă sui generis de profit, deci și de avuție, Lauderdale invocă supraprofitul pe care-l realizează posesorul unei mașini recent inventate înainte ca termenul brevetului său să expire și concurența să scadă prețurile, iar apoi încheie cu următoarele cuvinte:

„Această schimbare de regulă în ceea ce privește prețul nu afectează principiul că profitul de la" (valoarea de întrebuințare) „a mașinii se ia dintr-un fond de aceeași natură cu cel din care acest profit se plătea înainte de expirarea termenului pentru care a fost acordat brevetul: *acest fond reprezintă întotdeauna acea parte din venitul unei țări care înainte era destinată pentru plata muncii înlocuite de noua invenție*" (op. cit., p. 125).

În opoziție cu aceasta, *Ravenstone* spune următoarele:

„Mașinile arareori pot fi folosite cu succes în scopul reducerii muncii unui om care lucrează de unul singur; construirea lor ar cere mai mult timp decît s-ar economisi prin folosirea lor. Ele sînt realmente utile numai în cazul cînd acționează pe scară mare, cînd o singură mașină poate să ajute munca a mii de oameni. De aceea mașinile își găsesc cea mai largă întrebuințare în țările cele mai populate, unde există cel mai mare număr de oameni fără ocupație. Folosirea mașinilor nu se datorește lipsei de oameni, ci ușurinței cu care masele de oameni sînt antrenate în muncă" (*Ravenstone*. „Thoughts on the Funding System, and its Effects". London, 1824, p. 45).

„Împărţirea maşinilor în 1) maşini folosite pentru a produce forţă şi 2) maşini care servesc pur şi simplu la transmiterea forţei şi executări de lucrări" (*Babbage*. „Traité sur l'Economie des Machines et des Manufactures". Paris, 1833, p. 20—21).

„*Fabrica* înseamnă cooperarea mai multor categorii de muncitori, adulţi şi minori, care supraveghează cu pricepere şi sîrguinţă un sistem de maşini productive, acţionate fără întrerupere de către un motor central... [Această definiţie] exclude orice fabrică al cărei mecanism nu alcătuieşte un sistem continuu sau care nu depinde de un singur motor central. Exemple din această ultimă categorie: vopsitoriile, turnătoriile de aramă etc. ...În accepţia sa cea mai riguroasă, acest termen implică ideea unui vast automat alcătuit din numeroase *organe mecanice şi intelectuale* care acţionează în mod coordonat şi fără întrerupere în vederea producerii unuia şi aceluiaşi obiect, toate aceste organe fiind subordonate unei singure forţe motrice, care funcţionează în mod automat" (*Ure*. „Philosophie des manufactures". Bruxelles, 1836, tome I, p. 18—19).

[10) Dezvoltarea capitalului fix ca indiciu al dezvoltării producţiei capitaliste]

[a) Sistemul de maşini ca formă de mijloace de muncă adecvată capitalismului]

Capitalul care se consumă în însuşi procesul de producţie, sau capitalul fix, este *mijloc de producţie* în sensul cel mai larg al cuvîntului. Într-un sens şi mai larg, întregul proces de producţie şi fiecare dintre momentele sale, ca şi fiecare moment al circulaţiei — în măsura în care se ia în consideraţie aspectul substanţei — nu este decît un mijloc de producţie pentru capital, al cărui unic scop îl constituie valoarea. Chiar şi sub aspectul substanţei, materia primă este un mijloc de producţie pentru produs etc.

Dar definirea valorii de întrebuinţare a capitalului fix drept capital care se consumă în însuşi procesul de producţie nu înseamnă altceva decît că în acest proces capitalul fix este folosit numai ca mijloc şi că el însuşi există doar ca agent în vederea transformării materiei prime în produs. Ca asemenea mijloc de producţie, valoarea sa de întrebuinţare poate să constea în aceea că el este doar o condiţie tehnologică a desfăşurării procesului (locul unde se desfăşoară procesul de producţie), cum ar fi, de pildă, clădirile etc., sau în aceea că el constituie o condiţie nemijlocită pentru funcţionarea mijloacelor de producţie propriu-zise, cum ar fi, de pildă, toate materialele auxiliare. Atît clădirile, cît şi materialele auxiliare nu sînt, la rîndul lor, altceva decît premise materiale pentru desfăşurarea procesului de producţie în general, sau pentru folosirea şi conservarea mijlocului de muncă. Acesta din urmă însă, luat în sensul propriu al cuvîntului, serveşte numai în cadrul producţiei şi pentru producţie, şi nu are nici o altă valoare de întrebuinţare.

La început, cînd am examinat trecerea valorii în capital, procesul de muncă era pur și simplu inclus în capital, care, sub aspectul condițiilor sale materiale, al ființării sale materiale, apărea ca totalitatea condițiilor acestui proces și, în consecință, se diviza în anumite părți calitativ diferite, și anume în: *materialul muncii* (aceasta — și nu „materia primă" — este expresia care redă just noțiunea respectivă), *mijlocul de muncă* și *munca vie* *. Pe de o parte, sub aspectul componenței sale materiale, capitalul se descompunea în aceste trei elemente; pe de altă parte, unitatea în mișcare a acestor elemente (sau participarea colectivă a acestor trei elemente la proces) reprezenta *procesul muncii*, iar unitatea lor în repaos — *produsul*. Sub această formă, elementele materiale — materialul muncii, mijlocul de muncă și munca vie — apar doar ca momente esențiale ale procesului de muncă însuși pe care și-l apropriază capitalul. Dar acest aspect material — sau determinarea capitalului ca valoare de întrebuințare și ca proces real — nu coincidea cîtuși de puțin cu determinarea sa de formă. În cadrul acesteia din urmă

1) cele trei elemente în care apărea capitalul înainte de schimbul pe forță de muncă, înainte de procesul real, se prezentau numai ca părți cantitativ diferite din el însuși, ca anumite cantități de valoare a căror unitate o constituie capitalul însuși ca sumă. Forma materială, valoarea de întrebuințare în care existau aceste diferite părți de capital, nu afecta cîtuși de puțin omogenitatea acestei determinații a lor. Sub aspectul determinației de formă, ele apăreau numai de așa natură, încît capitalul se scinda din punct de vedere cantitativ în cîteva părți.

2) În cadrul procesului însuși, munca și celelalte două elemente se deosebeau între ele sub aspectul formei numai prin faptul că acestea din urmă se defineau ca valori constante, iar munca se definea ca creatoare de valoare. Cît privește însă deosebirea dintre ele ca valori de întrebuințare, latura lor materială, ea se afla cu totul în afara determinației de formă a capitalului. Acum însă, în deosebirea dintre capitalul circulant (materie primă și produs) [VI—44] și *capitalul fix* (mijloace de muncă), deosebirea dintre elemente ca valori de întrebuințare este pusă totodată ca deosebire între elementele capitalului în calitate de capital, în determinația lui de formă. Raportul dintre factori, care înainte era un raport pur cantitativ, apare acum ca deosebire calitativă a capitalului însuși și ca raport care determină mișcarea de ansamblu a capitalului (rotația capitalului). Materialul muncii și produsul ei — acest precipitat neutru al procesului muncii — ca *materie primă* și *produs* sînt acum și sub aspect material determinate nu ca material și produs al muncii, ci ca valoarea de întrebuințare a capitalului însuși în diferite faze.

* Vezi *K. Marx*, op. cit., partea I, p. 229. — *Nota red.*

Atîta timp cît mijlocul de muncă rămîne mijloc de muncă în sensul propriu al cuvîntului, inclus nemijlocit, istoricește de către capital în procesul său de valorificare, el suferă doar o schimbare formală prin aceea că acum el apare nu numai ca mijloc de muncă sub aspectul substanței sale, ci, totodată, și ca un mod particular de existență a capitalului, determinat de procesul de ansamblu al acestuia, apare în calitate de *capital fix*.

Dar odată inclus în procesul de producție a capitalului, mijlocul de muncă parcurge diferite metamorfoze, dintre care ultima este *mașina*, sau, mai bine zis, *un sistem automat de mașini* (un sistem de mașini care este *automat* nu reprezintă altceva decît cea mai perfecționată și adecvată formă a sistemului de mașini și numai el transformă mașinile într-un sistem) acționat de un automat, de o forță motrice care se pune singură în mișcare. Această fabrică automată este alcătuită din numeroase organe mecanice și intelectuale, astfel încît muncitorii înșiși sînt determinați doar ca organe conștiente ale ei. În mașină, iar într-o măsură și mai mare într-un ansamblu de mașini care acționează ca un sistem automat, mijlocul de muncă trece — în ceea ce privește valoarea sa de întrebuințare, adică ființarea sa materială — într-o existență adecvată capitalului fix și capitalului în general, iar forma sub care el, în calitate de mijloc de muncă nemijlocit, a fost inclus în procesul de producție a capitalului se suprimă și se transformă într-o formă generată de capitalul însuși și corespunzătoare lui.

Sub nici un raport mașina nu apare ca mijloc de muncă al muncitorului singular. Trăsătura ei distinctivă nu este nicidecum, ca în cazul mijlocului de muncă al muncitorului singular, aceea de a mijloci activitatea muncitorului îndreptată asupra obiectului, ci, dimpotrivă, această activitate este în așa fel determinată, încît nu face decît să mijlocească lucrul mașinii, acțiunea ei asupra materiei prime — omul supraveghează mașina și nu permite defecțiuni. Aici lucrurile stau altfel decît în cazul uneltei, pe care muncitorul o însuflețește cu propria sa îndemînare și prin propria sa activitate ca pe un organ al său și a cărei iscusită mînuire depinde deci de virtuozitatea lui. Acum mașina, care posedă îndemînarea și forța muncitorului, este ea însăși virtuozul, are un suflet propriu în legile mecanice care acționează în ea și consumă pentru permanenta ei mișcare cărbune, ulei mineral etc. (materiale auxiliare), tot așa cum muncitorul consumă produse alimentare. Activitatea muncitorului, redusă la o simplă abstracție de activitate, este în toate privințele determinată și reglată de mișcarea mașinilor, și nu invers. Știința, care — prin construcția sistemului de mașini — constrînge organele neînsuflețite ale acestuia să funcționeze în mod adecvat ca un automat,

nu există în conştiinţa muncitorului, ci acţionează asupra lui prin intermediul maşinii ca o forţă străină, ca o forţă a maşinii înseşi.

În producţia bazată pe folosirea maşinilor, aproprierea muncii vii prin intermediul muncii materializate — aproprierea forţei sau activităţii creatoare de valoare prin intermediul valorii existente pentru sine, inerentă conceptului de capital — ţine de natura procesului de producţie însuşi şi sub aspectul elementelor materiale ale producţiei şi al mişcării ei materiale. Procesul de producţie a încetat să mai fie un proces de muncă în sensul că munca a încetat să-l mai cuprindă ca principiu unitar care-l domină. Munca, dimpotrivă, apare acum doar ca organ conştient, dispersat în multiplele puncte ale sistemului mecanic, în persoana diferiţilor muncitori vii, şi subordonat însuşi procesului de ansamblu al sistemului de maşini, fiind numai o verigă a sistemului, a cărui unitate există nu în muncitorii vii, ci în sistemul de maşini viu (activ), care, în raport cu neînsemnata activitate singulară a muncitorului şi în opoziţie cu ea, apare ca un organism gigantic. În sistemul de maşini, munca materializată se opune muncii vii — în însuşi procesul de muncă — ca o forţă care o domină, forţă pe care o constituie, prin forma sa, capitalul în calitate de apropriere de muncă străină. Includerea procesului de muncă în procesul de valorificare a capitalului ca simplu moment al acestui proces este şi sub aspect material condiţionată de transformarea mijlocului de muncă în sistem de maşini, iar a muncii vii — într-o simplă anexă vie a acestui sistem de maşini, într-un mijloc al funcţionării lui.

Sporirea forţei productive a muncii şi negarea maximă a muncii necesare constituie, după cum am văzut *, o tendinţă necesară a capitalului. Această tendinţă se realizează prin transformarea mijlocului de muncă într-un sistem de maşini. În sistemul de maşini, munca materializată se opune materialmente muncii vii ca forţă care o domină pe aceasta din urmă şi şi-o subordonează în mod activ nu numai prin aproprierea ei, ci şi în însuşi procesul de producţie real. În capitalul fix, existent ca sistem de maşini, raportul capitalului ca valoare care-şi apropriază activitatea creatoare de valoare este pus totodată ca raport între valoarea de întrebuinţare a capitalului şi valoarea de întrebuinţare a forţei de muncă.

Valoarea materializată în sistemul de maşini apare apoi ca o premisă în raport cu care energia creatoare de valoare a forţei de muncă singulare dispare ca o mărime infinitezimală. Producţia pe scară gigantică — proprie sistemului de maşini — face ca în produs să dispară

* Vezi *K. Marx*, op. cit., partea I, p. 369. — *Nota red.*

de asemenea orice raport cu trebuința nemijlocită a producătorului, deci și cu valoarea de întrebuințare nemijlocită. Forma și condițiile în cadrul cărora se produce produsul presupun *implicit* că el se produce numai ca purtător de valoare, valoarea lui de întrebuințare reprezentînd doar o condiție. Însăși munca materializată apare nemijlocit în sistemul de mașini nu numai sub formă de produs sau de produs folosit ca mijloc de muncă, ci și sub forma forței productive înseși. Dezvoltarea mijlocul de muncă și transformarea lui într-un sistem de mașini nu este pentru capital ceva întîmplător, ci rezultatul procesului istoric de prefacere a mijloacelor de muncă tradiționale, moștenite, în mijloace de muncă adecvate capitalului. În felul acesta, acumularea de cunoștințe și deprinderi, acumularea forțelor productive generale ale creierului social este absorbită de capital în opoziție cu munca și de aceea apare ca o proprietate a capitalului, mai precis *a capitalului fix*, în măsura în care acesta intră în procesul de producție în calitate de mijloc de producție propriu-zis.

Sistemul de mașini se prezintă, așadar, ca cea mai adecvată formă de *capital fix*, iar capitalul fix, în măsura în care capitalul este considerat în raport cu sine însuși, ca *cea mai adecvată formă de capital în general*. Pe de altă parte, în măsura în care capitalul fix este ancorat în existența sa ca valoare de întrebuințare determinată, el nu corespunde conceptului de capital, care în calitate de valoare este indiferent față de orice formă determinată de valoare de întrebuințare și poate îmbrăca sau lepăda oricare din aceste forme ca încarnare indiferentă pentru el. Sub acest aspect, din punctul de vedere al raportării capitalului la ceea ce îi este exterior, *capitalul circulant* apare ca forma adecvată a capitalului, în opoziție cu capitalul fix.

Deoarece sistemul de mașini se dezvoltă odată cu acumularea de cunoștințe sociale și de forță productivă în general, nu muncitorul, ci capitalul apare ca reprezentant al muncii general-sociale. Forța productivă a societății se măsoară prin *capitalul fix*, există în el într-o formă obiectuală, și invers, odată cu acest progres general, de care capitalul beneficiază în mod gratuit, se dezvoltă forța productivă a capitalului. Aici nu este necesar să analizăm amănunțit dezvoltarea sistemului de mașini; este suficient s-o considerăm numai sub aspectul ei general, în măsura în care *mijlocul de muncă*, transformîndu-se în *capital fix*, își pierde — sub raport material — forma nemijlocită și se opune materialmente muncitorului în calitate de *capital*. În sistemul de mașini, cunoștințele umane apar ca ceva străin muncitorului, situat în afara lui, iar munca vie apare ca subordonată muncii materializate care acționează autonom.

Muncitorul apare ca superfluu, cu excepția cazurilor în care activitatea lui este condiționată de cerința [capitalului] *.

[VII—1] ** Așadar, dezvoltarea deplină a capitalului are loc numai atunci — sau capitalul și-a creat modul de producție corespunzător lui numai atunci — cînd mijlocul de muncă este determinat nu numai în mod formal în calitate de *capital fix,* dar este suprimată și forma sa nemijlocită, iar în cadrul procesului de producție *capitalul fix* se opune muncii în calitate de mașină, în timp ce întregul proces de producție nu mai este subordonat îndemînării nemijlocite a muncitorului, ci se prezintă ca aplicare tehnologică a științei. De aceea capitalul manifestă tendința de a imprima producției un caracter științific și de a reduce munca nemijlocită la simplul moment al procesului de producție. Analiza transformării valorii în capital, ca și studierea dezvoltării ulterioare a capitalului relevă faptul că, pe de o parte, acesta presupune o anumită dezvoltare istorică dată a forțelor de producție — printre care se numără și știința —, iar pe de altă parte le împinge înainte și le forțează dezvoltarea.

De aceea, volumul cantitativ în care capitalul se dezvoltă în calitate de capital fix și eficiența (intensitatea) acestei dezvoltări indică în genere gradul dezvoltării capitalului în calitate de capital, de putere asupra muncii vii, și măsura în care el și-a subordonat procesul de producție. [Dezvoltarea capitalului fix atestă dezvoltarea capitalului în ansamblu] și în sensul că cel dintîi exprimă acumularea forțelor de producție materializate, precum și a muncii materializate. Dar dacă capitalul își capătă forma sa adecvată — ca valoare de întrebuințare în cadrul procesului de producție — numai în sistemul de mașini și în alte forme materiale de existență a capitalului fix, cum sînt căile ferate etc. (la acestea vom reveni mai tîrziu), — de aici nu rezultă în nici un caz că această valoare de întrebuințare, acest sistem de mașini ar fi în sine capital, sau că existența lui ca sistem de mașini ar fi identică cu existența lui în calitate de capital. Așa cum aurul nu și-ar pierde valoarea de întrebuințare ca aur dacă ar înceta să fie *bani,* tot astfel nici sistemul de mașini nu și-ar pierde valoarea de întrebuințare dacă ar înceta să fie capital. Faptul că sistemul de mașini reprezintă forma cea mai adecvată de valoare de întrebuințare a capitalului fix nu conduce nicidecum la concluzia că încadrarea în relația socială de capital constituie pentru folosirea sistemului de mașini relația de producție socială cea mai adecvată, definitivă.

* Aici manuscrisul este deteriorat. — *Nota red.*

** În manuscris, aici figurează următoarea însemnare făcută de Marx: „Acest caiet a fost început la sfîrșitul lunii februarie 1858". — *Nota red.*

[b) Descompunerea capitalului
ca formă de producție dominantă odată cu dezvoltarea
societății burgheze]

În măsura în care timpul de muncă — simpla cantitate de muncă — este pus de capital ca unic element determinant, în aceeași măsură munca nemijlocită și cuantumul ei dispar ca principiu determinant al producției, al creării de valori de întrebuințare; și dacă sub aspect cantitativ munca nemijlocită este redusă la proporții mai mici, sub aspect calitativ ea devine un moment, chiar dacă indispensabil, totuși secundar în raport cu munca științifică generală, cu aplicarea tehnologică a științelor naturii, pe de o parte, ca și în raport cu forța productivă generală care provine din diviziunea socială a muncii în ansamblul producției și apare ca un dar natural al muncii sociale (deși este un produs istoric). În felul acesta, capitalul lucrează la propria sa descompunere ca formă care domină producția.

Dacă deci, pe de o parte, transformarea procesului de producție din simplu proces de muncă într-un proces științific care își subordonează forțele naturii și le pune să acționeze în slujba trebuințelor umane apare ca o proprietate a *capitalului fix* în opoziție cu munca vie; dacă munca singulară ca atare încetează în genere să mai fie productivă, fiind, dimpotrivă, productivă numai în cadrul lucrărilor colective care își subordonează forțele naturii, iar această transformare a muncii nemijlocite în muncă socială apare ca reducere a muncii singulare la o stare de neputință în raport cu colectivismul reprezentat, concentrat în capital, — pe de altă parte întreținerea muncii într-o ramură de producție prin intermediul *muncii coexistente*[48] din altă ramură de producție apare acum ca o proprietate a *capitalului circulant*.

În circulația mică *, capitalul avansează muncitorului salariul, pe care acesta îl schimbă pe produsele necesare consumului său. Banii primiți de muncitor au această putere numai datorită faptului că concomitent — paralel cu munca muncitorului — are loc o altă muncă; și numai pentru că capitalul și-a apropriat munca respectivului muncitor, el îi poate elibera în bani o asignație asupra muncii străine. Acest schimb al muncii proprii a muncitorului pe muncă străină apare aici mijlocit și condiționat nu de coexistența simultană a muncii altor muncitori, ci de avansul făcut de capital. Faptul că schimbul de substanțe necesar consumului muncitorului poate fi efectuat de acesta din urmă în cursul producției apare ca o proprietate a părții de capital *circulant* care trece la muncitor și ca o proprietate a capitalului circulant în general. Acest

* Vezi volumul de față, p. 159—163. — *Nota red.*

fapt nu apare ca un schimb de substanțe între forțe de muncă ce acționează concomitent, ci ca schimb de substanțe al capitalului, ca rezultat al existenței capitalului circulant.

Astfel, toate forțele muncii se transformă în forțe ale capitalului. În capitalul fix se manifestă forța productivă a muncii, pusă aici ca și cînd s-ar afla în afara muncii și ar exista (sub formă de lucruri) independent de aceasta. În capitalul circulant, faptul că, pe de o parte, muncitorul însuși și-a creat ca premisă condițiile repetării muncii sale, iar pe de altă parte schimbul acestei munci este mijlocit de munca coexistentă a altor muncitori, apare de așa manieră, încît creează impresia că capitalul acordă muncitorului avansuri și că, pe de altă parte, el generează simultaneitatea diferitelor ramuri de muncă. (Aceste două ultime determinări țin, propriu-zis, de acumulare.) Sub formă de capital circulant, capitalul se manifestă ca intermediar între diferiți muncitori.

În determinația sa de mijloace de producție, pentru care forma cea mai adecvată o constituie sistemul de mașini, *capitalul fix* creează valoare, adică mărește valoarea produsului numai sub următoarele două aspecte : 1) în măsura în care el posedă *valoare,* adică este, la rîndul său, produsul unei munci, o anumită cantitate de muncă într-o formă obiectivată ; 2) în măsura în care el mărește raportul dintre supramuncă și munca necesară, înzestrînd munca cu capacitatea de a produce într-un timp mai scurt o cantitate mai mare de produse necesare pentru întreținerea forței de muncă vii — și aceasta prin creșterea forței ei productive. De aceea este cît se poate de absurdă lozinca burgheză prin care se pretinde că muncitorul împarte produsul cu capitalistul, întrucît acesta din urmă îi ușurează munca (dimpotrivă, prin intermediul mașinii, capitalistul răpește muncii prestate de muncitor orice urmă de independență și de atractivitate) sau reduce durata acesteia grație capitalului fix (care, la rîndul său, dealtfel, este și el un produs al muncii, și anume al muncii străine, dar apropriate de capital).

Dimpotrivă, capitalul folosește mașina numai în măsura în care aceasta îl face pe muncitor să lucreze pentru capital o parte mai mare din timpul său, să se raporteze la o parte mai mare din timpul său ca la un timp ce nu-i aparține, să lucreze mai mult timp pentru altul. Prin intermediul acestui proces, cantitatea de muncă necesară pentru producerea unui obiect se reduce într-adevăr la minimum, dar numai pentru ca într-un număr maxim de asemenea obiecte să se realizeze maximum de supramuncă. Primul aspect este important pentru că aici capitalul reduce — fără nici o intenție — la minimum munca umană, cheltuirea de forță. Aceasta favorizează munca eliberată și constituie condiția eliberării ei.

Din cele spuse reiese cît de absurdă este încercarea lui Lauderdale de a transforma capitalul fix într-o sursă de valoare de sine stătătoare,

independent de timpul de muncă[49]. Capitalul fix este o astfel de sursă numai în măsura în care el însuşi reprezintă timp de muncă materializat şi în măsura în care pune timp de supramuncă. Din punct de vedere istoric, sistemul de maşini [VII—2] însuşi presupune pentru folosirea sa — vezi mai sus la Ravenstone * — un prisos de braţe de muncă. Numai acolo unde există un surplus de forţe de muncă [Arbeitskräfte] apare sistemul de maşini în scopul înlocuirii muncii. Numai economiştii sînt în stare să-şi închipuie că sistemul de maşini vine în ajutorul muncitorului singular. Acest sistem poate funcţiona numai în condiţiile existenţei unor mase de muncitori, a căror concentrare în raport cu capitalul reprezintă, după cum am văzut **, una dintre premisele lui istorice. Sistemul de maşini apare nu pentru a suplini o lipsă de forţă de muncă [Arbeitskraft], ci pentru a reduce la limitele ei necesare forţa de muncă existentă în proporţii de masă. Sistemul de maşini apare numai acolo unde forţa de muncă există în proporţii de masă. (La această problemă va trebui să mai revenim.)

Lauderdale îşi închipuie că a făcut o mare descoperire cînd afirmă că maşinile nu sporesc forţa productivă a muncii, deoarece, mai curînd, ele înlocuiesc muncă sau fac ceea ce munca însăşi nu ar fi în stare să facă cu forţele de care dispune. Faptul că forţa productivă sporită a muncii este pusă, dimpotrivă, ca creştere a unei forţe din afara muncii şi ca slăbire a acesteia din urmă este propriu însuşi conceptului de capital. Mijlocul de muncă îl face independent pe muncitor, îl transformă în proprietar. Sistemul de maşini — în calitate de capital fix — îl face dependent pe muncitor, îl transformă în ceva apropriat. Sistemul de maşini se soldează cu un asemenea efect numai atunci cînd este determinat în calitate de capital fix, şi este determinat în această calitate numai prin aceea că muncitorul se raportează la sistemul de maşini ca muncitor salariat, iar individul activ în general — doar ca muncitor.

Dacă pînă aici capitalul fix şi capitalul circulant au apărut doar ca determinaţii diferite şi efemere ale capitalului, acum ele s-au consolidat ca moduri particulare de existenţă a capitalului, şi paralel cu capitalul fix apare capitalul circulant. Ele reprezintă acum două genuri diferite de capital. Dacă considerăm un capital singular dintr-o anumită ramură de producţie, el apare divizat în aceste două părţi, sau se descompune într-o anumită proporţie în aceste două genuri de capital.

Deosebirea din cadrul procesului de producţie, care la început apăruse ca deosebire între mijlocul de muncă şi materialul muncii — în cele din urmă produsul muncii —, apare acum ca deosebire între capi-

---

* Vezi *K. Marx*, op. cit., partea I, p. 340, şi volumul de faţă, p. 176—177. — *Nota red.*

** Vezi volumul de faţă, p. 73—80. — *Nota red.*

talul circulant (materialul muncii și produsul muncii) și capitalul fix [mijlocul de muncă]. Împărțirea capitalului sub aspectul său pur material este inclusă acum în însăși forma sa și se manifestă în diferențierea acestuia.

Pentru cei care, asemenea lui *Lauderdale* și altora, consideră capitalul ca atare, separat de muncă, ca creator de *valoare*, deci și de *plusvaloare* (sau profit) capitalul fix, în special acela a cărui existență materială sau valoare de întrebuințare o constituie sistemul de mașini, oferă forma cea mai aptă de a da superficialelor lor sofisme cel puțin o aparență de verosimil. În opoziție cu aceste concepții, în *„Labour Defended"*, de pildă, se spune că constructorul unui drum poate să împartă produsul său cu beneficiarul drumului, lucru pe care însă nu îl poate face „drumul" însuși [50].

Presupunînd că capitalul circulant parcurge efectiv diferitele sale faze, reducerea sau prelungirea timpului de circulație, durata lui mai mică sau mai mare, parcurgerea mai lesnicioasă sau mai anevoioasă a diferitelor stadii ale circulației determină o reducere a plusvalorii care ar putea fi creată într-un interval de timp dat dacă nu ar exista aceste întreruperi — și o determină fie pentru că *scade numărul [ciclurilor] de reproducție*, fie pentru că se reduce mărimea *capitalului angajat permanent în procesul de producție*. În nici unul din aceste două cazuri nu are loc o scădere a valorii avansate, ci o scădere a vitezei ei de creștere. Dar din momentul în care capitalul fix a atins o anumită mărime — or, după cum s-a arătat, această mărime a capitalului fix constituie măsura dezvoltării marii industrii în general și, prin urmare, crește proporțional cu dezvoltarea forțelor de producție ale marii industrii (capitalul fix este el însuși materializarea acestor forțe de producție și reprezintă aceste forțe de producție ca produs avansat) —, din acest moment orice întrerupere a procesului de producție provoacă direct diminuarea capitalului însuși, a valorii lui avansate.

Valoarea capitalului fix se reproduce numai în măsura în care acesta se consumă în procesul de producție. Nefolosit, capitalul fix își pierde valoarea de întrebuințare, fără ca valoarea lui să treacă asupra produsului. De aceea, cu cît mai amplu se dezvoltă capitalul fix în sensul în care-l considerăm noi aici, cu atît mai mult *continuitatea procesului de producție*, sau desfășurarea neîntreruptă a procesului de reproducție, devine o condiție coercitivă exterioară a modului de producție bazat pe capital.

În producția mecanizată, aproprierea muncii vii de către capital capătă o realitate nemijlocită și sub următorul aspect. Pe de o parte, analiza — pe baze riguros științifice — și aplicarea legilor mecanice și chimice conferă mașinii capacitatea de a efectua aceeași muncă pe care înainte o efectua muncitorul. Cu toate acestea, dezvoltarea sistemului de mașini

pe această cale începe abia atunci cînd marea industrie a atins un nivel mai înalt și toate științele au fost puse în slujba capitalului, iar pe de altă parte, la rîndul lui, sistemul de mașini existent dispune deja de mari resurse. Invențiile devin atunci o profesiune aparte, iar aplicarea științei în producția nemijlocită devine, la rîndul ei, unul dintre momentele determinante și stimulatoare.

Dar nu aceasta este calea pe care a apărut în linii generale sistemul de mașini și cu atît mai puțin calea pe care el se dezvoltă în particular. O asemenea cale o constituie analiza care, prin intermediul diviziunii muncii, transformă tot mai mult în operații mecanice operațiile executate de muncitori, astfel încît la un moment dat locul lor poate fi ocupat de mecanism. (În problema *economiei de forță.)* Aici, așadar, un anumit mod de muncă este transferat direct de la muncitor la capital sub forma mașinii, urmarea acestui transfer fiind deprecierea propriei lui forțe de muncă. De aici lupta muncitorilor împotriva sistemului de mașini. Ceea ce era activitatea muncitorului viu devine activitate a mașinii. Așa îi apare muncitorului, într-o manieră grosier-senzorială, aproprierea muncii de către capital, așa îi apare capitalul, care absoarbe munca vie „ca și cînd ar avea foc în vine“ [51].

Schimbul de muncă vie pe muncă materializată, adică punerea muncii sociale sub forma opoziției dintre capital și muncă salariată, este ultima treaptă de dezvoltare a *raportului de valoare* și a producției bazate pe valoare. Premisa acestei ultime trepte o constituie — și rămîne în continuare — masa timpului de muncă nemijlocit, cuantumul muncii cheltuite, ca factor decisiv al producției de avuție. Dar, pe măsura dezvoltării marii industrii, crearea avuției reale devine mai puțin dependentă de timpul de muncă și de cuantumul muncii cheltuite decît de forța agenților care sînt puși în mișcare în cursul timpului de muncă și care, la rîndul lor (enorma lor eficiență), nu se află în nici un raport cu timpul de muncă nemijlocit necesar pentru producerea lor, ci depind mai curînd de nivelul general al științei și de progresul tehnicii sau de aplicarea acestei științe în producție. (Însăși dezvoltarea acestei științe, în special a științelor naturii, și, odată cu ele, a tuturor celorlalte științe, depinde, la rîndul ei, de dezvoltarea producției materiale.) Agricultura, de pildă, reprezintă acum simpla aplicare a științei schimbului material de substanțe și modul cel mai avantajos de reglare a acestui schimb pentru întregul organism social.

Avuția reală se manifestă acum — lucru dezvăluit de marea industrie — mai degrabă în disproporția enormă dintre timpul de muncă cheltuit și produsul său, ca și în disproporția calitativă dintre munca redusă la o simplă abstracție și forța colosală a procesului de producție supravegheat de această muncă. Munca nu mai apare atît ca element constitutiv al procesului de producție, cît ca un act în care omul este

mai curînd supraveghetor și regulator al procesului de producție. (Ceea ce este valabil pentru sistemul de mașini este de asemenea valabil și pentru combinarea diferitelor activități umane și pentru dezvoltarea schimburilor dintre oameni.) Acum muncitorul nu mai intercalează ca verigă intermediară între el și obiect un lucru din natură modificat ; ca verigă intermediară între el și natura neorganică, pe care pune stăpînire, muncitorul intercalează acum procesul natural [VII—3], pe care îl transformă în proces industrial. În loc de a fi principalul agent al procesului de producție, muncitorul apare alături de acesta din urmă.

În această transformare, principala bază a producției și avuției o constituie nu munca nemijlocită efectuată de omul însuși și nici timpul în care lucrează el, ci apropierea propriei sale forțe productive generale, modul în care înțelege el natura și o domină datorită ființării sale ca organism social, într-un cuvînt dezvoltarea individului social. *Furtul de timp de muncă străin, pe care se sprijină actuala avuție,* apare ca o bază mizeră în comparație cu această bază recent dezvoltată, creată de însăși marea industrie. De îndată ce munca în forma ei nemijlocită a încetat să fie marea sursă a avuției, timpul de muncă încetează și trebuie să înceteze de a mai fi măsura avuției și de aceea valoarea de schimb încetează să fie măsura valorii de întrebuințare. *Supramunca maselor muncitorești* a încetat să fie o condiție a dezvoltării avuției generale, după cum *non-munca celor puțini* a încetat să fie o condiție a dezvoltării forțelor universale ale minții omenești. În felul acesta, producția bazată pe valoare de schimb se năruie și însuși procesul nemijlocit al producției materiale este dezbărat de jalnica sa formă antagonică. Începe libera dezvoltare a individualităților și, ca urmare, are loc nu o reducere a timpului de muncă necesar, în scopul creării de timp de supramuncă, ci, în general, o reducere la minimum a muncii necesare a societății, acestei reduceri corespunzîndu-i în respectivele condiții cultivarea artistică, științifică etc. a indivizilor, datorită timpului devenit disponibil pentru toți și mijloacelor create în acest scop.

Însuși capitalul este o contradicție în proces, constînd în aceea că, pe de o parte, el tinde să reducă la minimum timpul de muncă, iar pe de altă parte face din timpul de muncă unica măsură și sursă a avuției. De aceea capitalul reduce timpul de muncă sub forma timpului de muncă necesar, pentru a-l spori sub forma timpului de muncă excedentar ; și de aceea el face din timpul de muncă excedentar, într-o măsură din ce în ce mai mare, o condiție — o chestiune de viață și de moarte — pentru timpul de muncă necesar. Pe de o parte deci, capitalul cheamă la viață toate forțele științei și naturii, ca și forțele combinării sociale și ale legăturii sociale, pentru ca crearea de avuție să devină (relativ) independentă de timpul de muncă cheltuit în acest scop. Pe de altă parte însă, el vrea să măsoare prin timpul de muncă aceste uriașe forțe sociale

create pe această cale și să le înghesuie în cadrul necesar pentru a putea conserva ca valoare valoarea deja creată. Forțele de producție și relațiile sociale — ambele constituind laturi diferite ale dezvoltării individului social — reprezintă pentru capital un simplu mijloc și-i servesc doar ca mijloc pentru a produce pornind de la baza sa limitată. În realitate însă, ele reprezintă condițiile materiale necesare pentru aruncarea în aer a acestei baze.

„O națiune este realmente bogată atunci cînd, în loc de 12 ore, se lucrează 6. *Avuția*" (avuția reală) „nu constă în puterea de a dispune de timp de supramuncă, ci în *timpul liber* pentru *fiecare individ* și pentru întreaga societate, în afara timpului cheltuit în producția nemijlocită" [„The Source and Remedy of the National Difficulties". London, 1821, p. 6] [52].

Natura nu creează mașini, locomotive, căi ferate, telegraf electric, mașini de tricotat automate etc. Toate acestea sînt produse ale muncii umane, material natural transformat în organe ale voinței umane care domină natura sau ale activității umane în natură. Ele sînt *organe ale creierului uman create de mîna omului* ; sînt forța obiectivată a cunoașterii. Dezvoltarea capitalului fix indică gradul în care cunoașterea socială generală [das allgemeine gesellschaftliche Wissen, knowledge] a devenit o *nemijlocită forță de producție*, și, ca urmare, condițiile procesului social vital au fost subordonate controlului intelectului general și s-au transformat în conformitate cu cerințele acestuia ; gradul în care forțele de producție sociale sînt create nu numai sub formă de cunoștințe, ci și ca organe nemijlocite ale practicii sociale, ale procesului vital real.

[c) Creșterea producției mijloacelor de producție datorită creșterii productivității muncii. Timpul liber în societatea capitalistă și în comunism]

Dezvoltarea capitalului fix indică și sub un alt aspect *gradul de dezvoltare a avuției în general, sau gradul de dezvoltare a capitalului.* Obiectul producției orientate nemijlocit spre valoarea de întrebuințare și tot atît de nemijlocit spre valoarea de schimb este însuși produsul destinat consumului [individual]. Partea din producție orientată spre producția de capital fix nu creează nemijlocit nici bunuri de consum individual, nici valori de schimb nemijlocite, în orice caz nu creează valori de schimb care să poată fi realizate nemijlocit. *Prin urmare, faptul că o parte tot mai mare din timpul de producție este cheltuită pentru producția mijloacelor de producție depinde de gradul deja atins al productivității, adică de posibilitatea ca pentru producția nemijlocită să fie suficientă afectarea doar a unei părți din timpul de producție.*

Pentru aceasta se impune ca societatea să poată aştepta ; ca ea să poată retrage atît din consumul individual nemijlocit, cît şi din producţia destinată acestui consum o parte considerabilă din avuţia deja creată, spre a o investi într-o muncă *ce nu este nemijlocit productivă* (în cadrul procesului producţiei materiale). Aceasta reclamă atingerea unui înalt nivel de productivitate şi de abundenţă relativă, şi anume a unui nivel care să fie direct proporţional cu transformarea capitalului circulant în capital fix. Aşa cum *mărimea supramuncii relative depinde de productivitatea muncii necesare, tot astfel mărimea timpului de muncă* — atît a celui viu cît şi a celui materializat — ce se cheltuieşte *pentru producţia de capital fix depinde de productivitatea timpului de muncă afectat direct producţiei de bunuri de consum individual.*

Aceasta presupune o *populaţie excedentară* (din acest punct de vedere), ca şi o *producţie excedentară,* ceea ce înseamnă că rezultatul timpului de muncă cheltuit în producţia nemijlocită trebuie să fie relativ prea mare pentru a fi nemijlocit necesar în reproducţia capitalului folosit în aceste ramuri de producţie. *Cu cît capitalul fix* aduce *mai puţine* roade directe, cu cît el intervine mai puţin în *procesul de producţie nemijlocit,* cu atît mai mare trebuie să fie această relativă *populaţie excedentară şi producţie excedentară ;* prin urmare, este nevoie de mai multă populaţie excedentară şi producţie excedentară pentru construcţia de căi ferate, canale, reţele de alimentare cu apă, linii de telegraf etc. decît pentru construcţia de maşini folosite direct în procesul de producţie nemijlocit. De aici (şi la această chestiune vom reveni ulterior) — sub forma fenomenelor de permanentă supraproducţie şi subproducţie ale industriei moderne — permanentele oscilări şi convulsii provocate de modul disproporţionat în care în capital fix se transformă cînd prea puţin capital circulant, cînd prea mult.

{*Crearea,* în afara timpului de muncă necesar, *a unei mari cantităţi de timp liber* pentru societate în general şi pentru fiecare membru al ei în parte (adică asigurarea unui cîmp liber pentru dezvoltarea cît mai deplină a forţelor productive ale fiecărui individ, deci şi ale societăţii), — această creare de timp de non-muncă apare în stadiul capitalului, ca şi în toate stadiile anterioare, ca timp de non-muncă, ca timp liber pentru puţini. În plus, capitalul sporeşte prin toate mijloacele artei şi ştiinţei timpul de supramuncă al maselor, deoarece avuţia lui rezidă nemijlocit în apropierea de timp de supramuncă, *scopul direct* al capitalului *fiind valoarea,* şi nu valoarea de întrebuinţare.

În felul acesta, fără să vrea, capitalul acţionează ca instrument de creare a condiţiilor pentru timp liber social, pentru reducerea la un minim tot mai scăzut a timpului de muncă al întregii societăţi, degajînd astfel pentru toţi [membrii societăţii] timp liber destinat propriei lor dezvoltări. Dar capitalul manifestă permanent tendinţa, pe de o parte, *de a*

crea timp liber, iar pe de altă parte de a transforma în supramuncă acest timp liber. Dacă primul lucru îi reuşeşte prea bine, el începe să sufere din cauza producţiei excedentare, iar în acest caz munca necesară se întrerupe, deoarece *capitalul* nu este în stare să realizeze *supramunca*.

Pe măsură ce această contradicţie se accentuează, devine tot mai clar că creşterea forţelor de producţie nu mai poate fi încătuşată de aproprierea de supramuncă străină şi că masele muncitoreşti trebuie să-şi aproprieze supramunca lor. Cînd ele vor începe să facă acest lucru — şi cînd implicit *timpul liber* va înceta să existe într-o formă *antagonistă* —, atunci, pe de o parte, măsura timpului de muncă necesar o vor constitui trebuinţele individului social, iar pe de altă parte, dezvoltarea forţei productive sociale va avea un ritm atît de rapid, încît, deşi producţia va fi calculată în aşa fel încît să asigure bogăţia tuturor, *timpul liber* al tuturor va creşte. Căci avuţia reală rezidă în forţa productivă dezvoltată a tuturor indivizilor. Atunci măsura avuţiei [VII—4] n-o va mai constitui în nici un caz timpul de muncă, ci timpul liber. *Timpul de muncă în calitate de măsură a avuţiei* o presupune pe aceasta din urmă ca bazată pe sărăcie, iar timpul liber ca existent *în şi prin opoziţie cu timpul de supramuncă* sau prin statornicirea întregului timp al individului ca timp de muncă şi deci prin reducerea acestui individ la situaţia exclusivă de muncitor, de om care poartă jugul muncii. *Aşa se face că cel mai dezvoltat sistem de maşini îl obligă acum pe muncitor să lucreze mai mult timp decît lucrează sălbaticul sau decît lucra el însuşi înainte, cînd folosea uneltele cele mai simple, rudimentare.*}

„Dacă întreaga muncă a unei ţări ar ajunge numai pentru producerea bunurilor necesare întreţinerii întregii populaţii, nu ar exista supramuncă şi, prin urmare, nu ar exista nimic care să poată fi acumulat în calitate de capital. Dacă poporul produce într-un an atît cît e necesar pentru întreţinerea lui timp de doi ani, atunci sau fondul de consum al unui an va trebui distrus, sau oamenii vor trebui să înceteze timp de un an munca productivă. *Dar posesorii plusprodusului, sau ai capitalului...* folosesc oamenii *într-o altă muncă, care nu este direct şi nemijlocit productivă,* de pildă în producţia de maşini. Şi tot aşa mereu" („The Source and Remedy of the National Difficulties". London, 1821, p. 4—5).

{Aşa cum, odată cu dezvoltarea marii industrii, baza pe care se sprijină ea — şi anume aproprierea de timp de muncă străin — încetează să constituie sau să creeze avuţie, tot astfel, odată cu această dezvoltare, *munca nemijlocită* ca atare încetează să fie baza producţiei, deoarece ea se transformă esenţialmente într-o activitate de supraveghere şi reglare şi deoarece produsul încetează să fie un produs al muncii individuale nemijlocite şi ca producător apare mai curînd *combinarea* activităţii sociale.

„Cînd diviziunea muncii este dezvoltată, aproape fiecare muncă a individului este o parte dintr-un întreg, *parte care în sine nu are nici o valoare sau utilitate. Aici nu există nimic despre care muncitorul să poată spune: acesta este produsul meu, pe acesta vreau să-l țin pentru mine*" ([Th. Hodgskin.] „Labour Defended against the Claims of Capital". London, 1825, p. 25).

În schimbul direct, munca singulară nemijlocită apare realizată într-un produs anumit sau într-o anumită parte din produs, iar caracterul ei social — caracterul muncii ca materializare a muncii generale și ca [mijloc de] satisfacere a trebuințelor generale — este dat numai prin intermediul schimbului. În schimb, în procesul de producție al marii industrii, unde, pe de o parte, forța productivă a mijlocului de muncă dezvoltat și transformat în proces automat are drept premisă subordonarea forțelor naturale rațiunii sociale, — *pe de altă parte, munca individului singular în ființarea ei nemijlocită este pusă ca muncă singulară suprimată, adică este pusă ca muncă socială. În felul acesta dispare și cealaltă bază a acestui mod de producție.*}

În însuși procesul de producție a capitalului, timpul de muncă cheltuit în producția de capital fix se raportează la timpul cheltuit în producția de capital circulant așa cum *timpul de supramuncă se raportează la timpul de muncă necesar*. Pe măsura creșterii productivității în producția destinată satisfacerii trebuințelor nemijlocite, o parte tot mai mare din această producție poate fi destinată satisfacerii nevoilor producției înseși sau producției de mijloace de producție. Deoarece nici sub raport material producția de capital fix nu este orientată direct spre producția de valori de întrebuințare nemijlocite sau spre producția acelor valori pe care le reclamă reproducția nemijlocită a capitalului și care deci, la rîndul lor, reprezintă în mod relativ, în însuși procesul creării de valoare, valoare de întrebuințare; deoarece producția de capital fix este o producție de mijloace necesare creării de valoare și nu este deci orientată spre valoare ca obiect imediat, ci spre creare de valoare, spre mijloace de creare de valoare considerate ca obiect nemijlocit al producției (aici producția de valoare este materialmente pusă, în însuși obiectul producției, ca scop al producției, ca scop al materializării forței productive a capitalului, a forței lui producătoare de valoare), — tocmai în producția de *capital fix capitalul se pune pe el însuși ca scop în sine* și apare efectiv în calitate de *capital într-un grad mai înalt decît în producția de capital circulant*. De aceea și sub acest aspect volumul deja atins de capitalul fix, ca și ponderea producției de capital fix în ansamblul producției constituie *criteriul dezvoltării* avuției bazate pe modul de producție capitalist.

„Numărul muncitorilor depinde de [cantitatea de] *capital circulant*, în sensul că el depinde de cuantumul *produselor muncii* coexistente pe care muncitorii îl pot consuma" ([Th. Hodgskin.] „Labour Defended against the Claims of Capital". London, 1825, p. 20).

În toate pasajele citate mai sus din lucrările mai multor economiști *, capitalul fix este considerat ca parte de capital care rămîne închisă în procesul de producție.

„În marele proces al producției, capitalul circulant consumă, pe cînd capitalul fix este doar utilizat („The Economist" din 6 noiembrie 1847, nr. 219, p. 1 271).

Iată o afirmație greșită, valabilă numai pentru acea parte a capitalului circulant pe care o consumă capitalul fix, și anume pentru materialele auxiliare. În „marele proces al producției", considerat ca proces de producție nemijlocit, se consumă numai *capital fix*. Dar consumarea în cadrul procesului de producție este în realitate *utilizare, uzare*.

Apoi, *durabilitatea mai mare a capitalului fix* nu trebuie nici ea înțeleasă într-un sens pur material. Fierul și lemnul din care este făcut patul pe care dorm, sau pietrele din care este zidită casa în care locuiesc, sau statuia de marmură care înfrumusețează un palat, — toate sînt la fel de durabile ca și fierul, lemnul etc. care au fost folosite pentru construirea mașinilor. Dar pentru unelte, mijloace de producție, *durabilitatea* reprezintă o condiție nu numai din motivul de ordin tehnic că metalele etc. constituie principalul material din care se construiesc toate mașinile, ci și pentru că unealta este menită să îndeplinească mereu unul și același rol în procese de producție care se repetă. Durabilitatea uneltei ca mijloc de producție este nemijlocit cerută de valoarea ei de întrebuințare. Cu cît mai des ar trebui înlocuit mijlocul de producție, cu atît mai mari ar fi cheltuielile pe care le-ar reclama el, cu atît mai mare ar fi partea de capital care ar trebui investită în el în mod inutil. Durabilitatea uneltei este existența ei ca mijloc de producție. Durabilitatea ei înseamnă sporirea forței ei productive. Dimpotrivă, durabilitatea capitalului circulant, dacă acesta nu se transformă în capital fix, nu este cîtuși de puțin legată de actul de producție propriu-zis și de aceea nu reprezintă un moment condiționat de însuși conceptul de capital circulant. Faptul că unele dintre bunurile care intră în fondul de consum, dacă consumul lor se efectuează lent și dacă ele pot fi consumate succesiv de mai mulți indivizi, sînt la rîndul lor considerate drept *capital fix*, — acest fapt ține de alte determinații (închiriere în loc de vînzare, dobîndă etc.), de care încă nu ne ocupăm aici.

[VII—5] ** „Odată cu introducerea generală a mecanismelor neînsuflețite în manufacturile britanice, oamenii, cu rare excepții, sînt tratați ca o mașină secundară și subalternă, acordîndu-se mult mai multă atenție perfecționării materiei prime, lemnului și metalului, decît desăvîrșirii fizice și spirituale" (*Owen, Robert*. „Essays on the formation of the Human Character". London, 1840, p. 31).

---

* Vezi volumul de față, p. 173—177. — *Nota red.*

** La începutul acestei pagini Marx a pus data: „Martie 1858". — *Nota red.*

{Economisirea reală constă în economisirea timpului de muncă (minimum de cheltuieli de producție și reducerea lor la minimum). Dar această economisire este identică cu dezvoltarea forței productive. Prin urmare, nu *renunțare la consum*, ci dezvoltarea forței productive, a capacităților de producție și, ca urmare, dezvoltarea atît a capacităților de consum, cît și a mijloacelor de consum. Capacitatea de consum este o condiție a consumului, este deci primul lui mijloc, și reprezintă dezvoltarea unei predispoziții individuale, a unei forțe productive.

Economisirea de timp de muncă echivalează cu sporirea timpului liber, adică a timpului destinat dezvoltării depline a individului, iar aceasta, la rîndul ei, acționează asupra forței productive a muncii ca o colosală forță de producție. Din punctul de vedere al procesului de producție nemijlocit, economisirea de timp de muncă poate fi considerată ca o producție de *capital fix*, cu mențiunea că acest capital fix este omul însuși.

Se înțelege, dealtfel, de la sine că însuși timpul de muncă nemijlocit nu poate să rămînă ca opus abstract al timpului liber, cum pare a fi din punctul de vedere al economiei politice burgheze. Munca nu poate deveni un joc, cum ar vrea Fourier, căruia îi revine marele merit de a fi proclamat drept țel final transformarea și ridicarea pe o treaptă mai înaltă nu a repartiției, ci a însuși modului de producție. Timpul liber — care cuprinde atît timpul de repaus, cît și timpul destinat unor activități mai elevate — îl transformă, firește, pe posesorul său într-un alt subiect, și tocmai în această calitate de alt subiect intră el apoi în procesul de producție nemijlocit. Pentru omul în curs de formare, acest proces de producție nemijlocit reprezintă totodată o școală a disciplinei, iar pentru omul gata format, în mintea căruia s-au fixat cunoștințele acumulate de societate, el reprezintă aplicarea [cunoștințelor], știință experimentală, știință materialmente creatoare și care se întruchipează obiectual. Atît pentru unul, cît și pentru celălalt, procesul de producție este totodată exercițiu fizic, în măsura în care munca reclamă folosirea mîinilor și mișcare liberă, ca în agricultură.

Așa cum sistemul economiei burgheze se desfășoară în fața noastră numai treptat, tot astfel stau lucrurile și cu propria lui negare, care este rezultatul lui final. În momentul de față mai avem încă de-a face cu procesul de producție nemijlocit. Dacă considerăm societatea burgheză în totalitatea ei ca rezultat final al procesului de producție social apare întotdeauna societatea însăși, adică însuși omul în relațiile sale sociale. Tot ce are o formă trainică — de pildă produsul etc. — apare în această mișcare doar ca un moment, ca un moment efemer. Însuși procesul de producție nemijlocit apare aici doar ca un moment. La rîndul lor, condițiile și întruchipările obiectuale ale procesului de producție sînt în egală măsură momente ale acestuia, iar în calitate de subiecți ai lui apar numai

indivizii, dar indivizii în relaţiile lor reciproce, pe care ei fie că le reproduc, fie că le produc. Avem aici în faţa noastră propriul lor proces de mişcare permanent, în care ei se înnoiesc pe ei înşişi în aceeaşi măsură în care înnoiesc lumea avuţiei creată de ei.}

[11)] Concepţia istorică a lui Owen despre producţia (capitalistă) industrială

(În „Six lectures delivered in Manchester", 1837), *Owen* se referă la deosebirea dintre muncitori şi capitalişti pe care o creează capitalul prin însăşi creşterea sa (şi prin extinderea mai mare pe care o capătă el abia în marea industrie, legată de dezvoltarea capitalului fix) ; în acelaşi timp însă, el declară dezvoltarea capitalului o *condiţie necesară* pentru transformarea societăţii şi spune despre sine însuşi :

„Învăţînd treptat să creeze şi să conducă unele din aceste mari întreprinderi" (industriale), „conferenţiarul dv." (Owen însuşi) „a învăţat să înţeleagă marile erori şi carenţe ale încercărilor trecute şi prezente de a îmbunătăţi caracterul şi situaţia concetăţenilor" (p. 57—58).

Reproducem aici integral pasajul respectiv, spre a-l putea folosi cu alt prilej.

„Producătorii de bunuri finite pot fi împărţiţi în muncitori care prelucrează materiale moi şi muncitori care prelucrează materiale tari ; toţi aceştia lucrează, de regulă, sub conducerea directă a patronilor lor, care urmăresc să realizeze venituri băneşti prin munca celor pe care îi angajează. Înainte de introducerea sistemului industrial chimic şi mecanic, operaţiile se efectuau pe scară limitată ; existau mulţi patroni mici, şi fiecare dintre ei angaja cîţiva muncitori cu ziua, care sperau că într-o bună zi vor deveni şi ei mici patroni. De obicei, mîncau la aceeaşi masă şi locuiau împreună ; între ei domnea un spirit şi un sentiment de egalitate. Din momentul în care forţa ştiinţei începe să fie larg aplicată în producţie, asistăm la o schimbare treptată în această privinţă. Pentru a putea conta pe rezultate bune, aproape toate întreprinderile trebuie să lucreze pe scară mare şi cu capital mare. Micii patroni, cu capitaluri modeste, au puţine şanse de reuşită, mai cu seamă în ramurile prelucrătoare de materiale moi, ca bumbacul, lîna, inul etc. Este evident că atîta timp cît se menţine actualul sistem de conducere a vieţii economice şi actuala structură a societăţii, micii patroni vor fi tot mai mult înlăturaţi de marii posesori de capitaluri, iar vechea, relativ fericita egalitate a producătorilor va trebui să cedeze locul unei flagrante inegalităţi între patroni şi muncitori, fără precedent în istoria omenirii. Marele capitalist se vede acum ridicat la rangul de lord atotputernic, care dispune după bunul său plac, dar indirect, de sănătatea, viaţa şi moartea sclavilor săi. El dobîndeşte o asemenea putere graţie coalizării cu alţi mari capitalişti, care sînt călăuziţi de aceleaşi interese comune şi în felul acesta reuşeşte să-şi constrîngă angajaţii să acţioneze potrivit voinţei sale. Marele capitalist înoată acum în bogăţie, dar el n-a fost învăţat şi nu ştie s-o folosească aşa cum se cuvine. El şi-a dobîndit puterea graţie bogăţiei sale. Bogăţia şi puterea îi întunecă mintea ; şi în timp ce-şi asupreşte crîncen semenii, are impresia că le face o favoare... Slujitorii săi, cum li se spune, de fapt sclavii săi,

sînt reduşi la cea mai deprimantă degradare; majoritatea dintre ei şi-au pierdut sănătatea, confortul domestic, repausul şi sănătoasele distracţii în aer liber de altădată. Epuizarea excesivă provocată de monotona lor muncă fără de sfîrşit îi face necumpătaţi şi incapabili de gîndire sau reflectare. Ei nu sînt în stare de distracţii fizice, intelectuale sau morale, în afara celor de cea mai proastă speţă; ei sînt departe de plăcerile adevărate ale vieţii. Într-un cuvînt, în condiţiile actualului sistem, viaţa unei mari părţi din muncitorime nu merită să fie trăită.

Dar indivizii nu pot fi condamnaţi pentru schimbările care au dus la asemenea rezultate; *aceste schimbări se produc în conformitate cu legile naturii şi constituie trepte pregătitoare şi necesare pentru marea şi importanta revoluţie socială* care se apropie. Fără mari capitaluri nu pot fi create întreprinderi mari; oamenii n-ar putea fi făcuţi să înţeleagă posibilitatea [unei organizări mai perfecţionate a societăţii, sau posibilitatea] unor noi combinări care să confere întregului un caracter mai înalt şi să ducă la realizarea într-un an a mai multor bunuri decît pot consuma toţi membrii societăţii; să înţeleagă că şi bogăţia trebuie să fie superioară celei [VII—6] care se producea în general pînă acum" (p. 56—57).

„Noul sistem industrial chimic şi mecanic dezvoltă acum aptitudinile oamenilor şi-i ajută să înţeleagă şi să adopte alte principii şi practici, pregătindu-i astfel pentru cea mai binefăcătoare schimbare în treburile [umane] pe care a cunoscut-o vreodată lumea. Noul sistem industrial este acela care creează acum necesitatea unei noi structuri, superioare, a societăţii" (p. 58).

[12) Forme de capital şi agenţi naturali. Consideraţii diverse despre capitalul fix şi capitalul circulant]

Relevam mai sus că forţa de producţie (capitalul fix) transmite [produselor] valoare numai pentru că ea posedă valoare, şi o posedă numai în măsura în care ea însăşi a fost produsă, reprezentînd astfel o anumită cantitate de timp de muncă materializat. Aici intervin însă o serie de agenţi naturali cum sînt: apa, solul (în special), subsolul etc., pe care omul şi i-a apropriat şi care posedă deci valoare de schimb, intrînd, de aceea, ca valori în calculul cheltuielilor de producţie. Într-un cuvînt, aceasta înseamnă că intervine proprietatea funciară (care cuprinde solul, subsolul, apa). Valoarea mijloacelor de producţie care nu sînt produse ale muncii nu ne interesează încă aici, deoarece nu decurg din examinarea capitalului însuşi. Pentru capital, ele se prezintă în primul rînd ca premisă dată, istorică. Iar în această calitate noi le omitem aici. În examinarea sistemului economiei burgheze intră numai forma modificată — potrivit cerinţelor capitalului — a proprietăţii funciare, sau a agenţilor naturali ca mărimi ce determină valoarea. În stadiul atins de noi în analiza capitalului nu se schimbă nimic dacă pămîntul etc. este considerat ca o formă de capital fix.

Întrucît *capitalul fix*, luat ca forţă de producţie produsă, ca agent al producţiei, sporeşte masa valorilor de întrebuinţare create într-un timp dat, el nu poate să crească fără o creştere corespunzătoare a cantităţii de

materie primă prelucrată de el (în industria prelucrătoare. În ramurile extractive, cum ar fi pescuitul, industria minieră, munca se reduce doar la învingerea obstacolelor care împiedică dobîndirea şi însuşirea materiilor prime sau brute. Aici nu se prelucrează materie primă pentru producţie, ci, dimpotrivă, se apropriază materia primă existentă. În schimb, în agricultură, materia primă o constituie pămîntul însuşi ; capitalul circulant — sămînţa etc.). Folosirea capitalului fix pe o scară mai largă presupune, aşadar, o sporire a părţii de capital circulant care constă din materie primă, deci o creştere a capitalului în general. Aceasta presupune, totodată, o scădere (relativă) a părţii de capital ce se schimbă pe muncă vie.

Sub formă de *capital fix*, capitalul există şi sub raportul substanţei nu numai ca muncă materializată destinată să servească drept mijloc pentru o muncă nouă, ci şi ca valoare a cărei valoare de întrebuinţare constă în crearea de noi valori. Existenţa capitalului fix este deci κατ' ἐξοχήν * existenţa lui în calitate de capital productiv. De aceea, gradul de dezvoltare a modului de producţie bazat pe capital — sau gradul în care capitalul însuşi este deja presupus, s-a presupus pe sine ca o condiţie a propriei sale producţii — se măsoară prin volumul existent al capitalului fix, şi nu numai sub raportul cantităţii, ci şi sub raportul calităţii.

În sfîrşit, în *capitalul fix* forţa productivă socială a muncii este dată ca o proprietate inerentă capitalului — *atît ca forţă ştiinţifică, cît şi ca combinare de forţe sociale în cadrul procesului de producţie şi ca îndemînare transferată de la munca nemijlocită la maşină, la forţa de producţie moartă.* Dimpotrivă, în *capitalul circulant,* în calitate de *proprietăţi ale capitalului* apar : schimbul dintre diferitele genuri de muncă, dintre diferitele ramuri de muncă, împletirea lor şi formarea unui sistem, coexistenţa muncii productive.

{Determinaţiile materiei prime, produsului, uneltei de producţie variază în funcţie de destinaţia respectivelor valori de întrebuinţare în însuşi procesul de producţie. Ceea ce poate fi considerat drept simplă materie primă (nu este vorba, fireşte, de produsele agricole, care sînt toate reproduse, şi nu pur şi simplu reproduse în forma lor originară, ci modificate în însăşi fiinţarea lor naturală, în conformitate cu trebuinţele umane. A se cita din Hodges etc. Produsele industriei extractive, cum sînt, de pildă, cărbunii, metalele, sînt rezultate ale muncii necesare nu numai pentru a le scoate la suprafaţă, ci şi pentru a le da — ca în cazul metalelor — forma în care pot fi folosite ca materie primă în industrie. Dar ele nu sînt reproduse de către oameni, deoarece pînă în prezent încă nu ştim să facem metale) este la rîndul său un produs al muncii.

Produsul unei ramuri de producţie serveşte ca materie primă pentru altă ramură, şi viceversa. Însăşi unealta de producţie este produsul unei

---

* — prin excelenţă. — *Nota trad.*

ramuri industriale și numai în altă ramură servește ca unealtă de producție. Deșeurile unei industrii reprezintă materie primă pentru altă industrie. În agricultură, o parte din produs (semințe, vite etc.) apare și ca materie primă în aceeași ramură de producție ; prin urmare, asemenea capitalului fix, ea nu iese niciodată din procesul de producție. Partea din produsele agricole destinată furajării vitelor poate fi considerată material auxiliar ; dar sămînța se reproduce în cadrul procesului de producție, în timp ce unealta ca atare se consumă în el. Avînd în vedere că sămînța rămîne mereu în procesul de producție, nu s-ar putea oare ca, asemenea vitelor de muncă, să fie considerată drept capital fix ? Nu, căci în acest caz orice materie primă ar trebui considerată capital fix. Ca atare, ea este mereu inclusă în procesul de producție.

În sfîrșit, produsele intrate în consumul nemijlocit ies din el sub formă de materie primă pentru procesul de producție : ca îngrășăminte în procesul natural etc., hîrtie din cîrpe etc. În al doilea rînd însă, consumarea acestor produse îl reproduce pe individul însuși în modul său determinat de a fi, nu numai în viețuirea sa nemijlocită, ci și în cadrul unor relații sociale determinate. În acest fel, aproprierea finală de către indivizi în procesul de consum îi reproduce pe aceștia în cadrul raporturilor inițiale în care se află ei atît față de procesul de producție, cît și unii față de alții ; îi reproduce în existența lor socială, reproducînd totodată și existența lor socială — societatea —, care este în egală măsură subiectul, ca și rezultatul acestui vast proces de ansamblu.}

În al patrulea rînd * :

Acum trebuie să examinăm celelalte corelații dintre capitalul fix și capitalul circulant.

Arătam mai sus că în *capitalul circulant* corelația socială dintre diferitele genuri de muncă este dată ca o proprietate a capitalului, așa cum în capitalul fix este dată ca o proprietate a capitalului forța productivă socială a muncii.

„Capitalul circulant al unei națiuni constă din bani, mijloace de subzistență, materii prime și produse finite“ (*Smith*. „Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations“. Tome II. Paris, 1802, p. 218) [Versiunea românească, vol. I, p. 188].

În privința banilor, Smith este în derută : el nu știe dacă trebuie să-i numească capital circulant sau capital fix. În măsura în care banii servesc întotdeauna numai ca instrument de circulație, care, la rîndul ei, constituie un moment al procesului total de reproducție, ei sînt *capital fix* — ca instrument de circulație. Dar însăși valoarea lor de întrebuințare constă în aceea că ei nu fac decît să circule și nu intră niciodată nici în procesul

* Vezi volumul de față, p. 167—168, 173. — *Nota red.*

de producţie propriu-zis, nici în consumul individual. Această parte de capital este permanent fixată în faza circulaţiei, şi sub acest raport reprezintă cea mai desăvîrşită formă de capital circulant; pe de altă parte, fiind fixaţi ca instrument, banii sînt *capital fix*.

În ce priveşte deosebirea dintre *capitalul fix* şi *capitalul circulant* în raportul lor faţă de consumul individual, ea este dată tocmai de faptul că *capitalul fix* nu intră în circulaţie ca valoare de întrebuinţare. (În agricultură, o parte din seminţe intră [VII—7] în circulaţie ca valoare de întrebuinţare datorită faptului că prin reproducţie sporesc.) Neintrarea în circulaţie ca valoare de întrebuinţare presupune că capitalul nu devine obiect de consum individual.

[13) Circulaţia şi înlocuirea capitalului fix şi a celui circulant]

„*Capitalul fix*" serveşte mereu şi în repetate rînduri la una şi aceeaşi operaţie, „şi cu cît mai frecvent se repetă această operaţie, cu atît mai mult unealta, instrumentul sau maşina merită denumirea de capital fix" (*De Quincey*. „The Logic of Political Economy". Edinburgh and London, 1844, p. 114).

Să presupunem un capital de 10 000 l. st., din care 5 000 l. st. capital fix şi 5 000 l. st. capital circulant; dacă acesta din urmă se roteşte o dată pe an, iar cel dintîi o dată la 5 ani, înseamnă că 5 000 l. st., sau jumătate din capitalul total, se roteşte o dată pe an. În cursul aceluiaşi an se roteşte 1/5 din capitalul fix, sau 1 000 l. st. Aşadar, într-un an se rotesc 6 000 l. st., sau 3/5 din capitalul total. De aceea 1/5 din capitalul total se roteşte în 12/3 luni, iar întregul capital în $\frac{12 \times 5}{3}$, adică în 20 de luni, sau într-un an şi 8 luni.

În 20 de luni capitalul total de 10 000 l. st. a efectuat o rotaţie, deşi capitalul fix nu va fi înlocuit decît peste 5 ani. Acest timp de rotaţie contează însă numai pentru repetarea procesului de producţie, deci pentru crearea de plusvaloare, nu şi pentru reproducerea capitalului însuşi. Dacă capitalul va relua mai rar procesul — se va reîntoarce mai rar din circulaţie sub formă de capital fix —, cu atît mai des se va reîntoarce el sub formă de capital circulant. Dar prin aceasta capitalul încă nu este înlocuit.

La fel stau lucrurile chiar şi cu capitalul circulant. Dacă un capital de 100 face 4 rotaţii pe an şi aduce un profit de 20%, la fel cu un capital de 400 care face o singură rotaţie pe an, la sfîrşitul anului primul capital va rămîne egal cu 100, iar celălalt cu 400, cu toate că el — primul capital — a participat la producţia de valori de întrebuinţare şi la crearea de plusvaloare în aceeaşi măsură ca un capital de patru ori

mai mare. Faptul că aici viteza de rotaţie compensează mărimea capitalului demonstrează în mod convingător că numai cuantumul supramuncii şi în general al muncii puse în mişcare este acela care determină atît crearea de valoare cît şi crearea de plusvaloare, şi nu mărimea capitalului luată ca atare. În decursul unui an, capitalul de 100 a pus succesiv în mişcare tot atîta muncă cît şi capitalul de 400, creînd astfel aceeaşi cantitate de plusvaloare.

Important este însă aici următorul lucru. În exemplul de mai sus, capitalul circulant de 5 000 l. st. se reîntoarce mai întîi la sfîrşitul primului an ; apoi la sfîrşitul celui de-al doilea an ; în cursul primelor 8 luni ale celui de-al doilea an se reîntorc 3 333 1/3 l. st. din acest capital, iar restul se va reîntoarce pînă la sfîrşitul anului.

Din capitalul fix însă, numai 1/5 s-a reîntors în cursul primului an şi 1/5 în cursul celui de-al doilea. La sfîrşitul primului an în mîinile posesorului capitalului se află 6 000 l. st., la sfîrşitul celui de-al doilea 7 000, la sfîrşitul celui de-al treilea 8 000, la sfîrşitul celui de-al patrulea 9 000, iar la sfîrşitul celui de-al cincilea 10 000 l. st. Abia la sfîrşitul celui de-al cincilea an posesorul capitalului dispune din nou de întregul capital cu care a început procesul de producţie, cu toate că *în producţia de plusvaloare capitalul său a acţionat ca şi cum s-ar fi rotit integral în 20 de luni ; aşadar, însuşi capitalul total se reproduce abia în 5 ani.*

Prima determinare a rotaţiei prezintă importanţă pentru raportul în care creşte capitalul ; cea de-a doua însă introduce un raport nou, care nu afectează capitalul circulant. *Întrucît capitalul circulant intră integral în circulaţie şi iese integral din ea, el se reproduce în calitate de capital tot atît de frecvent cît se realizează în calitate de plusvaloare* sau de capital adiţional. Dar întrucît capitalul fix nu intră niciodată în circulaţie sub formă de valoare de întrebuinţare, iar ca valoare el intră în circulaţie numai pe măsură ce se consumă ca valoare de întrebuinţare, el nu este încă cîtuşi de puţin reprodus în momentul în care *s-a realizat plusvaloarea determinată de timpul mediu de rotaţie a capitalului total.*

Rotaţia capitalului circulant trebuie să aibă loc de cinci ori în decurs de 5 ani pînă ce capitalul fix să fie reprodus ; cu alte cuvinte, perioada de rotaţie a capitalului circulant trebuie să se repete de cinci ori, în timp ce perioada de rotaţie a capitalului fix se repetă o singură dată, iar *timpul mediu de rotaţie al capitalului total — 20 de luni — trebuie să se repete de trei ori înainte de a se reproduce capitalul fix.* Prin urmare, cu cît este mai mare partea de capital care constă din capital fix, adică cu cît acţionează mai mult capitalul în condiţiile modului de producţie care-i corespunde, în condiţiile folosirii ample a forţei de producţie produse, şi cu cît este mai durabil capitalul fix, adică cu cît este mai îndelungat timpul său de reproducţie şi cu cît valoarea sa de întrebuinţare corespunde mai mult destinaţiei ei, cu atît mai frecvent trebuie *să se repete perioada*

de rotație a părții de capital determinată în calitate de capital circulant *și cu atît mai îndelungat este timpul total de care are nevoie capitalul pentru a-și efectua circuitul total.*

De aceea, odată cu dezvoltarea părții de capital determinată în calitate de capital fix, *continuitatea* producției a devenit o necesitate stringentă pentru capital. Pentru capitalul circulant, *întreruperea, dacă nu durează atît încît să-i distrugă valoarea de întrebuințare, nu reprezintă decît o întrerupere în crearea de plusvaloare. Pentru capitalul fix însă, întreruperea* — în măsura în care pe parcursul ei valoarea lui de întrebuințare este în mod necesar supusă unei distrugeri relativ neproductive, adică fără a se înlocui ca valoare — înseamnă pur și simplu distrugerea valorii lui inițiale. De aceea, numai odată cu dezvoltarea capitalului fix continuitatea procesului de producție corespunzătoare conceptului de capital devine o condiție sine qua non a conservării acestuia, la fel ca și continuitatea și creșterea permanentă a consumului.

Aceasta este [deosebirea] nr. I [dintre capitalul fix și capitalul circulant]. Mai importantă însă sub aspectul formei este deosebirea nr. II. Timpul total cu care am măsurat rotația capitalului a fost anul, după cum unitatea de timp cu care am măsurat munca a fost ziua. Am procedat astfel, în primul rînd, deoarece pentru majoritatea materiilor prime vegetale ce se folosesc în industrie anul este, mai mult sau mai puțin, timpul natural de reproducție sau durata naturală a fazei de producție. De aceea rotația capitalului circulant se determină în funcție de numărul rotațiilor dintr-un an luat ca timp total. In fapt însă, capitalul circulant își începe reproducția la finele fiecărei rotații, și dacă numărul rotațiilor dintr-un an influențează valoarea totală, nu-i mai puțin adevărat că, deși vicisitudinile soartei pe care trebuie să le îndure capitalul circulant în timpul fiecărei rotații afectează condițiile în care el își începe din nou reproducția, fiecare ciclu de reproducție este totuși în sine un act vital finit al capitalului circulant. Odată retransformat în bani, capitalul poate, de pildă, să se transforme în alte condiții de producție decît cele de pînă atunci, poate să treacă dintr-o ramură de producție în alta, astfel încît *reproducția, considerată sub aspectul substanței, să se repete în altă formă decît pînă atunci.*

Intervenția capitalului fix schimbă situația, și nici timpul de rotație a capitalului, nici unitatea cu care se măsoară numărul rotațiilor, adică anul, nu mai apar ca unitate de măsură a timpului în care se mișcă capitalul. Dimpotrivă, această unitate este determinată acum de *timpul de reproducție* necesar pentru reproducerea capitalului fix, adică de totalul timpului de circulație de care are nevoie capitalul pentru a intra ca valoare în circulație și pentru a ieși din ea avînd același volum al valorii. In tot acest timp, reproducerea capitalului fix trebuie *să se desfășoare și sub aspect substanțial în aceeași formă ca pînă atunci,* iar numărul rotațiilor

lui necesare, *adică al rotațiilor necesare pentru reproducerea capitalului inițial, este repartizat de-a lungul unei serii mai mari sau mai mici de ani*. De aceea, ca unitate pentru măsurarea rotațiilor acestui capital se ia o *perioadă totală* mai îndelungată, iar *repetarea* acestor rotații se află acum într-o conexiune nu numai exterioară, ci și necesară cu această unitate. Babbage[53] afirmă că în Anglia reproducția medie a mașinilor reprezintă 5 ani ; s-ar putea deci ca reproducția reală să fie de 10 ani. Nu încape nici o îndoială că ciclul pe care industria îl parcurge odată cu dezvoltarea largă a capitalului fix într-un interval de timp de aproximativ 10 ani este strîns legat de această *fază de reproducție totală a capitalului*, determinată în modul arătat. Vom mai găsi și alți factori care determină ciclul menționat mai sus. Dar acesta este unul dintre ei. Au fost și înainte perioade bune și perioade proaste pentru industrie, ca și pentru recoltă (în agricultură). Dar ciclul industrial pluriental, împărțit în perioade sau epoci caracteristice, este specific marii industrii.

[VII—8] Ajungem acum la deosebirea nr. III [dintre capitalul fix și capitalul circulant], care apare pentru prima oară.

Sub formă de produs, de valoare de întrebuințare nou creată, capitalul circulant era expulzat din procesul de producție în sfera circulației, în care intra integral ; retransformată în bani, valoarea produsului (întregul timp de muncă materializat în el, atît timpul necesar cît și cel de supramuncă) era în întregime realizată, totodată realizîndu-se și plusvaloarea, condițiile reproducției fiind îndeplinite integral. Odată cu realizarea prețului mărfii, toate aceste condiții erau îndeplinite și procesul putea să reînceapă. Acest lucru este însă valabil numai pentru partea din capitalul circulant care intră în circulația mare. Cît privește cealaltă parte a acestui capital, care însoțește permanent procesul de producție însuși, cît privește adică circulația părții de capital circulant care se transformă în salariu, se înțelege că înlocuirea sau neînlocuirea acestui salariu printr-o altă valoare de întrebuințare care să intre în circulație depinde de faptul dacă respectiva muncă servește producției de capital circulant sau celei de capital fix.

Capitalul fix, dimpotrivă, nu circulă el însuși ca valoare de întrebuințare, ci intră în circulație numai în măsura în care s-a consumat ca valoare de întrebuințare în procesul de producție, intră ca valoare în materia primă prelucrată (în industria prelucrătoare și în agricultură) sau intră în produsul primar direct extras (în industria minieră, de pildă). De aceea, în forma sa dezvoltată, capitalul fix se reîntoarce din circulație numai la expirarea unui ciclu de ani, care cuprinde o serie de rotații ale capitalului circulant. Sub formă de produs el nu se schimbă dintr-o dată contra bani, așa încît procesul său de reproducție să coincidă cu rotația capitalului circulant. În prețul produsului el intră doar succesiv și de aceea se reîntoarce ca valoare tot succesiv. El *se reîntoarce fragmentar de-a*

lungul unor perioade mai îndelungate, în timp ce capitalul circulant circulă în totalitatea sa în perioade mai scurte. Atîta timp cît capitalul fix există ca atare, el nu se reîntoarce, deoarece nu intră în circulație; din momentul în care intră în circulație, el încetează să existe în calitate de capital fix și devine o componentă ideală a valorii capitalului circulant. În general el se reîntoarce numai în măsura în care *se transformă, direct sau indirect, în produs, și deci în capital circulant.* Nefiind valoare de întrebuințare nemijlocită pentru consum, capitalul fix nu intră în circulație ca valoare de întrebuințare.

Această deosebire între modul de a circula al capitalului fix și cel al capitalului circulant se va manifesta ulterior ca deosebire între vînzare și închiriere, între anuitate, dobîndă și profit, între chirie, în diferitele ei forme, și profit; după cum vom vedea, neînțelegerea acestei deosebiri *pur formale* l-a dus pe Proudhon și compania la concluzii dintre cele mai confuze.

În considerațiile sale despre ultima criză, „The Economist" reduce întreaga deosebire dintre capitalul fix și capitalul circulant la deosebirea dintre

„desfacerea mărfurilor într-o *perioadă scurtă și cu profit*" și „producerea unui venit suficient de mare pentru a acoperi *cheltuielile,* riscul, *amortizarea* și rata dobînzii pe piață" („The Economist" nr. 754 din 6 februarie 1858, p. 137).

{*Riscul,* care la economiști joacă un anumit rol în determinarea profitului — dar care nu poate juca, evident, nici un rol în determinarea plusvalorii, deoarece sporirea și facilitarea creării de plusvaloare nu pot fi puse pe seama riscului la care este expus capitalul în *realizarea* acestei plusvalori —, constă în aceea că capitalul este amenințat să nu parcurgă diferitele faze ale circulației sau să rămînă blocat într-una din ele.

Am văzut * că plusvaloarea ține de cheltuielile de producție ale produsului, dacă nu ale capitalului. Pentru capital, necesitatea de a realiza această plusvaloare sau o parte din ea se impune, ca o constrîngere exterioară, într-o dublă formă. Cînd dobînda și profitul se separă și, în consecință, capitalistul industrial trebuie să plătească dobîndă, o parte din plusvaloare reprezintă *cheltuieli de producție* în sensul de cheltuieli de capital, adică intră în sumele avansate de acesta. Pe de altă parte, în vederea preîntîmpinării pericolului de depreciere care amenință capitalul în timpul parcurgerii metamorfozelor procesului de ansamblu, există o anumită asigurare medie pe care și-o acordă el însuși. O parte din plusvaloare îi apare capitalului ca o simplă compensare a riscului la care se expune el pentru a face bani mai mulți, risc care poate să-l coste însăși valoarea avansată. Astfel privită, realizarea plusvalorii îi apare capitalului

* Vezi *K. Marx,* op. cit., partea I, p. 245—249. — *Nota red.*

ca necesitate de a-și asigura reproducția. Nici una dintre relații nu determină, desigur, plusvaloarea, dar face ca crearea de plusvaloare să-i apară capitalului ca o necesitate exterioară, și nu numai ca satisfacere a tendinței lui de îmbogățire.}

Rotația mai rapidă datorată desfacerii întregii mărfi și reîntoarcerea doar anuală a unei părți din capitalul fix au fost analizate mai sus. Cît privește profitul — profitul comercial încă nu ne interesează aici —, fiecare parte din capitalul circulant, ieșind din procesul de producție și reîntorcîndu-se în el, conținînd deci muncă materializată (valoarea avansurilor), muncă necesară (valoarea salariului) și supramuncă, aduce profit după ce a parcurs faza circulației, deoarece odată cu produsul se realizează și supramunca cuprinsă în el. Dar factorul creator de profit nu este nici capitalul circulant, nici capitalul fix, ci aproprierea de muncă străină, mijlocită de ambele forme de capital, adică, în fond, numai partea de capital circulant care intră în circulația mică. De realizat însă profitul acesta se realizează, într-adevăr, numai prin intrarea în circulație a capitalului, deci numai sub forma sa de capital circulant și niciodată sub forma sa de capital fix. Ceea ce înțelege „The Economist" prin capital fix în pasajul citat mai sus este — în măsura în care este vorba despre veniturile obținute cu ajutorul lui — acea formă de capital fix în care acesta nu intră nemijlocit — ca mașini — în procesul de producție, ci există sub formă de căi ferate, clădiri, îmbunătățiri funciare, lucrări de drenaj etc.

(Punctul de vedere potrivit căruia *toate părțile capitalului aduc în egală măsură profit*, această iluzie generată de împărțirea plusvalorii în porțiuni medii, independent de corelația dintre partea fixă și cea circulantă a capitalului, pe de o parte, și partea lui transformată în muncă vie, pe de altă parte, nu ne interesează aici. Întrucît Ricardo împărtășește pe jumătate această iluzie, în determinarea valorii ca atare el consideră din capul locului influența corelației dintre capitalul fix și capitalul circulant asupra ei, iar onorabilul pastor Malthus vorbește cu naivă stupiditate de profituri care cresc la capitalul fix, ca și cum capitalul ar crește în mod organic în virtutea unei forțe naturale.)

Prin urmare, cînd capitalul fix există sub forma arătată mai sus, realizarea valorii și a plusvalorii conținute în el apare sub formă de anuitate (rentă anuală), dobînda reprezentînd plusvaloarea, iar anuitatea — reîntoarcerea succesivă a valorii avansate. Așadar, de fapt, aici nu este vorba de intrarea în circulație a capitalului fix în calitate de valoare (deși așa se întîmplă în cazul îmbunătățirilor funciare) datorită faptului că el constituie o parte din produs, ci de vînzarea capitalului fix sub forma sa de valoare de întrebuințare. În acest caz el nu se vinde dintr-odată, ci sub formă de anuitate.

Este deci clar că unele forme de capital fix figurează mai întîi în calitate de capital circulant și devin capital fix abia după ce au fost fixate în procesul de producție ; de pildă, produsele în circulație ale unui fabricant de mașini sînt mașinile, după cum cele ale unui fabricant de țesături de bumbac sînt stămburile, și ele intră în circulație în același mod atît la unul, cît și la celălalt. Pentru fabricantul de mașini ele sînt capital circulant, pentru fabricantul care le folosește în procesul de producție ele sînt capital fix, deoarece pentru primul sînt produse, iar pentru cel de-al doilea unelte de producție. La fel și casele, în pofida imobilității lor, reprezintă capital circulant pentru industria construcțiilor ; dar pentru cel [VII—9] care le cumpără pentru a le închiria sau pentru a le folosi în producție ca clădiri, ele reprezintă capital fix. Ulterior vom analiza în ce măsură capitalul fix circulă ca valoare de întrebuințare, adică se vinde, trece din mînă în mînă.

Este clar însă că vînzarea capitalului în calitate de capital, fie sub formă de bani, fie sub formă de capital fix, nu intră aici în sfera analizei noastre, deoarece circulația ne interesează ca mișcare în cadrul căreia capitalul se pune în diferitele sale momente, logic determinate. Capitalul productiv devine produs, marfă, bani și se retransformă în condiții de producție. În fiecare din aceste forme el rămîne capital ; el devine capital numai în măsura în care se realizează ca atare. Atîta timp cît rămîne în una din aceste faze, el este fixat în calitate de capital-marfă, capital bănesc sau capital industrial. Dar fiecare din aceste faze nu reprezintă decît un moment al mișcării sale, iar sub forma în care se respinge pentru a trece dintr-o fază într-alta, el încetează să fie capital. Dacă se respinge ca marfă și devine bani, sau viceversa, el există în calitate de capital nu sub forma părăsită, ci sub cea recent adoptată. La rîndul ei, forma părăsită poate să servească drept formă pentru un alt capital, sau poate fi forma nemijlocită a unui bun de consum. Dar aceasta nu ne interesează aici și nu interesează nici capitalul, în măsura în care este vorba de circuitul său închis. Capitalul, dimpotrivă, abandonează fiecare din sus-menționatele forme ca ființare a sa în calitate de non-capital, pentru ca apoi să le adopte din nou. Dar dacă capitalul sub formă de bani, pămînt, casă etc. este dat cu împrumut, el devine marfă *în calitate de capital ;* cu alte cuvinte, în acest caz marfa pusă în circulație este *capital în calitate de capital.* Acest aspect va trebui dezvoltat în secțiunea următoare.

Ceea ce se plătește la transformarea mărfii în bani, în măsura în care prețul mărfii reprezintă partea de capital fix care a trecut în valoarea mărfii, este partea destinată reproducerii parțiale a capitalului fix, partea consumată și uzată în procesul de producție. Prin urmare, ceea ce plătește cumpărătorul este consumul sau uzura capitalului fix, în măsura în care acesta din urmă este valoare, muncă materializată. Întrucît această consu-

mare are loc treptat, cumpărătorul o plătește fragmentar în produs, în timp ce partea corespunzătoare de materie primă conținută în produs el o înlocuiește valoric integral în prețul plătit pentru produs. Plata capitalului fix se face nu numai treptat, ci, pe măsură ce cumpără produse, un mare număr de cumpărători plătesc simultan, achitînd fragmentar partea uzată, consumată a capitalului fix.

Întrucît în prima jumătate a circulației sale, capitalul apare ca *M*, iar cumpărătorul ca *B*, scopul capitalului fiind valoarea, iar cel al cumpărătorului consumul (productiv sau nu, aceasta nu contează aici, unde trebuie să analizăm numai latura formală, așa cum i se înfățișează ea capitalului în circulația lui), raportul dintre cumpărător și produs este cel al consumatorului în general. În toate mărfurile deci, cumpărătorul plătește indirect, treptat și fragmentar, consumul și uzura capitalului fix, cu toate că acesta nu intră în circulație ca valoare de întrebuințare.

Dar există și forme de capital fix în care cumpărătorul plătește direct valoarea de întrebuințare a acestuia, ca în cazul mijloacelor de comunicație, al mijloacelor de transport etc. În toate aceste cazuri, capitalul fix nu iese de fapt niciodată din procesul de producție, ca, de pildă, în cazul căilor ferate etc. Dar în timp ce pentru unii, el — capitalul fix — este, în procesul de producție, mijloc de comunicație, mijloc pentru aducerea produsului pe piață și mijloc de circulație pentru producătorii înșiși, pentru alții el poate fi mijloc de consum, valoare de întrebuințare, cum este, de pildă, pentru cei care călătoresc de plăcere etc.

Luat ca mijloc de producție, în cazul de față capitalul fix se deosebește de mașini etc. prin faptul că este folosit simultan de diferite capitaluri ca o condiție comună a producției și circulației lor. (Cu consumul ca atare încă nu avem de-a face aici.) Capitalul fix nu apare aici ca element inclus într-un proces de producție particular, ci ca arteră de legătură între numeroase asemenea procese de producție ale unor capitaluri particulare, care îl consumă numai fragmentar. Aici, așadar, capitalul fix este determinat, în opoziție cu toate aceste capitaluri particulare și cu procesele lor de producție particulare, ca produs al unei ramuri de producție particulare, separate de ele, în cadrul căreia însă nu se întîmplă ca unul să-l vîndă drept capital circulant, iar celălalt să-l cumpere drept capital fix, ca în cazul vînzării și cumpărării de mașini, ci el poate fi vîndut numai sub formă de capital fix. În acest moment avem revelația a ceea ce se ascunde în marfă, și anume reîntoarcerea treptată a capitalului fix.

În același timp însă, în cazul de față capitalul fix, fiind el însuși un produs vîndut (pentru industriaș, mașina pe care o folosește el nu este produs), include în sine plusvaloare, deci dobîndă și profit, dacă există. Deoarece acest gen de capital fix poate fi consumat (poate să devină valoare de întrebuințare pentru consumul nemijlocit) sub aceeași

formă treptată și comună tuturor, vînzarea lui — nu ca unealtă de producție, ci ca marfă în general — apare și ea într-o formă analoagă. În măsura însă în care capitalul fix se vinde ca unealtă de producție (mașina *se vinde* ca simplă marfă și devine unealtă de producție abia în procesul industrial), adică în măsura în care vînzarea lui coincide nemijlocit cu consumarea lui în procesul de producție social general, avem de-a face cu o determinație de capital fix care nu intră în examinarea circulației simple a capitalului. În această circulație capitalul fix, în măsura în care figurează ca agent al producției, apare ca premisă, și nu ca rezultat al procesului de producție. De aceea nu se poate vorbi de altceva în afară de înlocuirea valorii capitalului fix, valoare care nu conține plusvaloare pentru cel care-l folosește. Dimpotrivă, *acesta din urmă* a plătit producătorului de mașini respectiva plusvaloare. Altfel stau însă lucrurile în cazul căilor ferate sau al clădirilor închiriate pentru nevoile producției : ele sînt unelte de producție și *în același timp* vînzătorul lor le realizează ca produs, ca capital.

Întrucît fiecare moment care apare ca premisă a producției este totodată și un rezultat al ei — căci ea își reproduce propriile condiții —, împărțirea inițială a capitalului în cadrul procesului de producție cedează acum locul descompunerii procesului de producție în trei procese de producție, în care diferite părți de capital funcționează și în calitate de capitaluri particulare. (Aici mai poate fi presupusă, în continuare, funcționarea unui singur capital, deoarece noi analizăm *capitalul* [das Kapital] ca atare, iar această manieră de tratare simplifică cele ce se cuvin a fi spuse despre corelația dintre diferitele genuri de capital.)

Capitalul se reproduce anual în proporții diferite și variabile în calitate de materie primă, de produs și mijloc de producție ; într-un cuvînt, în calitate de capital fix și capital circulant. În fiecare din aceste procese de producție ca premisă apare cel puțin acea parte a capitalului circulant care este destinată schimbului pe forță de muncă, precum și conservării și consumării mașinilor sau uneltelor și mijloacelor de producție.

În industria pur extractivă, în cea minieră, de pildă, însăși mina constituie materialul muncii, dar nu ca materie primă care trece în produs, pe cînd în industria prelucrătoare această materie primă trebuie, dimpotrivă, să aibă — sub toate formele ei — o existență distinctă. În agricultură, sămînța, îngrășămintele, vitele etc. pot fi în egală măsură considerate atît ca materie primă, cît și ca materiale auxiliare. Agricultura reprezintă un mod de producție sui generis, deoarece procesului mecanic și chimic i se adaugă procesul organic, iar procesul natural de reproducție trebuie doar controlat și dirijat. Industria extractivă (în care cea mai importantă este industria minieră) este și ea o industrie sui generis, deoarece în cadrul ei nu are loc nici un proces de reproducție, în orice caz nici unul cunoscut sau controlat de noi. (Pescuitul, vînătoarea etc.

pot fi legate de un proces de reproducţie ; asemenea şi economia forestieră ; tocmai de aceea ele nu sînt industrii pur extractive.)

În măsura în care mijlocul de producţie, capitalul fix, fiind el însuşi [VII—10] un produs al capitalului şi conţinînd deci timp de supramuncă materializat, implică iniţial înstrăinarea sa în calitate de capital circulant de către producătorul său — ca, de pildă, maşina de către constructorul de maşini — înainte ca el, mijlocul de producţie, să devină capital fix, în măsura deci în care el intră mai întîi în circulaţie ca valoare de întrebuinţare, în această măsură circulaţia capitalului fix nu presupune nici o determinaţie nouă. Dar în măsura în care, ca în cazul căilor ferate, de pildă, capitalul fix nu poate fi niciodată înstrăinat, în timp ce totodată el serveşte ca unealtă de producţie, sau pe măsură ce se consumă ca unealtă de producţie, el intră în categoria capitalului fix în general prin aceea că valoarea lui nu se reîntoarce decît treptat ; la aceasta se adaugă şi faptul că în această reîntoarcere a valorii este înglobată şi reîntoarcerea plusvalorii lui, a supramuncii materializate în el. Acest gen de capital fix are, aşadar, o formă specifică de reîntoarcere.

Esenţial este faptul că producţia de capital apare, aşadar, ca o producţie de capital circulant şi capital fix în proporţii determinate, astfel încît însuşi capitalul îşi produce dublul său mod de circulaţie în calitate de capital fix şi de capital circulant.

* * *

Înainte de a încheia acest ultim punct va trebui să mai relevăm unele aspecte secundare.

„În marele proces de producţie, capitalul circulant se consumă, în timp ce capitalul fix se uzează doar" („The Economist" din 6 noiembrie 1847, nr. 219, p. 1 271).

Aici deosebirea dintre *consum* şi *uzură* se reduce la distrugerea treptată sau rapidă. Asupra acestui punct nu este însă cazul să mai insistăm.

„Capitalul circulant îmbracă o *varietate infinită de forme*, capitalul fix *nu are decît una*" (ibid.).

În teoria lui Adam Smith această „varietate infinită de forme", în măsura în care se are în vedere procesul de producţie al capitalului însuşi, este redusă, în mod mult mai corect, la o simplă alternare de forme :

Posesorului său capitalul fix îi este de folos „atîta timp cît îşi păstrează aceeaşi formă", adică atîta timp cît el, ca valoare de întrebuinţare, într-o fiinţare materială determinată, rămîne în procesul de producţie. Capitalul circulant, dimpotrivă, „pleacă încontinuu de la posesorul său sub o formă" (ca produs) „şi se întoarce la el sub altă formă" (ca condiţie de producţie). „Şi numai prin mijlo-

circa unei asemenea circulații, adică a unor schimburi succesive, îi poate aduce profit" (*Smith*. „Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations". Tome II. Paris, 1802, p. 197—198) [Versiunea românească, vol. I, p. 185].

Smith nu vorbește aici despre „varietatea infinită de forme" în care apare capitalul circulant. Privit sub aspectul substanței sale, „capitalul fix" îmbracă și el „o varietate infinită de forme". Smith vorbește despre metamorfozele pe care le suferă capitalul circulant ca valoare de întrebuințare, și de aceea „varietatea infinită de forme" se reduce la deosebiri calitative între diferitele faze ale circulației. Capitalul circulant care funcționează într-un proces de producție determinat se reîntoarce întotdeauna sub aceeași formă de materie primă și bani pentru salarii. Ființarea sa substanțială este aceeași la sfîrșitul procesului, ca și la începutul lui. Dealtfel, într-un alt pasaj, chiar „The Economist" reduce „varietatea infinită de forme" la alternarea de forme — logic determinată — în procesul circulației :

„Marfa se consumă în întregime sub forma în care a fost produsă" (adică intră în circulație și este expulzată din ea în calitate de valoare de întrebuințare) „și se reîntoarce la producătorul ei într-o *formă nouă*" (ca materie primă și salariu), „gata de a repeta o operație similară" (mai precis : aceeași operație) („The Economist" din 6 noiembrie 1847, p. 1 271).

Smith afirmă, de asemenea, în mod expres că capitalul fix „nu are nevoie de circulație" (op. cit., p. 198) [Versiunea românească, vol. I, p. 185].

În *capitalul fix*, valoarea este încorporată într-o anumită valoare de întrebuințare ; în capitalul circulant, valoarea îmbracă forma unor valori de întrebuințare diferite, precum și (în bani) o formă independentă de orice valoare de întrebuințare determinată ; ea îmbracă aceste forme în aceeași măsură în care le și abandonează ; din această cauză se produce un permanent schimb de substanțe și o permanentă alternare de forme.

„Capitalul circulant procură" (întreprinzătorului) „materialele și salariile și pune în mișcare activitatea economică" (*A. Smith*, op. cit., p. 226) [Versiunea românească, vol. I, p. 195].

„*Orice capital fix este, inițial, derivat din capitalul circulant* și cere, în același timp, să fie continuu susținut *de acesta*" (p. 207) [Versiunea românească, vol. I, p. 188].

„O parte atît de mare din capitalul circulant fiind continuu retrasă, pentru a fi plasată în celelalte două ramuri ale capitalului total al societății, acesta, la rîndul lui, trebuie să fie reînnoit prin aprovizionări continue fără de care ar înceta curînd de a mai exista. Aceste aprovizionări sînt obținute mai ales din trei surse : producția solului, a minelor și a pescăriilor" (p. 208) [Versiunea românească, vol. I, p. 188—189].

{Am examinat deja o deosebire [între capitalul fix și capitalul circulant] semnalată în „The Economist" :

„Orice produs ale cărui cheltuieli de producție se reîntorc integral la producător din *venitul curent* al țării este *capital circulant* ; dar orice produs *pentru a cărui folosire nu se plătește decît o sumă anuală* este *capital fix*". „În primul caz, producătorul depinde întru totul de venitul curent al țării" („The Economist" din 6 noiembrie 1847, nr. 219, p. 1 271).

Am văzut mai sus că numai o parte din capitalul fix se reîntoarce în timpul care este determinat de capitalul circulant și care servește ca unitate pentru rotațiile acestuia, deoarece constituie unitatea naturală a procesului de reproducție a majorității mijloacelor de subzistență și materiilor prime, după cum (și pentru că) constituie totodată o epocă naturală în procesul vital (procesul cosmic) al Pămîntului. Această unitate este anul, a cărei calculare laică diferă mai mult sau mai puțin, dar într-o măsură insignifiantă, de mărimea sa naturală. Cu cît ființarea substanțială a capitalului fix corespunde mai mult conceptului său, cu cît modul său substanțial de existență este mai adecvat, cu atît capitalul fix cuprinde în timpul său de rotație un ciclu mai mare de ani.

Întrucît capitalul circulant se schimbă integral mai întîi pe bani, iar apoi pe elementele sale componente, el presupune implicit *producerea unei contravalori* egale cu întreaga lui valoare (în care este inclusă plusvaloarea). Nu se poate spune că el intră sau poate să intre integral în consumul [individual], deoarece, în parte, el trebuie de asemenea să servească din nou drept materie primă sau element pentru capitalul fix, într-un cuvînt trebuie să servească din nou drept element pentru producție — pentru producția unei contravalori. O parte din valoarea de întrebuințare pe care capitalul o respinge sub formă de produs, de rezultat al procesului de producție, devine obiect de consum [individual] și iese astfel complet din circulația capitalului ; o altă parte intră în calitate de condiție de producție într-un alt capital. Aceasta derivă implicit din însăși circulația *capitalului* [des Kapitals], deoarece în prima jumătate a circulației el se autorespinge ca marfă, ca valoare de întrebuințare, deci, *în raport cu sine însuși*, sub această formă el se detașează — din propria sa circulație — ca valoare de întrebuințare, ca obiect de consum ; în cea de-a doua jumătate a circulației sale însă, capitalul în calitate de bani se schimbă pe marfă în calitate de condiție a producției. Ca valoare de întrebuințare care circulă, capitalul își afirmă ființarea substanțială atît sub formă de obiect de consum, cît și sub formă de element al unei noi producții sau, mai bine zis, de element al reproducției. În ambele cazuri însă, echivalentul său valoric trebuie să existe integral efectiv, adică trebuie să fie în întregime produs în cursul anului. Așa, de pildă, toate produsele industriei prelucrătoare care pot fi schimbate în cursul anului pe produse agricole sînt determinate de masa de materie

primă produsă într-un an, de la o recoltă la cealaltă. Întrucît aici vorbim despre *capital* [das Kapital], despre capitalul în devenire, nu avem nimic în afara lui — căci pentru noi multitudinea capitalurilor încă nu există —, nu avem nimic altceva în afara capitalului însuși și a circulației simple, din care el absoarbe valoarea sub dubla formă de bani și marfă și în care el aruncă apoi valoarea sub dubla formă de bani și marfă.

Cînd o națiune industrială care produce pe bază de capital, ca, de pildă, Anglia, face schimb cu chinezii și absoarbe valoarea — sub formă de bani și marfă — din procesul lor de producție, sau, mai bine zis, cînd ea îi atrage în sfera circulației capitalului ei, se vede îndată că în vederea acestui scop și ca urmare a acestui fapt chinezii înșiși nu trebuie neapărat să producă în calitate de capitaliști. Se poate întîmpla ca chiar în cadrul uneia și aceleiași societăți, cum ar fi, să zicem, cea engleză, modul de producție capitalist să fie dezvoltat în unele ramuri de producție, în timp ce în altele, în agricultură, de pildă, [VII—11] să predomine — într-o măsură sau alta — moduri de producție premergătoare capitalului.

Dar 1) capitalul manifestă în mod necesar tendința de a-și subordona pretutindeni modul de producție existent, de a-și instaura dominația asupra lui. În cadrul unei anumite societăți naționale, transformarea — de către capital — a oricărei munci în muncă salariată duce necesarmente la un asemenea rezultat; 2) în ceea ce privește piețele externe, aici capitalul reușește să-și extindă modul de producție prin concurența internațională. Concurența reprezintă în genere modalitatea capitalului de a-și impune modul de producție.

Un lucru este însă clar: indiferent dacă ceea ce se află la cei doi poli ai schimburilor succesive, avînd de fiecare dată o determinație opusă, este iarăși un capital sau însuși acest capital în calitate de alt capital, — indiferent de aceasta, ambele determinații decurg implicit din circuitul *capitalului* [des Kapitals] însuși, încă înainte ca noi să intrăm în examinarea acestei duble mișcări. În prima fază [a circulației], capitalul se autoelimină ca valoare de întrebuințare, ca marfă, din mișcarea capitalului și se schimbă pe bani. Marfa expulzată din circulația capitalului nu mai este marfă ca moment al valorii perene, ca ființare a valorii. Așadar, ea există acum ca valoare de întrebuințare, ca ființare pentru consum. Capitalul trece din forma-marfă în forma-bani numai datorită faptului că în circulația obișnuită *el are în fața sa* un participant la schimb în calitate de consumator, care transformă *B* în *M*, efectuează acest schimb sub aspectul său substanțial, raportîndu-se la valoarea de întrebuințare ca la valoare de întrebuințare în calitatea lui de consumator, și numai în felul acesta valoarea de întrebuințare este înlocuită, ca *valoare*, pentru capital. Capitalul creează deci articole de consum, dar sub această formă el le respinge de la sine, le elimină din circulația sa. Din determinațiile pe care le-am expus pînă acum nu rezultă nici o altă relație.

Eliminată ca atare din circulația capitalului, marfa își pierde determinația de valoare, iar ca valoare de întrebuințare îndeplinește funcția de consum, spre deosebire de producție. În faza a doua a circulației însă, capitalul schimbă banii pe marfă, iar transformarea lui în marfă apare acum ca moment al creării de valoare, deoarece marfa ca atare este inclusă în procesul de circulație a capitalului. Dacă în prima fază [a circulației] capitalul presupune consumul, în faza a doua el presupune producția, mai exact producția în vederea producției ; căci aici valoarea sub formă de marfă este atrasă din afară în circulația capitalului, sau, cu alte cuvinte, aici are loc un proces exact opus celui din prima fază. Ca valoare de întrebuințare pentru capitalul însuși, marfa poate să apară numai ca element, ca valoare de întrebuințare pentru procesul de producție a capitalului.

Procesul se dedublează astfel : în prima fază [a circulației], capitalul *a* își schimbă produsul ca *M* pe *B* ai capitalului *b* ; în faza a doua, capitalul *b* se schimbă ca *M* pe *B* ai capitalului *a*. Sau : în prima fază capitalul *b* se schimbă ca *B* pe *M* a capitalului *a*, iar în faza a doua, capitalul *a* se schimbă ca *B* pe *M* a capitalului *b*. Cu alte cuvine, în fiecare din cele două faze ale circulației capitalul există simultan ca *B* și *M*, dar sub formă de două capitaluri diferite care se află întotdeauna în fazele opuse ale procesului lor de circulație. În procesul circulației simple, actele de schimb *M*—*B* sau *B*—*M* coincid nemijlocit sau se scindează nemijlocit. Circulația nu este numai succesiunea ambelor forme de schimb, ci, concomitent, fiecare din aceste forme repartizată între două părți diferite.

Dar aici încă nu avem de-a face cu schimbul între mai multe capitaluri. Aceasta ține de teoria concurenței sau și de teoria circulației capitalurilor (teoria creditului). Aici ne interesează, pe de o parte, premisa consumului mărfii expulzate — ca valoare de întrebuințare — din mișcarea valorii, iar [pe de altă parte] premisa producției în vederea producției — premisa valorii puse ca valoare de întrebuințare în calitate de condiție a reproducției capitalului, existentă în afara circulației lui ; atît una cît și cealaltă decurg din examinarea formei simple a circulației capitalului.

Un lucru este clar : întrucît întregul capital circulant se schimbă ca *M* pe *B* în prima fază și ca *B* pe *M* în faza a doua, transformările lui — dacă considerăm anul ca unitate de timp a evoluțiilor acestui capital — sînt limitate atît de faptul că materia primă etc. trebuie să fie reprodusă anual (marfa pe care se schimbă capitalul în calitate de bani trebuie să fie produsă, capitalului trebuie să-i corespundă o producție simultană), cît și de faptul că venitul anual (partea din *B* care se schimbă pe marfă ca valoare de întrebuințare) trebuie creat mereu, pentru a putea consuma produsul capitalului expulzat sub formă de valoare de întrebuin-

țare. Un asemenea venit — deoarece aici încă nu ne ocupăm de relații mai dezvoltate — îl constituie numai venitul capitaliștilor și cel al muncitorilor. Dealtfel, schimbul dintre capital și venit, care reprezintă o altă formă a raportului dintre producție și consum, încă nu ne interesează aici.

Pe de altă parte, întrucît capitalul fix se schimbă numai în măsura în care intră ca valoare în capitalul circulant, întrucît, prin urmare, în cursul anului valoarea lui nu se realizează decît parțial, el presupune un *echivalent valoric* doar *parțial* și, deci, producerea doar parțială a acestui echivalent valoric în cursul anului. Capitalul fix se plătește numai proporțional cu uzura lui. În orice caz este clar — și aceasta decurge chiar din deosebirea pe care o introduce capitalul fix în ciclul industrial — că el *angajează producția anilor următori,* în timp ce, contribuind la obținerea unui venit mai mare, el anticipează totodată munca viitoare ca echivalent valoric al său. Anticiparea roadelor viitoare ale muncii nu este deci nicidecum o consecință a datoriei de stat etc., pe scurt, nu este o invenție a sistemului de credit. Ea *își are rădăcinile în modul specific de realizare a valorii, în modul specific de rotație, în modul specific de reproducere a capitalului fix.*}

Întrucît ceea ce ne interesează aici este să stabilim determinațiile de formă pure, lăsînd deci la o parte tot ce le este străin, din cele de mai sus rezultă că diferitele forme în care capitalul circulant și capitalul fix aduc venit, ca și în genere analiza venitului, nu intră aici. Ne vom ocupa aici numai de diferitele moduri în care ele se reîntorc și în care afectează rotația totală a capitalului și în general procesul său de reproducție. Dar cele spuse în treacăt aici prezintă importanță prin aceea că, înlăturînd haoticul amalgam de definiții date de economiști, ca fiind superfluu în examinarea deosebirii simple dintre capitalul fix și cel circulant, am arătat că deosebirea în ceea ce privește venitul etc. decurge din deosebirea de formă dintre reproducția capitalului fix și cea a capitalului circulant. Aici se mai poate vorbi numai de simpla reîntoarcere a valorii. În ce fel reîntoarcerea valorii devine reîntoarcere a venitului, iar aceasta din urmă — deosebire în ce privește determinarea venitului, aceasta se va vedea ulterior.

* * *

N-am vorbit încă de *cheltuielile de întreținere (frais d'entretien)* a capitalului fix. În parte ele reprezintă materiale auxiliare pe care acesta le consumă pentru a funcționa. Ele intră în noțiunea de capital fix în prima accepție, în care l-am examinat în cadrul procesului de producție. Aceste materiale auxiliare sînt capital circulant ; dar tot atît de bine ele pot servi și în consumul [individual]. Ele devin capital fix numai în măsura în care sînt consumate în procesul de producție, dar, spre deo-

sebire de capitalul fix propriu-zis, ele nu au un conținut material care să fie determinat exclusiv de forma lor de ființare. Cealaltă parte a acestor cheltuieli de întreținere a capitalului fix este destinată lucrărilor de reparații.

* * *

[VII—12] Potrivit definiției lui A. Smith, orice capital fix este, inițial, derivat din capitalul circulant și cere, în același timp, să fie continuu susținut de acesta :

„Orice capital fix provine la origine dintr-un capital circulant și trebuie să fie mereu întreținut pe seama acestuia din urmă. *Nici un capital fix nu poate să aducă venit fără ajutorul unui capital circulant*" (*Storch*, „Cours d'Economie Politique". Tome I, Paris, 1823, p. 246) *.

În ce privește observația lui Storch referitoare la venit — definiție care nu interesează aici —, este clar că capitalul fix se reîntoarce numai ca valoare, în măsura în care se distruge treptat în calitate de valoare de întrebuințare, de capital fix, iar ca valoare trece în capital circulant. Așadar, el se poate reîntoarce numai sub formă de capital circulant, în măsura în care este vorba de *valoarea* lui ; ca valoare de întrebuințare însă, el nu circulă deloc.

Apoi, întrucît însuși capitalul fix reprezintă o valoare de întrebuințare numai pentru producție, înseamnă că și ca valoare pentru uzul individual, pentru consum, el se poate reîntoarce numai sub formă de capital circulant. Îmbunătățirile funciare pot intra pe cale chimică direct în procesul de reproducție, transformîndu-se astfel nemijlocit în valori de întrebuințare. Dar în acest caz ele sînt consumate sub forma în care există în calitate de capital fix. *Un capital poate în genere să aducă venit numai sub forma în care intră în circulație și se reîntoarce din ea, deoarece producerea venitului sub formă de valori de întrebuințare directe, care nu sînt mijlocite de circulație, contravine naturii capitalului. Prin urmare, deoarece capitalul fix se reîntoarce ca valoare numai sub formă de capital circulant, înseamnă că numai sub această formă poate el să aducă venit.* În general, venitul nu este altceva decît partea de plusvaloare destinată consumului nemijlocit. Prin urmare, reîntoarcerea lui depinde de modul de reîntoarcere a valorii înseși. De aici diferitele forme în care aduc venit capitalul fix și capitalul circulant. De asemenea, întrucît capitalul fix ca atare nu intră niciodată în circulație ca valoare de întrebuințare și, prin urmare, nu este niciodată expulzat — ca valoare de întrebuințare — din procesul de valorificare, el nu servește niciodată în consumul nemijlocit.

* Vezi volumul de față, p. 134—135, 209—210. — *Nota red.*

În ce-l privește pe Smith, părerea lui se conturează mai clar în afirmația * că capitalul circulant trebuie să fie înlocuit anual și reînnoit mereu prin extragerea lui permanentă din mare, pămînt și mine. Aici, așadar, pentru el capitalul circulant apare sub aspectul său pur substanțial, oamenii îl pescuiesc, îl sfărîmă cu ciocanul, îl cosesc cu mari eforturi ; acestea sînt produsele primare mobile, pe care oamenii le desprind din legătura lor cu pămîntul, le separă și le fac să devină mobile sau, dacă ele sînt gata desprinse, ca, de pildă, peștele etc., le scot din elementul lor.

Apoi, din punct de vedere pur substanțial, este absolut evident — în cazul în care Smith presupune producția bazată pe capital și nu se transpune la începuturile lumii — că, la rîndul său, orice capital circulant derivă la origine dintr-un capital fix. Fără plase nu se poate prinde pește, fără plug nu se poate ara pămîntul, iar fără ciocan etc. nu se poate sfărîma minereul. Dacă omul nu folosește decît o piatră în locul unui ciocan etc., piatra nu este, firește, capital circulant și nu este în general capital, ci mijloc de muncă. Dacă trebuie să producă, omul se hotărăște să folosească direct ca mijloace de muncă o parte din obiectele existente în natură, subordonîndu-le activității sale, după cum remarca pe bună dreptate Hegel [54], fără nici un alt proces de mijlocire.

Sursa oricărui capital, fie el circulant sau fix, și nu numai la origine, ci și în mod permanent, este aproprierea de muncă străină. Dar acest proces presupune în permanență, după cum am văzut, circulația mică, schimbul de salariu pe forță de muncă, sau fondul mijloacelor de subzistență. Procesul de producție a capitalului presupune că *orice capital se reîntoarce numai sub formă de capital circulant* ; de aceea capitalul fix poate fi reînnoit numai prin fixarea unei părți din capitalul circulant ; ca atare, o parte din materia primă creată și o parte din muncă se folosesc (iar din această cauză o parte din fondul mijloacelor de subzistență se schimbă pe muncă vie) în vederea producerii de capital fix. În agricultură, de pildă, o parte din produs este consumată de munca afectată lucrărilor de irigație, sau o parte din cereale se schimbă pe guano, pe substanțe chimice etc. care se încorporează în sol, dar care, de fapt, au o valoare de întrebuințare numai în măsura în care sînt supuse procesului chimic.

O parte din capitalul circulant are valoare de întrebuințare numai pentru reproducția capitalului fix și este produsă numai în vederea capitalului fix (chiar dacă această producție s-ar reduce exclusiv la timpul de muncă necesitat de deplasarea lui). Dar însuși capitalul fix nu poate fi reînnoit în calitate de capital decît în măsura în care devine o parte componentă a valorii capitalului circulant, și, *în consecință, elementele*

* Vezi volumul de față, p. 209—210. — *Nota red.*

lui *se reproduc prin transformarea de capital circulant* în capital fix. *La rîndul său, capitalul fix este o premisă a producției de capital circulant, după cum acesta din urmă constituie o premisă a producției de capital fix.* Cu alte cuvinte, reproducția capitalului fix reclamă: 1) reîntoarcerea valorii sale sub formă de capital circulant, căci numai astfel poate fi el din nou schimbat pe condițiile sale de producție; 2) o parte din munca vie și din materia primă să fie folosite nu pentru producerea unor bunuri apte de schimb, ci a unor unelte de producție, directe sau indirecte. Capitalul circulant — la fel ca și munca — intră în capitalul fix prin valoarea sa de întrebuințare, în timp ce capitalul fix intră ca valoare în capitalul circulant, iar ca mișcare (acolo unde el acționează direct ca mașină) sau ca mișcare în repaos, ca formă, el intră în valoarea de întrebuințare.

[14) F. M. Eden despre munca liberă în societatea burgheză, ca formă latentă a pauperismului]

{În legătură cu tezele enunțate mai sus cu privire la munca liberă, și în special în legătură cu teza potrivit căreia munca ascunde pauperism *, trebuie să cităm următoarele pasaje din lucrarea lui sir *Frederic Morton Eden, baronet,* intitulată „The State of the Poor, or an History of the Labouring Classes in England from the Conquest to the Present Period". 3 vols. London, 1797 (citatele sînt luate din vol. I, cartea 1) [55]. În cartea 1, cap. I, se spune:

„Zona noastră cere muncă pentru satisfacerea trebuințelor și *din această cauză* cel puțin *o parte* din societate trebuie *întotdeauna* să muncească *fără răgaz*; unii lucrează în domeniul artelor etc., iar puținii care nu muncesc au totuși la dispoziția lor produsele muncii. Proprietarii însă datorează acest lucru exclusiv *civilizației și ordinii* existente; ei sînt în întregime produsul *instituțiilor civile.* Căci acestea recunosc că roadele muncii pot fi apropriate și în alt mod decît prin muncă. Oamenii cu avere independentă își datorează *averea aproape exclusiv muncii altora,* nu capacității lor proprii, care în nici un caz nu este superioară capacității altora. Nu posesiunea asupra pămîntului și a banilor, ci comanda asupra muncii este aceea care îi deosebește pe bogați de săraci" (vol. I, p. 1—2).

Sărăcia ca atare începe în momentul în care țăranul devine liber; legarea feudală de pămînt sau, cel puțin, de localitate scutise pînă acum legislația de obligația de a ține seama de vagabonzi, săraci etc. După

* Vezi volumul de față, p. 91—93. — *Nota red.*

cum consideră Eden, diferitele ghilde comerciale etc. își hrăneau și ele propriii lor săraci [op. cit., p. 57, 60]. Iată ce spune el :

„Fără a avea cîtuși de puțin intenția de a minimaliza nenumăratele avantaje pe care le prezintă manufacturile și comerțul, rezultatul investigației de față pare *să ducă totuși la concluzia inevitabilă* că *manufacturile și comerțul*" (cu alte cuvinte, sferele de producție care au căzut primele sub dominația capitalului) „sînt adevărații părinți ai săracilor de la noi" [op. cit., p. 61].

În aceeași lucrare se arată că, începînd de pe timpul lui Henric al VII-lea (sub a cărui domnie a început totodată curățirea domeniilor de gurile de prisos prin transformarea terenurilor arabile în pășuni, care a durat mai bine de 150 de ani și s-a soldat, în orice caz, cu plîngeri și intervenția legiuitorului ; aceasta înseamnă că a crescut numărul brațelor de muncă puse la dispoziția industriei), salariul în industrie nu se mai stabilea prin lege, lucru care se petrecea numai în agricultură. Act-ul emis în anul al 11-lea al domniei lui Henric al VII-lea [op. cit., p. 73—75].

(Munca salariată încă nu era instaurată pe deplin în momentul în care munca a devenit liberă. Muncitorii se mai refugiau în relațiile feudale ; oferta de forță de muncă era încă insignifiantă ; de aceea capitalul în calitate de capital încă nu era în stare să le reducă salariul la minimum. De aici stabilirea salariului prin statute. Atîta timp cît salariul mai era reglementat prin statute, încă nu se putea spune că capitalul în calitate de capital și-a subordonat producția și că munca salariată și-a dobîndit modul de existență adecvat.)

În Act-ul reprodus de Eden mai sînt menționați țesătorii de in, muncitorii din construcții și de la șantierele navale. În același Act se stabilește și [VII—13] timpul de muncă :

„Întrucît mulți lucrători cu ziua trîndăvesc jumătate din zi, vin tîrziu, pleacă devreme, dorm mult după prînz, stau mult la micul dejun, la prînz și la cină etc. etc.", se stabilesc următoarele ore de muncă : „între 15 martie și 15 septembrie de la ora 5 dimineața, prima gustare 1/2 de oră, prînzul și somnul de după-masă 1 1/2 ore, a doua gustare 1/2 de oră și se lucrează mai departe pînă la 7—8 seara. Iarna se lucrează pînă se întunecă, în schimb nu se mai admite somnul de după-masă, care e îngăduit numai între 15 mai și 15 august" [op. cit., p. 75—76].}

{În 1514 intervine o nouă reglementare a salariului, aproape identică cu cea anterioară. Totodată se stabilesc din nou orele de lucru. Cine refuza să lucreze potrivit regulamentului era pasibil de pedeapsa cu închisoarea [op. cit., p. 81—82].

Așadar, mai întîlnim încă *munca forțată* a muncitorilor liberi, în condițiile unui salariu fix. Ei mai trebuie *să fie siliți* să muncească în condițiile pe care le stabilește capitalul. Cei neavuți sînt mai înclinați spre vagabondaj, tîlhărie sau cerșetorie decît muncitorii. Este un fenomen care abia în cadrul modului de producție capitalist dezvoltat devine ceva de la sine înțeles. În faza inițială a capitalului a fost necesar ca statul să ia unele măsuri coercitive pentru a-i transforma pe cei neavuți în *munci-*

tori în condiții avantajoase capitalului, care aici încă nu le sînt impuse muncitorilor de concurența dintre ei.}

(Mijloace de constrîngere draconice au fost folosite în timpul lui Henric al VIII-lea și al altora.) (Prin închiderea *mănăstirilor* sub Henric al VIII-lea se eliberează, de asemenea, un mare număr de brațe de muncă.) (Sub Eduard al VI-lea se emit legi și mai drastice împotriva muncitorilor sănătoși care nu vor să muncească) [op. cit., p. 83—100]. Act-ul emis în primul an al domniei lui Eduard al VI-lea, cap. 3 :

„Cel care, fiind în stare să muncească, nu muncește și trăiește trîndav timp de 3 zile, va fi însemnat cu fierul roșu pe piept cu litera *V* și adjudecat ca sclav pe timp de doi ani persoanei care l-a denunțat ca trîntor etc." „Dacă va fugi de la stăpînul său și va lipsi timp de 14 zile, va fi condamnat la sclavie pe viață și înfierat pe frunte sau pe obraz cu litera *S*, iar dacă va fugi pentru a doua oară și vinovăția lui va fi dovedită cu doi martori demni de crezare, el va fi considerat criminal și i se va aplica pedeapsa cu moartea" [op. cit., p. 101].

(În 1376 se vorbește pentru prima oară de vagabonzi, de trîntori robuști, iar în 1388 — de pauperi. O lege la fel de draconică a fost emisă în 1572, în timpul reginei Elisabeta) [op. cit., p. 42—43, 61—62, 127].

[15) Conexiunea dintre circulație și reproducția capitalului fix și a capitalului circulant. Valoarea capitalului fix și eficiența lui]

Acum, cînd capitalul fix s-a dezvoltat atingînd cea mai înaltă formă, capitalul circulant și capitalul fix, care în determinația anterioară apar ca forme alternative ale unuia și aceluiași capital în diferitele faze ale circuitului său, sînt concomitent puse ca două genuri diferite de existență a capitalului și devin ca atare datorită modului deosebit în care se reîntorc. Determinația capitalului circulant care se reîntoarce lent este comună și capitalului fix. El se deosebește însă de acesta din urmă prin faptul că însăși valoarea sa de întrebuințare — ființarea sa substanțială — intră în circulație, fiind totodată respinsă de ea, expulzată din sfera procesului de circulație, pe cînd capitalul fix — așa cum l-am considerat noi pînă acum — intră în circulație exclusiv ca valoare, iar atîta timp cît se mai află în circulație și în calitate de valoare de întrebuințare, ca, de pildă, o mașină aflată în circulație, el este numai δυνάμει * capital fix.

Această distincție dintre capitalul fix și capitalul circulant, bazată în primul rînd pe raportul dintre ființarea substanțială a capitalului

* — ca posibilitate, potențial. — *Nota trad.*

— sau fiinţarea sa ca valoare de întrebuinţare — şi circulaţie, trebuie însă totodată să se manifeste în procesul de reproducţie ca reproducere a capitalului sub dubla formă de capital fix şi capital circulant. Deoarece reproducerea capitalului sub orice formă implică nu numai timp de muncă materializat, ci şi timp de supramuncă, nu numai reproducerea valorii lui, ci şi producerea unei plusvalori, este clar că din acest punct de vedere producţia de capital fix nu se poate deosebi de producţia de capital circulant. De aceea, în cazul unui fabricant de unelte sau de maşini — în oricare din formele sub care capitalul fix apare mai întîi în calitate de capital circulant în fiinţarea sa substanţială, în fiinţarea sa ca valoare de întrebuinţare, înainte de a fi fixat în calitate de capital fix, adică înainte de a începe să fie consumat, căci tocmai consumarea lui îl leagă de faza de producţie şi-l distinge ca capital fix — nu se va observa nici o deosebire în ceea ce priveşte valorificarea capitalului, indiferent dacă acesta se reproduce sub formă de capital fix sau sub formă de capital circulant. De aceea, nici sub aspect economic aici nu intervine vreo determinaţie nouă.

Dimpotrivă, acolo unde capitalul fix ca atare, şi nu în determinaţia iniţială de capital circulant, este pus în circulaţie de producătorul său, adică acolo unde *folosinţa lui se vinde treptat, fie pentru nevoile producţiei*, fie pentru nevoile consumului — căci la transformarea lui *M* în *B*, care are loc în prima parte a circulaţiei capitalului, acestuia din urmă îi este indiferent dacă marfa va reintra în faza de circulaţie a unui alt capital productiv sau va deveni obiect de consum nemijlocit ; *dimpotrivă*, capitalului însuşi marfa îi apare *întotdeauna* determinată *ca valoare de întrebuinţare* ori de cîte ori el o respinge, o schimbă pe *B* —, modul de circulaţie în cazul producătorului de capital fix va trebui să fie altul decît în cazul producătorului de capital circulant. Plusvaloarea creată de el se va putea reîntoarce la el numai fragmentar şi în mod treptat, împreună cu valoarea propriu-zisă. Această chestiune va trebui să fie abordată în secţiunea următoare.

În sfîrşit, deşi capitalul circulant şi capitalul fix apar acum ca două genuri de capital diferite, capitalul circulant este totuşi condiţionat de consumarea, de utilizarea capitalului fix, care, la rîndul său, constituie capital circulant numai atunci cînd îmbracă această formă determinată. Orice capital transformat în forţă productivă materializată — orice capital fix — este capital fixat sub această formă şi deci valoare de întrebuinţare retrasă — în calitate de valoare de întrebuinţare — atît din consumul [individual] cît şi din circulaţie. Faptul că pentru construirea unei maşini sau a unei căi ferate se transformă în această valoare de întrebuinţare determinată material lemnos, fier, cărbune şi muncă vie (prin urmare, indirect, şi produsele consumate de muncitor), acest fapt încă nu le-ar face capital fix dacă aici n-ar interveni celelalte determinaţii

examinate mai sus. Cînd capitalul circulant se transformă în capital fix, o parte din valorile de întrebuințare sub a căror formă a circulat acest capital circulant, ca și — indirect — partea de capital circulant care se schimbă pe muncă vie se transformă într-un capital al cărui echivalent valoric se creează abia pe parcursul unui ciclu mai îndelungat, într-un capital care intră în circulație, ca valoare, numai fragmentar și în mod treptat și care poate fi realizat numai prin uzarea lui în procesul de producție.

Transformarea capitalului circulant în capital fix presupune existența unui capital relativ excedentar, deoarece acesta este un capital folosit nu pentru producția nemijlocită, ci pentru producerea unor noi mijloace de producție. Capitalul fix poate servi el însuși din nou ca unealtă de producție directă — ca mijloc în cadrul procesului de producție nemijlocit. În acest caz, valoarea lui trece în produs și este înlocuită prin reîntoarcerea succesivă a produsului. Sau mai există cazul în care capitalul fix nu intră în procesul de producție nemijlocit, ci apare ca o condiție generală a mai multor procese de producție, cum ar fi, de pildă, clădirile, căile ferate etc., și atunci valoarea lui poate fi înlocuită numai prin intermediul capitalului circulant la a cărui creare el a contribuit în mod indirect.

Analiza amănunțită a proporției dintre producția de capital fix și cea de capital circulant ține de secțiunile următoare. Dacă mașini costisitoare ar fi folosite în vederea obținerii unei cantități mici de produse, ele n-ar acționa ca o forță productivă, ci doar ar scumpi produsul cu mult mai mult decît în cazul în care la producerea lui nu s-ar fi folosit mașinile. Mașinile creează plusvaloare nu pentru că ele au o valoare — căci valoarea lor se înlocuiește pur și simplu —, ci numai pentru că măresc timpul de supramuncă relativ, sau reduc timpul de muncă necesar. Prin urmare, masa produselor trebuie să crească proporțional cu creșterea volumului mașinilor întrebuințate, iar munca vie folosită trebuie să scadă relativ. *Cu cît mai mică este valoarea capitalului fix în raport cu eficiența sa, cu atît mai mult corespunde el destinației sale.* Orice capital fix inutil reprezintă faux frais de production *, ca și toate cheltuielile de circulație inutile. Dacă capitalul ar putea avea mașini fără a cheltui pe ele muncă, s-ar obține o sporire a forței productive a muncii și o reducere a muncii necesare, fără a fi nevoie să se cumpere muncă [materializată în mașini]. Așadar, valoarea capitalului fix nu constituie niciodată un scop în sine în producția de capital.

[VII—14] Capitalul circulant se transformă, prin urmare, în capital fix, iar capitalul fix se reproduce în capitalul circulant, ambele mișcări efectuîndu-se numai în măsura în care capitalul își apropriază muncă vie.

* — cheltuieli de producție neproductive. — *Nota trad.*

„Orice economisire de capital fix reprezintă o creștere a venitului net al societății" (*Smith*. „Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations". Tome II, Paris, 1802, p. 226) [Versiunea românească, vol. I, p. 135].

Deosebirea finală și ultimă [dintre capitalul circulant și capitalul fix] pe care o semnalează economiștii este aceea dintre *mobil* și *imobil*, dar nu în sensul că primul intră în circulație, iar celălalt nu, ci în sensul în care unul este din punct de vedere fizic fixat, imobil, în sensul în care se face distincție între bunuri mobile și imobile. Bunăoară îmbunătățirile funciare, lucrările de irigație, clădirile și în bună parte chiar mașinile, deoarece, pentru a putea funcționa, ele trebuie să fie fixate din punct de vedere fizic ; căile ferate ; într-un cuvînt, orice formă în care un produs industrial este fixat de suprafața pămîntului. În fond, aceasta nu adaugă nimic la definiția capitalului fix ; dar, într-adevăr, după cum reiese și din această definiție, cu cît valoarea sa de întrebuințare, ființarea sa substanțială, corespunde într-o mai mare măsură determinației sale de formă, cu atît mai înalt este sensul în care el constituie capital fix. De aceea, valorile de întrebuințare imobiliare, cum sînt clădirile de locuit, căile ferate etc., reprezintă forma cea mai palpabilă de capital fix. Ce-i drept, ele pot totuși să circule în același sens în care circulă în general proprietatea imobiliară — ca titlu, însă nu ca valoare de întrebuințare ; ele nu circulă în sensul fizic al cuvîntului. La început, creșterea proprietății mobiliare, sporirea ei în comparație cu cea imobiliară exprimă mișcarea ascendentă a capitalului în opoziție cu proprietatea funciară. Dar odată modul de producție capitalist definitiv statornicit, gradul în care el și-a subordonat condițiile producției se manifestă în transformarea capitalului în proprietate imobiliară. În felul acesta, capitalul își stabilește sediul chiar pe pămînt, iar premisele aparent solide, date de natură, ale proprietății funciare apar ca pur și simplu condiționate de industrie.

(La origine, ființarea în cadrul obștii și raportarea la pămînt ca la o proprietate — raportare mijlocită de obștea însăși — constituie premisele fundamentale ale reproducerii atît a individului, cît și a obștii. Pentru popoarele de păstori, pămîntul nu este altceva decît o condiție a vieții nomade ; de aceea nici vorbă nu poate fi de apropierea lui. Cînd, odată cu practicarea agriculturii, viața devine sedentară, proprietatea funciară este la început comună ; dar chiar și acolo unde apare deja proprietatea privată, raportul individului față de această proprietate este condiționat de raportul dintre el și obște. Această proprietate ia forma unei feude acordate de obște etc. etc. Transformarea proprietății funciare în simplă valoare de schimb — această mobilizare a ei — este un produs al capitalului și al subordonării totale a organismului statal față de capital. De aceea, chiar și acolo unde a și devenit proprietate privată, pămîntul este valoare de schimb numai în sensul restrîns al cuvîntului. Valoarea de schimb apare în produsul natural izolat, detașat de pămînt și individualizat prin muncă

(sau prin simplă apropriere). Aici se manifestă pentru prima oară și munca individuală. În general și în primul rînd schimbul începe nu în cadrul obștilor primitive, ci la hotarele lor, acolo unde ele se termină. A face schimb de pămînt, de loc de baștină, a vinde unei obști străine pămîntul ar însemna, bineînțeles, trădare. Schimbul se poate extinde asupra proprietății imobiliare numai treptat, pornind de la domeniul inițial, de la proprietatea mobiliară. Numai prin extinderea acesteia din urmă capitalul reușește să acapareze treptat proprietatea imobiliară. În acest proces, principalul agent îl reprezintă banii.)

La început Adam Smith delimitează capitalul circulant de capitalul fix în funcție de destinația lor în *procesul de producție*. Abia mai tîrziu el ajunge la următoarea formulare :

„În vederea obținerii unui profit, capitalul poate fi utilizat în moduri diferite : 1) în calitate de capital circulant, 2) în calitate de capital fix" (op. cit., p. 197—198) [Versiunea românească, vol. I, p. 185].

Această a doua formulare nu ține, evident, de examinarea deosebirii [dintre capitalul fix și capitalul circulant] ca atare, deoarece capitalul fix și capitalul circulant trebuie să fie deja presupuse ca două forme de capital, înainte de a se putea vorbi de modul în care poate fi utilizat un capital în ambele forme în scopul de a obține profit.

„Capitalul total al unui întreprinzător oarecare e, neapărat, divizat în capital fix și capital circulant. Cît timp capitalul total rămîne același, pe măsură ce unul din ele e mai mic, celălalt e mai mare" (op. cit., p. 226) [Versiunea românească, vol. II, p. 195].

Întrucît capitalurile 1) se împart în proporții inegale în capital fix și capital circulant, 2) au faze de producție continui sau discontinui și se reîntorc de la piețe îndepărtate sau apropiate, adică au timpuri de circulație diferite, plusvaloarea ce se creează într-un anumit interval de timp, într-un an de pildă, trebuie să difere, deoarece numărul proceselor de reproducție într-un interval de timp dat variază [de la un capital la altul]. Crearea de valoare este determinată nu pur și simplu de munca folosită în timpul procesului de producție nemijlocit, ci de frecvența cu care această exploatare a muncii poate fi repetată într-un interval de timp dat.

Prin urmare : dacă la examinarea procesului de producție simplu capitalul apare ca valorificîndu-se numai în raport cu munca salariată, iar circulația reprezintă un proces aparte, în procesul său de reproducție circulația este și ea înglobată în capital, și anume ambele momente ale circulației *M* — *B* — *B* — *M* (ca sistem de acte de schimb pe care capitalul trebuie să le parcurgă și care presupun tot atîtea mutații calitative ale capitalului însuși). Circulația apare înglobată în capital ca *B* — *M* — — *M* — *B*, deoarece procesul pornește de la capital în forma lui bănească

și de aceea se reîntoarce la el sub aceeași formă. Capitalul conține ambele circuite, dar nu le mai conține ca simplă alternare de forme sau ca simplu schimb de substanțe care cade în afara determinației de formă, ci ambele înglobate în însăși determinația de valoare.

Procesul de producție ca proces care conține în sine toate condițiile reînnoirii sale este un proces de reproducție, a cărui viteză este determinată de variatele raporturi pe care le-am examinat mai sus și care decurg toate din deosebirile circuitului însuși. În cadrul reproducției capitalului are loc totodată și reproducția valorilor de întrebuințare în care se întruchipează capitalul, sau, cu alte cuvinte, are loc înnoirea și reproducerea permanentă — prin intermediul muncii umane — a valorilor de întrebuințare pe care le consumă oamenii și care prin natura lor sînt perisabile. Din punctul de vedere al capitalului, schimbul de substanțe și schimbarea de formă, subordonate trebuințelor umane de munca omenească, apar ca propria lui reproducere. În fond, aceasta nu este altceva decît reproducerea permanentă a muncii înseși.

„Valorile-capital se perpetuează prin reproducție ; produsele care formează un capital se consumă la fel ca toate celelalte, dar valoarea lor, care se distruge prin consumare, se reproduce totodată în alte materiale sau chiar în același material" (*Say*. „Traité d'économie politique". Troisième édition. Tome II. Paris, 1817, p. 185).

Schimbul și sistemul actelor de schimb, precum și transformarea în bani — inclusă în acest sistem — ca valoare de sine stătătoare apar ca condiție și limită a reproducției capitalului. Pentru capital, producția însăși este sub toate aspectele subordonată schimbului. Aceste operații de schimb, circulația ca atare, nu produc plusvaloare, dar constituie condiții ale realizării ei. Ele sînt condiții ale înseși *producției capitalului*, în sensul că *forma lui în calitate de capital* este pusă numai în măsura în care el efectuează aceste operații. Reproducția capitalului reprezintă totodată producerea unor anumite condiții de formă, a unor anumite [VII—15] tipuri de relații în cadrul cărora se manifestă munca materializată personificată. De aceea circulația nu constă numai în schimbul produsului pe condiții de producție, adică, de pildă, schimbul de grîu pe sămînță, pe muncă nouă etc. În orice formă de producție, lucrătorul trebuie să-și schimbe produsul pe condiții de producție, pentru a putea relua procesul de producție. Agricultorul care produce pentru consumul nemijlocit își transformă și el o parte din produs în semințe, unelte de muncă, vite de muncă, îngrășăminte etc. și-și începe din nou munca. Transformarea în bani este reclamată de reproducția capitalului ca atare, iar această reproducție reprezintă în mod necesar producție de valoare.

{În ce privește faza de reproducție (și în special timpul de circulație) ar mai trebui arătat că însăși valoarea de întrebuințare îi impune anumite limite. Grîul trebuie să fie reprodus în cursul unui an. Articolele perisa-

bile, cum ar fi laptele etc., trebuie reproduse mai des. Carnea — dat fiind faptul că animalul trăiește și deci rezistă timpului — nu trebuie reprodusă atît de des, în schimb carnea tranșată, care se găsește pe piață, trebuie reprodusă cît mai rapid sub formă de bani, altminteri se alterează. Reproducerea valorii și a valorii de întrebuințare coincid în unele cazuri, în altele nu.}

Deși în cadrul unui anumit proces de producție munca nu face decît să conserve valoarea a ceea ce am denumit mai înainte partea constantă a capitalului, într-un alt proces de producție ea trebuie să reproducă în permanență tocmai respectiva parte de capital, întrucît ceea ce apare ca premisă sub formă de material și unealtă într-un anumit proces de producție, în alt proces de producție se prezintă ca produs, iar această reînnoire, reproducere, trebuie să se desfășoare neîntrerupt și simultan.

Trecem acum la *secțiunea a treia*.

Secţiunea a treia

Procesul de fructificare a capitalului. (Dobîndă. Profit. Cheltuieli de producţie etc.)

[A)] Transformarea plusvalorii în profit

[1)] Rata profitului şi suma profitului. Scăderea ratei profitului

Capitalul este pus acum ca unitate a producţiei şi circulaţiei, iar plusvaloarea pe care o creează el în decursul unei anumite perioade de timp, într-un an de pildă, este egală cu

$$\frac{PlT}{p+c} = \frac{PlT}{R}, \text{ sau } Pl\left(\frac{T}{p} - \frac{T}{p} \times \frac{c}{p+c}\right)^{*}.$$

Capitalul este realizat acum nu numai ca valoare care se reproduce şi deci se perpetuează, ci şi ca valoare generatoare de valoare. Absorbind timpul de muncă viu şi efectuînd mişcarea de circulaţie care-i este inerentă (şi în cadrul căreia mişcarea schimbului este pusă ca propria lui mişcare, ca proces imanent al muncii materializate), capitalul se raportează la sine însuşi ca generator de valoare nouă, ca producător de valoare. El se raportează la plusvaloare în acelaşi fel în care temeiul se raportează la ceea ce este întemeiat pe el. Mişcarea lui constă în aceea că, producîndu-se pe sine, el se raportează totodată la sine însuşi ca temei faţă de întemeiat, ca valoare-premisă faţă de plusvaloare sau faţă de plusvaloare ca generată de el.

Într-un anumit interval de timp, stabilit ca unitate de măsură a rotaţiilor lui, întrucît este măsura naturală a reproducţiei lui în agricultură, capitalul produce o anumită plusvaloare, determinată nu numai de plusvaloarea creată în cursul unui singur proces de producţie, ci şi de frecvenţa cu care se repetă procesul de producţie sau actele reproducţiei lui într-un interval de timp dat. Întrucît procesul de reproducţie a capitalului include şi circulaţia, adică mişcarea acestuia în afara procesului de producţie nemijlocit, plusvaloarea nu mai apare ca pusă de raportul simplu, nemij-

* În aceste formule, *Pl* este plusvaloarea, *T* — timpul, *p* — faza de producţie, *c* — faza de circulaţie, *R* — rotaţia capitalului (vezi volumul de faţă, p. 138—144). — *Nota red.*

locit, dintre capital și munca vie, ci, dimpotrivă, acest raport apare ca fiind doar unul dintre momentele mişcării de ansamblu a capitalului.

Pornind de la sine însuși ca subiect activ, ca subiect al procesului — iar în cadrul rotației procesul de producție nemijlocit apare efectiv ca determinat de mişcarea capitalului în calitate de capital, independent de raportul dintre el și muncă —, capitalul se raportează la sine însuşi ca la valoare care se înmulțește, adică se raportează la plusvaloare ca la ceva pus de el şi care își are temeiul în el ; se raportează ca sursă de producție la sine însuşi în calitate de produs ; se raportează ca valoare producătoare la sine înseși ca valoare produsă. De aceea valoarea nou produsă el nu o mai măsoară cu măsura ei reală, adică cu raportul dintre supramuncă și munca necesară, ci raportînd-o la sine însuși ca premisă. Un capital de o anumită valoare produce într-un anumit interval de timp o anumită plusvaloare.

Plusvaloarea raportată la valoarea capitalului-premisă, capitalul pus ca valoare ce se valorifică, reprezintă *profitul ;* sub acest aspect, nu sub aspectul eternității[56], ci sub cel al capitalului, plusvaloarea este profit, iar în sine capitalul se distinge pe sine în calitate de capital care produce și reproduce valoare de sine în calitate de profit, de valoare nou produsă. Produsul capitalului este *profitul*. De aceea mărimea plusvalorii se măsoară în raport cu mărimea valorii capitalului, și de aceea *rata profitului* este determinată de raportul dintre plusvaloare și valoarea capitalului.

O bună parte din problemele care fac obiectul analizei noastre au fost examinate mai sus. Dar tot ce s-a anticipat trebuie introdus aici.

În măsura în care valoarea nou creată, de aceeași natură ca și capitalul, este la rîndul ei inclusă în procesul de producție și se conservă în calitate de capital, capitalul însuși crește și funcționează acum ca un capital de o valoare mai mare. După ce capitalul a delimitat profitul ca valoare nou creată de el însuşi ca valoare-premisă ce se valorifică și a făcut din profit măsura valorificării sale, el suprimă din nou această delimitare și postulează identitatea profitului cu el însuşi în calitate de capital, care acum, sporit cu suma profitului, reîncepe același proces, dar pe o scară mai largă. Descriind un cerc, capitalul ca subiect al acestui cerc se lărgește şi descrie astfel o serie de cercuri care se lărgesc și ele — o spirală.

Legile generale examinate pînă aici pot fi rezumate astfel. Plusvaloarea reală este determinată de raportul dintre supramuncă și munca necesară, sau de raportul dintre partea de capital (partea de muncă materializată) care se schimbă pe muncă vie și munca materializată care o înlocuiește. Sub formă de profit însă, plusvaloarea se măsoară în raport cu valoarea totală a capitalului avansat în procesul de producție. Reiese deci că — *presupunîndu-se* aceeași plusvaloare, *același raport între supramuncă și munca necesară* — *rata profitului* depinde de raportul dintre partea de capital care se schimbă pe muncă vie și partea existentă sub

formă de materie primă și mijloace de producție. Cu cît partea care se schimbă pe muncă vie este mai mică, cu atît mai mică este rata profitului. Prin urmare, în aceeași proporție în care capitalul în calitate de capital începe să ocupe un loc tot mai mare în procesul de producție în comparație cu munca nemijlocită, așadar cu cît plusvaloarea relativă, capacitatea capitalului de a crea valoare crește, cu atît *rata profitului scade.*

Am văzut că mărimea capitalului deja avansat, a capitalului avansat în procesul de reproducție, își găsește o expresie specifică în creșterea capitalului fix ca forță productivă produsă, ca muncă materializată înzestrată cu o viață aparentă. Mărimea totală a valorii capitalului productiv va fi exprimată în fiecare din părțile sale printr-o scădere a ponderii părții de capital care se schimbă pe muncă vie, în comparație cu partea de capital care există ca valoare constantă. Să luăm, de pildă, industria prelucrătoare. Aici, proporțional cu creșterea capitalului fix, a folosirii mașinilor etc., trebuie să crească partea de capital existentă sub formă de materie primă, în timp ce partea care se schimbă pe muncă vie scade.

Prin urmare, în comparație cu mărimea valorii capitalului avansat în producție — și a părții de capital care funcționează în producție în calitate de capital —, rata profitului scade. Cu cît mai vastă este existența deja dobîndită de capital, cu atît mai mic [VII—16] este raportul dintre valoarea nou creată și cea avansată (reprodusă). De aceea, la o *plusvaloare egală, adică la același raport între supramuncă și munca necesară,* profitul poate să difere și chiar trebuie să difere în raport cu mărimea capitalurilor. Rata profitului poate să scadă, chiar dacă plusvaloarea reală crește. Rata profitului poate să crească, chiar dacă plusvaloarea reală scade.

Ce-i drept, capitalul poate să crească și în aceeași proporție poate să crească și profitul dacă mărimea părții de capital avansată ca valoare și existentă sub formă de materie primă și de capital fix crește în aceeași măsură ca și partea de capital care se schimbă pe muncă vie. Dar un asemenea ritm uniform presupune creșterea capitalului fără o creștere și o dezvoltare a forței productive a muncii. O ipoteză o suprimă pe cealaltă. Aceasta vine în contradicție cu legea dezvoltării capitalului și îndeosebi cu cea a dezvoltării capitalului fix. O asemenea mișcare poate avea loc numai în stadiile în care modul de producție al capitalului încă nu corespunde naturii acestuia, sau în sfere de producție în care capitalul și-a instaurat dominația numai sub aspect formal, ca, de pildă, în agricultură. *Aici fertilitatea naturală* a solului poate să acționeze la fel ca o creștere a capitalului fix — adică timpul de supramuncă relativ poate să crească —, fără ca volumul timpului de muncă necesar să scadă. (De pildă, în *Statele Unite.) Profitul brut,* adică plusvaloarea considerată în afara raportului ei formal, nu ca proporție, ci ca simplă mărime de valoare, neraportată la altă valoare, va crește în medie *nu ca rata profitului, ci ca mărimea capitalului.*

Prin urmare, dacă rata profitului este invers proporţională cu valoarea capitalului, *suma profitului* va fi direct proporţională cu ea. Dar chiar şi această afirmaţie este valabilă numai pentru o treaptă de dezvoltare limitată a forţei productive a capitalului sau a muncii. La un capital de 100, cu rata profitului de 10%, suma profitului va fi mai mică decît la un capital de 1 000, cu rata profitului de 2%. În primul caz, suma profitului este egală cu 10, în cel de-al doilea cu 20, adică profitul brut al capitalului mai mare e de două ori mai mare decît profitul brut al capitalului de zece ori mai mic, cu toate că la acesta din urmă rata profitului este de cinci ori mai mare decît la cel dintîi. Dar dacă capitalul mai mare ar avea o rată a profitului de numai 1%, suma profitului ar fi egală cu 10, ca şi la capitalul de zece ori mai mic, căci în aceeaşi proporţie în care [a crescut] mărimea lui, ar descreşte rata profitului. Dacă la capitalul de 1 000 rata profitului ar fi de numai 1/2%, suma profitului ar fi de două ori mai mică decît cea a capitalului de zece ori mai mic, adică ar reprezenta numai 5, căci rata profitului ar fi de douăzeci de ori mai mică.

Aşadar, într-o formulare generală :

Dacă la capitalul mai mare rata profitului scade, dar nu proporţional cu mărimea lui, profitul brut creşte, deşi rata profitului scade. Dacă rata profitului scade proporţional cu mărimea lui, profitul brut rămîne acelaşi ca la capitalul mai mic ; rămîne staţionar. Dacă rata profitului scade într-o proporţie mai mare decît creşte mărimea capitalului, profitul brut al capitalului mai mare în comparaţie cu cel mic scade odată cu scăderea ratei profitului.

Aceasta este, sub toate aspectele, legea cea mai importantă a economiei politice moderne, lege esenţială pentru înţelegerea relaţiilor celor mai dificile. Din punct de vedere istoric, ea este legea cea mai importantă. Este o lege care, cu toată simplitatea ei, n-a fost înţeleasă încă de nimeni pînă în prezent şi cu atît mai puţin formulată în mod conştient.

Deoarece această scădere a ratei profitului denotă 1) existenţa unei forţe productive produse, care constituie baza materială pentru o nouă producţie (ceea ce presupune totodată o enormă creştere a forţei ştiinţei) ; 2) scăderea părţii de capital — deja produs — care se schimbă pe muncă nemijlocită, adică scăderea muncii nemijlocite necesare pentru reproducerea unei valori imense care se exprimă într-o mare masă de produse, într-o mare masă de produse la preţuri reduse, căci suma totală a preţurilor este egală cu capitalul reprodus plus profitul ; 3) creşterea dimensiunilor capitalului în general, inclusiv a părţii sale care nu e capital fix — ceea ce implică un trafic amplu dezvoltat, un mare număr de operaţii de schimb, o piaţă imensă şi multilateralitatea muncii simultane, dezvoltarea mijloacelor de comunicaţie etc., existenţa fondului de consum necesar acestui vast proces (muncitorii mănîncă, au nevoie de locuinţe etc.) —, reiese că

forța productivă materială existentă, deja elaborată, manifestată sub formă de capital fix, ca și forța științei, ca și populația etc., — într-un cuvînt, toate condițiile avuției, colosalele condiții pentru reproducerea avuției, adică pentru dezvoltarea multilaterală a individului social — cu alte cuvinte dezvoltarea forțelor de producție determinată chiar de capital în mișcarea sa istorică atingînd un anumit punct suprimă autovalorificarea capitalului, în loc de a o genera.

Dincolo de un anumit punct, dezvoltarea forțelor de producție devine o barieră pentru capital ; în consecință, relațiile capitaliste devin o barieră în calea dezvoltării forțelor productive ale muncii. Odată ajuns în acest punct, capitalul — adică munca salariată — stabilește, față de dezvoltarea avuției sociale și a forțelor de producție, același raport pe care l-au stabilit, la timpul lor, breslele, iobăgia, sclavia, și întrucît acționează ca o frînă, este în mod necesar înlăturat. Ultima formă de robie pe care o îmbracă activitatea umană — forma de muncă salariată, pe de o parte, și cea de capital, pe de altă parte — este astfel abandonată, iar această abandonare este ea însăși rezultatul modului de producție corespunzător capitalului ; condițiile materiale și spirituale ale negării muncii salariate și capitalului — care, la rîndul lor, sînt negația unor forme anterioare de producție socială neliberă — constituie și ele un rezultat al procesului de producție capitalist.

Neconcordanța crescîndă dintre dezvoltarea productivă a societății și actualele ei relații de producție își găsește expresia în contradicții, crize și convulsii acute. Violentele distrugeri de capital, nu în virtutea unor relații exterioare lui, ci ca o condiție a propriei sale autoconservări, reprezintă forma cea mai pregnantă în care se cere capitalului să părăsească scena și să cedeze locul unui stadiu superior al producției sociale. Dezvoltarea productivă a societății reprezintă nu numai creșterea forței științei, ci și gradul în care aceasta din urmă este deja întruchipată în capital fix, volumul, proporțiile în care ea s-a realizat și a cuprins ansamblul producției. Ea reprezintă, de asemenea, creșterea populației etc., într-un cuvînt dezvoltarea tuturor momentelor producției ; căci forța productivă a muncii, ca și folosirea mașinilor, depinde de numărul populației, a cărei creștere constituie în sine atît premisa, cît și rezultatul creșterii valorilor de întrebuințare care urmează a fi reproduse, deci și consumate.

Întrucît această scădere a profitului echivalează cu o relativă scădere a muncii nemijlocite în raport cu cuantumul muncii materializate, pe care ea — munca nemijlocită — o reproduce și o creează din nou, capitalul va face totul pentru a compensa reducerea raportului dintre munca vie și mărimea capitalului în general, deci și reducerea raportului dintre plusvaloare, exprimată ca profit, și capitalul avansat, diminuînd în acest scop ponderea muncii necesare și sporind și mai mult cuantumul supramuncii în comparație cu ansamblul muncii folosite. De aceea, dezvoltarea maximă

a forței productive și sporirea în cel mai înalt grad a avuției existente vor coincide cu devalorizarea capitalului, cu degradarea muncitorului și epuizarea maximă a forțelor lui vitale.

Aceste contradicții provoacă explozii, cataclisme, crize, în cursul cărora, prin sistarea subită a activității și distrugerea unei mari părți a capitalului, acesta din urmă este redus în mod violent la un nivel la care își poate continua activitatea *. Aceste contradicții provoacă, firește, explozii, crize, în cursul cărora, prin sistarea subită a oricărei activități și distrugerea unei mari părți a capitalului, acesta din urmă este redus în mod violent la un nivel la care este în stare [VII—17] să-și folosească integral forțele de producție, fără a se sinucide. Dar aceste catastrofe care revin cu regularitate duc la repetarea lor pe o scară mai largă, iar în final la înlăturarea violentă a capitalului.

Mișcarea dezvoltată a capitalului cunoaște momente care frînează această mișcare altfel decît prin crize ; așa, de pildă, devalorizarea continuă a unei părți din capitalul existent, transformarea unei părți considerabile din capital în capital fix care nu este agent al producției directe, cheltuirea neproductivă a unei mari părți a capitalului etc.

Capitalul folosit în mod productiv este înlocuit întotdeauna dublu : după cum am văzut, valorificarea capitalului productiv presupune un echivalent valoric. Consumarea neproductivă a capitalului, pe de o parte, îl înlocuiește, iar pe de alta îl distruge **.

Faptul că scăderea ratei profitului poate fi frînată prin suprimarea unor scăzăminte din profit, de pildă prin reduceri de impozite, prin diminuarea rentei funciare etc., — acest fapt, la drept vorbind, nu își are locul aici, cu toată marea lui importanță practică, deoarece toate acestea sînt părți de profit care poartă alte denumiri și sînt apropriate de alte persoane decît capitaliștii propriu-ziși ***. Scăderea ratei profitului este

* Această frază este scrisă de Marx în limba engleză, deasupra frazei următoare, care este scrisă în cea mai mare parte în limba germană și reia aceeași idee. — *Nota red.*

** Aceeași lege se exprimă — iar această exprimare a ei va trebui examinată ulterior în cadrul teoriei populației — pur și simplu ca raport între creșterea populației, în special a părții ei muncitoare, și capitalul existent.

*** Modul diferit în care această lege se exprimă în corelația dintre mai multe capitaluri, adică în cadrul concurenței, ține de asemenea de altă secțiune. El poate fi formulat și ca lege a acumulării capitalurilor, așa cum face, de pildă, Fullarton. De această chestiune ne vom ocupa în secțiunea următoare. Este necesar să atragem atenția asupra faptului că în această lege este vorba nu pur și simplu de dezvoltarea forței productive potențiale, ci totodată de măsura în care această forță productivă acționează în calitate de capital, de măsura în care ea este realizată înainte de toate sub formă de capital fix, pe de o parte, și ca populație, pe de altă parte.

frînată și prin crearea unor noi ramuri de producție care reclamă mai multă muncă nemijlocită în comparație cu capitalul, sau în care încă nu este dezvoltată forța productivă a muncii, adică forța productivă a capitalului. (La fel și monopolurile.)

„Profitul este un termen care semnifică sporul de capital sau de avuție; prin urmare, a nu ști să găsești legile care guvernează rata profitului echivalează cu a nu ști să găsești legile formării capitalului" (*W. Atkinson*. „Principles of Political Economy". London, 1840, p. 55).

El însă n-a reușit să înțeleagă nici măcar ce este rata profitului.

Adam Smith explica scăderea ratei profitului pe măsura sporirii capitalului prin concurența dintre capitaluri. Ricardo i-a obiectat că concurența, deși poate să reducă la un nivel mediu profitul din diversele ramuri de activitate economică, adică poate să egalizeze rata profitului, nu poate totuși să reducă chiar acest nivel mediu. Explicația dată de Adam Smith este corectă în măsura în care legile imanente ale capitalului, tendințele lui se realizează abia în cadrul concurenței — în interacțiunea dintre capitaluri. Dar ea este greșită în sensul în care o înțelege el, și anume că concurența ar impune capitalului legi exterioare, introduse din afară, care nu sînt propriile lui legi. Concurența poate să reducă permanent rata profitului în toate ramurile de activitate economică — adică rata medie a profitului —, dar numai în condițiile unei scăderi generale a ratei profitului și numai în măsura în care scăderea generală și permanentă a ratei profitului — acționînd ca o lege — există și poate fi concepută și *înaintea* concurenței și independent de ea. Concurența aduce la îndeplinire legile interne ale capitalului, le impune capitalului individual, dar nu le inventează. Ea le realizează. De aceea, a dori să le explici pur și simplu pornind de la concurență înseamnă a recunoaște că nu le înțelegi.

În ce-l privește pe *Ricardo*, el spune:

„Nici o acumulare de capital nu va micșora în mod permanent profitul, afară numai dacă nu există vreo cauză permanentă de urcare a salariilor" (*D. Ricardo*. „Des principes de l'économie politique et de l'impôt". Traduit de l'anglais par Constancio. Tome II. Paris, 1835, p. 92) [Versiunea românească, p. 220].

Această cauză el o vede în neproductivitatea crescîndă — relativ crescîndă — a agriculturii, în „dificultatea crescîndă de a spori cuantumul mijloacelor de subzistență", adică în creșterea salariului proporțional, astfel încît munca nu este în mod real mai bine retribuită, dar obține produsul unei cantități mai mari de muncă; într-un cuvînt, producția de produse agricole reclamă o parte mai mare de muncă necesară. De aceea, la Ricardo, scăderii ratei profitului îi corespunde o creștere nominală a salariului și o creștere reală a rentei funciare. Metoda sa

unilaterală de cercetare, care abordează un singur caz — ca, de pildă, cazul în care rata profitului poate să scadă ca urmare a unei creşteri temporare a salariului — şi ridică la rangul de lege generală o relaţie istorică valabilă pentru o perioadă de 50 de ani, dar care în următorii 50 de ani evoluează în sens invers şi în general porneşte de la disproporţia istorică dintre dezvoltarea industriei şi cea a agriculturii — în sine este de-a dreptul comică postura în care s-au pus Ricardo, Malthus şi alţii decretînd legi generale, eterne cu privire la agricultură într-o perioadă în care chimia fiziologică aproape că încă nici nu exista —, această metodă ricardiană de cercetare a fost din toate părţile atacată, mai mult din instinct, deoarece se simţea că este falsă şi nesatisfăcătoare ; dar de cele mai multe ori au fost atacate mai curînd aspectele ei juste decît cele false.

„Adam Smith considera că în general acumularea sau creşterea capitalului duce la scăderea ratei generale a profitului, în virtutea aceleiaşi legi conform căreia creşterea capitalului într-o ramură oarecare are ca urmare o scădere a profitului în cadrul respectivei ramuri. În realitate însă, o asemenea creştere de capital într-o ramură oarecare *semnifică* creşterea lui într-o *proporţie* mai mare decît proporţia în care creşte în acelaşi timp capitalul din alte ramuri : această creştere este relativă" („An Inquiry into those Principles, respecting the Nature of Demand and the Necessity of Consumption, lately advocated by Mr. Malthus" etc. London, 1821, p. 9).

„Concurenţa dintre capitaliştii industriali poate să egalizeze profiturile care depăşesc considerabil nivelul obişnuit, dar nu le poate reduce sub acest nivel obişnuit" (*Ramsay*, „An Essay on the Distribution of Wealth". Edinburgh, 1836, p. 179—180).

(Ramsay şi alţi economişti delimitează, pe bună dreptate, creşterea productivităţii în ramurile care produc capital fix sau, bineînţeles, salariu de creşterea productivităţii în alte ramuri de producţie, ca de pildă în ramurile care produc obiecte de lux. Acestea din urmă nu pot reduce timpul de muncă necesar decît prin intermediul schimbului [obiectelor de lux] pe produsele agricole ale altor popoare, ceea ce echivalează cu o creştere a productivităţii chiar în cadrul agriculturii. Aşa se explică marea importanţă pe care o dau capitaliştii industriali libertăţii comerţului de cereale.)

Ricardo spune (ediţia engleză a lucrării „On the Principles of Political Economy, and Taxation", 3rd edition, London, 1821) :

„Arendaşul şi fabricantul nu pot trăi fără profit mai mult decît poate trăi muncitorul fără salariu" (p. 123) [Versiunea românească, p. 119]. „Tendinţa naturală a profitului este deci de scădere, deoarece, odată cu dezvoltarea societăţii şi a bogăţiei, cantitatea suplimentară de alimente cerute este obţinută cu sacrificiul unei munci din ce în ce mai mari. Această tendinţă, această gravi-

tație, am putea spune, a profitului este, din fericire, înfrînată la intervale repetate de perfecționarea mașinilor care au legătură cu producția obiectelor de primă necesitate, precum și de descoperirile în știința agriculturii, care ne permit să eliberăm o parte din munca necesară mai înainte" (op. cit., p. 120—121) [Versiunea românească, p. 118].

Ricardo confundă pur și simplu profitul cu plusvaloarea, și nu face în genere această distincție. *Dar, în timp ce [rata] plusvalorii este determinată de raportul dintre supramunca folosită de capital și munca necesară, rata profitului nu este altceva decît raportul dintre plusvaloare și valoarea totală a capitalului avansat în producție.* De aceea, mărimea relativă a profitului scade și crește în funcție de raportul dintre partea de capital care se schimbă pe muncă vie și partea existentă sub formă de material și de capital fix. *În orice împrejurare, plusvaloarea considerată ca profit trebuie să exprime o mărime relativă a cîștigului mai mică decît mărimea relativă reală a plusvalorii.* Căci în orice împrejurare profitul se măsoară în raport cu capitalul total, care este întotdeauna mai mare decît capitalul cheltuit pe salariu și schimbat pe muncă vie.

Deoarece în felul acesta Ricardo confundă pur și simplu plusvaloarea cu [VII—18] profitul și deoarece plusvaloarea poate în mod constant să scadă, să manifeste o *tendință* de scădere, numai în cazul cînd scade raportul dintre supramuncă și munca necesară, adică munca necesitată de reproducerea forței de muncă, ceea ce este posibil numai în condițiile scăderii forței productive a muncii —, el, Ricardo, presupune că forța productivă a muncii crește în industrie odată cu acumularea capitalului, dar scade în agricultură. Din domeniul economiei politice el se refugiază în cel al chimiei organice. Noi am demonstrat necesitatea acestei tendințe făcînd abstracție de renta funciară, după cum n-a fost nevoie să ținem seama, de pildă, nici de cererea crescîndă de muncă etc.

Corelația dintre renta funciară și profit urmează a fi analizată nu aici, ci abia acolo unde vom analiza renta funciară. Dar că postulatul fiziologic al lui Ricardo, formulat ca lege generală, este fals, aceasta a demonstrat-o chimia modernă. Discipolii lui Ricardo însă, în măsura în care n-au repetat pur și simplu spusele maestrului, nu s-au dat în lături ca, asemenea întregii economii politice moderne în general, să renunțe la tot ce nu le convenea în principiile lui. Eludarea problemei este metoda lor obișnuită de a o rezolva.

Alți economiști, ca, de pildă, Wakefield[57], recurg la investigarea *sferei de întrebuințare* a capitalului în creștere. Acest domeniu ține de analiza concurenței și reprezintă mai curînd *dificultatea capitalului de a realiza profitul crescînd, ceea ce implică negarea tendinței imanente de scădere a ratei profitului.* Necesitatea care se ridică în fața capitalului de

a căuta o tot mai largă sferă de întrebuințare este, la rîndul ei, o consecință, dar Wakefield și consorții nu pot fi numărați printre cei care au ridicat această problemă. (Într-o anumită măsură este vorba de o reeditare a concepției lui Adam Smith.)

În sfîrșit, dintre economiștii contemporani, propovăduitorii armoniei, în frunte cu americanul Carey, al cărui arhiagasant secundant era francezul Bastiat (în treacăt fie zis, faptul că adepții continentali ai liberului-schimb îi țin isonul d-lui Bastiat, care, la rîndul său, și-a împrumutat ideile de la protecționistul Carey, este o amară ironie a istoriei), recunosc faptul în sine, adică tendința de scădere a ratei profitului pe măsura creșterii capitalului productiv. Explicația ei o găsesc pur și simplu în creșterea valorii părții care revine muncii, adică a părții din produsul total pe care o primește muncitorul, în timp ce capitalul s-ar compensa prin creșterea profitului brut. Dezagreabilele contradicții și antagonisme cu care operează economia politică clasică și pe care Ricardo le subliniază cu necruțătoare rigoare științifică sînt astfel estompate și transformate în pașnice armonii. Analiza lui Carey prezintă o oarecare aparență de analiză și în general despre el se poate spune că gîndește cu propriul său cap. Raționamentele lui sînt axate pe o lege pe care o vom examina abia în cadrul teoriei concurenței, unde ne vom și răfui cu el.

Dar cu platitudinea lui Bastiat, care recurge la paradoxuri pentru a lansa locuri comune, cizelate cu multă migală și care în spatele paravanului logicii formale ascunde o extremă sărăcie de idei, ne putem răfui chiar aici *. În lucrarea „Gratuité du crédit. Discussion entre M. Fr. Bastiat et M. Proudhon", Paris, 1850 (remarcăm în treacăt că în această polemică Proudhon apare într-o postură extrem de comică, ascunzîndu-și neputința dialectică sub o aroganță retorică), în scrisoarea a VIII-a a d-lui Bastiat (unde, în treacăt fie zis, acest nobil domn transformă, cu ajutorul dialecticii sale conciliatoare, profitul care se obține ca urmare a simplei diviziuni a muncii și care îi revine atît constructorului unui drum, cît și beneficiarului lui pur și simplu în profit care revine „drumului" însuși, adică capitalului) se spune :

> „Pe măsură ce capitalurile cresc (și odată cu ele produsele), crește și partea absolută care revine capitalului, în timp ce partea lui proporțională scade. Pe măsură ce capitalurile cresc (și odată cu ele produsele), crește și partea proporțională și partea absolută a muncii... Întrucît partea absolută a capitalului crește, deși nu-i revine succesiv decît 1/2, 1/3, 1/4, 1/5 din produsul total, munca, căreia îi revine succesiv 1/2, 2/3, 3/4, 4/5, capătă, evident, cu prilejul împărțirii o parte tot mai mare, atît în sens relativ, cît și absolut".

---

* Aici s-ar putea insera cîte ceva din caietul al treilea [58] în legătură cu opoziția dintre Carey și Bastiat.

Spre *ilustrare* el prezintă următorul tabel :

	„Produs total	Partea capitalului	Partea muncii
Perioada 1	1 000	1/2, sau 500	1/2, sau 500
„ a 2-a	1 800	1/3, sau 600	2/3, sau 1 200
„ a 3-a	2 800	1/4, sau 700	3/4, sau 2 100
„ a 4-a	4 000	1/5, sau 800	4/5, sau 3 200"

(p. 130, 131).

Aceeași scamatorie se repetă la p. 288 sub forma profitului brut în creștere în condițiile scăderii ratei profitului, dar concomitent cu creșterea masei produselor, care se vînd la prețuri mai scăzute. Aici se vorbește cu mult aplomb despre

„legea descreșterii nelimitate, care nu ajunge niciodată la zero, lege binecunoscută matematicienilor" (p. 288). „Aici se vede" (șarlatanul !) „un înmulțitor care descrește neîncetat, pentru că deînmulțitul crește neîncetat" (ibid.).

Ricardo parcă l-a presimțit pe Bastiat. Relevînd creșterea sumei profitului odată cu creșterea capitalului și în pofida scăderii ratei profitului — adică anticipînd întreaga arhiînțelepciune a lui Bastiat —, el n-a uitat totuși să precizeze că această progresie „este valabilă numai pentru un anumit timp". El spune textual :

„Oricît de mult ar scădea rata profitului capitalului datorită acumulării de capital în agricultură și datorită urcării salariilor" (de reținut că prin urcarea salariilor Ricardo înțelege sporirea cheltuielilor de producție la produsele agricole necesare pentru întreținerea forței de muncă), „totuși suma totală a profitului trebuie să crească. Astfel, presupunînd că prin acumulări repetate de cîte 100 000 l. st. rata profitului ar scădea de la 20 la 19, la 18, la 17 la sută, ceea ce reprezintă o scădere constantă a sa, trebuie să ne așteptăm ca întreaga sumă a profitului obținut de acești posesori succesivi de capital să fie întotdeauna progresivă ; ca această sumă să fie mai mare cînd capitalul este de 200 000 l. st. decît cînd este de 100 000 l. st. ; și mai mare cînd este de 300 000 l. st. ; și așa mai departe, crescînd cu fiecare sporire de capital, deși într-un ritm din ce în ce mai redus. Totuși, această progresie este valabilă numai pentru un anumit timp ; astfel, 19 la sută la 200 000 l. st. este mai mult decît 20 la sută la 100 000 l. st. ; la fel 18 la sută la 300 000 l. st. este mai mult decît 19 la sută la 200 000 l. st. ; dar, după ce s-a acumulat o sumă mare de capital, o acumulare în continuare va reduce totalul profitului. Astfel, presupunînd că acumularea este de 1 000 000 l. st. și că profitul este de 7 la sută, întreaga sumă a profitului va fi de 70 000 l. st. ; dacă la un milion de lire sterline se va adăuga un capital de 100 000 l. st., iar profitul va scădea la 6 la sută [VII—19], posesorii de capital vor primi 66 000 l. st., sau cu 4 000 l. st.

mai puţin, deşi suma întreagă a capitalului a sporit de la 1 000 000 l. st. la 1 100 000 l. st." (*Ricardo.* „On the Principles of Political Economy, and Taxation". London, 1821, p. 124, 125) [Versiunea românească, p. 119—120].

Aceasta, fireşte, nu-l împiedică pe d-l Bastiat să se lanseze în operaţia şcolărească prin care un deînmulţit crescînd alături de un înmulţitor descrescînd este pus să crească în aşa fel încît să rezulte un produs în creştere, după cum nici legile producţiei nu l-au împiedicat pe d-rul Price să-şi elaboreze calculul dobînzilor compuse. De vreme ce rata profitului scade, ea scade în raport cu salariul, care trebuie deci să crească atît relativ, cît şi absolut. Aceasta este concluzia la care ajunge Bastiat.

(Ricardo a remarcat această tendinţă de scădere a ratei profitului odată cu creşterea capitalului, şi deoarece confunda profitul cu plusvaloarea, el s-a văzut nevoit să admită creşterea salariului pentru a explica scăderea profitului. Văzînd însă totodată că salariul real mai curînd scade decît creşte, el acreditează ideea creşterii valorii lui, adică a cuantumului muncii necesare, fără a acredita şi ideea creşterii valorii lui de întrebuinţare. De aceea, la el creşte de fapt numai renta funciară. Bastiat, adeptul armoniei, descoperă însă că, odată cu acumularea capitalurilor, salariul creşte atît în mod relativ, cît şi absolut.)

Bastiat presupune ceea ce abia urmează să fie demonstrat, şi anume că scăderea ratei profitului este identică cu creşterea părţii ce revine salariului, iar după aceea îşi „ilustrează" presupunerea printr-un calcul, care pare să-l fi amuzat nespus. Dacă scăderea ratei profitului nu exprimă nimic altceva în afară de scăderea cantităţii relative de muncă vie de care are nevoie capitalul total pentru reproducţia sa, — asta e cu totul altceva. D-l Bastiat pierde din vedere amănuntul că în presupunerea construită de el, deşi rata profitului la capital scade, capitalul însuşi, capitalul avansat în producţie creşte. Că valoarea capitalului nu poate să crească fără ca acesta să-şi apropieze supramuncă, asta este ceva ce pînă şi d-l Bastiat ar fi putut intui. Că simpla înmulţire a produselor nu sporeşte valoarea este un adevăr pe care lamentările — frecvent întîlnite în istoria Franţei — provocate de recolte foarte bune i-l puteau demonstra. Problema s-ar fi redus atunci pur şi simplu la a stabili dacă scăderea ratei profitului este realmente echivalentă cu creşterea muncii necesare în raport cu supramunca, sau, mai bine zis, dacă nu este echivalentă cu scăderea ratei generale a întregii munci vii folosite, în raport cu capitalul reprodus.

De aceea d-l Bastiat împarte pur şi simplu produsul între capitalist şi muncitor, în loc să-l împartă în materie primă, unealtă de producţie şi muncă, şi să se întrebe apoi ce părţi corespunzătoare din valoarea produsului se schimbă pe aceste părţi diferite. Partea din produs care se schimbă pe materie primă şi pe unelte de producţie nu-i interesează, evident, pe muncitori. Ceea ce ei împart cu capitalul sub formă de

salariu şi profit nu este altceva decît munca vie nou adăugată. Dar ceea ce-l preocupă în mod deosebit pe d-l Bastiat este întrebarea cine trebuie să consume produsul sporit. Întrucît capitalistul consumă o parte relativ mică, nu înseamnă oare că *muncitorul* consumă o parte relativ mare? Tocmai în Franţa, a cărei producţie globală este poate doar în imaginaţia d-lui Bastiat suficientă pentru a asigura o alimentaţie îmbelşugată, el s-ar fi putut convinge că în jurul capitalului gravitează o mulţime de paraziţi, care sub un titlu sau altul sustrag o parte destul de mare din producţia globală, pentru ca muncitorului să nu-i rămînă nimic în plus. Dealtfel, este clar că, odată cu producţia pe scară largă, masa totală a muncii folosite poate să crească, deşi raportul dintre munca folosită şi capital scade, că deci nimic nu se opune ca, odată cu creşterea capitalului, o populaţie muncitorească în creştere să aibă nevoie de o masă mai mare de produse. În plus, Bastiat, pentru al cărui creier iubitor de armonie toate pisicile sînt negre (vezi cele spuse despre salariu) *, confundă scăderea dobînzii cu creşterea salariilor, în timp ce prima, echivalînd cu o creştere a profitului în industrie, nu-i interesează cîtuşi de puţin pe muncitori, căci ea nu afectează decît proporţia în care capitaliştii de diferite feluri îşi împart între ei profitul total.

[2)] Capital şi venit. Cheltuieli de producţie. [Plusvaloare şi profit]

Dar să ne întoarcem la oile noastre. Produsul capitalului este, aşadar, profitul. Raportîndu-se la sine însuşi ca la profit, capitalul se raportează la sine însuşi ca la o *sursă a producţiei de valoare, iar rata profitului exprimă proporţia în care el îşi sporeşte propria sa valoare.* Dar capitalistul nu este numai capital. El trebuie să trăiască, şi deoarece nu trăieşte din munca sa, el trebuie să trăiască din profit, adică din munca străină pe care şi-o apropriază. Tocmai astfel se prezintă capitalul ca sursă de avuţie. Pentru el profitul este un *venit,* deoarece el, capitalul, şi-a încorporat productivitatea ca pe o însuşire imanentă a sa. El poate să consume o parte din acest venit (în aparenţă, întregul venit, dar, după cum se va vedea, lucrurile nu stau aşa) fără a înceta să fie capital. După ce a consumat acest rod, el poate să aducă din nou roade. El poate să reprezinte avuţia consumatoare fără a înceta să reprezinte forma generală a avuţiei, ceea ce nu era posibil în cazul banilor aflaţi în circulaţia simplă. Pentru a rămîne *formă generală* a avuţiei, *banii trebuiau să practice ascetismul;* sau, dacă erau cheltuiţi pe avuţie reală, pe consum, încetau să fie formă generală a avuţiei.

---

* Vezi K. *Marx,* op. cit., partea I, p. 181—182 şi 253—254. — *Nota red.*

În felul acesta profitul apare ca *formă de repartiție* asemenea salariului. Deoarece însă capitalul nu poate să crească altfel decît prin retransformarea profitului în capital — în capital adițional —, profitul este și o *formă de producție pentru capital*; exact așa cum din punctul de vedere al capitalului salariul nu este decît o *relație de producție*, în timp ce din punctul de vedere al muncitorului el este o relație de repartiție. De aici reiese că relațiile de repartiție sînt produse de relațiile de producție, pe care le reprezintă din alt punct de vedere. Reiese, de asemenea, că însăși producția determină relația dintre producție și consum. Concepția absurdă a tuturor economiștilor burghezi, inclusiv J. St. Mill de pildă, potrivit căreia relațiile de producție burgheze sînt veșnice, dar formele lor de repartiție sînt istorice, denotă că ei nu le înțeleg nici pe unele, nici pe celelalte.

În ce privește schimbul simplu, *Sismondi* remarcă pe bună dreptate:

„Un schimb presupune întotdeauna două valori; fiecare dintre ele poate să aibă o soartă diferită; dar *calitatea de capital și de venit* nu este proprie obiectului schimbat, ci persoanei care este proprietarul lui" (*Sismondi*. „Nouveaux Principes d'Économie Politique". Seconde édition. Tome I. Paris, 1827, p. 90).

De aceea venitul nu poate fi explicat prin simple relații de schimb. Calitatea unei valori, obținute prin schimb, de a reprezenta capital sau venit este determinată de relații care depășesc cadrul schimbului simplu. Apare deci absurdă încercarea de a reduce aceste forme mai complexe la simple relații de schimb, așa cum fac adepții liberului-schimb, propovăduitori ai armoniei. Din punctul de vedere al schimbului simplu și al acumulării considerate ca simplă acumulare de bani (valoare de schimb), nici profitul, nici venitul la capital nu sînt posibile.

„Dacă bogătașii își cheltuiesc avuția acumulată pe articole de lux — și ei pot să obțină mărfuri numai prin intermediul schimbului —, ei riscă să-și epuizeze rapid fondul de rezervă... Dar în orînduirea socială avuția a dobîndit însușirea de a se reproduce prin *muncă străină*. Avuția, ca și munca, și *prin muncă*, aduce un rod anual, care poate fi *distrus* în fiecare an fără ca din această cauză cel bogat să sărăcească. Rodul acesta este venitul care provine din capital" (op. cit., p. 81—82).

Așadar, dacă profitul apare ca rezultat al capitalului, pe de altă parte el se prezintă ca *premisă a formării capitalului*. În felul acesta este din nou generată mișcarea circulară în care rezultatul se manifestă ca premisă.

„O parte din venit s-a transformat astfel în capital, în valoare care se multiplică permanent și care nu mai dispare. Această valoare se detașează de marfa care a creat-o; aidoma unei calități metafizice și nesubstanțiale, ea rămîne întotdeauna în stăpînirea aceluiași cultivator" (capitalist), „pentru care îmbracă forme diferite" (op. cit., p. 89).

[VII—20] *Dacă capitalul este pus ca creator de profit, ca sursă de avuție independent de muncă, se presupune că fiecare dintre părțile capitalului este la fel de productivă.* Și așa cum sub formă de profit plusvaloarea se măsoară în raport cu valoarea totală a capitalului, tot astfel ea apare ca fiind creată în mod uniform de diferitele părți componente ale acestuia. Partea circulantă a capitalului (compusă din materii prime și din fondul mijloacelor de subzistență) nu aduce deci mai mult profit decît componenta care formează capitalul fix, cu adăugirea că profitul se raportează uniform la aceste părți componente în concordanță cu mărimea lor.

Întrucît profitul la capital se realizează numai în prețul obținut în schimbul acestuia din urmă, adică în schimbul valorii de întrebuințare create de capital, înseamnă că profitul este determinat de *excedentul de preț obținut peste prețul care acoperă cheltuielile.* Mai departe, întrucît această realizare are loc numai în cadrul *schimbului,* pentru capitalul singular *profitul nu se limitează neapărat la plusvaloarea sa,* la supramunca pe care o conține, ci depinde de excedentul de preț pe care îl obține în cadrul schimbului. În cadrul schimbului el poate să obțină o valoare mai mare decît *echivalentul* său, *și în acest caz profitul este mai mare decît plusvaloarea sa.* Acest caz este posibil numai în măsura în care celălalt participant la schimb nu obține un echivalent. În urma acestei operații, plusvaloarea totală, ca și *profitul total,* care reprezintă *plusvaloarea numai altfel calculată,* nu poate niciodată nici să crească, nici să scadă ; aici nu plusvaloarea însăși este cea care *se modifică,* ci numai *repartizarea ei între diferitele capitaluri.* Dar aceasta este o problemă care va fi examinată acolo unde vom avea de-a face cu mai multe capitaluri, și nu aici.

Raportată la profit, valoarea capitalului angajat în producție apare ca *avansuri,* ca *cheltuieli de producție,* care urmează a fi înlocuite în produs. După scăderea părții din preț care le înlocuiește, excedentul rămas constituie profitul. Întrucît supramunca — profitul și dobînda nu sînt altceva decît componente ale ei — nu-l costă nimic pe capital, și deci nu se încadrează în rubrica valorii avansate de el, a valorii pe care a avut-o el înainte de procesul de producție și de valorificarea produsului —, această supramuncă, care este inclusă în cheltuielile de producție ale produsului și constituie sursa plusvalorii, deci și a profitului, nu figurează printre cheltuielile de producție ale capitalului. Aceste cheltuieli sînt egale doar cu valorile efectiv avansate de el, dar nu și cu plusvaloarea pe care el și-a apropriat-o în producție și a realizat-o în circulație. De aceea, din punctul de vedere al capitalului, cheltuielile de producție nu reprezintă cheltuielile de producție reale, și aceasta tocmai pentru că pe *el* supramunca nu-l costă nimic. Excedentul prețului produsului peste prețul cheltuielilor de producție constituie profitul său.

Așadar, profitul poate să existe pentru capitalist și fără realizarea cheltuielilor sale de producție reale, adică a totalității supramuncii puse de el în acțiune. Profitul — excedentul peste avansurile făcute de capital — poate fi mai mic decît plusvaloarea, adică mai mic decît excedentul de muncă vie obținut de capital peste munca materializată pe care a dat-o în schimbul forței de muncă. Ca urmare însă a separării dobînzii de profit, pe care o vom examina imediat, o parte din plusvaloare este și pentru capitalul productiv pusă ca cheltuieli de producție.

Confundarea *cheltuielilor de producție,* privite din punctul de vedere al capitalului, cu cantitatea de muncă materializată în produsul capitalului, inclusiv supramunca, a dus la afirmații ca cele de mai jos :

„Profitul nu este cuprins în prețul natural", „e absurd să numești excedentul, sau profitul, o parte din cheltuieli" (*Torrens.* „An Essay on the Production of Wealth". London, 1821, p. 51—52).

La rîndul ei, aceasta dă naștere la mari confuzii : fie că se consideră că profitul nu se realizează în cadrul schimbului, ci provine din el (ceea ce este posibil numai în sensul relativ al cuvîntului, în cazul în care unul dintre participanții la schimb nu-și capătă echivalentul), fie că i se atribuie capitalului o putere magică, care din nimic creează ceva. Cînd valoarea creată în procesul de producție își realizează prețul în cadrul schimbului, prețul produsului apare efectiv determinat prin suma de bani care exprimă echivalentul cantității totale de muncă cuprinsă în materie primă, mașini, salariu și supramuncă neplătită. Aici, așadar, prețul mai apare doar ca o schimbare de formă a valorii, ca valoare exprimată în bani ; dar mărimea acestui preț este dinainte determinată în procesul de producție a capitalului. Din această cauză capitalul apare ca factor determinant al prețului, astfel încît acesta din urmă este determinat de avansurile făcute de capital plus supramunca realizată de el în produs. În continuare vom vedea că, dimpotrivă, prețul apare ca factor determinant al profitului. Și dacă aici totalul cheltuielilor de producție *reale* apare ca determinînd prețul, ulterior prețul va apărea ca determinînd cheltuielile de producție. Pentru a impune capitalului legile lui imanente ca pe o necesitate exterioară, concurența le inversează în aparență pe toate ; *le denaturează.*

Așadar, să repetăm : profitul la capital nu depinde de mărimea acestuia, ci, la o mărime egală, de raportul dintre părțile componente ale capitalului (partea constantă și cea variabilă) ; apoi de productivitatea muncii (exprimată însă în prima proporție, căci la o productivitate mai mică același capital nu ar putea să prelucreze, în același timp și cu aceeași cantitate de muncă vie, același material) ; de timpul de rotație, care este determinat de diferitele proporții dintre capitalul fix și capita-

lul circulant, de durata diferită a capitalului fix etc. etc. (vezi mai sus *). Mărimea diferită a profitului în diferite ramuri ale industriei pentru capitaluri egale, adică mărimea diferită a ratei profitului, constituie condiția și premisa egalizărilor operate de concurență.

Deoarece capitalul obține materia primă, uneltele și munca prin intermediul schimbului, prin cumpărare, înseși elementele lui există din capul locului sub formă de prețuri ; ele sînt puse ca prețuri și constituie premisa lui. Compararea prețului de piață al produsului său cu prețurile elementelor sale devine atunci decisivă pentru el. Dar această problemă va fi tratată în capitolul referitor la concurență.

Așadar, plusvaloarea creată de capital într-un timp de rotație dat capătă forma de *profit,* întrucît este măsurată în raport cu valoarea totală a capitalului avansat în producție, în timp ce plusvaloarea se măsoară direct prin timpul de supramuncă cîștigat de capital în schimbul cu munca vie. Profitul nu este decît o altă formă a plusvalorii, mai dezvoltată din punctul de vedere al capitalului. Aici plusvaloarea se consideră schimbată în procesul de producție nu pe muncă, ci pe capitalul însuși. De aceea capitalul apare în calitate de capital, în calitate de valoare-premisă, care prin intermediul propriului proces se raportează la sine însăși ca la valoare creată, produsă, iar valoarea creată de el se numește *profit.*

Cele două legi care decurg nemijlocit din această transformare a plusvalorii în forma-profit sînt următoarele :

1) *Exprimată ca profit, plusvaloarea reprezintă întotdeauna o proporție mai mică decît plusvaloarea în realitatea ei nemijlocită.* Căci, în loc să fie măsurată prin raportare la o parte din capital, și anume la partea schimbată pe muncă vie (iar acest raport se dovedește a fi cel dintre supramuncă și munca necesară), ea se măsoară prin raportare la întregul capital. Oricare ar fi plusvaloarea obținută de un capital a și oricare ar fi raportul dintre c și v în capitalul a, adică raportul dintre partea constantă și partea variabilă a capitalului, plusvaloarea p trebuie să fie mai mică atunci cînd se măsoară în raport cu suma $c + v$, decît atunci cînd se măsoară cu etalonul ei real v. Profitul sau — dacă îl considerăm nu ca sumă absolută, ci (cum se întîmplă de cele mai multe ori) ca *proporție* (rata profitului este profitul exprimat ca *raportul în care* capitalul a produs plusvaloare) — [VII—21] rata profitului nu exprimă niciodată gradul real de exploatare a muncii de către capital, ci întotdeauna un raport cu mult mai mic, și cu cît capitalul este mai mare, cu atît mai fals este acest raport exprimat de rata profitului. Rata profitului ar putea să exprime rata reală a plusvalorii numai în cazul cînd întregul capital s-ar cheltui numai pe salariu, cînd capitalul s-ar schimba

* Vezi volumul de față, p. 199—202. — *Nota red.*

în întregime pe muncă vie, adică ar exista numai ca fond de mijloace de subzistență, ceea ce înseamnă că nu ar conține nici materie primă deja produsă (așa cum se întîmplă în industria extractivă), nici mijloacele de producție, sub formă de unelte sau de capital fix dezvoltat. Acest din urmă caz nu poate avea loc pe baza modului de producție corespunzător capitalului. Dacă $a = c + v$, atunci, oricare ar fi p, vom avea

$$\frac{p}{c+v} < \frac{p}{v}.$$

2) A doua lege importantă este aceea potrivit căreia, pe măsură ce capitalul și-a apropriat deja munca vie sub formă de muncă materializată, pe măsură deci ce munca se capitalizează și, ca urmare, funcționează tot mai mult în procesul de producție sub formă de capital fix, sau pe măsură ce forța productivă a muncii crește, rata profitului scade. Creșterea forței productive a muncii echivalează cu a) creșterea plusvalorii relative sau a timpului de supramuncă relativ pe care muncitorul îl cedează capitalului ; b) reducerea timpului de muncă necesar pentru reproducerea forței de muncă ; c) reducerea părții de capital care se schimbă în general pe muncă vie, în comparație cu partea de capital care participă la procesul de producție sub formă de muncă materializată și de valoare-premisă. De aceea, rata profitului este invers proporțională cu creșterea plusvalorii relative sau a timpului de supramuncă relativ, cu dezvoltarea forțelor de producție și mărimea capitalului folosit în producție în calitate de capital [constant]. Cu alte cuvinte, legea a doua este *tendința ratei profitului de a scădea* pe măsura dezvoltării capitalului, atît a forței lui productive, cît și a proporțiilor în care el este pus ca valoare materializată ; a proporțiilor în care s-au capitalizat atît munca cît și forțele productive.

Celelalte cauze care pot influența rata profitului, pot face ca ea să scadă pentru perioade mai mult sau mai puțin îndelungate nu ne interesează încă aici. Se poate afirma pe bună dreptate că, dacă considerăm procesul de producție în totalitatea lui, capitalul care funcționează ca materie primă și capital fix nu numai că reprezintă muncă materializată, dar trebuie să fie din nou reprodus de muncă, și anume reprodus în permanență. De aceea existența lui, proporțiile acestei existențe presupun un anumit efectiv al populației muncitorești, o populație numeroasă, care este în sine condiția oricărei forțe productive. Dar această reproducție [a capitalului constant] presupune pretutindeni acțiunea capitalului fix, a materiei prime și a forței științei, atît ca atare, cît și ca forță inclusă în producție și deja realizată în ea. Acest punct va trebui dezvoltat mai amănunțit acolo unde ne vom ocupa de acumulare.

Este clar apoi că, deși partea capitalului — considerată în raport cu capitalul total — care se schimbă pe muncă vie scade, masa totală a muncii vii folosite poate să crească sau să rămînă neschimbată dacă capitalul crește în aceeași proporție sau într-o proporție mai mare. De aceea populația poate să crească continuu proporțional cu reducerea volumului muncii necesare. Dacă capitalul *a* cheltuiește 1/2 pe *c* și 1/2 pe *v*, iar capitalul *a'* 3/4 pe *c* și 1/4 pe *v*, capitalul *a'* ar putea folosi la 6/4 *c* 2/4 *v*. Dar dacă la origine capitalul *a* era egal cu 3/4 *c* + 1/4 *v*, acum el este egal cu 6/4*c* + 2/4*v*, sau a crescut cu 4/4, adică s-a dublat. Dar și această relație va trebui examinată amănunțit acolo unde ne vom ocupa de teoria acumulării și a populației. În general se impune să nu ne lăsăm induși în eroare de urmările care decurg din sus-menționatele legi și de diversele reflecții pe tema acestor urmări.

Așadar, rata profitului este determinată nu numai de raportul dintre supramuncă și munca necesară, sau de raportul în care munca materializată se schimbă pe muncă vie, ci și în general de raportul dintre munca vie folosită și munca materializată ; de raportul dintre partea de capital care se schimbă în general pe muncă vie și partea care participă la procesul de producție în calitate de muncă materializată. Dar prima din aceste două părți scade proporțional cu creșterea supramuncii în raport cu munca necesară.

(Întrucît partea de capital care se schimbă pe forță de muncă muncitorul trebuie s-o reproducă la fel ca și pe celelalte părți ale capitalului, raportul în care capitalistul se îmbogățește în schimbul pe forță de muncă apare ca determinat de raportul dintre supramuncă și munca necesară. Inițial lucrurile se prezintă de așa manieră, încît munca necesară nu face decît să-i înlocuiască capitalistului cheltuielile. Dar întrucît capitalistul nu avansează nimic altceva în afară de munca însăși — așa cum reiese din analiza reproducției —, raportul în cauză (raportul de plusvaloare) poate fi formulat pur și simplu ca raport între supramuncă și munca necesară.)

[3) Mașinile, valoarea și rolul lor în sporirea supramuncii. Expunerea succintă a tezelor generale cu privire la plusvaloare]

{În ceea ce privește capitalul fix — și durabilitatea sa ca o condiție care nu intervine din afară — ar mai fi de remarcat că, în măsura în care unealta de producție este ea însăși valoare, muncă materializată, *ea nu contribuie cu nimic ca forță productivă*. Dacă o mașină a cărei fabricare reclamă 100 de zile de muncă ar înlocui numai 100 de zile de muncă, ea nu ar spori cîtuși de puțin forța productivă a muncii și în

nici un caz nu ar putea reduce prețul de cost al produsului. Cu cît mașina este mai durabilă, cu atît mai frecvent va fi produsă cu ajutorul ei aceeași cantitate de produse, sau cu atît mai frecvent va fi reînnoit capitalul circulant, va fi repetată reproducția lui, și cu atît mai mică va fi partea de valoare necesară pentru compensarea uzurii mașinii ; adică cu atît mai mult va scădea prețul produsului, se vor reduce cheltuielile de producție anterioare. Aici însă nu sîntem încă în situația de a introduce în analiza noastră noțiunea de preț : de reducerea prețului ca o condiție a cuceririi pieței ne vom ocupa abia atunci cînd vom examina concurența.

De aceea problema trebuie pusă în alt mod : dacă capitalul ar putea obține unealta de producție fără nici o cheltuială, pe nimic, care ar fi rezultatul ? Același ca și atunci cînd cheltuielile de circulație ar fi egale cu zero ; anume, munca necesară pentru conservarea forței de muncă s-ar reduce și, ca urmare, ar crește cantitatea de supramuncă, adică de plusvaloare, fără ca aceasta să-l coste ceva pe capital. O asemenea creștere a forței productive, un mecanism care nu-l costă nimic constituie diviziunea muncii și combinarea muncii în cadrul procesului de producție. Dar aceasta presupune o producție pe scară mare, adică dezvoltarea capitalului și a muncii salariate.

O altă forță productivă care nu-l costă nimic pe capital este forța științei. (Bineînțeles, capitalul trebuie să suporte întotdeauna cheltuielile necesitate de întreținerea clerului, a profesorilor și a oamenilor de știință, indiferent de aportul lor științific.) Dar această forță a științei capitalul și-o poate însuși numai prin folosirea mașinilor (în parte și în procesul chimic). Creșterea populației reprezintă o asemenea forță productivă care nu-l costă nimic pe capital.

Într-un cuvînt, toate forțele sociale care se dezvoltă odată cu creșterea populației și cu dezvoltarea istorică a societății nu costă capitalul nimic. Întrucît însă, pentru a putea fi folosite în procesul de producție nemijlocit, aceste forțe au nevoie de un substrat creat de muncă, adică de un substrat care să existe sub formă de muncă materializată, și ca atare sînt ele însele valori, capitalul și le poate apropria numai în schimbul unor echivalente.

Perfect. Un capital fix a cărui folosire ar costa mai scump decît folosirea muncii vii, [VII—22] adică un capital fix a cărui producere și întreținere ar costa mai multă muncă vie decît s-ar înlocui prin folosirea lui, ar fi o povară. Forțele care nu costă nimic și pe care capitalistul nu trebuie decît să și le apropriéze ar prezenta pentru capital maximum de utilitate. Din formula absolut simplă conform căreia mașinile sînt de cel mai mare preț pentru capital dacă valoarea lor este egală cu zero rezultă că orice reducere a costului lor reprezintă un cîștig pentru capital. *Dacă, pe de o parte, capitalul are tendința de a spori valoarea totală a*

capitalului fix, pe de altă parte însă, în același timp se manifestă și tendința lui de a reduce valoarea fiecăreia dintre părțile lui.

În momentul în care capitalul fix intră în circulație ca valoare, el încetează de a funcționa ca valoare de întrebuințare în procesul de producție. Valoarea lui de întrebuințare constă tocmai în creșterea forței productive a muncii, în reducerea muncii necesare, în sporirea supramuncii relative și deci a plusvalorii. Cînd capitalul fix intră în circulație, valoarea lui este doar înlocuită, nu sporită. În schimb, produsul, capitalul circulant, este purtătorul plusvalorii, care se realizează abia atunci cînd produsul trece din procesul de producție în circulație.

Dacă mașina ar dura veșnic, dacă ea însăși n-ar fi făcută din material perisabil, care trebuie reprodus (fără să mai vorbim de eventualitatea inventării unor mașini mai perfecționate, care îi răpesc caracterul de mașină), dacă ar fi un perpetuum mobile, ea ar corespunde cel mai bine conceptului ei. Valoarea ei n-ar trebui să fie înlocuită, deoarece ar dăinui mereu într-o materialitate indestructibilă. Întrucît capitalul fix este folosit numai atunci cînd valoarea lui este mai mică decît aceea creată de el, este evident că, deși el însuși nu intră niciodată [integral] în circulație ca valoare, plusvaloarea realizată în capitalul circulant ar înlocui totuși curînd avansurile, și în felul acesta, după ce cheltuielile făcute de capitalist pentru procurarea lui, ca și pentru supramunca apropriată de capital, ar ajunge să fie egale cu zero, el ar funcționa ca creator de valoare. El ar continua să funcționeze ca forță productivă a muncii, existînd totodată ca bani în cea de-a treia semnificație a lor, deci ca valoare constantă, autonomă.

Să luăm un capital de 1 000 l. st. Să zicem că o cincime din el reprezintă mașini, iar plusvaloarea însumează 50 l. st. Valoarea mașinilor este deci egală cu 200 l. st. După patru rotații, costul mașinilor ar fi acoperit. Pe lîngă faptul că capitalistul s-ar afla în continuare în posesia celor 200 l. st. sub forma muncii materializate în mașini, de la rotația a cincea în sus ar fi ca și cum un capital care pe capitalist nu-l costă decît 800 ar da o plusvaloare de 50, adică 6 1/4% în loc de 5%.

De îndată ce capitalul fix intră în circulație ca valoare, valoarea lui de întrebuințare încetează să mai existe pentru procesul de valorificare a capitalului, sau, cu alte cuvinte, capitalul fix intră în circulație numai în momentul în care acest proces încetează. De aceea, cu cît capitalul fix este mai durabil, cu cît reparațiile pe care le reclamă el sînt mai puține, cu cît necesitatea reproducției parțiale sau totale este mai mică, cu cît timpul său de circulație este mai îndelungat, cu atît el acționează mai eficient în calitate de forță productivă a muncii, în calitate de capital, adică de muncă materializată care generează supramuncă vie. Durabilitatea capitalului fix, identică cu durata timpului de circulație a valorii acestuia, sau a timpului necesitat de reproducția lui, decurge ca

moment valoric al său din însuşi conceptul de capital fix. (Că în sine această durabilitate, considerată pur şi simplu sub aspectul *substanţei,* rezidă în conceptul de mijloc de producţie este ceva ce nu mai cere explicaţii suplimentare.)}

Rata plusvalorii este determinată pur şi simplu de raportul dintre supramuncă şi munca necesară. Rata profitului este determinată nu numai de raportul dintre supramuncă şi munca necesară, ci şi de raportul dintre partea de capital care se schimbă pe muncă vie şi capitalul total care intră în procesul de producţie.

Profitul, aşa cum îl mai considerăm noi aici, adică ca profit al *capitalului* [des Kapitals], deci nu ca profit obţinut de un capital în detrimentul altuia, ci, ca să ne exprimăm concret, *ca profit al clasei capitaliştilor, nu poate fi niciodată mai mare decît suma plusvalorii.* Ca sumă, profitul este suma plusvalorii, dar este aceeaşi sumă de valoare raportată la valoarea totală a capitalului, în loc de a fi raportată la partea de capital a cărei valoare creşte efectiv, adică la partea de capital care se schimbă pe muncă vie. *În forma sa nemijlocită, profitul nu este altceva decît suma plusvalorii exprimată în raport cu valoarea totală a capitalului.*

Din punctul de vedere al capitalului, transformarea plusvalorii în forma profit, modul în care capitalul calculează plusvaloarea, oricît de mult s-ar baza pe o iluzie în ce priveşte natura plusvalorii, sau, mai bine zis, oricît ar disimula această natură, este necesară.

{Nu e greu de imaginat că maşina ca atare produce valoare, deoarece acţionează ca forţă productivă a muncii. Dar dacă pentru funcţionarea maşinii nu s-ar cere muncă [vie], ea ar putea spori valoarea de întrebuinţare, numai că valoarea de schimb creată de ea nu ar depăşi niciodată propriile ei cheltuieli de producţie, propria ei valoare, munca materializată în ea. Maşina creează valoare nu pentru că înlocuieşte munca [vie], ci numai în măsura în care constituie un mijloc de sporire a supramuncii, aceasta din urmă fiind ea însăşi (deci, în general, munca) atît măsura cît şi substanţa plusvalorii produse cu ajutorul maşinii.}

Examinînd ziua de muncă a unui muncitor singular, observăm că reducerea muncii necesare în raport cu supramunca se exprimă în apropierea de către capital a unei părţi mai mari din ziua de muncă. Munca vie folosită rămîne aici aceeaşi. Să presupunem că în urma sporirii forţei productive, prin folosirea maşinilor, de pildă, din 6 muncitori care lucrează fiecare cîte 6 zile pe săptămînă, 3 devin de prisos. Dacă aceşti 6 muncitori ar fi ei înşişi proprietarii maşinilor, fiecare dintre ei n-ar lucra decît o jumătate de zi. Acum 3 muncitori continuă să lucreze ziua întreagă în tot cursul săptămînii. Dacă capitalul i-ar folosi în continuare pe toţi cei 6 muncitori, fiecare dintre ei ar lucra numai jumătate de zi, fără a efectua supramuncă. Să presupunem că înainte munca ne-

cesară reprezenta 10 ore, iar supramunca zilnică două ore ; în acest caz, supramunca zilnică a celor 6 muncitori ar reprezenta 2 × 6 ore, adică ar fi egală cu o zi de muncă, iar într-o săptămînă ar reprezenta 6 zile, adică 72 de ore. Fiecare dintre ei ar lucra gratuit o zi pe săptămînă. Sau ar fi la fel ca şi cînd cel de-al şaselea muncitor a lucrat gratuit toată săptămîna. Cei 5 muncitori ar reprezenta munca necesară, şi dacă numărul lor ar putea fi redus la 4, iar un muncitor ar lucra, ca şi pînă acum, în mod gratuit, plusvaloarea relativă ar creşte. Înainte raportul era 1 : 6, iar acum raportul ar fi de 1 : 5. *Prin urmare, legea anterioară — sporirea numărului orelor de supramuncă — se prezintă acum ca reducere a numărului muncitorilor necesari.* Dacă cu acelaşi capital cei 6 muncitori ar putea fi folosiţi potrivit acestei rate noi, plusvaloarea ar creşte nu numai relativ, ci şi absolut. Timpul de supramuncă ar reprezenta 14 2/5 ore. 2 2/5 ore la 6 muncitori înseamnă, bineînţeles, mai mult decît 2 2/5 ore la 5 muncitori.

Dacă luăm în considerare plusvaloarea absolută, vedem că ea este determinată de prelungirea absolută a zilei de muncă peste limitele timpului de muncă necesar. Timpul de muncă necesar este timpul în care se lucrează numai pentru valoarea de întrebuinţare, pentru mijloacele de subzistenţă. Ziua de supramuncă este timpul în care se lucrează pentru valoarea de schimb, pentru avuţie. Ea reprezintă primul moment al muncii industriale. Limita naturală — presupunînd date condiţiile muncii, materia primă şi unealta de muncă, sau numai una din ele, în funcţie de împrejurarea că munca se desfăşoară în domeniul extracţiei sau al prelucrării, că nu face decît să desprindă valoarea de întrebuinţare din locul unde se află în pămînt sau îi conferă o formă nouă —, limita naturală este pusă de numărul zilelor de muncă simultane sau al forţelor de muncă vii, adică de populaţia muncitorească. Pe această treaptă, deosebirea dintre producţia capitalistă şi modurile de producţie anterioare este pur formală. Răpirea de oameni, sclavia, comerţul de sclavi şi munca forţată a sclavilor ; [VII—23] sporirea numărului acestor maşini muncitoare, producătoare de plusprodus, se obţine aici direct prin violenţă, în timp ce capitalul le obţine prin intermediul schimbului.

Valorile de întrebuinţare cresc aici în aceeaşi proporţie simplă în care cresc şi valorile de schimb, şi de aceea această formă de supramuncă apare atît în modurile de producţie bazate pe sclavie, iobăgie etc., unde se urmărea în special şi îndeosebi valoarea de întrebuinţare, cît şi în modul de producţie capitalist, orientat direct spre valoarea de schimb şi numai indirect spre valoarea de întrebuinţare. Această valoare de întrebuinţare poate fi adesea pur imaginară, ca, de pildă, la construirea piramidelor egiptene, sau, într-un cuvînt, la ridicarea fastuoaselor edificii de cult, la care au fost silite să lucreze masele din Egipt, India etc., sau poate să aibă o utilitate nemijlocită, ca la etruscii din antichitate.

În cea de-a doua formă de plusvaloare, forma plusvalorii relative, care apare ca dezvoltare a forței productive a muncitorilor, *în raport cu ziua de muncă — ca reducere a timpului de muncă necesar,* iar în raport cu populația — *ca scădere a populației muncitorești necesare* (așadar, o formă contradictorie) —, în această formă se manifestă direct caracterul industrial și istoricește distinct al modului de producție bazat pe capital.

Primei forme îi corespunde transformarea forțată a majorității populației în muncitori salariați și disciplina care le transformă existența în existență a unor oameni care nu mai sînt altceva decît muncitori. Așa, de pildă, de-a lungul a 150 de ani începînd din timpul domniei lui Henric al VII-lea, în analele legislației engleze au rămas înscrise cu litere de sînge măsuri de constrîngere care au servit la transformarea în muncitori salariați liberi a masei populației devenite liberă de orice proprietate și disponibilă. Desființarea suitelor feudale, confiscarea bunurilor bisericii, desființarea breslelor și confiscarea bunurilor lor, alungarea forțată a populației țărănești de pe pămînturile ei prin transformarea în pășuni a terenurilor arabile, împrejmuirea pămînturilor obștii etc. au făcut ca muncitorii să apară ca simpli purtători ai forței de muncă. Aceștia au preferat însă, firește, vagabondajul, cerșetoria etc., și numai prin forță au fost deprinși cu munca salariată. Fenomene analoage se repetă în momentul apariției marii industrii, a fabricilor, în care se lucrează cu mașini. Cf. *Owen* *.

Abia pe o anumită treaptă de dezvoltare a capitalului *schimbul dintre capital și muncă devine, de fapt, formal liber.* Se poate spune că în Anglia munca salariată s-a realizat pe deplin sub aspectul formei abia la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, odată cu abrogarea legii cu privire la ucenici [59].

Capitalul tinde, desigur, să îmbine plusvaloarea absolută cu cea relativă, adică *să prelungească la maximum ziua de muncă concomitent cu sporirea la maximum a numărului zilelor de muncă simultane, reducînd totodată la minimum timpul de muncă necesar și numărul muncitorilor necesari.* Această cerință contradictorie, care evoluează sub diferite forme ca : supraproducție, suprapopulație etc., se manifestă sub forma unui proces pe parcursul căruia determinările contradictorii se succed în timp unele după altele. Una dintre consecințele necesare ale acestei cerințe este *sporirea la maximum a valorii de întrebuințare a muncii* sau înmulțirea la maximum a *ramurilor de producție,* așa încît producția de capital să genereze permanent și în mod necesar, pe de o parte, *dezvoltarea intensității forței productive a muncii,* iar pe de altă parte *diversitatea*

* Vezi volumul de față, p. 194—196. — *Nota red.*

nelimitată a ramurilor de muncă, adică să genereze multilaterala bogăție de formă și de conținut a producției, acesteia din urmă supunîndu-i toate aspectele naturii.

[4)] Modificări în corelația părților componente ale capitalului

Sporirea forței productive rezultată, în cadrul producției pe scară mare, din diviziunea și combinarea muncii, din economii la anumite cheltuieli destinate asigurării condițiilor procesului de muncă, cheltuieli *care se mențin la același nivel sau se reduc cînd mai mulți muncitori lucrează laolaltă, cum ar fi, de pildă, încălzitul etc., clădirile afectate producției etc.* —, această sporire a forței productive nu-l costă nimic pe capital ; ea îi revine în mod gratuit.

Dacă forța productivă ar crește simultan în producția diferitelor condiții ale producției — materie primă, mijloace de producție și mijloace de subzistență — și în [ramurile de producție] dependente [de ele], creșterea ei nu ar atrage după sine nici un fel de modificări în corelația dintre diferitele părți componente ale capitalului. Dacă forța productivă a muncii ar crește simultan, de pildă, în producția de in, războaie de țesut și în țesătoria propriu-zisă (ca urmare a diviziunii muncii), cantității mai mari de pînză țesută într-o zi i-ar corespunde o cantitate mai mare de materie primă etc. În ramurile extractive ale industriei, în industria minieră de pildă, nu este nevoie ca creșterea productivității muncii să fie însoțită de o creștere a cantității de materie primă, deoarece aici nu se prelucrează nici o materie primă. Pentru obținerea unor recolte sporite nu este nevoie nici măcar să crească numărul uneltelor, ci este suficient ca ele să fie *concentrate,* iar *munca pe care înainte sute de oameni o efectuau izolat* să fie efectuată *în comun.* Ceea ce se cere însă în toate formele de supramuncă este *creșterea populației :* a populației muncitorești pentru prima formă [forma supramuncii absolute], a populației în general pentru forma a doua [forma supramuncii relative], deoarece ea reclamă dezvoltarea științei etc., iar aici populația apare ca principală sursă de avuție.

Cînd însă considerăm capitalul la originea lui, materia primă și unealta apar ca provenite din circulație, și nu produse de capitalul însuși ; căci și în realitate capitalul singular primește condițiile producției sale din sfera circulației, chiar dacă, la rîndul lor, ele sînt produse de capital, numai că de un alt capital. De aici decurge, pe de o parte, tendința necesară a capitalului de a pune stăpînire pe toate laturile producției, astfel încît producția de materii prime și materiale ale muncii, ca și

cea de unelte să fie realizată tot de către capital, chiar dacă de un alt capital ; aceasta este tendința de propagare a capitalului.

În al doilea rînd este clar că dacă *valoarea condițiilor obiective ale producției, pe care capitalul le primește din sfera circulației, rămîne aceeași*, adică dacă în aceeași cantitate de valoare de întrebuințare se materializează aceeași cantitate de muncă, atunci [în cazul creșterii forței productive a muncii vii nou adăugate] pe munca vie se poate cheltui o parte mai mică de capital, ceea ce înseamnă că *se modifică corelația părților componente ale capitalului*. Dacă într-un capital de 100 materia primă reprezintă 2/5, unealta 1/5, iar munca 2/5, și dacă prin dublarea forței productive (ca urmare a diviziunii muncii) aceeași muncă cu aceeași unealtă poate să prelucreze o cantitate dublă de materie primă, capitalul trebuie să crească cu 40 ; va funcționa, așadar, un capital de 140, din care 80 materie primă, 20 unealtă, 40 muncă.

Raportul dintre muncă și capitalul total ar fi 40 : 140 (înainte era 40 : 100). Înainte raportul era 4 : 10, pe cînd acum este 4 : 14.

Să presupunem acum că în același capital de 100 materiei prime i-ar reveni [după dublarea forței productive] 3/5, uneltei 1/5 și muncii 1/5. Să presupunem că profitul ar rămîne, ca și înainte, egal cu 20. Supramunca ar reprezenta însă acum 100% dacă înainte ea reprezenta 50%. Acum nu este nevoie decît de 20 de unități capital variabil la 60 de unități materie primă și de 20 de unități unealtă : 80, 20, 100.

Un capital de 80 aduce capitalistului un profit egal cu 20 *. Dacă pe această treaptă a producției capitalistul ar folosi întreaga muncă, capitalul ar trebui să crească la 160, și anume 80 materia primă, 40 unealta și 40 munca. Plusvaloarea obținută ar fi de 40. Pe treapta anterioară, pe care un capital de 100 dădea o plusvaloare de numai 20, un capital de 160 ar fi dat o plusvaloare de numai 32, deci cu 8 mai puțin, iar capitalul ar fi trebuit atunci să crească la 200 pentru a produce aceeași plusvaloare de 40.

Trebuie să distingem următoarele cazuri :

1) Munca în creștere *(intensitatea mai mare, accelerarea ritmului muncii)* nu implică sporirea avansurilor sub formă de materie primă sau unelte de muncă. De pildă, aceiași 100 de muncitori cu unelte de aceeași valoare prind mai mult pește, cultivă mai bine pămîntul, extrag din mine mai mult minereu sau cărbune, confecționează mai multe foițe din aceeași cantitate de aur grație unei mai mari îndemînări, unei mai bune combinări și diviziuni a muncii etc., sau consumă mai puțină materie primă, adică cu aceeași cantitate de materie primă de aceeași valoare ob-

* Aici Marx admite că, după dublarea forței productive, materia primă reprezintă doar 40 de unități de valoare, și nu 60, cum s-a presupus mai sus. — *Nota red.*

ţin rezultate mai bune. În acest caz, aşadar, dacă presupunem că înseşi produsele lor intră în consumul lor, se reduce timpul lor *necesar de muncă;* cu aceleaşi [VII—24] cheltuieli pentru întreţinerea lor, ei îndeplinesc un volum mai mare de muncă. Cu alte cuvinte, reproducerea forţei lor de muncă reclamă acum o parte mai mică din munca lor. Partea necesară din timpul de muncă scade în raport cu timpul de supramuncă, şi deşi valoarea produselor rămîne aceeaşi, adică egală cu 100 de zile de muncă, plusvaloarea, partea care revine capitalului, creşte. Dacă întreaga supramuncă reprezintă 1/10 din totalul timpului de muncă, adică 10 zile de muncă, iar acum a ajuns la 1/5, înseamnă că timpul de supramuncă a crescut cu 10 zile. Muncitorii lucrează 80 de zile pentru ei şi 20 de zile pentru capitalist, în timp ce în primul caz lucrau 90 de zile pentru ei şi numai 10 pentru capitalist. (Acest calcul în zile de muncă şi în timp de muncă ca unică substanţă a valorii se manifestă evident acolo unde există relaţii de dependenţă. În producţia bazată pe capital, acest lucru este camuflat de bani.) Din valoarea nou creată, capitalului îi revine o parte mai mare. Dar, potrivit ipotezei noastre, corelaţia dintre diferitele părţi componente ale capitalului constant rămîne aceeaşi, cu alte cuvinte, deşi capitalistul foloseşte un volum mai mare de supramuncă, plătind muncitorilor mai puţin, el nu investeşte mai mult capital în materii prime şi unelte. Pe aceeaşi cantitate de muncă vie el dă în schimb o cantitate mai mică de muncă materializată, sau pe o cantitate mai mare de muncă vie aceeaşi cantitate de muncă materializată. Acest lucru este posibil mai ales în industria extractivă, iar în cea prelucrătoare numai în măsura în care materia primă este cheltuită într-un mod mai economic; apoi acolo unde, ca urmare a unor procese chimice, creşte cantitatea de substanţă, adică în agricultură; în industria transporturilor.

2) Productivitatea creşte nu numai în ramura de producţie dată, ci, totodată, şi în condiţiile acesteia, şi anume în cazul cînd, odată cu intensificarea muncii, care măreşte cantitatea produselor obţinute într-un timp determinat, trebuie mărită şi cantitatea de materie primă, sau de unelte, sau şi una şi alta (materia primă poate să nu coste nimic, de pildă papura, sau lemnul care nu costă nimic). În acest caz, raportul [dintre părţile] capitalului ar rămîne neschimbat, adică, odată cu creşterea productivităţii muncii, capitalul n-ar trebui să avanseze o valoare mai mare pentru materie primă şi unelte.

3) Productivitatea sporită a muncii implică o creştere a părţii de capital ce se avansează pentru materie primă şi unelte. Dacă acelaşi număr de muncitori a devenit mai productiv datorită exclusiv diviziunii muncii etc., înseamnă că unealta a rămas neschimbată şi că numai materia primă trebuie să crească, deoarece în acelaşi interval de timp acelaşi număr de muncitori prelucrează o cantitate mai mare de materie primă şi, potrivit ipotezei noastre, productivitatea a crescut numai datorită în-

demînării mai mari a muncitorilor, diviziunii și combinării muncii etc. În acest caz, în comparație cu celelalte părți componente ale capitalului care rămîn neschimbate, partea de capital care se schimbă pe muncă vie scade relativ (ea rămîne aceeași dacă crește numai timpul de muncă absolut și scade dacă crește timpul de muncă relativ) nu numai cu mărimea descreșterii sale, ci și cu mărimea creșterii timpului de muncă relativ.

Să luăm următorul exemplu :

	Materie primă	Unealtă	Muncă	pl.
Zile de muncă	180 411 3/7	90 90	80 70	10 20

În primul caz, din 90 de zile de muncă 10 erau zile de supramuncă ; supramunca reprezenta deci 12 1/2%. În cel de-al doilea caz, materia primă a crescut proporțional cu creșterea ratei supramuncii în comparație cu primul caz [180 : 411 3/7 = 1/8 : 2/7].

Dacă în toate cazurile creșterea plusvalorii presupune o creștere a populației, în cazul de față ea presupune, de asemenea, o acumulare sau o creștere a capitalului care intră în producție. (În ultimă analiză, aceasta se reduce, de asemenea, la o creștere a populației muncitorești ocupate în producția de materie primă.) În primul caz, totalul părții de capital care funcționează sub formă de muncă [vie] reprezintă 1/4 din întregul capital și se raportează la partea constantă a capitalului ca 1 : 3 ; în cel de-al doilea, totalul părții de capital care funcționează ca muncă [vie] reprezintă mai puțin de 1/6 din întregul capital, iar raportul dintre el și partea constantă a capitalului este mai mic decît 1 : 5. De aceea, cu toate că *sporirea forței productive datorată diviziunii și combinării muncii se întemeiază pe sporirea absolută a forței de muncă folosite, ea este în mod necesar legată de reducerea acestuia în raport cu capitalul care o pune în mișcare*. Și dacă sub prima formă, aceea a *supramuncii absolute, masa de muncă folosită trebuie să crească proporțional cu creșterea capitalului folosit, în cazul al doilea ea crește într-o proporție mai mică*, și anume *invers proporțional cu creșterea forței productive*.

Dacă prin aplicarea acestei din urmă metode în munca agricolă productivitatea pămîntului s-ar dubla și aceeași cantitate de muncă ar da 1 cuarter de grîu în loc de 1/2 de cuarter, munca necesară ar scădea la jumătate, iar capitalul ar putea folosi cu același salariu un număr dublu de muncitori. (Aici salariul este exprimat numai în cereale.) Să presupunem însă că [fermierul] nu are nevoie de mai mulți muncitori pentru cultivarea pămîntului său. În acest caz, el va folosi aceeași canti-

tate de muncă ca și pînă acum, dar cu jumătate din salariul anterior ; o parte din capitalul său, cea avansată pînă acum sub formă de bani, va deveni disponibilă ; timpul de muncă folosit a rămas același în raport cu capitalul folosit, dar partea de supramuncă a crescut în raport cu partea necesară. Dacă, în raport cu ziua totală de muncă, munca necesară reprezenta înainte 3/4 din ziua de muncă, adică 9 ore, acum ea va reprezenta 3/8 din ziua de muncă, sau 4 1/2 ore. Plusvaloarea reprezenta în primul caz 3 ore, iar în cel de-al doilea — 7 1/2 ore.

Procesul decurge astfel : la o populație muncitorească dată și la o mărime dată a zilei de muncă, adică la o mărime dată a zilei de muncă înmulțită cu numărul zilelor de muncă simultane, supramunca poate să crească numai relativ, prin sporirea forței productive a muncii, sporire a cărei posibilitate rezidă în însăși presupusa creștere a populației și a îndemînării ei în muncă (în același timp se presupune, de asemenea, existența unui anumit timp liber pentru populația care nu muncește sau nu muncește direct, adică dezvoltarea capacităților spirituale etc., aproprierea spirituală a naturii). La un anumit nivel de dezvoltare a forțelor productive, supramunca poate să crească numai în mod absolut, prin transformarea în muncitori a unei părți mai mari din populație și prin sporirea numărului zilelor de muncă simultane. Primul proces constă în *scăderea populației muncitorești relative, deși în mod absolut ea rămîne aceeași* ; cel de-al doilea constă în *creșterea ei*. Ambele tendințe sînt tendințe necesare ale capitalului. Unitatea acestor tendințe contradictorii, o adevărată contradicție vie, se realizează abia odată cu sistemul de mașini, de care ne vom ocupa imediat. Forma a doua nu permite, evident, decît *o pondere redusă a populației nemuncitoare în raport cu cea muncitoare.* Prima formă — întrucît în cadrul ei cantitatea de muncă vie cerută crește mai lent decît cuantumul capitalului folosit — permite *o pondere mai mare a populației nemuncitoare în raport cu cea muncitoare.*

Raportul dintre diferitele părți componente ale capitalului, așa cum se manifestă în procesul devenirii lui, în cadrul căruia materia primă și unealta — condițiile produsului — provin direct din circulație, iar capitalul se raportează la ele ca la premise date, — acest raport dispare, ce-i drept, la o analiză mai atentă, deoarece toate momentele apar deopotrivă produse de capital, căci altminteri capitalul nu și-ar fi supus toate condițiile producției sale ; pentru capitalul singular însă, aceste părți mențin mereu același raport. De aceea putem întotdeauna să considerăm o parte din fiecare capital singular ca valoare constantă, partea avansată pe muncă fiind aceea care variază. Aceste părți componente nu se dezvoltă uniform, dar, după cum se va vedea la analiza concurenței, capitalul tinde să repartizeze uniform forța productivă.

[VII—25] Întrucît odată cu creșterea productivității muncii capitalul ar găsi o limită în non-creșterea masei de materie primă și de mașini,

industria se dezvoltă în așa fel, încît, cu cît producția devine în mai mare măsură producție de materie primă pentru industrie — atît materie primă destinată a servi ca material al muncii, cît și materie primă destinată fabricării uneltelor de muncă — și cu cît materialul muncii se apropie mai mult de materia primă simplă, cu atît mai mult tocmai în aceste ramuri începe să fie introdusă atît munca [salariată] pe scară mare, cît și folosirea mașinilor. Așa, de pildă, în filatură mai devreme decît în țesătorie, în țesătorie mai devreme decît în imprimerie etc., iar în producția metalelor, care sînt principala materie primă destinată fabricării uneltelor de muncă, mai devreme decît oriunde. Dacă cantitatea de produs brut care furnizează materia primă pentru industrie [pe treapta cea mai de jos nu poate fi sporită rapid, se recurge la înlocuitori al căror volum poate fi sporit într-un ritm mai rapid (*bumbac* în loc de in, lînă și mătase). În domeniul produselor alimentare are loc un proces similar : înlocuirea cerealelor prin cartofi. În acest ultim caz, productivitatea mai mare se obține prin realizarea unui produs de calitate inferioară, care conține mai puține substanțe nutritive și de aceea presupune condiții organice mai ieftine pentru reproducția sa. De acest aspect ne vom ocupa în cadrul analizei salariului. La analiza minimului de salariu nu trebuie uitat Rumford [60].

Să trecem acum la cel de-al treilea caz al supramuncii relative, așa cum se prezintă ea în condițiile folosirii mașinilor.

{Pe parcursul expunerii noastre a reieșit că valoarea care apare ca abstracție este posibilă ca o asemenea abstracție numai în momentul în care apar banii ; pe de altă parte, această circulație a banilor conduce la capital și de aceea se poate dezvolta pe deplin numai pe baza capitalului, după cum în genere numai pe baza lui circulația poate să cuprindă toate momentele producției. De aceea analiza scoate la iveală nu numai caracterul istoric al unor forme cum ar fi, de pildă, capitalul, proprii unei anumite epoci istorice, ci relevă totodată determinații ca valoarea, care apar pur abstract, vădind baza istorică de la care au fost abstrase, singura, dealtfel, pe care pot apărea în această abstracție, în timp ce determinații care într-o măsură mai mare sau mai mică sînt comune tuturor epocilor, ca, de pildă, banii, lasă să se vadă modificarea istorică căreia i-au fost supuse. În lumea antică conceptul economic de valoare nu se întîlnește. Valoarea delimitată de preț se întîlnește numai în sensul juridic al cuvîntului la definirea înșelăciunii etc. Conceptul de valoare aparține integral economiei politice moderne, fiind expresia cea mai abstractă a capitalului însuși și a producției bazate pe acesta. Conceptul de valoare trădează secretul capitalului.}

Ceea ce caracterizează supramunca bazată pe sistemul de mașini este reducerea timpului de muncă necesar folosit, în așa fel încît este nevoie de mai puține zile de muncă simultane, de mai puțini muncitori.

Al doilea moment constă în aceea că însăși creșterea forței productive trebuie să fie plătită de capital ; ea nu este gratuită. Mijlocul prin care se obține această sporire a forței productive este, la rîndul său, timp de muncă nemijlocit materializat, valoare, iar pentru a intra în stăpînirea lui capitalul este nevoit să dea în schimb o parte din valoarea sa. Introducerea mașinilor poate fi ușor dedusă din concurență și din legea reducerii cheltuielilor de producție, impusă chiar de ea. Aici însă este nevoie să o deducem din raportul dintre capital și munca vie, făcînd abstracție de acțiunea altor capitaluri.

Dacă un capitalist care folosește la torsul bumbacului 100 de muncitori, cărora le plătește 2 400 l. st. anual, ar înlocui 50 de muncitori cu o mașină care-l costă 1 200 l. st. și dacă mașina s-ar uza într-un an, trebuind să fie înlocuită la începutul anului următor, este evident că el n-ar cîștiga nimic și nu și-ar putea vinde produsele mai ieftin decît pînă atunci. Cei 50 de muncitori rămași ar îndeplini aceeași muncă pe care înainte o îndeplineau 100 de muncitori. Timpul de supramuncă al fiecărui muncitor ar crește în aceeași proporție în care s-a redus numărul lor, prin urmare totalul lui ar rămîne neschimbat. Dacă înainte el reprezenta 200 de ore de muncă pe zi, adică 2 ore la fiecare din cele 100 de zile de muncă, acum el va fi egal tot cu 200 de ore de muncă, adică cîte 4 ore la fiecare din cele 50 de zile de muncă. Pentru muncitori timpul de supramuncă ar crește, dar pentru capital totul ar rămîne neschimbat, căci acum el ar trebui să dea în schimbul mașinii 50 de zile de muncă (timp necesar și timp de supramuncă luate laolaltă). Cele 50 de zile de muncă materializate pe care el le dă în schimbul mașinii i-ar furniza doar un echivalent, deci un timp de supramuncă, ca în cazul în care ar fi schimbat 50 de zile de muncă materializate pe 50 de zile de muncă vie. Aceasta s-ar compensa însă prin timpul de supramuncă al celor 50 de muncitori rămași. Dacă se face abstracție de forma schimb, este ca și cum capitalistul ar pune să lucreze 50 de muncitori a căror zi de muncă ar fi în întregime muncă necesară, folosind în schimb alți 50 de muncitori a căror zi de muncă ar recupera această „pierdere".

Dacă presupunem însă că mașina costă numai 960 l. st., adică numai 40 de zile de muncă, și că muncitorii rămași produc, ca și înainte, cîte 4 ore timp de supramuncă fiecare, adică 200 de ore sau 16 zile și 8 ore (16 2/3 de zile), în acest caz, la capitolul cheltuieli, capitalistul ar face o economie de 240 l. st. Dar dacă înainte, cheltuind 2 400 l. st., el cîștiga numai 16 2/3 de zile, acum, cheltuind 960 l. st., el ar cîștiga tot 200 de ore de muncă. Raportul dintre 200 și 2 400 este 1 : 12, în timp ce între 200 și 2 160 = 20 : 216 = 1 : 10 4/5. Dacă exprimăm totul în zile de muncă, în primul caz, la 100 de zile de muncă, el ar cîștiga 16 zile de muncă și 8 ore, iar în cel de-al doilea, același număr l-ar cîștiga la 90 de zile de muncă ; în primul caz, 200 din cele 1 200 de ore

de muncă lucrate zilnic, în cel de-al doilea — același număr de ore din 1 080 de ore de muncă. 200 : 1 200 = 1 : 6 ; 200 : 1 080 = 1 : 5 2/5. În primul caz, timpul de supramuncă al muncitorului = 1/6 din ziua de muncă = 2 ore. În cel de-al doilea, el reprezintă la 1 zi de muncă [vie și materializată] 2 6/27 de ore [adică 2 2/9 de ore]. La aceasta se adaugă și faptul că, acolo unde se folosesc mașini, partea de capital care înainte se cheltuia pe instrumente trebuie scăzută din cheltuielile suplimentare pricinuite de mașină.

[B) Adaosuri la capitolele despre bani și despre capital]

[1) Extrase și însemnări cu privire la diferite probleme din domeniul teoriei valorii, teoriei banilor și alte probleme]

{„Banii care circulă într-o țară sînt o *anumită parte a capitalului* acelei țări, sustrasă complet scopurilor productive, pentru a înlesni sau *a mări productivitatea părții rămase*; de aceea, o anumită sumă din avuție este tot atît de necesară pentru a face din aur un mijloc de circulație, pe cît este de necesară pentru construirea unei *mașini* care să faciliteze oricare *altă producție*" (*„The Economist"*, vol. V [din 8 mai 1847], p. 520).}

{„Cum se petrec lucrurile în practică ? Un fabricant primește de la bancherul său 500 l. st. în bancnote, în ziua de sîmbătă, pentru plata salariilor. Cu acești bani el își plătește muncitorii. În aceeași zi, cea mai mare parte din acești bani ajung la băcan, care îi restituie diferiților bancheri" (ibid. [din 22 mai 1847], p. 575).}

{„Un proprietar de filatură care, avînd un capital de 100 000 l. st., ar investi 95 000 l. st. în clădiri de fabrică și mașini, ar constata curînd că nu are cu ce cumpăra bumbac și plăti salariile. Activitatea întreprinderii ar întîmpina dificultăți, finanțele i-ar fi dezorganizate. Și, cu toate acestea, se mai găsesc oameni care își închipuie că o națiune care și-a investit în chip nechibzuit majoritatea resurselor în căi ferate va mai fi în stare de o infinitate de operații industriale și comerciale" (ibid. [din 6 noiembrie 1847], p. 1 271).}

„Banii sînt... *un echivalent adecvat pentru orice lucru susceptibil de a fi înstrăinat*" (*J. Steuart*. „An Inquiry into the Principles of Political Oeconomy". Vol. I, Dublin, 1770, p. 32).

{„În antichitate, numai sclavia a făcut posibil ca oamenii să fie puși să muncească peste ceea ce era necesar pentru satisfacerea propriilor lor trebuințe, ca o parte din populație să muncească pentru a o întreține gratuit pe cealaltă... Dacă oamenii nu sînt siliți să lucreze, muncesc numai pentru ei înșiși; și dacă trebuințele lor sînt puține, munca este și ea puțină. Dar, odată cu formarea statelor, cînd apare nevoia de brațe disponibile care să le apere împotriva oricăror violențe din partea dușmanilor, se pune problema procurării hranei [VII—26] pentru cei care nu lucrează; și cum, potrivit ipotezei, trebuințele lucrătorilor sînt minime, trebuie găsit un mijloc de a-i face să muncească mai mult decît este necesar pentru satisfacerea trebuințelor lor. Tocmai acestui scop trebuia să-i servească sclavia... Aici, așadar, violența era folosită pentru a-i determina pe

oameni să muncească pentru procurarea hranei... Atunci oamenii erau siliți să muncească deoarece ei erau sclavii altora ; în prezent oamenii sînt siliți să muncească pentru că sînt sclavii propriilor lor trebuințe" (*Steuart*, op. cit., vol. I, p. 38—40).

„Numai *infinita varietate a trebuințelor* și a *gamei mărfurilor* necesare pentru satisfacerea lor face ca setea de bogăție să fie nemărginită și de nepotolit" (*„Wakefield în notele la lucrarea lui A. Smith"*, vol. I, p. 64 [61]).)

„Consider, așadar, *mașinile* niște mijloace pentru sporirea (virtuală) a numărului oamenilor activi, fără să fie nevoie ca ei să fie hrăniți" (*J. Steuart*. „An Inquiry...", vol. I, Dublin, 1770, p. 123).

(„Cînd meșteșugarii se constituie în corporații, ei depind direct nu de *consumatori*, ci de *negustori*" (op. cit., vol. I, p. 153).)

(„Această jalnică agricultură nu este o *întreprindere comercială*, deoarece nu practică *înstrăinarea*, ci este doar un mod de a asigura mijloacele de subzistență" (op. cit., p. 156).)

(„*Comerțul* este o operație grație căreia avuția sau munca, fie a unor indivizi, fie a unor societăți, poate fi schimbată, prin intermediul unui grup de oameni numiți *negustori*, pe un echivalent capabil să satisfacă orice trebuință fără vreo întrerupere în producție sau întîrziere în consum" (*Steuart*, op. cit., vol. I, p. 166).)

(„Atîta timp cît trebuințele continuă să fie simple și nu prea numeroase, lucrătorul găsește timp suficient pentru toate treburile sale ; cînd aceste trebuințe se înmulțesc, oamenii trebuie să depună mai mult efort ; *timpul devine prețios* ; și astfel apare comerțul. Negustorul ca intermediar între lucrător și consumator" (op. cit., p. 171).)

(„Banii sînt prețul *comun* al tuturor lucrurilor" (op. cit., p. 177).)

„Banii sînt reprezentați de negustor. Pentru consumatori, negustorul reprezintă totalitatea proprietarilor de manufacturi, pentru aceștia din urmă — totalitatea consumatorilor ; pentru ambele clase, creditul său suplinește folosirea banilor. El reprezintă, pe rînd, trebuințele, proprietarii de manufacturi și banii" (op. cit., p. 177, 178).

Spre deosebire de *valoarea reală*, pe care Steuart, vezi vol. I, p. 181—183, o definește foarte confuz (avînd în vedere cheltuielile de producție) ca cuantum de muncă materializată („volumul de muncă realizat de un lucrător într-o zi" etc.), ca cheltuieli necesare ale lucrătorilor și ca preț al materiei prime, — profitul este considerat de el ca *provenind din înstrăinare* și variind în funcție de cerere.

La Steuart categoriile variază încă foarte mult ; ele nu sînt încă fixate, ca la A. Smith. Tocmai am văzut mai sus că la el *valoarea reală* este identică cu cheltuielile de producție, cu completarea că, pe lîngă munca muncitorilor și valoarea materialului, figurează în chip straniu și salariul ca o componentă aparte. Într-un alt pasaj el spune că prin *valoarea intrinsecă* a mărfii înțelege valoarea materiei prime din care este ea făcută sau însăși materia primă, în timp ce prin *valoare utilă* el înțelege timpul de muncă cheltuit pentru realizarea mărfii respective.

„Prima este ceva real în sine. De pildă, argintul dintr-o împletitură de argint. *Valoarea intrinsecă* a unei țesături de mătase, lînă sau in este mai mică decît valoarea inițială, deoarece ea a devenit aproape inutilizabilă în alt mod

în afara celui căruia i-a fost destinată prin fabricare ; în schimb, *valoarea utilă trebuie estimată în raport cu munca cheltuită pentru producerea ei. Munca cheltuită pentru transformări reprezintă un interval de timp de care dispune omul* și care, folosit în mod util, *conferă unei substanțe o formă* care o face utilă, decorativă, pe scurt, o adaptează cerințelor omului, direct sau indirect" (op. cit., vol. I, p. 361, 362).

(Valoarea de întrebuințare reală este forma conferită substanței. Dar însăși această formă nu este altceva decît muncă în repaos.)

„Statornicirea unui nivel obișnuit al prețului unui lucru presupune înstrăinarea lui frecventă și uzuală. În țările neevoluate... este aproape imposibil să se stabilească un nivel determinat pentru prețurile obiectelor de primă necesitate... Într-un asemenea stadiu al societății cu greu pot fi găsite în comerț produse alimentare și articole de primă necesitate ; nimeni nu le cumpără ; căci principala ocupație a fiecăruia este de a le produce pentru consumul propriu... Numai vînzarea produselor poate determina prețurile lor și numai o vînzare frecventă poate statornici un anumit nivel al prețurilor. Vînzarea frecventă a articolelor de primă necesitate indică împărțirea populației în agricultori și brațe disponibile" etc. (op. cit., vol. I, p. 395, 396).

(Teoria determinării prețurilor prin masa mijloacelor de circulație a fost expusă pentru prima oară de Locke, reluată în „The Spectator"[62] din 19 octombrie 1711, iar apoi dezvoltată și formulată elegant de Hume și Montesquieu ; în esență, ea a fost dusă de Ricardo pînă la ultimele ei consecințe, iar Loyd, colonelul Torrens ș.a. au aplicat-o în practică în sistemul bancar etc. cu toate inepțiile care o caracterizau.) *Steuart* combate această teorie, iar analiza sa anticipează în fond aproape tot ce au susținut ulterior Bosanquet, Tooke și Wilson (*Steuart*, op. cit., vol. I, p. 399—404).

(Iată ce spune, printre altele, Steuart pentru a ilustra istoric cele de mai sus :

„Este un lucru cert că pe vremea cînd Grecia și Roma înotau în bogăție, cînd raritățile și operele unor artiști de seamă se vindeau la prețuri exorbitante, un bou se cumpăra pe nimic, iar cerealele erau mai ieftine decît au fost vreodată, poate, în Scoția... Cererea este proporțională nu cu numărul consumatorilor, ci cu cel al cumpărătorilor ; consumatori sînt toți locuitorii, cumpărători însă sînt puținii lucrători care sînt liberi... În Grecia și Roma domnea sclavia : consumatorii care trăiau din munca propriilor lor sclavi sau a sclavilor statului, sau cei care mîncau pîinea împărțită gratuit poporului, nu aveau nevoie să se ducă la piață ; ei nu făceau concurență cumpărătorilor... Meșteșugarii fiind puțini, cererea nu era, în ansamblu, prea mare ; prin urmare, numărul lucrătorilor liberi era redus ; or, *ei* erau singurii care puteau avea nevoie de hrană și de articole de primă necesitate ; prin urmare, concurența dintre cumpărători trebuie să fi fost relativ mică, iar prețurile scăzute ; apoi, piețele erau aprovizionate în parte cu surplusurile provenite de pe domeniile patricienilor, cultivate de sclavi, și, întrucît aceștia se hrăneau cu roadele culese de pe respectivele domenii, într-un anumit sens se poate spune că surplusurile nu-i costau nimic pe proprietarii lor ; numărul celor nevoiți să cumpere fiind neînsemnat, aceste surplusuri se vindeau ieftin. În plus, pîinea distribuită gratuit poporului trebuia în mod necesar să

menţină piaţa la un nivel scăzut etc. Dimpotrivă, un soi rar de peşte fin sau un artist se bucura de o mare cerere şi de aceea preţurile creşteau enorm etc. Pe vremea aceea, luxul, deşi excesiv, era rezervat cîtorva, şi întrucît în mîinile mulţimii banii circulau în general lent, ei se opreau întotdeauna în cele ale bogaţilor care, la stabilirea preţurilor pentru bunurile pe care doreau să le dobîndească nu cunoşteau nici o măsură în afară de propriul lor capriciu" *(Steuart*, op. cit., vol. I, p. 403—405).)

„*Banii de calcul* nu sînt altceva decît un etalon arbitrar cu subdiviziuni egale, inventat pentru măsurarea valorii relative a obiectelor ce urmează să fie vîndute. Banii de calcul sînt cu totul diferiţi de *banii-monedă* care constituie preţul; ei ar putea să existe chiar dacă nu ar exista pe lume nici o substanţă care să reprezinte un echivalent proporţional pentru toate mărfurile" *(J. Steuart*. „An Inquiry into the Principles of Political Oeconomy". Vol. II, Dublin, 1770, p. 102). „Banii de calcul îndeplinesc în măsurarea valorii obiectelor acelaşi rol pe care-l îndeplinesc [gradele] minutele, secundele etc. în măsurarea unghiurilor sau scara în întocmirea hărţilor geografice etc. În toate aceste invenţii, o denumire oarecare se adoptă ca unitate" (ibid.). „Utilitatea tuturor acestor invenţii este limitată la indicarea *proporţiei*. De aceea unitatea bănească nu poate avea nici o proporţie invariabil determinată faţă de vreo parte oarecare a valorii, adică nu poate fi fixată la o cantitate determinată de aur, argint sau oricare altă marfă. Dar dacă această unitate este dată [VII—27], putem ajunge prin multiplicare la cea mai înaltă valoare etc." (p. 103). „Banii sînt, aşadar, un etalon de măsurare a valorii" (p. 102).

„Deoarece valoarea mărfurilor depinde de un concurs general de împrejurări legate atît de mărfuri ca atare cît şi de capriciile oamenilor, valorile mărfurilor trebuie să fie considerate variabile numai în raportul dintre ele. Tot ce tulbură şi încurcă stabilirea precisă a *variaţiei proporţiilor, stabilire care se face cu ajutorul unui etalon general, determinat şi invariabil*, trebuie să aibă efecte dăunătoare şi asupra comerţului şi frînează înstrăinarea" (op. cit., p. 104). „Este absolut necesar să se facă o distincţie între *preţ* (adică monedă) considerat ca măsură şi *preţ* considerat ca echivalent al valorii. Metalele nu îndeplinesc la fel de bine aceste două funcţii... *Banii sînt un etalon ideal cu diviziuni egale*. Dacă voi fi întrebat ce anume trebuie să servească drept unitate de măsură a valorii vreuneia dintre aceste subdiviziuni, voi răspunde printr-o altă întrebare: care este mărimea normală a unui grad, a unui minut sau a unei secunde? Ele nu posedă nici o mărime normală; dar dacă este stabilită o subdiviziune oarecare, atunci, potrivit cu natura etalonului, toate celelalte subdiviziuni trebuie stabilite în raport cu subdiviziunea dată" (p. 105). „Exemple de astfel de bani ideali sînt banii de bancă din Amsterdam şi banii din Angola, pe coasta africană... Banii de bancă sînt invariabili asemenea unei stînci în mare. Preţurile tuturor lucrurilor se reglementează potrivit acestui etalon ideal" (op. cit., p. 106, 107).

În culegerea de lucrări ale economiştilor italieni editată de Custodi, *„Parte Antica", Tomo III*, în lucrarea intitulată *„Della Moneta"* scrisă în jurul anului 1683, *Geminiano Montanari* spune despre „inventarea" banilor:

„Legăturile dintre popoare s-au extins pe întregul glob pămîntesc în aşa măsură, încît aproape că se poate spune că lumea întreagă a devenit un singur oraş, în care are loc un tîrg permanent la care se vînd toate mărfurile, şi oricine, stînd acasă la el, poate să dobîndească prin bani şi să se bucure de tot ce produc în alte părţi pămîntul, animalele şi munca omului. Admirabilă invenţie!" (p. 40). „Întrucît însă măsura are calitatea de a se afla într-un asemenea raport

față de obiectul măsurat încît într-un anumit sens obiectul măsurat devine măsura obiectului care măsoară, așa încît, după cum mișcarea este măsura timpului, tot astfel și timpul devine măsura mișcării, înseamnă că nu numai banii sînt măsura dorințelor noastre, ci și invers, dorințele sînt măsura banilor și a valorii" (p. 41, 42). „Este cît se poate de clar că, cu cît vor circula mai mulți bani în comerțul unei provincii, în comparație cu mărfurile puse acolo în vînzare, cu atît aceste mărfuri vor fi mai scumpe, dacă se poate numi scump un lucru pentru că costă mult aur într-o țară în care aurul abundă, în loc de a considera că în acest caz însuși aurul este ieftin din moment ce o cantitate atît de mare de aur este echivalată cu un alt lucru, considerat în altă parte mai ieftin" (p. 48).

„Acum 100 de ani principala trăsătură a politicii comerciale a națiunilor era *acumularea* de aur și argint ca avuție prin excelență" (*W. Gouge.* „A Short History of Paper Money and Banking in the United States". Philadelphia, 1833, part. I, p. 67).

Trocul în Statele Unite (vezi *W. Gouge,* part. II, p. 3 și urm.):

„În Pennsylvania, ca și în alte colonii, comerțul se desfășura pe scară largă grație trocului... Încă în 1732 în Maryland s-a adoptat o lege prin care tutunul era declarat mijloc de plată legal la cursul de 1 penny pentru un pfund, iar porumbul la cursul de 20 de pence pentru un bushel" (p. 5). Curînd însă, „datorită comerțului cu Indiile occidentale și comerțului clandestin cu spaniolii, argintul a devenit atît de abundent, încît în 1652 în Noua Anglie s-a înființat o monetărie care bătea șilingi, monede de 6 și de 3 pence" (ibid.). „În 1645 în Virginia trocul a fost interzis; moneda spaniolă de 6—8 șilingi a devenit moneda legală a coloniei" (dolarul spaniol)... „Celelalte colonii au dat dolarului alte denumiri... Nominal, banii de calcul erau pretutindeni aceiași ca în Anglia. În țară circulau în special monede spaniole și portugheze" etc. (op. cit., p. 5, 6). O lege emisă de regina Anna a încercat să pună capăt acestui haos (p. 6).

[2) Extrase privind apariția și dezvoltarea industriei și muncii salariate]

„*Industria lînii.* Pe vremea Elisabetei, *postăvarul* deținea locul de astăzi al *proprietarului de fabrică sau de manufactură*; el era capitalistul care cumpăra lînă și o distribuia țesătorilor, în partide de cîte 12 pfunzi, pentru a o transforma în postav. La început industria lînii exista *numai la orașe* și în *așezările corporative și comerciale,* în timp ce locuitorii satelor produceau prea puțin peste ceea ce [era necesar] pentru familiile lor. Ulterior, industria s-a dezvoltat în orașele necorporative în care condițiile erau favorabile, precum și în satele în care fermierii, crescătorii de vite și agricultorii începuseră să fabrice postav atît pentru vînzare cît și pentru uz casnic". (Sorturile mai grosolane.) „În 1551 s-a emis un statut care limita numărul războaielor de țesut și al ucenicilor de care puteau dispune postăvarii și țesătorii domiciliați în afara orașelor, interzicînd totodată țesătorilor rurali să aibă piuă, iar piuarilor să aibă război de țesut. Potrivit unei legi emise în același an, toți țesătorii de postav negru fin, dublu lat, trebuiau să facă mai întîi șapte ani de ucenicie. Cu toate acestea, *la sate manufacturile s-au fixat temeinic, fiind o sursă de profit comercial.* În cel de-al 5-lea și al 6-lea an de domnie a lui *Eduard al VI-lea* a fost emis un statut (cap. 22) prin care se interzicea folosirea *mașinilor*... De aceea, în această ramură de

producție, flamanzii și olandezii și-au păstrat superioritatea pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea... În 1668 a fost adus din Olanda războiul de țesut olandez" (*Tuckett.* „A History of the Past and Present State of the Labouring Population". Vol. I, London, 1846, p. 137—141). „*Introducerea mașinilor a făcut ca în 1800 o persoană să poată produce tot atît cît 46 de persoane în 1785.* În 1800, capitalul investit în fabricile și mașinile etc. din industria lînii reprezenta nu mai puțin de *6 000 000 l. st., iar numărul total al persoanelor de toate vîrstele ocupate în această ramură se ridica în Anglia la 1 500 000*" (op. cit., p. 142—143).

Forța productivă a muncii a crescut deci cu 4 600%. Dar, în primul rînd, raportată numai la capitalul fix, această cifră reprezintă cu aproximație doar 1/6, iar în raport cu capitalul total (materie primă etc.) — poate numai 1/20.

„Poate că nici o altă manufactură n-a beneficiat atît de pe urma descoperirilor științifice, cît a beneficiat arta de a vopsi postavul de pe urma aplicării *legilor chimiei*" (op. cit., p. 143—144).

Industria mătăsii. Pînă la începutul secolului al XVIII-lea, „arta *răsucirii mătăsii* se dezvoltase cel mai mult în Italia, unde în acest scop fuseseră introduse mașini speciale. În 1715, John Lombe, unul din cei trei frați proprietari ai unei întreprinderi de răsucire și vînzare a mătăsii, a plecat în Italia, reușind să-și procure de la o fabrică de acolo modelul unei asemenea mașini... În 1719 frații Lombe au construit la Derby o fabrică de mătase dotată cu mașini perfecționate. În această fabrică existau 26 586 de roți, toate acționate de o singură roată hidraulică... Parlamentul i-a oferit lui Lombe 14 000 l. st. pentru a face cunoscut secretul de fabricație. Această fabrică era mai aproape de noțiunea de fabrică modernă decît oricare alte întreprinderi anterioare de acest gen. Mașina avea 97 746 de roți, mișcări și piese individuale [VII—28] care funcționau ziua și noaptea și care erau acționate de o singură roată hidraulică mare și erau dirijate printr-un singur regulator; pentru supravegherea și manevrarea ei era nevoie de 300 de oameni" (p. 133—134).

(În industria mătăsii din Anglia spiritul inventiv era inexistent; invențiile au fost introduse abia mai tîrziu de către țesătorii din Anvers, care s-au refugiat în Anglia după ce ducele de Parma a prădat orașul; apoi, în 1685—1692 refugiații francezi au introdus diferite ramuri [p. 132, 135, 136].)

În 1740, 59 de furnale produceau 1 700 de tone de fier; în 1827, 284 de furnale dădeau 690 000 de tone. Furnalele s-au înmulțit deci în proporție de 1 : 448/59, nici măcar de cinci ori, în timp ce tonele au crescut în proporție de 1 : 40 515/17 (în legătură cu evoluția acestui raport de-a lungul unui șir de ani vezi op. cit., p. 157).

Exemplul industriei sticlei arată cel mai bine în ce măsură progresul științei depinde de industrie. Pe de altă parte, de pildă, inventarea cvadrantului a fost determinată de necesitățile navigației, parlamentul a stabilit premii pentru invenții [op. cit., p. 171—179].

Opt mașini de filat bumbac care în 1825 costaseră 5 000 l. st. au fost vîndute în 1833 cu 300 l. st. (în legătură cu filatul bumbacului vezi op. cit., p. 204).

„Cu mai puţin de 100 000 l. st. nu se poate construi o filatură de bumbac modernă, utilată cu maşini, cu motor cu abur şi cu instalaţie de gaze. O maşină cu abur de 100 c. p. pune în mişcare 50 000 de fusuri, care vor produce 62 500 de mile de aţă subţire de bumbac pe zi. Într-o asemenea fabrică, 1 000 de oameni vor fila tot atîta aţă cît ar fila 250 000 de oameni fără maşini. MacCulloch estimează la 130 000 numărul [acestor muncitori] în Anglia" (op. cit., p. 218).

„Acolo unde nu există drumuri cu o circulaţie regulată nu se poate vorbi de o societate; oamenii nu pot comunica" (*Tuckett,* op. cit., vol. I, p. 270).

„Dintre produsele pămîntului utile omului, 99/100 sînt produse de om" (op. cit., vol. II, p. 348).

„Cînd sclavia sau ucenicia pe viaţă a fost abolită, lucrătorul a devenit propriul său stăpîn, depinzînd numai de propriile sale resurse. Cînd nu găsesc destul de lucru etc., oamenii nu mor de foame dacă pot cerşi sau fura; de aceea, săracii devin în primul rînd hoţi şi cerşetori" (op. cit., vol. II, p. 637, nota).

„Ceea ce deosebeşte într-un mod absolut remarcabil actuala stare a societăţii de cea de pe vremea Elisabetei este legea cu privire la săraci, emisă sub domnia ei, care prevedea constrîngerea la muncă, în vederea combaterii vagabondajului provocat de închiderea mănăstirilor şi de trecerea de la şerbie la munca liberă. Ca exemplu poate servi Act-ul 5 emis de regina Elisabeta, care acorda agricultorilor ce cultivau o jumătate de plug de pămînt * dreptul de a lua ca ucenic în agricultură sau într-o altă artă sau meserie orice persoană găsită de ei fără ocupaţie; în caz de împotrivire, ei aveau dreptul să o aducă în faţa judecătorului, care era aproape obligat s-o ţină sub pază pînă cînd consimţea să intre ca ucenic. Pe timpul Elisabetei, din 100 de oameni 85 erau în mod necesar folosiţi în producţia de alimente. În prezent nu se poate vorbi de mai puţină hărnicie, ci de folosirea insuficient de rentabilă [a braţelor de muncă]... *Pe atunci marea dificultate* consta în lichidarea înclinaţiei spre trîndăvie şi vagabondaj, şi nu în asigurarea unor ocupaţii remuneratorii. În timpul domniei Elisabetei au fost emise cîteva legi prin care cei trîndavi erau constrînşi să muncească" (op. cit., vol. II, p. 643, 644).

[3) Extrase şi însemnări privind acumularea capitalului, rata profitului şi repartizarea lui, precum şi alte cîteva probleme]

„Odată format, *capitalul fix* încetează să influenţeze cererea de braţe de muncă, dar pe parcursul formării sale el asigură de lucru aceluiaşi număr de oameni care ar putea fi angajat de o sumă egală existentă fie sub formă de capital circulant, fie de venit" (*J. Barton.* „Observations on the Circumstances which influence the Condition of the Labouring Classes of Society". London, 1817, p. 56).

„Societatea se compune *din două clase:* una care consumă şi reproduce, şi alta care consumă şi nu reproduce. Dacă societatea în întregime ar fi formată din producători, preţurile la care ei ar schimba între ei mărfurile n-ar juca un rol prea mare; dar cei care nu sînt decît consumatori reprezintă o clasă prea

* — adică jumătate din suprafaţa ce poate fi arată într-un an cu un atelaj cu boi. — *Nota red.*

numeroasă pentru a putea fi trecuţi cu vederea. Puterea lor de cumpărare provine din funcţii, ipoteci, anuităţi, profesiuni şi servicii de tot felul aduse societăţii. Cu cît mai ridicat este preţul la care clasa consumatorilor poate fi determinată să cumpere, cu atît mai mare va fi profitul producătorilor de mărfuri oferite spre vînzare consumatorilor. În rîndurile acestor clase pur consumatoare, guvernul ocupă un loc de seamă" *(W. Blake*, „Observations on the Effects produced by the Expenditure of Government during the Restriction of Cash Payments". London, 1823, p. 42, 43).

Iată ce spune Blake pentru a demonstra că capitalul dat statului cu împrumut nu este neapărat un capital care înainte era folosit în mod productiv (pe noi ne interesează aici numai recunoaşterea faptului că o parte din capital este întotdeauna inactivă) :

„Eroarea rezidă în supoziţia 1) că tot capitalul unei ţări este folosit integral ; 2) *că există o întrebuinţare imediată pentru capitalul care se acumulează treptat, pe măsură ce creşte datorită economiilor.* Eu consider că în orice perioadă unele părţi de capital investite în întreprinderi aduc un profit foarte modest în condiţiile unei reîntoarceri extrem de lente a capitalului, în timp ce alte părţi de capital zac complet imobilizate în mărfuri pentru care nu există suficientă cerere... Ei bine, dacă aceste părţi inactive ale capitalului şi economiilor ar putea fi transferate în mîinile guvernului în schimbul unor anuităţi, ele ar putea deveni sursa unei noi cereri, fără ca, totodată, capitalul existent să fie afectat" (op. cit., p. 54, 55).

„Oricîte produse s-ar retrage de pe piaţă la cererea capitaliştilor care vor să facă economii, ele se reîntorc — şi chiar sporite — prin mărfurile reproduse de ei. Guvernul însă le scoate de pe piaţă pentru a fi consumate fără reproducţie... Este clar că acolo unde economiile se fac din venit, persoana în drept să consume partea de venit economisită va fi satisfăcută fără a o consuma. Aceasta demonstrează că o ţară poate să producă mai mult decît este necesar pentru satisfacerea trebuinţelor societăţii. Dacă suma economisită este folosită în calitate de capital pentru reproducerea unei valori echivalente cu el însuşi, împreună cu un profit, această valoare nou creată, adăugată la fondul general, poate fi retrasă numai de cel care a economisit-o, adică de aceeaşi persoană care şi-a manifestat deja dezinteresul pentru consum... Dacă fiecare om consumă ceea ce el are dreptul să consume, în mod necesar trebuie să existe o piaţă. Cel ce realizează economii la venitul său renunţă la acest drept de consum, partea lui rămînînd neîntrebuinţată. Dacă acest spirit de economie ar fi general, piaţa ar fi suprasaturată de mărfuri, iar de proporţiile surplusurilor acumulate ar depinde dacă ele îşi pot găsi o nouă întrebuinţare în calitate de capital" (p. 56, 57).

(Această lucrare va trebui în genere avută în vedere pentru secţiunea referitoare la *acumulare.)*

(Cf. op. cit., p. 50—82, unde se arată că rata profitului şi a salariului a crescut datorită *preţurilor,* ca urmare a cererii din timp de război, fără nici o legătură „cu calitatea ultimelor terenuri luate în cultură".)

„În timpul războiului cu Franţa revoluţionară, rata dobînzii pe piaţă [VII—29] a crescut la 7, 8, 9 şi chiar 10%, cu toate că în tot acest timp se cultivau terenuri de cea mai proastă calitate" (op. cit., p. 64—66). „Creşterea dobîn-

zii la 6, 8, 10 şi chiar 12% dovedeşte creşterea profitului. Deprecierea banilor, admiţînd că ea a avut loc, nu putea să modifice corelaţia dintre capital şi dobîndă. Dacă 200 l. st. valorează acum numai 100 l. st., dobînzi în sumă de 10 l. st. ar valora doar 5 l. st. Ceea ce afectează valoarea capitalului afectează în egală măsură şi valoarea profitului, dar nu poate modifica corelaţia dintre ele" (p. 73).

„Raţionamentul lui Ricardo potrivit căruia preţurile mărfurilor nu pot creşte ca urmare a creşterii salariilor nu este valabil pentru o societate în care există o *clasă numeroasă de non-producători*" (ibid.). „[În cazul urcării preţurilor], producătorii primesc mai mult decît li se cuvine, în detrimentul părţii care revine de drept clasei alcătuite exclusiv din consumatori" (p. 74).

Acest lucru are, bineînţeles, importanţa sa, căci capitalul se schimbă nu numai pe capital, ci şi pe venit, şi orice capital poate fi el însuşi cheltuit ca venit. Dar pentru determinarea profitului în general aceasta nu are nici o importanţă. Profitul sub diferitele lui forme — profit, dobîndă, rentă, pensii, impozite etc. — poate fi repartizat (ca şi o parte din salariu) între diferite categorii şi clase ale societăţii. Niciodată acestea nu pot împărţi între ele mai mult decît plusvaloarea totală sau plusprodusul total. Proporţia în care se face această împărţire este, fireşte, importantă sub raport economic, dar ea nu afectează cîtuşi de puţin problema în discuţie.

„Dacă circulaţia unor mărfuri în valoare de 400 000 000 reclamă o masă monetară de 40 000 000 şi această proporţie de 1 la 10 reprezintă nivelul necesar, atunci, dacă în virtutea unor cauze naturale valoarea mărfurilor aflate în circulaţie creşte la 450 000 000, masa monetară — pentru a rămîne la nivelul necesar — ar trebui să crească la 45 000 000, sau cele 40 000 000 ar trebui să circule cu o viteză sporită, prin intermediul unor operaţii bancare sau pe altă cale, pentru a îndeplini funcţia de 45 000 000... O asemenea creştere a masei monetare sau o asemenea viteză de circulaţie a acesteia este urmarea, şi nu cauza creşterii preţurilor..." (*W. Blake*, op. cit., p. 80 şi urm.).

„Cuceririle din Asia au adus claselor guvernante şi celor de mijloc din Roma mari bogăţii, dar, ca şi cele dobîndite de Spania în coloniile ei americane, nu erau create prin industrie sau comerţ" (*Mackinnon*. „History of Civilisation". Vol. I, London, 1846, p. 66).

„În secolul al XV-lea, afirmă *Harrison*" (vezi şi Eden [63]), „fermierii abia dacă erau în stare să-şi plătească arenda fără a vinde o vacă sau un cal, sau altceva din produsele lor, cu toate că se plăteau cel mult 4 l. st. de fermă... Pe vremea aceea fermierul consuma cea mai mare parte din produse, iar slugile sale mîncau la aceeaşi masă cu el... *Majoritatea materialelor pentru îmbrăcăminte nu se cumpărau, ci erau confecţionate de fiecare familie. Uneltele agricole* erau atît de simple, încît multe din ele şi le confecţiona — sau în orice caz şi le repara — fermierul. Se considera că orice ţăran ştie să facă un jug, un arc şi un ham; *asemenea munci* umpleau serile lor de iarnă" (*Tuckett*. „A History of the Past and Present State of the Labouring Population". Vol. II, London, 1846, p. 324, 325).

* * *

Dobîndă și profit :

„Cînd un individ își folosește în mod productiv propriile economii, el capătă o recompensă pentru cheltuirea de timp și de pricepere — *pentru activitatea de supraveghere* (apoi, *profitul* cuprinde o primă pentru riscul la care putea fi expus capitalul în afacerea sa particulară) — și o recompensă pentru folosirea productivă a economiilor sale, *dobînda*. În totalitatea ei, această recompensă reprezintă *profitul brut*. Cînd un individ folosește economiile altuia, el capătă doar o recompensă pentru supraveghere. Cînd un individ împrumută altuia economiile sale, el capătă numai *dobînda*, sau *profitul net*" („The Westminster Review" [64], ianuarie 1826, p. 107—108).

Aici, așadar, dobînda este echivalentă cu *profitul net*, *cu recompensa pentru folosirea productivă a economiilor*, iar profitul propriu-zis este recompensa pentru *activitatea de supraveghere* depusă în cursul folosirii productive a economiilor.

Același filistin spune :

„Orice perfecționare în producție care nu perturbează raportul dintre părțile de capital destinate retribuirii muncii și cele care nu au această destinație este însoțită de o creștere a ocupării claselor de oameni ai muncii ; orice nouă folosire a mașinilor și cailor este *însoțită de o creștere a producției și deci a capitalului* ; oricît ar descrește *raportul* dintre partea din capitalul național care formează fondul de salarii și partea căreia i se dă o altă întrebuințare, există o tendință nu de scădere, ci de creștere a *mărimii absolute a acestui fond* și deci a numărului muncitorilor ocupați" (ibid. , p. 123).

[4) *Banii ca măsură a valorilor. Ideea confuză de unitate monetară ideală*]

Din determinația banilor ca măsură [a valorilor] și apoi din legea fundamentală potrivit căreia la o anumită viteză de circulație masa mijloacelor de circulație este determinată 1) de prețurile mărfurilor și 2) de cantitatea de mărfuri care circulă la prețuri determinate (sau de prețul total al mărfurilor, determinat la rîndul său de doi factori : de nivelul prețurilor mărfurilor și de cantitatea de mărfuri care circulă la prețuri determinate) ; apoi, 3) din legea potrivit căreia banii ca mijloc de circulație devin *monedă*, simplu moment efemer, simplu *semn* al valorilor ce se schimbă prin intermediul lor, decurg noi determinații, pe care le vom examina numai acolo unde ele coincid cu relații economice mai complexe : circulația bazată pe credit, cursul schimbului etc. Se impune evitarea oricăror detalii, iar atunci cînd menționarea lor este necesară, ele trebuie introduse numai acolo unde își pierd caracterul elementar.

În primul rînd, circulația monetară, ca cea mai superficială (în sensul de împinsă la suprafață) și mai abstractă formă a întregului proces de

producţie, este în sine complet lipsită de conţinut, abstracţie făcînd de propriile ei deosebiri de formă, şi anume de determinaţiile simple analizate în secţiunea a II-a *, care formează conţinutul ei. Este clar că circulaţia monetară simplă, considerată în sine, nu se reîntoace la punctul ei de plecare, ci reprezintă o multitudine de mişcări indiferente şi accidental coexistente. Monetăria, de pildă, ar putea fi considerată ca punct de plecare al circulaţiei monetare, dar refluxul monedei la monetărie nu cunoaşte altă lege decît aceea a deprecierii monedei din cauza uzurii, care face necesară retopirea şi rebaterea ei. Aceasta afectează numai aspectul material şi nu constituie nicidecum un moment al circulaţiei propriu-zise.

În cadrul circulaţiei se poate întîmpla ca punctul de reîntoarcere să difere de punctul de plecare ; dacă reîntoarcerea se face la punctul de plecare, circulaţia monetară apare pur şi simplu ca circulaţie care se desfăşoară în spatele ei şi o determină ; aşa, de pildă, ne apar lucrurile cînd examinăm circulaţia banilor între fabricant, muncitor, negustor şi bancher. Apoi, cauzele care afectează masa mărfurilor puse în circulaţie, urcarea şi scăderea preţurilor, viteza de circulaţie, volumul plăţilor simultane etc., toate acestea sînt factori situaţi *în afara* circulaţiei monetare simple. Acestea sînt relaţii care îşi găsesc expresia în ea ; circulaţia, ca să zicem aşa, le nominalizează, dar ele nu pot fi explicate prin propria ei diferenţiere. În calitate de bani servesc diverse metale, care se află unele faţă de altele în raporturi valorice diferite, variabile. În felul acesta se ridică problema unui dublu etalon etc., care îmbracă forme universal istorice. Dar ea îmbracă aceste forme, iar dublul etalon intervine numai datorită comerţului exterior. De aceea investigarea fecundă a acestei probleme presupune analiza prealabilă a unor relaţii mult mai complexe decît simpla relaţie monetară.

Ca măsură a valorii, banii sînt exprimaţi nu în cantităţi de metal preţios, ci în bani de calcul, denumiri arbitrare date unor părţi alicote dintr-o anumită cantitate de substanţă monetară. Aceste denumiri pot fi schimbate, iar dacă denumirea rămîne aceeaşi, se poate modifica raportul dintre monedă şi substanţa ei metalică. De aici falsificările de monede, care au un rol important în istoria statelor. Apoi, unităţile monetare din diferite ţări. Această problemă prezintă interes numai în legătură cu cursul schimbului.

[VII—30] Banii sînt *măsură* numai pentru că materializează timp de muncă într-o anumită substanţă şi, ca atare, sînt ei înşişi *valoare,* şi anume pentru că această expresie materializată determinată a valorii semnifică materializarea ei universal obiectivă, materializarea timpului de muncă ca atare, spre deosebire de încarnările lui doar particulare ; deci, pentru că sînt *echivalent.* Dar întrucît în funcţia lor de măsură banii

* Vezi K. *Marx,* op. cit., partea I, p. 47—170. — *Nota red.*

reprezintă un termen de comparaţie doar gîndit, întrucît aici este de ajuns ca ei să existe doar în mod ideal, întrucît aici are loc un transfer doar ideal al mărfurilor în existenţa lor valorică generală, întrucît, apoi, banii ca asemenea măsură figurează doar ca bani de calcul şi atunci cînd exprim în bani o marfă, eu spun că ea valorează atîţia şilingi, franci etc., — toate acestea au dus la ideea confuză de *măsură ideală,* idee care a fost dezvoltată de Steuart *, iar apoi — în diferite perioade şi chiar recent — împrospătată şi prezentată în Anglia ca o mare descoperire. Anume, se înţelege că denumirile de liră sterlină, şiling, guinee, dolar etc., care figurează ca unităţi de calcul, nu sînt denumiri bine determinate pentru cantităţi determinate de aur, argint etc., ci doar termeni de comparaţie arbitrari, care nu exprimă nici o valoare, nici o cantitate determinată de timp de muncă materializat.

De aici toată vorbăria despre fixarea preţului la aur şi argint, prin preţ înţelegîndu-se aici denumirea ce se dă anumitor cantităţi de aur şi argint. O uncie de aur se împarte acum în 3 l. st. 17 şilingi şi 10 pence. Aceasta numesc ei fixarea preţului, pe cînd în realitate, după cum remarcă pe bună dreptate Locke **, aici este vorba doar de fixarea denumirii unor părţi corespunzătoare de aur, argint etc. Exprimate în ele însele, aurul şi argintul sînt, bineînţeles, egale cu ele însele. O uncie rămîne o uncie, indiferent dacă o numesc 3 l. st. sau 20 l. st.

Pe scurt, prin această *măsură ideală* Steuart înţelege următoarele: cînd spun că marfa *a* valorează 12 l. st., marfa *b* 6 l. st., iar marfa *c* 3 l. st., raportul dintre ele este 12 : 6 : 3. Preţurile nu fac decît să exprime raportul în care aceste mărfuri se schimbă între ele. 2*b* se schimbă pe 1*a* şi 1 1/2*b* pe 3*c*. În loc să iau raportul *a* : *b* : *c* în bani reali, care au ei înşişi valoare şi sînt ei înşişi valoare, aş putea tot atît de bine să iau în locul lirei sterline, care exprimă o anumită masă de aur, orice denumire lipsită de conţinut (care se numeşte aici *ideală),* „macrouri" de pildă. Atunci *a* = 12 macrouri ; *b* = 6 macrouri ; *c* = 3 macrouri. Acest cuvînt — „macrouri" — este aici doar o denumire, fără nici o legătură cu conţinutul care îi este propriu.

Exemplul lui Steuart cu gradele, minutele şi secundele nu demonstrează nimic ; căci, deşi gradul, minutul, secunda au o mărime variabilă, ele nu sînt totuşi simple denumiri, ci exprimă întotdeauna o parte alicotă dintr-o anumită mărime de spaţiu sau dintr-un anumit interval de timp. Aşadar, ele au efectiv o anumită substanţă. Faptul că în determinaţia de măsură [a valorii] banii funcţionează doar ca bani gîndiţi este interpretat aici de aşa manieră, încît ei apar ca o reprezentare arbitrară, ca simplă *denumire,* şi anume ca denumire a raportului numeric de valoare, ca

---

* Vezi volumul de faţă, p. 258—259. — *Nota red.*

** Vezi volumul de faţă, p. 278—279. — *Nota red.*

denumire a unui simplu raport între numere. Dar atunci ar fi mai indicat să nu se folosească nici un fel de denumiri, ci numai raporturi numerice, căci totul se reduce la următoarele : eu capăt $6a$ pentru $12b$, $3b$ pentru $6c$; acest raport poate fi exprimat și altfel : $a = 12x$; $b = 6x$; $c = 3x$, unde x nu este decît denumirea raporturilor $a : b$ și $b : c$. Raportul numeric simplu, nedenumit, nu ar fi suficient aici. Căci $a : b = 12 : 6 = 2 : 1$, și $b : c = 6 : 3 = 2 : 1$. Prin urmare, $b = 1/2$ și $c = 1/2$, deci $b = c$. Prin urmare, $a = 2$ și $b = 2$, deci $a = b$.

Dacă, consultînd un catalog de prețuri, aflu că potasiul, de pildă, costă 35 de șilingi chintalul, cacao 60 de șilingi pfundul, fierul (în bare) 145 de șilingi tona etc., pentru a-mi reprezenta raportul dintre aceste mărfuri, eu pot să ignorez complet conținutul de argint al șilingului : numerele 35, 60, 145 etc. sînt suficiente pentru a determina raportul de valoare dintre potasiu, cacao, fier în bare. Acum sînt suficiente numere nedenumite ; și nu numai că eu pot da unității lor orice denumire, fără nici o legătură cu vreo valoare, dar nici măcar nu este necesar să îi dau în general o denumire. Steuart susține că eu trebuie să-i dau o denumire, dar că aceasta, ca simplă denumire arbitrară a unității, ca simplă *notare a proporției,* nu poate fi fixată de vreo doză sau cantitate de aur, argint sau altă marfă.

Orice măsură — atunci cînd aceasta servește ca termen de comparație, adică atunci cînd diferitele lucruri care urmează a fi comparate se pun într-un raport numeric cu măsura considerată ca unitate, iar apoi se compară între ele — devine indiferentă și dispare în însuși actul comparației ; unitatea de măsură devine simplă unitate numerică ; calitatea acestei unități a dispărut, de pildă faptul că ea însăși este o anumită mărime de lungime sau de timp, sau grad al unui unghi etc. Dar numai atunci cînd lucruri diferite sînt presupuse ca deja măsurate, unitatea de măsură *indică doar proporția dintre ele,* adică, în cazul nostru de pildă, proporția dintre valorile lor. Unitatea de calcul nu numai că poartă denumiri diferite în țări diferite, dar și desemnează diferite fracțiuni, de pildă dintr-o uncie de aur. Cursul schimbului reduce însă toate aceste unități la una și aceeași unitate de măsură a greutății aurului sau argintului.

De aceea, dacă presupun că diferite mărimi [de valoare] ale unor mărfuri sînt egale, ca mai sus de pildă, cu 35, 60 și 145 de șilingi, aprecierea șilingului ca o anumită cantitate de argint, ca denumire a unei anumite cantități de argint devine absolut superfluă pentru compararea acestora, întrucît acum se presupune o singură unitate pentru toate și toate au devenit mărimi comensurabile. Dar valorile mărfurilor devin comparabile între ele ca simple mărimi numerice, ca numere de unități cu același nume și arbitrare și exprimă rapoarte reciproce numai atunci cînd fiecare marfă în parte este măsurată cu aceea care le servește drept unitate, drept măsură. Pentru a putea fi măsurate însă una

cu alta, pentru a deveni comensurabile, este nevoie de un element unitar, și acest element unitar este timpul de muncă conținut în cele două mărfuri.

Unitatea de măsură trebuie să fie deci o anumită cantitate de marfă determinată, în care este materializată o anumită cantitate de muncă. Întrucît aceeași cantitate de muncă nu se exprimă întotdeauna în una și aceeași cantitate de aur, de pildă, înseamnă că însăși valoarea acestei unități de măsură variază. Dar cînd banii sînt considerați numai ca măsură, această variabilitate nu constituie o piedică. Chiar și în cadrul trocului, în momentul în care el a atins un anumit grad de dezvoltare ca troc, cînd a devenit deci o operație repetată, normală, și nu este doar un act de schimb singular, ca unitate de măsură intervine o altă marfă ca la Homer, de pildă, vitele. Papuasul sălbatic de pe coastă,

care, „pentru a-și procura un produs străin, dă în schimb 1 sau 2 dintre copiii săi, și, dacă nu-i are prin preajmă, împrumută copii de la vecin, promițîndu-i în schimb propriii săi copii atunci cînd vor fi la îndemînă, cerere rareori refuzată" [65], —

nu are nici o măsură pentru schimb. Unicul aspect care îl interesează în acest schimb este acela că își poate procura marfa străină numai înstrăinînd ceva ce îi aparține lui. Pentru el, această înstrăinare nu depinde de nimic altceva decît de capriciul său, pe de o parte, și de mărimea averii sale mobile, pe de altă parte.

În revista „The Economist" din 13 martie 1858 [p. 290], într-o scrisoare adresată redacției, găsim următoarele :

„Întrucît în Franța înlocuirea argintului cu aur la baterea monedei (pînă acum principalul mijloc de absorbire a aurului recent descoperit) se apropie de sfîrșit și mai ales pentru că, dată fiind stagnarea comerțului și scăderea prețurilor, vor trebui bătute mai puține monede, este de așteptat ca într-un viitor apropiat prețul nostru fix de 3 l. st. 17 șilingi și 10 1/2 pence pentru 1 uncie să atragă încoace aurul".

Ce înseamnă deci acest „preț" al nostru „fix pentru 1 uncie" de aur ? Nimic altceva decît că o anumită fracție dintr-o uncie de aur se numește penny, un anumit multiplu al acestei unități de măsură a greutății aurului se numește șiling, iar un anumit multiplu al acestui șiling se numește liră sterlină. Nu cumva acest domn își închipuie că [VII—31] în alte țări florinii de aur, ludovicii etc. nu reprezintă și ei o anumită cantitate de aur, că acolo o anumită cantitate de aur nu poartă o denumire fixă, nu cumva își închipuie că aceasta ar fi un privilegiu sau o particularitate a Angliei ? Că în Anglia o monedă exprimată în aur este ceva mai mult decît o monedă, pe cînd în alte țări este ceva mai puțin ? Ar fi interesant de știut cum își reprezintă acest gentleman cursul schimbului.

Steuart este derutat de următorul fapt. Prețurile mărfurilor nu exprimă nimic altceva decît raporturile potrivit cărora mărfurile pot fi

schimbate unele pe altele, decît *proporțiile* în care ele se schimbă unele pe altele. Dacă aceste proporții sînt date, eu pot da unității orice denumire, căci în acest caz ar fi suficientă indicarea numărului abstract și nedenumit, și în loc de a spune că această marfă = 6 stuvri *, o alta = 3 stuvri etc., aș putea spune : această marfă = 6 unități, o alta = 3 unități ; unității eu n-ar trebui să-i dau nici o denumire. Fiind vorba numai de un raport numeric, eu îl pot denumi oricum.

Aici însă se presupune că aceste proporții sînt *date*, că mărfurile au și devenit mărimi comensurabile. Odată mărimile puse ca mărimi comensurabile, raporturile dintre ele devin simple raporturi numerice. Banii apar tocmai ca măsură, iar o anumită cantitate din marfa în care sînt ei întruchipați apare ca unitate de măsură pentru aflarea *proporțiilor*, pentru exprimarea mărfurilor ca mărimi comensurabile și pentru tratarea lor ca atare. Acest element unitar real este timpul de muncă, relativ materializat în ele. Dar însuși timpul de muncă este pus aici ca general. Procesul prin intermediul căruia — în condițiile sistemului monetar — valorile sînt determinate de timpul de muncă nu face parte din examinarea banilor propriu-ziși și depășește cadrul circulației, se află în spatele ei ca o cauză activă și ca premisă.

Singura problemă care s-ar putea pune ar fi următoarea : în loc să se spună că această marfă = 1 uncie de aur, de ce să nu se spună direct că ea este = x timp de muncă materializat într-o uncie de aur ? De ce timpul de muncă, substanța și măsura valorii, nu este totodată și măsura prețurilor, sau, cu alte cuvinte, de ce se deosebesc în general între ele prețul și valoarea ? Școala lui Proudhon crede că face cine știe ce ispravă cînd cere statornicirea acestei identități și exprimarea prețurilor mărfurilor în timp de muncă. Faptul că prețul coincide cu valoarea presupune o cerere egală cu oferta, schimbul simplu de echivalente (deci nu schimbul de capital pe muncă) etc. ; într-un cuvînt, formulată în termenii economiei politice, această revendicare se dovedește a fi o negare a întregii baze a relațiilor de producție ce se sprijină pe valoarea de schimb. Dar dacă presupunem suprimată această bază, dispare, pe de altă parte, însăși problema în discuție, care se ridică numai pe această bază și împreună cu ea. Din faptul că, în ființarea ei nemijlocită ca valoare de întrebuințare, marfa nu este valoare, nu este forma adecvată a valorii, rezultă că, în calitate de ceva materialmente diferit de ea sau echivalată cu un alt lucru, ea este o asemenea formă ; sau că valoarea își are forma adecvată într-un lucru specific, spre deosebire de celelalte lucruri. Mărfurile ca valori sînt muncă materializată ; de aceea, valoarea adecvată trebuie și ea să apară sub formă de lucru determinat, ca o formă determinată a muncii materializate.

---

* — veche monedă divizionară olandeză. — *Nota trad.*

Pălăvrăgeala pe tema etalonului ideal este ilustrată la Steuart prin două exemple istorice, din care primul — banii de bancă din Amsterdam — demonstrează exact contrarul, deoarece aceşti bani nu sînt altceva decît reducerea monedelor aflate în circulaţie la conţinutul lor în aur (conţinutul metalic), iar cel de-al doilea a fost preluat de toţi economiştii moderni care aparţin aceleiaşi orientări. Aşa, de pildă, Urquhart [66] citează cazul berberilor, la care drept etalon serveşte o bară ideală, o bară de fier, o bară de fier doar reprezentată, care nu creşte şi nu scade [ca valoare]. Dacă bara de fier reală scade, să zicem, cu 100% [din valoarea ei], bara ideală valorează două bare de fier, iar dacă bara reală va creşte cu 100%, bara ideală nu va mai valora decît una reală. D-l Urquhart [66] ne asigură totodată că, potrivit constatărilor sale, berberii nu cunosc nici crizele comerciale, nici crizele industriale şi cu atît mai puţin crizele monetare, atribuind acest fapt efectului magic al respectivului etalon ideal al valorii. Acest etalon „ideal", reprezentat mintal, nu este altceva decît valoarea reală reprezentată mintal, dar această reprezentare nu ajunge la o realitate obiectuală, deoarece sistemul monetar nu şi-a dezvoltat determinaţiile ulterioare, dezvoltare care depinde de cu totul alte condiţii. Este ca şi cum în mitologie s-ar considera ca superioare religiile în care chipurile zeilor nu s-au cristalizat în forme sensibile, ci au rămas în faza reprezentării, adică au dobîndit o existenţă cel mult în limbă, nu şi în artă.

Bara [ca măsură a valorii] se sprijină pe o bară de fier reală, care ulterior a fost transformată într-un obiect imaginar şi fixată ca atare. O uncie de aur, exprimată în monede de calcul englezeşti, este egală cu 3 l. st. 17 şilingi şi 10 1/2 pence. Perfect. Să presupunem că un pfund de mătase a avut exact acelaşi preţ, dar că mai tîrziu acest preţ a scăzut, ca, de pildă, mătasea brută milaneză, care la 12 martie 1858 era cotată la Londra la 1 l. st. 8 şilingi pfundul [67].

Aceasta este reprezentarea unei anumite cantităţi de fier, a unei bare de fier care îşi păstrează valoarea, în primul rînd, faţă de toate celelalte mărfuri, iar în al doilea rînd, faţă de timpul de muncă conţinut în ea. Această bară de fier este, desigur, pur imaginară, dar nu este atît de neschimbătoare „ca o stîncă în mare", cum îşi închipuie Steuart şi, aproape 100 de ani mai tîrziu, Urquhart. Tot ce este neschimbător în bara de fier este denumirea : într-un caz, bara de fier reală conţine două bare ideale, iar în celălalt numai una. Acest lucru este exprimat în aşa fel, încît una şi aceeaşi invariabilă bară ideală este egală o dată cu două bare reale şi altă dată cu una. Odată acest fapt stabilit, se constată că numai raportul dintre bara reală [şi cea ideală] a variat, nu şi bara ideală. În fapt însă, bara de fier ideală este într-un caz de două ori mai lungă decît în celălalt, iar neschimbată a rămas doar denu-

mirea ei. Într-un caz se numeşte bară o cantitate de 100 de pfunzi de fier, să zicem, iar în celălalt o cantitate de 200 de pfunzi.

Să admitem că s-au emis bani care reprezintă timp de muncă, de pildă bonuri orare ; acest bon orar ar putea, la rîndul său, să capete oricare altă denumire, „liră sterlină" de pildă, 1/20 dintr-o oră — denumirea de „şiling", 1/240 dintr-o oră — denumirea de „penny". În funcţie de timpul necesar pentru producerea lor, aurul şi argintul, ca şi toate celelalte mărfuri, ar exprima diferiţi multipli sau diferite părţi alicote ale lirei sterline, şilingului sau penny-ului, iar o uncie de aur ar putea fi egală atît cu 8 l. st. 6 şilingi şi 3 pence, cît şi cu 3 l. st. 17 şilingi şi 10 1/2 pence. Aceste numere ar exprima întotdeauna proporţia în care o anumită cantitate de muncă este conţinută într-o uncie de aur. În loc de a spune că 3 l. st. 17 şilingi şi 10 1/2 pence, egale cu 1 uncie de aur, nu mai costă acum decît 1/2 de pfund de mătase, se poate imagina că o uncie de aur este egală acum cu 7 l. st. 15 şilingi şi 9 pence, sau că 3 l. st. 17 şilingi şi 10 1/2 pence sînt egale cu numai 1/2 de uncie de aur, pentru că nu mai au decît jumătate din valoarea [anterioară].

Dacă comparăm, de pildă, preţurile care au existat în Anglia în secolul al XV-lea cu cele din secolul al XVIII-lea, putem constata că două mărfuri de un fel sau altul au avut aceeaşi valoare monetară nominală, de pildă 1 liră sterlină. Aici lira sterlină serveşte ca etalon, dar în primul caz ea exprimă o valoare de patru sau de cinci ori mai mare ca în cel de-al doilea, şi am putea spune că, dacă în secolul al XV-lea valoarea acestei mărfi era egală cu 1 uncie de aur, în secolul al XVIII-lea ea nu mai reprezenta decît un sfert de uncie de aur, căci în secolul al XVIII-lea 1 uncie de aur exprima acelaşi timp de muncă pe care în secolul al XV-lea îl exprima 1/4 de uncie. Aşadar, s-ar putea spune că măsura [valorii], lira sterlină, a rămas aceeaşi, dar într-un caz ea era egală cu o cantitate de aur de patru ori mai mare decît în celălalt. Acesta este *etalonul ideal*. Comparaţia pe care am făcut-o noi aici ar fi putut fi făcută şi de oamenii secolului al XV-lea dacă ar fi apucat secolul al XVIII-lea, şi ar fi putut să spună că 1 uncie de aur, care acum valorează 1 liră sterlină, înainte valora numai 1/4 de liră. 4 pfunzi de aur nu valorează acum mai mult decît 1 pfund în secolul al XV-lea. Dacă înainte acest pfund purta denumirea de livră, îmi pot imagina că o livră era pe atunci egală cu 4 pfunzi de aur, iar acum este egală cu numai 1 pfund de aur ; că valoarea aurului s-a schimbat, dar măsura valorii — livra — a rămas neschimbată. De fapt, în Franţa şi în Anglia livra reprezenta iniţial 1 pfund de argint, pe cînd acum ea nu mai reprezintă decît $1/x$ dintr-un pfund de argint. De aceea se poate spune că denumirea de livră, etalonul a rămas nominal întotdeauna acelaşi, dar a variat [VII—32] valoarea argintului. Un francez care ar fi trăit de pe vremea lui Carol cel Mare pînă în zilele noastre ar fi putut să spună că livra de argint a rămas mereu etalonul valorii,

invariabil, dar la început valora un pfund de argint şi, datorită vicisitudinilor soartei, a ajuns în cele din urmă să valoreze numai $1/x$ dintr-o jumătate de uncie. Cotul este acelaşi, numai că lungimea lui variază de la o ţară la alta. De fapt, este ca şi cum produsul unei zile de muncă, de pildă aurul extras într-o zi de muncă, ar căpăta denumirea de livră ; această livră ar rămîne mereu aceeaşi, cu toate că în perioade diferite ar exprima cantităţi de aur foarte diferite.

Într-adevăr, cum procedăm noi cînd comparăm 1 liră sterlină din secolul al XV-lea cu 1 liră sterlină din secolul al XVIII-lea ? Ambele reprezintă aceeaşi masă de metal (fiecare din ele este egală cu 20 de şilingi), dar de valoare diferită ; căci în secolul al XV-lea metalul valora de patru ori mai mult ca acum. Spunem, aşadar, că, în comparaţie cu prezentul, livra era egală cu o masă de metal de patru ori mai mare decît cea pe care o conţine ea astăzi. Şi s-ar putea crea impresia că livra a rămas neschimbată, dar pe atunci era egală cu 4 livre reale, pe cînd astăzi este egală cu numai 1 livră. Acest lucru ar fi numai relativ exact, nu în ceea ce priveşte cantitatea de metal pe care o conţine 1 livră, ci în ceea ce priveşte valoarea ei. La rîndul ei însă, această valoare se exprimă cantitativ în aşa fel, încît 1/4 de livră de aur de atunci este egală cu 1 livră de aur de acum. Foarte bine. Livra este identică, numai că pe atunci era egală cu 4 livre de aur reale (la valoarea actuală a aurului), pe cînd acum este egală numai cu una. Dacă valoarea aurului scade, iar scăderea sau creşterea ei relativă în comparaţie cu alte mărfuri se exprimă în preţul acestora, în loc de a spune că un obiect care costa înainte 1 l. st. aur costă acum 2 l. st., s-ar putea spune că el costă, ca şi pînă acum, 1 l. st., dar că 1 l. st. valorează acum 2 livre de aur reale etc. ; 1 livră conţine deci 2 livre de aur reale etc. În loc de a spune : ieri vindeam această marfă la preţul de 1 l. st., iar azi o vînd la preţul de 4 l. st., s-ar putea spune că o vînd la preţul de 1 l. st., dar că ieri o vindeam cu 1 l. st. care consta dintr-o liră sterlină reală, pe cînd azi o vînd cu 1 l. st. care constă din 4 pfunzi reali.

Toate celelalte preţuri decurg de la sine de îndată ce s-a stabilit raportul dintre bara reală şi cea imaginară ; dar aceasta înseamnă pur şi simplu compararea valorii anterioare a barei cu valoarea ei actuală. Este ca şi cum, de pildă, am calcula totul în lira sterlină a secolului al XV-lea. Acest berber sau negru face exact acelaşi lucru pe care trebuie să-l facă istoricul care îşi propune să urmărească de-a lungul secolelor evoluţia uneia şi aceleiaşi monede, uneia şi aceleiaşi denumiri de calcul a unei monede avînd acelaşi conţinut metalic, atunci cînd calculează această monedă în banii de astăzi, comparînd-o cu o cantitate mai mare sau mai mică de aur, corespunzător valorii ei, care a variat în decursul secolelor. Omul semicivilizat se străduieşte să păstreze şi ca valoare unitatea monetară, masa de metal folosită ca măsură ; el se străduieşte să considere şi

această valoare ca o măsură fixă, invariabilă. În același timp însă, el intuiește că valoarea reală a barei s-a schimbat. Dat fiind numărul mic de mărfuri a căror valoare trebuie s-o măsoare berberul, precum și vitalitatea tradițiilor la oamenii necivilizați, acest mod complicat de calcul este mai puțin dificil decît pare.

O uncie de aur este egală cu 3 l. st. 17 șilingi și 10 1/2 pence, adică ceva mai puțin decît 4 l. st. Dacă, pentru simplificare, am presupune că uncia de aur este egală cu exact 4 l. st., atunci 1/4 dintr-o uncie de aur se va numi liră sterlină, și sub acest nume va servi drept monedă de calcul. Dar valoarea acestei lire sterline variază, în parte relativ, în comparație cu valoarea altor mărfuri a căror valoare variază, iar în parte pentru că lira însăși este produsul unei cantități mai mari sau mai mici de timp de muncă. Invariabilă este în ea numai denumirea, precum și cantitatea, fracția de uncie, greutatea în aur a cărei denumire este lira și pe care o conține deci moneda denumită liră.

Sălbaticul vrea să păstreze această liră ca valoare invariabilă, și de aceea pentru el variază cantitatea de metal conținută în ea. Dacă valoarea aurului scade cu 100%, lira rămîne pentru el, ca și înainte, o măsură a valorii, dar o liră care conține 2/4 de uncie de aur etc. Pentru el, lira este întotdeauna egală cu o anumită masă de aur (fier) care are aceeași valoare. Întrucît însă această valoare variază, lira este egală cînd cu o cantitate mai mare, cînd cu o cantitate mai mică de aur sau fier real, după cum, în schimbul pe alte mărfuri, trebuie dată o cantitate mai mare sau mai mică din aceste metale. El compară valoarea actuală cu cea anterioară, care i-a servit drept etalon și mai dăinuie numai în reprezentarea lui. Așadar, în loc să facă calculele în funcție de 1/4 de uncie de aur a cărei valoare variază, el le face în funcție de valoarea pe care a avut-o anterior 1/4 de uncie de aur, adică avînd în vedere o imaginară valoare invariabilă a 1/4 de uncie, care se exprimă însă în cantități variabile de aur. Pe de o parte, tendința de a păstra măsura valorii ca o valoare fixă, pe de alta, abilitatea de a evita — pe o cale ocolită — o eventuală pagubă. Ar fi însă cît se poate de absurd ca această întîmplătoare deplasare [a etalonului], grație căreia semisălbaticii și-au asimilat măsurarea valorii prin bani — măsurare care le-a fost impusă din afară, deplasînd mai întîi măsurarea valorilor, iar apoi restabilind totul în această deplasare —, să fie considerată ca o formă organic-istorică sau chiar să fie opusă, ca ceva superior, relațiilor mai dezvoltate. Acești sălbatici pornesc și ei de la o anumită cantitate — de la bara de fier —, dar păstrează ca unitate de calcul etc. valoarea pe care această bară a avut-o prin tradiție.

În economia politică modernă, toată această problemă a căpătat importanță în special datorită următoarelor două împrejurări :

1) În diferite epoci istorice s-a întîmplat, ca de pildă în Anglia în timpul războiului cu Franța revoluționară, ca prețul aurului brut să depășească prețul aurului-monedă. Acest fenomen istoric părea să constituie deci o dovadă incontestabilă că, printr-un proces inexplicabil, denumirile folosite pentru anumite cantități de aur (metal nobil) — liră sterlină, șiling, penny etc. — devin autonome față de substanța pe care o desemnează. Cum altfel ar putea o uncie de aur să valoreze mai mult decît aceeași uncie de aur din care s-au bătut 3 l. st. 17 șilingi și 10 1/2 pence ? Sau cum ar putea o uncie de aur să valoreze mai mult decît 4 livre de aur dacă livra nu este decît denumirea unui sfert de uncie ?

La o analiză mai amănunțită reiese însă că în unele cazuri monedele care circulau sub denumirea de liră sterlină nu mai aveau de fapt conținutul normal de metal, că, prin urmare, 5 l. st., de pildă, aflate în circulație nu mai cîntăreau, de fapt, decît 1 uncie de aur (de același titlu). Întrucît o monedă care trebuia să reprezinte (aproximativ) 1/4 de uncie de aur nu mai reprezenta de fapt decît 1/5 de uncie, era foarte simplu de dedus că uncia valora 5 asemenea lire sterline aflate în circulație ; că, prin urmare, valoarea lingourilor de aur depășea prețul lor monetar, căci, de fapt, ceea ce se numea liră sterlină nu mai era 1/4 de uncie, ci numai 1/5 de uncie de aur ; lira sterlină nu mai era decît denumirea unei cincimi de uncie.

Același fenomen a avut loc și în cazurile în care, deși conținutul de metal al monedelor aflate în circulație nu scădea sub standardul lor normal, ele circulau însă paralel cu banii de hîrtie depreciați, iar retopirea acestor monede și scoaterea lor din țară erau interzise. În asemenea cazuri, sfertul de uncie de aur care circula ca liră sterlină participa la deprecierea bancnotelor, în timp ce aurul în lingouri nu împărtășea această soartă *. În fond, avem de-a face aici [VII—33] cu același caz : denumirea de calcul „liră sterlină" încetase să mai desemneze 1/4 de uncie și se folosea pentru o cantitate mai mică de aur. Uncia de aur era deci egală cu cinci asemenea lire sterline, de pildă. Acest lucru se manifesta în faptul că prețul lingourilor depășea prețul monetar.

Aceste fenomene istorice sau altele de același gen, toate avînd o explicație simplă și toate fiind de același ordin, au condus, așadar, în primul rînd, la formarea noțiunii de *etalon ideal* sau la afirmația că banii ca măsură nu sînt decît un termen de comparație și nu reprezintă o anumită cantitate [de marfă determinată]. Pe această temă, în Anglia, în ultimii 150 de ani, s-au scris sute de volume.

Faptul că valoarea unei anumite monede poate să depășească valoarea conținutului ei de metal nu are în sine nimic uimitor, întrucît în monedă

---

* Taxa monetară poate ridica în interiorul țării prețul monedelor peste cel al lingourilor. — *Nota red.*

se investește muncă nouă (pentru modelarea ei). Dar și independent de aceasta se întîmplă ca valoarea unei anumite monede să depășească valoarea conținutului ei metalic. Acest fapt nu prezintă interes economic și nu a suscitat încă nici un fel de investigații economice. El nu semnifică nimic altceva decît că anumite scopuri cer ca aurul și argintul să apară tocmai sub această formă, în lire britanice sau dolari spanioli, de pildă. Directorii de bancă aveau, bineînțeles, tot interesul să demonstreze că nu a scăzut valoarea bancnotelor, ci a crescut valoarea aurului. Cît privește această din urmă chestiune, ea va putea fi abordată abia mai încolo.

2) Dar teoria *etalonului ideal* al valorii a fost pentru prima oară formulată la începutul secolului al XVIII-lea și reluată în deceniul al doilea al secolului al XIX-lea, cînd era vorba de situații în care banii nu figurau nici ca măsură [a valorii] și nici ca mijloc de schimb, ci ca echivalent invariabil, ca valoare existentă pentru sine (în cea de-a treia determinație) și deci ca materie generală a contractelor. În ambele cazuri, problema care se punea era dacă datoriile contractate de stat sau de alți debitori în bani depreciați trebuie recunoscute și rambursate în bani cu valoare deplină. Aceasta constituia pur și simplu obiectul unei controverse între creditorii statului și majoritatea națiunii. Problema în sine nu ne interesează aici cîtuși de puțin. Participanții la controversă care pledau pentru reajustarea creanțelor la obligațiile efective se situau pe terenul fals al problemei dacă trebuie sau nu modificat *etalonul monetar*. În aceste condiții au fost formulate teorii atît de primitive privind etalonul monetar, fixarea prețului aurului etc.

(„O modificare a etalonului ar echivala cu o modificare a sistemului național de măsuri și greutăți" (*J. Steuart*. „An Inquiry into the Principles of Political Oeconomy". Vol. II, Dublin, 1770, p. 110).

Chiar de la prima privire este clar că cuantumul total al cerealelor de care dispune o națiune nu se modifică dacă volumul baniței, de pildă, se dublează sau scade la jumătate. Dar această modificare a volumului baniței poate fi foarte importantă, de pildă, pentru fermierii obligați să-și plătească renta într-un anumit număr de banițe de cereale, dacă și după dublarea volumului ei ar trebui să livreze același număr de banițe ca înainte).

În cazul de mai sus tocmai creditorii statului erau aceia care se cramponau de denumirea „liră sterlină", independent de greutatea de aur pe care o exprima ea, adică se cramponau de „etalonul ideal", căci acesta nu este, de fapt, decît denumirea de calcul a cantității de metal care servește drept măsură [a valorii]. În mod paradoxal însă, tocmai adversarii lor au fost cei care au enunțat această teorie a „etalonului ideal", iar ei — creditorii statului — cei care au combătut-o. În loc de a revendica pur și simplu recalcularea creanțelor, sau de a cere ca creditorilor statului

să le fie rambursată doar cantitatea de aur pe care o avansaseră efectiv, ei reclamau reducerea etalonului în raport cu deprecierea banilor, adică, de pildă, dacă lira sterlină a scăzut la 1/5 de uncie de aur, această cincime de uncie să poarte pe viitor denumirea de liră sterlină, sau lira sterlină să fie bătută în 21 de șilingi în loc de 20. Această reducere a *etalonului* era numită sporire a valorii banilor, uncia fiind acum egală cu 5 l. st., în loc de 4 ca pînă acum. Ei nu spuneau deci ca cei care au avansat, de pildă, o uncie de aur în 5 l. st. depreciate să primească acum numai 4 l. st. cu valoare deplină, ci susțineau că aceștia trebuie să primească 5 l. st., dar că pe viitor lira va conține cu 1/20 de uncie mai puțin aur ca pînă atunci.

Cînd adepții acestor concepții și-au formulat respectiva pretenție în Anglia după reluarea plăților în numerar, moneda de calcul ajunsese din nou la vechea ei valoare metalică. Cu acest prilej au mai fost enunțate atunci și alte teorii primitive cu privire la bani ca măsură a valorii, iar sub pretextul combaterii acestor teorii, a căror falsitate era ușor de demonstrat, au fost strecurate măsuri pentru satisfacerea intereselor creditorilor statului.

Prima dispută de acest gen a fost cea dintre Locke și Lowndes. Din 1688 pînă în 1695 împrumuturile de stat au fost contractate în bani depreciați — depreciați ca urmare a faptului că toate monedele cu greutate deplină fuseseră retopite, transformate în lingouri și de aceea nu mai circulau decît monedele ușoare. Guineea crescuse la 30 de șilingi. Lowndes, secretar al trezoreriei (director al monetăriei ?), voia să reducă cu 20% valoarea lirei sterline ; Locke insista asupra menținerii etalonului vechi, de pe vremea Elisabetei. În 1696 — retopirea [monedelor de argint] ; rebaterea generală a monedelor. Locke învinsese. Datoriile contractate la cursul de 10—14 șilingi guineea au fost achitate la cursul de 20 de șilingi. Această soluție avantaja deopotrivă statul, ca și pe proprietarii funciari.

„Lowndes a pus greșit problema. În primul rînd, el afirmă că proiectul său nu echivalează cu o reducere a vechiului etalon. Apoi, el pune creșterea prețului lingourilor pe seama valorii intrinsece a argintului, și nu a deficitului de greutate al monezii cu care au fost cumpărate. El pornește întotdeauna de la premisa că baterea, și nu substanța, face banul... În ce-l privește pe Locke, el nu se întreabă decît dacă proiectul lui Lowndes implică sau nu reducerea etalonului, dar nu cercetează interesele celor legați prin contracte pe termen lung. Principalul argument invocat de Lowndes pentru reducerea etalonului era că argintul în lingouri ajunsese la 6 șilingi și 5 pence uncia (adică putea fi cumpărat cu 77 de pence, socotind șilingul egal cu 1/77 dintr-un pfund „troy“ *), fapt pentru care conchidea că dintr-un pfund „troy“ trebuie bătuți 77 de șilingi, ceea ce echivala cu o reducere de 20%, sau de 1/5, a valorii lirei sterline. Locke i-a răspuns că cele 77 de pence au fost plătite în monede ciuntite, a căror greutate nu de-

* — măsură de greutate egală cu 12 uncii. — *Nota trad.*

pășea 62 de pence de emisiune normală... Dar dacă cineva a luat cu împrumut 1 000 l. st. în asemenea monede ciuntite, este el oare obligat să ramburseze cele 1 000 l. st. la greutatea lor normală ? Atît Lowndes cît și Locke au analizat doar superficial influența modificării etalonului asupra relațiilor dintre creditori și debitori... Pe vremea aceea sistemul de credit era încă slab dezvoltat în Anglia... Interesele proprietarilor funciari și cele ale coroanei erau singurele de care se ținea seama. Comerțul stagna, subminat de războiul piratoresc... Restabilirea etalonului îi avantaja îndeosebi pe proprietarii funciari și trezoreria ; și așa s-a și procedat" (*Steuart*, op. cit., vol. II, p. 178, 179).

În legătură cu această operație, Steuart remarcă ironic :

„Prin majorarea etalonului, guvernul a cîștigat mult la impozite, creditorii la capital și la dobînzi, iar națiunea, singurul păgubaș, a fost foarte bucuroasă că standardul ei (etalonul *propriei* ei valori) nu a scăzut ; în felul acesta toate cele trei părți au fost satisfăcute" (op. cit., vol. II, p. 156).

Cf. *John Locke*. Works in 4 volumes. The 7th edition. Vol. II, London, 1768 : articolul „Some Considerations on the Lowering of Interest and Raising the Value of Money" (1691), precum și articolul „Further Considerations concerning Raising the Value of Money, wherein Mr. Lowndes's Arguments for it, in his late Report concerning «An essay for the amendment of the Silver coins», are particularly examined". Ambele lucrări se află în volumul al II-lea. În primul articol se spune între altele :

[VII—34] „*Creșterea valorii banilor*, temă mult discutată astăzi, înseamnă sau *sporirea valorii banilor noștri*, lucru pe care nu veți reuși să-l faceți, sau *sporirea denumirii monedei noastre*" (p. 53). „Numiți, de pildă, coroană ceea ce înainte se numea o jumătate de coroană. Valoarea ei va fi determinată, ca și înainte, de conținutul metalic. Dacă ați putea reduce cu 1/20 greutatea unei monede de argint fără a-i micșora valoarea, ați putea tot atît de bine să-i reduceți greutatea cu 19/20. Potrivit acestei teorii, dacă am da unui farthing denumirea de coroană, am putea cumpăra în schimbul lui tot atîtea mirodenii, mătase sau oricare alte mărfuri cît am putea cumpăra în schimbul unei coroane cu valoare deplină, care conține de 60 de ori mai mult argint" (p. 54). „Așadar, a spori valoarea unei monede nu înseamnă altceva decît a da unei cantități mai mici de argint amprenta și denumirea unei cantități mai mari" (ibid.). „Amprenta unei monede este pentru public o garanție că această monedă conține cutare cantitate de argint, sub cutare denumire" (p. 57). „Nu denumirea, ci argintul plătește datorii și cumpără mărfuri" (p. 58). „Amprenta monetară este suficientă pentru a garanta greutatea și titlul unei monede, dar moneda de aur astfel bătută este lăsată să-și găsească propriul ei preț, la fel cum fac și celelalte mărfuri" (p. 66). În general, prin sporirea valorii banilor se poate obține numai „o creștere a cantității de bani în vorbe, dar nu și ca greutate și valoare" (p. 73).

[În articolul al doilea citim :]

„Argintul este un etalon cu totul diferit de celelalte. Cotul sau cuartul, de care oamenii se folosesc la măsurat, poate să rămînă în posesia cumpărătorului, a

vînzătorului sau a unei terțe persoane ; nu are nici o importanță cui îi aparține acest cot sau acest cuart. Argintul însă este nu numai măsură a tranzacțiilor, ci și obiectul lor, iar în comerț el trece de la cumpărător la vînzător, reprezentînd în cantitatea dată echivalentul lucrului vîndut ; în felul acesta, argintul nu numai că *măsoară* valoarea mărfii căreia îi servește ca măsură, dar se și dă în schimbul mărfii, ca echivalent al ei. Aceasta însă el o face numai prin cantitatea sa și prin nimic altceva" (p. 92). „Întrucît sporirea valorii banilor nu înseamnă decît denumirea arbitrară a unor părți alicote din cutare sau cutare bucată de argint, astfel încît azi numim penny 1/60 de uncie de argint [iar mîine — 1/75 de uncie], este evident că o asemenea sporire poate avea loc în orice proporții" (p. 118). „Cînd exportul lingourilor de argint apare ca o necesitate, iar scoaterea din țară a monedei noastre este interzisă prin lege, privilegiul lingourilor de argint de a fi libere la export le va mări întrucîtva prețul în comparație cu cel al monedelor noastre, oricît ar spori sau s-ar reduce denumirea acestora" (p. 110, 120).

Pe o poziție similară celei adoptate de Lowndes, care în controversa cu Locke explica creșterea prețului lingourilor prin creșterea valorii lor, ceea ce a determinat o scădere a valorii monedei de calcul (cu alte cuvinte, valoarea lingoului crescînd, valoarea părții sale alicote denumită liră sterlină a scăzut), s-au situat little-shilling-men * — Attwood și ceilalți reprezentanți ai școlii de la Birmingham în 1819 și în anii următori. (Cobbet [68] plasase problema pe terenul adecvat : revizuirea împrumuturilor de stat, a rentelor etc., dar a stricat totul prin teoria sa eronată care respinge în general banii de hîrtie ; la această concluzie el a ajuns într-un mod paradoxal, pornind, ca și Ricardo — care a ajuns însă la o concluzie diametral opusă —, de la aceeași premisă falsă, și anume că prețurile ar fi determinate de cantitatea mijloacelor de circulație.) Întreaga lor înțelepciune încape în frazele următoare :

„În polemica sa cu Camera de comerț din Birmingham, sir Robert Peel întreabă : ce va reprezenta bancnota *voastră* de 1 liră sterlină ?" („The Currency Question. The Gemini Letters". London, 1844, p. 266) (și anume bancnota de 1 liră sterlină dacă nu va fi convertibilă în aur). „Ce trebuie să înțelegem prin actuala unitate de măsură a valorii ? Reprezintă oare 3 l. st. 17 șilingi și 10 1/2 pence *o uncie de aur* sau *valoarea* ei ? Dacă reprezintă însăși uncia, de ce să nu spunem lucrurilor pe nume și, în loc de liră sterlină, șiling și penny, să spunem uncie, penny-weight și gran ? Atunci ne-am întoarce la *sistemul trocului*" (p. 269).

(Dar lucrurile nu stau chiar așa. Ce ar cîștiga d-l Attwood dacă, în loc de 3 l. st. 17 șilingi și 10 1/2 pence, s-ar spune uncie, iar în loc de șiling atîția penny-weights ? Faptul că, pentru simplificarea calculelor, părțile de greutate capătă denumiri — ceea ce, în afară de aceasta,

---

* — adepți ai șilingului mic, adică adepții reducerii cantității de metal nobil conținut în monedele engleze. — *Nota red.*

dovedește că metalului i se dă aici o destinație socială care îi este străină —, pledează oare în favoarea sau împotriva teoriei lui Attwood ?)

„Sau ele reprezintă *valoarea ?* Dacă o uncie este egală cu 3 l. st. 17 șilingi și 10 1/2 pence, atunci de ce în diferite timpuri ea a valorat cînd 5 l. st. 4 șilingi, cînd 3 l. st. 17 șilingi și 9 pence ?... Expresia «liră sterlină» se referă la valoare, dar nu la valoarea fixată într-o anumită greutate invariabilă de aur... *Munca* este părintele valorii și ea dă aurului, ca și fierului, valoarea sa relativă".

(De aceea se și schimbă de fapt valoarea unei uncii și a 3 l. st. 17 șilingi și 10 1/2 pence.)

„Oricare ar fi denumirea de calcul specială ce se folosește pentru desemnarea muncii depuse de un om într-o zi sau într-o săptămînă, această denumire exprimă cheltuielile de producție ale mărfii" (p. 270). „Expresia «un pfund» este *unitatea ideală"* (p. 272).

Ultima propoziție este importantă, deoarece denotă că această teorie a „unității ideale" se reduce la preconizarea unei monede care să reprezinte nemijlocit munca. Lira sterlină, de pildă, ar exprima atunci o muncă de 12 zile. Conform acestei teorii ar trebui ca determinarea valorii să nu implice determinarea banilor ca ceva distinct de ea, sau ca munca în calitate de măsură a valorilor să nu însemne că munca materializată într-o anumită marfă devine măsura celorlalte valori. Important este faptul că aici această cerință se formulează din punctul de vedere al economiei burgheze (așa stau lucrurile și la Gray, care a elaborat pînă la ultima limită această problemă și despre care vom vorbi îndată), și nu din punctul de vedere al negării economiei burgheze, ca la Bray. Proudhoniștii (vezi, de pildă, d-l Darimon) au ajuns, de fapt, pînă acolo încît au formulat această revendicare atît ca o revendicare corespunzătoare actualelor relații de producție, cît și, totodată, ca o mare inovație care revoluționează din temelii respectivele relații, căci, în calitate de crapauds *, ei nu trebuie, firește, să știe nimic despre ceea ce se scrie și se gîndește de cealaltă parte a Canalului Mînecii. În orice caz, simplul fapt că această revendicare a fost formulată cu mai bine de cincizeci de ani în urmă de către una din fracțiunile de economiști burghezi din Anglia arată cît de profundă este greșeala acelor socialiști care pretind să aducă pe această cale ceva nou, antiburghez. În legătură cu revendicarea propriu-zisă, vezi mai sus **. (Aici se pot insera doar unele pasaje din *Gray.* Dealtfel, analiza amănunțită a acestei probleme va fi posibilă abia acolo unde ne vom ocupa de sistemul bancar.)

---

* — filistini francezi. — *Nota trad.*

** Vezi *K. Marx,* op. cit., partea I, p. 60—75, 80 și 88—91. — *Nota red.*

[5) *Banii ca mijloc de circulație, ca marfă generală a contractelor și ca obiect al acumulării. Valoarea banilor și variația ei*]

În ce privește banii ca echivalent invariabil, adică în calitate de *valoare* ca atare și, prin urmare, în calitate de materie a tuturor contractelor, este clar că variațiile valorii materialului în care sînt reprezentați banii (direct, ca în aur și argint, sau indirect, ca titlu de asignație asupra unei anumite cantități de aur, argint etc., sub formă de bancnote) trebuie să ducă la mari revoluții în relațiile dintre diferitele clase ale unui stat. Aceasta este o problemă de care nu trebuie să ne ocupăm aici, deoarece înseși aceste relații presupun cunoașterea diferitelor relații economice. [VII—35] Dăm spre ilustrare cele de mai jos.

Se știe că deprecierea aurului și argintului în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, ca urmare a descoperirii Americii, a făcut ca clasa muncitoare și clasa proprietarilor funciari să piardă din importanță, dar, în același timp, să crească rolul capitaliștilor (îndeosebi al capitaliștilor industriali). În Republica romană, ca urmare a creșterii valorii aramei, plebeii au devenit sclavi ai patricienilor.

„Deoarece pînă și sumele cele mai mari trebuiau să fie plătite în aramă, acest metal se acumula în mase sau bucăți informe, care se dădeau și se primeau la cîntar. Arama în această stare se numea *aes grave* *. Metalul care servea drept bani se cîntărea. (Inițial, la romani arama circula nemarcată; apoi ei au început să bată monedă de aramă cu marca unor monede străine. «Regele Servius a fost primul care a bătut monedă de aramă avînd ca efigie oi și boi». (*Plinius*. „Historia naturalis". Cartea a XVIII-a, cap. 3).

După ce patricienii au acumulat mari cantități din acest metal grosolan și fără luciu,... ei au căutat să scape de el, fie cumpărînd de la plebei toate pămînturile pe care aceștia se învoiseră să le vîndă, fie acordînd împrumuturi pe termen lung. Ei s-au văzut nevoiți să dea ieftin valori care îi stînjeneau și a căror dobîndire nu-i costase nimic. Concurența dintre toți cei dornici să scape de acest metal a dus, cum era și firesc, în scurt timp la o considerabilă scădere a prețului aramei la Roma. La începutul secolului al IV-lea de la întemeierea Romei, după cum se vede din Lex Menenia (302 a.u.c.), raportul dintre aramă și argint era de 1 : 960...

Acest metal, atît de depreciat la Roma, era totuși unul dintre cele mai căutate articole de comerț (deoarece grecii confecționau din bronz obiecte de artă etc.)... Metalele nobile se aduceau la Roma spre a fi schimbate pe aramă cu mari profituri, și acest comerț atît de rentabil genera noi și noi importuri de asemenea metale...

Cu timpul, patricienii au înlocuit în tezaurele lor aceste grămezi de aramă veche, atît de incomod de păstrat și atît de neaspectuoase, cu lingouri de aur și de argint (aurum infectum, argentum infectum). După înfrîngerea lui Pyrrhus, și în special după cuceririle făcute de romani în Asia..., aes grave a dispărut cu desăvîrșire, iar nevoile circulației au făcut necesară introducerea — sub denumirea de *victoriatus* ** — a unei monede grecești de argint, care, asemenea drahmei

* — aramă în bare (de o greutate determinată). — *Nota trad.*

** — monedă cu efigia zeiței victoriei. — *Nota trad.*

atice, cîntărea un scrupul și jumătate; în secolul al VII-lea de la întemeierea Romei, Lex Clodia a declarat victoriatul monedă romană; el se schimba de obicei pe 1 pfund de aramă sau pe un *as de 12 uncii*.

Prin urmare, exportul de aramă a făcut ca raportul dintre argint și aramă să fie de 192 : 1, un raport de cinci ori mai mic decît în perioada de maximă depreciere a aramei. Și, totuși, la Roma arama continua să fie mai ieftină decît în Grecia și în Asia.

Pe măsura producerii acestei mari revoluții în valoarea de schimb a materialului monetar, s-a înrăutățit mult situația nefericiților plebei, care primiseră cu împrumut aramă depreciată și, după ce au cheltuit-o sau au folosit-o la cursul ei de atunci, s-au văzut obligați, în virtutea literei angajamentelor lor, să înapoieze o sumă de cinci ori mai mare decît cea efectiv luată cu împrumut. Ei erau cu totul lipsiți de mijloacele necesare pentru a scăpa de datorii... Cel ce luase cu împrumut 3 000 de ași pe vremea cînd această sumă echivala cu 300 de boi sau 900 de scrupuli de argint îi putea procura acum numai cu 4 500 de scrupuli de argint, deoarece asul reprezenta un scrupul și jumătate din acest metal... Cînd plebeul înapoia 1/5 din arama luată cu împrumut, el își stingea de fapt datoria, deoarece această cincime avea [acum] aceeași valoare ca întreaga sumă pe vremea contractării împrumutului. Valoarea aramei crescuse de cinci ori în raport cu cea a argintului...

Plebeii au cerut să se procedeze la revizuirea datoriilor, la recalcularea sumelor datorate și schimbarea titlului obligației lor inițiale... Deși creditorii nu cereau rambursarea capitalului, nu-i mai puțin adevărat însă că însăși plata dobînzilor era înrobitoare, deoarece, datorită scumpirii excesive a banilor, dobînda, care la început era de 12%, devenise tot atît de oneroasă ca și cînd ar fi reprezentat 60% din capital. Recurgîndu-se la un compromis, debitorii au obținut o lege în virtutea căreia dobînzile acumulate se scădeau din capital...

Senatorii se împotriveau să cedeze mijloacele cu ajutorul cărora țineau poporul în cea mai abjectă dependență. Deținători ai aproape întregii proprietăți funciare, înarmați cu titluri de drept care îi autorizau să-și pună în lanțuri debitorii și să le aplice pedepse corporale, ei înăbușeau răzvrătirile și se arătau necruțători față de răzvrătiți. Locuința fiecărui patrician era o temniță. În sfîrșit, ei dezlănțuiau războaie, care procurau debitorului o soldă, concomitent cu suspendarea măsurilor de constrîngere, deschizînd totodată creditorilor noi surse de bogăție și de putere.

Așa se prezenta situația internă la Roma în perioada înfrîngerii lui Pyrrhus, a cuceririi Tarentului și a marilor victorii asupra samniților, lucanilor și celorlalte popoare din sudul Italiei etc. În anul 483 sau 485 de la întemeierea Romei s-a emis prima monedă romană de argint: *libella*. Ea se numea libella deoarece, într-o greutate mică, ea echivala cu un pfund [libra] de 12 uncii de aramă" (*G. Garnier*. „Histoire de la monnaie". Tome second. Paris, 1819, p. 7—24).

{*Asignații* *.

„Proprietate națională. Asignație de 100 de franci" — mijloc de plată legal... Ele se deosebeau de toți ceilalți bani de hîrtie prin aceea că nici *nu pretindeau să reprezinte vreun lucru determinat*. Cuvintele „proprietate națională" în-

* — bani de hîrtie emiși în Franța de Adunarea constituantă în timpul revoluției de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea; au circulat în perioada 1790—1796. — *Nota red.*

semnau că valoarea lor poate fi obținută prin cumpărarea — în schimbul lor — a unor bunuri confiscate care se vindeau la licitație. Nu exista însă nici un temei pentru ca valoarea lor să fie denumită „100 de franci". Ea depindea de cantitatea relativă de bunuri care puteau fi cumpărate astfel și de numărul asignaților emise" (*N. W. Senior*. „Three Lectures on the Cost of Obtaining Money". London, 1830, p. 78, 79).

„*Livra de calcul,* introdusă de Carol cel Mare și aproape niciodată reprezentată printr-o monedă echivalentă reală, și-a păstrat denumirea, ca și subîmpărțirea în sous și deniers, pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, în timp ce denumirea, forma, dimensiunile și valoarea monedelor reale au variat la infinit nu numai la fiecare schimbare de suveran, ci și în timpul uneia și aceleiași domnii. Valoarea livrei de calcul a suferit și ea mari amputări,... dar acestea au fost întotdeauna acte de violență și arbitrar" (*G. Garnier*. „Histoire de la monnaie". Tome I, Paris, 1819, p. 76, 77).

În antichitate toate monedele au fost la origine măsuri de greutate (ibid.).

„Banii sînt în primul rînd marfa universal negociabilă, sau marfa pe care o negociază fiecare în vederea obținerii altor mărfuri" (*[S. Bailey.]* „Money and its Vicissitudes in Value. London, 1837, p. 1). „Banii sînt marea marfă *intermediară*" (op. cit., p. 2). „*Banii constituie marfa generală a contractelor,* sau marfa în care este exprimată majoritatea tranzacțiilor patrimoniale care urmează să fie executate în viitor" (p. 3). În sfîrșit, banii sînt „*măsura valorii*... Întrucît toate mărfurile se schimbă pe bani, valoarea reciprocă a mărfurilor *A* și *B* este în mod necesar exprimată în valoarea lor monetară, sau în prețurile lor... [VII—36], după cum greutatea comparativă a substanțelor este dată de greutatea lor în raport cu greutatea apei, sau de greutatea lor specifică" (p. 4).

„Prima cerință esențială este ca banii să fie uniformi prin calitățile lor fizice, astfel încît cantități egale de bani să fie într-atît de identice, încît să nu existe motive de a prefera una sau alta dintre ele... Cerealele și vitele, de pildă, nu pot fi utilizate în acest scop pentru simplul motiv că cantități egale de cereale și partide numeric egale de vite nu sînt întotdeauna identice sub raportul calităților pentru care ele sînt preferate" (p. 5, 6).

„*Invariabilitatea valorii,* atît de necesară în cazul banilor ca marfă intermediară și ca marfă a contractelor, este cu totul neesențială în cazul banilor ca măsură a valorii" (p. 9). „Valoarea banilor poate să varieze continuu, și totuși ei pot servi ca măsură a valorii tot atît de bine ca în cazul cînd ar rămîne absolut neschimbați. Să presupunem, de pildă, că valoarea banilor a scăzut, iar scăderea valorii implică o diminuare a acesteia în raport cu una sau mai multe mărfuri; să zicem că valoarea banilor a scăzut în raport cu cerealele și cu munca. Înainte de scăderea valorii banilor, cu o guinee se puteau cumpăra trei busheli de grîu sau șase zile de muncă, iar după scădere cu o guinee se puteau cumpăra numai doi busheli de grîu sau patru zile de muncă. În ambele cazuri, dacă este dat raportul dintre grîu și muncă, de o parte, și bani, de alta, putem deduce raportul lor reciproc; cu alte cuvinte, putem constata că un bushel de grîu valorează două zile de muncă. Aceasta este tot ce se cere pentru măsurarea valorii și se face tot atît de ușor după scăderea valorii banilor, ca și înaintea ei. Înalta calitate a unui lucru ca măsură a valorii nu depinde cîtuși de puțin de variabilitatea valorii lui... Adesea se confundă invariabilitatea valorii cu invariabilitatea titlului [metalului nobil] și greutății... Întrucît valoarea constituie puterea de a dispune de *cantitate,* este necesar ca, la măsurarea valorii, drept unitate să fie folosită o *anumită cantitate* de substanță dintr-o marfă oarecare de calitate uniformă, și tocmai această anumită *cantitate* de substanță de calitate uniformă este ceea ce trebuie să rămînă invariabil" (p. 9—11).

„În toate contractele pecuniare este vorba de *cantitatea* aurului sau argintului dat cu împrumut, și nu de valoarea lui" (p. 102, 103). „Dacă cineva ar susține

că respectivul contract se referă la o anumită *valoare*, el ar avea obligaţia să precizeze în raport cu care marfă, afirmînd în felul acesta că un contract pecuniar nu se referă la o sumă de bani, cum se declară expres în textul lui, ci la o cantitate oarecare dintr-o marfă care nu este nici măcar menţionată" (p. 104).

„Consideraţiile de mai sus nu trebuie limitate la contractele pentru împrumuturi efective în *bani*, ele fiind valabile pentru toate stipulaţiile de plată în bani, indiferent dacă este vorba de plăţi pentru mărfuri vîndute pe credit sau de plăţi pentru servicii, pentru arendări de terenuri sau închirieri de imobile; condiţiile sînt aceleaşi ca şi în cazul împrumuturilor propriu-zise, acordate în marfa intermediară. Dacă *A* îi vinde lui *B* o tonă de fier la preţul de 10 l. st., plătibil în termen de 12 luni, este ca şi cînd ar da cu împrumut 10 l. st. pe termen de un an, iar interesele ambelor părţi vor fi, atît într-un caz cît şi în celălalt, deopotrivă afectate de variaţiile valorii banilor" (p. 110, 111).

Cantităţile determinate şi invariabile de substanţă monetară, destinate să servească drept unitate de măsură, capătă anumite denumiri, iar stabilirea acestor denumiri este adesea confundată cu fixarea *preţului* banilor. Această confuzie o întîlnim şi la emfaticul romantic al economiei politice — d-l Adam Müller. El spune între altele:

„Oricine va înţelege importanţa deosebită pe care o are justa *stabilire* a *preţului monedei*, mai cu seamă într-o ţară ca Anglia, unde guvernul, pătruns de mare generozitate, bate moneda gratuit" (adică pe cheltuiala ţării şi în avantajul negustorilor de lingouri de la Banca Angliei), „nu percepe nici o taxă pentru baterea monedei etc. şi unde, prin urmare, dacă acest guvern ar majora considerabil preţul monetar al aurului în comparaţie cu preţul lui pe piaţă, dacă ar stabili, de pildă, preţul monetar al unei uncii de aur la 3 l. st. 19 şilingi, în loc de 3 l. st. 17 şilingi şi 10 1/2 pence, tot aurul ar lua calea monetăriei, argintul obţinut acolo ar fi schimbat pe aur mai ieftin pe piaţă şi acest aur ar lua şi el calea monetăriei şi în felul acesta s-ar produce o dezordine în sistemul monetar" (*A. H. Müller*, „Die Elemente der Staatskunst". Zweiter Theil. Berlin, 1809, S. 280, 281).

Aşadar, d-l Müller nu ştie că în Anglia penny şi şiling sînt doar denumirile unor anumite părţi alicote dintr-o uncie de aur. Întrucît monedele de argint şi de aramă — care, nota bene, nu se bat conform raportului [valoric] dintre argint şi aramă, de o parte, şi aur, de alta, ci sînt emise ca simple semne pentru greutăţi de aur cu acelaşi nume şi de aceea trebuie să fie acceptate la plată numai în cantităţi foarte mici — circulă sub denumirea de şilingi şi pence, el îşi închipuie că uncia de aur se împarte în monede de aur, argint şi aramă (cu alte cuvinte, la el apare un triplu etalon al valorii). Ceva mai departe el îşi aduce din nou aminte că în Anglia nu există un dublu etalon, şi, deci, cu atît mai puţin unul triplu. Nebulozitatea reprezentărilor d-lui Müller despre relaţiile economice „comune" constituie baza reală a concepţiei sale „superioare".

Din legea generală potrivit căreia preţul total al mărfurilor aflate în circulaţie determină masa mijloacelor de circulaţie (la un nivel dat al vitezei de circulaţie) rezultă că, pe o anumită treaptă de creştere a valorilor puse în circulaţie, metalul mai nobil, metalul cu o valoare

specifică mai mare — adică acela care într-un volum mai mic conţine mai mult timp de muncă — ia locul metalului mai puţin nobil ca mijloc de circulaţie dominant; adică arama, argintul, aurul se elimină unul pe altul ca mijloc de circulaţie dominant. Aceeaşi sumă totală a preţurilor poate fi făcută să circule cu o cantitate de monede de aur de 14 ori mai mică decît în cazul în care s-ar folosi monede de argint. Luate ca mijloc de circulaţie dominant, monedele de aramă, şi cu atît mai mult cele de fier, presupun o circulaţie redusă. Tot astfel, pe măsura creşterii masei mărfurilor aflate în circulaţie şi a circulaţiei în general, mijloacele de transport şi căile de comunicaţie mai solide, dar mai costisitoare, iau locul celor mai puţin costisitoare.

Pe de altă parte, este clar că comerţul cu amănuntul din viaţa cotidiană implică acte de schimb de proporţii foarte modeste, cu atît mai modeste cu cît ţara este mai mică şi circulaţia mai redusă. În acest comerţ cu amănuntul, în care circulă cantităţi neînsemnate de mărfuri, deci şi valori foarte mici, banii funcţionează doar ca mijloc de circulaţie efemer în sensul cel mai propriu al cuvîntului, şi nu se fixează ca preţ realizat. De aceea, în vederea acestui comerţ se introduce un mijloc de circulaţie subsidiar, care nu este decît semnul unor părţi alicote ale mijlocului de circulaţie dominant. Este vorba de moneda divizionară de argint şi de aramă, care de aceea nu se bate, ţinîndu-se seama de raportul valoric dintre substanţa ei şi valoarea aurului, de pildă. Aici banii funcţionează doar ca semn, chiar dacă într-o substanţă relativ preţioasă. Aurul, de pildă, ar trebui divizat în părticele prea mici spre a putea corespunde, ca echivalent, fracţionării mărfurilor pe care o reclamă acest comerţ cu amănuntul.

De aceea aceste mijloace de circulaţie subsidiare servesc ca mijloc de plată legal numai în cantităţi mici, ceea ce face ca ele să nu se poată statornici în calitate de preţ realizat. [VII—37] În Anglia, de pildă, moneda de aramă este admisă la plăţile care nu depăşesc 6 pence, iar cea de argint la plăţile care nu depăşesc 20 de şilingi. Cu cît mai dezvoltată este circulaţia în general, cu cît mai mare este suma preţurilor mărfurilor care intră în circulaţie, cu atît mai net se detaşează schimbul lor cu ridicata de schimbul lor cu amănuntul şi cu atît mai mult reclamă ele pentru circulaţie o varietate mai mare de monede. Viteza de circulaţie a monedei divizionare este invers proporţională cu mărimea valorii ei.

„Pe primele trepte de dezvoltare a societăţii, cînd naţiunile sînt sărace, iar plăţile lor neînsemnate, arama corespundea adesea tuturor cerinţelor circulaţiei şi se bătea sub formă de monede de valoare foarte redusă, pentru a facilita schimbul restrîns din acea vreme. Aşa s-a întîmplat la începuturile Republicii romane şi în Scoţia" (*D. Buchanan*. „Observations on the Subjects treated of in Dr. Smith's Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations". Edinburgh, 1814, p. 3).

„Avuţia generală a unei ţări se măsoară absolut exact prin natura plăţilor ei şi prin situaţia sistemului ei monetar; iar preponderenţa certă a unui metal ordinar în sistemul ei monetar, asociată cu folosirea unor monede de valoare foarte redusă, denotă o stare primitivă a societăţii" (p. 4). Ulterior, „circulaţia monetară se împarte în două sectoare distincte: funcţia de efectuare a marilor plăţi revine metalelor nobile, în timp ce metalele ordinare se păstrează, dimpotrivă, pentru schimburile mărunte, jucînd în felul acesta un rol pur auxiliar în raport cu principalul mijloc de circulaţie. Între introducerea iniţială a unui metal nobil în circulaţia monetară a unei ţări şi folosirea lui exclusivă pentru efectuarea plăţilor mari se scurge un lung interval; între timp, volumul plăţilor în comerţul cu amănuntul a luat o asemenea amploare — ca urmare a creşterii avuţiei —, încît ele pot fi efectuate într-un mod convenabil, cel puţin în parte, cu monedele noi şi de valoare mai mare; căci la efectuarea plăţilor mari nu se poate folosi o monedă" (iată o afirmaţie eronată, după cum o dovedeşte şi existenţa bancnotelor) „care să nu fie totodată utilizabilă şi în tranzacţiile din cadrul comerţului cu amănuntul. Într-adevăr, în ultimă analiză, fiecare comerciant îşi recapătă capitalul de la consumator...

Pe continent, argintul a fost folosit pretutindeni la plăţile mari... În Marea Britanie, cantitatea de argint aflată în circulaţie nu depăşeşte necesarul pentru plăţile mici... De fapt, puţine plăţi în sumă de 20 de şilingi se fac în argint... Pînă la William al III-lea, argintul era adus la trezorerie în saci mari, pentru plata impozitelor către stat. În această perioadă s-a produs marea schimbare... Trecerea la folosirea exclusivă a aurului la plăţile mari în Anglia constituie o dovadă clară că *pe vremea aceea plăţile în comerţul cu amănuntul se făceau mai ales în aur*; acest lucru era posibil şi fără ca plăţile izolate să depăşească întotdeauna sau cel puţin să fie egale cu vreuna dintre monedele de aur; căci în condiţiile în care aurul exista din belşug şi era lipsă de argint, monedele de aur se ofereau, fireşte, pentru plata sumelor mici, cerîndu-se restul în argint; datorită acestui fapt, folosirea aurului în comerţul cu amănuntul, folosire care restrînge pe cea a argintului chiar şi la plăţile mici, preîntîmpina acumularea lui în mîinile micilor negustori... În acelaşi timp în care în Anglia, la plăţile mari, aurul înlocuia argintul" (1695), „în Suedia argintul înlocuia arama...

Este clar că banii folosiţi la plăţile mari vor fi primiţi numai la valoarea lor intrinsecă... Pentru moneda subsidiară însă nu se cere o valoare intrinsecă... La Roma, cît timp moneda preponderentă era cea de aramă, ea era cotată la valoarea ei intrinsecă... Cu 5 ani înainte de primul război punic au fost emise monede de argint, care numai cu timpul au înlăturat arama în plăţile mari... După 62 de ani de la introducerea monedelor de argint, în sistemul monetar roman a fost introdus aurul, dar se pare că el n-a înlăturat niciodată argintul în plăţile mari... În India banii de aramă nu sînt subsidiari; de aceea ei circulă la valoarea lor intrinsecă. Rupia, monedă de argint de 2 şilingi şi 3 pence, serveşte ca unitate monetară de calcul; în raport cu ea îşi găseşte cursul pe piaţă moneda de aur (mohour-ul) şi cea de aramă (pice-ul); numărul monedelor de aramă ce se schimbă în mod curent pe 1 rupie variază în permanenţă în funcţie de greutatea şi valoarea monedei, pe cînd în Anglia 24 de jumătăţi de pence sînt întotdeauna egale cu 1 şiling, indiferent de greutatea lor. În India, micul negustor mai este nevoit să primească mari cantităţi de aramă în schimbul mărfurilor sale şi de aceea el nu o poate primi altfel decît la valoarea ei intrinsecă... În sistemele monetare din Europa, banii de aramă se primesc la valoarea marcată pe ei, indiferent de greutatea şi de titlul lor" (p. 4—18).

În Anglia, „nişte comercianţi au pus în circulaţie, în 1798, o cantitate excesivă de monede de aramă; şi deşi banii de aramă serveau ca mijloc de plată legal numai pentru sume care nu depăşesc 6 pence, acest surplus a revenit micilor comercianţi; aceştia din urmă au încercat să repună în circulaţie monedele de

aramă, dar în cele din urmă ele s-au reîntors la ei. Cînd emisiunea monedelor de aramă a încetat, micii comercianți dețineau aramă în sumă de cîte 20, 30 și chiar 50 l. st., și pînă la urmă ei au fost nevoiți s-o vîndă la valoarea ei intrinsecă" (p. 31).

În moneda divizionară subsidiară, mijlocul de circulație ca atare, ca mijloc doar efemer, dobîndește o existență aparte alături de mijlocul de circulație, care este totodată echivalent, realizează prețul și se acumulează ca valoare autonomă. Aici, așadar, banii aceștia nu sînt decît semne. De aceea ei trebuie să fie emiși numai în cantitatea strict necesară micului comerț cu amănuntul și posibilitatea acumulării lor este exclusă. Cantitatea monedei divizionare subsidiare trebuie să fie determinată de masa prețurilor pe care o pune în circulație, împărțită la viteza de circulație. Deoarece masa mijloacelor de circulație — care au o anumită valoare — este determinată de prețuri, se înțelege de la sine că dacă în mod artificial s-ar pune în circulație o cantitate de monedă divizionară care depășește nevoile circulației și dacă această cantitate nu ar putea ieși din circulație (ceea ce nu se poate întîmpla aici, deoarece, ca mijloc de circulație, această monedă are o valoare superioară valorii ei intrinsece), moneda divizionară s-ar deprecia ; dar nu pentru că cuantumul banilor determină prețurile, ci pentru că prețurile determină cuantumul banilor și, prin urmare, în circulație poate să rămînă numai o anumită cantitate de bani de o anumită valoare.

Așadar, dacă nu există nici un fel de supape prin care circulația să poată elimina cantitatea de bani excedentară, mijlocul de circulație nu se poate transforma în valoare existentă pentru sine, și atunci valoarea lui trebuie să scadă. Dar aceasta se poate întîmpla — fără a socoti obstacolele artificiale, interzicerea retopirii în lingouri, a exportului etc. — numai în cazul cînd mijlocul de circulație este doar un semn, nu posedă el însuși o valoare reală corespunzătoare valorii lui nominale și, deci, nu se poate transforma din mijloc de circulație în marfă în general, nu se poate debarasa de marca sa, e încătușat de existența lui sub formă de monedă.

De aici rezultă, pe de altă parte, că semnele, monedele divizionare pot să circule la valoarea nominală a banilor pe care îi reprezintă — fără a avea vreo valoare proprie — în cazul cînd reprezintă mijlocul de circulație doar în cantitatea în care acesta din urmă ar circula el însuși. Dar atunci se impune condiția ca ele să existe efectiv numai într-o cantitate atît de mică, încît să circule doar sub formă subsidiară, fără a înceta vreodată să fie mijloc de circulație (cînd servesc mereu, în parte, pentru schimbul micilor cantități de mărfuri și, în parte, doar ca mărunțiș pentru schimbarea adevăratului mijloc de circulație), adică să nu poată fi obiect de acumulare, — sau ele nu trebuie să aibă nici o valoare, astfel încît valoarea lor nominală să nu se poată compara nici-

odată cu valoarea lor intrinsecă. În acest din urmă caz, ele reprezintă un simplu *semn*, care prin el însuși simbolizează valoarea ca existentă în afara lui. În primul caz nu se ajunge niciodată la compararea valorii lor intrinsece cu valoarea lor nominală.

[VII—38] De aceea falsificările de bani sînt reperate imediat, în timp ce suprimarea totală a valorii lor nu. Altfel ar putea să pară paradoxal faptul că aurul poate fi înlocuit cu hîrtie lipsită de valoare, dar cea mai mică diminuare a conținutului de metal al monedei de aur o depreciază.

În general, dubla determinație a banilor în circulație este contradictorie : a servi drept simplu mijloc de circulație acolo unde ei sînt mijlocire evanescentă și a servi totodată ca realizare a prețului, formă sub care ei se acumulează și trec în cea de-a treia determinație a lor. Ca mijloc de circulație, ei se uzează, adică nu conțin cantitatea de metal care îi transformă într-o anumită cantitate de muncă materializată. De aceea, concordanța cu propria lor valoare este întotdeauna mai mult sau mai puțin iluzorie. A se da un exemplu.

Este important ca încă în acest punct al capitolului despre bani să fie introdusă determinația de cantitate, dar argumentînd exact invers ca în doctrina curentă. Banii pot fi înlocuiți pentru că cantitatea lor este determinată de prețurile pe care ei le pun în circulație. Dacă banii înșiși posedă valoare — ca în cazul mijloacelor de circulație subsidiare —, cantitatea lor trebuie să fie determinată în așa fel, încît ei să nu se poată acumula niciodată ca echivalent și de fapt să figureze întotdeauna doar ca element accesoriu al mijlocului de circulație propriu-zis. Dacă însă trebuie să înlocuiască însuși acest mijloc de circulație, ei nu trebuie să aibă nici o valoare, adică valoarea lor trebuie să existe în afara lor. Variațiile în cadrul circulației sînt determinate de proporțiile și de numărul tranzacțiilor *(„The Economist")*. Circulația poate să crească datorită sporirii cantității de mărfuri, chiar dacă prețurile rămîn neschimbate ; ea poate să crească datorită urcării prețurilor, chiar dacă cantitatea de mărfuri rămîne neschimbată ; în sfîrșit, ea poate să crească datorită uneia și alteia concomitent.

Afirmația că prețurile reglează cantitatea mijloacelor de circulație, și nu cantitatea mijloacelor de circulație prețurile, sau, cu alte cuvinte, că comerțul reglează circulația banilor (cantitatea mijloacelor de circulație), și nu circulația banilor reglează comerțul presupune, bineînțeles, după cum a arătat deducția noastră, că prețul nu este decît valoare tradusă în alt limbaj. Premisa o constituie valoarea, și anume valoarea determinată de timpul de muncă. Este clar deci că această lege nu este aplicabilă deopotrivă fluctuațiilor de prețuri în toate epocile ; în lumea antică de pildă, la Roma, unde mijloacele de circulație nu provin din circulație, din schimb, ci se obțin prin rapt, jaf etc.

„Nici o țară, dacă procedează în mod consecvent, nu poate avea mai mult decît un etalon pentru *măsurarea valorii,* căci acest etalon trebuie să fie uniform și invariabil. Nici o marfă nu are o valoare uniformă și invariabilă în raport cu alte mărfuri ; o marfă are o asemenea valoare numai în raport cu ea însăși. O piesă de aur valorează întotdeauna tot atîta cît altă piesă de aur de exact aceeași greutate și același titlu, în același loc ; dar nu același lucru se poate spune despre aur *și* o altă marfă, argintul de pildă" (*„The Economist"*, vol. I, nr. 37 din 11 mai 1844, p. 771). *„Lira sterlină* nu este decît o denumire de calcul care se referă la o cantitate dată și fixă de aur de calitate standard" (ibid.). „A spune că unei uncii de aur i se poate conferi valoarea de 5 l. st. în loc de 3 l. st. 17 șilingi și 10 1/2 pence nu înseamnă altceva decît a spune că pe viitor se vor bate din ea 5 sovereigni * în loc de 3 429/480 de sovereigni. Prin aceasta noi nu am modifica *valoarea aurului,* ci numai *greutatea* și, deci, *valoarea lirei sterline,* sau a *sovereignului.* Uncia de aur ar avea aceeași valoare ca înainte în raport cu grîul și cu celelalte mărfuri, dar deoarece lira sterlină, deși are aceeași denumire, ar reprezenta o parte mai mică dintr-o uncie de aur, ea ar reprezenta în mod corespunzător o cantitate mai mică de grîu și de alte mărfuri. Ar fi ca și cum am spune că un *cuarter de grîu nu se va mai împărți în 8 busheli, ci în 12 ;* procedînd astfel, nu am putea modifica valoarea grîului, ci am putea doar să micșorăm cantitatea de grîu pe care o conține un bushel și, deci, valoarea acestuia" (ibid., p. 772).

„Indiferent de schimbările temporare sau permanente care s-ar produce [în valoarea aurului], *prețul* lui se va exprima întotdeauna în aceeași sumă de bani ; o uncie de aur va fi, ca și înainte, egală cu 3 l. st. 17 șilingi și 10 1/2 pence în banii noștri. Variația valorii aurului se va exprima în cantitatea mai mare sau mai mică de mărfuri ce se poate cumpăra cu el" („The Economist", vol. I, nr. 42 din 15 iunie 1844, p. 890).

Baza ideală trebuie comparată, de pildă, cu *mil-reis-ul* ** *ideal* din Buenos Aires (precum și cu lira sterlină engleză în timpul deprecierii bancnotelor etc.). Constantă este aici denumirea de *mil-reis* ; variabilă este cantitatea de aur sau argint pe care o exprimă acesta.

„La Buenos Aires banii de hîrtie (dolari de hîrtie) nu sînt convertibili în aur. La început, acești dolari erau egali cu 4 șilingi și 6 pence fiecare ; acum 1 dolar = aproximativ 3 1/4 pence, și la un moment dat scăzuse la 1 1/2 pence. Un iard de postav valora înainte 2 dolari, iar acum, ca urmare a deprecierii banilor de hîrtie, valorează *nominal* 28 de dolari" [„The Economist", vol. I, nr. 57 din 28 septembrie 1844, p. 1 253].

„În Scoția, *mijlocul de schimb"* (a nu se confunda cu etalonul valorii !), „de la 1 l. st. în sus, îl constituie exclusiv banii de hîrtie, iar aurul nu circulă deloc ; și totuși aurul este etalonul valorii ca și cum numai el s-ar afla în circulație, căci banii de hîrtie pot fi schimbați pe *aceeași cantitate stabilită* din acest metal ; acești bani circulă numai în virtutea încrederii în convertibilitatea lor" („The Economist", vol. I, nr. 58 din 5 octombrie 1844, p. 1 275).

„Guineele *** *se tezaurizează* în timpuri de incertitudine" (*Thornton,* „An Enquiry into the Nature and Effects of the Paper Credit of Great Britain". London, 1802, p. 48).

---

* — monede engleze în valoare de 1 l. st. (cu efigia regelui sau a reginei). — *Nota red.*

** — veche monedă de calcul în Portugalia și Brazilia. — *Nota red.*

*** — monede de aur englezești, valorînd 21 de șilingi. — *Nota red.*

Independent de formele surprinzătoare în care se manifestă această tezaurizare, însuși principiul tezaurizării, banii funcționînd aici ca valoare autonomă, reprezintă *unul dintre momentele* necesare în cadrul schimbului bazat pe circulația monetară, căci, după cum spune A. Smith 69, fiecare are nevoie, în afară de propria sa marfă, de o anumită cantitate, de o anumită parte de „marfă generală".

„Un om care posedă o întreprindere comercială își investește în ea avutul" (*Thornton*. „An Enquiry into the Nature and Effects of the Paper Credit of Great Britain". London, 1802, p. 21).}

[6) Despre determinarea valorii mărfii de către muncă]

„Capitaluri de mărime egală, sau, cu alte cuvinte, cantități egale de muncă acumulată, adesea pun în mișcare cantități diferite de muncă nemijlocită, dar aceasta nu schimbă nimic" (*Torrens*. „An Essay on the Production of Wealth". London, 1821, p. 29—30). „Pe primele trepte de dezvoltare a societății, *valoarea relativă a mărfurilor este determinată* de cantitatea totală de muncă, acumulată și nemijlocită, care a fost cheltuită pentru producerea lor. De îndată însă ce se acumulează capital și se statornicește deosebirea dintre clasa capitaliștilor și clasa muncitorilor, cînd persoana care îndeplinește rolul de întreprinzător într-o ramură de producție sau alta nu efectuează el însuși munca în întreprinderea sa, ci avansează altora mijloace de subzistență și materiale, valoarea de schimb a mărfurilor este determinată de cantitatea de capital — sau de muncă acumulată — care s-a cheltuit în producție" (p. 33, 34). „Dacă două capitaluri sînt egale, *valorile* produselor lor vor fi *egale*, oricît de diferită ar fi cantitatea de muncă nemijlocită pe care ele o pun în mișcare sau pe care o reclamă produsele lor. Dacă aceste capitaluri nu sînt egale, produsele lor nu vor avea o valoare egală, chiar dacă cuantumul total al muncii cheltuite pentru produsul fiecăruia dintre ele ar fi absolut același" (p. 39). Așadar, „după această separare a capitaliștilor de muncitori, valoarea de schimb începe să fie determinată de mărimea capitalului, de cuantumul muncii acumulate, și nu — ca înainte de această separare — de suma muncii acumulate *și* a celei nemijlocite care s-a cheltuit pentru producerea mărfii" (p. 39—40).

Ceea ce d-l Torrens afirmă aici este just în raport cu concepția abstractă a ricardienilor. În fond însă, este total eronat. În primul rînd, determinarea valorii prin timpul de muncă pur are loc numai pe baza producției [VII—39] de capital, adică numai pe baza separării celor două clase. Egalizarea *prețurilor* în virtutea existenței uneia și aceleiași rate mijlocii a profitului — (și chiar acest lucru trebuie înțeles cum grano salis *) — nu are *nimic* comun cu determinarea valorii, ci, dimpotrivă,

* — textual: „cu un grăunte de sare"; în sens figurat: „cu anumite rezerve". — *Nota trad.*

o *presupune*. Acest pasaj este important prin aceea că arată confuzia ricardienilor.

Rata plusvalorii, înțeleasă ca profit, este determinată 1) de mărimea plusvalorii înseși, 2) de raportul dintre munca vie și cea acumulată (raportul dintre capitalul cheltuit pentru salarii și capitalul folosit în calitate de capital [constant]). Fiecare dintre cele două cauze care determină punctele unu și doi trebuie cercetată separat. Legea rentei, de pildă, intră la primul punct. Deocamdată presupunem munca necesară ca atare, adică presupunem că muncitorul primește întotdeauna doar minimul necesar de salariu. Această ipoteză este, firește, necesară pentru a stabili legile profitului, în măsura în care nu sînt determinate de creșterea sau scăderea salariului sau de influența proprietății funciare. Toate premisele *ferme* devin fluide în cursul analizei. Dar numai datorită faptului că inițial sînt ferme, analiza ulterioară este posibilă fără riscul de a confunda conceptele. În afară de aceasta, practica arată că, de pildă, oricît de diferit ar fi în diferite epoci și în diferite țări standardul muncii necesare, sau oricît ar varia mărimea lui relativă datorită variației prețurilor la materii prime sau mărimea lui absolută și relativă datorită cererii și ofertei de muncă, în orice epocă dată capitalul trebuie să considere acest standard ca o anumită mărime fixă și să opereze cu el în mod corespunzător. Examinarea acestor variații propriu-zise intră integral în capitolul despre salariu.

„Valoarea de schimb nu este determinată de cheltuielile de producție absolute, ci de cele relative. Dacă cheltuielile de producție ale aurului ar rămîne aceleași, în timp ce cheltuielile de producție ale tuturor celorlalte bunuri s-ar dubla, puterea de cumpărare a aurului în raport cu toate celelalte bunuri ar descrește; valoarea lui de schimb s-ar reduce la jumătate, și această micșorare a valorii de schimb a aurului ar avea același efect ca atunci cînd cheltuielile de producție ale tuturor celorlalte bunuri ar fi rămas neschimbate, în timp ce cheltuielile de producție ale aurului s-ar fi redus la jumătate“ (*Torrens*, op. cit., p. 56—57).

Acest lucru este important pentru prețuri. Pentru determinarea valorii nu prezintă absolut nici o importanță; e o simplă tautologie. Valoarea unei mărfi este determinată de cantitatea de muncă pe care o conține aceasta din urmă, ceea ce înseamnă că ea — marfa — se schimbă pe aceeași cantitate de muncă sub oricare altă formă a valorii de întrebuințare. De aceea este clar că, dacă timpul de muncă necesar pentru producerea bunului *a* se dublează, numai jumătate din acest bun va fi egală cu echivalentul său anterior *b*. Deoarece echivalența este determinată de egalitatea timpului de muncă sau a cantității de muncă, e de la sine înțeles că deosebirea dintre valori este determinată de inegalitatea timpului de muncă, sau că timpul de muncă este măsura valorii.

* * *

„În 1826, diferitele mașini care se foloseau în industria bumbacului dădeau unui om posibilitatea de a efectua munca a 150 de oameni. Dacă admitem că în prezent lucrează în această ramură numai 280 000 de oameni, înseamnă că acum 50 de ani ar fi trebuit să lucreze aici 42 000 000 de oameni" (*Hodgskin*. „Popular Political Economy". London, 1827, p. 72).

„Valoarea relativă a metalelor nobile în comparație cu alte mărfuri determină cantitatea de metal care trebuie dată în schimbul altor bunuri ; iar numărul operațiilor de vînzare-cumpărare care urmează a fi efectuate într-o perioadă dată determină cantitatea necesară de bani, în măsura în care banii sînt instrumentul acestor operații" (op. cit., p. 188).

„Avem multe motive să credem că baterea monedelor a fost inițiată de indivizi și practicată de ei înainte ca ea să fi fost preluată și monopolizată de către guverne. Aceasta a fost situația vreme îndelungată în Rusia (vezi *Storch*[70])" (op. cit., p. 195, notă).

Hodgskin este de altă părere decît romanticul Müller * :

„Monetăria nu face decît să bată monedă din materialul adus de indivizi, comițînd totodată greșeala de a nu percepe de la ei nici o plată pentru munca necesitată de baterea monedei și impunînd astfel națiunea în folosul celor care fac comerț cu bani" (op. cit., p. 194).

[7)] Mașinile și supramunca. Capital și profit

După toate aceste digresiuni pe tema banilor — și pînă la încheierea acestui capitol vom mai avea prilejul să facem asemenea digresiuni — ne reîntoarcem la punctul de plecare (vezi p. 25 **).

Iată un exemplu care arată că chiar și în industria prelucrătoare perfecționarea mașinilor și creșterea forței productive determinată de ea creează (relativ) *materie primă,* în loc să facă necesară o sporire absolută a acesteia :

„În industria inului, sistemul de fabrică este de dată foarte recentă. Pînă la 1828, în Anglia și în Irlanda filarea inului se făcea în cea mai mare parte manual. Cam în aceeași perioadă, mașinile de filat in au fost în așa măsură perfecționate, în special datorită perseverenței d-lui Peter Fairbairn din Leeds, încît au început să fie introduse pe scară largă. Atunci a început construcția intensă de filaturi de in la Belfast și în alte localități din Irlanda de nord, precum și în diferite localități din Yorkshire, Lancashire și Scoția, iar după cîțiva ani filatul manual a fost abandonat... Firele pieptănate fine se fabrică acum din ceea ce acum 20 de ani se pierdea ca deșeuri" („The Economist" din 31 august 1850, p. 954).

* Vezi volumul de față, p. 383—385. — *Nota red.*
** Vezi volumul de față, p. 255—256. — *Nota red.*

În ceea ce privește folosirea mașinilor — să examinăm în primul rînd cazul așa cum se prezintă el nemijlocit, și anume cazul cînd un capitalist, în loc să investească o parte din capital în muncă nemijlocită, o investește în mașini —, o parte din capital se ia din partea lui variabilă și care se multiplică, adică din partea ce se schimbă pe muncă vie, și se adaugă la partea constantă, a cărei valoare este doar reprodusă sau conservată în produs. Dar aceasta se face numai pentru a mări productivitatea părții rămase a capitalului variabil.

Primul caz : valoarea mașinii este egală cu valoarea forței de muncă pe care o înlocuiește. În acest caz, valoarea nou produsă nu crește, ci scade, dacă timpul de supramuncă al părții rămase a forței de muncă nu crește în aceeași măsură în care a scăzut cantitatea ei. Dacă din 100 de muncitori sînt concediați 50, care au fost înlocuiți cu mașini, cei 50 de muncitori rămași trebuie să dea tot atîta timp de supramuncă cît dădeau înainte 100. Dacă din 1 200 de ore de muncă zilnice muncitorii dădeau înainte 200 de ore de supramuncă, acum cei 50 de muncitori rămași trebuie să dea tot atîta timp de supramuncă, adică zilnic 4 ore în loc de 2, cît dădeau înainte. În acest caz, timpul de supramuncă (50 × 4 = 200) e același ca înainte (100 × 2 = 200), cu toate că timpul de muncă absolut s-a micșorat. În acest caz, pentru capital, pe care nu-l interesează decît producția de supramuncă, situația este aceeași. În acest caz, materia primă prelucrată rămîne aceeași ; rămîn deci aceleași și cheltuielile pentru materie primă ; cheltuielile pentru unelte de muncă ar crește ; cheltuielile pentru muncă ar scădea. Valoarea totală a produsului ar fi aceeași, deoarece ea ar fi egală cu aceeași sumă de timp de muncă materializat și timp de supramuncă.

O astfel de situație nu ar oferi capitalului nici un stimulent [pentru introducerea mașinilor]. Ceea ce el ar cîștiga pe de o parte în timp de supramuncă ar pierde la partea de capital care a intrat în producție ca muncă materializată, deci ca valoare constantă. Dar trebuie avut în vedere faptul că mașina a înlocuit unelte de producție neperfecționate, care aveau o anumită valoare, adică fuseseră dobîndite în schimbul unei anumite sume de bani. Dacă nu capitalistul deja angrenat în producție, în orice caz cel care se angrenează trebuie să scadă din costul mașinilor partea de capital care s-ar cheltui [pe unelte de producție] la nivelul mai scăzut al forței productive.

[VII—40] Dacă, așadar, odată cu introducerea unei mașini de 1 200 l. st. (prețul forței de muncă a 50 de muncitori), de pildă, dispare o cheltuială anterioară de 240 l. st., să zicem, pentru unelte de producție, înseamnă că cheltuielile suplimentare de capital [pentru mașină] reprezintă numai 960 l. st. (prețul anual a 40 de muncitori). În cazul de față deci, dacă cei 50 de muncitori rămași produc exact aceeași cantitate de supramuncă pe care o produceau înainte 100 de muncitori,

acum 200 de ore de supramuncă se produc cu un capital de 2 160 l. st., în timp ce înainte se produceau cu un capital de 2 400 l. st. Numărul muncitorilor s-a redus la jumătate, mărimea absolută a supramuncii a rămas aceeași — 200 de ore de muncă. Capitalul cheltuit pe materialul muncii a rămas și el același, dar raportul dintre supramuncă și partea constantă a capitalului a crescut în mod absolut.

Deoarece capitalul cheltuit pe materie primă a rămas același, iar capitalul cheltuit pe mașini a crescut, dar nu proporțional cu scăderea celui cheltuit pe muncă, *cheltuielile totale ale capitalului au scăzut* ; supramunca a rămas aceeași, adică a crescut în raport cu capitalul nu numai în proporția necesară pentru ca timpul de supramuncă să rămînă același cînd numărul muncitorilor se reduce la jumătate, ci într-o proporție mai mare, și anume corespunzător raportului în care cheltuielile pentru vechile mijloace de producție se scad din costul celor noi.

Introducerea mașinilor, sau, în termeni mai generali, o sporire a forței productive în condiții în care însăși aceasta din urmă are ca substrat muncă materializată și deci necesită cheltuieli, cînd deci o fracție din partea de capital ce se cheltuia înainte pe muncă se cheltuiește ca o componentă a părții de capital care intră în procesul de producție ca valoare constantă, — o astfel de sporire a forței productive poate avea loc numai atunci cînd cuantumul total al timpului de supramuncă nu numai că rămîne același [ca mărime absolută] și deci crește în raport cu munca vie folosită, ci crește într-o măsură mai mare decît raportul dintre valoarea mașinilor și valoarea muncitorilor concediați.

Acest lucru devine posibil fie pentru că se scad toate cheltuielile pentru uneltele de producție anterioare, și în acest caz *scade suma totală a capitalului avansat* ; deși raportul dintre suma totală a muncii folosite și partea constantă a capitalului s-a micșorat, timpul de supramuncă a rămas același și de aceea a crescut nu numai în raport cu capitalul cheltuit pe muncă, cu timpul de muncă necesar, ci și în raport cu capitalul total, cu valoarea totală a capitalului, deoarece aceasta din urmă s-a redus.

Sau valoarea mașinilor poate să fie egală cu valoarea muncii vii devenită acum superfluă, dar raportul dintre supramuncă [și munca necesară în] partea rămasă a capitalului [variabil] a crescut în așa măsură, încît 50 de muncitori efectuează nu numai aceeași cantitate de supramuncă pe care înainte o efectuau 100, ci chiar mai mult. Să presupunem, de pildă, că fiecare muncitor efectuează 4 1/4 ore în loc de 4. În acest caz însă, e nevoie de o parte mai mare de capital pentru materie primă etc., într-un cuvînt, e nevoie de un capital mai mare.

Dacă un capitalist care angaja înainte 100 de muncitori cu 2 400 l. st. pe an concediază 50 și-i înlocuiește cu o mașină care costă 1 200 l. st., această mașină — deși îl costă pe capitalist tot atîta cît

îl costau înainte 50 de muncitori — este produsul unui număr mai mic de muncitori, deoarece capitalistul care cumpără mașina plătește capitalistului care i-o vinde nu numai munca necesară, ci și supramunca. Sau, dacă el își construiește singur mașina, el folosește numai o parte din muncitori pentru munca necesară.

Așadar, în cazul folosirii mașinilor are loc o creștere a supramuncii și o scădere absolută a timpului de muncă necesar, fenomene ce pot fi însoțite atît de o scădere absolută a capitalului folosit, cît și de o creștere a acestuia.

* * *

Plusvaloarea generată de capital și măsurată prin raportul numeric dintre ea și valoarea capitalului total este *profitul*. Apropriată și absorbită de capital, munca vie apare ca forță vitală proprie a acestuia, ca forță autoreproductivă, ba chiar modificată de propria lui mișcare, de circulație, și de timpul inerent propriei lui mișcări — timpul de circulație. Numai astfel capitalul apare ca valoare care se perpetuează și se multiplică pe sine însuși, distingîndu-se totodată pe sine în calitate de valoare avansată de sine însăși în calitate de valoare produsă.

Deoarece în producție intră întregul capital, iar în calitate de capital diferitele lui părți componente se deosebesc între ele numai sub aspect formal și sînt deopotrivă sume de valori, crearea valorii apare deopotrivă imanentă tuturor acestor componente. Mai mult, deoarece partea de capital care se schimbă pe muncă funcționează productiv numai *în condițiile prezenței concomitente a celorlalte părți de capital*, iar mărimea relativă a acestei productivități este condiționată de mărimea valorii etc., de destinația diferită a acestor părți în corelația dintre ele (în calitate de capital fix etc.), producția de plusvaloare, de profit, pare a fi deopotrivă determinată de toate părțile capitalului. Deoarece, pe de o parte, condițiile muncii sînt date ca părți componente obiective ale capitalului, iar pe de altă parte însăși munca este dată ca activitate încorporată lui, întregul proces de muncă apare ca proces al capitalului însuși, iar producția de plusvaloare apare ca produs al său, a cărui mărime de aceea se și măsoară nu prin supramunca pe care, sub constrîngerea capitalului, o prestează muncitorul, ci ca productivitate sporită pe care capitalul o conferă muncii.

Produsul specific al capitalului este profitul. Din acest motiv capitalul apare acum ca sursă de avuție. Dar, în măsura în care capitalul creează valori de întrebuințare, el produce valori de întrebuințare, dar *valori de întrebuințare determinate de valoare* : „valoarea face produsul" (Say [71]). În acest sens, capitalul produce pentru consum. Deoarece capitalul se perpetuează prin reînnoirea permanentă a muncii, el apare ca valoare permanentă destinată producției, care depinde de conservarea lui.

în măsura în care capitalul se schimbă în permanență pe muncă, el apare ca fond de muncă.

Muncitorul, firește, nu poate să producă fără condițiile obiective ale muncii. [VII—41] Sub formă de capital, aceste condiții ale muncii sînt separate de el și i se opun ca ceva autonom. El se poate raporta la ele ca condiții ale muncii numai atunci cînd munca lui este în prealabil apropriată de capital. Din punctul de vedere al capitalului, nu condițiile obiective ale muncii sînt necesare muncitorului, ci ele trebuie să existe *autonom în opoziție cu muncitorul, muncitorul să fie separat de ele, ele trebuie să aparțină capitalistului* și suprimarea acestei separații să se efectueze numai prin aceea că muncitorul cedează capitalului forța sa producătoare, iar în schimb capitalul îl conservă pe el ca forță de muncă abstractă, adică tocmai ca simplă capacitate de a reproduce avuția sub formă de capital care i se opune ca o forță care-l domină.

Toate părțile capitalului aduc deci simultan profit — atît partea circulantă (avansată pe salariu, materie primă etc.), cît și partea avansată sub formă de capital fix. Capitalul se poate reproduce fie sub formă de capital circulant, fie sub formă de capital fix. Deoarece mai sus, cînd am analizat circulația, am văzut * că valoarea capitalului se reîntoarce sub forme diferite, în funcție de forma — una din aceste două — sub care ea este avansată și deoarece, din punctul de vedere al capitalului producător de profit, se reîntoarce nu pur și simplu valoarea, ci valoarea capitalului plus profitul, valoarea care se autoconservă și valoarea care se autovalorifică, înseamnă că sub aceste două forme capitalul se va manifesta ca aducător de profit sub diferite forme.

Capitalul circulant intră în întregime în circulație, cu valoarea lui de întrebuințare ca purtătoare a valorii lui de schimb, și în felul acesta se schimbă pe bani, adică se vinde în întregime, deși în fiecare caz în parte numai o parte din el intră în circulație. Dar în decursul unei rotații capitalul circulant sub formă de produs trece în întregime în consum (individual sau productiv) și valoarea lui este reprodusă în întregime. În această valoare este inclusă plusvaloarea, care apare acum ca profit. Capitalul circulant se înstrăinează ca valoare de întrebuințare, spre a fi realizat ca valoare de schimb. Aceasta este deci o *vînzare cu profit*.

Am văzut, dimpotrivă, că capitalul fix se reîntoarce numai parte cu parte în decurs de cîțiva ani, de-a lungul mai multor cicluri ale capitalului circulant, și numai pe măsură ce se uzează (în actul de producție nemijlocit) intră în circulație ca valoare de schimb și se reîntoarce ca atare **. Dar acum atît intrarea în circulație, cît și reîntoarcerea valorii de schimb sînt puse ca intrare și reîntoarcere nu numai a valo-

---

* Vezi volumul de față, p. 199—216 și 218—224. — *Nota red.*
** Vezi volumul de față, p. 205—206, 213—224. — *Nota red.*

rii-capital, ci şi a profitului, astfel încît unei anumite părţi din capital îi corespunde o anumită parte din profit.

„Capitalistul aşteaptă acelaşi avantaj de la toate părţile de capital pe care le-a avansat" (*Malthus*. „Principles of Political Economy", 2nd edition, London, 1836, p. 268).

„Avuţia şi valoarea sînt, poate, deosebit de strîns legate datorită faptului că valoarea este necesară pentru producţia de avuţie" (op. cit., p. 301).

{(În fabricile de bumbac), „în mod obişnuit, *raportul dintre capitalul fix* şi capitalul circulant este 4 : 1, astfel încît un fabricant care dispune de 50 000 l. st. cheltuieşte 40 000 l. st. pentru construirea fabricii şi utilarea ei cu maşini, şi numai 10 000 l. st. pentru achiziţionarea de materie primă (bumbac, cărbuni etc.) şi plata salariilor" (*N. W. Senior*. „Letters on the Factory Act, as it affects the Cotton Manufacture". London, 1837, p. 11—12).

„Capitalul fix este supus unei permanente deprecieri nu numai datorită uzurii, ci şi ca urmare a perfecţionării neîncetate a maşinilor..." (op. cit., p. 12).

„În condiţiile legislaţiei actuale, nici o fabrică în care lucrează persoane sub 18 ani nu poate lucra mai mult de 11 1/2 ore pe zi, adică cîte 12 ore timp de 5 zile pe săptămînă şi 9 ore sîmbăta. Ei bine, analiza care urmează arată că într-o asemenea fabrică întregul *profit net* provine din *ultima oră*. Să presupunem că un fabricant investeşte 100 000 l. st. : 80 000 în clădiri şi în maşini şi 20 000 în materie primă şi salarii. Presupunînd că într-un an capitalul face o singură rotaţie şi că profitul brut este de 15%, cifra de afaceri anuală a acestei fabrici trebuie să reprezinte o valoare de 115 000 l. st., care se produce prin transformarea neîncetată a celor 20 000 l. st. capital circulant din bani în marfă şi retransformarea lor din marfă în bani" (în realitate, are loc aici transformarea şi retransformarea supramuncii întîi în marfă, apoi din nou în muncă necesară etc.), „în perioade ceva mai mari de două luni. Fiecare din cele 23 de jumătăţi de oră ale zilei de muncă produce 5/115, sau 1/23 din aceste 115 000 l. st. Din cele 23/23 care constituie suma totală de 115 000 l. st., 20/23, adică 100 000 l. st. din 115 000, nu fac decît să înlocuiască capitalul; 1/23 (sau 5 000 din cele 115 000) înlocuieşte uzura fabricii şi a maşinilor. Cele 2/23 rămase, adică ultimele 2 din cele 23 de jumătăţi de oră ale fiecărei zile de muncă, produc profitul net de 10%. De aceea, dacă (la preţuri neschimbate) fabrica ar putea să lucreze 13 ore în loc de 11 1/2, cu un spor de capital circulant de aproximativ 2 600 l. st., profitul net ar creşte de peste două ori".

(Aceasta înseamnă că [materii prime în sumă de] 2 600 l. st. ar fi prelucrate fără a se investi corespunzător mai mult capital fix *şi fără vreo retribuire a muncii*. Profitul brut şi cel net sînt egale cu materialul prelucrat *în mod gratuit* pentru capitalist, şi atunci e de la sine înţeles că o oră în plus reprezintă 100%, dacă supramunca, după cum presupune în mod greşit cîrpaciul nostru, reprezintă numai 1/12 din ziua de muncă sau numai 2/23, cum spune Senior).

„Pe de altă parte, dacă (preţurile rămînînd neschimbate) ziua de muncă s-ar reduce cu o oră, *profitul* net ar dispărea, iar dacă s-ar reduce cu 1 1/2 ore, ar dispărea şi profitul brut. Capitalul circulant ar fi înlocuit, dar n-ar mai exista un fond pentru compensarea uzurii progresive a capitalului fix" (op. cit., p. 12—13).

(Pe cît de greşite sînt datele d-lui Senior, pe atît de important este pentru teoria noastră exemplul folosit de el.)

„Raportul dintre capitalul fix şi capitalul circulant creşte în permanenţă din următoarele două cauze: 1) datorită tendinţei perfecţionărilor tehnice de a trece tot mai mult asupra maşinii munca productivă, 2) datorită îmbunătăţirii mijloacelor de transport şi micşorării corespunzătoare a stocurilor de materie primă pe care trebuie să le deţină fabricantul în vederea producţiei. Înainte, cînd cărbunele şi bumbacul se aduceau pe cale maritimă sau fluvială, incertitudinea şi neregularitatea aprovizionării îl obligau pe fabricant să-şi facă un stoc pentru 2 sau 3 luni. În prezent, calea ferată îi aduce săptămînal sau chiar zilnic, din port sau de la mină, materia primă necesară. Avînd în vedere aceste condiţii, sînt pe deplin convins că peste cîţiva ani raportul dintre capitalul fix şi cel circulant nu va mai fi cel de astăzi, ci va fi de 6, 7 sau chiar 10 la 1; şi că, *în consecinţă, vor exista mai multe motive pentru prelungirea timpului de muncă, singurul mijloc prin care o creştere relativă a capitalului fix poate fi rentabilă.* Dacă un salahor, mi-a spus d-l Ashworth, lasă cazmaua din mînă, el face inutil, pentru durata respectivă, un capital de 18 pence. Dacă unul dintre muncitorii noştri părăseşte fabrica, el face inutil un capital care a costat 100 l. st." (op. cit., p. 13—14).}

{Iată o dovadă pregnantă că, în condiţiile dominaţiei capitalului, folosirea maşinilor nu reduce, ci prelungeşte timpul de muncă. Ea reduce munca necesară, dar nu munca necesară pentru capitalist. Deoarece capitalul fix se depreciază cînd nu e folosit în producţie, creşterea lui este legată de tendinţa de *a permanentiza* munca. Cît priveşte celălalt punct invocat de Senior [VII—42], micşorarea capitalului circulant în raport cu capitalul fix ar avea proporţii atît de mari cum presupune el, dacă preţurile ar rămîne constante. Dar dacă bumbacul, de pildă, a scăzut sub preţul său mediu obişnuit, fabricantul îşi va constitui prin cumpărare rezerve atît de mari cît îi permite capitalul său circulant, şi viceversa. În privinţa cărbunelui, a cărui producţie este uniformă şi nici o circumstanţă specială nu lasă să se întrevadă o creştere extraordinară a cererii, remarca lui Senior este, dimpotrivă, justă.

Am văzut * că transportul, deci şi mijloacele de comunicaţie, nu determină circulaţia în măsura în care asigură aducerea produsului pe piaţă sau transformarea lui în marfă; căci sub acest aspect ele sînt incluse în faza de producţie. Dar ele determină circulaţia în măsura în care 1) determină reîntoarcerea [capitalului], 2) retransformarea capitalului din forma bani în cea de condiţii ale producţiei. Stocul de materie primă şi de materiale auxiliare pe care trebuie să şi-l asigure capitalistul e cu atît mai mic cu cît furnizarea lor este mai rapidă şi mai ritmică. De aceea el poate rula (sau reproduce) cu atît mai frecvent unul şi acelaşi capital circulant sub această formă, fără a-l ţine în situaţia de capital inactiv. Pe de altă parte, după cum a remarcat încă Sismondi, comerciantul cu amănuntul, prăvăliaşul, îşi poate reînnoi mai rapid stocul şi, în consecinţă, stocul nu mai este o necesitate stringentă, poate fi oricînd împrospătat.

---

* Vezi volumul de faţă, p. 17—27. — *Nota red.*

Toate acestea arată că, odată cu dezvoltarea producției, acumularea în sensul de îngrămădire de stocuri scade relativ; ea crește doar sub formă de capital fix, în timp ce munca simultană continuă (producția) sporește atît sub raportul regularității și intensității, cît și ca volum. Viteza de circulație a mijloacelor de transport, precum și multilateralitatea lor transformă tot mai mult (cu excepția agriculturii) necesitatea unei munci precedente — în măsura în care e vorba de capitalul circulant — în necesitatea unei producții simultane, interdependente, diferențiate. Această remarcă este importantă pentru secțiunea referitoare la acumulare.}

„*În momentul înființării lor, fabricile noastre de bumbac lucrau încontinuu ziua și noaptea.* Dificultatea curățirii și reparării mașinilor și divizarea responsabilității, dictată de necesitatea de a avea un dublu personal de supraveghetori, contabili etc., aproape că au pus capăt acestei practici, dar pînă în momentul în care legea Hobhouse a redus timpul de muncă la 69 de ore, în fabricile noastre se lucra de obicei 70—80 de ore pe săptămînă" (*Senior*, op. cit., p. 15).

[8) Date faptice cu privire la efectul introducerii mașinilor asupra corelației dintre munca necesară și supramuncă]

„Potrivit datelor lui Baines, o filatură modernă de bumbac nu poate fi construită, utilată cu mașini, motoare cu abur și instalație de gaze decît cu o cheltuială minimă de 100 000 l. st. Un motor cu abur de 100 CP acționează 50 000 de fusuri, care vor produce pe zi 62 500 de mile de ață subțire de bumbac. Într-o asemenea fabrică, 1 000 de muncitori vor produce tot atîta ață cît ar produce 250 000 de muncitori fără mașini" (*S. Laing.* „National Distress; its Causes and Remedies". London, 1844, p. 75).

„Cînd *profitul scade,* capitalul circulant tinde să devină, într-o anumită măsură, *capital fix.* Cînd rata dobînzii e de $5^0/_0$, capitalul nu se întrebuințează pentru construirea de noi șosele, canale și căi ferate, în afară de cazul cînd aceste lucrări aduc un procent corespunzător; dar cînd rata dobînzii e de numai 4 sau $3^0/_0$, se va investi capital în asemenea întreprinderi dacă profitul adus de ele va fi doar proporțional mai mic în raportul său procentual față de capital. Societățile pe acțiuni pentru efectuarea de mari lucrări constituie urmarea firească a scăderii ratei profitului. Din același motiv, indivizii *își fixează* capitalurile sub formă de clădiri și mașini" (*Th. Hopkins.* „Great Britain for the last forty years". London, 1834, p. 232).

„MacCulloch estimează astfel numărul și veniturile persoanelor ocupate în industria bumbacului:

833 000 de țesători, filatori, albitori etc., cîte 24 l. st. pe an fiecare	20 000 000 l. st.
111 000 de tîmplari, mașiniști, mecanici etc., cîte 30 l. st. fiecare	3 333 000 l. st.
944 000	
Profit, conducere, cărbune și materiale pentru mașini	6 667 000 l. st.
	30 000 000 l. st.

Se presupune că din cele 6 2/3 milioane l. st., 2 milioane se cheltuiesc pentru cărbune, fier şi alte materiale, pentru maşini etc., ceea ce înseamnă pentru 66 666 de persoane posibilitatea de a cîştiga cîte 30 l. st. fiecare, astfel încît [împreună cu cele 944 000 de persoane menţionate mai sus] avem o populaţie muncitorească de 1 010 666 de oameni ; la care trebuie să se adauge copiii, bătrînii etc., aflaţi în întreţinerea celor care lucrează, sau încă 505 330 de persoane ; reiese astfel că în total trăiesc din salariu 1 515 330 de persoane. Trebuie, de asemenea, să se adauge cei care trăiesc, direct sau indirect, din cele 4 2/3 milioane l. st. profit" (*Hopkins*, op. cit., p. 336—337).

Potrivit acestui calcul, 833 000 de muncitori lucrează direct în producție [în industria bumbacului], 177 666 în producția de mașini și de materiale auxiliare devenite necesare exclusiv datorită folosirii mașinilor. Dar salariul acestora din urmă este calculat la 30 l. st. de fiecare ; pentru a calcula numărul lor la o muncă de aceeași calitate cu munca celor 833 000 [de textiliști] trebuie socotit un salariu de 24 l. st. de fiecare muncitor ; în acest caz, 5 333 000 l. st. ar da circa 222 208 muncitori ; aceasta ar însemna 1 om ocupat în producția de mașini și materiale auxiliare la 3 3/4 de oameni ocupați în producția de produse de bumbac. Mai puțin de 1 la 4 ; să admitem însă 1 la 4. Dacă cei 4 muncitori rămași [în industria bumbacului] ar lucra acum tot atîta cît lucrau înainte 5 și deci timpul de supramuncă al fiecăruia ar fi cu 1/4 mai mare decît cel anterior, capitalul nu ar obține nici un [spor de] profit. Cei 4 muncitori rămași trebuie să dea mai multă supramuncă decît dădeau înainte 5 ; sau numărul muncitorilor folosiți la fabricarea mașinilor trebuie să fie mai mic decît cel al muncitorilor înlăturați prin introducerea mașinilor. Mașinile sînt rentabile pentru capital numai în măsura în care măresc timpul de supramuncă al muncitorilor ocupați la mașini (mecanizarea nu reduce timpul de supramuncă al acestor muncitori, ci mărește raportul dintre timpul de supramuncă și timpul necesar, astfel încît acesta din urmă scade nu numai relativ în condiții cînd numărul zilelor de muncă simultane rămîne același, ci și în mod absolut).

Creșterea timpului de [supramuncă] absolut presupune același număr sau un număr crescînd de zile de muncă simultane ; la fel stau lucrurile cu sporirea forței productive prin diviziunea muncii etc. În ambele cazuri, timpul de muncă total al tuturor muncitorilor folosiți rămîne același sau crește. În condițiile folosirii mașinilor, timpul de supramuncă relativ crește nu numai în raport cu timpul de muncă necesar și deci în raport cu timpul de muncă total al tuturor muncitorilor folosiți, dar raportul dintre el și timpul de muncă necesar crește, iar timpul de muncă total al tuturor muncitorilor folosiți scade, adică numărul zilelor de muncă simultane scade (în raport cu timpul de supramuncă).

Un fabricant din Glasgow i-a comunicat lui *J. C. Symons*, autorul cărții „Arts and Artisans at Home and Abroad". Edinburgh, 1839, ur-

mătoarele date (reproducem aici cîteva dintre ele, cu titlu de exemple pentru ilustrarea corelației dintre capitalul fix, capitalul circulant, partea de capital ce se cheltuiește pentru salarii etc.).

[VII—43] *Glasgow* :

„Cheltuielile *pentru construirea unei țesătorii mecanizate* cu 500 de războaie de țesut, în vederea fabricării de pînză de bună calitate, cum se fabrică de obicei la Glasgow, vor reprezenta aproximativ . . .	18 000 l. st.
Producția anuală de 150 000 de bucăți a 24 de iarzi fiecare la prețul de 6 șilingi bucata	45 000 l. st.
Aceste 45 000 l. st. se compun din :	
Procente la capitalul investit și la amortizarea mașinilor	1 800 l. st.
Forța aburului, lubrifianți, seu etc., repararea mașinilor și uneltelor etc.	2 000 l. st.
Fire și in	32 000 l. st.
Salariile muncitorilor	7 500 l. st.
Profit eventual	1 700 l. st.
	45 000 l. st.“

(*J. C. Symons*. „Arts and Artisans at Home and Abroad". Edinburgh, 1839, p. 233).

Dacă presupunem deci 5% pentru amortizarea mașinilor, profitul brut va fi egal cu 1 700 + 900 = 2 600 l. st. Capitalul avansat pentru salarii reprezintă însă numai 7 500 l. st. Reiese deci că raportul dintre profitul brut și salariu este 26 : 75 = 5 1/5 : 15. Aceasta înseamnă 34 2/3%.

„Cheltuielile estimative pentru construirea unei *filaturi de bumbac* cu fusuri mule manuale, în vederea producției de fir nr. 40 de bună calitate mijlocie (în cazul folosirii mașinilor selfacting mule — 2 000 l. st. în plus)	23 000 l. st.
Producția anuală la actualele prețuri de achiziționare a bumbacului și la actualul preț de vînzare al firelor	25 000 l. st.
Aceste 25 000 l. st. se compun din :	
10% pentru capitalul investit și pentru amortizarea mașinilor	2 300 l. st.
Bumbac	14 000 l. st.
Forța aburului, lubrifianți, seu, gaze și cheltuieli generale pentru reparații de unelte și mașini .	1 800 l. st.
Salariile muncitorilor	5 400 l. st.
Profit	1 500 l. st.
	25 000 l. st.“

(op. cit., p. 234).

(Capitalul circulant este, așadar, considerat egal cu 7 000 l. st., căci 1 500 reprezintă 5% din 30 000[72]).

„Producția săptămînală a fabricii reprezintă 10 000 de pfunzi de fire" (op. cit., p. 234).

Aici, așadar, profitul [brut] reprezintă 1 150 + 1 500 = 2 650 ; 2 650 : 5 400 (salarii) = 1 : 2 2/53. Aceasta înseamnă 49 8/108%.

„Cheltuielile pentru construirea unei *filaturi de bumbac cu 10 000 de fusuri throstle,* în vederea producției de fir nr. 24 de bună calitate	20 000 l. st.
Dacă pornim de la valoarea actuală a produsului, producția anuală valorează	23 000 l. st.
10% pentru capitalul investit și pentru amortizarea mașinilor	2 000 l. st.
Bumbac	13 000 l. st.
Forța aburului, seu, lubrifianți, gaze, repararea mașinilor etc.	2 500 l. st.
Salariile muncitorilor	3 800 l. st.
Profit	1 400 l. st.
	23 000 l. st."

(op. cit., p. 235).

Profitul brut reprezintă deci 2 400 l. st. ; salariile reprezintă 3 800 l. st. ; 2 400 : 38 000 = 24 : 38 = 12 : 19. Aceasta înseamnă 63 3/19%. În primul caz, [rata plusvalorii] este de 34 2/3%, în cel de-al doilea — 49 8/108%, iar în ultimul caz — 63 3/19%. În primul caz, salariile reprezintă 1/6 din prețul total al producției ; în cel de-al doilea — peste 1/5 ; în ultimul caz — mai puțin de 1/6. Dar în primul caz raportul dintre salarii și valoarea capitalului este 1 : 4 8/15 ; în cel de-al doilea — 1 : 5 15/27 ; în cazul al treilea — 1 : 7 7/19. În aceeași măsură în care scade raportul dintre partea de capital avansată pentru salarii și partea avansată pentru mașini plus capitalul circulant (în primul caz aceste părți reprezintă laolaltă 34 000 l. st., în cel de-al doilea — 30 000, iar în cazul al treilea — 28 000), profitul trebuie să crească, firește, în raport cu partea avansată pentru salarii, pentru a se menține același procent de profit.

Micșorarea absolută a întregii cantități de muncă, adică a zilei de muncă înmulțite cu numărul zilelor de muncă simultane, în raport cu supramunca se poate manifesta sub o dublă formă. În prima formă, menționată mai sus, cînd o parte din muncitorii folosiți pînă acum sînt concediați datorită folosirii de capital fix [mașini]. Sau cînd introducerea mașinilor va încetini *creșterea* numărului zilelor de muncă folosite, cu toate că productivitatea crește, și chiar într-o măsură mai mare (bineînțeles) decît scade din cauza *„valorii"* mașinilor nou introduse. În măsura în care capitalul fix posedă *valoare,* el nu sporește, ci diminuează productivitatea muncii.

„Populația muncitorească excedentară ar da fabricanților posibilitatea de a reduce nivelul salariilor ; dar certitudinea că orice reducere considerabilă a

salariilor ar fi urmată de imense pierderi imediate datorită grevelor, marilor întreruperi în funcționarea întreprinderilor și altor inconveniente îi determină să prefere procesul mai lent al perfecționării mașinilor, datorită căruia, chiar dacă și-ar tripla producția, ei n-ar avea nevoie de noi muncitori" *(P. Gaskell.* „Artisans and Machinery". London, 1836, p. 314).

„Cînd perfecționările nu-i înlătură total pe muncitori, ele dau unui om posibilitatea de a produce, sau, mai bine zis, de a supraveghea producerea unei cantități de produs care necesită acum 10 sau 20 de muncitori" (op. cit., p. 315).

„Au fost inventate mașini care dau unui om posibilitatea de a produce tot atîtea fire cît puteau produce acum 70 de ani 250 sau chiar 300 de oameni, mașini care permit unui bărbat sau unui băiat să imprime tot atîta stambă cît puteau imprima înainte 100 de bărbați sau 100 de băieți. Cei 150 000 de muncitori din întreprinderile de filatură produc tot atîtea fire cît ar putea să producă 40 000 000 de muncitori care ar folosi roata de tors cu un fir" (op. cit., p. 316).

[VII—44] *„Se poate spune că, pentru capital, piața nemijlocită sau cîmpul lui de activitate nemijlocită este munca.* Masa totală a capitalului care poate fi investită la un moment dat într-o țară dată sau în lumea întreagă, astfel încît să aducă nu mai puțin de o anumită rată a profitului, pare a depinde în special de cantitatea de muncă care poate fi efectuată — prin avansarea acestui capital — de numărul de oameni existent în acel moment" („An Inquiry into those Principles, respecting the Nature of Demand and the Necessity of Consumption" etc., London, 1821, p. 20. Această lucrare a fost scrisă de un ricardian; ea combate ideile lui Malthus din „Principles of Political Economy").

[9)] Înstrăinarea de muncă a condițiilor muncii odată cu dezvoltarea capitalului

Faptul că, în dezvoltarea forțelor productive ale muncii, condițiile obiectuale ale muncii, munca obiectualizată trebuie să crească în raport cu munca vie (aceasta este, propriu-zis, o tautologie, căci creșterea forței productive a muncii înseamnă tocmai că, pentru a crea un produs mai mare este nevoie de mai puțină muncă nemijlocită și că de aceea avuția socială se exprimă tot mai mult în condițiile muncii create de munca însăși), înseamnă, din punctul de vedere al capitalului, că nu unul dintre momentele activității sociale — munca obiectualizată — devine corpul tot mai puternic al altui moment, al muncii subiective, vii, ci că — și acest lucru este valabil pentru munca salariată — condițiile obiective ale muncii dobîndesc o autonomie tot mai mare față de munca vie, autonomie care se exprimă în înseși proporțiile lor, și că avuția socială, tot mai puternic concentrată, se opune muncii ca o forță străină și dominantă. Accentul nu se pune pe *obiectualizare [materializare],* ci pe *alienare* [Entfremdet-, Entäussert-, Veräussertsein], pe apartenența uriașei forțe obiectuale pe care însăși munca socială și-a opus-o ca pe unul dintre momentele ei, pe faptul că această forță nu aparține muncitorului, ci condițiilor personificate ale producției, respectiv capitalului.

Deoarece pe baza capitalului și a muncii salariate crearea acestui corp obiectual al activității are loc în cadrul opoziției față de forța de muncă

nemijlocită, iar acest proces de obiectualizare [materializare] a muncii apare de fapt pentru muncitor ca proces de înstrăinare a muncii, iar pentru capital ca proces de apropriere a muncii străine, — denaturarea este *reală*, și nu doar *gîndită*, existentă doar în reprezentarea muncitorilor și a capitaliștilor. Evident însă, această denaturare este o necesitate doar *istorică*, necesitate numai pentru dezvoltarea forțelor de producție, începînd de la un anumit punct de plecare istoric, sau de la o anumită bază istorică, dar nicidecum o necesitate *absolută* pentru producție, ci, dimpotrivă, o necesitate trecătoare, iar rezultatul și țelul *(imanent)* al acestui proces este înlăturarea acestei baze, ca și a acestei forme a procesului.

Economiștii burghezi sînt în așa măsură sclavii reprezentărilor proprii unui anumit stadiu de dezvoltare istorică a societății, încît necesitatea *obiectualizării* forțelor sociale ale muncii le apare indisolubil legată de necesitatea *alienării* acestora față de munca vie. Dar odată cu suprimarea caracterului *nemijlocit* al muncii vii ca doar *singulară*, sau ca generală doar intrinsec, sau doar extrinsec, odată cu transformarea activității indivizilor în activitate nemijlocit generală sau *socială*, momentele obiectuale ale producției leapădă această formă a înstrăinării; ele se transformă astfel în corp social organic propriu, în care indivizii se reproduc pe ei înșiși ca unități distincte, dar ca unități sociale. Condițiile unei asemenea reproduceri a vieții lor, ale unui asemenea proces vital productiv, sînt create numai de însuși procesul economic istoric — atît condițiile obiective, cît și cele subiective, care nu sînt decît cele două forme diferite ale unora și acelorași condiții.

Lipsa de proprietate a muncitorului și proprietatea muncii obiectualizate asupra celei vii, sau aproprierea muncii străine de către capital — atît una cît și cealaltă nefăcînd decît să exprime la doi poli opuși unul și același raport — constituie condiții de bază ale modului de producție burghez, și nicidecum fenomene accidentale, indiferente acestui mod de producție. Aceste moduri de repartiție sînt chiar relațiile de producție, dar sub specie distributionis *. De aceea, afirmația de mai jos a lui *J. St. Mill* este o absurditate :

„Legile și condițiile producției avuției au caracterul unor adevăruri fizice... Nu tot astfel stau lucrurile cu repartiția avuției. Ea depinde exclusiv de instituții umane" (*J. St. Mill.* „Principles of Political Economy". Vol. I, London, 1848, p. 239, 240).

„Legile și condițiile" producției avuției și legile „repartiției avuției" sînt unele și aceleași legi sub forme diferite, și atît unele cît și celelalte se modifică, sînt supuse unuia și aceluiași proces istoric.

Nu-i nevoie de prea multă perspicacitate pentru a înțelege că, pornind, de pildă, de la munca liberă apărută pe ruinele iobăgiei, adică de

* — sub aspectul repartiției. — *Nota trad.*

la munca salariată, mașinile pot *apărea* numai în opoziție cu munca vie, ca proprietate străină și forță ostilă ei ; cu alte cuvinte, că mașinile trebuie să se opună, în calitate de capital, muncitorilor. De asemenea este evident că mașinile vor continua să fie agenți ai producției sociale și atunci cînd vor deveni, de pildă, proprietate a muncitorilor asociați. În primul caz însă, repartiția lor, adică faptul că ele *nu aparțin* muncitorului, constituie totodată și o condiție a modului de producție bazat pe muncă salariată. În cel de-al doilea, repartiția modificată ar porni de la o bază *schimbată*, nouă, a producției, apărută ca rezultat al procesului istoric.

[10) Diverse extrase cu privire la bani, colonii, cu privire la economisirea de materie primă datorită îmbunătățirii prelucrării ei, cu privire la cămătărie, credit, consum productiv etc.]

În limba plastică a peruanilor, aurul înseamnă „lacrimi vărsate de soare" (*W. H. Prescott.* „History of the Conquest of Peru". 4th edition. Vol. I, London, 1850, p. 92).

„Fără uneltele sau mașinile folosite de europeni, un individ" (din Peru) „putea să facă foarte puțin ; dar, lucrînd mai mulți laolaltă și sub o conducere comună, ei au putut obține, grație perseverenței lor neobosite, rezultate apreciabile" (op. cit., p. 127).

{Banii folosiți de mexicani (paralel cu trocul și cu proprietatea funciară de tip oriental, predominante la ei) constituiau

„mijloace de circulație de valoare diferită, reglementate [de autorități]. Erau tuburi transparente umplute cu pulbere de aur, bucăți de cositor tăiate în formă de *T*, precum și saci de cacao conținînd un anumit număr de boabe. «O, fericită monedă» — spune Petru Martirul („De Orbe Novo") —, «care oferi speciei umane o băutură plăcută și folositoare și ferești pe posesorii tăi de plaga infernală a zgîrceniei, căci nu poți fi nici îngropată în pămînt și nici păstrată timp îndelungat»" (*W. H. Prescott.* „History of the Conquest of Mexico". 5th edition. Vol. I, London, 1850, p. 123).

„Eschwege, în 1823, estimează valoarea totală a diamantelor extrase în decurs de 80 de ani la o sumă care abia dacă depășește producția de zahăr sau de cafea a Braziliei pe timp de 18 luni" (*H. Merivale.* „Lectures on Colonization and Colonies". Vol. I, London, 1841, p. 52). „Primii coloniști" (britanici din America de Nord) „își cultivau în comun pămînturile desțelenite din jurul satelor lor... Acest obicei a predominat în Virginia pînă în 1619" etc. (op. cit., vol. I, p. 91—92).

„În 1593 cortesurile i-au prezentat lui Filip al II-lea următoarea petiție : «În 1548 cortesurile din Valladolid au rugat pe maiestatea voastră să nu mai permită în regat importul de lumînări, sticlărie, giuvaeruri, cuțite și alte obiecte asemănătoare, care se aduc din străinătate cu scopul de a schimba *pe aur aceste obiecte atît de nefolositoare omului, ca și cum spaniolii ar fi niște indieni*»" (*Sempéré.* „Considérations sur les causes de la grandeur et de la décadence de la monarchie Espagnole". Tome premier, Paris, 1826, p. 275—276).

„În coloniile dens populate, lucrătorul, deşi liber, depinde în chip firesc de capitalist; în cele slab populate, această dependenţă firească, inexistentă acolo, trebuie să fie suplinită prin restricţii artificiale" (*H. Merivale.* „Lectures on Colonization and Colonies". Vol. II, London, 1842, p. 314).}

[VII—45] *Bani romani:* aes grave *, un pfund de aramă (emere per aes et libram **). Acesta era asul ***. În anul 485 de la întemeierea Romei — *dinarii de argint;* dinarul = 10 aşi. (Asemenea dinari erau 40 la un pfund de argint: în anul 510 de la întemeierea Romei reveneau 75 de dinari la un pfund de argint; fiecare dinar mai era = 10 aşi, dar 10 aşi a cîte 4 uncii în fiecare.) În anul 513 asul a fost redus la 2 uncii, iar dinarul continua să fie egal cu 10 aşi, reprezentînd doar 1/84 dintr-un pfund de argint. Acest din urmă număr, 1/84, s-a menţinut pînă la sfîrşitul republicii, dar în anul 537 1 dinar valorează 16 aşi de 1 uncie, iar în anul 665 — numai 16 aşi de 1/2 de uncie... În anul 485 de la întemeierea Romei, dinarul de argint era = 1 franc şi 65 de centime; în anul 510 = 87 de centime; în perioada 513—707 = 78 de centime. De la Galba pînă la Antonini = 1 franc (*Dureau de la Malle.* „Économie politique des Romains". Tome I, Paris, 1840, p. 15, 16, 448, 450).

Pe vremea primului dinar de argint, raportul dintre 1 pfund de argint şi 1 pfund de aramă era de 400 : 1. La începutul celui de-al doilea război punic, acest raport era = 112 : 1 (op. cit., vol. I, p. 76, 81—82).

„Coloniile greceşti din sudul Italiei primeau direct din Grecia şi din Asia sau prin Tir şi Cartagina argintul din care băteau monedă începînd din secolele al VI-lea şi al V-lea înainte de Hristos. În pofida acestei vecinătăţi, romanii interziceau, din motive politice, folosirea aurului şi argintului. Poporul şi senatul simţeau că *un mijloc de circulaţie atît de comod* va provoca o *concentrare,* o sporire a numărului de sclavi şi va duce la decăderea vechilor moravuri şi a agriculturii" (op. cit., p. 64, 65).

„După Varro, sclavul este o unealtă cuvîntătoare, vita — o unealtă semimută, iar plugul — o unealtă mută" (op. cit., p. 253, 254).

„Consumul zilnic [de pîine] al unui citadin roman era ceva mai mare de 2 livre franceze; cel al unui locuitor rural depăşea 3 livre. Un parizian consumă 0,93 de livră de pîine; în cele 20 de departamente în care hrana principală o constituie pîinea, un locuitor rural consumă 1,70 livre" (op. cit., p. 277). „În Italia (contemporană) consumul e de 1 livră şi 8 uncii, acolo unde hrana principală o constituie pîinea. De ce consumau romanii relativ mai mult? La început ei mîncau boabele de grîu crude sau numai muiate în apă; apoi au învăţat să coacă boabele... Mai tîrziu au învăţat să le macine şi la început mîncau crud aluatul făcut din făină. Pentru măcinarea boabelor de grîu ei foloseau o piuă sau două pietre, lovind cu o piatră în cealaltă sau învîrtind-o deasupra celeilalte... Acest aluat crud — puls — soldatul roman şi-l prepara pentru cîteva zile... Apoi a fost inventat dîrmonul, a fost găsit mijlocul pentru a separa tărîţa de făină; în sfîrşit, s-a adăugat drojdie, dar la început aluatul se mînca crud, pînă ce întîmplarea i-a învăţat pe oameni să-l coacă; pîinea obţinută nu fermenta, se păstra mai bine. La Roma brutarii apar abia după războiul împotriva lui Perseu, în anul 580" (op. cit., p. 277—279). „Înainte de era creştină, romanii nu cunoşteau moara de vînt" (op. cit., p. 280).

---

* — aramă în bare (de o greutate determinată). — *Nota trad.*

** textual: „a cumpăra cu aramă şi cîntar"; în sens figurat: „a cumpăra cu respectarea tuturor formalităţilor". — *Nota trad.*

*** *Asul* [asul roman] sau *libra* [pfundul roman] = 12 uncii; 1 uncie = 24 de scrupuli; 1 pfund = 288 de scrupuli [*Dureau de la Malle.* „Économie politique des Romains". Tome I, Paris, 1840, p. 11—12].

„Parmentier a demonstrat că în Franța, în perioada de după Ludovic al XIV-lea, arta măcinatului a făcut mari progrese și că diferența dintre măcinatul vechi și cel actual se ridică la jumătate din cantitatea de pîine obținută din aceeași cantitate de grîu. Pentru consumul anual al unui locuitor al Parisului se aloca la început 4, apoi 3, 2 și în cele din urmă 1 1/3 setiers de grîu... Prin aceasta se explică lesne disproporția enormă dintre consumul zilnic de grîu la romani și la noi, și anume prin imperfecțiunea procedeelor de măcinare și de panificație" (op. cit., p. 280—281).

„Legea agrară limita proprietatea funciară a cetățenilor activi. Limitarea proprietății constituia baza existenței și prosperității republicilor antice" (op. cit., vol. II, p. 256).

„Veniturile statului proveneau din produsul domeniilor statului, contribuții în natură, prestații în natură și unele impozite în bani ce se percepeau la importul și exportul de mărfuri sau la vînzarea unor produse. Acest mod... există aproape neschimbat în Imperiul otoman. Pe vremea dictaturii lui Sylla și chiar la sfîrșitul secolului al VII-lea (anul 697 de la întemeierea Romei), Republica romană avea un venit anual de numai 40 000 000 de franci... În 1780 veniturile bănești ale sultanului Turciei (în piaștri) nu depășeau 35 000 000 de piaștri, sau 70 000 000 de franci... La romani, ca și la turci, cea mai mare parte din venituri se primeau în natură. La romani... se percepea în folosul vistieriei statului 1/10 din cereale, 1/5 din fructe, la turci — între 1/2 și 1/10, în funcție de produse... Deoarece Imperiul roman nu era decît un vast conglomerat de municipii autonome, cea mai mare parte din impozite și cheltuieli aveau un caracter comunal" (vol. II, p. 402—405).

„Sub August și Nero, Roma, fără suburbii, nu avea decît 266 684 de locuitori". Dureau presupune că „în secolul al IV-lea al erei creștine suburbiile aveau 120 000 de locuitori. În incinta aureliană trăiau 382 695 de locuitori, în total deci 502 695, plus 30 000 de osteni și 30 000 de străini, adică, în cifră rotundă, 562 000 de locuitori... *Madridul*, care de la Carol al V-lea a fost timp de un secol și jumătate capitala unei părți din Europa și a unei jumătăți din Lumea Nouă, amintește în multe privințe Roma. Nici populația lui n-a crescut proporțional cu importanța lui politică" (vol. I, p. 370, 403, 405—406).

„Societatea romană din acea vreme se asemăna mult mai mult cu cea din Rusia sau din Imperiul otoman, decît cu cea din Franța sau Anglia: comerțul și industria nedezvoltate, averi imense alături de mizerie neagră" (vol. II, p. 214).

(Luxul domnea numai în capitală și în orașele de reședință ale satrapilor romani.)

„De la distrugerea Cartaginei și pînă la întemeierea Constantinopolului, Italia romană se aflase față de Grecia și de Orient în aceeași situație în care s-a aflat Spania față de restul Europei în secolul al XVIII-lea. Alberoni spunea: «Spania este pentru Europa ceea ce este gura pentru corp: totul intră în ea, nimic nu rămîne în ea»" (op. cit., vol. II, p. 399—400).

„Inițial, la Roma cămătăria se practica liber. Legea celor XII table (anul 303 de la întemeierea Romei) a fixat la bani o dobîndă anuală de 1% (după Niebuhr, 10%)... Aceste legi au fost în scurt timp încălcate... Duilius (în anul 398 de la întemeierea Romei) a limitat din nou dobînda anuală la 1% (unciarium fenus *). În anul 408 dobînda a fost redusă la 1/2%. În anul 413 împrumutul de bani cu dobîndă a fost interzis printr-un plebiscit organizat de tribunul Genucius. Nu-i de mirare că într-o republică în care cetățenilor le era interzis

* textual: un spor de 1 uncie. — *Nota trad.*

să se ocupe cu industria sau să practice comerţul cu ridicata şi cu amănuntul a fost interzis şi *comerţul de bani*" (vol. II, p. 259—261). „Această situaţie a durat timp de 300 de ani, pînă la cucerirea Cartaginei [Apoi a fost îngăduită o dobîndă anuală de cel mult] 12%. Dobînda anuală obişnuită era de 6%... Justinian fixează dobînda la 4%. Pentru Traian, usura quincunx * este o dobîndă legală de 5%... Pe teritoriul Egiptului, în anul 146 înainte de Hristos, dobînda comercială legală era de 12%" (vol. II, p. 261—263).

[VII—46] Odată cu dezvoltarea cămătăriei şi a banilor se dezvoltă vînzarea silită a proprietăţii funciare feudale :

„Introducerea banilor, care cumpără totul, şi, ca urmare a acestui fapt, apărarea intereselor creditorului care a dat bani cu împrumut proprietarului funciar duc la necesitatea înstrăinării legale a proprietăţii funciare pentru realizarea creanţei" (*John Dalrymple.* „An Essay towards a general history of Feudal Property in Great Britain". 4th edition. London, 1759, p. 124).

În Europa medievală, „plata în *aur* se făcea de obicei numai la unele tranzacţii comerciale, în special cînd era vorba de obiecte de preţ. În afara cercurilor negustoreşti, plata în aur se făcea de cele mai multe ori atunci cînd se ofereau daruri puternicilor zilei, cînd se plăteau taxe mari, amenzi mari, cînd se cumpărau domenii. Aurul *în lingouri* se cîntărea adesea cu pfundul sau cu marca (jumătate de pfund)... 8 uncii = 1 marcă ; 1 uncie, deci, = 2 loţi sau 3 carate. Dintre *monedele de aur* dinainte de epoca cruciadelor se cunosc numai *solidii* bizantini, tarii italieni şi maurabotinii arabi" (ulterior, maravedi) (*Hüllmann.* „Städtewesen des Mittelalters". I. Theil, Bonn, 1826, p. 402—404).

„În legile triburilor france figurează şi *solidii în calitate de simple monede de calcul,* în care se exprima valoarea produselor agricole livrate pentru achitarea unor amenzi. Saxonii, de pildă, înţelegeau prin «solid» un junc aşa cum de obicei este el toamna... Potrivit cutumei ripuare, o vacă sănătoasă echivala cu 1 solid... 12 dinari erau = 1 solid de aur" (op. cit., p. 405, 406). „4 tari = 1 solid bizantin... Cu începere din secolul al XIII-lea s-au bătut în Europa diferite monede de aur : *augustalii* (împăratului Frederic al II-lea în Sicilia : Brindisi şi Messina), *florentinii* sau *florinii* (în Florenţa, începînd din 1252)..., ducaţii sau ţechinii (în Veneţia, începînd din 1285)" (op. cit., p. 408—411). „Începînd din secolul al XIV-lea, în Ungaria, Germania şi în Ţările de Jos de asemenea s-au bătut mari monede de aur ; în Germania ele se numeau pur şi simplu guldeni" (op. cit., p. 13).

„În cazul plăţilor în argint, cîntărirea metalului, de cele mai multe ori în mărci, era uzuală la toate plăţile mai mult sau mai puţin importante... Monedele de argint se cîntăreau şi ele la asemenea plăţi, deoarece erau făcute din argint pur şi deci totul se reducea la greutate. De aceea denumirile de *pfund* (livră, liră) ** şi marcă desemnau în parte monede imaginare sau de calcul, iar în parte au fost date unor monede reale de argint. *Monede de argint* : *dinari* sau *creiţari*... În Germania aceşti dinari se numeau pfeningi (penig, pening, phenig)... încă din secolul al IX-lea. Iniţial, pending, penthing, pfentink de la pfündig ***, în forma veche pfünding..., care înseamnă «avînd greutatea legală» ; prin urmare, dinari avînd greutatea legală [pfündige Denaren], prescurtat *pfündinge*... O altă denumire a dinarului, începînd din primii ani ai secolului al

* textual : dobînzi în proporţie de cinci uncii. — *Nota trad.*

** Nota Bene : În Mexic au existat bani, dar n-au fost măsuri de greutate ; în Peru au existat măsuri de greutate, dar n-au fost bani [73].

*** — greu, care cîntăreşte atîţia pfunzi. — *Nota trad.*

XII-lea, în Germania, Țările de Jos și Anglia se datorește stelei [Stern] imprimate pe el în locul crucii: *sternlingi, sterlingi, starlingi*... «Dinari sterlingi» = «pfeningi sterlingi»... În secolul al XIV-lea reveneau la 1 pfund 320 de sterlingi neerlandezi, 20 de piese la 1 uncie... Solidii de argint se numeau în germană Schildlinge, Schillinge... *În evul mediu timpuriu, solidul de argint nu era o monedă reală, ci denumirea pentru 12 dinari*... Un solid de aur = 12 dinari (sterlingi), căci acesta era raportul mediu dintre aur și argint.

Ca monedă divizionară circulau obolii, jumătăți de pfening, Hälblinge... Odată cu răspîndirea micului meșteșug, tot mai multe orașe comerciale și tot mai mulți prinți mici dobîndeau dreptul de a bate monedă locală, adică în cea mai mare parte monedă divizionară. Se adăuga aramă, și așa au mers lucrurile tot mai departe... Pfeningi groși, Gros deniers, Grossi, Groschen, Groten s-au bătut pentru prima oară la Tours, pe la mijlocul secolului al XIII-lea. Acești groși reprezentau inițial dublu-pfeningi" (op. cit., p. 415—433).

„Faptul că papii au impus aproape tuturor țărilor catolice să plătească dări bisericești a contribuit în mare măsură la dezvoltarea întregului sistem monetar în Europa artizanală, și, în consecință, la încercări de a eluda interdicția bisericii în ceea ce privește dobînda... Papa se folosea de lombarzi pentru a percepe de la arhiepiscopate sumele cuvenite pentru mantia arhiepiscopală și alte dări bisericești. Aceștia au fost cei mai mari cămătari și creditori pe amanet, care acționau sub protecția papei. Sînt cunoscuți încă de pe la mijlocul secolului al XII-lea. În special cămătarii din Siena. «Cămătari publici». În Anglia ei își ziceau «*negustori romano-episcopali de bani*». Unii episcopi, cel din Basel, de pildă, și alții, își amanetau pe sume derizorii la evrei inelele episcopale, veșmintele de mătase, toate obiectele de cult și plăteau dobînzi. Dar episcopii, abații, preoții făceau și ei cămătărie, amanetînd obiectele de cult — în schimbul unei participări la beneficii — pe la diverși negustori toscani de bani din Florența, Siena și alte orașe" etc. (vezi op. cit., partea a II-a, p. 36—45).

Deoarece banii sînt *echivalentul general, puterea de cumpărare generală*, totul e de vînzare, totul poate fi transformat în bani. Dar totul poate fi transformat în bani numai prin înstrăinarea unui lucru de către posesorul lui. De aceea totul este alienabil sau indiferent individului, exterior lui. Așa-zisele posesiuni *inalienabile, perpetue*, și relațiile de proprietate fixe, imuabile, care le corespund se destramă, așadar, în fața banilor. Apoi, deoarece banii există numai în circulație și se schimbă pe bunuri de consum individual etc. — pe valori care în ultimă analiză pot fi reduse la delectări pur individuale —, înseamnă că totul are valoare numai în măsura în care există pentru individ. Prin aceasta dispare orice valoare autonomă a lucrurilor, în afară de aceea care se reduce la existența lor pentru altul, la relativitatea lor, la calitatea lor de a fi susceptibile de schimb, dispare valoarea absolută a tuturor lucrurilor și relațiilor. Totul e sacrificat delectării egoiste. Căci dacă totul poate fi înstrăinat pe bani, înseamnă că totul poate fi de asemenea dobîndit cu bani. Totul poate fi obținut cu „bani peșin", care, ca ceva ce există în afara individului, pot fi procurați prin fraudă, violență etc. Totul poate fi deci apropriat de către toți, și numai întîmplarea decide ce-și poate și ce nu-și poate apropria individul, întrucît aceasta depinde de banii de care dispune. În felul acesta, individul domină potențial totul. Nu există valori absolute,

căci pentru bani valoarea ca atare este relativă. Nu există nimic inalienabil, căci totul poate fi înstrăinat pe bani. Nu există nimic sublim, sacru etc., deoarece totul poate fi cumpărat cu bani. „Obiectele sacre" și „de cult" care nu se pot afla „în posesia nimănui" [74] „nu pot fi estimate, amanetate sau înstrăinate" și sînt „scoase din comerțul omului" [75], nu există ca atare în fața atotputerniciei banilor, ca și în fața lui dumnezeu ele toate sînt egale. Este interesant faptul că în evul mediu însăși biserica romană a fost principalul propagandist al banilor.

„Deoarece legea ecleziastică împotriva cămătăriei devenise demult caducă, [papa] Martin a revocat-o și în mod formal în 1425" (*Hüllmann*. „Städtewesen des Mittelalters". II. Theil, Bonn, 1827, p. 55). „În evul mediu nu exista în nici o țară o rată generală a dobînzii. În primul rînd, severitatea preoților. Nesiguranța garanțiilor judiciare pentru recuperarea sumelor date cu împrumut. Cu atît mai ridicată era rata dobînzii în unele cazuri. Circulația banilor restrînsă, necesitatea de a face mai toate plățile în numerar, [VII—47] deoarece sistemul polițelor era slab dezvoltat. De aceea a existat o mare diversitate atît în ceea ce privește mărimea dobînzii, cît și în ceea ce privește concepția asupra cămătăriei. Pe vremea lui Carol cel Mare, un împrumut se considera cămătărie dacă cineva lua 100%. În 1344, la Lindau, pe lacul Constanța, cetățenii luau 216 2/3%. La Zürich, consiliul a stabilit dobînda legală la 43 1/3%... În Italia se plătea uneori 40%, deși în secolele XII—XIV rata obișnuită nu depășea 20%... Orașul Verona a stabilit dobînda legală de 12 1/2%... Împăratul Frederic al II-lea, în ordonanța sa..., a stabilit dobînda de 10%, însă numai pentru evrei ; despre creștini el nu voia să vorbească. Încă în secolul al XIII-lea dobînda obișnuită în Renania germană era 10%" (op. cit., p. 55—57).

* * *

„*Consumul* e *productiv* atunci cînd consumarea unei mărfi *face parte din procesul de producție*" (*S. P. Newman*. „Elements of Political Economy". Andover and New York, 1835, p. 296). „Trebuie remarcat că în aceste cazuri *nu are loc un consum de valoare*, deoarece aceeași valoare există într-o formă nouă" (ibid.). Mai departe, „*consum* [înseamnă] întrebuințarea venitului individual potrivit diverselor sale destinații" (op. cit., p. 297).

„*Vînzarea pe bani* trebuie să se efectueze în orice moment la fel de ușor cum se efectuează în prezent *cumpărarea pe bani* ; atunci producția va deveni cauza uniformă și întotdeauna eficientă a cererii" (*John Gray*. „The Social System. A Treatise on the Principle of Exchange". Edinburgh, 1831, p. 16). „Alături de pămînt, capital și muncă, cea de-a patra condiție a producției este *posibilitatea unui schimb imediat*" (op. cit., p. 18). „Posibilitatea de *a schimba* este tot atît de importantă" pentru omul care trăiește în societate, „pe cît de importantă a fost pentru Robinson Crusoe posibilitatea de *a produce*" (op. cit., p. 21).

„După părerea lui Say, creditul nu face decît să deplaseze capitalul, dar nu creează altul. Acest lucru este adevărat numai în cazul cînd un capitalist dă bani cu împrumut unui industriaș, dar nu și atunci cînd e vorba de un credit între producători în cadrul avansurilor lor mutuale. Ceea ce producătorii își avansează unii altora nu sînt capitaluri, ci produse, mărfuri. Aceste produse, aceste mărfuri pot deveni și vor deveni, neîndoielnic, în mîinile debitorului capitaluri active, adică unelte de muncă, dar în mîinile posesorului lor ele reprezintă produse de vînzare și deci ceva pasiv... Trebuie să facem distincție între

produs, sau marfă, şi agenţii muncii, sau capitalul productiv. Cît timp produsul rămîne în mîinile producătorului său, el nu este decît o marfă, sau, dacă vreţi, un capital inactiv, inert. Departe de a aduce foloase industriaşului care-l deţine, el constituie pentru acesta din urmă o povară, o cauză de neîncetate dificultăţi, cheltuieli neproductive şi pierderi: cheltuieli de depozitare, întreţinere şi pază, dobînda la fondurile imobilizate etc., fără a mai socoti degradarea, care reprezintă un risc la aproape toate mărfurile, cînd se află mult timp în stare pasivă... Prin urmare, dacă îşi vinde produsele pe credit unui alt capitalist, care le va putea folosi în ramura sa de producţie, acestea se vor transforma dintr-o marfă inertă într-un capital activ. Se va produce deci o creştere de capital productiv de o parte, fără nici o diminuare a capitalului de cealaltă. Mai mult: dacă se admite că vînzătorul, livrîndu-şi mărfurile pe credit, obţine totuşi în schimb o poliţă pe care o poate sconta imediat, nu este oare clar că în felul acesta el îşi asigură posibilitatea de a se reaproviziona, la rîndul său, cu materii prime şi cu unelte de muncă pentru a se apuca din nou de lucru? Avem deci aici o dublă creştere de capital productiv, sau, cu alte cuvinte, un spor de putere pentru ambele părţi" *(Ch. Coquelin.* „Du Crédit et des Banques dans l'Industrie". „Revue des Deux Mondes" [76], vol. 31, 1842, p. 799—800).

„Să presupunem că întreaga masă a mărfurilor destinate vînzării trece rapid, fără întîrzieri şi fără obstacole, din starea de produs inert în cea de capital activ. Cîtă activitate nouă în ţară!... Această transformare rapidă este tocmai binefacerea pe care o realizează creditul... Aceasta este *activitatea circulaţiei*... Creditul poate înzeci astfel volumul operaţiilor unui industriaş... Într-un interval de timp dat, negustorul sau producătorul şi-a reînnoit de zece ori, în loc de o singură dată, stocul de materie primă şi de produse... Creditul realizează acest lucru sporind puterea de cumpărare a tuturor. În loc de a rezerva această putere numai celor care au momentan posibilitatea de a plăti, el o conferă tuturor celor care, prin poziţia şi reputaţia lor, oferă garanţia unei plăţi viitoare; el o conferă tuturor celor care sînt capabili de a utiliza prin muncă produsele... Prin urmare, prima binefacere a creditului este aceea că el sporeşte, dacă nu suma valorilor pe care le posedă o ţară, în orice caz suma valorilor ei active. Acesta este efectul imediat. De aici decurge creşterea forţelor de producţie, deci şi a sumei valorilor etc." (ibid., p. 801, 802, 805).

„Locaţia este o vînzare condiţionată, sau vînzarea folosinţei unui lucru pe timp limitat" *(Th. Corbet.* „An Inquiry into the Causes and Modes of the Wealth of Individuals". London, 1841, p. 81).

„Transformări pe care le suferă capitalul în procesul de producţie. Pentru a deveni productiv, capitalul trebuie să fie consumat" *(S. P. Newman.* „Elements of Political Economy". Andover and New York, 1835, p. 80).

„Ciclul economic cuprinde întreaga desfăşurare a producţiei, începînd din momentul efectuării avansurilor şi pînă la încasări. În agricultură, însămînţarea reprezintă începutul ciclului, iar strîngerea recoltei sfîrşitul lui" (op. cit., p. 81). *„Deosebirea dintre capitalul fix şi capitalul circulant se bazează pe faptul* că în fiecare ciclu economic o parte din capital se consumă parţial, iar cealaltă în întregime" (ibid.).

„Orientarea capitalului spre diferite sfere de investiţii" (op. cit., p. 82). Această problemă face parte din teoria concurenţei.

„Un mijloc de schimb. La popoarele nedezvoltate, orice marfă care constituie partea cea mai mare a avuţiei societăţii sau care, dintr-un motiv sau altul, este mai frecvent decît altele obiect de schimb serveşte ca mijloc de circulaţie. Aşa, de pildă, vitele servesc ca mijloc de schimb la triburile de păstori, peştele uscat — în Newfoundland, zahărul — în Indiile occidentale, tutunul — în Virginia. *Metalele nobile*; avantajele pe care le prezintă ele: a) au aceeaşi

calitate în toate țările lumii, b) admit subdiviziuni infime și precise, c) se găsesc rar și se extrag greu, d) sînt bune ca material pentru baterea monedei" (op. cit., p. 99—101).

[11) Fanteziile lui Price și Proudhon. Concepțiile lui Townsend și Galiani]

Considerarea capitalului ca ființă ce se autoreproduce, ca valoare ce se conservă veșnic și crește în virtutea unei calități înnăscute a condus la elucubrațiile d-rului Price, care lasă mult în urmă fanteziile alchimiștilor; aceste elucubrații au fost luate în serios de Pitt, care, în legislația sa cu privire la fondul de amortizare a datoriei publice (cf. Lauderdale) [77], a făcut din ele pilonii arhiînțelepciunii sale financiare. În cele ce urmează reproducem unele pasaje surprinzătoare din scrierile acestui autor.

[VII—48] „Banii care aduc dobîndă compusă la început cresc lent; dar, întrucît ritmul de creștere se accelerează continuu, el atinge după cîtva timp o viteză care depășește orice închipuire. Un penny împrumutat cu o dobîndă compusă de 5% în anul nașterii lui Hristos ar fi crescut pînă în prezent la o sumă mai mare decît ar reprezenta 150 000 000 de globuri terestre din aur curat. Dar același penny împrumutat cu o dobîndă simplă ar fi crescut în aceeași perioadă de timp la nu mai mult de 7 șilingi și 4 1/2 pence. Pînă acum guvernul nostru a preferat să-și îmbunătățească finanțele pe a doua cale, și nu pe prima" (*Richard Price*, „An Appeal to the Public, on the Subject of the National Debt", 2nd edition, London, 1772, p. 18—19).

(Iată la ce se rezumă trucul său: guvernul să contracteze împrumuturi cu dobîndă simplă și să plaseze cu dobîndă compusă banii luați cu împrumut).

În ale sale „Observations on Reversionary Payments", 2nd edition, London, 1772, fantezia i se avîntă și mai sus:

„Un șiling plasat cu o dobîndă compusă de 6% în anul nașterii lui Hristos ar fi ajuns să reprezinte o sumă mai mare decît ar putea să încapă în întregul sistem solar, transformat într-un glob cu un diametru egal cu cel al orbitei lui Saturn" (p. XIII, nota). „Un stat poate întotdeauna evita situațiile dificile, deoarece cu *cele mai mici* economii poate plăti într-un timp atît de scurt cît îi cer interesele *cele mai mari datorii*" (p. XIV).

Bravul Price a fost pur și simplu fascinat de cifrele uriașe care decurg din progresia geometrică. Deoarece el consideră capitalul în afara oricărei legături cu condițiile de reproducere a muncii, ca pe un lucru care acționează automat, pur și simplu ca pe un număr ce se multiplică singur, a crezut că a descoperit în formula de mai sus legea creșterii capitalului. În 1792, într-o cuvîntare în care preconiza majorarea sumei alocate fondului de amortizare, Pitt ia în serios mistificarea d-rului Price ($S = C(1 + i)^n$) [78].

MacCulloch enumără următoarele însuşiri pe care trebuie să le posede banii de metal :

„Materialul trebuie să fie 1) divizibil în părți infime, 2) susceptibil de a se conserva nealterat în decursul unei perioade nedeterminate, 3) uşor transportabil dintr-un loc în altul, datorită faptului că într-un volum mic conține o valoare mare, 4) o piesă monetară de o anumită denumire este întotdeauna egală, ca mărime şi calitate, cu oricare altă piesă de aceeaşi denumire, 5) valoarea lui trebuie să fie relativ stabilă" (*MacCulloch*. „A Dictionary, practical, theoretical, and historical, of Commerce and Commercial Navigation". A new edition. London, 1847, p. 836).

În întreaga polemică dintre d-l Proudhon şi Bastiat („Gratuité du Crédit". Discussion entre M. *Fr. Bastiat* et M. *Proudhon*, Paris, 1850), miezul raționamentelor bravului Proudhon constă în aceea că împrumutul îi pare a fi cu totul altceva decît vînzarea.

A împrumuta bani cu dobîndă „înseamnă a avea posibilitatea de a vinde întotdeauna din nou unul şi acelaşi obiect şi de a primi întotdeauna din nou prețul lui, fără a ceda vreodată proprietatea asupra a ceea ce se vinde" („Gratuité du Crédit", scrisoarea întîi, adresată lui Chevé, unul dintre redactorii ziarului „La Voix du Peuple" [79]).

Din cauza deosebirii de formă în care apare aici reproducția capitalului, el nu observă că această permanentă reproducție a capitalului — al cărui preț se reîntoarce mereu şi este întotdeauna din nou schimbat pe muncă, obținîndu-se un profit care mereu se realizează din nou în cadrul operațiilor de vînzare-cumpărare — constituie conceptul de capital. Ceea ce îl derutează este faptul că „obiectul" nu-şi schimbă proprietarul, ca la vînzare-cumpărare ; în fond deci, doar forma specifică a reproducției inerentă capitalului împrumutat cu dobîndă şi capitalului fix. În cazul locației unui imobil, despre care vorbeşte Chevé, avem direct forma de capital fix. Dacă capitalul circulant este considerat în totalitatea procesului său, se constată că, deşi *unul şi acelaşi obiect* (un pfund de zahăr, să zicem) nu se vinde mereu din nou, totuşi una şi aceeaşi valoare se reproduce mereu din nou, iar înstrăinarea afectează doar forma, nu şi substanța.

Este evident că un om care îşi permite să formuleze asemenea obiecții nu a înțeles cele mai elementare noțiuni ale economiei politice. Proudhon nu înțelege cum decurge profitul din legea schimbului de valori, şi de aceea nu înțelege nici cum decurge dobînda. De aceea „casa", banii etc. trebuie să se schimbe, după părerea lui, nu în calitate de „capital", ci ca „marfă... la prețul de cost" („Gratuité du Crédit", p. 43—44).

Bravul flăcău nu înțelege că totul e că schimbul dintre valoare şi muncă se efectuează în conformitate cu legea valorii şi că de aceea, pentru

a suprima dobînda, trebuie suprimat însuşi capitalul, modul de producţie bazat pe valoare de schimb, trebuie suprimată deci şi munca salariată.

Incapacitatea d-lui Proudhon de a găsi măcar o deosebire între împrumut şi vînzare :

„Într-adevăr, pălărierul care vinde pălării... obţine în schimbul lor valoarea, nici mai mult, nici mai puţin. Dar capitalistul care dă bani cu împrumut,... nu numai că-şi recapătă integral capitalul, dar primeşte chiar mai mult decît capitalul, mai mult decît aportul său la schimb ; pe lîngă capital, el primeşte şi dobîndă" (op. cit., p. 69).

Aşadar, pălărierii d-lui Proudhon îşi calculează preţul de cost fără profit şi dobîndă. Proudhon nu înţelege că tocmai prin faptul că primesc *valoarea* pălăriilor lor, ei obţin mai mult decît i-au costat aceste pălării, căci o parte din această valoare a fost apropriată fără echivalent în schimbul cu munca. Tot aici găsim marea sa teză, analizată mai sus * :

„Deoarece în comerţ dobînda la capital se adaugă la salariul muncitorului pentru a forma astfel preţul mărfii, muncitorul nu poate răscumpăra produsul propriei sale munci. A trăi muncind este un principiu care sub regimul dobînzii implică o contradicţie" (op. cit., p. 105).

În scrisoarea a IX-a (p. 144—152), bravul Proudhon confundă capitalul cu banii ca mijloc de circulaţie şi astfel ajunge la concluzia că „capitalul" existent în Franţa aduce 160% (şi anume 1 600 000 000 de franci dobîndă anuală la împrumuturile de stat, ipotecare etc., pentru un capital de 1 000 000 000 de franci — „suma numerarului care circulă în Franţa").

Cît de puţin înţelege el în genere capitalul şi reproducţia lui permanentă se vede din faptul că atribuie ca ceva specific „capitalului-bani", adică banilor împrumutaţi cu titlu de capital, următoarele :

„Deoarece prin acumularea dobînzilor, capitalul-bani revine, de la un schimb la altul, întotdeauna la sursa sa, înseamnă că orice nouă dare cu împrumut a acestor bani, făcută de una şi aceeaşi mînă, aduce profit uneia şi aceleiaşi persoane" (p. 154).

„*Orice muncă trebuie să dea un surplus*" [p. 200].

(Totul trebuie *să se vîndă*, nimic nu trebuie *să se dea cu împrumut*. Aceasta este esenţialul [la Proudhon]. Incapacitatea de a înţelege că schimbul de mărfuri se bazează pe schimbul dintre capital şi muncă şi că din acest din urmă schimb provin profitul şi dobînda. Proudhon vrea să se agaţe de forma cea mai simplă şi cea mai abstractă a schimbului.)

---

* Vezi *K. Marx,* op. cit., partea I, p. 369—380. — *Nota red.*

Următoarea argumentare judicioasă aparține d-lui Proudhon :

„Deoarece valoarea nu este altceva decît un raport și deoarece între toate produsele se stabilește în mod necesar un raport, înseamnă că din punct de vedere social produsele sînt întotdeauna valori, și anume valori statornicite. Pentru societate nu există deosebire între capital și produs. Această deosebire este cu totul subiectivă, ea există numai pentru indivizi" (p. 250).

Natura antagonistă a capitalului și necesitatea pentru el de a avea la dispoziție muncitori non-proprietari sînt naiv exprimate la vechii economiști englezi, de pildă la reverendul J. Townsend, părintele teoriei populației, prin a cărei însușire frauduloasă Malthus (care e în general un plagiator nerușinat : așa, de pildă, teoria rentei el a împrumutat-o de la fermierul Anderson) a putut ajunge celebru. Townsend [VII—49] spune :

„Pare să fie *o lege naturală* ca cei săraci să fie într-o anumită măsură neprevăzători, astfel încît în societate există întotdeauna oameni care să facă muncile cele mai brute, mai murdare și mai ordinare. Datorită acestui fapt, fondul de fericire umană este mult sporit. Oamenii cei mai delicați sînt astfel scutiți de asemenea neplăceri și pot să-și urmeze nestingheriți vocația lor superioară etc." (*[J. Townsend]* „A Dissertation on the Poor laws". Republished, London, 1817, p. 39). „Constrîngerea la muncă prin lege este legată de eforturi prea mari, de prea multă violență și de prea mult zgomot, generează ranchiună etc., în timp ce foamea nu constituie numai o presiune pașnică, tăcută și neîncetată, ci — fiind un mobil natural care îndeamnă la hărnicie și muncă — determină cea mai mare încordare" (op cit., p. 15).

(Acesta este de fapt răspunsul la întrebarea a cui muncă este mai productivă : munca sclavilor sau cea a muncitorului liber. A. Smith nu-și putea pune o asemenea întrebare, deoarece modul de producție capitalist presupune munca [salariată] liberă. Pe de altă parte, relația dezvoltată dintre capital și muncă justifică și ea împărțirea muncii în productivă și neproductivă, așa cum o găsim la A. Smith. Dimpotrivă, glumele insipide ale lordului Brougham și pretins serioasele obiecții formulate de Say, Storch, MacCulloch e tutti quanti se dovedesc inconsistente. A. Smith greșește numai prin aceea că concepe cam grosier obiectualizarea muncii, ca o muncă ce se fixează într-un obiect palpabil. La el însă aceasta constituie un moment secundar, o inadvertență de limbaj.)

Și la Galiani prezența muncitorilor se explică printr-o lege naturală (cartea sa a apărut în 1750) :

„Dumnezeu a făcut ca oamenii care exercită profesiunile cele mai utile să se nască în număr foarte mare" (*Galiani*. „Della Moneta". Scrittori Classici Italiani di Economia Politica. Parte Moderna. Tomo III, Milano, 1803, p. 78).

Dar la el găsim deja noțiunea justă a valorii :

„Munca... este singura care conferă lucrurilor valoare" (op. cit., p. 74).

Munca prezintă, ce-i drept, și deosebiri calitative nu numai pentru că se efectuează în ramuri de producție diferite, ci și pentru că intensitatea ei poate fi mai mare sau mai mică etc. Aici, bineînțeles, încă nu putem analiza modul în care se realizează egalizarea acestor deosebiri, astfel încît orice muncă se reduce la muncă simplă necalificată. Este suficient să știm că această reducere este *realizată* efectiv prin aceea că produsele tuturor genurilor de muncă sînt puse ca valori. Ca valori ele sînt echivalente în anumite proporții ; genurile superioare de muncă sînt și ele estimate în muncă simplă. Acest lucru devine clar dacă ne gîndim că aurul californian, de pildă, este un produs al muncii simple. Totuși, orice gen de muncă se plătește cu acest aur. Deosebirea calitativă este astfel suprimată, și produsul oricărui gen superior de muncă se reduce la cutare sau cutare cantitate determinată de muncă simplă. Aceste calcule privind diferitele calități de muncă nu prezintă deci importanță aici și nu afectează întru nimic principiul.

„Metalele se întrebuințează ca bani pentru că au valoare, și nu au valoare pentru că se întrebuințează ca bani" (*Galiani,* op. cit., p. 95). „Viteza circulației banilor, și nu cantitatea metalelor este aceea care creează impresia că există bani mulți sau puțini" (p. 99). „Banii sînt de două feluri : *ideali* și *reali,* și sînt folosiți în două feluri diferite, pentru *evaluarea* obiectelor și pentru *cumpărarea* lor. La evaluarea obiectelor, banii ideali folosesc tot atît de bine ca și cei reali, ba poate chiar mai bine... Cealaltă întrebuințare a banilor constă în cumpărarea obiectelor pe care ei le evaluează... Prețurile se stabilesc și contractele se încheie în bani ideali și se realizează în bani reali" (p. 112—114). „*Metalele posedă particularitatea specifică că numai în ele toate raporturile se reduc la unul singur, care este cantitatea lor,* căci de la natură ele nu se deosebesc prin calități diferite nici în ceea ce privește structura lor interioară, nici în ceea ce privește forma și factura lor exterioară" (p. 126—127).

Aceasta este o remarcă deosebit de importantă. Valoarea presupune o substanță comună și toate deosebirile, proporțiile sînt reduse la deosebiri și proporții pur cantitative. Este tocmai ceea ce este specific metalelor nobile, care se prezintă astfel ca substanță naturală a valorii.

„Banii... ca proporție a tuturor lucrurilor în raport cu trebuințele vitale sînt ceea ce se poate numi pe scurt *prețul* lucrurilor" (p. 152). „Înșiși banii ideali sînt de obicei bani de *calcul,* adică prin intermediul lor se încheie contractele și se evaluează toate lucrurile ; aceasta se datorește aceleiași cauze în virtutea căreia banii ale căror denumiri nu mai au astăzi decît o semnificație ideală sînt la toate popoarele banii cei mai vechi ; cîndva însă, ei au fost reali, și tocmai pentru că au fost reali s-a calculat cu ei" (p. 153).

(Aceasta este totodată și explicația formală a banilor ideali ai lui Urquhart ș.a. Pentru negri etc., bara de fier a reprezentat inițial bani reali, apoi s-a transformat în bani ideali, dar în același timp ei au încercat să-și mențină valoarea anterioară. Deoarece însă valoarea fierului, după cum au putut observa ei în comerț, variază în raport cu

aurul etc., bara ideală, pentru a-şi păstra valoarea, exprimă proporţii variabile ale unor cantităţi reale de fier — calcul dificil care face cinste puterii de abstracţie a acestor domni.) *(Castlereagh,* în cadrul dezbaterilor sus-citate de Bullion-Committee în 1810, s-a exprimat la fel de confuz.)

O frază reuşită a lui Galiani :

„Infinitul, pe care lucrurile nu-l ating mişcîndu-se într-o direcţie, îl ating mişcîndu-se în cerc" *(Galiani,* op. cit., p. 156).

Foarte bine vorbeşte Galiani despre valoarea de întrebuinţare :

„Preţul este un raport... Preţul lucrurilor este proporţia lor în raport cu trebuinţele noastre; el nu are încă un etalon fix. Poate că va fi găsit. În ceea ce mă priveşte, cred că un asemenea etalon este *omul însuşi"* (p. 159, 162).

„În Spania, pe vremea cînd era ţara cea mai puternică şi mai bogată, calculul se făcea în reali şi în minusculi maravedi" (p. 172, 173).

„Mai curînd se poate spune că omul este unica şi adevărata avuţie" (p. 188). *„Avuţia este o relaţie între două persoane"* (p. 221). „Cînd preţul unui lucru, sau proporţia dintre el şi celelalte lucruri variază în acelaşi raport faţă de toate lucrurile, înseamnă că s-a schimbat numai valoarea acestui lucru, iar nu şi valoarea tuturor celorlalte lucruri" (p. 154).

(Trebuie avute în vedere şi cheltuielile pentru conservarea capitalului şi pentru reparaţii.)

[12) Diverse]

„Limitarea pozitivă a cantităţii de bani de hîrtie [pe cale legislativă] ar îndeplini unica sarcină utilă pe care cheltuielile de producţie o îndeplinesc în raport cu ceilalţi bani" *(Opdyke.* „A Treatise on Political Economy". New York, 1851, p. 300).

Deosebirea pur cantitativă a materialului monetar :

„Banii" (în cazul împrumuturilor) *„se restituie numai în specia lor* *; prin aceasta ei se deosebesc de toate celelalte instrumente..., indică natura serviciilor pe care le aduc..., demonstrează clar specificul singular al funcţiilor lor" (op. cit., p. 267).

„Posedînd bani, avem de făcut un singur schimb pentru a obţine obiectul dorit, pe cînd dacă posedăm surplusuri din alte produse, trebuie să facem două schimburi, dintre care primul (procurarea banilor) este incomparabil mai dificil decît al doilea" (p. 287—288).

„Bancherul se deosebeşte de vechiul *cămătar...* prin accea că dă împrumuturi celor bogaţi şi rareori sau niciodată celor săraci. El împrumută cu un risc mai mic şi-şi poate îngădui s-o facă în condiţii mai avantajoase ; din aceste

---

* — împrumuturile se achită cu orice bani cu valoare integrală, şi nu cu aceleaşi piese monetare de aur sau de argint pe care creditorul le-a dat debitorului. — *Nota red.*

două motive, el nu este obiectul urii generale cum era cămătarul" *(F. W. Newman.* „Lectures on Political Economy". London, 1851, p. 44).

[VII-50] „Toţi ascund şi-şi îngroapă în mare taină banii adînc în pămînt, dar îndeosebi *păgînii,* în mîinile cărora se află comerţul şi aproape toţi banii şi care sînt pătrunşi de credinţa că aurul şi argintul pe care îl îngroapă în timpul vieţii lor le va folosi după moarte pe lumea cealaltă" *(François Bernier.* „Voyages contenant la description des États du Grand Mogol". Tome I, Paris, 1830, p. 314).

„În starea sa naturală, substanţa este întotdeauna *lipsită de valoare.* Numai prin intermediul muncii capătă ea valoare de schimb şi devine element de avuţie" *(MacCulloch.* „Discours sur l'origine, les progrès, les objets particuliers, et l'importance de l'économie politique". Traduit par Prévost. Genève et Paris, 1825, p. 57).

„În cadrul schimbului, mărfurile îşi servesc reciproc drept *măsură* [a valorii]" *(Storch.* „Cours d'économie politique". Avec des notes par J. B. Say. Tome I, Paris, 1823, p. 81). „În comerţul dintre Rusia şi China, argintul serveşte la evaluarea tuturor mărfurilor, şi totuşi are loc un schimb nemijlocit" (p. 88). „Munca, aşa cum nu este *sursa* avuţiilor, nu este nici *măsura* lor" (p. 123), „Smith... s-a lăsat convins că aceeaşi cauză care face ca lucrurile materiale *să existe* este totodată sursa şi măsura valorii lor" (p. 124).

„Dobînda este preţul ce se plăteşte pentru folosirea capitalului" (p. 336). „Banii trebuie să posede valoare nemijlocită, dar bazată pe o trebuinţă artificială. Materialul monetar nu trebuie să fie absolut necesar pentru existenţa omului; căci cantitatea banilor aflaţi în circulaţie nu poate fi folosită niciodată pentru consumul individual; ea trebuie să se afle mereu în circulaţie" (vol. II, p. 113, 114). „Banii înlocuiesc orice" (p. 133).

Volumul V: „Considérations sur la nature du revenu national". Paris, 1824:

„Consumul productiv nu reprezintă propriu-zis cheltuieli, ci numai *avansuri,* deoarece se rambursează celor care le fac" (p. 54). „Nu este oare o contradicţie evidentă în faptul că popoarele se îmbogăţesc prin economii sau *privaţiuni,* adică condamnîndu-se de bunăvoie la sărăcie?" (p. 176).

„Pe vremea cînd pieile şi blănurile serveau drept bani în Rusia, neajunsurile legate de circulaţia unor bani de asemenea dimensiuni şi atît de perisabili au dus la ideea de a-i înlocui cu bucăţi de piele ştampilate, care au devenit astfel semne plătibile în piei şi blănuri... Această funcţie (şi anume funcţia de a reprezenta ulterior anumite fracţii dintr-o copeică de argint) ele au păstrat-o pînă în 1700, cel puţin în oraşul Kaluga şi în împrejurimile lui, pînă ce Petru I a dispus (în 1700) ca ele să fie schimbate cu mici monede de cupru" (vol. IV, p. 79).

O aluzie la efectele miraculoase ale izbînzii compuse găsim la marele adversar al cămătăriei din secolul al XVII-lea, *Josiah Child,* în lucrarea sa „Traités sur la commerce et sur les avantages qui résultent de la réduction de l'interest de l'argent", traduits de l'anglais, Amsterdam et Berlin, 1754, p. 115—117 (în limba engleză a fost publicată în 1669).

„De fapt, o marfă va fi întotdeauna schimbată pe o cantitate mai mare de muncă decît aceea cu care a fost produsă, şi *tocmai acest excedent constituie profitul*" *(MacCulloch.* „The Principles of Political Economy", Edinburgh, 1825, p. 221).

De aici se vede cît de bine a înţeles d-l MacCulloch principiul lui Ricardo. El face distincţia între *valoare reală* şi *valoare de schimb*; prima este cantitatea de muncă cheltuită pentru apropierea sau producerea unei mărfi; cea de-a doua este *capacitatea de a cumpăra* o anumită cantitate de muncă sau de alte mărfuri (p. 211).

„Omul este în aceeaşi măsură *produsul muncii*, ca şi oricare dintre maşinile construite de el; şi considerăm că în orice investigaţii economice el trebuie considerat tocmai din acest punct de vedere" (p. 115). „Salariul reprezintă în fond o parte din produsul muncii muncitorului" (p. 295). „Profitul capitalului nu este decît o altă denumire pentru munca acumulată" (p. 291).

„O periodică distrugere de capital a devenit o condiţie necesară a existenţei oricărei rate a dobînzii pe piaţă; privite din acest punct de vedere, catastrofele pe care de obicei le aşteptăm cu atîta îngrijorare şi teamă şi pe care ne străduim din răsputeri să le preîntîmpinăm nu sînt poate altceva decît corectivul natural şi necesar al unei opulenţe excesive şi hipertrofiate, *forţa tămăduitoare* cu ajutorul căreia sistemul nostru social, aşa cum e constituit în prezent, capătă posibilitatea de a scăpa din cînd în cînd de plusul de sînge, mereu recurent, care îi ameninţă existenţa şi de a reveni la o stare sănătoasă şi normală" (*John Fullarton.* „On the Regulation of Currencies". London, 1844, p. 165).

Banii sînt *„capacitate generală de cumpărare"* (Chalmers) *.

„Capital..., servicii şi mărfuri folosite în producţie. *Bani:* măsura valorii, mijloc de schimb şi echivalent general; într-un sens mai practic: *mijlocul de a obţine capital; unicul mijloc de a rambursa un capital* obţinut pe credit; virtualmente — garanţia obţinerii unei valori echivalente sub formă de capital. *Comerţul* este schimbul de capital pe capital prin intermediul banilor, şi deoarece obligaţiile se contractează în bani, numai cu aceştia din urmă pot fi îndeplinite angajamentele şi achitate datoriile. Prin vînzare, un gen de capital se schimbă pe bani în vederea obţinerii valorii lui echivalente, specifice în orice gen de capital. *Dobînda* este recompensa pentru împrumutarea banilor. Dacă banii se iau cu împrumut în scopul de *a procura capital,* compensaţia plătită este o remuneraţie pentru folosirea capitalului (materie primă, muncă, mărfuri etc.) care a fost obţinut în schimbul banilor luaţi cu împrumut. Dacă banii se iau cu împrumut în scopul de a achita o datorie, de a plăti valoarea capitalului deja obţinut şi folosit în prealabil (cu condiţia de a fi plătit în bani), recompensa se dă pentru folosirea banilor înşişi, şi sub acest aspect dobînda şi taxa de scont se aseamănă. *Scontul* este remunerarea exclusivă pentru bani ca atare, pentru transformarea banilor de credit în bani reali. O poliţă sigură oferă aceeaşi posibilitate de a dispune de capital ca şi bancnotele, minus plata pentru scont; şi poliţele se scontează cu scopul de a obţine bani pentru salarii şi pentru plăţi mai mici în numerar sau pentru stingerea unor obligaţii mai importante care au ajuns la termen; de asemenea şi pentru avantajul pe care-l oferă posibilitatea de a obţine bani numerar prin scontare cu mai puţin de 5%, cît se plăteşte de obicei pentru numerar. Dar obiectivul principal în operaţia de scont depinde în fond de cererea şi de oferta de bani care servesc drept mijloc legal de plată... Nivelul dobînzii depinde în special de cererea şi oferta de capital, iar nivelul taxei de scont depinde în întregime de cererea şi oferta de bani" („The Economist" din 13 martie 1858. Scrisoare către redacţie).

---

* Vezi volumul de faţă, p. 88—89. — *Nota red.*

[VII—51] D-l K. Arnd, care este cît se poate de rezonabil acolo unde vorbește despre „impozitul pe cîini" [80], a făcut următoarea descoperire interesantă :

„În procesul natural al creării de bunuri există numai *un* fenomen care în țările pe deplin civilizate pare a fi destinat să regleze într-o anumită măsură rata dobînzii : este raportul în care masa lemnoasă a pădurilor europene sporește datorită creșterii anuale. Cu totul independent de valoarea de schimb a masei lemnoase, această creștere este de 3 pînă la 4%" *(K. Arnd.* „Die naturgemässe Volkswirthschaft, gegenüber dem Monopoliengeiste und dem Communismus". Hanau, 1845, p. 124—125).

Asta merită denumirea de „rată forestieră a dobînzii".

„Valoarea rămasă [după acoperirea tuturor cheltuielilor de producție] sau excedentul va fi în fiecare ramură proporțional cu capitalul întrebuințat" *(Ricardo.* „On the Principles of Polititical Economy, and Taxation". 3rd edition, London, 1821, p. 84) [Versiunea românească, p. 100].

[13)] Dobîndă și profit

În ceea ce privește *dobînda,* trebuie examinate următoarele două aspecte.

În primul rînd, scindarea *profitului* în dobîndă și profit. (Ca unitate a amîndurora, la englezi profitul se numește *gross profit* *.) Deosebirea devine palpabilă, sensibilă, atunci cînd o clasă de capitaliști posesori de bani se opune unei clase de capitaliști industriali. *În al doilea rînd, capitalul* însuși devine marfă, sau marfa (bani) se vinde în calitate de capital. Așa, de pildă, se spune că, asemenea tuturor celorlalte mărfuri, capitalul își reglează prețul după cerere și ofertă. Acestea din urmă determină deci rata dobînzii. Aici, așadar, intră în circulație capitalul ca atare.

Capitaliștii posesori de bani și capitaliștii industriali pot constitui două clase distincte numai pentru că profitul se poate scinda în două ramuri de venit. Cele două categorii de capitaliști nu exprimă decît acest fapt ; dar trebuie să existe descompunerea, scindarea profitului în două forme distincte de venit pentru ca pe această bază să se poată dezvolta două clase distincte de capitaliști.

Forma dobîndă este mai veche decît forma profit. Nivelul ridicat al dobînzii pe care o plătesc în India agricultorii de rînd nu atestă nicidecum un nivel ridicat al profitului, ci indică doar că atît profitul cît și o parte din salariu intră, sub formă de dobîndă, în buzunarul cămătarului. D-l Carey dovedește un simț istoric demn de el atunci cînd

---

* — profit brut. — *Nota trad.*

compară această dobîndă cu cea care predomină pe piața monetară engleză și este plătită de capitalistul englez, și deduce de aici diferența dintre „rata muncii" (partea de produs care revine muncii) în Anglia și cea din India. El ar fi trebuit să ia ca termen de comparație dobînda pe care o plătesc în Anglia țesătorii manuali din Derbyshire, de pildă, cărora capitaliștii le avansează (împrumută) materie primă și unelte. El ar fi constatat că această dobîndă este atît de ridicată, încît, după reglarea tuturor socotelilor, muncitorii mai rămîn pînă la urmă datori, deși nu numai că au restituit capitalistului avansurile primite de la el, dar le-au și adăugat, fără plată, propria lor muncă.

Forma istorică a profitului industrial apare abia după ce capitalul încetează să existe alături de muncitorul autonom. De aceea, inițial profitul apare determinat de dobîndă. În economia burgheză însă, dobînda este determinată de profit și constituie o parte a acestuia. Profitul trebuie să fie deci destul de mare pentru ca o parte din el să se poată separa ca dobîndă. Istoricește, lucrurile se prezintă invers : dobînda trebuie să fie redusă la un asemenea nivel, încît o parte din plusvaloare să se poată separa ca profit.

Există o legătură esențială între salariu și profit — între muncă necesară și supramuncă ; dar există oare între profit și dobîndă vreo altă legătură în afară de cea determinată de rivalitatea dintre aceste două clase, grupate după aceste diferite forme de venit ? Existența acestei rivalități și a celor două clase presupune implicit scindarea plusvalorii în profit și dobîndă. Capitalul considerat în general [im Allgemeinen] nu este o abstracție pură. Cînd consider, bunăoară, capitalul total al unei națiuni, spre deosebire de munca salariată totală (sau și de proprietatea funciară), sau cînd consider capitalul ca bază economică generală a unei clase, spre deosebire de altă clasă, consider capitalul în general. La fel cum consider din punct de vedere fiziologic, bunăoară, pe om spre deosebire de animal. Deosebirea reală dintre profit și dobîndă există sub forma deosebirii dintre clasa capitaliștilor posesori de bani și clasa capitaliștilor industriali. Dar pentru ca două asemenea clase să se opună una alteia, dubla lor existență presupune scindarea plusvalorii generate de capital.

(Economia politică se ocupă de formele sociale specifice ale avuției, sau, mai precis, ale producției de avuție. Substanța avuției, fie ea subiectivă, ca munca, sau obiectivă, ca obiectele destinate să satisfacă trebuințe naturale sau istorice, apare la început comună tuturor epocilor de producție. De aceea, substanța aceasta apare inițial doar ca premisă situată total în afara cadrului economiei politice și care intră în sfera de investigație a acesteia din urmă numai atunci cînd ea — substanța — este modificată de relațiile de formă sau apare, la rîndul ei, ca modificîndu-le pe acestea din urmă. Generalitățile care se spun în mod cu-

rent pe această temă se limitează la abstracții care prezentau oarecare valoare istorică în epoca în care economia politică era la primii ei pași, cînd formele se desprindeau încă anevoie de conținutul substanțial și numai cu prețul unor mari eforturi se fixau ca adevăratul obiect al investigației. Ulterior ele devin plicticoase locuri comune, cu atît mai agasante cu cît se pretind mai științifice. Acest lucru este valabil pentru tot ce constituie în mod obișnuit obiectul pălăvrăgelii economiștilor germani pe tema categoriei „bunuri".)

Important este că atît dobînda cît și profitul exprimă relații ale *capitalului*. Capitalul purtător de dobîndă se opune ca o formă particulară nu muncii, ci capitalului aducător de profit. Relația în cadrul căreia, pe de o parte, muncitorul mai apare ca lucrător autonom, adică nu ca muncitor salariat, dar pe de altă parte condițiile lui obiectuale posedă deja o existență autonomă alături de el, constituind proprietatea unei clase aparte de cămătari, — această relație se dezvoltă necesarmente în toate modurile de producție care, într-o măsură mai mare sau mai mică, se bazează pe schimb, odată cu dezvoltarea avuției comerciale sau a avuției bănești, în opoziție cu formele particulare și limitate ale avuției agricole sau meșteșugărești. Însăși dezvoltarea acestei avuții mercantile poate fi considerată ca dezvoltare a valorii de schimb și deci ca dezvoltare a circulației și a relațiilor bănești în sferele menționate. Această relație, pe de o parte, ne arată, ce-i drept, autonomizarea, separarea condițiilor muncii — care provin tot mai mult din circulație și depind tot mai mult de ea — de existența economică a muncitorului. Pe de altă parte însă, aceasta din urmă încă nu este subordonată procesului capitalului. De aceea, modul de producție încă nu se modifică substanțial. În cadrul economiei burgheze, relația menționată mai sus se repetă în ramurile înapoiate ale producției sau în ramurile care mai [VII—52] rezistă în lupta împotriva pericolului de moarte ce le amenință în cadrul modului de producție modern. În aceste ramuri munca este exploatată în modul cel mai crîncen, fără ca aici relația dintre capital și muncă să poarte în sine baza dezvoltării unor noi forțe de producție și germenele unor noi forme istorice. În însuși modul de producție capitalul mai apare aici materialmente subordonat muncitorului izolat sau familiei muncitorești — fie în producția meșteșugărească, fie în mica agricultură. Exploatarea de către capital are loc fără modul de producție capitalist. Rata dobînzii este foarte ridicată, deoarece dobînda include profitul și chiar o parte din salariu. Această formă de cămătărie, în care capitalul nu pune stăpînire pe producție și este deci capital numai sub raport formal, presupune dominația unor forme de producție preburgheze, dar ea se reproduce din nou în sfere secundare în cadrul economiei burgheze propriu-zise.

O a doua formă istorică a dobînzii : împrumuturi de capital acordate avuţiei consumatoare. Această formă este aici importantă din punct de vedere istoric ca unul dintre momentele genezei capitalului, întrucît venitul, iar adesea şi pămîntul proprietarilor funciari se acumulează şi se capitalizează în buzunarele cămătarilor. Acesta este unul dintre procesele prin intermediul cărora capitalul circulant sau şi capitalul bănesc se concentrează în mîinile unei clase independente faţă de proprietarii funciari.

Forma capitalului realizat, ca şi a plusvalorii sale realizate, o constituie banii. Profitul (şi nu numai dobînda) se exprimă, aşadar, în bani, căci în ei se realizează şi se măsoară valoarea.

Necesitatea plăţilor în bani — şi nu numai a banilor pentru cumpărare de mărfuri etc. — se dezvoltă peste tot unde există relaţii de schimb şi circulaţie a banilor. Nu-i deloc obligatoriu ca schimbul să fie simultan. Odată cu apariţia banilor devine posibil ca o parte să cedeze marfa sa, iar cealaltă să facă plata mai tîrziu. Nevoia de bani în acest scop (care ulterior duce la dezvoltarea împrumuturilor şi a operaţiilor de scont) constituie una dintre principalele surse istorice ale dobînzii. Aici însă această problemă nu ne interesează cîtuşi de puţin ; ea urmează să fie analizată atunci cînd ne vom ocupa de relaţiile de credit.

Deosebire între *cumpărare (B—M)* şi *vînzare (M—B)* :

„Cînd vînd, 1) adaug la marfă profitul şi îmi revine mie, 2) capăt o marfă universal reprezentativă sau convertibilă — *bani*, care pot fi vînduţi oricînd şi în schimbul cărora pot obţine întotdeauna oricare altă marfă, căci vînzarea fără dificultăţi a banilor este rezultatul precis sau consecinţa firească a faptului că vînzarea [celorlalte] mărfuri e mai dificilă... În cazul cumpărării, lucrurile stau altfel. Dacă se cumpără pentru revînzare sau pentru aprovizionarea clienţilor, oricît de mare ar fi probabilitatea, nu există însă certitudine absolută că se va putea vinde la un preţ avantajos... Dar nu toată lumea cumpără pentru a revinde ; mulţi cumpără pentru consumul propriu" etc. *(Th. Corbet.* „An Inquiry into the Causes and Modes of the Wealth of Individuals". London, 1841, p. 117—118).

„În raportul prezentat parlamentului, d-l James Wilson arată că monetăria a bătut în 1857 monede de aur în sumă de 4 859 000 l. st., din care 364 000 l. st. în jumătăţi de sovereigni. În acelaşi an au fost bătute monede de argint în sumă de 373 000 l. st., costul metalului întrebuinţat în acest scop reprezentînd 363 000 l. st. În deceniul care s-a încheiat la 31 decembrie 1857 s-au bătut în total monede de aur în sumă de 55 239 000 l. st. şi monede de argint în sumă de 2 434 000 l. s.t. ... În ultimul an s-au bătut monede de aramă în sumă de 6 720 l. st. (valoarea aramei întrebuinţate în acest scop fiind de 3 492 l. st.), din care 3 163 — pence, 2 464 — sub jumătăţi de penny şi 1 120 — farthingi... Valoarea totală a monedelor de aramă bătute în ultimul deceniu se ridică la 141 477 l. st., costul aramei respective reprezentînd 73 503 l. st." („The Economist" din 10 aprilie 1858).

„Thomas Culpeper (1641), Josiah Child (1670), Paterson (1694) şi Locke (1700) sînt de părere că avuţia depinde de reducerea — fie şi forţată — a ratei dobînzii la aur şi argint. Această părere a dominat în Anglia timp de aproape

două secole" (*Ganilh*. „Des Systèmes d'économie politique". Tome premier. Paris, 1809, p. 76—77).

Cînd, în opoziție cu Locke, *Hume* demonstra că rata dobînzii este determinată de rata profitului [81], el avea în vedere o mult mai înaltă dezvoltare a capitalului. Într-o măsură și mai mare acest lucru e valabil pentru Bentham atunci cînd — la sfîrșitul secolului al XVIII-lea — el își scria lucrarea consacrată apărării cămătăriei [82].

(Începînd cu domnia lui Henric al VIII-lea și pînă la cea a reginei Anna se iau pe cale legislativă măsuri pentru reducerea ratei dobînzii.)

„În fiecare țară există: 1) o clasă producătoare [83] și 2) o clasă care posedă bani și trăiește din dobînzile la capitalul ei" (*J. St. Mill*. „Essays on some Unsettled Questions of Political Economy". London, 1844, p. 110).

„Dobînda caselor de amanet este atît de mare din cauza amanetărilor și retragerilor frecvente în cursul aceleiași luni și amanetării unui obiect pentru a se retrage altul și a obține astfel o mică diferență în bani. La Londra există 240 de case de amanet înregistrate, iar în provincie aproximativ 1 450... Capitalul investit în ele reprezintă aproximativ 1 000 000; acest capital efectuează cel puțin trei rotații anual, aducînd de fiecare dată o dobîndă mijlocie de 33 1/2%; astfel clasele de jos din Anglia plătesc anual 1 000 000 pentru împrumutul pe termen scurt de 1 000 000, fără a mai socoti pierderea nerăscumpărată la termen" (*J. D. Tuckett*. „A History of the Past and Present State of the Labouring Population". Vol. I, London, 1846, p. 114).

[14) Transformarea negustorului în capitalist industrial. Particularitățile capitalului comercial. Mărimea ratei dobînzii]

„Unele lucrări, ca, de pildă, fabricarea porțelanului, a sticlei etc., nu se pot efectua altfel decît pe scară mare. De aceea, asemenea lucrări nu sînt niciodată efectuate de meșteșugari. Încă în secolele al XIII-lea și al XIV-lea, unele lucrări, în domeniul țesătoriei de pildă, se efectuau pe scară mare" (*Poppe*. „Geschichte der Technologie". Erster Band. Göttingen, 1807, p. 32).

„Pe vremuri, toate fabricile se limitau la meșteșug, iar *negustorul* nu făcea decît să cumpere și să desfacă produsele meșteșugarilor. În manufacturile de postav și de produse de in, acest sistem era respectat cu strictețe. Treptat însă, în multe localități negustorii încep să-și asume funcțiile de meșteri" (bineînțeles, fără prejudecățile și tradițiile de breaslă, fără relațiile dintre vechii meșteri și calfe) „și să angajeze la lucru calfe plătite cu ziua" (*Poppe*, op. cit., p. 70—71).

Aceasta a fost principala cauză pentru care în Anglia industria propriu-zisă a luat ființă și s-a dezvoltat în orașele necorporative.

Capitalul comercial, sau banii așa cum se prezintă ei sub formă de avuție negustorească, reprezintă prima formă a capitalului, adică a valorii care provine exclusiv din circulație (din schimb), se conservă, se reproduce și se înmulțește în cadrul circulației, astfel încît scopul exclusiv al acestei mișcări și al acestei activități este valoarea de schimb. Aici avem ambele mișcări — a cumpăra spre a vinde și a vinde spre

a cumpăra —, dar [VII—53] predomină forma B — M — M — B. Banii și înmulțirea lor constituie scopul exclusiv al operației. Negustorul nu cumpără marfă pentru propriile sale trebuințe, pentru valoarea ei de întrebuințare, și nici n-o vinde pentru a achita, de pildă, obligații contractate în bani sau pentru a-și procura vreo altă marfă destinată satisfacerii trebuințelor sale. Scopul său direct este sporirea valorii, și aceasta chiar în forma ei nemijlocită — forma bani. Avuția comercială o constituie în primul rînd banii ca mijloc de schimb ; banii ca mișcare ce mijlocește circulația ; negustorul schimbă marfă pe bani și bani pe marfă, și viceversa. Banii apar aici și ca scop în sine, dar din această cauză ei nu trebuie să existe neapărat sub forma lor metalică. Aici are loc transformarea vie a valorii în cele două forme ale ei — forma-marfă și forma-bani ; indiferența valorii față de forma determinată a valorii de întrebuințare pe care o îmbracă ea și totodată metamorfoza ei în toate aceste forme, care însă nu sînt decît deghizări.

Dacă, așadar, activitatea comercială leagă procesele circulației și de aceea banii ca avuție comercială reprezintă, pe de o parte, prima formă de existență a capitalului și tocmai astfel apar istoricește, pe de altă parte însă, această formă se află în contradicție directă cu *conceptul de valoare*. A cumpăra ieftin și a vinde scump — iată legea comerțului. *Deci nu schimb de echivalente, în cadrul căruia comerțul ar fi, dimpotrivă, imposibil ca îndeletnicire aparte.*

Dar banii ca avuție comercială — așa cum apar în cele mai variate forme ale societății și pe cele mai diferite trepte de dezvoltare a forțelor de producție sociale — nu sînt decît mișcarea mijlocitoare între extreme pe care nu le domină și între premise pe care nu le creează.

„*Comerțul* cel mai întins al oricărei societăți civilizate este cel făcut între locuitorii de la oraș și cei de la sat. El constă în *schimbul producției brute* cu *produsele manufacturiere*, ...care se face fie direct, fie prin intermediul banilor“ (*A. Smith*. „Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations“. Traduction par G. Garnier. Tome II. Paris, 1802, p. 403) [Versiunea românească, vol. I, p. 255].

Comerțul este întotdeauna un element de legătură. La început, producția se desfășura pe scară mică.

„Orașul este un tîrg sau o piață permanentă, unde merg locuitorii de la țară ca să schimbe produsele lor brute cu produse manufacturiere. Acest comerț este acela care procură locuitorilor din oraș atît materia primă pentru munca lor, cît și mijloacele de întreținere. Cantitatea de *produse manufacturiere* pe care ei le vînd locuitorilor de la țară determină, desigur, cantitatea de materii prime și de alimente pe care le cumpără“ (op. cit., p. 408) [Versiunea românească, vol. I, p. 256].

Atîta timp cît scopul principal îl constituie „mijloacele de subzistență și de delectare“, domnește valoarea de întrebuințare.

Conceptul de valoare implică conservarea şi sporirea acesteia din urmă numai prin intermediul schimbului. Dar valoare existentă sînt în primul rînd banii.

„Activitatea economică ce are drept scop dobîndirea a ceva mai mult decît strictul necesar apăruse în oraşe cu mult înainte ca ea să se practice de către arendaşii de pămînt de la sate“ (op. cit., p. 452) [Versiunea românească, vol. I, p. 271].

„Este adevărat că locuitorii oraşului trebuie întotdeauna să-şi procure, în ultimă analiză, de la ţară întreţinerea şi toate mijloacele de muncă şi materialele pentru îndeletnicirea lor, dar cei dintr-un oraş situat aproape de ţărmul mării sau pe malurile unui rîu navigabil... pot să şi le procure, de asemenea, din colţurile cele mai îndepărtate ale lumii, fie în schimbul produsului manufacturat al propriei lor activităţi, fie făcînd oficiul de cărăuşi între ţinuturi depărtate şi schimbînd produsele unuia cu cele ale altuia. În acest fel, un oraş se poate ridica la o mare situaţie de bogăţie şi splendoare chiar dacă nu numai ţinutul din vecinătatea sa, ci toate ţinuturile cu care el face comerţ ar fi în sărăcie şi mizerie. Poate că fiecare din aceste ţinuturi, luate separat, nu i-ar putea procura decît o mică parte, fie din alimente, fie din cele necesare pentru munca sa, dar toate la un loc îi pot procura o mare cantitate de alimente şi de cele necesare pentru muncă“ (op. cit., p. 452—453) [Versiunea românească, vol. I, p. 271].

(Oraşele italiene au fost primele din Europa care s-au dezvoltat datorită comerţului ; în timpul cruciadelor — Veneţia, Genova, Pisa — în parte prin transportul oamenilor şi întotdeauna prin transportul alimentelor de care aceştia aveau nevoie. Aceste republici au fost un fel de intendenţi ai acestor armate.) (Ibid.)

Avuţia negustorească, fiind mereu angajată în operaţii de schimb şi făcînd schimb pentru valoarea de schimb, reprezintă, de fapt, banii vii.

„Locuitorii oraşelor comerciale, importînd din ţările mai bogate produse manufacturate fine şi obiecte de lux de mare preţ, aţîţară vanitatea marilor proprietari, care cumpărară repede aceste obiecte, cu mari cantităţi de produse brute de pe pămînturile lor. Comerţul unei mari părţi din Europa, în acea epocă, consta deci din schimbul produselor brute ale unor naţiuni cu produsele manufacturate ale altor naţiuni mai civilizate“ (p. 454, 455). „Cînd gustul pentru produse mai fine a devenit aşa de general încît a determinat o cerere considerabilă, comercianţii, pentru a economisi cheltuielile de transport, au încercat să întemeieze în ţara lor manufacturi asemănătoare. De aici originea primelor manufacturi pentru debuşee îndepărtate“ (ibid.) Manufacturile de articole de lux s-au născut din comerţul exterior şi au fost întemeiate de negustori (în ele se prelucrau materiale aduse din străinătate) (p. 456—458) [Versiunea românească, vol. I, p. 272—273].

Adam Smith vorbeşte şi despre un alt gen de manufacturi, „care se dezvoltă în mod firesc şi spontan prin perfecţionarea treptată a industriilor casnice şi primitive“. Se prelucrau materii prime din ţară (p. 459) [Versiunea românească, vol. I, p. 273].

Popoarele de neguţători ale lumii antice au existat în intermundii [84], ca zeii lui Epicur, sau, mai bine zis, ca evreii în porii societăţii poloneze. Majoritatea popoarelor sau oraşelor comerciale puternic şi

autonom dezvoltate practicau un *comerț de intermediere,* bazat pe barbaria popoarelor producătoare, între care ele îndeplineau rolul banilor (rolul de intermediari).

Pe primele trepte ale societății burgheze, comerțul domină industria ; în societatea modernă, lucrurile stau invers.

Comerțul va influența, firește, într-o măsură mai mare sau mai mică, societățile care îl practică. Datorită comerțului, producția va fi tot mai mult subordonată valorii de schimb, iar valoarea de întrebuințare nemijlocită va trece tot mai mult pe planul al doilea, deoarece comerțul face ca existența să depindă tot mai mult nu de consumarea directă a produsului, ci de vînzarea lui. El destramă vechile relații și dezvoltă circulația banilor. La început el acaparează numai surplusurile producției ; apoi, treptat, acaparează și producția. Dar influența dizolvantă a comerțului depinde în mare măsură de natura societăților producătoare în care se desfășoară. De pildă, comerțul nu a zdruncinat decît în foarte mică măsură vechea obște indiană și în general relațiile asiatice. Înșelăciunea în operația de schimb constituie [VII—54] baza comerțului practicat ca activitate autonomă.

Capitalul apare însă numai acolo unde comerțul pune stăpînire pe producție și unde negustorul devine producător sau producătorul devine pur și simplu negustor. Acest proces este frînat de sistemul corporativ medieval, de sistemul castelor etc. Dar apariția capitalului în forma sa adecvată presupune existența capitalului în calitate de capital comercial, astfel încît oamenii nu mai produc — mai mult sau mai puțin prin mijlocirea banilor — pentru nevoile consumului, ci pentru comerț pe scară mare.

Avuția negustorească ca formă economică autonomă și ca bază a orașelor comerciale și a popoarelor comerciale există și a existat ca intermediar între popoare care se află pe cele mai diferite trepte de dezvoltare economică, iar în orașul comercial propriu-zis (în cel din Asia antică, de pildă, în cel grecesc sau italian etc. din evul mediu) producția poate să continue să existe sub formă corporativă etc.

Steuart. „*Comerțul* este o operație datorită căreia avuția sau munca indivizilor sau a societăților pot fi schimbate, prin intermediul unui grup de oameni numiți negustori, pe un echivalent apt să satisfacă orice trebuință, fără vreo întrerupere în producție sau întîrziere în consum. *Industria* este întrebuințarea muncii iscusite de către omul liber în vederea procurării *prin comerț* a unui echivalent apt să satisfacă orice trebuință" (*J. Steuart.* „An Inquiry into the Principles of Political Oeconomy". Vol. I, Dublin, 1770, p. 166).

„Atîta timp cît trebuințele sînt simple și puține, lucrătorul găsește suficient timp pentru efectuarea întregii sale munci ; cînd trebuințele se înmulțesc, oamenii trebuie să lucreze mai încordat ; *timpul devine prețios* ; de aceea se introduce comerțul... Negustorul ca intermediar între producători și consumatori" (p. 171).

„Concentrarea (produselor) în mîini puţine este introducerea comerţului" (ibid.). „Consumatorul nu cumpără spre a revinde; negustorul cumpără şi vinde numai în vederea cîştigului" (p. 174) (adică pentru valoare). „Cel mai simplu gen de comerţ este acela care se practică prin *schimbul mijloacelor de subzistenţă strict necesare*" (schimbul dintre surplusurile alimentare ale fermierilor şi „mîinile libere") [p. 175—176]. „Progresul trebuie atribuit exclusiv introducerii banilor" (p. 176).

„Atîta timp cît trebuinţele se satisfac reciproc prin intermediul trocului, nu este nevoie de bani. Aceasta este cea mai simplă dintre combinaţii. Cînd trebuinţele se înmulţesc, trocul devine mai dificil; datorită acestui fapt se introduc *banii*. Banii sînt preţul comun al tuturor lucrurilor. Un echivalent adecvat în mîinile celor care reprezintă cererea. Această operaţie de vînzare-cumpărare este ceva mai complexă decît cea a trocului" (p. 177).

Aşadar, 1) *troc*, 2) *vînzare-cumpărare*, 3) *comerţ*.

„Trebuie să apară negustorul. Ceea ce înainte purta numele de trebuinţe este reprezentat acum prin consumator, industria — prin proprietarii de manufacturi, banii — prin negustor. Negustorul este reprezentantul banilor, cărora el le substituie creditul; şi aşa cum banii au fost inventaţi pentru înlesnirea schimbului, tot astfel negustorul care uzează de credit reprezintă o nouă perfecţionare a întrebuinţării banilor. Această operaţie de vînzare-cumpărare este comerţ; el scuteşte ambele părţi de orice grijă în privinţa transportului [mărfurilor] şi concordanţei dintre trebuinţe sau dintre trebuinţe şi bani; negustorul este rînd pe rînd reprezentantul consumatorului, al proprietarului de manufactură şi al banilor. Pentru consumatori el reprezintă totalitatea proprietarilor de manufacturi, iar pentru aceştia din urmă — totalitatea consumatorilor; pentru ambele clase creditul negustorului suplineşte folosirea banilor" (p. 177, 178).

„Se consideră că *negustorii cumpără şi vînd nu din necesitate, ci în vederea profitului*" (p. 201).

„Numai industriaşul produce pentru consumul altuia, şi nu pentru consumul propriu; aceste bunuri îi devin folositoare numai din momentul în care le schimbă. Ele fac deci necesară negustoria sau arta schimbului. Ele se apreciază numai în funcţie de valoarea lor de schimb" (*Sismondi*. „Études sur l'économie politique". Tome II, Bruxelles, 1838, p. 161). „Comerţul a răpit lucrurilor, avuţiei, caracterul lor iniţial de utilitate; *comerţul a redus orice lucru la opoziţia dintre valoarea de întrebuinţare şi valoarea de schimb*" (p. 162). „La început, utilitatea este adevărata măsură a valorilor; ...comerţul a existat încă în starea patriarhală a societăţii, dar fără a cuprinde în întregime această societate; în sfera lui intra numai surplusul de produse al fiecărui om, dar nu şi ceea ce era necesar existenţei lui" (p. 162, 163). „Dimpotrivă, caracteristic pentru actualul nostru progres economic este faptul că *comerţul* şi-a asumat *distribuirea* totalităţii avuţiei ce se produce anual şi, în consecinţă, a răpit acesteia caracterul de valoare utilă, lăsîndu-i-l numai pe cel de valoare de schimb" (p. 163).

„Pînă la introducerea comerţului..., creşterii cantităţii de produse obţinute îi corespundea o sporire directă a avuţiei. Cantitatea de muncă graţie căreia era obţinut un obiect sau altul avea prea puţină importanţă în acea vreme... Într-adevăr, obiectul dorit nu pierde cîtuşi de puţin din utilitate, chiar dacă procurarea lui nu cerea nici o muncă; cerealele şi pînza erau la fel de necesare posesorilor lor chiar dacă le-ar fi căzut de-a gata din cer. Aceasta este, fără îndoială, adevărata evaluare a avuţiei, delectării şi utilităţii. Dar din momentul în care oamenii... şi-au legat existenţa de schimburile pe care ei le puteau face, adică de comerţ, ei au fost nevoiţi să adopte un alt criteriu de evaluare, şi anume valoarea de schimb, valoare care nu rezultă din utilitate, ci din *raportul dintre*

trebuințele întregii societăți și cantitatea de muncă necesară pentru satisfacerea acestor trebuințe, sau cantitatea de muncă necesară în viitor" (op. cit., p. 266). „La estimarea valorilor pe care oamenii au căutat să le măsoare prin introducerea banilor, noțiunea de utilitate a fost complet abandonată. Oamenii au început să ia în considerație numai *munca,* efortul necesar pentru producerea celor două articole care se schimbă unul pe celălalt" (p. 267).

Referitor la dobîndă, J. W. Gilbart spune următoarele în cartea sa „The History and Principles of Banking" (London, 1834) :

„Că un om care ia bani cu împrumut în scopul de a realiza un profit trebuie să dea creditorului o parte din profit, acesta este un principiu de la sine înțeles al justiției naturale. Profit se realizează de obicei prin intermediul comerțului. În evul mediu populația era pur agricolă. Date fiind aceste condiții și regimul feudal, comerțul era slab dezvoltat, prin urmare și profitul redus... De aceea în evul mediu legile cu privire la camătă erau justificate. În afară de aceasta, într-o țară agricolă rar se află un om în situația de a trebui să ia bani cu împrumut, afară doar de cazul că sărăcește sau este strîmtorat" (p. 163).

„Henric al VIII-lea limitează dobînda la 10%, Iacob I la 8%, Carol al II-lea la 6%, Anna la 5%" (p. 164—165). „În [VII—55] acea vreme, cei care dădeau bani cu împrumut erau de fapt, dacă nu de drept, monopoliști, și de aceea era absolut necesar ca față de ei, ca față de orice alți monopoliști, să se ia măsuri restrictive. În vremurile noastre, rata profitului reglează rata dobînzii ; în vremurile acelea, rata dobînzii regla rata profitului. Dacă creditorul îl împovăra pe negustor cu o rată a dobînzii ridicată, negustorul trebuia să adauge și el la mărfurile lui o rată a profitului mai ridicată. De aceea sume mari de bani erau scoase din buzunarele cumpărătorilor pentru a fi trecute în buzunarele celor ce dădeau bani cu împrumut. Acest adaos la preț care scumpea mărfurile făcea ca publicul să fie mai puțin capabil și mai puțin grăbit să cumpere aceste mărfuri" (p. 165).

„În condițiile dominației unor echivalente invariabile, comerțul etc. ar fi imposibil" *(G. Opdyke.* „A Treatise on Political Economy", New York, 1851, p. 67).

„Limitarea pozitivă [prin lege] a cantității acestui instrument" (adică a banilor de hîrtie) „ar îndeplini unica funcție utilă pe care cheltuielile de producție o îndeplinesc față de celălalt instrument" (banii de metal) (op. cit., p. 300).

Dobîndă. „Dacă o anumită sumă de metal nobil scade ca valoare, aceasta nu constituie un motiv să se ia o cantitate mai mică de bani pentru folosința acestei sume, căci dacă pentru debitor capitalul reprezintă o valoare mai mică, în aceeași măsură îi va fi mai ușor să plătească dobînda. În California se ia 3% pe lună, adică 36% pe an, datorită instabilității situației generale... În Hindustan, unde împrumuturile se acordă prinților indieni pentru *cheltuieli neproductive,* creditorii, pentru a-și compensa în medie pierderile de capital, iau o dobîndă foarte ridicată, 30%, *care nu se află în nici un raport cu profitul* ce s-ar putea obține prin operații industriale" („The Economist" din 22 ianuarie 1853, nr. 491, p. 89). Creditorul „ia aici o dobîndă îndeajuns de mare pentru a-și asigura recuperarea, într-un termen scurt, a sumei împrumutate sau, în orice caz, pentru a compensa pierderile suferite în unele cazuri printr-un cîștig vădit exorbitant în alte cazuri" (ibid.).

„Rata dobînzii depinde : 1) de rata profitului, 2) de raportul în care se împarte profitul total între debitor și creditor" (ibid.).

„Abundenţa sau lipsa de metale nobile, nivelul general ridicat sau scăzut al preţurilor determină numai *cantitatea mai mare sau mai mică* de bani care va fi necesară pentru efectuarea schimbului dintre creditori şi debitori, ca şi pentru toate celelalte feluri de schimb... Singura deosebire este că va fi nevoie de o sumă mai mare de bani pentru a reprezenta şi transfera în mîinile debitorului capitalul ce se dă cu împrumut... Raportul dintre suma ce se plăteşte pentru folosinţa capitalului şi mărimea acestui capital exprimă rata dobînzii, măsurată în bani" (op. cit., p. 89—90).

[15) Diverse consideraţii despre bani]

Dublu etalon. Odinioară, „în ţările în care aurul şi argintul constituie etalonul legal, a circulat aproape numai argintul, deoarece în perioada 1800—1850 aurul a avut tendinţa de scumpire în raport cu argintul... În Franţa, aurul era ceva mai scump decît argintul şi circula cu o primă la raportul său faţă de argint, aşa cum fusese stabilit în 1802... La fel şi în Statele Unite, ...în India". (În India acum este folosit ca etalon argintul, ca şi în Olanda etc.) „Circulaţia din Statele Unite a fost în primul rînd afectată [de descoperirea aurului californian]. Importul masiv de aur din California, prima la argint în Europa... exportul masiv de monede de argint şi înlocuirea lor cu aur. Guvernul Statelor Unite a bătut şi monede de aur în valoare de numai 1 dolar. Înlocuirea [parţială] a argintului cu aur în Franţa" („The Economist" din 15 noiembrie 1851, p. 1257).

„Oricare ar fi «etalonul valorii» şi *oricare* ar fi porţiunea fixă din acest etalon pe care o reprezintă moneda aflată în circulaţie şi care ar putea fi stabilită, nu e mai puţin adevărat că amîndouă pot avea o valoare fixă şi permanentă una în raport cu alta numai cînd sînt convertibile la cererea posesorului" („The Economist" din 9 octombrie 1847, p. 1158).

„Singurii bani care pot avea un curs superior valorii lor nominale sînt aceia cu care nimeni nu este obligat să plătească, dar pe care toţi sînt obligaţi să-i accepte ca mijloc legal de plată" („The Economist" din 19 ianuarie 1851, p. 59).

„Nici o ţară nu poate avea, logic vorbind, mai mult de un etalon (mai mult de *un* etalon de măsură a valorii), deoarece acest etalon trebuie să fie uniform şi invariabil. Nici o marfă nu posedă o valoare uniformă, invariabilă, în raport cu celelalte mărfuri ; ea nu o posedă decît în raport cu sine însăşi. O monedă de aur are întotdeauna aceeaşi valoare ca şi altă monedă de aur de acelaşi titlu, de aceeaşi greutate, în acelaşi loc ; dar aceasta nu se poate spune despre aur *şi* o altă marfă, cum ar fi, de pildă, argintul" („The Economist" din 11 mai 1844, p. 771).

„Lira sterlină engleză reprezintă astăzi ceva mai puţin de 1/3 din valoarea ei iniţială, florinul german — 1/6. Scoţia, înainte de unirea ei cu Anglia, şi-a redus lira la 1/36, livra franceză reprezintă 1/74 [din valoarea ei iniţială], maravedi-ul spaniol mai puţin de 1/1 000, reis-ul portughez şi mai puţin" *(Morrison.* „Observations on the system of Metallic Currency adopted in this country". London, 1837, p. 13).

„Înainte de legea din 1819 [85], fluctuaţiile preţului la lingourile de aur aveau şi alte cauze în afară de circulaţia bancnotelor : 1) starea mai mult sau mai puţin bună a monedelor. Dacă moneda metalică aflată în circulaţie scade sub greutatea ei legală, cea mai mică variaţie a cursului schimbului, urmată de o cerere de metal pentru export, trebuie să urce preţul lingourilor într-o proporţie cel puţin egală cu cea a scăderii conţinutului de metal al monedei. 2) Legile

penale care interziceau retopirea și exportarea monedelor și îngăduiau comerțul de lingouri. În condițiile unei intense cereri pentru export, aceasta crea posibilități pentru oscilarea prețului lingourilor în raport cu moneda chiar în perioade în care banii de hîrtie erau perfect convertibili în aur. [Creșteri de prețuri la lingouri s-au înregistrat] în anii 1783, 1792, 1795, 1796... În 1816 prețul lingourilor a depășit prețul monetar, deoarece directorii Băncii Angliei, preocupați de pregătirea reluării plăților în numerar, primeau aurul la un preț considerabil superior celui monetar" *(Fullarton.* „On the Regulation of Currencies". 2nd edition. London, 1845, p. 7—9).

Etalonul poate fi de aur, chiar dacă în circulație nu există nici măcar o uncie din acest metal („The Economist").

„Sub George al III-lea (printr-o lege din 1774) argintul a fost declarat mijloc de plată legal numai pînă la suma de 25 l. st. Potrivit aceleiași legi, banca nu mai plătea acum decît în aur" *(Morrison,* op. cit., p. 12). „Lordul Liverpool (începutul secolului al XIX-lea) a transformat argintul și arama în monede cu caracter pur simbolic" (op. cit., p. 14—15).

Influența dizolvantă a banilor. Banii reprezintă un mijloc de fărîmițare a proprietății.

Elucubrațiile lui Urquhart pe tema etalonului monetar :

„*Valoarea* aurului trebuie să se măsoare cu ajutorul aurului însuși ; dar cum ar putea o substanță să fie măsura propriei sale valori în alte obiecte ? Valoarea aurului trebuie să fie stabilită cu ajutorul propriei sale *greutăți,* căreia i se dă totodată o altă denumire, falsificată ; în felul acesta rezultă că o *uncie* de aur valorează atîtea *lire sterline* și fracțiuni de liră sterlină. Aceasta este însă falsificarea *unei măsuri,* și nu stabilirea *unui etalon" (D. Urquhart.* „Familiar Words". London, 1856, p. 104—105).

[VII—56] Adam Smith spune că munca este *măsura reală,* iar banii — *măsura nominală* a valorii. Munca figurează la el ca măsură inițială [86].

Valoarea banilor. John Stuart Mill.

„Dacă cantitatea de mărfuri vîndute și numărul vînzărilor și revînzărilor acestor mărfuri sînt date, valoarea banilor depinde de cantitatea de bani și de numărul de treceri ale fiecărei monede dintr-o mînă în alta, în cursul acestui proces". „Cantitatea de bani aflați în circulație este egală cu valoarea bănească a tuturor mărfurilor vîndute, împărțită la numărul care exprimă viteza de circulație". „Dacă totalul mărfurilor și tranzacțiilor este dat, valoarea banilor este invers proporțională cu cantitatea lor, înmulțită cu viteza lor de circulație". Dar toate aceste afirmații nu pot fi înțelese altfel decît „că este vorba numai de cantitatea de bani care se află realmente în circulație și se schimbă efectiv pe mărfuri". „Cantitatea necesară de bani este determinată în parte de cheltuielile lor de producție, iar în parte de viteza lor de circulație. Dacă viteza de circulație este dată, sînt determinate cheltuielile de producție ; dacă cheltuielile de producție sînt date, cantitatea de bani depinde de viteza de circulație" *(J. Stuart Mill.* „Principles of Political Economy". Vol. II, London, 1848, p. 17, 18, 20, 30).

„Banii nu au alt echivalent în afară de ei înșiși sau de ceea ce este marfă". De aceea ei profanează totul. La începutul secolului al XV-lea, în Franța, „pînă și sfintele potire etc. se amanetau la evrei" *(Augier.* „Du crédit public". Paris, 1842, p. 95, 101).

Banii nu sînt obiect de consum nemijlocit :

„Banii nu devin niciodată obiect de consum ; ei rămîn întotdeauna marchandise *, nu devin niciodată denrée **. Ei au valoare intrinsecă directă numai pentru societate, iar valoare de schimb pentru fiecare individ. De aceea materialul bănesc trebuie să posede valoare, dar o valoare bazată pe o trebuință artificială ; el nu trebuie să fie indispensabil existenței omului, căci întreaga cantitate de bani care se află în circulație nu poate fi niciodată întrebuințată în consumul individual ; ea trebuie să circule mereu" (*H. Storch*. „Cours d'économie politique". Tome II. Paris, 1823, p. 109, 113—114).

[VII—57] *John Gray*. „The Social System. A treatise on the principle of Exchange". Edinburgh, 1831 :

„Trebuie să facem ca vînzarea pe bani să fie în orice moment o operație tot atît de lesnicioasă cum este în prezent cumpărarea pe bani ; atunci producția va deveni cauza uniformă și întotdeauna eficientă a cererii" (p. 16).

„Actuala limită a producției nu este cantitatea care poate fi produsă, ci aceea care poate fi vîndută cu profit" (p. 59).

„Banii ar trebui să fie doar o *recipisă*, un certificat doveditor că deținătorul fie că a adăugat o anumită valoare la fondul avuției naționale, fie că a dobîndit un drept asupra valorii menționate de la cineva care a adăugat-o la acest fond... Banii nu trebuie să fie altceva decît chitanțe la purtător, transferabile, divizibile și nesusceptibile de falsificare privind existența unei avuții în rezervă" (p. 63, 64).

„*După estimarea valorii produsului*, acesta este depus la bancă și poate fi retras la cerere, dar cu condiția unanim admisă că acela care depune un bun oarecare la proiectata bancă națională poate retrage o valoare egală sub orice altă formă, fără să fie obligat să ia chiar bunul depus... Acest bancher național ar lua în primire și în custodie *orice* fel de valori și ar elibera în schimbul lor *orice* fel de valori" (p. 67—68).

„Dacă banii — spune Gray — au *aceeași valoare* cu ceea ce ei reprezintă, ei încetează de a fi *reprezentativi*. Una dintre principalele cerințe pe care trebuie să le satisfacă banii este aceea ca deținătorul lor să fie nevoit din cînd în cînd să-i prezinte spre plată acolo de unde i-a primit. Dar dacă banii vor avea aceeași *valoare intrinsecă* ca și cea care se dă în schimbul lor, nu va exista o asemenea necesitate" (p. 74).

„*Deprecierea stocului*... trebuie să constituie unul dintre capitolele de cheltuieli naționale" (p. 115, 116). „În orice țară, activitatea economică trebuie să se desfășoare pe baza unui capital național" (p. 171). „Pămîntul trebuie să devină proprietate națională" (p. 298).

John Gray. „Lectures on the nature and use of Money". Edinburgh, 1848 :

„Omul ca membru al colectivității *n-ar trebui* să cunoască altă limită pentru sporirea mijloacelor sale materiale de consum în afară de cea a epuizării *hărniciei sale* sau a *forțelor sale de producție*. Or, prin adoptarea unui sistem monetar fals în principiu și distructiv în practică, am consimțit să ne limităm mijloacele materiale de consum *exact la cantitatea care poate fi schimbată cu profit pe o*

* — marfă ca articol de comerț. — *Nota trad.*

** — marfă ca articol de consum. — *Nota trad.*

marfă care, din cîte există pe pămînt, *este cea mai puțin susceptibilă de a fi multiplicată prin munca omului*" (p. 29). Pentru un sistem bun se cere: „1) un sistem bancar care să restabilească raportul *firesc* dintre cerere și ofertă; 2) o *adevărată* măsură a valorii în locul ficțiunii existente" (p. 108).

(În această lucrare, ideea băncii de schimb, cu menținerea actualului mod de producție, este și mai amplu dezvoltată [decît în prima]).

„Trebuie să existe un preț minim al muncii, plătibil în monedă-etalon" (p. 160). „Să dăm, de pildă, salariului minim stabilit de lege pentru săptămîna de 60—72 de ore denumirea de 20 de șilingi sau 1 liră etalon" (p. 161). „Trebuie oare să menținem *fictivul* nostru etalon al valorii, *aurul*, încătușînd astfel resursele productive ale țării, sau trebuie să recurgem la etalonul *firesc* al valorii, *munca*, și să eliberăm astfel resursele noastre productive?" (p. 169). „Odată stabilită mărimea acestui salariu minim, ea va trebui să rămînă aceeași pentru totdeauna" (p. 174). „Lăsați aurul și argintul să-și ocupe locul cuvenit pe piață, alături de unt, ouă, postav și pînză, și atunci valoarea metalelor nobile ne va interesa tot atît de puțin cît cea a diamantelor" etc. (p. 182—184). „Nu avem nimic de obiectat împotriva folosirii aurului și argintului ca *instrumente de schimb*, ci numai împotriva folosirii lor ca *măsură* a valorii... În scurt timp s-ar vedea cîte uncii de aur sau argint ar putea fi obținute la Londra, Edinburgh sau Dublin în schimbul unei bancnote de 100 de lire-etalon" (p. 188).

Dobîndă. „Pe măsură ce crește clasa rentierilor, crește și clasa celor care dau capital cu împrumut, căci sînt unii și aceiași oameni. Chiar și numai din această cauză, rata dobînzii în țările vechi ar trebui să manifeste o tendință de scădere" (*Ramsay*. „An Essay on the Distribution of Wealth". Edinburgh, 1836, p. 202).

„Este probabil că în toate timpurile cheltuielile de producție ale metalelor nobile au depășit ceea ce s-a recuperat vreodată ca valoare a lor" (*W. Jacob*. „An Historical Inquiry into the Production and Consumption of the Precious Metals". Vol. II, London, 1831, p. 101).

Valoarea banilor. „Valoarea tuturor lucrurilor, împărțită la numărul tranzacțiilor al căror obiect au fost ele din momentul cînd au plecat de la producătorul lor și pînă ce au ajuns la consumatorul lor, este egală cu valoarea écus-ilor folosiți pentru cumpărarea lor, împărțită la numărul trecerilor acestor monede dintr-o mînă în alta în același interval de timp" (*Sismondi*. „Nouveaux Principes d'Economie Politique" etc.) [87].

Falsa teorie a prețurilor este în modul cel mai amplu dezvoltată la James Mill. (Citez după traducerea franceză: J. Mill, „Eléments d'Economie Politique". Traduits de l'anglais par Parisot. Paris, 1823.) Iată pasajele cele mai importante:

„Valoarea banilor este egală cu proporția în care ei se schimbă pe alte articole, sau cu cantitatea de bani care se dă în schimbul unei anumite cantități de alte bunuri" (p. 128). „Acest raport este determinat de *cantitatea totală* de bani care se află într-o țară. Dacă presupunem, pe de o parte, toate mărfurile unei țări și, pe de altă parte, toți banii ei, este evident că în schimbul care intervine între ambele părți valoarea banilor, adică cantitatea de mărfuri pe care sînt schimbați acești bani, depinde în întregime de propria lor cantitate" (ibid.). Exact așa se petrec lucrurile și în mișcarea reală. Masa totală a mărfurilor unei țări se schimbă pe masa totală a banilor *nu dintr-o dată*, ci parte cu parte, și

adesea în părţi foarte mici, la epoci diferite în cursul anului. Aceeaşi piesă bănească care a servit astăzi la efectuarea unui schimb poate servi mîine la efectuarea unui alt schimb. O parte a banilor este folosită pentru [VII—58] un număr mare de acte de schimb, o altă parte este folosită pentru un număr foarte mic de asemenea acte, iar o a treia parte e acumulată şi nu serveşte la nici un fel de schimb. În cadrul acestor variaţii se stabileşte o rată mijlocie, bazată pe numărul actelor de schimb a căror efectuare ar necesita folosirea fiecărei piese monetare, dacă toate ar realiza acelaşi număr de acte de schimb. Să fixăm arbitrar acest număr, la 10 de pildă. Dacă fiecare piesă monetară aflată în ţară a servit la 10 cumpărări, rezultatul este acelaşi ca şi cum numărul total al pieselor monetare s-ar fi înzecit şi fiecare dintre ele ar fi servit numai la o singură cumpărare. În acest caz valoarea tuturor mărfurilor este egală cu de 10 ori valoarea banilor etc." (p. 129, 130). „Dacă, în loc ca fiecare piesă monetară să servească într-un an la 10 cumpărări, masa totală a banilor s-ar înzeci şi fiecare piesă monetară n-ar servi decît la un singur schimb, e limpede că orice majorare a acestei mase ar provoca o scădere corespunzătoare a valorii fiecărei monede în parte. Deoarece *se presupune* că masa tuturor mărfurilor pe care pot fi schimbaţi banii rămîne *aceeaşi*, înseamnă că valoarea masei totale a banilor nu a devenit, după majorarea cantităţii lor, mai mare decît a fost înainte. *Dacă presupunem* că ea a fost sporită cu o zecime, valoarea fiecărei părţi alicote din masa totală a unei uncii, de pildă, trebuie să scadă cu o zecime" (p. 130, 131). „Oricare ar fi deci gradul de sporire sau de micşorare a masei totale a banilor, atunci cînd cantitatea celorlalte obiecte rămîne aceeaşi, valoarea masei totale şi a fiecăreia din părţile ei componente înregistrează o scădere sau o creştere corespunzătoare. E limpede că această teză exprimă un adevăr absolut. Ori de cîte ori *valoarea banilor* a înregistrat o urcare sau o scădere şi ori de cîte ori cantitatea mărfurilor pe care ei puteau fi schimbaţi şi viteza circulaţiei lor au rămas aceleaşi, această schimbare trebuie să fi avut drept cauză o sporire sau o micşorare corespunzătoare a cantităţii banilor, şi ea nu poate fi atribuită vreunei alte cauze. Dacă masa mărfurilor scade în timp ce cantitatea de bani rămîne aceeaşi, este acelaşi lucru ca şi cînd suma totală a banilor s-ar fi mărit, şi viceversa. Schimbări asemănătoare se produc în urma fiecărei schimbări intervenite în *circulaţia banilor*. Orice sporire a numărului cumpărărilor are acelaşi efect ca sporirea cantităţii totale a banilor; o micşorare a numărului lor are un *efect diametral opus*" (p. 131, 132). „Dacă o parte din produsul anual nu intră deloc în procesul schimbului, cum se întîmplă, de pildă, cu partea pe care o consumă producătorii înşişi sau cu ceea ce nu se schimbă pe bani, această parte nu intră în calcul, căci ceea ce nu se schimbă pe bani este ca şi inexistent în raport cu aceştia din urmă" (p. 131, 132). „Cînd sporirea sau micşorarea cantităţii de bani se poate produce nestingherit, această cantitate este reglată de valoarea metalului... Dar aurul şi argintul sînt mărfuri, produse... Asemenea valorii tuturor celorlalte produse, valoarea aurului şi argintului este şi ea reglată de *cheltuielile de producţie*" (p. 136, 137).

Platitudinea acestui raţionament e mai mult decît evidentă.

1) *Dacă se presupune* că masa mărfurilor şi viteza de circulaţie rămîn neschimbate, dar totuşi o masă mai mare de aur sau argint se schimbă pe aceeaşi masă de mărfuri (fără să se fi modificat valoarea aurului şi argintului, adică cantitatea de muncă pe care o conţin aurul şi argintul), înseamnă că se presupune tocmai ceea ce trebuie demonstrat, şi anume că preţurile mărfurilor sînt determinate de cantitatea mijloacelor de circulaţie, şi nu invers.

2) Mill admite că mărfurile care nu sînt puse în circulație nu există pentru bani. Este tot atît de clar că banii care nu se pun în circulație nu există pentru mărfuri. Înseamnă deci că nu există nici un raport fix între valoarea banilor în general și masa banilor care intră în circulație. Afirmația că masa efectiv aflată în circulație, împărțită la numărul rotațiilor ei, este egală cu valoarea banilor nu este decît o parafrazare tautologică a afirmației că valoarea mărfii, exprimată în bani, reprezintă prețul mărfii. Întrucît banii aflați în circulație exprimă valoarea mărfurilor pe care ei le pun în circulație, înseamnă că valoarea acestor mărfuri este determinată de *masa* banilor aflați în circulație.

3) Caracterul confuz al reprezentărilor lui Mill se manifestă clar în faptul că, după părerea sa, valoarea banilor scade sau crește „la fiecare variație în dinamica circulației". Indiferent dacă o liră sterlină circulă o dată sau de zece ori pe zi, în fiecare act de schimb ea exprimă echivalentul mărfii, se schimbă pe aceeași valoare sub formă de marfă. Propria ei valoare rămîne aceeași în fiecare act de schimb, și nu variază ca urmare a încetinirii sau accelerării circulației. Masa banilor aflați în circulație a variat ; dar nici valoarea mărfii, nici valoarea banilor nu a variat.

„Cînd se spune : o bucată de postav valorează 5 l. st., aceasta înseamnă că ea are o valoare egală cu 616 370 de grani de aur-etalon. Argumentul de mai sus poate fi parafrazat astfel : prețurile trebuie să scadă ca urmare a faptului că mărfurile sînt evaluate la atîtea și atîtea uncii de aur, iar cantitatea totală de aur în țară a scăzut" (*J. G. Hubbard*. „The Currency and the Country". London, 1843, p. 44—45).

4) Mill presupune inițial, în teorie, că întreaga masă de bani existenți în țară se schimbă *deodată* pe întreaga masă a mărfurilor aflate în țară. El afirmă apoi că lucrurile se petrec astfel și în realitate, și anume în special pe motivul că în practică se constată contrarul, căci numai unele părți ale masei de bani se schimbă pe unele părți ale masei de mărfuri și numai foarte puține plăți se fac în numerar. De aici urmează că numărul total al tranzacțiilor sau cumpărărilor efectuate într-o zi nu depinde cîtuși de puțin de banii care au circulat în acea zi și că masa de bani care circulă într-o anumită zi este efectul, și nu cauza unei mase de tranzacții care au avut loc anterior și care nu depind nicidecum de rezerva de bani existentă într-un moment sau altul.

5) În cele din urmă, Mill însuși recunoaște că într-o circulație monetară liberă, și tocmai cu o astfel de circulație avem de-a face aici, valoarea banilor este determinată de cheltuielile lor de producție, adică, după cum spune chiar el, de timpul de muncă pe care îl conțin.

[VII—59] *Lucrări de istorie a banilor.* În lucrarea lui *Ricardo* „Proposals for an Economical and Secure Currency with Observations on

the profits of the Bank of England" (London, 1816) există un pasaj în care autorul își infirmă întreaga concepție. În acest pasaj se spune:

„Cantitatea bancnotelor aflate în circulație depinde... de suma necesară pentru circulația țării, și această sumă este reglată de *valoarea* etalonului, de totalul plăților și de economia realizată la efectuarea acestora" (p. 8).

„Sub regii Ludovic al XIV-lea, al XV-lea și al XVI-lea, în Franța mai existau impozite în natură pe care țăranii le plăteau către stat" (*Augier.* „Du crédit public". Paris, 1842, p. 128—129).

Prețurile și masa mijloacelor de circulație:

„O simplă creștere a prețurilor nu este suficientă pentru a provoca o cerere de bani adiționali. O astfel de cerere apare numai în cazul cînd producția și consumul sporesc concomitent. De pildă, prețul cerealelor crește, dar oferta lor scade. În acest caz nevoile circulației pot fi satisfăcute cu aceeași cantitate de bani... Dar cînd creșterea prețurilor este provocată de o cerere sporită, de noi piețe, de extinderea producției, pe scurt, cînd *creșterea prețurilor este însoțită de o sporire a sumei totale a tranzacțiilor,* este necesară o sporire corespunzătoare a cantității de bani" (*J. Fullarton.* „On the Regulation of Currencies". 2nd edition. London, 1845, p. 102—104).

„Comerțul reglează banii, nu banii reglează comerțul. Sluga comerțului trebuie să se conformeze variației" (prețurilor) „la celelalte mărfuri" ([*Davenant.*] „Discourses on the Publick Revenues, and on the Trade of England". Part II, London, 1698, p. 16).

„Sub regii feudali, prețurile puținelor mărfuri pe care le cumpărau masele populare scăzuseră în așa măsură, încît nici o monedă de aur sau de argint nu era suficient de măruntă pentru plata consumului zilnic al lucrătorului... De aceea moneda curentă se confecționa, ca și în Roma antică, numai din metale inferioare — aramă, zinc, fier" (*Jacob.* „An Historical Inquiry into the Production and Consumption of the Precious Metals". Vol. I, London, 1831, p. 302).

Jacob presupune că în secolul nostru 2/3 din cantitatea totală de aur și argint au fost întrebuințate în Europa pentru diverse obiecte, ustensile și ornamente, și nu pentru batere de monedă [op. cit., vol. II, p. 212—213]. (În alt loc el evaluează la 400 000 000 l. st. metalele nobile întrebuințate în acest mod în Europa și în America.)

Prețurile și masa mijloacelor de circulație.

Locke, „The Spectator" din 19 octombrie 1711, Hume, Montesquieu — teoria lor se bazează pe trei teze:

1) prețurile mărfurilor sînt proporționale cu cantitatea de bani existentă în țară;

2) monedele și ceilalți bani care circulă într-o țară sînt reprezentanții tuturor mărfurilor și ai întregii munci din această țară, astfel încît cu cît e mai mare sau mai mic numărul reprezentanților, cu atît e mai mică sau mai mare cantitatea de lucruri reprezentate care revin la aceeași cantitate de bani;

3) dacă crește cantitatea de mărfuri, acestea devin mai ieftine; dacă crește cantitatea banilor, se ridică valoarea mărfurilor (Steuart) *.

Moneda divizionară (mici monede de aramă și de argint, mărci de calcul) în opoziție cu banii, care au o valoare intrinsecă (ibid.).

Acțiunea dizolvantă a banilor :

„Banii reprezintă un mijloc de a fragmenta proprietatea (imobile și alte capitaluri) în nenumărate părticele și de a o consuma bucată cu bucată prin intermediul schimbului" *(Bray*. „Labour's Wrongs and Labour's Remedy". Leeds, 1839, p. 140—141).

(Fără bani, o masă de obiecte nu ar putea fi schimbate, înstrăinate.)

„Cînd lucrurile imobile și imuabile au devenit obiect de comerț între oameni în aceeași măsură ca și cele mobile și destinate schimbului, au intrat în uz banii ca regulă și măsură (square) ; toate aceste lucruri au devenit susceptibile de evaluare și au căpătat valoare" (*[Misselden.]* „Free Trade, or The Meanes to make Trade florish". London, 1622, p. 21).

Monedă. Piesele de argint și de aramă care alcătuiesc moneda divizionară sînt *reprezentantele* unor părți fracționare ale lirei sterline. *(Așa a declarat recent lordul trezoreriei.)*

Valoare de schimb. F. Vidal spune (la fel și *Lauderdale* și, într-o anumită măsură, Ricardo) :

„Adevărata valoare socială este valoarea utilă sau de întrebuințare. Valoarea de schimb nu face decît să caracterizeze *avuția relativă* a fiecărui membru al societății în raport cu ceilalți" *(F. Vidal.* „De la répartition des richesses". Paris, 1846, p. 70).

Pe de altă parte, valoarea de schimb exprimă *forma socială* a valorii, în timp ce valoarea de întrebuințare nici nu este o formă economică a acesteia, ci exprimă doar ființarea produsului etc. pentru om în general.

[16)] Două națiuni pot face schimburi reciproce
potrivit legii profitului, astfel încît
ambele să fie în cîștig,
dar una dintre ele este mereu dezavantajată

{Din faptul că profitul poate fi *mai mic* decît plusvaloarea, adică din faptul că capitalul poate fi schimbat cu profit fără a se valorifica în sensul strict al cuvîntului, rezultă că nu numai capitaliștii individuali,

---

* Vezi volumul de față, p. 258—259. — *Nota red.*

ci și națiunile pot efectua încontinuu schimburi reciproce și pot chiar să le repete neîncetat pe o scară tot mai largă, fără însă ca ele să realizeze același profit. O națiune își poate apropria încontinuu o parte din supramunca celeilalte fără a da ceva în schimb, numai că aici criteriul este altul decît în schimbul dintre capitalist și muncitor.}

[17) Alte însemnări despre bani]

Banii în cea de-a treia determinație ca bani. (Valoare existentă pentru sine, echivalent etc.) Ce rol important continuă să aibă banii în această determinație a lor — chiar și în forma lor nemijlocită — se vede în perioade de criză, de recoltă proastă etc., într-un cuvînt, ori de cîte ori o națiune este nevoită să-și regleze *dintr-o dată* conturile cu o altă națiune. Banii în forma lor nemijlocită metalică apar atunci ca unicul *mijloc de plată* absolut, deci ca unicul *echivalent*, ca echivalent acceptabil. Tocmai de aceea ei efectuează o mișcare diametral opusă mișcării tuturor celorlalte mărfuri. Mărfurile ca mijloc de plată etc. se transportă din țările unde sînt deosebit de ieftine în țara unde sînt deosebit de scumpe. Banii, dimpotrivă, în toate perioadele cînd iese la iveală natura lor specifică, cînd deci, în opoziție cu toate celelalte mărfuri, se cer ca valoare existentă pentru sine, ca echivalent absolut, ca formă generală a avuției, în forma determinată de aur și argint — iar asemenea perioade sînt întotdeauna, într-o măsură mai mare sau mai mică, perioade de criză, fie generală, fie de cereale —, în asemenea cazuri aurul și argintul se exportă întotdeauna din țara în care sînt deosebit de scumpe, unde deci prețurile tuturor mărfurilor sînt relativ mai scăzute ca în alte părți, în țara în care banii sînt deosebit de ieftini, adică acolo unde prețurile mărfurilor sînt relativ mai ridicate.

„Este o anomalie specifică a economiei schimburilor — și ea merită o atenție deosebită — că... deplasarea (aurului între două națiuni care-l folosesc deopotrivă ca mijloc de circulație) are loc întotdeauna *din* țara în care la un moment dat metalul e *mai scump ca oriunde* spre țara unde e *mai ieftin ca oriunde,* cu adăugirea că urcarea prețului de piață al metalului la limita maximă pe piața internă și scăderea lui pe piața externă constituie rezultatele inevitabile ale acelei tendințe de scurgere a aurului care însoțește o depresiune a schimburilor“ *(J. Fullarton.* „On the Regulation of Currencies“. 2nd edition. London, 1845, p. 119—120).

[VII—60] După cum, în genere, schimbul începe la hotarele care despart o comunitate de alta, iar banii își capătă însemnătatea specifică de măsură, mijloc de schimb și echivalent general — create de schimbul însuși — nu în relațiile interne, ci în relațiile dintre comunități, dintre diferite popoare etc., tot astfel în secolul al XVI-lea, în perioada copilăriei societății burgheze, banii au trezit interesul deosebit al statelor și

al economiei politice în curs de constituire în special în calitatea lor de mijloc de plată internațional, de mijloc pentru stingerea datoriilor internaționale. Rolul important pe care banii (aurul și argintul) în această a treia formă îl mai au în schimburile internaționale a devenit cît se poate de clar și a fost din nou recunoscut de economiști după crizele monetare care s-au succedat cu regularitate în 1825, 1839, 1847 și 1857. Economiștii invocă faptul că aici banii nu se cer în calitate de mijloc de circulație, ci în calitate de *capital*. Este adevărat. Numai că ei n-ar trebui să uite faptul că capitalul este cerut sub forma determinată de aur și argint, și nu sub forma vreunei alte mărfi. Aurul și argintul apar în rolul de mijloc de plată internațional absolut tocmai pentru că reprezintă banii ca valoare existentă în sine, ca echivalent autonom.

„De fapt, aceasta nu este o chestiune de *mijloace de circulație*, ci una de *capital*".

(Aceasta este, mai bine zis, o chestiune de bani, și nu de mijloace de circulație sau de capital, pentru că se cere nu *capital*, care este indiferent față de forma specială în care el există, ci valoare în forma specifică de bani.)

„...Diversele cauze care, în condițiile existente ale economiei bănești, pot... dirija fluxul de metale nobile dintr-o țară într-alta" (adică pot provoca o *scurgere de aur*) „se reduc la una singură, și anume la situația balanței de plăți internaționale și la necesitatea mereu recurentă a transferului de *capital*" (dar Nota Bene ! — de capital sub formă bănească) „dintr-o țară în alta, pentru achitarea unor datorii, de pildă, în caz de recoltă proastă... Faptul că acest capital se transferă *sub formă de mărfuri* sau sub formă de bani nu afectează cîtuși de puțin natura tranzacției" *(ba o afectează foarte substanțial !)*. Apoi, „cheltuielile militare" *(Fullarton*, op. cit., p. 130, 131).

(Cazul „unui transfer de capital în vederea plasării lui mai avantajoase în calitate de capital purtător de dobîndă" nu ne interesează aici cîtuși de puțin, la fel ca și cel al „plății pentru o cantitate suplimentară de mărfuri străine importate", citat de d-l Fullarton, cu toate că acest din urmă caz are, firește, contingență cu problema în discuție aici, dacă importul adițional coincide cu o criză.)

„Pentru un asemenea transfer de capital este preferat aurul" (dar în cazul unei puternice scurgeri de metale nobile nici nu poate fi vorba de preferință) „numai în cazurile cînd prin intermediul lui plata poate fi efectuată mai ușor, mai rapid sau mai convenabil decît prin intermediul oricărui *alt gen de marfă* sau *de capital*".

(D-l Fullarton consideră în mod greșit că transferul de capital în aur sau sub altă formă ar fi facultativ, pe cînd în realitate este vorba de cazuri cînd în comerțul internațional trebuie transferat tocmai *aur*, la

fel cum în ţară poliţele trebuie achitate cu bani care au curs legal, şi nu cu vreun surogat.)

„Aurul şi argintul... pot fi întotdeauna trimise precis şi rapid acolo unde e nevoie de ele, şi se poate conta că la sosirea lor vor acoperi aproape în întregime suma cerută şi nu vor fi expuse riscului pe care-l comportă un transport în ceai, cafea, zahăr sau indigo. *În asemenea cazuri, aurul şi argintul posedă un avantaj imens faţă de toate celelalte mărfuri* datorită faptului că ele servesc pretutindeni ca bani. De obicei contractele *prevăd plata* datoriilor din străinătate sau din ţară nu în ceai, cafea, zahăr sau indigo, *ci în monedă;* de aceea remiterea banilor fie în moneda stabilită prin contract, fie în lingouri, care pot fi repede transformate în moneda respectivă la monetărie sau pe piaţa ţării în care sînt trimise, reprezintă întotdeauna pentru trimiţător mijlocul de plată cel mai sigur, mai rapid şi mai precis, care nu-l expune riscului de a avea neplăceri în urma unei eventuale lipse de cerere sau fluctuaţii de preţuri" *(Fullarton,* op. cit., p. 132, 133).

Fullarton se referă deci tocmai la proprietatea aurului şi argintului de a fi bani, marfa generală a contractelor, măsură a valorilor, împreună cu posibilitatea de a fi transformate, după dorinţă, în mijloace de circulaţie. Englezii au termenul adecvat, *currency,* pentru bani ca mijloc de circulaţie (monedă, *coin,* nu corespunde, deoarece ea însăşi este o formă particulară a mijlocului de circulaţie) şi termenul *money* pentru bani în cea de-a treia determinaţie a lor. Deoarece însă n-au aprofundat-o prea temeinic pe aceasta din urmă, ei numesc aceşti bani *capital,* deşi apoi se văd nevoiţi să facă de fapt o distincţie între această formă specială de capital şi capitalul în general.

„*Ricardo* împărtăşeşte, pare-se, opinii extrem de ciudate şi exagerate în ceea ce priveşte caracterul limitat al funcţiilor aurului şi argintului în echilibrarea balanţelor internaţionale. Ricardo a trăit pe vremea controverselor provocate de Restriction Act [88] şi era atît de obişnuit să vadă în toate marile fluctuaţii ale cursului schimbului şi ale preţurilor un rezultat al emisiunilor excesive de bancnote ale Băncii Angliei, încît la un moment dat nu prea părea dispus să admită existenţa unui asemenea lucru cum e balanţa defavorabilă a plăţilor în comerţul exterior... El acorda atît de puţină importanţă funcţiilor aurului în asemenea echilibrări, încît prezicea chiar că *scurgerile de aur provocate de exportul de aur* vor înceta de îndată ce se vor relua plăţile în numerar şi se va restabili etalonul metalic al banilor (vezi [Mr.] Ricardo's Evidence before the Lords' Committee of 1819 on the Bank of England*, p. 186).

„...Dar după 1800, cînd banii de hîrtie au înlocuit complet aurul în Anglia, negustorii noştri realmente nu au mai avut nevoie de aur, căci, datorită situaţiei tulburi din Europa continentală şi consumului sporit de mărfuri importate ca urmare a întreruperilor în producţie provocate de neîncetatele deplasări ale armatelor de invazie, precum şi datorită monopolului comerţului colonial deţinut de Anglia în virtutea supremaţiei ei maritime, exportul de mărfuri din Marea Britanie pe continent a continuat să fie considerabil mai mare decît importul ei din ţările continentale, şi această situaţie a durat pînă în momentul întreruperii relaţiilor

---

* — Depoziţiile d-lui Ricardo în faţa comisiei Camerei Lorzilor care s-a ocupat în 1819 de problemele Băncii Angliei. — *Nota trad.*

comerciale ; iar după ce aceste relaţii au fost întrerupte prin decretele de la Berlin şi Milano [89], tranzacţiile comerciale au devenit prea neînsemnate pentru a afecta, într-un sens sau altul, cursul schimbului. Numai cheltuielile militare externe şi subsidiile — iar nu nevoile comerţului — au contribuit considerabil la dereglarea cursului schimbului şi la creşterea preţului lingourilor în ultimii ani ai războiului. De aceea economişti de seamă din această perioadă aproape că n-au avut sau n-au avut chiar deloc posibilitatea reală de a aprecia rolul pe care-l pot avea balanţele *comerciale* internaţionale" (ei credeau că, odată cu războiul şi cu emisiunea excesivă, va înceta şi transferul internaţional de lingouri). „Dacă d-l Ricardo ar fi trăit să vadă scurgerile de aur din 1825 şi 1839, el ar fi avut, fără îndoială, motive pentru a-şi schimba părerile" (*Fullarton*, op. cit., p. 135—136).

[VII—61] „*Preţul* este *valoarea bănească a mărfurilor*" (*Hubbard*. „The Currency and the Country". London, 1843, p. 33).

„Banii au proprietatea de a putea fi schimbaţi întotdeauna pe ceea ce se măsoară cu ajutorul lor, iar cantitatea de bani necesară schimbului trebuie să varieze, bineînţeles, potrivit cantităţii de bunuri ce urmează a fi schimbate" (*J. W. Bosanquet*. „Metallic, Paper, and Credit Currency". London, 1842, p. 100).

„Sînt gata să admit că aurul este o marfă care se bucură de o cerere atît de generală, încît poate să domine întotdeauna piaţa, poate să cumpere întotdeauna celelalte mărfuri, în timp ce acestea din urmă nu întotdeauna pot cumpăra aur. Pieţele din lumea întreagă îi sînt deschise aurului ca marfă la care, în caz de ceva neprevăzut, se pierde mai puţin decît la oricare alt articol de export, care prin cantitatea sau calitatea sa se poate dovedi necorespunzător cererii uzuale din ţara în care este trimis" (*Th. Tooke*. „An Inquiry into the Currency Principle". 2nd edition. London, 1844, p. 10).

„Este nevoie de o mare cantitate de metale nobile utilizabile şi efectiv utilizate ca cel mai comod mijloc de echilibrare a balanţelor internaţionale, deoarece ele reprezintă o marfă care se bucură de cea mai generală cerere şi a cărei valoare de piaţă este mai puţin expusă fluctuaţiilor decît cea a oricărei alte mărfi" (op. cit., p. 13).

Fullarton despre cauzele creşterii preţului lingourilor peste preţul monetar :

„Prin uzură monedele pierduseră 3—4% din greutatea lor legală ; ...legi penale interziceau retopirea şi exportarea monedelor, în timp ce comerţul cu metalele din care se băteau aceste monede rămăsese cu desăvîrşire liber. Aceste cauze intervin însă numai atunci cînd cursul schimbului este defavorabil... Dar în perioada 1816—1821 preţul de piaţă al lingourilor de aur scădea întotdeauna la nivelul *preţului bancar* al lingourilor, atunci cînd cursul schimbului era favorabil Angliei ; în cazul unui curs defavorabil, preţul lor de piaţă nu depăşea niciodată un nivel la care retopitorii de monede să fie compensaţi pentru degradarea acestora din cauza uzurii şi pentru riscul consecinţelor penale ale retopirii" (*Fullarton*, op. cit., p. 7—9). „Din 1819 şi pînă în prezent, în pofida vicisitudinilor cărora a trebuit să le facă faţă piaţa monetară în decursul acestei perioade bogate în evenimente, preţul de piaţă al aurului n-a depăşit niciodată 78 de şilingi uncia şi n-a scăzut niciodată sub 77 de şilingi şi 6 pence, astfel încît diferenţa maximă a fost de numai 6 pence per uncie. Chiar şi o astfel de fluctuaţie ar fi acum imposibilă ; căci numai după noua deteriorare a monedei a avut loc o urcare atît de insignifiantă ca 1 1/2 pence per uncie, sau de 1/6% peste preţul monetar, iar scăderea la 77 de şilingi şi 6 pence se explică în întregime prin faptul că într-un timp banca a considerat necesar să stabilească această rată ca limită pentru cumpărările ei. În prezent însă condiţiile s-au schimbat. Timp de

mai mulţi ani banca obişnuia să primească la cursul de 77 de şilingi şi 9 pence aurul ce i se prezenta spre a fi transformat în monede" (adică banca încasează 1 1/2 pence pentru baterea monedei, pe care monetăria o efectuează gratuit pentru ea) ; „şi, de îndată ce actuala operaţie de rebatere a sovereignilor va fi încheiată, va fi creat un obstacol eficace — atîta timp cît banii nu se vor deteriora din nou — în calea oricărei fluctuaţii viitoare a preţului aurului în lingouri pe piaţa noastră peste mica diferenţă dintre cei 77 de şilingi şi 9 pence plătiţi de bancă şi preţul monetar de 77 de şilingi şi 10 1/2 pence" (op. cit., p. 9, 10).

Contradicţia dintre banii ca măsură şi echivalent, de o parte, şi banii ca mijloc de circulaţie. În cazul din urmă — uzură, diminuarea greutăţii metalului. La timpul său, încă Garnier arăta că,

„dacă s-ar considera că un écu puţin uzat valorează ceva mai puţin decît unul cu desăvîrşire nou, circulaţia ar fi mereu împiedicată şi n-ar exista plată care să nu ofere un prilej de contestaţii" (*Garnier*. „Histoire de la monnaie". Tome I, Paris, 1819, p. 24).

(„În *regnul mineral,* bineînţeles, se caută şi se alege materialul destinat acumulării" [op. cit., p. 7].)

„Deoarece este evident că, prin însăşi natura lucrurilor, monedele trebuie să fie întotdeauna expuse — una după alta — deprecierii chiar şi numai de pe urma obişnuitei şi inevitabilei uzuri (fără a mai vorbi de faptul că orice operaţie de înlocuire a monedelor uzate cu monede avînd greutate legală stimulează manevrele unei întregi armate de «players» * şi «sweaters» **), este fiziceşte imposibil să se retragă definitiv din circulaţie pentru un timp oarecare, fie şi pentru o singură zi, moneda cu greutate incompletă" („The Currency Theory reviewed" etc. By a Banker in England. Edinburgh, 1845, p. 69—70).

Aceste afirmaţii datează din decembrie 1844 ; ele comentează efectul unor declaraţii publicate cu puţin înainte, într-o scrisoare apărută în „The Times" [90], cu privire la monedele cu greutate incompletă. (Apare deci o dificultate : dacă se refuză primirea monedelor cu greutate incompletă, orice etalon devine incert ; dacă se acceptă primirea lor, se deschid larg porţile şarlataniei, iar rezultatul este acelaşi.) De aceea, în legătură cu sus-menţionatele afirmaţii se spune :

„De fapt, ele au avut drept efect denunţarea tuturor monedelor de aur aflate în circulaţie ca mijloc nesigur şi ilegal pentru tranzacţii monetare" (op. cit., p. 68, 69).

„Potrivit legii engleze, cînd într-un sovereign de aur lipsesc mai mult de 0,774 grani, el nu mai poate să circule. În privinţa monedelor de argint nu există o astfel de lege" (*W. H. Morrison*. „Observations on the System of Metallic Currency". London, 1837, p. 54).

Afirmaţia partizanilor lui currency principle [91] *că „valoarea banilor aflaţi în circulaţie depinde de cantitatea lor"* (*Fullarton,* op. cit., p. 13).

---

* — jucători. — *Nota trad.*

** — şarlatani care uzează în mod deliberat monedele. — *Nota trad.*

Dacă valoarea banilor este dată, iar pe de altă parte sînt date prețurile și numărul tranzacțiilor (precum și viteza de circulație), este evident că nu poate să circule decît o *cantitate* de bani *determinată*. Dacă prețurile și numărul tranzacțiilor, precum și viteza de circulație sînt date, cuantumul banilor aflați în circulație depinde exclusiv de *valoarea* banilor. Dacă această valoare și viteza de circulație sînt date, cuantumul banilor aflați în circulație depinde exclusiv de prețuri și de numărul tranzacțiilor. Cantitatea este deci determinată. De aceea, dacă circulă bani simbolici — simple semne ale valorii —, cantitatea de bani depinde de etalonul pe care ei îl reprezintă. De aici se trage concluzia eronată că numai cantitatea determină valoarea lor. De pildă, nu poate să circule aceeași cantitate de bilete care reprezintă lire sterline și de bilete care reprezintă șilingi.

[18) Capital purtător de profit și capital purtător de dobîndă]

[VII—62] Capitalul purtător de profit este adevăratul capital, este valoarea care se reproduce și totodată se multiplică — și rămîne premisă egală cu sine însăși, care se distinge de sine însăși ca plusvaloare creată de ea. Capitalul purtător de dobîndă nu este decît forma pur abstractă a capitalului purtător de profit.

Cînd capitalul apare ca purtător de profit potrivit valorii sale (presupunîndu-se un anumit nivel de dezvoltare a forței productive), marfa sau marfa în forma ei bănească (sub forma — corespunzătoare ei — de valoare autonomizată, sau, cum putem spune acum, sub forma de capital realizat) poate să intre în circulație în calitate de *capital* ; în calitate de *capital* poate capitalul să devină marfă. In acest caz el este capital dat cu împrumut cu dobîndă. Forma circulației sale — sau a schimbului la care e supus — este atunci specific diferită de cea examinată pînă acum. Am văzut în ce mod apare capitalul atît în determinația de marfă, cît și în determinația de bani ; dar aceasta se întîmplă numai în măsura în care ambele determinații sînt momente ale circuitului capitalului, în care acesta se realizează alternativ. Acestea nu sînt decît moduri efemere și mereu renăscînde de existență a capitalului, momente ale procesului său vital. Dar capitalul în calitate de capital n-a devenit el însuși un moment al circulației, capital ca marfă. Marfa n-a fost vîndută în calitate de capital ; nici banii n-au fost vînduți în

calitate de capital. Într-un cuvînt, nici marfa și nici banii — iar noi trebuie să-i examinăm propriu-zis numai pe aceștia din urmă ca formă adecvată — n-au intrat în circulație ca *valori purtătoare de profit.*

[19) Extrase dintr-o recenzie la cartea lui Maclaren]

„Maclaren [92] spune :

«Pentru d-nii Tooke, Fullarton și Wilson banii reprezintă o marfă care posedă valoare intrinsecă și se schimbă pe alte mărfuri potrivit acestei valori, și nu numai în funcție de oferta de monede din timpul respectiv ; împreună cu dr. Smith, ei presupun că exportul de lingouri de aur are loc independent de starea circulației monetare, pentru echilibrarea balanței de plăți internaționale și pentru achitarea unor mărfuri — ca cereale, de pildă, — a căror cerere apare subit, și că lingourile exportate se iau dintr-un fond care nu face parte din circulația internă și care nu afectează prețurile, dar este ținut ca rezervă în acest scop... Este greu de explicat în ce fel metalul nobil, care, după spusele lor, se ține în rezervă în acest scop și nu afectează prețurile, poate să se sustragă acțiunii legilor cererii și ofertei și, deși există sub formă de bani care stau fără întrebuințare și sînt destinați cumpărărilor, nu este folosit în acest scop și nu afectează prețurile prin posibilitatea de a fi întrebuințat în acest mod».

Răspunsul este că respectiva rezervă de metal este capital excedentar, și nu venit suplimentar ; de aceea ea nu poate să mărească cererea de mărfuri, afară de cazul cînd mărește totodată și oferta. Un capital care își caută întrebuințarea nu este pur și simplu un adaos la cererea socială. El nu se poate dizolva în circulația monetară. Dacă tinde să sporească prețurile prin intermediul cererii, nu-i mai puțin adevărat însă că tinde, de asemenea, să le scadă printr-o ofertă corespunzătoare. Banii ca asigurare a capitalului nu reprezintă numai o putere de cumpărare, — ci cumpără numai spre a vinde, și în cele din urmă se trimit în străinătate în schimbul altor mărfuri, în loc să se disperseze în țară ca adaos la banii care circulă în interior. În calitate de asigurare a capitalului, banii nu ajung niciodată pe piață spre a fi pur și simplu schimbați pe mărfuri, căci destinația lor este aceea de a reproduce mărfuri : numai banii care reprezintă *consumul* pot afecta, în ultimă analiză, prețurile" („The Economist" din 15 mai 1858).

„D-l Ricardo afirma că prețurile depind de cantitatea relativă de mijloace de circulație și de mărfuri, că prețurile cresc numai datorită deprecierii banilor, adică datorită faptului că există mai mulți bani decît mărfuri, că prețurile scad fie datorită diminuării masei monetare, fie datorită creșterii relative a cantității de mărfuri curente pe care ea le pune în circulație. După părerea d-lui Ricardo, *toate* lingourile de aur și *toate* monedele de aur din țară trebuie să fie considerate mijloace de circulație [currency], iar dacă acestea din urmă cresc fără o creștere corespunzătoare a cantității de mărfuri, banii se depreciază, și este mai avantajos să se exporte lingouri de aur în loc de mărfuri. Pe de altă parte, dacă o recoltă proastă sau vreo altă calamitate pricinuiește o mare distrugere de mărfuri fără o modificare corespunzătoare a proporțiilor circulației, banii — a căror cantitate corespundea volumului pieței de mărfuri așa cum se conturase el în perspectivă, și nu așa cum a ajuns să fie în urma reducerii ei subite — sînt în exces sau

«depreciați», și pentru restabilirea valorii lor este nevoie de o diminuare a cantității lor prin intermediul exportului. Potrivit acestei concepții despre circulație, pe care se bazează teoria lordului Overstone, oferta de mijloace de circulație sau de bani poate fi oricînd sporită în mod nelimitat, cu adăugirea că valoarea lor va descrește corespunzător cu această sporire, iar adevărata lor valoare poate fi restabilită numai prin exportarea cantității excedentare. De aceea orice emisiune de bani de hîrtie cu scopul de a umple golul provocat de exportul de metal nobil și de a preveni pe această cale scăderea «naturală» a prețurilor, altfel inevitabilă, este considerată de școala d-lui Ricardo ca o încălcare a legilor economice care guvernează prețurile și ca o abatere de la principiile care ar regla necesarmente o circulație pur metalică" (ibid.).

I. Valoarea [93]

[VII—63] Această secțiune trebuie adăugată la cele precedente.

Prima categorie sub care se prezintă avuția burgheză este cea de *marfă*. Marfa apare ca unitate a două determinații. Ea este *valoare de întrebuințare*, adică un obiect pentru satisfacerea unui sistem de trebuințe umane. Aceasta este latura ei materială, care poate fi comună celor mai diferite epoci de dezvoltare a producției și a cărei analiză depășește de aceea cadrul economiei politice. Valoarea de întrebuințare intră în sfera de investigație a economiei politice atunci cînd e modificată de relațiile de producție moderne sau cînd, la rîndul ei, le influențează pe acestea din urmă, modificîndu-le. Ceea ce din conveniență se spune în mod obișnuit despre aceasta în general se reduce la locuri comune care aveau o valoare istorică la începuturile acestei științe, cînd formele sociale ale producției burgheze se diferențiau cu greu de substanța lor și cu prețul unor mari eforturi puteau fi fixate ca obiecte autonome ale cercetării. În realitate însă, valoarea de întrebuințare a mărfii este o premisă dată — baza materială în care este reprezentată o anumită relație economică. Și numai această relație determinată este aceea care dă valorii de întrebuințare amprenta mărfii. Grîul, de pildă, are una și aceeași valoare de întrebuințare, indiferent că e cultivat de sclavi, țărani iobagi sau muncitori liberi. El nu și-ar pierde valoarea de întrebuințare nici dacă ar cădea de-a gata din cer.

Dar cum se transformă valoarea de întrebuințare în marfă ? Cum se transformă ea în purtător al *valorii de schimb ?* Deși nemijlocit unite în marfă, valoarea de întrebuințare și valoarea de schimb sînt tot atît de independente una de alta. Nu numai că valoarea de schimb nu este determinată de valoarea de întrebuințare, ci, dimpotrivă, marfa devine

marfă, se realizează ca valoare de schimb numai în măsura în care posesorul ei nu se raportează la ea ca la o valoare de întrebuințare. Numai prin înstrăinarea mărfii, prin schimbul ei pe alte mărfuri, posesorul ei își apropriază valori de întrebuințare. Apropierea prin înstrăinare este forma fundamentală a sistemului social de producție a cărui cea mai simplă și mai abstractă expresie este valoarea de schimb. Valoarea de întrebuințare a mărfii este presupusă, dar nu pentru posesorul ei, ci pentru societate în general.

(Așa cum o familie de muncitori industriali din Manchester, în cadrul căreia copiii se află în relații de schimb cu părinții lor și le plătesc întreținerea și locuința, nu reprezintă organizarea economică tradițională a familiei, tot astfel, în general, sistemul schimbului privat modern nu reprezintă economia originară a societății. Schimbul începe nu între indivizii din cadrul aceleiași comunități, ci acolo unde comunitățile încetează — la hotarul dintre ele, în punctul de contact dintre diferite comunități. Proprietatea în obște a fost recent redescoperită ca o curiozitate specific slavă [94]. În realitate însă, India ne oferă arhivariate forme de asemenea comunități economice, mai mult sau mai puțin destrămate, dar încă perfect vizibile ; și o investigație istorică mai aprofundată descoperă această comunitate ca punct de plecare la toate popoarele civilizate. Sistemul de producție bazat pe schimbul privat este la început destrămarea istorică a acestui comunism primitiv. Dar nu-i mai puțin adevărat că o serie întreagă de sisteme economice se interpun, la rîndul lor, între lumea modernă, în care valoarea de schimb domină producția atît în profunzime cît și în lărgime, și formațiunile sociale a căror bază o *constituie proprietatea* comunitară, deși descompusă, dar fără ca [...] *.

* Aici manuscrisul se întrerupe. — *Nota red.*

INDICE
LA CELE ŞAPTE CAIETE
(la partea întîi) [95]

Scris în iunie 1858

Publicat pentru prima oară de Institutul de marxism-leninism, în original, în 1941, sub titlul : K. Marx. „Grundrisse der Kritik der politischen Oekonomie", Anhang

Se tipăreşte după manuscris

Tradus din limba germană

[Prima variantă a indicelui]

[M—23] I) Valoare

I, 12, 13, 20, 21. *Ricardo* VI, 1. *Malthus* VI, 13. *A. Smith* VI, 17, 18. Valoare de întrebuințare și valoare de schimb (caietul VI, 28 sfîrșitul și 29). *Steuart* (VII, 26) (VII, 39 *Torrens)* (VII, 49). Muncă simplă și muncă calificată.

II) Bani

Bani *în general.* Transformarea valorii în bani (I, 13) (14). Produs al însuși schimbului (I, 14) I, 15, 17.

Cele trei determinații ale banilor VII, 35, 36 (Bailey).

1) *Banii ca măsură*

Faptul că banii de hîrtie — indiferent dacă prin lege sînt sau nu convertibili în aur sau argint — își iau denumirea de la aur și argint înseamnă că ei trebuie să posede capacitatea de a fi schimbați pe cantitatea de aur sau argint pe care o reprezintă. În momentul în care nu mai există această capacitate, banii se depreciază independent de faptul că prin lege sînt sau nu convertibili *(caietul* I, p. 8, 9). Aurul și argintul ca bani de calcul nu exprimă vreo valoare, ci reprezintă doar părți alicote din propria lor materie. Denumirea lor nu este aceea a unei valori : ei sînt propriii lor numitori (ibid., p. 9). (De aceea, din punct de vedere nominal, nu sînt susceptibili de depreciere.) Scăderea și creșterea valorii aurului și argintului (caietul I, 10) (VII, 29). Despre exprimarea valorilor nemijlocit în timp de muncă (I, 11, 12 ; 18, 19).

Transformarea mintală a mărfurilor în bani. Banii ca bani de calcul, ca mijloc de schimb (I, 13). Bani de calcul (Steuart VII, 26, 27) (*Gouge* VII, 27) (VII, 3, 31) (32, 33, 34). Bailey (VII, 36). Müller (ibid.). *„The Economist"* (VII, 38).

Asignaţii * (VII, 35). Livre de calcul în Franţa (*Garnier*, ibid.). Banii ca măsură nu au nevoie de o valoare constantă, ci numai de cantitate (Bailey VII, 36), Urquhart VII, 55. Gray (VII, 57). Fullarton VII, 61.

[M—24] 2) *Banii ca mijloc de schimb, sau circulaţia simplă* (I, 14, 15, 16) (17). Steuart (VII, 26).

Monedă (monede de argint engleze *cu valoare incompletă* I, 18). (Montanari VII, 27). Circulaţia şi sistemul monetar (VII, 29). Monedă subsidiară (VII, 36, 37) (ibid., 38). (Hodgskin VII, 39).

Privilegiul banilor în circulaţie (VII, 49).

Circulaţia banilor în circuit închis [zürückgebogne], spre deosebire de circulaţia monetară simplă. Exemplu (*„The Economist"* VII, 25). Generalităţi pe această temă (VII, 29).

Valoarea banilor. J. St. Mill VII, 56.

Teoria lui James Mill VII, 57, 58. *Ricardo* VII, 59.

Numai urcarea preţurilor [mărfurilor] nu este suficientă pentru a provoca o cerere de bani adiţionali (VII, 59. Fullarton).

Contradicţia dintre bani ca mijloc de circulaţie şi banii ca echivalent (VII, 61). Legislaţia engleză privind banii cu valoare incompletă (ibid). Ce anume determină cantitatea de bani aflaţi în circulaţie (VII, 61).

Corelaţia în care diferite metale servesc ca bani în Anglia (VII, 30—33) („The Economist").

B — *M* e mai uşor de realizat decît *M* — *B* (52, VII, Corbet).

3) *Banii ca bani* (comp. I, 17) (21) (23) (VI, 28). Echivalent (*Steuart* VII, 25 jos). Bailey VII, 35, 36. Stocare (VII, 38). Cererea prezentată de cortesuri [regelui Filip al II-lea] (VII, 44) (VII, 46).

(Aur şi argint ca instrumente. *Jacob* VII, 59.) Ibidem Fullarton (VII, 59, 60).

Bani pentru *plăţi* etc. (*Corbet* VII, 52).

Acţiunea dizolvantă a banilor (*„Free Trade"* [96] VII, 59).

---

* Bani de hîrtie emişi în Franţa de Adunarea Constituantă în timpul revoluţiei de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea ; au circulat în perioada 1790—1796. — *Nota red.*

[M—25] 4) *Metalele nobile ca purtători ai banilor. Montanari.* Ditirambi pe tema „inventării“ banilor (VII, 27).

Bailey (VII, 36). Aramă, argint, aur (*Buchanan* VII, 37). *Newman* (VII, 47). *Galiani* (VII, 49). Deprecierea aramei la Roma (VII, 35). Deprecierea diferitelor feluri de bani. *Morrison* VII, 55.

5) *Legea aproprierii așa cum se manifestă ea în circulația simplă*

[M—26] 6) *Trecerea de la bani la capital.*

III) Capitalul în general

Transformarea banilor în capital

1) *Procesul de producție a capitalului*
a) *Schimbul dintre capital și forța de muncă*

[M—27] b) *Plusvaloarea absolută*
(Ricardo VI, 12) (*Supramuncă.* Steuart VII, 25 și 26).

c) *Plusvaloarea relativă*

d) *Acumularea primitivă*
(Premise ale raportului dintre capital și munca salariată.)

[M—28] e) *Răsturnarea legii aproprierii*
(Ricardo VI, 1, 2) (VI, 37, 38)

2) *Procesul de circulație a capitalului*

[A doua variantă a indicelui]

[M—29] 1) *Banii ca măsură*

Din momentul în care banii de hîrtie își iau denumirea de la un etalon metalic (oricare ar fi acesta), convertibilitatea lor devine o lege economică, indiferent dacă este sau nu consfințită pe cale legislativă. Controversele în jurul convertibilității devin astfel pur teoretice : *cum* să se asigure această convertibilitate, pe cale legislativă sau pe altă cale etc. (caietul I, p. 8). De aici teoria etalonului *ideal*, adică renunțarea la orice etalon în general, preconizată de partizanii consecvenți ai convertibilității (p. 9 ibid.) (p. 10).

Non-depreciabilitatea nominală a banilor nu pentru că numai ei exprimă o valoare autentică, ci pentru că nu exprimă nici o valoare, iar prețul lor, așa-numitul preț monetar, nu este decît denumirea unor cantități determinate din propria lor materie (I, 9).

Bani-muncă (I, 11) (12) (VII, 57).

Banii reprezintă valoarea de schimb a mărfurilor autonom existentă alături de ele și în care acestea din urmă trebuie să fie transformate (I, 13). Într-un element calitativ diferit. În felul acesta ele devin comensurabile (I, 14) (I, 35).

Valoarea de schimb a mărfii exprimată în bani este determinată de timpul de muncă pe care-l conțin banii (I, 25) (I, 35). (Cum are loc aceasta în realitate. Ibid.)

Preț (I, 35) (36). Ca măsură, banii servesc întotdeauna ca bani de calcul, iar ca preț, marfa este întotdeauna doar în mod ideal transfor-

mată în bani (I, 36) *(Garnier* ibid.). Această transformare ideală nu are nimic comun cu rezerva efectivă de bani (ibid.) (I, 38 *Hubbard).* Raportul dintre prețuri și valoarea banilor (I, 37).

Banii ca măsură diferă de bani ca mijloc de circulație (Garnier, Storch I, 36) (I, 37) (*Gouge.* Măsură în coloniile americane VII, 27). Scoția (VII, 38). (VII, 55 Wilson [97]). (Banii la vechii germani. *Wirth* [98].)

Pentru *bani ca măsură* existența lor materială este indiferentă, dar în reprezentarea (mintală) ei servesc ca materie [naturală] (existența lor materială are o însemnătate esențială în reprezentare, și nu ca determinație în afara mărfii) (I, 41, 42) (43) (VII, 29 jos) (30, 31 ibid.) (32, 33) (34) (35). *Asignații* (35). *(Măsură ideală.)*

Etalon monetar ideal (Steuart VII, 26, 27) (VII, 38). Urquhart (VII, 55).

Dublu etalon (VII, 29) (VII, 38) (VII, 55).

[M—30] Cînd banii îndeplinesc funcția de *măsură,* nu este necesar ca valoarea lor să fie invariabilă *(Bailey* VII, 35, 36).

Fixarea banilor de calcul (Müller VII, 36) (VII, 38).

Deprecierea etalonului (VII, 55 Morrison).

Cauze care determină creșterea prețului lingourilor peste prețul monetar (Fullarton VII, 55) (VII, 61) *(Macleod.* 1698 etc., caiet, p. 2 și următoarele [99]).

1) Transformarea ideală a mărfurilor în bani. În acest caz banii funcționează ca măsură. Valoarea de schimb a mărfurilor se exprimă ca preț. În acest mod banii devin bani de calcul. Timpul de muncă servește ca măsură între bani și marfă. Cum se face aceasta în realitate.

2) O anumită cantitate din această materie determinată, care ca atare este, așadar, decisivă, dar numai în reprezentarea mintală. Prezența reală [a aurului sau argintului] la acest proces este indiferentă ; indiferentă este și masa de numerar. Banii ca măsură pot exista independent de bani ca mijloc real de schimb.

3) Ca bani de calcul, banii capătă o existență socială generală în prețul monetar. În locul greutății reale, intră în calcul denumirea lor. Acesta este prețul monetar. Aparentă non-depreciabilitate a banilor. Depreciere. Creșterea valorii lor.

4) Legile sînt foarte simple.

a) Dacă valoarea banilor scade sau crește, prețul monetar al mărfurilor, dimpotrivă, crește sau scade.

b) Subdiviziunile trebuie să fie fixe, adică anumite cantități [de material monetar] trebuie să poarte întotdeauna una și aceeași denumire. Dar pentru bani ca măsură, variația valorii lor este indiferentă. Prețul lor monetar nu exprimă nici o valoare, ci numai o cantitate [de metal monetar]. Acesta este *etalonul fix*.

c) Drept măsură trebuie să servească un singur metal. Nu poate fi dublu etalon.

5) Considerații istorice asupra etalonului ideal. Bani-muncă etc.

[M—31] 2) *Banii ca mijloc de schimb*

Caietul I, 14, 15, 16 (întîi transformare ideală în bani, apoi transformare reală). (*Trecere de la bani ca măsură la bani ca mijloc de schimb.*)

Puterea transcendentală a banilor I, 15. Caracterul accidental al capacității mărfurilor de a se transforma în bani (I,15 jos și 16). Separarea cumpărării și vînzării (I, 16) (16, 17). Valoarea de schimb este o calitate întru totul inerentă mărfurilor, dar în același timp exterioară.

Separarea cumpărării și vînzării (I, 39). (Aici sînt posibile numeroase tranzacții aparente I, 40.) (Negustorime. Ibid.) (Germene al crizelor I. 39. I, 40). Posibilitatea diviziunii absolute a muncii (ibid.). (Cf. 17, 18) (I, 40) [Pentru procurarea unui lucru de care avem nevoie], banii trebuie să facă un singur act de schimb, pe cînd mărfurile trebuie să facă două asemenea acte (VII, 49). *Corbet* (VII, 52).

Circulația banilor este o mișcare inversă circulației mărfurilor (I, 34) (I, 37). Deosebirea dintre ele. Banii rămîn în circulație (I, 40) (41) (I, 47) (marchandise * se transformă în denrée **, banii însă ca mijloc de circulație nu devin niciodată marfă în sensul de denrée).

Natura fracționată a circulației monetare (I, 34) (deosebire de circulația prin intermediul băncilor : ibid.) (VII, 25). Multitudine de circuite. În circulația propriu-zisă, banii încetează să fie marfă (I, 34). *Circuit monetar.* Banii sînt mijloc de circulație ; au o circulație a lor (ibid.). *Marfa și banii se pun* reciproc în circulație. Momente aflate în afara circulației monetare și care o determină pe aceasta (ibid.).

* — marfa ca articol de comerț. — *Nota trad.*

** — marfa ca articol de consum. — *Nota trad.*

Circulația ca mișcare totală (I, 38) (aici ne aflăm pentru prima oară în fața unui proces social care servește ca legătură socială, în opoziție cu indivizii). Caracterul formal al circulației simple (II, 16, 17) (VII, 29).

Masă de mărfuri și prețuri. Mărfurile ca prețuri constituie premise ale circulației. Ca prețuri, mărfurile sînt reprezentate ca bani nu numai în mintea individului, ci în mintea tuturor participanților la schimb. Noi pornim de la considerentul că schimbul se face numai între echivalente. Determinarea prețurilor precede însă întotdeauna procesul real de circulație (I, 34). (Masa mijloacelor de schimb aflate în circulație.)

Premise ale circulației. În primul rînd, fixarea prețurilor. Se presupune că mărfurile au preț determinat. În al doilea rînd, se presupune o totalitate de schimburi (I, 34 jos). Ca preț, marfa apare ca *existență particulară* a valorii de schimb, alături de bani ca existență adecvată generală a acesteia (I, 37). Propriu-zis, banii nu pun în circulație decît dreptul de proprietate asupra mărfurilor (I, 37).

[M—32] *Valoarea banilor. Banii rămîn mărfuri numai ca mijloc de circulație* VII, 56 (J. St. Mill). 57 ibid. *(Sismondi).*

Masa mijloacelor de schimb aflate în circulație (I, 37 jos). Depinde de nivelul prețurilor și de numărul tranzacțiilor. De viteza [de circulație] *(Galiani,* VII, 49) (I, 38). O anumită cantitate de bani este necesară pentru plăți și acte de schimb simultane (I, 38). Contracția și expansiunea circulației (I, 46). Steuart etc. Locke etc. (VII, 26) *(W. Blake* VII, 29). Teoria lui James Mill (VII, 57, 58). Un pasaj despre *viteza* [de circulație a banilor] *(Galiani* VII, 49) (VII, 61 Fullarton). Ricardo VII, 59.

Banii constituie un mijloc de a face să circule bunurile imobile (Bray, „Free trade“ [100] etc. VII, 59).

Circulația ca proces al *infinității rele* (determinarea de formă a acesteia) (I, 39) (germene al crizelor. Ibid.).

Formă a circulației. M — B — M.
B — M — B (I, 40).

M — B — M. Aici banii nu sînt decît mijloc de schimb al mărfii (I, 44). Fiind doar mijloc de schimb, banii sînt indiferenți față de expresia lor materializată (I, 44). Banii devin proprii lor reprezentanți (ibid.) (în circulația luată în ansamblu ei reprezintă o cantitate mai mare de argint și aur decît aceea pe care o conțin în realitate). Deosebire între bani ca realizare a prețurilor și bani ca mijloc de circulație (ibid.) (banii reprezintă prețurile mărfurilor unele față de altele). Din această contra-

dicţie : consecinţele falsificării banilor, a banilor pur simbolici (I, 45, 46). Sînt sau nu banii o marfă ? (ibid.) sînt sau nu sînt ei productivi ? (ibid.) *(Ferrier,* A. Smith) (47) barter * sau nu ? *(Solly,* I, 47). (Mijloc de producţie I, 47.)

Banii ca ceea ce realizează preţul, sau preţul există în afara mărfii ; este posibil ca marfa să nu fie pusă ca preţ etc. (I, 39) (45). Ca mijloc de circulaţie, banii se prezintă numai ca destinaţi înstrăinării. Nu pentru consum (II, 4).

Uzura monedei în circulaţie (VII, 64 [101], VII, 61).

Monedă (II, 3) (banii puşi ca mijloc de circulaţie constituie moneda) (valoarea lor de întrebuinţare coincide acum cu determinarea lor de formă). Marcarea materialului monetar *(Storch* VII, 50).

Variaţii care au loc în sfera mijloacelor de circulaţie (aur, argint, aramă. Monede subsidiare) (VII, 36, 37) *(Buchanan* 37). Excedent de monede de aramă (ibid.) *(„The Economist"* VII, 52).

Valoarea mijloacelor de circulaţie este oare determinată pur şi simplu de cantitatea lor ? (VII, 37) (38) *(Opdyke* VII, 49) VII, 61.

[M—33] *Banii ca bani*

Banii ca marfă generală (I, 17).

Banii ca legătură reificată [versachlichtes Band] a societăţii (I, 21). Gaj socialmente recunoscut (garanţie la Aristotel) (I, 22).

Banii ca prostituare generală. Destrămarea relaţiilor. Relaţie generală de utilitate (I, 23) (24).

Întrebuinţarea aurului sub formă de articole de lux (I, 26, vezi *Jacob* caietul V, p. 14 [102]. În evul mediu, transformarea vaselor de aur şi argint în bani, şi invers).

Jacob. Caietul IV (p. 12, vol. II) [103] (II, 5).

Banii devin *valoare perenă* prin atitudinea negativă faţă de circulaţie (VI, 28).

„Banii sînt un... echivalent adecvat pentru orice lucru alienabil" *(J. Steuart.* „An Inquiry into the Principles of Political Oeconomy". Vol. I, Dublin, 1770, p. 32).

Marfă generală. Bailey VII, 35.

Materia *mărfii generale a contractelor* (Bailey VII, 35. Cînd banii apar în această calitate, variaţia valorii lor este deosebit de importantă VII, 36).

---

* — schimb în natură. — *Nota trad.*

Stocarea banilor VII, 38. Tezaurizare I, 47 (II, 4) (5) (6).
Cererea prezentată de cortesuri [regelui Filip al II-lea] VII, 44.
Acțiunea dizolvantă a banilor VII, 46. VII, 59.
Banii ca mijloc de plată internațional (Fullarton etc. VII, 59, 60, 61).
Banii ca mijloc de plată (VII, 52, VII, 50) (II, 7).
B — M — B (I, 40) (41) (I, 47).
Banii ca unitate a măsurii [valorilor] și a mijlocului de circulație ies din circulație. *Reprezentant material al avuției* (I, 41) (42).
Ca produs al circulației (I, 48).
Banii ca valoare generală de schimb devenită autonomă I, 48, II, 1.
Banii ca obiect al setei de îmbogățire (II, 1, 2).

Valoare de schimb individualizată II, 2—3.

Banii și comunitatea [Gemeinwesen] (II, 3).

Banii în opoziție cu moneda își leapădă caracterul local (II, 3). Monedă universală (ibid.) (II, 4).

Banii — negare a funcției lor de mijloc de circulație și a funcției lor de măsură [a valorilor] (II, 4) și unitatea acestor funcții (ibid.).
Apocalipsul (II, 7).
Dificultatea conceperii banilor în cea de-a treia determinație a lor (II, 8).

„Cu excepția dolarilor mexicani, în care se efectuează în principal repartiția produsului minelor de argint din America de Sud, a imperialilor * rusești, în care produsul provinciilor asiatice ale Rusiei se adaugă la rezerva generală de metale nobile, a sovereignilor englezi, care nu plătesc costul baterii lor, arareori se întîmplă ca monede de aur sau argint — în afară de cazul cînd s-au depreciat înăuntrul țării datorită unei emisiuni excesive de bani de hîrtie cu curs forțat — să fie trimise în străinătate pentru efectuarea unor plăți" *(Tooke)* [104].

* — veche monedă rusească valorînd 10 ruble. — *Nota trad.*

FRAGMENT DIN TEXTUL INIȚIAL AL CAPITOLULUI AL DOILEA DIN PARTEA ÎNTÎI A „CONTRIBUȚIILOR LA CRITICA ECONOMIEI POLITICE“ ȘI ÎNCEPUTUL CAPITOLULUI AL TREILEA [105]

Scris în august—octombrie 1858
Publicat pentru prima oară de Institutul de marxism-leninism, în original, în 1941, sub titlul : K. Marx. „Grundrisse der Kritik der politischen Oekonomie“, Anhang

Se tipărește după manuscris
Tradus din limba germană

[Capitolul al doilea. Banii (sfîrşit)]

[2) Banii ca mijloc de schimb (sfîrşit : trecerea de la bani ca mijloc de schimb la bani ca mijloc de plată)]

[...] [B'—1] primeşte. Toate particularităţile legăturii dintre ambele persoane au dispărut (aici este vorba numai de valoarea de schimb ca atare : de produsul general al circulaţiei sociale) ; au dispărut, de asemenea, toate relaţiile politice, patriarhale şi toate celelalte relaţii care decurg din particularităţile acestei legături. Ambii [participanţii la schimb] se raportează unul la altul ca persoane abstract-sociale, care reprezintă unul faţă de altul doar valoarea de schimb ca atare. Banii au devenit acum unicul nexus rerum * între ei, banii sans phrase **. În faţa proprietarului funciar, ţăranul nu mai apare ca ţăran cu produsul său rural şi cu munca sa rurală, ci ca posesor de bani ; căci prin intermediul vînzării valoarea de întrebuinţare nemijlocită a fost înstrăinată, a adoptat — prin intermediul procesului social — o formă indiferentă. Pe de altă parte, nici pentru proprietarul funciar ţăranul nu mai este un individ nepriceput care produce produse în condiţii specifice de viaţă, ci un individ al cărui produs — valoare de schimb autonomizată, echivalent general, bani — nu se deosebeşte de produsul oricărei alte persoane. Astfel dispare aparenţa idilică ce învăluie tranzacţia în forma ei anterioară.

Monarhia absolută, ea însăşi un produs al dezvoltării avuţiei burgheze care a atins o treaptă incompatibilă cu vechile relaţii feudale, are nevoie pentru a-şi exercita autoritatea pe întregul teritoriu, pînă la periferie, de o pîrghie materială : de *forţa echivalentului general*, a avuţiei în forma ei mereu gata de luptă, formă în care ea, avuţia, este cu desăvîrşire independentă de relaţiile particulare locale, naturale, individuale.

* — element de legătură (textual : legătura lucrurilor). — *Nota trad.*
** — fără multă vorbă, fără ocolişuri. — *Nota trad.*

Monarhia absolută are nevoie de avuție sub formă de bani. Un sistem de prestații și dări în natură conferă — corespunzător caracterului particular al acestora — un anumit specific și folosirii acestor prestații și dări. Numai banii se pot transforma nemijlocit în orice valoare de întrebuințare. De aceea monarhia absolută contribuie activ la transformarea banilor în mijloc de plată general. Această transformare poate fi obținută numai printr-o circulație coercitivă, în cadrul căreia produsele circulă la prețuri inferioare valorii lor. Transformarea tuturor dărilor în impozite bănești constituie pentru monarhia absolută o problemă vitală. De aceea, dacă pe o treaptă anterioară de dezvoltare transformarea prestațiior [feudale] în prestații bănești apare ca o înlăturare a relațiilor de dependență personală, ca o victorie a societății burgheze, care plătește cu bani peșin eliberarea sa de cătușele care o stînjenesc — proces care, pe de altă parte, din punct de vedere romantic, apare ca substituire a unor *legături* idilice ale omenirii prin aspre și reci relații bănești —, nu-i mai puțin adevărat că în perioada de ascensiune a monarhiei absolute, a cărei artă financiară constă în transformarea forțată a mărfurilor în bani, banii sînt, dimpotrivă, atacați chiar de către economiștii burghezi pe motivul că sînt o avuție imaginară, căreia i se sacrifică în mod forțat avuția naturală. De aceea, dacă Petty, de pildă, elogiind banii ca substanță a tezaurizării, de fapt nu elogiază decît viguroasa tendință generală de îmbogățire care cuprinsese tînăra societate burgheză din Anglia, Boisguillebert, sub Ludovic al XIV-lea, denunță banii ca blestem general care secătuiește adevăratele izvoare ale producției de avuție și afirmă că numai odată cu înlăturarea acestui idol, lumea mărfurilor, adevărata avuție și folosirea ei generală vor putea fi reintegrate în vechile lor drepturi legitime. El încă nu putea să înțeleagă faptul că aceeași magie neagră financiară, care, pentru a obține aur, arunca în retorta alchimistului oameni și mărfuri, făcea totodată să dispară toate relațiile și iluziile care frînau modul de producție burghez, pentru a reține ca reziduu simple relații bănești, uzuale relații bazate pe valoare de schimb.

„În epoca feudală, plata în numerar nu era unica legătură între om și om. Între omul de condiție inferioară și cel de condiție superioară se stabileau nu numai relații ca acelea dintre cumpărător și vînzător, ci relații multilaterale — ca acelea dintre oștean și comandant de oaste, supus loial și senior. Odată cu triumful definitiv al banilor au venit alte timpuri" *(Th. Carlyle.* „Chartism". London, 1840, p. 58).

Banii sînt proprietate „impersonală". Sub formă de bani pot purta în buzunar puterea socială generală, legătura socială generală, substanța socială. Banii remit puterea socială — sub formă de lucru — în mîinile unei persoane particulare, care o exercită în calitate de persoană particulară. Însăși conexiunea socială, însuși schimbul social de substanțe apar în bani ca ceva cu totul exterior, care nu se află în nici un raport indi-

vidual cu posesorul lor ; de aceea şi puterea pe care o exercită această persoană apare ca ceva cu totul întîmplător, exterior ei.

[B'—2] Fără a mai intra în amănunte, un lucru este clar : cumpărările pe termen devin extrem de răspîndite odată cu dezvoltarea sistemului de credit. În raport cu dezvoltarea acestuia, deci şi a producţiei bazate pe valoare de schimb, rolul banilor ca mijloc de plată va creşte pe seama rolului lor ca mijloc de circulaţie, ca instrument de cumpărare şi vînzare. În ţările cu mod de producţie modern, dezvoltat, deci şi cu un sistem de credit dezvoltat, banii sub formă de monedă figurează de fapt aproape exclusiv în comerţul cu amănuntul şi în micul comerţ dintre producători şi consumatori, în timp ce în sfera marilor tranzacţii comerciale ei se manifestă aproape exclusiv sub formă de *mijloc de plată general*. În măsura în care plăţile se compensează reciproc, banii apar ca formă evanescentă, ca măsură pur ideală, doar mintal reprezentată, a mărimilor de valoare care fac obiectul schimbului. Intervenţia lor materială se limitează la reglarea soldurilor relativ neînsemnate ale balanţelor de plăţi *.

Dezvoltarea banilor ca mijloc de plată general are loc paralel cu dezvoltarea unei circulaţii de nivel superior, a unei circulaţii mijlocite, care se reîntoarce în sine şi e deja luată sub control social, în cadrul

---

* „«Spre a arăta» — spune d-l Slater (de la firma „Morrison", Dillon et Co., ale cărei operaţii sînt dintre cele mai mari la Londra) — «cît de puţini bani reali participă la operaţiile comerciale», el face analiza unui şir neîntrerupt de operaţii comerciale, care se ridică anual la mai multe milioane de lire sterline şi care pot fi considerate ca un exemplu care ilustrează destul de bine starea generală a comerţului în ţară. Volumul intrărilor şi ieşirilor pe 1856, proporţional redus la scara de 1 000 000 l. st., se vede din următorul tabel :

Intrări		Ieşiri	
Poliţe cu scadenţă emise de bancheri şi comercianţi	533 596 l.st.	Poliţe cu scadenţă	302 674 l.st.
Cecuri emise de bancheri etc., plătibile la vedere	357 715 „ „	Cecuri asupra bancherilor din Londra	663 672 „ „
Bancnote ale băncilor din provincie	9 627 „ „		
Bancnote ale Băncii Angliei	68 554 „ „	Bancnote ale Băncii Angliei	22 743 „ „
Aur	28 089 „ „	Aur	9 427 „ „
Argint şi aramă	1 486 „ „	Argint şi aramă ..	1 484 „ „
Mandate poştale	933 „ „		
	1 000 000 l.st.		1 000 000 l.st.

(Report from the Select Committee on the Bank acts etc. 1 July 1858, p. LXXI)."

căreia dispare rolul exclusiv pe care-l au banii pe baza circulației metalice simple, de pildă, în tezaurizarea propriu-zisă. Dar dacă în prezent, datorită subitelor zguduiri ale sistemului de credit, cursul compensărilor reciproce de plăți se întrerupe, dacă mecanismul plăților suferă perturbări, banii încep deodată să fie ceruți în calitatea lor de mijloc de plată general real și apare cerința ca avuția în toată amploarea ei să existe sub o dublă formă : o dată ca marfă și a doua oară ca bani, astfel încît aceste două moduri de existență să se acopere reciproc. În asemenea momente de criză, banii apar ca fiind avuția exclusivă, care se manifestă ca atare în deprecierea nu numai imaginară, ca în sistemul monetar, de pildă, ci și activă a oricărei avuții materiale. În raport cu lumea mărfurilor, valoarea nu mai există atunci decît sub forma ei exclusivă adecvată — ca bani.

Dezvoltarea ulterioară a acestui moment nu ține de tema în discuție. Ceea ce ne interesează însă aici este faptul că în momente de criză monetară propriu-zisă se manifestă o contradicție inerentă dezvoltării banilor ca mijloc de plată general. În timpul unor asemenea crize, banii sînt ceruți nu ca măsură [a valorii], căci în această calitate prezența lor materială este indiferentă ; ei nu sînt ceruți nici în calitate de monedă, căci la efectuarea plăților ei nu figurează ca monedă ; dar sînt ceruți în calitate de valoare de schimb devenită autonomă, în calitate de echivalent general materialmente prezent, în calitate de expresie materializată a avuției abstracte, într-un cuvînt, sînt ceruți exact sub forma în care constituie obiectul tezaurizării propriu-zise, adică sub formă de bani. Dezvoltarea banilor ca mijloc de plată general poartă în sine contradicția că, pe de o parte, valoarea de schimb a luat forme independente de modul ei de existență ca bani, iar pe de altă parte, modul ei de existență ca bani este statornicit ca definitiv și ca singurul adecvat.

Ca urmare a compensării reciproce a plăților, a anihilării lor reciproce ca mărimi pozitive și negative, banii ca mijloc de plată se pot manifesta ca formă doar ideală a mărfurilor, așa cum se manifestă ei ca măsură și cum funcționează în stabilirea prețurilor. Coliziunea se produce din cauză că, în pofida celor convenite, în pofida premisei generale a comerțului modern, ori de cîte ori intervine o perturbare a mecanismului acestor compensări reciproce și a sistemului de credit, pe neașteptate se cere ca banii să fie prezenți și prezentați sub forma lor reală.

Legea potrivit căreia masa banilor aflați în circulație este determinată de suma totală a prețurilor mărfurilor aflate în circulație capătă acum următoarea completare : de suma totală * a plăților aferente unui interval de timp dat și de economia ce se face la efectuarea lor.

---

* În manuscris, deasupra cuvîntului „Gesamtsumme" figurează cuvîntul „Gesamtpreis" („preț total"). — *Nota red.*

[B'—3] Am văzut că variaţia valorii aurului şi argintului nu afectează funcţia lor de măsură a valorilor, de bani de calcul. Această variaţie valorică capătă, dimpotrivă, o importanţă decisivă pentru bani în funcţia lor de mijloc de plată. Ceea ce trebuie să fie plătit este o cantitate determinată de aur sau argint, în care pe vremea încheierii contractului era materializată o anumită valoare, adică o anumită cantitate de timp de muncă. Dar, ca şi la toate celelalte mărfuri, mărimea valorii aurului şi argintului variază şi ea în funcţie de timp de muncă necesar pentru producerea lor, scade sau creşte odată cu scăderea sau creşterea acestui timp de muncă. De aceea este posibil ca, în cazul cînd realizarea vînzării din partea cumpărătorului va avea loc ulterior înstrăinării mărfii vîndute, aceleaşi cantităţi de aur sau de argint să conţină o valoare mai mare sau mai mică decît în momentul încheierii contractului. Calitatea lor specifică de a fi, ca bani, echivalent general mereu realizat şi realizabil, de a putea fi oricînd schimbate pe toate mărfurile în raport cu propria lor valoare, — această calitate aurul şi argintul o păstrează independent de variaţia mărimii valorii lor. Aceasta din urmă este însă potentialiter * supusă aceloraşi fluctuaţii ca şi oricare altă marfă. Efectuarea plăţii într-un echivalent real, adică mărimea valorii iniţial proiectate, depinde de împrejurarea dacă cuantumul timpului de muncă necesar pentru producerea respectivei cantităţi de aur sau argint a rămas sau nu acelaşi. Natura banilor, care implică întruchiparea lor într-o marfă particulară, intră aici în conflict cu funcţia lor de valoare de schimb autonomizată. Sînt bine cunoscute marile revoluţii pe care le-a provocat în toate relaţiile economice, în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea de pildă, scăderea valorii metalelor nobile, sau revoluţia similară, dar de proporţii reduse, care s-a produs în Roma antică în perioada [dintre primul dinar de argint din anul 485 de la întemeierea Romei] ** şi începutul celui de-al doilea război punic, revoluţie provocată de creşterea valorii aramei, în care erau exprimate datoriile contractate de plebei. Prezentarea influenţei pe care o exercită asupra relaţiilor economice urcarea sau scăderea valorii metalelor nobile, a substanţei banilor presupune analiza acestor relaţii şi, prin urmare, încă nu poate fi făcută aici.

Un lucru este de la sine înţeles : scăderea valorii metalelor nobile, adică a banilor, este întotdeauna avantajoasă pentru cel ce plăteşte şi dezavantajoasă pentru cel ce primeşte plata ; situaţia se inversează în cazul creşterii valorii lor.

---

* — potenţial. — *Nota trad.*

** Aici este lăsat în manuscris un spaţiu gol. El a fost completat cu textul din parantezele drepte, în baza unor pasaje analoage din manuscrisul „Critica economiei politice" (vezi *K. Marx*, op. cit., partea I, p. 118 şi volumul de faţă p. 305—307). — *Nota red.*

Reificarea totală [die gänzliche Versachlichung] a schimbului social de substanțe pe baza valorilor de schimb, transformarea acestuia în ceva cu totul exterior se manifestă pregnant în dependența tuturor relațiilor sociale de cheltuielile de producție ale unor formații naturale metalice care ca unelte de producție, ca factori în crearea avuției nu au absolut nici o importanță.

3) Banii ca mijloc internațional de plată și cumpărare, ca monedă universală

Banii sînt *marfa generală* chiar și numai pentru că sînt forma generală pe care o ia, în mod ideal sau real, orice marfă particulară.

Ca tezaur și ca mijloc de plată general, banii devin mijlocul general de schimb pe piața mondială, marfa generală nu numai prin conceptul lor, ci și prin modul lor de existență. Forma națională particulară pe care o au în calitate de monedă dispare în existența lor în calitate de bani. În această calitate a lor, banii sînt cosmopoliți *. Deoarece, datorită intervenției aurului și argintului — care sînt valori de întrebuințare pentru nevoia de îmbogățire, avuție abstractă, independentă de trebuințe particulare —, schimbul social de substanțe poate să aibă loc și în cazul cînd numai o națiune [B'—4] are nevoie imediată de valorile de întrebuințare ale alteia, aurul și argintul devin factori extremi de eficienți în crearea pieței mondiale, în extinderea schimbului social de substanțe dincolo de limitele create de orice deosebiri locale, religioase, politice, de rasă. Încă în lumea antică, tezaurizarea practicată de stat are ca scop crearea unui fond de rezervă în special pentru mijloace de plată internaționale, ca echivalent oricînd gata să intervină în caz de recoltă proastă și ca sursă de subsidii în timp de război (Xenofon [107]). Rolul important al argintului american ca verigă de legătură cu America, de unde el se scurgea în Europa spre a fi exportat de aici, ca mijloc de schimb, în țările Asiei, îndeosebi în India, și depozitat acolo în cea mai mare parte sub formă de tezaur, a constituit fenomenul a cărui observare a declanșat lupta științifică în jurul sistemului monetar, întrucît a generat lupta companiei Indiilor Orientale împotriva interdicției exportului de bani în vigoare pe atunci în Anglia (vezi *Misselden*).

Întrucît în acest schimb internațional aurul și argintul servesc doar ca mijloc de schimb, ele îndeplinesc de fapt funcția de monedă, dar de monedă dezbrăcată de marca ei și care, indiferent dacă există sub formă de monedă sau de lingou, este apreciată numai după greutatea ei metalică

---

* Acest caracter cosmopolit al banilor a fost sesizat încă de antici. „Din ce țară e, din ce neam se trage el ? *E bogat*" [106].

şi nu numai că reprezintă, dar şi este totodată valoare. Faptul că în această determinaţie de *monedă universală* aurul şi argintul nu descriu însă neapărat mişcarea în circuit pe care o parcurg în calitate de monedă propriu-zisă, ci pot continua să funcţioneze în mod unilateral, astfel încît una dintre părţile participante la schimb apare întotdeauna în postura de cumpărător, iar cealaltă în postura de vînzător, a fost, de asemenea, sesizat imediat în primii ani de existenţă a societăţii burgheze. Aşa se explică rolul extrem de important pe care descoperirea de noi terenuri aurifere şi argentifere îl are în istoria dezvoltării pieţei mondiale atît în lărgime, cît şi în adîncime ; căci valoarea de întrebuinţare pe care o produc ele devine îndată marfă generală, iar pe de altă parte le impune, odată cu posibilitatea — inerentă naturii abstracte a produsului lor —, şi necesitatea unor schimburi bazate pe valoarea de schimb.

În cadrul unei sfere naţionale date a societăţii burgheze, dezvoltarea banilor ca mijloc de plată are loc paralel cu dezvoltarea relaţiilor de producţie ; tot astfel are loc şi dezvoltarea banilor în determinaţia lor ca mijloc de plată internaţional. Dar atît în acea sferă mai restrînsă, cît şi în această sferă mai largă, importanţa lor apare deosebit de pregnant abia în perioada de perturbare a mecanismului compensării reciproce a plăţilor. Începînd din 1825, dezvoltarea banilor în această determinaţie a lor s-a accentuat în aşa măsură — această accentuare s-a produs, fireşte, paralel cu extinderea şi intensificarea schimbului internaţional —, încît chiar şi economişti eminenţi din perioada precedentă, ca Ricardo de pildă, nici nu şi-au imaginat că o ţară ca Anglia, de pildă, poate să aibă o nevoie acută de numerar ca mijloc de plată internaţional. Dacă pentru valoarea de schimb întruchipată în oricare altă marfă premisa rămîne trebuinţa particulară în ceea ce priveşte valoarea de întrebuinţare în care este ea întruchipată, pentru aur şi argint ca avuţie abstractă nu există o asemenea limitare. Asemenea omului nobil la care visează poetul [108], aurul (sau argintul) plăteşte cu ceea ce el este, şi nu cu ceea ce el face. Posibilitatea de a funcţiona ca mijloc de cumpărare şi de plată există, fireşte, întotdeauna în mod latent în aur şi argint. Dar pentru a avea o existenţă fixă, asigurată, de echivalent general sub formă de tezaur, aurul şi argintul nu sînt în nici o ţară limitate de folosirea lor ca mijloc de circulaţie, de proporţiile în care sînt cerute ca mijloc de circulaţie, şi în genere de folosirea lor nemijlocită. Valoarea lor de întrebuinţare, abstractă în sine şi pur socială, pe care o iau din funcţia lor de mijloc de circulaţie, apare — la rîndul ei — ca un aspect particular al folosirii lor în calitate de *echivalent general,* în calitate de materie a avuţiei abstracte în general. Din valoarea lor particulară de întrebuinţare în calitate de metale, şi deci ca materie primă pentru industria prelucrătoare, decurge totalitatea diverselor funcţii pe care ele le pot îndeplini, rînd pe rînd, în cadrul schimbului social de substanţe sau în procesul îndeplinirii

cărora ele înseși capătă forme diferite ca monedă, lingou etc., ca tot atîtea valori de întrebuințare ale lor, care se reduc toate la diversele forme în care aurul și argintul — ca ființare abstractă și deci adecvată a valorii de schimb ca atare — se opun ființării acesteia în diversele mărfuri particulare.

Aici trebuie să considerăm banii numai în determinațiile lor de formă abstracte. Legile care reglează repartizarea metalelor nobile pe piața mondială presupun relații economice dintre cele mai concrete, de care nu ne ocupăm încă aici. La fel stau lucrurile cu întreaga circulație monetară pe care ei o efectuează în calitate de capital, și nu în calitate de marfă generală sau de echivalent general.

Pe piața mondială banii sînt întotdeauna *valoare realizată*. Ei sînt mărime de valoare în materialitatea lor nemijlocită, ca greutate de metal nobil. Cînd banii se prezintă sub formă de monedă, valoarea lor de întrebuințare coincide cu întrebuințarea lor ca simplu mijloc de circulație și de aceea poate fi înlocuită printr-un simplu simbol. Ca monedă universală, ei sînt de fapt demonetizați. Exterioritatea și autonomia față de indivizi — și față de relațiile lor individuale — pe care le capătă în bani conexiunea socială se manifestă pregnant în aur și argint [B'—5] ca *monedă universală* (ca monedă, banii mai au un caracter național) și ceea ce îi entuziasmează pe pionierii economiei politice în Italia * este tocmai această admirabilă invenție care face posibil un schimb general de substanțe în societate fără ca membrii acesteia să intre în contact individual unul cu altul **. În calitate de monedă, banii au un caracter național, local. Pentru a putea servi — ca aur și argint — drept mijloc internațional de schimb, ei trebuie să fie retopiți, iar dacă există sub formă de monedă, această formă este indiferentă și moneda se reduce la greutatea ei pură. În cel mai dezvoltat sistem internațional de schimb, aurul și argintul ne apar exact sub aceeași formă în care au figurat pe treapta inițială a schimbului. Aurul și argintul ca mijloc de schimb, ca și însuși schimbul, apar inițial nu în cercul restrîns al unei comunități sociale [eines gesellschaftlichen Gemeinwesens], ci acolo unde ea încetează, la hotarele ei, în puținele ei puncte de contact cu comunități străine. În felul acesta aurul și argintul apar în calitate de marfă ca atare, în calitate de marfă universală, care își păstrează pretutindeni caracterul de avuție. În virtutea acestei determinații de formă, valabilitatea lor este aceeași pretutindeni. Ele sînt astfel reprezentantul *material* al avuției

* Vezi volumul de față, p. 259—260. — *Nota red.*

** Se pare că din acest pasaj face parte următoarea frază adăugată de Marx în colțul de sus al paginii: „(Banii se manifestă aici de fapt ca esență *comună* [*Gemein*wesen] a lor [a membrilor societății], materialmente existentă în afara acestora)". — *Nota red.*

generale. De aceea, în sistemul mercantilist, aurul şi argintul sînt considerate a fi măsura puterii diferitelor societăţi.

„De îndată ce metalele nobile devin obiect de comerţ, echivalentul universal al tuturor bunurilor, ele devin totodată măsura puterii diferitelor naţiuni". De aici sistemul mercantilist. (*Steuart*. „An Inquiry into the Principles of Political Oeconomy". Vol. I, Dublin, 1770, p. 327).

Determinaţia banilor ca mijloc *internaţional* de schimb şi de plată nu este în realitate o determinaţie nouă, care se adaugă la determinaţia lor de bani în general, de echivalent general şi deci atît de tezaur cît şi de mijloc de plată. În determinaţia de echivalent general este cuprinsă şi cea de bani ca marfă generală, în care calitate, ce-i drept, banii se realizează numai ca monedă universală. Aurul şi argintul (după cum s-a mai arătat) se manifestă în genere ca bani pentru prima oară tocmai ca mijloc internaţional de plată şi de schimb, şi tocmai din această manifestare a lor se abstrage noţiunea de aur şi argint ca marfă generală. Limitarea naţională, politică, pe care o capătă în genere în mod formal banii ca măsură (prin stabilirea unităţii de măsură şi a subdiviziunilor ei) şi care în monedă poate să afecteze şi conţinutul atunci cînd semnele de valoare emise de stat înlocuiesc metalul real, — toate acestea sînt istoriceşte ulterioare formei în care banii se manifestă ca marfă generală, ca monedă universală. Dar de ce ? Pentru că aici, în genere, banii se manifestă sub forma lor concretă.

A fi măsură şi a fi mijloc de circulaţie — acestea sînt funcţii în procesul îndeplinirii cărora banii capătă forme particulare de existenţă abia în urma autonomizării ulterioare a acestor funcţii. Să luăm în primul rînd *moneda* : iniţial, ea nu este altceva decît o anumită greutate de aur ; marca se adaugă aici ca garanţie, ca indiciu al greutăţii, aşa încît deocamdată încă nu modifică nimic ; marca, această certificare formală a valorii, se transformă într-un semn, într-un simbol autonom al valorii şi prin însuşi mecanismul circulaţiei devine substanţă, şi nu formă ; aici este necesară intervenţia statului, deoarece un astfel de semn trebuie să fie garantat de puterea autonomizată a societăţii, de stat. În realitate însă, banii acţionează în circulaţie tocmai ca bani, ca aur şi argint ; a fi monedă nu este decît o funcţie a lor. În această funcţie ei se particularizează şi se pot sublima într-un semn pur al valorii, care, ca atare, reclamă o recunoaştere stabilită şi impusă prin lege.

În al doilea rînd, să luăm *măsura*. Iniţial, unităţile de măsură ale banilor şi subdiviziunile lor nu sînt de fapt decît fracţiuni de greutate ale acestora în calitate de metal ; ca bani, ei posedă aceeaşi unitate de măsură pe care o posedă ca greutate. Singura deosebire e că de îndată ce în monedele metalice corespunzătoare acestei fracţiuni de greutate valoarea nominală începe să se detaşeze de valoarea reală, subdiviziunile

metrologice ale aurului și argintului ca aur și argint se detașează de subdiviziunile lor ca bani ; datorită acestui fapt, anumite fracțiuni de greutate ale metalului, funcționînd ca măsurători ai valorii, capătă denumiri proprii.

Ei bine, în comerțul mondial aurul și argintul se evaluează numai după greutatea lor, fără a se ține seama de marca lor monetară ; cu alte cuvinte, se face abstracție de existența lor ca monede. În comerțul internațional aurul și argintul figurează în aceeași formă sau lipsă de formă în care au figurat inițial, și acolo unde servesc ca mijloc de schimb ele — cum a fost inițial și în circulația internă — servesc întotdeauna și ca contravaloare, ca preț realizat, ca echivalent real. Acolo deci unde servesc ca monedă, ca simplu mijloc de schimb, ele servesc totodată și ca reprezentant plenar al valorii. Celelalte funcții ale lor rămîn însă aceleași, și în cadrul lor aurul și argintul servesc în genere ca bani, sub formă de tezaur (fie în sensul de rezervă de mijloace de trai — sigură prin substanța ei —, fie în cel de avuție în general) sau ca mijloc de plată general, care nu depinde de trebuințele nemijlocite ale participanților la schimb și care satisface numai trebuința lor generală (sau și lipsa lor de trebuințe). Ca echivalent adecvat fix, care, nereprezentînd obiectul unei anumite trebuințe nemijlocite, poate fi împiedicat să participe la circulație, banii constituie [B'—6] o rezervă, o asigurare de mijloace de subzistență pentru viitor în genere : ei reprezintă forma în care posedă avuție un om lipsit de trebuințe în momentul respectiv, adică forma în care se posedă surplusul, partea de avuție care nu este necesară nemijlocit în calitate de valoare de întrebuințare etc. Aceasta este în aceeași măsură asigurarea unor trebuințe viitoare și forma de avuție care depășește cadrul necesarului.

Așadar, forma banilor ca mijloc internațional de schimb și de plată nu este în realitate o formă *particulară* a lor, ci numai una dintre întrebuințările lor în calitate de bani ; ea înglobează acele funcții ale lor în care ei, banii, se manifestă cel mai pregnant în forma lor simplă și totodată concretă ca bani, ca unitate a măsurii și a mijlocului de circulație, fără a fi însă nici una, nici alta. Aceasta este forma lor originară. Ea apare ca *formă particulară* numai alături de *forma de particularizare* de care sînt susceptibili banii — în așa-zisa circulație internă — ca măsură și monedă.

În această calitate, aurul și argintul au un rol important în crearea pieței mondiale. De exemplu, circulația argintului american de la vest la est, legătura ce se realizează prin intermediul banilor de metal între America și Europa, de o parte, între America și Asia, Europa și Asia, de altă parte, de la începuturile epocii moderne... Ca monedă universală, banii sînt în fond indiferenți față de forma lor ca mijloc de circulație, în timp ce materialul lor reprezintă acum totul. Ei intervin nu pentru

schimbul de surplusuri, ci pentru soldarea surplusului în procesul de ansamblu al schimbului internațional. Forma coincide aici nemijlocit cu funcția lor de a fi *marfă,* în sensul de marfă care circulă pretutindeni, de *marfă universală.*

Este indiferent dacă banii circulă aici sub formă de monedă sau sub altă formă. Dolarii mexicani, imperialii rusești * nu sînt decît forma produsului minelor sud-americane și rusești. Tot astfel, sovereignul englez, pentru că nu plătește costul baterii ca monedă *(Tooke)* [109].

Ce reprezintă aurul și argintul pentru producătorii lor direcți în țările unde aceste metale constituie un produs nemijlocit, materializarea unui anumit gen de muncă ? În mîinile lor aurul și argintul se produc nemijlocit ca marfă, deci ca valoare de întrebuințare care pentru producătorul ei nu are nici o valoare de întrebuințare, ci devine o asemenea valoare abia prin înstrăinare, prin aceea că produsul este pus în circulație. În mîinile producătorului lor, aurul și argintul pot figura numai ca tezaur, deoarece nu sînt un produs al circulației, nu sînt retrase din circulație, ci încă n-au intrat în ea. Aurul și argintul extrase trebuie întîi schimbate nemijlocit — în raport cu timpul de muncă pe care-l conțin — pe alte mărfuri, alături de care însă ele există ca marfă *particulară.* Pe de altă parte însă, deoarece aurul și argintul au și semnificația de produs al muncii generale, de întruchipare a acestei munci, semnificație pe care nu o au în calitate de produs nemijlocit, ele îl pun pe producătorul lor în postura privilegiată de a fi din capul locului cumpărător, și nu vînzător. Pentru a uza de aurul extras ca de bani, producătorul lui trebuie să-l înstrăineze ca produs nemijlocit, dar în același timp el nu are nevoie de mijlocirea de care nu se poate dispensa producătorul oricărei alte mărfi. Chiar în postura de cumpărător, el este vînzător.

Iluzia că banii în calitate de avuție generală care satisface toate trebuințele pot fi scoși direct din pămînt sau din albiile unor fluvii se regăsește în chip naiv în următoarea întîmplare, de pildă :

„În anul 760 o mulțime de oameni săraci s-au strămutat la sud de Praga cu scopul de a extrage aur prin spălarea nisipului aurifer din aceste locuri ; într-o zi trei oameni puteau extrage 1 marcă (1/2 de pfund) de aur ; datorită acestui fapt, afluența de oameni la aceste «exploatări» de aur a fost atît de mare, încît în anul următor țara a fost lovită de foamete („Abhandlung von dem Alterthume des böhmischen Bergwerks", von M. G. Körner. Schneeberg, 1758)" [110].

Cînd banii se transmit sub formă de aur [sau argint], ca [aur sau] argint ei pot fi pretutindeni transformați în mijloc de circulație sub formă de monedă.

---

* — veche monedă rusească valorînd 10 ruble. — *Nota trad.*

„Banii au proprietatea de a putea fi schimbați întotdeauna pe ceea ce se măsoară cu ajutorul lor" (*Bosanquet*. „Metalic, Paper, and Credit Currency". London, 1842, p. 100).

„Aurul poate întotdeauna să cumpere alte mărfuri, în timp ce nu întotdeauna celelalte mărfuri pot cumpăra aur...". „Trebuie să existe întotdeauna o cantitate considerabilă de metale nobile utilizabile sau utilizate ca cel mai comod mijloc de echilibrare a balanțelor internaționale" (*Tooke*. „An Inquiry into the Currency Principle". 2nd edition. London, 1844, p. 10, 13).

În secolul al XVI-lea, în perioada copilăriei societății burgheze, aurul și argintul se bucurau de interesul exclusiv al statelor — și al economiei politice în curs de apariție — în special în calitatea lor de bani internaționali. Rolul specific pe care aurul și argintul îl au în schimbul internațional a redevenit cît se poate de clar și este iarăși recunoscut de economiști în urma marilor scurgeri de aur și a crizelor din 1825, 1839, 1847 și 1857. Aici aurul este mijloc de plată internațional absolut, exclusiv, ca valoare în sine și echivalent general. Valoarea trebuie să se transmită în monedă sunătoare ; ea nu se poate transmite sub nici o altă formă de marfă.

„Se poate considera că aurul și argintul... vor acoperi, la sosirea lor [pe adresa creditorului], aproape în întregime suma cerută"... „În asemenea cazuri, aurul și argintul posedă un avantaj imens față de toate celelalte mărfuri, datorită faptului că ele sînt pretutindeni folosite ca *bani*".

(Fullarton vede aici, așadar, că valoarea se transmite în aur și argint ca bani, și nu în mărfuri, că [B'—7] aceasta este o funcție specifică a lor ca *bani*, și de aceea greșește afirmînd că ele se transmit în calitate de *capital* și introducînd astfel încă la analiza banilor relații care n-au ce căuta aici. Capitalul se poate transmite și sub formă de orez, fire etc.)

„De obicei contractele prevăd plata datoriilor din străinătate sau din țară nu în ceai, cafea, zahăr sau indigo, ci în *monedă* ; de aceea remiterea banilor fie în moneda stabilită prin contract, fie în lingouri, care pot fi repede transformate în moneda respectivă la monetăria sau pe piața țării în care sînt trimise, reprezintă întotdeauna pentru expeditor mijlocul de plată cel mai sigur, mai rapid și mai precis, care nu-l expune riscului de a avea neplăceri în urma unei eventuale lipse de cerere sau fluctuații de prețuri". (*Fullarton*. „On the Regulation of Currencies". 2nd edition. London, 1845, p. 132—133).

„Oricare alt articol" (care prezintă interes sub aspectul valorii sale de întrebuințare particulare, care nu este bani) „poate să nu corespundă, cantitativ sau calitativ, cererii obișnuite din țara în care e trimis" (*Tooke*. „An Inquiry into the Currency Principle". 2nd edition. London, 1844, p. 10).

Refuzul tenace al economiștilor de a recunoaște banii în această determinație constituie o rămășiță a vechii polemici cu adepții sistemului monetar.

Banii ca mijloc internațional general de cumpărare și plată nu reprezintă o nouă determinație a lor. Dimpotrivă, este vorba tot de bani într-o universalitate de manifestare care corespunde generalității conceptului

lor ; este vorba de modul lor de existență cel mai adecvat, în care ei funcționează efectiv ca *marfă universală*.

Banii, îndeplinind funcții diferite, una și aceeași piesă monetară își poate schimba poziția [Platz]. Azi ea poate să fie monedă, iar mîine, fără a-și schimba forma exterioară de existență, poate să fie bani, adică echivalent latent. Prin aceasta, aurul și argintul ca existență concretă a banilor se deosebesc esențial de semnul valorii, prin care pot fi înlocuiți în circulația internă : monedele de aur și argint pot fi retopite în lingouri și să-și păstreze astfel forma indiferentă față de caracterul lor local ca monedă, sau, dacă sînt transformate în bani sub formă de monedă, servesc numai ca greutate de metal. Ele pot deveni astfel materie primă pentru articole de lux, pot fi tezaurizate sau trimise în străinătate ca mijloc de plată internațional, unde pot fi retransformate în monedă națională, în orice monedă națională. Ele își păstrează valoarea în fiecare din aceste forme.

Nu același lucru se întîmplă cu semnul valorii. El este semn numai acolo unde e considerat ca atare, și e considerat ca atare numai acolo unde în spatele lui se află puterea de stat. De aceea el este indisolubil legat de circulație și nu poate să ajungă din nou în forma indiferentă în care aurul și argintul sînt ele înseși — întotdeauna — valoare și pot lua orice formă de monedă națională sau, indiferente față de aceasta din urmă, pot servi — în modul lor de existență nemijlocit — ca mijloc de schimb și material de tezaurizare, sau, în sfîrșit, pot fi transformate în marfă. Aurul și argintul nu sînt legate de nici una din aceste forme, ci iau oricare dintre aceste forme în funcție de cerințele sau de tendința procesului de circulație. În măsura în care aurul și argintul ca marfă particulară nu servesc la confecționarea de articole de lux, ele există în primul rînd în raport cu circulația, dar nu numai cu circulația internă, ci și cu cea mondială ; în același timp însă, ele există întotdeauna într-o formă autonomă, opunîndu-se absorbirii lor de către circulație. Moneda izolată ca atare, adică în calitate de simplu semn al valorii, există numai în și prin circulație. El [semnul valorii] nu poate fi acumulat decît ca monedă, căci la hotarele țării puterea lui încetează. Cu excepția formelor de tezaurizare care apar chiar din procesul circulației și nu sînt propriu-zis decît puncte de repaos ale acesteia din urmă, și anume ca stoc monetar destinat circulației sau ca rezervă pentru plăți care urmează a fi efectuate în aceeași monedă națională, în general nu poate fi vorba aici de tezaurizare, adică de tezaurizare propriu-zisă, întrucît, ca semn al valorii, monedei îi lipsește elementul esențial al tezaurizării — acela de a nu reprezenta doar o valoare simbolică, ci de a reprezenta — în afara funcției sale sociale — existența nemijlocită a valorii înseși și deci a avuției independente de cutare sau cutare conexiune socială determinată. De aceea, legile care condiționează semnul valorii, făcîndu-l să fie un asemenea

semn, nu condiționează banii de metal, căci aceștia nu sînt legați de funcția de monedă.

Este clar, de asemenea, că tezaurizarea, adică retragerea banilor din circulație și strîngerea lor în anumite puncte, se prezintă sub forme multiple : acumularea temporară care decurge din simplul fapt al separării cumpărării de vînzare, adică din mecanismul nemijlocit al circulației simple ; acumularea de bani care decurge din funcția acestora ca mijloc de plată ; în sfîrșit, tezaurizarea propriu-zisă, care vrea să rețină și să păstreze banii ca avuție abstractă sau chiar și numai ca surplus de avuție prezentă peste trebuința nemijlocită și ca asigurare pentru viitor, sau ca ceea ce poate îngreuia apariția unor involuntare blocări de circulație. În societatea burgheză aceste din urmă forme, în cadrul cărora [B'—8] existența autonomă, ființarea adecvată a valorii de schimb nu mai este considerată decît în forma ei direct materială de aur, sînt pe cale de dispariție. În schimb, formele moderne de tezaurizare, care decurg din însuși mecanismul circulației și reprezintă condiții fără de care banii nu-și pot îndeplini funcțiile, se dezvoltă tot mai mult, deși iau o formă diferită, care urmează a fi examinată în secțiunea consacrată sistemului bancar.

Pe baza circulației metalice simple se constată însă că, datorită diversității determinațiilor în care funcționează banii, sau datorită procesului de circulație, datorită acestui schimb social de substanțe, aurul și argintul se depozitează în forme multiple în calitate de tezaur latent, dar în așa fel, încît, deși partea de bani care există ca tezaur își schimbă mereu elementele și la suprafața societății are loc o permanentă schimbare a cantităților de bani care îndeplinesc o funcție sau alta, care trec din tezaure în sfera circulației (interne sau internaționale), sînt absorbite din circulație de rezervoarele tezaurelor sau retopite și transformate în articole de lux, totuși funcționarea banilor ca mijloc de circulație nu este limitată prin această depozitare a banilor sub formă de sedimente latente. Exportul sau importul de bani golește sau umple alternativ aceste rezervoare diferite, cum o face dealtfel și creșterea sau scăderea sumei totale a prețurilor în circulația internă, fără ca din cauza surplusului de aur și argint masa de bani necesară circulației propriu-zise să crească peste sau să scadă sub această cantitate. Ceea ce prisosește ca mijloc de circulație se tezaurizează, după cum ceea ce este tezaurizat, în caz de nevoie, este absorbit de circulație. De aceea, la popoarele cu circulație pur metalică, tezaurizarea se manifestă în forme variate — de la tezaurizarea practicată de indivizi pînă la cea practicată de stat, care veghează asupra tezaurului public. În societatea burgheză, acest proces se reduce la satisfacerea cerințelor procesului de ansamblu al producției și ia alte forme. El se prezintă ca o sferă specială de activitate, care a devenit necesară ca urmare a diviziunii muncii în procesul de ansamblu al producției și care în stadiile mai puțin dezvoltate este în parte o ocupație a tuturor per-

soanelor particulare, iar în parte o funcție a statului. Baza rămîne totuși aceeași ; banii în diversele lor funcții dezvoltate și chiar în cea pur iluzorie constituie o permanență.

Această analiză a circulației pur metalice este cu atît mai importantă, cu cît toate speculațiile economiștilor privind formele superioare, mai mijlocite ale circulației depind de concepția asupra circulației metalice simple. E de la sine înțeles că 1) ori de cîte ori este vorba de creșterea sau scăderea cantității de aur și argint, se presupune că *valoarea* lor rămîne aceeași, că deci timpul de muncă necesar pentru producerea lor nu s-a schimbat. Scăderea sau creșterea mărimii valorii lor ca urmare a scăderii sau creșterii timpului de muncă necesar pentru producerea lor nu reprezintă vreo particularitate care să-i deosebească de celelalte mărfuri, oricît de mult ar afecta acest lucru funcția lor ca mijloc de plată. 2) Motivele care — în afară de scăderea și creșterea prețurilor și în afară de necesitatea de a cumpăra mărfuri de la vînzători care nu au nevoie de altă marfă în schimb (cum se întîmplă în anii de foamete sau în timp de război) — determină golirea sau umplerea din nou a rezervoarelor de tezaur, adică motivele legate de [creșterea sau scăderea] ratei dobînzii, nu pot fi examinate aici, unde banii sînt considerați numai ca bani, și nu ca formă de capital.

Așadar, masa de aur și argint aflată într-o țară trebuie să fie și va fi întotdeauna, pe baza circulației metalice simple și a comerțului general întemeiat pe numerar, mai mare decît masa de aur și argint care circulă sub formă de monedă, cu toate că raportul dintre cantitatea de bani care funcționează ca bani și cea care funcționează ca monedă variază, și aceeași piesă monetară poate îndeplini alternativ cînd o funcție, cînd alta, și tot astfel variază cantitativ și se înlocuiesc calitativ banii folosiți în circulația internă și cei folosiți în cea internațională. Dar masa de aur și argint este un rezervor permanent pentru ambele fluxuri ale circulației, atît canal de scurgere cît și canal de aducție pentru ele, cu adăugirea că este canal de aducție tocmai pentru că este canal de scurgere.

* * *

Ca valoare de schimb, orice marfă e divizibilă la discreție, oricît de indivizibilă ar fi valoarea ei de întrebuințare, cum este, de pildă, cea a unei case. În prețul ei, marfa există ca asemenea valoare de schimb divizibilă, adică există ca valoare evaluată în bani. Sub această formă, ea poate fi înstrăinată în orice mod, parte cu parte, contra bani. Chiar dacă e imobilă și indivizibilă, marfa poate fi astfel pusă în circulație bucată cu bucată prin transmiterea titlului de proprietate [B'—9] asupra unor fracții din această marfă. În felul acesta, banii au un efect dizolvant asupra proprietății imobiliare, indivizibile.

„Banii constituie un mijloc de a fracționa proprietatea în nenumărate părți și de a o consuma bucată cu bucată prin intermediul schimbului" *(Bray.* „Labour's Wrongs and Labour's Remedy". Leeds, 1839, p. 140—141).

Fără bani, o multitudine de bunuri nu ar putea fi schimbate, înstrăinate, căci numai datorită banilor aceste bunuri dobîndesc o existență independentă de natura valorii lor de întrebuințare și de relațiile ei.

„Cînd bunurile imobile și imuabile au devenit obiect de comerț între oameni în aceeași măsură ca cele mobile și destinate schimbului, au intrat în uz banii ca regulă și măsură (square), fapt datorită căruia toate aceste bunuri au devenit susceptibile de evaluare și au dobîndit valoare" ([*Misselden.*] „Free Trade, or the Meanes to make Trade florish". London, 1622, p. 21).

„Introducerea banilor, care cumpără totul..., duce la necesitatea înstrăinării legale" (a domeniilor feudale) *(John Dalrymple.* „An Essay towards a general history of Feudal Property in Great Britain". 4th edition. London, 1759, p. 124).

* * *

De fapt, toate determinațiile în care apar banii — măsură a valorii, mijloc de circulație și bani ca atare — nu exprimă decît diferitele relații în cadrul cărora indivizii participă la ansamblul producției sau se raportează la propria lor producție ca la o producție socială. Dar aceste relații dintre indivizi apar ca *relații sociale* între lucruri.

* * *

„În 1593 cortesurile i-au prezentat lui Filip al II-lea următoarea petiție: «În 1548 cortesurile din Valladolid au rugat pe maiestatea voastră să nu mai permită în regat importul de lumînări, sticlărie, giuvaeruri, cuțite și alte obiecte asemănătoare, care se aduc din străinătate cu scopul de a schimba *pe aur* aceste obiecte atît de nefolositoare omului, *ca și cum spaniolii ar fi niște indieni*»" (*Sempéré.* „Considérations sur les causes de la grandeur et de la décadence de la monarchie Espagnole". Tome premier. Paris, 1826, p. 275—276).

„Toți ascund și își îngroapă banii adînc în pămînt, în locuri tăinuite, dar în special păgînii" (nemahomedanii), „care dețin aproape întregul comerț și aproape toți banii și sînt pătrunși de credința că aurul și argintul pe care îl îngroapă în timpul vieții le va folosi după moarte" *(François Bernier.* „Voyages contenant la description des Etats du Grand Mogol". Tome I. Paris, 1830, p. 314). (La curtea lui Aurangzeb).

„Aceștia au un singur cuget, și puterea și stăpînirea lor o dau fiarei... încît nimeni să nu poată cumpăra sau vinde, fără numai cel ce are semnul, adică numele fiarei sau numărul numelui fiarei" *(Apocalipsul. Vulgata* [111]).

„Marele efect final al comerțului nu este avuția în general, ci mai ales abundența de argint și aur..., care nu sînt perisabile, sînt mai puțin supuse schimbărilor decît alte mărfuri și reprezintă avuția în toate timpurile și pretutindeni".

(Neperisabilitatea lor constă deci nu numai în perenitatea materialului lor, ci și în faptul că rămîn întotdeauna *avuție,* adică rămîn întotdeauna în determinația de formă a valorii de schimb.)

„Un belşug de vin, cereale, păsări, carne etc. este avuţie, dar avuţie numai *hic et nunc* *" (depinde de valoarea lor de întrebuinţare particulară). „De aceea producţia unor mărfuri şi practicarea unui comerţ care asigură ţării aur şi argint sînt mai avantajoase decît toate celelalte" *(Petty.* „Several Essays in Political Arithmetick". London, 1699, p. 178—179).

„Numai aurul şi argintul nu sînt *perisabile*" (nu încetează niciodată să fie valoare de schimb), „ci în toate timpurile şi pretutindeni" (folosul valorilor de întrebuinţare particulare este condiţionat de loc şi de timp, ca şi înseşi trebuinţele pe care le satisfac) „sînt preţuite ca *avuţie ;* toate celelalte sînt avuţie numai *pro hic et nunc* (op. cit., p. 196).

„Avuţia fiecărei naţiuni rezidă mai ales în participarea ei la comerţul exterior pe piaţa mondială (the whole commercial world), şi nu în comerţul intern cu produse alimentare, băuturi şi articole de îmbrăcăminte, care aduc prea puţin aur şi argint, această *avuţie universală* (universal wealth)" (op. cit., p. 242).

Aşa cum aurul şi argintul sînt în sine avuţie universală, la fel şi posesiunea lor apare ca produs al circulaţiei mondiale, şi nu al circulaţiei limitate de conexiuni natural-etnice nemijlocite.

Ar putea să pară curios faptul că Petty, care numeşte pămîntul mama, iar munca tatăl avuţiei [112], propagă diviziunea muncii şi, în genere, cu o cutezanţă genială, are în vedere peste tot procesul de producţie în locul produsului singular, — aici pare a fi totuşi prizonierul limbajului şi reprezentărilor adepţilor sistemului monetar. [B'—10] Nu trebuie să uităm însă că, în virtutea premisei sale, ca şi a burgheziei în general, aurul şi argintul nu sînt decît forma adecvată a contravalorii, care trebuie să fie apropriată întotdeauna numai prin înstrăinare de mărfuri şi deci prin *muncă.* A practica producţia pentru producţie, adică a dezvolta forţele de producţie producătoare de avuţie fără a ţine seama de limitele trebuinţelor nemijlocite sau ale consumului nemijlocit, — toate acestea sînt exprimate de Petty în felul următor : a produce şi a face schimb nu pentru trecătoare acte de consum, în care se dizolvă toate mărfurile, ci pentru aur şi argint. Aici Petty exprimă şi totodată stimulează energica, necruţătoarea şi universala goană după îmbogăţire a naţiunii engleze în secolul al XVII-lea.

Remarcăm, în primul rînd, *intervertirea proprie banilor :* din mijloc, ei devin scop şi duc la degradarea celorlalte mărfuri :

„Obiectul natural al comerţului îl constituie marfa (Merchandize), iar obiectul lui artificial — banii... Cu toate că, prin firea lucrurilor şi în timp, banii apar după marfă, totuşi, aşa cum sînt folosiţi acum" (în actuala lor întrebuinţare), „banii au devenit esenţialul".

Aşa scrie *Misselden,* comerciant din Londra, în lucrarea sa *„Free Trade, or the Meanes to make Trade florish".* London, 1622 (p. 7). El compară schimbarea de rang dintre bani şi marfă cu soarta celor doi fii

---

* — aici şi acum. — *Nota trad.*

ai patriarhului Iacob, care și-a pus mîna dreaptă pe capul mezinului și stînga pe capul primului născut [113] (ibid.).

Opoziția dintre banii tezaurizați și mărfuri, a căror valoare de schimb dispare în procesul realizării scopului pentru care au fost create ca valori de întrebuințare, și teoria abstinenței :

„Cauza finală generală a lipsei noastre de bani este faptul că regatul nostru consumă mult prea multe mărfuri străine, care, în loc să ne fie commodities, se dovedesc a fi discommodities *, pentru că din cauza lor ne lipsim de *tezaure* (treasure) tot atît de numeroase, care ar putea fi importate în locul acestor nimicuri (toys)... Noi consumăm prea multe vinuri din Spania, Franța, Renania, Levant ; stafidele din Spania, stafidele negre din Levant, linonul (un soi de pînză fină) și batistul din Hainaut și din Țările de Jos, mătăsurile din Italia, zahărul și tutunul din Indiile occidentale, mirodeniile din Indiile orientale, toate acestea nu sînt pentru noi o necesitate absolută și totuși se cumpără cu aur greu... Și Cato cel Bătrîn spunea : Patrem familias vendacem, non emacem esse oportet **" ([*Misselden.*] „Free Trade". London, 1622, p. 11—13).

„Cu cît crește stocul de mărfuri, cu atît descrește stocul existent ca *tezaur* (in treasure)" (op. cit., p. 23).

Despre circulația în sens unic pe piața mondială, în special în comerțul cu Asia :

„Banii se împuținează datorită comerțului cu țări din lumea necreștină, cu Turcia, Persia și cu Indiile orientale. Acest comerț se face în cea mai mare parte cu bani peșin, dar cu totul altfel decît în lumea creștină. Căci deși comerțul din lumea creștină se face tot cu bani peșin, banii rămîn mereu în limitele acestei lumi. Într-adevăr, în comerțul dintre țările creștine există fluxuri și refluxuri de bani, căci uneori există într-un loc mai mulți bani, iar în altul mai puțini, în funcție de penuria dintr-o țară și surplusurile din alta : banii vin și se duc, circulînd în lumea creștină, dar rămîn întotdeauna în cadrul ei. Banii care se scot pentru comerțul cu popoarele necreștine din țările menționate mai sus sînt însă definitiv cheltuiți (issued) și nu se mai întorc niciodată" (op. cit., p. 19—20).

Asemenea lui Misselden, se plînge și cel mai vechi economist german — d-rul Martin Luther :

„Nu se poate tăgădui că vînzarea-cumpărarea este un lucru trebuincios, de care nu ne putem lipsi ; și poți foarte bine să cumperi creștinește, mai cu seamă lucruri care servesc nevoilor și bunei-cuviințe, căci și patriarhii cumpărau și vindeau vite, lînă, cereale, unt, lapte și alte bunuri. Sînt darurile lui dumnezeu, pe care el le scoate din pămînt și le împarte între oameni. Dar *negoțul cu străinătatea,* care aduce din Calcutta [B'—11] și din India etc. mărfuri costisitoare cum sînt mătăsurile, obiectele de aur și mirodeniile, care nu sînt de nici un folos, servesc numai pentru lux și storc țării și oamenilor bani, — acest comerț nu ar trebui îngăduit dacă am avea o singură cîrmuire și un singur suveran. Dar despre asta nu vreau să scriu

* Joc de cuvinte intraductibil : cuvîntul englezesc „commodities" înseamnă „mărfuri", precum și „obiecte de confort", „lucruri utile" ; „discommodities" înseamnă „incomodități", „lucruri inutile, dăunătoare". — *Nota trad.*

** — Capul familiei trebuie să vîndă, nu să cumpere. — *Nota trad.*

acum ; cred că în cele din urmă, cînd nu vom mai avea bani, acest comerț va înceta de la sine, ca și îmbuibarea și goana după podoabe, căci nici un fel de scrieri sau povețe nu vor ajuta atîta timp cît nu ne va sili nevoia și sărăcia.

Dumnezeu ne-a blestemat pe noi, germanii, să ne irosim aurul și argintul în țări străine, să îmbogățim lumea toată, iar noi să rămînem cerșetori. Anglia ar avea mai puțin aur dacă Germania nu i-ar cumpăra postavul, iar regele Portugaliei ar avea și el mai puțin aur dacă nu i-am cumpăra mirodeniile. Dacă stai să socotești cîți bani se scot fără rost din statele germane numai cu prilejul tîrgului de la Frankfurt, te cuprinde mirarea că se mai găsește un ban în ținuturile germane. Frankfurtul este gaura de aur și de argint prin care se scurge din ținuturile germane tot ce încolțește și crește aici, tot ce se transformă în monedă la noi ; dacă această gaură ar fi astupată, n-am mai auzi acum oamenii tînguindu-se că peste tot sînt numai datorii și că nimeni nu are bani, că toate satele și orașele sînt stoarse de cămătari. Dar să lăsăm lucrurile să-și urmeze calea, noi, germanii, nu ne vom dezminți ; noi nu ne vom da bătuți" (*„Bücher vom Kaufhandel und Wucher"*, 1524) [114].

Boisguillebert, care ocupă în economia politică franceză un loc tot atît de important ca Petty în economia politică engleză și care este unul dintre cei mai înverșunați adversari ai sistemului monetar, atacă banii în diferitele forme în care ei apar ca *valoare exclusivă* în opoziție cu celelalte mărfuri, ca *mijloc de plată* (în special la plata impozitelor) și ca *tezaur*. (Existența specifică a valorii sub formă de bani se manifestă ca relativă lipsă de valoare, degradare a celorlalte mărfuri.)

Toate citatele de mai jos din lucrările lui Boisguillebert sînt luate din operele lui complete în ediția *Eugène Daire* : „«Economistes financiers du XVIII-e siècle». Paris, 1843".

„Întrucît aurul și argintul nu sînt și n-au fost niciodată avuție în sine și întrucît ele valorează numai relativ și numai în măsura în care pot procura lucrurile necesare traiului, pentru care servesc doar ca gaj și evaluare, este indiferent că le posezi în cantitate mai mare sau mai mică dacă pot produce aceleași efecte" (*„Le Detail de la France"*, 1697, partea întîi, capitolul VII [în ediția Daire, p. 178]).

Cantitatea banilor nu afectează avuția națională *„dacă ei există în cantitate suficientă pentru a menține prețurile contractuale ale mărfurilor necesare traiului"* (op. cit., partea a doua, capitolul XVIII, p. 209).

(Aici, așadar, Boisguillebert enunță legea potrivit căreia masa mijloacelor de circulație este determinată de prețuri, și nu invers.)

Faptul că banii sînt doar o formă a mărfii înseși se manifestă în comerțul cu ridicata, unde schimbul are loc fără intervenția banilor, după ce „mărfurile *sînt evaluate*" ; „banii nu sînt decît mijlocul și calea, pe cînd produsele necesare vieții sînt *ținta și scopul*" (op. cit., p. 210).

Banii trebuie să fie numai mijloc de circulație, trebuie să fie întotdeauna *mobili* ; ei nu trebuie să devină niciodată tezaur, ceva imobil : ei trebuie să se afle „în continuă mișcare, ceea ce nu este posibil decît atîta timp cît sînt *mobili... ;* de îndată ce devin imobili..., totul e pierdut" (op. cit., partea a doua, capitolul XIX, p. 213).

În opoziție cu acea politică financiară al cărei unic obiect îl constituie *banii*, Boisguillebert afirmă :

„*Știința financiară* nu este decît cunoașterea aprofundată a intereselor agriculturii și comerțului" (op. cit., partea a treia, capitolul VIII, p. 241).

Boisguillebert, într-adevăr, are în vedere numai conținutul material al avuției, consumul, valoarea de întrebuințare :

„Adevărata avuție [constă în] a te bucura pe deplin nu numai de cele necesare traiului, ci și de tot ce este de prisos, de tot ce poate procura delectarea simțurilor" („*Dissertation sur la nature des richesses, de l'argent et des tributs*", în ediția Daire, p. 403).

„Oamenii au ajuns să idolatrizeze aceste metale" (aurul și argintul) „și, desconsiderînd scopul și intenția pentru care au fost introduse în comerț, și anume de a servi ca gaj în procesul de schimb și la predarea reciprocă a mărfurilor [B'—12]..., le-au înlăturat aproape complet de la îndeplinirea acestui serviciu și le-au transformat în *divinități,* cărora li s-au jertfit și li se mai jertfesc zilnic mai multe bunuri, lucruri prețioase și chiar *vieți omenești* decît a jertfit vreodată antichitatea oarbă falselor divinități care au constituit atîta vreme întregul cult și întreaga religie pentru majoritatea popoarelor" (op. cit., p. 395). „Mizeria popoarelor vine de acolo că sclavul de altădată a fost făcut stăpîn, sau, mai bine zis, tiran" (ibid.). Această „uzurpare" trebuie să fie desființată și „restabilită starea naturală a lucrurilor" (ibid.).

Apariția setei abstracte de îmbogățire „a lovit puternic echivalența în care ei" [banii] „trebuie să se afle cu toate celelalte mărfuri, pentru a fi gata să mijlocească în orice moment schimbul dintre ele" (op. cit., p. 399). „Și iată-l pe sclavul comerțului devenit stăpînul lui... Ușurința pe care o oferă banii pentru săvîrșirea oricăror crime sporește tot mai mult veniturile obținute cu ajutorul lor, pe măsură ce corupția se cuibărește în toate inimile ; și nu încape îndoială că aproape toate nelegiuirile ar fi izgonite de pe teritoriul statului dacă s-ar putea face același lucru cu acest metal fatal" (p. 399).

Deprecierea mărfurilor în vederea transformării lor în bani (vînzarea mărfurilor sub valoarea lor) — iată cauza întregii mizerii (vezi capitolul al V-lea, op. cit.). Și în acest sens el spune :

„Banii... au devenit călăul tuturor lucrurilor" (op. cit., p. 413).

Boisguillebert compară arta financiară a stoarcerii banilor cu

„retorta în care s-a vaporizat o cantitate înspăimîntătoare de bunuri și de mărfuri pentru a se obține acest extract nefast" (op. cit., p. 419).

Prin deprecierea metalelor nobile, „înseși mărfurile vor recăpăta justa lor valoare" (op. cit., p. 422). „Banii... declară război... întregului neam omenesc" (op. cit., p. 417).

(În același spirit se pronunță și *Pliniu*, „Historia Naturalis", cartea XXXIII, capitolul II *).

---

* Scăpare de condei, pare-se, în loc de III. — *Nota red.*

În opoziție cu aceasta :
Banii ca monedă universală :

„Legăturile dintre popoare s-au extins pe întregul glob pămîntesc în așa măsură încît aproape că se poate spune că lumea întreagă a devenit un singur oraș, în care are loc un tîrg permanent la care se vînd toate mărfurile și oricine, stînd acasă la el, poate să dobîndească cu ajutorul banilor și să se bucure de tot ce produc pămîntul, animalele și hărnicia omului. Minunată invenție !" *(Montanari* (Geminiano). *„Della Moneta" ;* lucrare scrisă în jurul anului 1683. În ediția Custodi : Parte Antica. Tomo III, p. 40).

„Din ce țară e, din ce neam se trage el ? E bogat" *(Athenaeus.* Deipnosophistae, cartea a IV-a, paragraful 49).

Demetrios din Phaleron despre extragerea aurului din mine :

„Avariția speră să-l scoată chiar și pe Pluton din adîncurile pămîntului" (op. cit., cartea a VI-a, paragraful 23).

„De la bani își trage originea avariția... Încetul cu încetul s-a încins focul ei năprasnic : acum nu mai e avariție, ci sete de aur" *(Pliniu.* „Historia Naturalis", cartea XXXIII, capitolul III, paragraful XIV).

„Căci doar nimic din tot ce-a cîștigat vreun preț
Pe lume, nu-i ca aurul de rău ; cel care
Răstoarnă state, pustiește, alungă oameni
Din curți și case ; schimbă inimi virtuoase
Și către blestemate fapte le îndreaptă :
El învață pe oameni viclenia,
Trufașele nelegiuiri și crima".

(Sofocle, „Antigona" [versurile 295—301])

* * *

Banii ca avuție pur abstractă — în care dispare orice valoare de întrebuințare particulară, deci și orice relație individuală între posesor și marfă — ajung, de asemenea, în puterea individului ca persoană abstractă, raportîndu-se la individualitatea lui într-o manieră cu desăvîrșire străină și exterioară. În același timp însă, ei îi conferă puterea generală ca pe o putere privată a sa. Această contradicție a fost redată de Shakespeare, de pildă, în felul următor :

„...Aur ? Lucitor ? De preț ? Nu, zei,
Nu m-am rugat degeaba. Rădăcini !
Atît cît este-aici va preschimba
În alb ce-i negru și-n frumos ce-i hîd ;
Ce-i rău va face bun ; ce-i josnic, nobil ;
Bătrînii vor fi tineri, iar cei lași —
Viteji neîntrecuți. Cum, zei ? De ce ?
Un pumn va vinde preoți și argați *
Și perna o va smulge de sub capul
Unui erou. Acest sclav arămiu
Desferecă și ferecă religii ;
Pe blestemați îi binecuvîntează ;

* *Ceva similar — în comedia „Plutos" de Aristofan.*

Dă leprei nuri ; cinstește pe tîlhari
Cu cinuri și-nchinare și-i așază
În rîndul senatorilor ; tot el
I-aduce-un nou bărbat vădanei slute
Și-nmiresmează ca pe-o zi de mai
Pe-aceea ce deschide-atît de larg
Buboaiele și bolnița. Lut scîrnav,
Codoașă-a omenirii..."

(Shakespeare. „Timon din Atena" [actul IV, scena III]).

Ceea ce se dă în schimbul tuturor bunurilor și în schimbul căruia se dau toate bunurile apare ca mijloc universal de corupție și prostituție.

„Aceștia au un singur cuget, și puterea și stăpînirea lor o dau fiarei... Încît nimeni să nu poată cumpăra sau vinde, fără numai cel ce are semnul, adică numele fiarei sau numărul numelui fiarei" (Apocalipsul [115]).

4) Metalele nobile ca purtători ai relației bănești

Procesul de producție burghez pune stăpînire inițial pe circulația metalică ca pe un organ transmis de-a gata, care, deși se transformă treptat, își păstrează însă tot timpul structura sa fundamentală. De aceea problema de ce aurul și argintul — și nu alte mărfuri — constituie materialul din care se fac banii depășește cadrul sistemului burghez. Așa stînd lucrurile, vom face doar o expunere sumară a punctelor esențiale. Răspunsul este simplu : proprietățile naturale specifice ale metalelor nobile, adică proprietățile lor ca valori de întrebuințare, corespund funcțiilor economice, care le fac să fie mai indicate decît toate celelalte mărfuri pentru rolul de purtători ai funcției bănești.

Ca și timpul de muncă, obiectul destinat a servi drept întruchiparea lui specifică trebuie să fie în măsură să exprime deosebiri pur cantitative, ceea ce presupune identitatea, omogenitatea calitativă. Aceasta e prima condiție pentru ca o marfă să funcționeze ca măsurător al valorii. De pildă, dacă evaluez toate mărfurile în boi, piei, cereale etc., trebuie de fapt să le măsor în boi mijlocii ideali, în piei mijlocii ideale, în cereale mijlocii ideale, deoarece există deosebiri calitative între un bou și altul, între cereale și cereale, între piei și piei, există deosebiri în ce privește valoarea de întrebuințare a diferitelor exemplare ale aceleiași specii. În acest sens, prima condiție este deci uniformitatea calitativă, independent de timp și de loc, deci identitatea în cazul cînd cantitățile sînt egale.

A doua condiție, decurgînd tot din necesitatea de a reprezenta deosebiri pur cantitative, este ușurința divizibilității și a reconstituirii subsecvente, astfel încît, în funcție de mărimea valorii [B'—14] mărfii, echi-

valentul general să poată fi tăiat în bucăți, fără a i se prejudicia cîtuși de puțin valoarea de întrebuințare. Aurul și argintul, în calitate de corpuri simple susceptibile de divizibilitate pur cantitativă, se pot reduce la unul și același grad de finețe. Identitate calitativă. Deopotrivă divizibile și susceptibile de reconstituire prin unirea părților.

Despre aur se poate spune chiar că este cel mai vechi metal cunoscut de om, *primul metal descoperit de el.* Însăși natura, în marile instalații de spălare a aurului, în rîuri, își asumă opera tehnologică, astfel încît, pentru a-l găsi, omul nu are nevoie nici de știință, nici de unelte de producție perfecționate, el trebuie să depună doar o muncă rudimentară.

„Metalele nobile sînt similare în ceea ce privește proprietățile lor fizice, astfel încît cantități egale din aceste metale trebuie să fie în așa măsură identice, încît să nu ofere motive pentru a se prefera un metal în defavoarea altuia. Nu același lucru se poate spune despre cantități egale de cereale sau de vite" [116].

Spre deosebire de toate celelalte metale, aurul se găsește în stare pură : în stare nativă, cristalizată ; el este „separat de corpurile ce se întîlnesc în mod obișnuit", se află arareori în combinații cu alte corpuri, cu excepția argintului. Aurul este „izolat, individualizat".

„Cu foarte puține excepții, aurul se deosebește net de toate celelalte metale prin aceea că se găsește în natură în *starea lui metalică*" (celelalte metale se găsesc în minerale — în ființarea lor chimică). „Fierul și cuprul, cositorul, plumbul și argintul se găsesc de obicei în combinații chimice cu oxigenul, sulful, arsenicul sau carbonul ; foarte rarele cazuri cînd aceste metale se găsesc în stare chimică pură sau, cum se spunea pe vremuri, în stare *virgină*, trebuie citate mai curînd ca niște curiozități mineralogice, decît ca fenomene obișnuite. Aurul însă se găsește întotdeauna în stare nativă sau metalică... Apoi, datorită faptului că s-a format în rocile expuse acțiunii agenților atmosferici, aurul se găsește printre sfărîmăturile lor... Bucăți din aceste roci sînt duse la vale de forța curenților și, datorită acțiunii permanente a apei curgătoare, se transformă în prundiș... Datorită greutății sale specifice, aurul se sedimentează. El se găsește deci în albiile fluviilor și în depunerile aluviale. Aurul din albiile rîurilor este primul aur care a fost găsit". (Oamenii au învățat să spele aurul în apa rîurilor înainte de a fi învățat mineritul.)

„De cele mai multe ori aurul se găsește în stare pură sau, în orice caz, într-o stare atît de pură, încît natura sa metalică poate fi recunoscută numaidecît atît în depunerile aluviale, cît și în filoanele de cuarț... Rîurile sînt în fond mari spălătorii de aur naturale, care cară îndată toate particulele mai ușoare și mai mici, în timp ce particulele mai grele ori se opresc lovindu-se de obstacole naturale, ori se depun acolo unde curentul își pierde puterea sau viteza... Din timpuri imemoriale, în aproape toate sau poate chiar în toate țările Europei, Africii și Asiei se extrag din zăcăminte aurifere, prin spălare cu ajutorul unor dispozitive simple etc., cantități de aur mai mult sau mai puțin importante". [„Lectures on Gold for the instruction of emigrants about to proceed to Australia". Delivered at the Museum of Practical Geology. London, 1852, p. 171—172, 8, 12, 94].

Căutarea aurului și extragerea lui prin spălare sînt lucrări cît se poate de simple, în timp ce mineritul (deci și exploatarea minelor de aur) reprezintă o ocupație care necesită capital și aplicarea mai multor

științe și tehnici înrudite decît oricare altă ramură industrială. (Spălarea minereului este asigurată de natură.)

Valoarea de schimb ca atare presupune o substanță comună și reducerea *tuturor deosebirilor* la deosebiri pur *cantitative*. În funcția banilor ca măsură, toate valorile se reduc mai întîi pur și simplu la diferite cantități din marfa care servește ca măsură. Așa se și întîmplă în cazul metalelor nobile, care apar deci ca substanță naturală a valorii de schimb ca atare.

„Metalele posedă particularitatea specifică că numai în ele toate raporturile se reduc la unul singur, care este cantitatea lor, căci de la natură ele nu prezintă deosebiri calitative nici în ceea ce privește structura lor interioară, nici în ceea ce privește forma și factura lor exterioară" *(Galiani*. „Della Moneta", p. 126—127).

(Identitate de calitate în toate colțurile lumii ; admite divizarea în părți infime și măsurarea exactă.)

Această deosebire pur cantitativă este tot atît de importantă și pentru bani ca mijloc de circulație (monedă) și mijloc de plată, deoarece banii, orice piesă monetară singulară, nu posedă individualitate, esențialul fiind că trebuie restituită pur și simplu o cantitate egală din același material, dar nu aceeași piesă :

„Banii [luați cu împrumut] se restituie *numai în specia lor* : acest fapt... distinge acest instrument de toate celelalte..., indică natura serviciilor prestate de el, demonstrează clar unicitatea specifică a funcțiilor lui" *(Opdyke*. „A Treatise on Political Economy". New York, 1851, p. 267).

Diversitatea funcțiilor îndeplinite de bani permite acestor funcții să reprezinte într-un mod senzorial-palpabil alternarea determinațiilor de formă ale banilor. Acestei diversități a funcțiilor pe care banii le îndeplinesc în calitate de marfă generală, monedă, materie primă pentru obiecte de lux, material de acumulare etc. îi corespunde faptul că, prin retopire, aurul și argintul pot fi oricînd readuse în starea lor pur metalică, și din această stare în oricare alta, adică faptul că, spre deosebire de celelalte mărfuri, aurul și argintul nu sînt definitiv legate de forma de întrebuințare determinată ce li se dă. Ele pot trece din forma lingouri în forma monetară etc., și invers, fără a-și pierde valoarea ca materie primă, [B'—15] fără a prejudicia procesele de producție și consum.

În comparație cu celelalte mărfuri, aurul și argintul ca *mijloc de circulație* prezintă avantajul că marii lor greutăți specifice naturale — greutate relativ mare într-un volum mic — îi corespunde o greutate specifică economică : proprietatea de a conține (materializa) într-un volum mic o cantitate relativ mare de timp de muncă, adică o mare valoare de schimb. Această din urmă împrejurare este legată, firește, de faptul că aurul și argintul se întîlnesc relativ rar ca obiecte ale naturii. Mărimea redusă a volumului lor face ca ele să poată fi cu ușurință transportate,

transferate. Pe scurt, circulația reală realizată cu ușurință constituie, bineînțeles, prima condiție pentru funcția lor economică de mijloc de circulație.

În sfîrșit, ca ființare latentă a valorii, ca material de tezaurizare, aurul și argintul se disting prin relativa lor indestructibilitate, perenitate, inoxidabilitate în aer („comoară pe care n-o strică molia și rugina“ [117]), topire la temperaturi ridicate, și în special aurul, prin faptul că nu este atacat de acizi, cu excepția clorului în stare liberă (apa regală, un amestec de acid azotic și acid clorhidric). Ca unul din principalele momente trebuie subliniate, în sfîrșit, *proprietățile estetice* ale aurului și argintului, care fac din ele expresii nemijlocite ale abundenței, fastului, luxului, ale unor trebuințe firești în ocazii festive, într-un cuvînt, o expresie a avuției ca atare. Culoare strălucitoare, ductilitate, însușirea de a fi susceptibile de prelucrare cu ajutorul uneltelor, precum și de folosire ca podoabe și pentru alte scopuri. Aurul și argintul sînt într-o anumită măsură lumină nativă, scoasă din însăși lumea subpămînteană. Pe lîngă faptul că se găsesc rar, marea lor maleabilitate în comparație cu fierul și chiar cu cuprul (călit, așa cum îl întrebuințau anticii) le face inapte de a fi folosite ca unelte de producție. Or, valoarea de întrebuințare a metalelor este în mare măsură legată de rolul lor în procesul de producție nemijlocit. Aurul și argintul sînt la fel de excluse din acest proces, după cum în genere ele nu constituie bunuri de consum indispensabile.

„Banii trebuie să posede o valoare“ (de întrebuințare) „nemijlocită, dar bazată pe o trebuință artificială. Materialul lor nu trebuie să fie indispensabil existenței omului, căci întreaga cantitate de bani care se folosește ca monedă“ (și în general ca bani, inclusiv cei tezaurizați) „nu poate fi întrebuințată în consumul individual, deoarece ea trebuie să circule neîncetat“ (*H. Storch*. „Cours d'Economie Politique“. Tome II, Paris, 1823, p. 113—114).

(Nici partea care se acumulează ca tezaur nu poate fi folosită în mod „individual“, căci acumularea unui tezaur nu înseamnă altceva decît păstrarea intactă a banilor.)

Aceasta este, așadar, o latură, și anume că natura valorii de întrebuințare a aurului și argintului se reduce la a nu fi ceva *indispensabil*, la a nu participa nici la satisfacerea trebuințelor nemijlocite ca bun de consum, nici la procesul de producție nemijlocit ca agent al acestuia. Este tocmai latura în virtutea căreia valoarea de întrebuințare a banilor nu trebuie să intre în conflict cu funcția lor de tezaur (bani) sau mijloc de circulație, cu alte cuvinte nevoia de ei ca valoare de întrebuințare individuală nu trebuie să intre în conflict cu nevoia de ei ca bani în vreuna din determinațiile lor, nevoie determinată de circulație, de societatea însăși. Aceasta este numai latura negativă.

De aceea Petru Martirul, pare-se mare amator de ciocolată, condamnînd banii, spune despre sacii de cacao, care — printre alte cîteva obiecte — îndeplineau funcția de bani la mexicani :

„O, fericită monedă, care oferi speciei umane o băutură plăcută și folositoare și ferești pe posesorii tăi de plaga infernală a zgîrceniei, căci nu poți fi nici îngropată în pămînt și nici păstrată timp îndelungat" („De Orbe Novo") [118].

Pe de altă parte, aurul și argintul sînt nu numai în sens negativ ceva superfluu, adică obiecte de care omul se poate dispensa ; calitățile lor estetice fac din ele un material de lux, de podoabă, de strălucire, fac din ele forme pozitive ale prisosului sau mijloace de satisfacere a trebuințelor care depășesc cadrul cotidianului și al simplei necesități naturale. De aceea aurul și argintul posedă în sine valoare de întrebuințare independent de funcționarea lor ca bani. Dar așa cum — în virtutea identității calității lor — ele sînt reprezentanții naturali ai unor relații pur cantitative, tot astfel în consumul lor individual aurul și argintul sînt reprezentanții naturali nemijlociți ai surplusului și deci ai avuției ca atare, atît datorită proprietăților lor estetice naturale, cît și datorită scumpetei lor.

Ductilitatea este una din proprietățile care fac din aur și argint un material potrivit pentru giuvaeruri. Au o strălucire orbitoare. Valoarea de schimb este în primul rînd prisosul de valori de întrebuințare necesare, destinat schimbului. Acest prisos se schimbă pe prisosul ca atare, adică pe ceva care depășește sfera nevoii nemijlocite ; pe ceva festiv în opoziție cu cotidianul. Valoarea de întrebuințare ca atare exprimă în primul rînd raportul dintre individ și natură ; valoarea de schimb *alături* de valoarea de întrebuințare exprimă puterea lui de a dispune de valorile de întrebuințare ale altora, relația lui socială ; chiar inițial apar aici valori destinate consumului festiv, care depășește cadrul nevoii nemijlocite.

Culoarea albă a argintului, care reflectă toate razele de lumină în combinarea lor inițială ; culoarea roșietic-gălbuie a aurului, care absoarbe razele de lumină de diferite culori și reflectă numai roșul.

Aici trebuie adăugate cele spuse mai sus despre țările producătoare de aur și argint *.

(*Grimm*, în „Geschichte der deutschen Sprache", arată legătura dintre denumirile aurului și argintului și culorile lor [119].)

[B'—16] Am văzut că aurul și argintul nu satisfac cerința ce li se pune în calitatea lor de valoare de schimb autonomizată, de bani nemijlocit existenți, și anume cerința de a fi o *mărime* constantă *de valoare*. Natura lor de marfă particulară intră aici în conflict cu funcția lor de bani. Dar, după cum a remarcat încă Aristotel [120], aurul și argintul posedă

---

* Vezi volumul de față, p. 372—374. — *Nota red.*

o valoare de mărime mai constantă decît aceea pe care o au în medie celelalte mărfuri.

Pentru circulația metalică ca atare — facem abstracție de efectul general pe care îl are asupra tuturor relațiilor economice o scumpire sau o ieftinire a metalelor nobile, — fluctuațiile raportului de valoare dintre aur și argint prezintă o importanță deosebită, deoarece ambele servesc în permanență și paralel, în aceeași țară sau în țări diferite, ca material monetar. Cauzele pur economice ale acestor variații ale valorii — cuceririle și alte răsturnări politice, care în lumea antică exercitau o mare influență asupra valorii relative a metalelor nobile, depășesc cadrul unei analize pur economice — trebuie reduse la variațiile timpului de muncă necesar pentru producerea unor cantități egale din aceste metale. La rîndul său, acest timp de muncă depinde, pe de o parte, de cantitățile relative în care aurul și argintul se găsesc în natură, iar pe de altă parte — de dificultatea mai mare sau mai mică pe care o prezintă obținerea lor ca metal pur. Am văzut că aurul, în pofida rarității absolute mai mari, a fost descoperit înaintea argintului și mult timp valoarea lui a fost considerabil inferioară valorii argintului pentru că putea fi extras din albiile rîurilor sau din terenurile aluvionare fără a necesita lucrări de minerit și nici tratamente chimice sau mecanice. De aceea nu pare cîtuși de puțin neverosimilă afirmația lui Strabon că într-un trib arab se dădeau 10 pfunzi de aur pentru un pfund de fier și 2 pfunzi de aur pentru 1 pfund de argint *. Pe de altă parte, este clar că, pe măsură ce se dezvoltă forța productivă a muncii sociale, tehnologia și deci munca simplă se scumpește, iar concomitent cu aceasta sursele inițiale de extracție a aurului de la suprafață secătuiesc și pămîntul este răscolit de săpături, raritatea sau frecvența relativă a zăcămintelor acestor două metale afectează substanțial productivitatea muncii, iar valoarea aurului crește în raport cu cea a argintului. (Dar nu raportul cantitativ absolut în care cele două metale se întîlnesc în natură, deși el constituie un moment esențial al timpului de muncă necesar pentru producerea lor, ci însuși acest timp de muncă determină întotdeauna valoarea lor relativă. De aceea, deși potrivit datelor Academiei de Științe din Paris, în 1840 raportul cantitativ dintre argint și aur se evalua la 52 : 1, raportul lor valoric era de numai 15 : 1.)

Pe o anumită treaptă de dezvoltare a forței productive a muncii sociale descoperirea alternativă de noi zăcăminte de aur sau de argint capătă o importanță tot mai mare, iar în comparație cu argintul, aurul beneficiază de avantajul de a putea fi descoperit nu numai în mine, ci și în terenuri aluvionare. Este deci foarte probabil că raportul valoric dintre aceste metale va cunoaște acum din nou o mișcare în sens invers.

---

* Vezi *K. Marx*, op. cit., partea I, p. 125. — *Nota red.*

și anume o scădere a valorii aurului în raport cu cea a argintului. Descoperirea zăcămintelor de argint depinde de progresul tehnicii și de nivelul general al civilizației. Dacă aceste condiții există, orice noi descoperiri de bogate zăcăminte de argint sau de aur devin hotărîtoare. În linii mari asistăm la o repetare a aceleiași mișcări în variația raportului valoric dintre aur și argint. Primele două mișcări încep cu o relativă depreciere a aurului și se încheie cu creșterea valorii lui. Ultima începe cu o creștere a valorii aurului și pare a evolua spre o restabilire a raportului valoric inițial, mai redus, dintre el și argint. În Asia antică, raportul dintre aur și argint era de 6 : 1 sau 8 : 1 (în legile lui Manu acest raport este și mai mic) (în China și în Japonia, de pildă, acest din urmă raport s-a menținut pînă la începutul secolului al XIX-lea) ; 10 : 1, raportul de pe vremea lui Xenofon, poate fi considerat ca raport obișnuit în perioada de mijloc a antichității. În epoca romană tîrzie, exploatarea de către Cartagina a minelor de argint din Spania a avut în antichitate aproximativ același rol pe care l-a avut în epoca modernă descoperirea Americii, — raportul a fost aproximativ același ca după descoperirea Americii, adică 17 sau 15 : 1, deși la Roma întîlnim frecvent deprecieri și mai accentuate ale argintului.

Pentru evul mediu poate fi din nou stabilit același raport mediu ca pe vremea lui Xenofon, și anume 10 : 1, deși tocmai în această perioadă oscilațiile locale sînt extrem de mari. În secolele de după descoperirea Americii, raportul mediu e de 15 : 1 sau 18 : 1. Ca urmare a descoperirii noilor zăcăminte de aur este posibil ca acest raport să scadă iar la 10 : 1 sau 8 : 1, sau, în orice caz, raportul de valoare dintre aceste două metale să înregistreze o mișcare inversă celei care a avut loc începînd din [B'—17] secolul al XVI-lea. Această problemă specială nu se cuvine a fi tratată amănunțit în capitolul de față.

5) Manifestarea legii aproprierii în circulația simplă

Relațiile economice dintre indivizii subiecți ai schimbului vor fi abordate aici sub forma simplă în care se manifestă în procesul de schimb descris mai sus, fără vreo referire la relații de producție mai dezvoltate. Determinațiile de formă economice constituie tocmai acel mod de a fi determinat în care indivizii intră în relații reciproce (se opun unii altora).

„Lucrătorul are un drept exclusiv asupra valorii rezultate din munca sa" (*Cherbuliez*. „Richesse ou pauvreté". Paris, 1841, p. 48).

Subiecții procesului de schimb apar în primul rînd ca *proprietari* de mărfuri. Deoarece pe baza circulației simple nu există decît o singură

metodă pentru *a deveni* proprietar al unei mărfi oarecare, și anume aceea de a furniza un nou echivalent, înseamnă că proprietatea — *anterioară* schimbului — asupra unei mărfi, adică proprietatea asupra mărfii care a fost apropriată nu prin intermediul circulației, proprietatea asupra mărfii care, dimpotrivă, abia urmează să intre în circulație, — această proprietate asupra mărfii apare ca rezultat direct al muncii posesorului ei, iar munca apare ca mod originar de apropriere. Marfa ca valoare de schimb este numai un produs [al muncii], este muncă obiectualizată *[materializată]*. Marfa este în primul rînd obiectualitatea aceluia a cărui muncă este reprezentată în ea ; este propria lui ființare obiectuală pentru alții, produsă de el însuși. În procesul schimbului simplu, așa cum se manifestă el în diferitele momente ale circulației, nu intră, ce-i drept, producția de mărfuri. Mărfurile sînt mai curînd presupuse ca valori de întrebuințare gata existente. Ele trebuie să existe înainte de începerea schimbului, simultan, ca în cazul vînzării și cumpărării, sau în orice caz la termenul stabilit, cum se întîmplă în acea formă a circulației în care banii figurează ca mijloc de plată. Simultan sau nu, în circulație ele intră întotdeauna ca mărfuri gata existente. *De aceea procesul de apariție a mărfurilor, deci și procesul inițial al aproprierii lor, se află în afara circulației.* Întrucît însă un echivalent străin poate fi apropriat numai prin intermediul circulației, adică prin înstrăinarea echivalentului propriu, munca proprie este necesarmente presupusă ca proces inițial de apropriere, iar circulația apare de fapt doar ca un schimb mutual de muncă încorporată în diverse produse.

Munca și proprietatea asupra rezultatului muncii proprii apar deci ca premisă fundamentală fără de care nu ar avea loc aproprierea secundară prin intermediul circulației. *Proprietatea bazată pe muncă proprie* constituie, în cadrul circulației, *baza pentru aproprierea de muncă străină.* Într-adevăr, dacă examinăm cu atenție procesul circulației, constatăm că premisa lui constă în aceea că participanții la schimb apar ca proprietari ai unor valori de schimb, adică ai unor anumite cantități de timp de muncă materializat în valori de întrebuințare. *Modul în care ei au devenit proprietari ai acestor mărfuri* reprezintă un proces care se desfășoară în spatele circulației și se încheie înainte ca ea să înceapă. Proprietatea privată constituie premisa circulației, dar însuși procesul de apropriere nu se manifestă, nu apare în cadrul circulației ; mai curînd se poate spune că este premisa acesteia. În circulația propriu-zisă, în procesul schimbului așa cum se manifestă el la suprafața societății burgheze, fiecare dă numai luînd și ia numai dînd. Pentru a putea face una sau alta, el trebuie *să posede.* Procedura prin intermediul căreia el a ajuns în postura de posesor nu face parte integrantă din circulația propriu-zisă. Numai ca proprietari privați de valori de schimb, fie sub formă de marfă, fie sub formă de bani, oamenii devin subiecți ai circulației. Modul în care

ei au devenit proprietari privați, adică modul în care și-au apropriat muncă materializată constituie o împrejurare care în genere nu pare să țină de analiza circulației simple. Pe de altă parte însă, marfa constituie premisa circulației. Și întrucît din punctul de vedere al circulației o marfă străină, adică o *muncă străină,* poate fi apropriată numai prin înstrăinarea unei munci proprii, înseamnă că din acest punct de vedere [B'—18] *procesul de apropriere a mărfii,* care precede circulația, apare *necesarmente ca apropriere prin muncă.* Și întrucît *marfa ca valoare de schimb nu este decît muncă obiectualizată,* iar din punctul de vedere al circulației, care nu este decît mișcarea valorii de schimb, o muncă obiectualizată străină poate fi apropriată numai prin schimbul unui echivalent, *marfa poate fi într-adevăr numai obiectualizarea muncii proprii,* și așa cum aceasta din urmă este de fapt procesul efectiv de apropriere a produselor din natură, tot astfel ea — munca proprie — apare și ca titlu juridic al proprietății. *Circulația* arată doar cum, prin intermediul unei *operații sociale,* această apropriere nemijlocită *transformă proprietatea asupra muncii proprii în proprietate asupra muncii sociale.*

De aceea toți economiștii moderni, indiferent dacă pun accentul pe aspectul economic sau pe cel juridic, consideră munca proprie drept titlu inițial de proprietate, iar *proprietatea asupra rezultatelor muncii proprii — drept premisă fundamentală a societății burgheze* (Cherbuliez — vezi mai sus. Vezi și *A. Smith).* Însăși această premisă se întemeiază pe *premisa valorii de schimb ca relație economică care domină întreg ansamblul relațiilor de producție și de schimb,* este deci ea însăși un *produs* istoric al societății burgheze, al societății valorii de schimb dezvoltate.

Pe de altă parte, deoarece la analiza unor relații economice mai concrete decît cele pe care le reprezintă circulația simplă par a rezulta legi care contravin [legii aproprierii așa cum a fost enunțată mai sus], toți economiștii clasici, inclusiv Ricardo, deși se complac în a prezenta drept lege generală această concepție *care decurge din însăși societatea burgheză,* cînd e vorba însă de realitatea ei strictă, adică de realitatea acestei legi, ei o plasează în vremurile de aur cînd nu exista încă *nici* un fel de *proprietate,* în vremurile premergătoare, ca să zicem așa, păcatului originar economic, cum face, de exemplu, Boisguillebert.

Am ajuns, așadar, la rezultatul straniu că adevărul legii aproprierii în societatea burgheză ar trebui transpus într-un timp în care *însăși această societate nu exista încă,* iar legea fundamentală a proprietății — într-un timp cînd nu exista proprietate. Această iluzie este explicabilă. La începuturile ei, producția se bazează pe comunități primitive, în cadrul cărora schimbul privat se manifestă doar ca o excepție întru totul superficială, care are un rol secundar. Odată cu destrămarea istorică a acestor comunități apar însă relații de dominație și aservire, relații de violență, care se află în flagrantă contradicție cu pașnica circulație a mărfurilor

şi cu relaţiile ce-i corespund. Oricum însă, aşa cum se *manifestă* el la *suprafaţa* societăţii, procesul de circulaţie nu cunoaşte alt mod de apropriere, şi dacă pe parcursul analizei se vor ivi contradicţii, *ele vor trebui să fie deduse,* asemenea *acestei legi a aproprierii iniţiale prin muncă, din dezvoltarea valorii de schimb înseşi.*

Din moment ce legea aproprierii prin muncă proprie constituie o premisă, şi nu o premisă arbitrară, ci una care decurge din analiza circulaţiei înseşi, în cadrul acesteia din urmă se creează, în virtutea acestei legi, un imperiu al libertăţii şi egalităţii burgheze.

Dacă aproprierea de mărfuri prin muncă proprie se afirmă ca primă necesitate, a doua necesitate va fi procesul social prin care acest produs apare întîi ca valoare de schimb şi ca atare retransformat în valoare de întrebuinţare pentru indivizi. După aproprierea prin muncă — sau după obiectualizarea muncii —, *legea imediat următoare* este cea a *înstrăinării produsului muncii sau a transformării lui într-o formă socială.* Circulaţia este mişcarea în cadrul căreia produsul propriu devine valoare de schimb (bani), adică produs social, iar acesta din urmă — produs propriu (valoare de întrebuinţare individuală, bun de consum individual).

Acum este clar :

O altă premisă a schimbului, care priveşte mişcarea în ansamblu, este aceea că subiecţii schimbului produc în cadrul diviziunii muncii sociale. Într-adevăr, mărfurile care urmează a fi schimbate unele pe altele nu sînt altceva decît muncă obiectualizată în valori de întrebuinţare diferite, adică în moduri diferite, sînt doar fiinţarea obiectuală a diviziunii muncii, obiectualizarea unor genuri de muncă calitativ diferite, corespunzătoare unor sisteme diferite de trebuinţe. Cînd eu produc o *marfă,* premisa este că produsul meu, deşi posedă valoare de întrebuinţare, n-o posedă însă pentru mine, că el nu este pentru mine un mijloc direct de subzistenţă (în sensul cel mai larg al cuvîntului), ci o valoare de schimb nemijlocită ; el devine pentru mine mijloc de subzistenţă abia după ce, transformîndu-se în bani, ia forma produsului social general şi poate fi realizat sub orice formă de muncă străină, calitativ diferită. De aceea eu produc pentru mine numai atunci cînd produc pentru societate şi fiecare membru al ei, în altă sferă, produce, la rîndul său, pentru mine.

[B'—19] Este clar, de asemenea, că dacă se porneşte de la premisa că participanţii la schimb produc valori de schimb, înseamnă că se presupune nu numai diviziunea muncii în general, ci şi o formă specific dezvoltată a acesteia. Şi în Peru, de pildă, munca era divizată ; ea era divizată şi în micile comunităţi hinduse autarhice (selfsupporting). Dar aceasta este o diviziune a muncii care presupune nu numai o producţie nebazată pe valoarea de schimb, ci, dimpotrivă, o producţie mai mult sau mai puţin colectivă [gemeinschaftliche]. Premisa fundamentală că

subiecții circulației au produs valori de schimb, produse puse nemijlocit în determinația socială de valoare de schimb — ceea ce înseamnă, de asemenea, că le-au produs subordonați fiind unei diviziuni a muncii de structură istorică determinată — implică multe alte premise, care nu decurg nici din voința individului, nici din natura lui nemijlocită, ci din condiții și relații istorice în virtutea cărora individul se găsește pe sine însuși ca individ *social,* determinat de societate ; această premisă implică, de asemenea, raporturi care își găsesc expresia în alte relații de producție ale indivizilor, deosebite de relațiile simple care se stabilesc în cadrul circulației.

Individul care participă la schimb a produs o marfă, și anume pentru alți producători de mărfuri. Aceasta implică, pe de o parte, că el a produs ca individ privat și autonom, din proprie inițiativă, determinat numai de propria sa trebuință și de propriile sale capacități, pornind numai de la el însuși și pentru sine însuși, nu ca membru al unei comunități primitive și nici ca individ care participă la producție nemijlocit ca individ social și care de aceea nici nu se raportează la produsul său ca la o sursă nemijlocită de existență. Pe de altă parte însă, el a produs o *valoare de schimb,* un produs care numai printr-un anumit proces social, printr-o anumită metamorfoză devine produs pentru el însuși. Prin urmare, el a produs deja în cadrul unei conexiuni, în cadrul unor condiții de producție și al unor relații de comunicare apărute numai datorită unui proces istoric, care însă pentru el însuși se prezintă ca o necesitate de ordin natural. Autonomia producției individuale se completează astfel printr-o dependență socială, care își găsește în diviziunea muncii o expresie corespunzătoare.

Caracterul privat al producției individului producător de valori de schimb este tot un produs istoric. *Izolarea acestui individ, autonomizarea lui ca punct de sine stătător în cadrul producției* sînt condiționate de diviziunea muncii, care, la rîndul ei, se bazează pe o serie întreagă de condiții economice care-l condiționează pe individ sub toate aspectele în legăturile sale cu alți indivizi și în propriul său mod de existență.

Fermierul englez și țăranul francez dețin aceeași poziție economică în măsura în care marfa pe care o vînd constă din produse agricole. Dar țăranul nu vinde decît micul surplus al producției familiei sale. Partea cea mai mare el o consumă ; ea nu reprezintă pentru el o valoare de schimb, ci o valoare de întrebuințare, un mijloc de subzistență imediat. Fermierul englez, dimpotrivă, depinde în întregime de vînzarea produsului său, adică depinde de acesta ca marfă și deci de valoarea socială de întrebuințare a produsului său. Așadar, producția sa este totalmente dominată și determinată de valoarea de schimb. De aici reiese clar necesitatea dezvoltării extrem de variate a forțelor productive ale muncii, a diviziunii acesteia, a unei mari diversități a relațiilor dintre

indivizi în cadrul producției, pentru ca cerealele, de pildă, să fie produse numai ca valoare de schimb și, în consecință, să intre în circulație în întregime ; necesitatea unor procese economice pentru transformarea țăranului francez într-un fermier englez.

Analizînd valoarea de schimb, A. Smith comite încă eroarea de a considera că forma nedezvoltată a valorii de schimb, în care aceasta din urmă mai apare doar ca surplus peste valoarea de întrebuințare produsă pentru subzistența producătorului, este forma ei adecvată, cînd în realitate ea nu este decît una dintre formele apariției ei istorice în cadrul unui sistem de producție pentru care ea nu a devenit încă forma generală. În societatea burgheză, însă, valoarea de schimb trebuie să fie considerată ca formă dominantă, în cadrul căreia dispare *orice raport nemijlocit între producători și produsele lor* ca valori de întrebuințare ; *toate produsele sînt produse* pentru comerț. Să luăm cazul unui muncitor dintr-o fabrică modernă, de stambă de pildă. Dacă n-ar produce valoare de schimb, el n-ar produce nimic, deoarece nu poate să indice nici măcar o singură valoare de întrebuințare senzorial-perceptibilă și să spună : acesta e produsul meu. Cu cît sistemul trebuințelor sociale este mai complex și cu cît producția individului este mai complexă, adică cu cît se dezvoltă diviziunea socială a muncii, cu atît mai *decisiv* este *rolul* producerii produsului ca plusvaloare sau *caracterul de plusvaloare al produsului.*

O analiză a formei specifice a diviziunii muncii, a condițiilor de producție care stau la baza ei, a relațiilor economice — dintre membrii societății — în care-și găsesc expresia aceste condiții ar arăta că întregul sistem al producției burgheze este în așa fel structurat, încît valoarea de schimb apare la suprafața ei ca un simplu punct de plecare, iar procesul de schimb — așa cum se desfășoară el în cadrul circulației simple — *ca schimb social de substanțe* simplu, dar *cuprinzînd atît întreaga producție, cît și întregul consum.* S-ar constata deci că *alte* relații de producție, mai complexe și mai mult sau mai puțin aflate în conflict cu libertatea și independența indivizilor, *alte* relații economice ale acestora constituie premisa necesară pentru ca, în relațiile simple de vînzare și cumpărare, ei să se raporteze unul la altul în procesul circulației ca *producători privați* liberi, să figureze ca subiecți autonomi ai acestui proces. *Dar din punctul de vedere al circulației simple, aceste relații au dispărut.* Dacă examinăm circulația simplă, vedem că aici diviziunea muncii se manifestă efectiv doar în rezultatul (în premisa ei) că subiecții participanți la schimb produc mărfuri diferite, care satisfac trebuințe diferite, și că, dacă fiecare depinde de producția tuturor, nu-i mai puțin adevărat că toți depind de producția fiecăruia, completîndu-se reciproc, astfel încît, prin intermediul procesului de circulație, produsul fiecărui individ

constituie — pe măsura mărimii valorii lui — un mijloc pentru participarea la producția socială [B'—20] în general.

Produsul este valoare de schimb, *muncă generală obiectualizată,* deși în mod nemijlocit el nu este decît obiectualizarea muncii private independente a individului.

Faptul că marfa trebuie să fie mai întîi înstrăinată, constrîngerea pe care o exercită asupra individului, faptul că produsul său nemijlocit nu e produs pentru el, ci *devine* un asemenea produs numai în procesul de producție social și *trebuie* să îmbrace această formă generală și totuși exterioară; faptul că produsul muncii particulare trebuie să se confirme socialmente ca obiectualizare a muncii *generale,* luînd forma unicului lucru (banii) presupus a fi obiectualitatea nemijlocită a muncii generale, precum și faptul că în virtutea aceluiași proces această muncă socială generală este pusă ca lucru exterior, ca bani, — toate aceste determinări constituie resortul, pulsul circulației. De aceea relațiile sociale care decurg de aici rezultă direct din analiza circulației simple; ele nu-i sînt subiacente, ca relațiile economice pe care le implică diviziunea muncii.

Prin ce anume confirmă individul că munca sa privată este muncă generală și că produsul acestei munci private este un produs social general? Prin conținutul particular al muncii sale, prin valoarea ei de întrebuințare particulară, care este obiect al trebuinței unui alt individ, astfel încît acesta din urmă cedează în schimbul ei, ca echivalent, propriul său produs. (Faptul că acest echivalent trebuie să ia forma bani este un aspect pe care-l vom analiza mai tîrziu, arătînd că această transformare a mărfii în bani constituie, la rîndul ei, un moment esențial al circulației simple.) Individul, așadar, își confirmă munca privată ca muncă generală prin faptul că munca sa reprezintă o particularitate în totalitatea muncii sociale, o ramură care o completează în mod particular. Din moment ce munca posedă un conținut determinat de conexiunea socială — și aceasta este determinarea și premisa ei materială —, ea se afirmă ca muncă generală. Forma generalității muncii se confirmă prin realitatea acesteia ca element al unei totalități de munci, ca mod de existență particular al muncii sociale.

Indivizii se raportează unul la altul numai ca proprietari de valori de schimb, ca indivizi care, prin intermediul produsului, al mărfii lor, și-au dat unul altuia o ființare obiectuală. Fără această mijlocire obiectivă nu există între ei — din punctul de vedere al schimbului social de substanțe ce se desfășoară în cadrul circulației — nici o relație. Ei există numai obiectual unul pentru altul, ceea ce în relația monetară — în care însăși comunitatea [Gemeinwesen] lor generală apare tuturor ca ceva exterior și deci accidental — se dezvoltă ulterior. Faptul că legătura socială rezultată din ciocnirea indivizilor autonomi le apare acestora

şi ca necesitate materială, şi ca legătură pur exterioară, *exprimă tocmai independenţa lor, pentru care existenţa socială, deşi constituie o necesitate, reprezintă totuşi doar un mijloc şi, în consecinţă, le apare ca ceva exterior, iar în bani le apare chiar ca un lucru senzorial-palpabil.* Ei produc în şi pentru societate, ca fiinţe sociale [gesellschaftliche], dar acest fapt apare totodată ca simplu mijloc de obiectualizare a individualităţii lor. Deoarece, pe de o parte, ei nu sînt subordonaţi vreunei colectivităţi [Gemeinwesen] primitive, iar pe de altă parte nu sînt fiinţe conştient sociale [gemeinschaftliche] care să-şi subordoneze lor înşile colectivitatea [Gemeinwesen], în raport cu ei ca subiecţi autonomi, aceasta trebuie să existe şi ea ca obiectualitate [Sachliches] autonomă, exterioară, accidentală. Aceasta este tocmai condiţia necesară pentru ca între ei, în calitate de persoane private autonome, să se stabilească totodată o legătură socială.

Aşadar, deoarece în procesul de schimb simplu, în circulaţie, diviziunea muncii (în care se pot rezuma condiţiile de producţie sociale în cadrul cărora indivizii produc valori de schimb) apare doar 1) ca nonproducţie de mijloace de subzistenţă nemijlocite de către individul însuşi, prin munca sa directă ; 2) ca fiinţare a muncii sociale generale în calitate de totalitate — spontan apărută — ce se descompune într-o multitudine de particularităţi, şi anume în aşa fel încît subiecţii circulaţiei posedă mărfuri care se completează reciproc şi fiecare subiect satisface o latură a trebuinţei sociale totale a individului, în timp ce relaţiile economice propriu-zise care decurg din această diviziune determinată a muncii se şterg, — la analiza valorii de schimb nu am analizat mai detaliat diviziunea muncii, ci ne-am limitat la a o considera ca pe un fapt identic cu valoarea de schimb, care în realitate exprimă doar sub formă de activitate, ca particularizare a muncii, ceea ce valoarea de întrebuinţare diferită a mărfurilor — şi fără ea n-ar exista nici schimb, nici valoare de schimb — exprimă sub formă de lucru. Vorbind despre diviziunea muncii ca fenomen corelativ cu valoarea de schimb, A. Smith (ca şi alţi economişti înaintea lui — Petty, Boisguillebert, italienii) a spus în fond acelaşi lucru. Steuart însă a fost primul care a înţeles că diviziunea muncii şi producţia de valori de schimb sînt identice şi, spre lăudabilă deosebire de alţi economişti, a văzut în aceasta o formă de producţie socială şi de schimb social de substanţe, mijlocită printr-un proces istoric specific.

Ceea ce A. Smith spune despre forţa productivă a diviziunii muncii reprezintă un punct de vedere cu totul străin, care nu-şi are locul nici aici, nici acolo unde el l-a enunţat, şi în orice caz este legat de o anumită treaptă de dezvoltare a manufacturii, dar nu este cîtuşi de puţin aplicabil la sistemul de fabrică modern în general.

Diviziunea muncii la care ne referim aici este diviziunea spontană și *liberă* în cadrul societății ca tot unic, diviziune ce se manifestă ca producție de valori de schimb, și nu diviziunea muncii în cadrul fabricii ; nu fărîmițarea și combinarea ei în cutare sau cutare ramură de producție, ci diviziunea socială a ramurilor de producție, apărută, ca să zicem așa, fără participarea indivizilor. Diviziunea muncii în cadrul societății ar corespunde principiului diviziunii muncii [B'—21] în cadrul fabricii mai curînd în sistemul egiptean decît în cel modern. Separarea diferitelor ramuri ale muncii sociale și transformarea lor în ramuri de muncă libere, independente unele de altele și legate într-o totalitate și unitate numai prin necesitate interioară (iar nu ca în cealaltă diviziune — prin fărîmițare conștientă și combinare conștientă a elementelor fărîmițate) sînt lucruri complet diferite, determinate de legi de dezvoltare cu totul diferite, oricît de mult ar corespunde o anumită formă de diviziune socială a muncii cu o anumită formă de diviziune a muncii în cadrul întreprinderii.

Dacă A. Smith n-a înțeles forma simplă a diviziunii muncii, în care aceasta din urmă nu este decît forma activă a valorii de schimb, și nici cealaltă formă a ei, în care ea reprezintă o anumită forță productivă a muncii, cu atît mai puțin a înțeles el forma în care antagonismele economice ale producției — determinările sociale calitative în cadrul cărora indivizii se opun unii altora în calitate de capitalist și muncitor salariat, capitalist industrial și rentier, fermier și proprietar funciar etc. — se manifestă, la rîndul lor, ca forme economice ale unui anumit mod de diviziune a muncii.

Dacă individul își produce propriile sale mijloace de subzistență, cum este cazul în cea mai mare parte, de pildă, în țările în care persistă relații agrare primitive, producția sa nu are caracter social, iar munca sa nu este socială. Dacă individul produce ca individ privat — *în acest caz însăși această poziție a sa nu este nicidecum un produs al naturii, ci rezultatul rafinat* al unui proces social —, caracterul social se manifestă în faptul că, în ceea ce privește conținutul muncii sale, individul este determinat de conexiunea socială și lucrează numai ca element al acesteia, adică pentru satisfacerea trebuințelor tuturor celorlalți indivizi, ceea ce înseamnă că pentru el există o dependență socială, dar el însuși se ocupă, la propria sa alegere, de o muncă sau alta ; raportul său particular față de munca particulară nu este socialmente determinat ; alegerea sa este în chip firesc determinată de aptitudinile și înclinațiile lui înnăscute, de condițiile de producție naturale în care se află etc. ; așa încît, de fapt, particularizarea muncii, structurarea ei socială într-o totalitate de ramuri particulare este privită de individ ca și cum propria lui particularitate spirituală și naturală ia totodată forma de particularitate socială. Din propria sa natură și din premisele ei particulare

decurge pentru el particularitatea muncii sale — şi înainte de toate obiectualizarea ei —, particularitate pe care el însă o consideră totodată ca punere în valoare a unui sistem particular de trebuinţe şi ca realizare a unei ramuri particulare de activitate socială.

Diviziunea muncii, înţeleasă ca reproducere socială a individualităţii particulare, care constituie implicit o verigă în dezvoltarea generală a omenirii şi totodată dă individului posibilitatea de a beneficia — prin intermediul activităţii sale particulare — de rezultatele producţiei generale, îl face apt de a participa la consumul social multilateral, — această concepţie, aşa cum decurge ea din punctul de vedere al circulaţiei simple, fiind deci o confirmare a libertăţii indivizilor, şi nu negarea ei, continuă să aibă adepţi în economia politică burgheză.

Această diversitate naturală a indivizilor şi a trebuinţelor lor constituie motivul integrării lor sociale ca participanţi la schimb. În actul schimbului ei se opun unii altora, de la bun început, ca persoane a căror voinţă penetrează mărfurile, astfel încît apropierea reciprocă prin intermediul înstrăinării reciproce are loc numai în virtutea voinţei lor comune, adică, în fond, în virtutea unui contract. Aici intervine conceptul juridic de persoană, precum şi conceptul de libertate, care e cuprins în cel dintîi. De aceea în dreptul roman servus * este just definit ca persoană care nu poate dobîndi ceva prin schimb.

Mai departe. În conştiinţa subiecţilor participanţi la schimb totul apare ca şi cum în această tranzacţie fiecare nu urmăreşte decît propriul său scop ; fiecare este doar un mijloc pentru celălalt ; în sfîrşit, reciprocitatea în virtutea căreia fiecare este totodată şi mijloc şi scop, atingîndu-şi scopul propriu numai prin aceea că devine mijloc pentru altul şi devenind mijloc pentru altul numai în măsura în care îşi atinge scopul său, — această reciprocitate este un fapt necesar, care constituie condiţia firească prealabilă a schimbului, dar ea, ca atare, le este indiferentă ambilor subiecţi ai schimbului şi prezintă interes pentru fiecare din ei numai în măsura în care este în interesul *propriu*. Aceasta înseamnă că interesul social care apare drept conţinut al actului de schimb în totalitatea lui, deşi e prezent — ca fapt — în conştiinţa ambelor părţi, ca atare, nu este motiv, ci există, ca să zicem aşa, doar în spatele diferitelor interese reflectate în ele înseşi. Subiectul, ce-i drept, dacă vrea, se poate consola cu ideea înălţătoare că satisfacerea interesului său individual, care nu ţine seama de interesele altora, este tocmai înfăptuirea interesului individual la un nivel superior — satisfacerea interesului general. Din însuşi actul schimbului, fiecare dintre subiecţi se reîntoarce în sine însuşi ca scop final al întregului proces, ca subiect predominant. Prin aceasta se realizează, aşadar, libertatea deplină a subiectului. Tran-

* — sclavul. — *Nota trad.*

zacție voluntară ; lipsa oricărei violențe dintr-o parte sau alta ; individul devine mijloc pentru altul numai ca mijloc pentru sine însuși, sau ca scop în sine ; în sfîrșit, conștiința faptului că interesul general sau comun nu este decît multilateralitatea interesului egoist.

Dacă circulația este, așadar, sub toate aspectele o realizare a libertății individuale, procesul de circulație considerat ca atare, adică în determinațiile sale de formă economice, constituie realizarea deplină a egalității sociale (relațiile de libertate nu afectează nemijlocit determinațiile de formă economice ale schimbului, ci se leagă fie de forma lui juridică, fie de conținutul lui, de valorile de întrebuințare sau de trebuințe ca atare). Ca subiecți ai circulației, indivizii sînt în primul rînd *participanți la schimb,* și faptul că fiecare dintre ei este pus în această determinație, adică în una și aceeași determinație, tocmai acest fapt constituie determinarea lor socială. Într-adevăr, ei se opun unii altora numai ca valori de schimb subiectivate, deci ca echivalente vii, ca reprezentanți ai unor valori egale. Ca atare, ei nu sînt numai egali : între ei nu există nici măcar [B''—1] o deosebire. Ei se opun unii altora numai ca posesori de valori de schimb și ca indivizi care au nevoie de schimb, ca agenți ai aceleiași munci sociale generale și indiferente. În plus, ei schimbă valori de schimb de aceeași mărime, căci se presupune că se face un schimb de echivalente. Egalitatea a ceea ce fiecare dă și primește constituie aici un moment specific al procesului însuși. Așa cum se opun unii altora ca subiecți ai schimbului, tot astfel ei se și confirmă în actul acestui schimb. Ca atare, el nici nu este altceva decît o astfel de confirmare. Indivizii sînt puși ca participanți la schimb și deci egali, iar mărfurile (obiectele) lor — ca echivalente. Ei nu fac decît să-și schimbe existența obiectuală pe o alta de aceeași valoare. Fiecare din ei valorează cît celălalt, iar în actul schimbului ei se manifestă ca echivalenți și indiferenți unul față de altul. Echivalentele reprezintă obiectualizarea unui subiect pentru celălalt ; aceasta înseamnă că fiecare din ei valorează cît celălalt și că în actul schimbului ei se manifestă ca echivalenți și indiferenți unul față de altul. În cadrul schimbului subiecții sînt egali ca valoare numai prin intermediul echivalentelor și se manifestă ca atare numai prin transmiterea reciprocă a obiectualității în care fiecare există pentru celălalt. Deoarece ei există unul pentru altul numai ca subiecți de echivalență, ei își sînt reciproc indiferenți în calitate de echivalenți. Orice alte deosebiri existente între ei nu îi interesează. Particularitatea lor individuală nu intervine în acest proces. Deosebirea materială dintre valorile de întrebuințare ale mărfurilor lor este anihilată de ființarea ideală a mărfii ca preț, iar în măsura în care această deosebire materială constituie motivul schimbului, ei au nevoie unul de altul (fiecare reprezintă trebuința celuilalt), și această trebuință poate fi satisfăcută numai printr-o cantitate egală de timp de muncă. Această diversitate

naturală constituie baza egalității lor sociale și face din ei subiecți ai schimbului. Dacă subiectul *A* ar avea aceeași trebuință ca subiectul *B* și dacă marfa lui ar satisface aceeași trebuință ca marfa subiectului *B*, nu ar exista între ei nici o relație, în măsura în care e vorba de relații economice (din punctul de vedere al producției pe care ei o practică). Satisfacerea reciprocă a trebuințelor lor prin intermediul diversității materiale a muncii lor și a mărfii lor transformă egalitatea lor într-o relație plină de conținut social, iar munca lor particulară într-un mod particular de existență a muncii sociale în general.

Cînd în procesul schimbului intervin banii, departe de a suprima această relație de egalitate, ei constituie, de fapt, expresia ei reală. În primul rînd, în măsura în care banii funcționează ca element de stabilire a prețului, ca măsură a valorii, funcția lor este și sub aspect formal aceea de a pune mărfurile ca identice din punct de vedere calitativ, de a exprima substanța lor socială identică, în care au loc numai deosebiri cantitative. Atunci marfa fiecăruia apare în circulație ca fiind într-adevăr identică [cu orice altă marfă], capătă aceeași formă socială de mijloc de circulație, în care orice particularitate a produsului dispare și posesorul unei mărfi oarecare devine posesorul mărfii cu valoare universală într-o formă subiectivată și totodată palpabilă. Aici se poate spune la propriu că banul *non olet* *. Talerul pe care îl posedă cineva nu prezintă nici o urmă după care să se poată stabili dacă a realizat prețul unei grămezi de bălegar sau al unei bucăți de mătase, și orice deosebire individuală, în măsura în care talerul funcționează ca taler, dispare în mîinile posesorului său. Întrucît toate mărfurile se transformă în monedă, nu mai există deosebire individuală. La un moment dat, circulația face din fiecare nu numai un egal al celuilalt, ci și un identic, astfel încît mișcarea circulației constă în aceea că, sub aspectul funcției sociale, fiecare ocupă alternativ locul celuilalt. În circulație, ce-i drept, participanții la schimb se opun și calitativ unul altuia ca vînzător și cumpărător, ca marfă și bani, dar, în primul rînd, ei își schimbă locurile, iar procesul constă atît în instituirea inegalității, cît și în suprimarea ei, astfel încît ea apare doar formal. Cumpărătorul devine vînzător, vînzătorul devine cumpărător, și fiecare poate să devină cumpărător numai în calitate de vînzător. Deosebirea formală există concomitent pentru toți subiecții circulației ca metamorfoze sociale prin care ei trebuie să treacă. La aceasta se adaugă faptul că marfa, luată în mod ideal ca preț, reprezintă bani în aceeași măsură ca și banii care i se opun. În bani, cînd ei circulă și apar cînd în mîinile unuia, cînd în mîinile altuia, fiindu-le indiferent unde apar, egalitatea este exprimată material, iar deosebirea doar formal. În măsura în care se consideră procesul circu-

* — n-are miros. — *Nota trad.*

lației, fiecare apare în raport cu celălalt ca posesor al mijlocului de circulație, ca bani. Deosebirile naturale particulare care au existat în mărfuri dispar și vor dispărea în circulație.

Dacă considerăm în genere relația socială a indivizilor în cadrul procesului lor economic, trebuie să respectăm pur și simplu determinațiile de formă ale acestui proces. În circulație însă, deosebirea există numai ca deosebire între marfă și bani, cu adăugirea că circulația este în egală măsură dispariția neîncetată a acestei deosebiri. Egalitatea apare aici ca produs social, după cum în genere valoarea de schimb este existență socială.

Întrucît banii nu sînt decît realizarea valorii de schimb, iar un sistem dezvoltat de valori de schimb implică un sistem monetar, înseamnă că sistemul monetar nu poate fi decît realizarea acestui sistem al egalității și libertății.

Pentru participantul la schimb, valoarea de întrebuințare a mărfii conține latura particulară, individuală a producției (muncii) ; dar în marfa lui ca valoare de schimb toate mărfurile se prezintă deopotrivă ca obiectualizare a muncii sociale în general, lipsite de orice deosebiri, iar posesorii lor — ca agenți de rang egal ai procesului social.

[B''—2] Am arătat mai sus că banii, în măsura în care se manifestă în cea de-a treia funcție a lor — ca material general al contractelor, ca mijloc de plată general —, suprimă orice deosebire specifică între diferitele genuri de muncă, le consideră egale. În fața banilor toți indivizii sînt presupuși a fi egali, dar banii nu sînt decît propria lor legătură socială obiectualizată. Cînd banii se prezintă ca material de acumulare și tezaurizare, la prima vedere egalitatea pare a fi suprimată, deoarece se ivește posibilitatea ca un individ să se îmbogățească în mai mare măsură, să posede mai multe titluri asupra producției generale decît altul. Dar [în circulația simplă] nici un individ nu poate să obțină bani în detrimentul altuia. El poate să obțină sub formă de bani numai ceea ce dă sub formă de marfă. Unul se bucură de conținutul avuției, altul posedă forma ei generală. Dacă unul sărăcește, iar celălalt se îmbogățește, — aceasta depinde de voința, de spiritul de economie, de hărnicia, de morala etc. fiecăruia, și nu este cîtuși de puțin efectul relațiilor economice, al relațiilor de schimb care se stabilesc între indivizi în cadrul circulației. Nici moștenirea și celelalte raporturi juridice care perpetuează inegalitățile ce se creează astfel nu afectează egalitatea socială. Dacă poziția inițială a individului *A* nu se află în contradicție cu relațiile de schimb menționate, este evident că această contradicție nu poate fi generată de faptul că individul *B* ia locul individului *A* și perpetuează poziția inițială. Dimpotrivă, aici legea socială capătă valabilitate dincolo de limitele naturale ale vieții individului : are loc o consolidare a acestei legi sociale împotriva acțiunii aleatorii

a naturii, acțiune al cărei efect ca atare ar însemna, din contră, suprimarea libertății individului. În plus, deoarece în relația de care ne ocupăm individul nu este decît întruchiparea banilor, înseamnă că în această calitate el este tot atît de nemuritor ca și banii. În sfîrșit, activitatea de tezaurizare este o idiosincrasie eroică, un fanatism al ascezei, care, bineînțeles, nu se moștenește așa cum se moștenește sîngele. Deoarece se face numai schimb de echivalente, eredele trebuie să repună în circulație banii, pentru a-i realiza sub formă de bunuri de consum. Dacă nu face acest lucru, el continuă, pur și simplu, să fie un membru util al societății și să nu ia de la ea mai mult decît îi dă. Este însă în firea lucrurilor ca risipa să intervină apoi, după cum spune Steuart, ca un „leveller plăcut“ [121] și să înlăture inegalitatea, astfel încît aceasta din urmă este doar efemeră.

De aceea procesul schimbului de valori de schimb care s-a dezvoltat în cadrul circulației nu numai că respectă libertatea și egalitatea, dar și constituie baza lor reală, iar ele sînt produsul lui. Ca idei pure, ele sînt expresii idealizate ale diferitelor momente proprii schimbului de valori de schimb ; dezvoltate în raporturi juridice, politice și sociale, ele sînt doar reproduse la alte nivele. Acest fapt a fost confirmat și pe plan istoric. Într-adevăr, trinitatea „proprietate, libertate și egalitate“ a fost teoretic formulată pe această bază pentru prima oară de către economiștii italieni, englezi și francezi din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea. Ea s-a realizat pentru prima oară abia în societatea burgheză modernă. Valoarea de schimb, departe de a constitui baza producției în lumea antică, a provocat prin dezvoltarea ei pieirea acesteia, a generat o libertate și o egalitate cu conținut diametral opus și esențialmente local. Pe de altă parte, deoarece în lumea antică, în cercul celor liberi, s-au dezvoltat cel puțin diferitele momente ale circulației simple, devine explicabil și faptul că la Roma, îndeosebi în Roma imperială, a cărei istorie nu este decît istoria destrămării orînduirii sociale antice, s-au dezvoltat determinațiile persoanei juridice, ale subiectului procesului de schimb, și a fost elaborat, în elementele sale esențiale, dreptul societății burgheze, care însă a fost necesarmente scos pe primul plan ca drept al societății industriale născînde în opoziție cu rînduielile medievale.

De aici eroarea acelor socialiști, îndeosebi a socialiștilor francezi, care vor să demonstreze că socialismul ar fi realizarea ideilor burgheze, nu descoperite, ci doar istoricește puse în circulație de revoluția franceză, și care se străduiesc să demonstreze că *la origine* (în timp) sau în conceptul ei (în forma ei adecvată) valoarea de schimb reprezintă un sistem de libertate și egalitate universală, dar a fost denaturată de bani, de capital etc. Ei afirmă, de asemenea, că pînă acum istoria a făcut doar încercări neizbutite de a înfăptui libertatea și egalitatea în forma cores-

punzătoare naturii lor adevărate, și că acum ei, Proudhon de pildă, au descoperit un panaceu grație căruia adevărata istorie a acestor relații va lua locul istoriei lor denaturate. Sistemul valorilor de schimb și, într-o măsură și mai mare, sistemul relațiilor monetare este realmente sistemul libertății și al egalității. Dar contradicțiile care apar în dezvoltarea ulterioară sînt contradicții imanente, implicații ale acestei proprietăți, acestei libertăți și acestei egalități, care la nevoie trec în contrarul lor. Dezideratul ca, de pildă, valoarea de schimb să nu se dezvolte din forma marfă și bani în forma capital sau ca munca producătoare de valoare de schimb să nu se dezvolte în muncă salariată este tot atît de pios pe cît e de naiv. Ceea ce îi deosebește pe acești socialiști de apologeții burghezi este, pe de o parte, sentimentul contradicțiilor sistemului, iar pe de alta utopismul, neînțelegerea deosebirii necesare dintre structura reală și cea ideală a societății burgheze și, de aici, dorința de a întreprinde o operă cu totul superfluă: de a retransforma în realitate însăși expresia ideală, imaginea reflectată [a acestei realități], transfigurată și [B''—3] ca atare proiectată în exterior de însăși această realitate.

Acestui mod de a vedea lucrurile i se opune, pe de altă parte, argumentul plat că contradicțiile ce se vădesc în această concepție — bazată pe considerarea circulației simple —, de îndată ce trecem la stadiile mai concrete ale procesului de producție, mergînd de la suprafață în adîncime, sînt în realitate aparență pură. Aici se afirmă, într-adevăr, și, făcîndu-se *abstracție* de forma specifică a sferelor mai dezvoltate ale procesului de producție social, a relațiilor economice mai dezvoltate, se demonstrează că toate relațiile economice nu sînt decît alte și mereu alte denumiri pentru veșnic aceleași relații ale schimbului simplu, ale schimbului de mărfuri și ale determinațiilor corelative de proprietate, libertate și egalitate. Din experiența practică, așadar, se ia, de pildă, ideea că, alături de bani și marfă, relațiile de valoare de schimb se manifestă și sub formă de capital, dobîndă, rentă funciară, salariu etc. Printr-un proces de foarte comodă abstractizare, care omite în mod arbitrar cînd o latură, cînd alta a relației specifice, aceasta din urmă este redusă la determinațiile abstracte ale circulației simple, și în felul acesta *se demonstrează* că relațiile economice stabilite între indivizi în sferele mai evoluate ale procesului de producție nu sînt decît relațiile circulației simple etc.

În acest spirit și-a construit d-l Bastiat teodiceea sa economică — *„Harmonies économiques"*. În opoziție cu economia politică clasică a lui Steuart, Smith, Ricardo, care găsesc în ei forța necesară de a prezenta fără menajamente relațiile de producție în forma lor pură, această neputincioasă și emfatică pălăvrăgeală are pretenția de a fi un pas înainte [în comparație cu clasicii]. În realitate însă, Bastiat nici măcar nu este

autorul acestei concepţii a armoniei ; el a împrumutat-o de la americanul Carey.

Carey, ale cărui concepţii s-au format exclusiv pe fundalul istoric al Lumii Noi, al cărei reprezentant este, s-a străduit, în foarte voluminoasele scrieri din prima sa perioadă, să demonstreze existenţa „armoniei" economice, reducînd însă [toate relaţiile economice] la determinaţiile abstracte ale procesului de schimb simplu, astfel că în toate cazurile el explică denaturarea acestor relaţii simple fie prin intervenţia statului, fie prin influenţa Angliei pe piaţa mondială. *In sine,* armoniile există. Dar în ţările neamericane ele sînt denaturate prin intervenţia statului, în timp ce în America denaturarea se datorează formei ultradezvoltate în care se manifestă aceste relaţii, realităţii sub forma pieţei mondiale, sub forma Angliei *. Pentru a le restabili, Carey nu găseşte alt mijloc decît acela de a apela în cele din urmă la ajutorul diavolului denunţat de el, adică la ajutorul statului, şi de a-l pune pe el — adică taxele vamale protecţioniste — ca înger păzitor la poarta raiului armoniei. Deoarece e totuşi cercetător, şi nu literat ca Bastiat, în ultima sa lucrare [122] Carey a fost nevoit să meargă mai departe. Dezvoltarea Americii în ultimii 18 ani a dat concepţiei sale o lovitură atît de puternică, încît acum el nu mai vede în acţiunea exterioară a statului cauza denaturării „armoniilor" „naturale", în sine încă puternic ancorate în concepţia sa, ci mai curînd în... comerţ. Un rezultat cu adevărat uimitor : să proclami solemn valoarea de schimb drept bază a producţiei armonioase, pentru ca după aceea să declari că forma dezvoltată a schimbului, comerţul, suprimă această valoare de schimb în legile ei imanente ! **

* De exemplu, există armonie cînd într-o ţară producţia patriarhală cedează locul celei industriale ; procesul de destrămare care însoţeşte această dezvoltare este considerat numai sub aspectul său pozitiv. Dar nu mai există armonie atunci cînd marea industrie engleză distruge prin violenţă formele patriarhale sau micburgheze ale producţiei naţionale din alte ţări. Lui Carey concentrarea capitalului înăuntrul unei ţări şi efectele dizolvante ale acestei concentrări i se înfăţişează numai sub aspecte pozitive. Dar influenţa pe care capitalul concentrat englez o exercită asupra altor capitaluri naţionale, ceea ce el denunţă ca monopol al Angliei, este tocmai lipsa de armonie.

** Carey este într-adevăr singurul economist original din America, şi, ceea ce conferă lucrărilor lui o mare importanţă este faptul că baza lor materială o constituie societatea burgheză în cea mai liberă şi mai vastă realitate a ei. Într-o formă abstractă el descrie vastitatea condiţiilor [economice] americane, opunîndu-le Lumii Vechi. La Bastiat, unicul fundal real îl constituie caracterul neînsemnat al relaţiilor economice franceze, care îşi trădează pretutindeni prezenţa în armoniile sale ; în opoziţie cu aceste relaţii, relaţiile de producţie engleze şi americane, idealizate de Bastiat, apar formulate ca „cerinţe ale raţiunii practice" [123]. De aceea lucrările lui Carey abundă în investigaţii de sine stătătoare, bona fide, ca să zicem aşa, în domeniul problemelor economice specifice. Acolo unde, cu titlu de excepţie, Bastiat lasă impresia că abandonează platitudinile cochet cizelate şi trece la analiza unor categorii reale (de pildă, la analiza rentei funciare), el nu face decît să-l

Aceasta este forma desperată în care Carey își enunță judecata dilatorie că dezvoltarea armonioasei valori de schimb este lipsită de armonie.

6) *Trecerea la capital*

[B''—4] Să considerăm acum procesul de circulație în totalitatea sa. Să examinăm în primul rînd *caracterul formal* al circulației simple.

În realitate, circulația nu reprezintă decît procesul formal în cadrul căruia are loc mijlocirea celor două momente — valoarea de întrebuințare și valoarea de schimb — care coincid nemijlocit și se descompun nemijlocit în marfă, această nemijlocită unitate a amîndurora. Marfa se schimbă alternativ în fiecare din aceste două determinații. Dacă e pusă ca preț, marfa, deși este și valoare de schimb, posedă însă existență reală numai ca valoare de întrebuințare; existența ei ca valoare de schimb nu este decît raportarea ei [la alte mărfuri], existența ei ideală. În bani, deși marfa reprezintă și valoare de întrebuințare, reală însă este numai existența ei ca valoare de schimb, deoarece valoarea de întrebuințare, cînd se manifestă ca generală, este doar ideală.

În marfă, materialul posedă preț; în bani, valoarea de schimb posedă un material.

Trebuie analizate ambele forme ale circulației: $M — B — M$ și $B — M — B$.

Marfa care prin intermediul banilor s-a schimbat pe altă marfă iese din circulație, spre a fi consumată ca valoare de întrebuințare. Determinația ei de valoare de schimb și deci de marfă a dispărut. Acum ea este *valoare de întrebuințare* ca atare. Dacă marfa dobîndește sub formă de bani autonomia față de circulație, ea nu mai reprezintă decît forma generală — lipsită de substanță — a avuției și devine o valoare de întrebuințare lipsită de utilitate, aur, argint, atîta timp cît nu reintră în circulație ca mijloc de cumpărare sau de plată. Într-adevăr, există o contradicție în faptul că valoarea de schimb autonomizată își găsește forma absolută de existență în momentul cînd este sustrasă schimbului. Unica realitate economică pe care o posedă în circulație tezaurizarea este, pentru funcția banilor ca mijloc de circulație (sub ambele forme de mijloc de cumpărare și mijloc de plată), o realitate

---

copieze pe Carey. De aceea, în timp ce acesta din urmă combate în principal obiecțiile — împotriva concepției sale asupra armoniei — sub forma în care le-au dezvoltat înșiși economiștii englezi clasici, Bastiat se lansează în pledoarii împotriva socialiștilor. Carey, cu concepția sa mai profundă, găsește în însăși economia politică teza opusă pe care el, în calitate de exponent al armoniei, trebuie s-o combată, în timp ce vanitosul și rigidul rezoner [Bastiat] o vede numai dincolo de cadrul economiei politice.

auxiliară — formarea de rezervoare care să permită sporirea sau reducerea cantității de bani aflate în circulație (adică funcția banilor ca marfă generală).

În cadrul circulației există două momente. În primul rînd, are loc un schimb de echivalente, adică de mărimi de valoare egale ; în același timp însă, determinațiile celor două părți își schimbă locul. Valoarea de schimb fixată în bani dispare (pentru posesorul lor) de îndată ce ei se *realizează în marfă ca valoare* de întrebuințare ; iar valoarea de întrebuințare dispare (pentru posesorul mărfii) de îndată ce prețul ei se realizează în bani. Prin simplul act al schimbului, fiecare din cele două obiecte ale acestuia — marfa și banii — își pot pierde determinația în favoarea celuilalt numai atunci cînd se realizează în el. Nici unul dintre ele nu poate păstra o determinație, trecînd în cealaltă.

Privită în sine, circulația este *mijlocirea unor extreme dinainte date*. Dar ea nu creează aceste extreme. De aceea ea însăși trebuie să fie mijlocită în totalitatea ei, ca proces total de mijlocire. *De aceea existența nemijlocită a circulației se dovedește a fi pură aparență. Ea este manifestarea exterioară a unui proces subiacent.* Acum circulația este negată în fiecare dintre momentele ei : ca marfă, ca bani și ca raportare reciprocă a amîndurora, ca simplu schimb între amîndouă, ca circulație.

Repetarea procesului atît din partea banilor cît și din partea mărfii nu decurge din condițiile schimbului. Actul nu se poate relua de la sine. Circulația, așadar, nu poartă în sine însăși principiul propriei sale reînnoiri. Elementele ei sînt anterioare ei, nu sînt create de ea. Este necesar ca mărfurile să fie permanent aruncate în circulație, și anume din afara ei, așa cum se aruncă combustibilul în foc. Altfel circulația se stinge în indiferență. Circulația s-ar stinge în bani ca rezultat indiferent al procesului ; banii — deoarece nu s-ar mai afla în nici un raport cu mărfurile, cu prețurile, cu circulația — ar înceta să fie bani și să exprime o relație de producție ; din ei ar rămîne doar existența lor metalică, cea economică ar dispărea cu desăvîrșire.

Banilor ca „formă generală a avuției", ca valoare de schimb autonomizată, li se opune întreaga lume a avuției reale. Banii sînt abstracția pură a acestei avuții reale ; de aceea, fixată în bani, această avuție nu este decît o mărime imaginară. Acolo unde avuția generală pare să existe într-o formă eminamente materială, palpabilă, ea există numai în capul meu, este pur și simplu o himeră. Ca reprezentant material al avuției generale, banii capătă o existență reală numai atunci cînd sînt din nou aruncați în circulație, cînd dispar în schimbul pe formele particulare ale avuției. În circulație banii sînt reali numai atunci cînd sînt dați cuiva. Dacă vreau să-i păstrez, ei se transformă pe nesimțite într-o fantomă a avuției. Cheltuirea banilor este unicul mod posibil de a-i afirma ca avuție. Dizolvarea avuției acumulate în trecătoare acte

de consum este realizarea ei. Acum banii pot fi din nou acumulați de către alți indivizi, dar atunci reîncepe același proces. Autonomia banilor față de circulație este pură aparență. De aceea, în determinația lor de valoare de schimb desăvîrșită, banii se suprimă pe ei înșiși.

În circulația simplă, valoarea de schimb sub forma ei bănească se prezintă ca un lucru simplu, pentru care circulația nu este decît o mișcare exterioară sau care ca subiect este individualizată într-o materie particulară. Apoi însăși circulația apare [B''—5] ca o mișcare pur formală: realizare a prețurilor mărfurilor, schimb (în ultimă analiză) între valori de întrebuințare diferite. Ca punct de plecare al circulației sînt presupuse: valoarea de schimb a mărfii, mărfuri cu valoare de întrebuințare diferită. Tot astfel se află în afara cadrului circulației atît retragerea mărfii în vederea consumului, adică distrugerea mărfii ca valoare de schimb, cît și retragerea banilor, autonomizarea lor, ceea ce de asemenea nu este altceva decît o altă formă de distrugere a lor. *Prețul determinat* (valoarea de schimb măsurată în bani, adică însăși valoarea de schimb, mărimea de valoare) constituie o premisă a circulației; aceasta din urmă nu face decît să-i dea în bani o existență formală. Dar el nu *se naște* în cadrul circulației.

Circulația simplă, care nu este decît schimbul dintre marfă și bani (schimb de mărfuri într-o formă mijlocită) — tocmai pentru că nu este decît o mișcare mijlocitoare între puncte de plecare dinainte date —, poate (inclusiv tezaurizarea) să existe istoricește fără ca valoarea de schimb să fi cuprins, fie pe întreaga suprafață, fie în adîncime, producția unui popor. În același timp însă se constată istoricește că însăși circulația duce la producția burgheză, creatoare de valori de schimb, și își creează o bază diferită de aceea de la care ea, circulația, a pornit nemijlocit. Schimbul de surplusuri este o relație care creează schimbul și valoarea de schimb. Dar această relație se extinde numai asupra actului de schimb și are loc alături de producția propriu-zisă. Dar dacă apariția intermediarilor care solicită schimbul (lombarzi, normanzi etc.) devine mai frecventă și în felul acesta se dezvoltă un comerț regulat, în cadrul căruia popoarele producătoare mai practică operații comerciale, ca să zicem așa, doar pasive, întrucît impulsul spre activitatea generatoare de schimb vine din afară, nu din structura internă a producției, surplusul de producție nu mai trebuie să fie un surplus pur întîmplător, care apare sporadic, ci unul care se repetă în permanență, și astfel însuși produsul capătă o tendință orientată spre circulație, spre creare de valori de schimb.

La început, influența ce se exercită asupra producției are mai curînd un caracter material. Cercul trebuințelor se lărgește; scopul este satisfacerea noilor trebuințe, ceea ce implică o mai mare regularitate a producției și sporirea ei. Însăși organizarea producției înăuntrul țării este

deja modificată de circulaţie şi de valoarea de schimb, dar acestea încă n-au cuprins-o total nici la suprafaţă, nici în adîncime. Acesta şi este, dealtfel, efectul aşa-zis civilizator al comerţului exterior. Măsura în care mişcarea generatoare de valoare de schimb afectează totalitatea producţiei depinde în parte de intensitatea acestei influenţe externe şi în parte de gradul dezvoltării interne. În Anglia secolului al XVI-lea, de pildă, datorită dezvoltării industriei în Ţările de Jos, producţia engleză de lînă a căpătat o mare importanţă comercială şi în acelaşi timp a crescut nevoia, în special, de mărfuri italiene şi din Ţările de Jos. Pentru a avea acum mai multă lînă ca valoare de schimb pentru export, pămînturile arabile au fost transformate în păşuni pentru oi, micile ferme au fost distruse şi s-a produs acea întreagă răsturnare economică violentă pe care a deplîns-o (a denunţat-o) Thomas Morus.

Agricultura a pierdut, aşadar, caracterul de muncă ce se efectuează în vederea obţinerii valorii de întrebuinţare (ca sursă nemijlocită de existenţă), iar schimbul surplusurilor ei a încetat să fie ceva indiferent şi exterior în raport cu structura internă a relaţiilor din agricultură. În unele regiuni însăşi agricultura a început să fie în întregime determinată de circulaţie şi să se transforme într-o producţie care creează exclusiv valori de schimb. Aceasta a însemnat nu numai schimbarea modului de producţie, ci şi destrămarea tuturor vechilor relaţii tradiţionale demografice şi de producţie, a tuturor vechilor relaţii economice care îi corespundeau. Aici, aşadar, circulaţia a avut ca premisă o producţie care cunoştea valoarea de schimb numai sub formă de surplus, de excedent peste valoarea de întrebuinţare ; dar ea, această producţie, a cedat locul unei producţii care poate să existe numai în legătură cu circulaţia şi al cărei obiect nemijlocit este crearea valorii de schimb. Acesta este un exemplu de trecere istorică a circulaţiei simple în capital *, în valoare de schimb ca formă care domină producţia.

Mişcarea afectează, aşadar, numai surplusurile producţiei orientate spre crearea de valori de întrebuinţare nemijlocite şi se desfăşoară numai în aceste limite. Atîta timp cît valoarea de schimb nu cuprinde întreaga structură economică internă a societăţii, ei [participanţii la schimb] apar ca extreme exterioare ale circulaţiei, care sînt dinainte date şi pasive în raport cu ea. Întreaga mişcare ca atare apare autonomizată în raport cu ei, apare ca un comerţ de intermediere, ai cărui purtători, semiţii, de pildă, în intermundiile lumii antice, evreii, lombarzii şi normanzii în intermundiile societăţii medievale, reprezintă alternativ diferite momente ale cir-

* În manuscris : „...des historischen Rückgangs... in das Kapital...". Dar mai jos se spune : „der historische Übergang der Zirkulation in das Kapital". — *Nota red.*

culației — banii și marfa. Aceste popoare comerciale sînt mijlocitorii schimbului social de substanțe.

Aici însă nu avem de-a face cu trecerea istorică a circulației în capital. Circulația simplă este mai curînd o sferă abstractă a procesului de producție burghez în ansamblu, care prin intermediul propriilor ei determinații se prezintă ca moment, [B''—6] ca simplă formă de manifestare a unui proces mai profund care îi este subiacent, care, pe de o parte, decurge din ea, iar pe de altă parte o produce, și anume procesul capitalului industrial.

Circulația simplă este, pe de o parte, schimbul unor mărfuri *existente* și doar mijlocirea acestor extreme, care se află în afara circulației și constituie premise ale ei. Întreaga activitate se limitează aici la schimb și la punerea *determinațiilor formale* pe care le parcurge marfa ca unitate a valorii de schimb și valorii de întrebuințare. Ca o astfel de unitate a fost presupusă marfa ; sau un anumit produs a fost *marfă* numai ca unitate nemijlocită a acestor două determinații. În realitate, marfa este o astfel de unitate, marfă, nu ca existență fixă (invariabilă), ci numai în mișcarea socială a circulației, în care ambele determinații ale mărfii — valoarea de întrebuințare și valoarea de schimb — se repartizează între părți diferite. Pentru vînzător marfa devine valoare de schimb, pentru cumpărător — valoare de întrebuințare. Pentru vînzător ea este *mijloc de schimb*, adică opusul valorii de întrebuințare nemijlocită, datorită faptului că e valoare de întrebuințare pentru celălalt participant la schimb ; cu alte cuvinte, pentru vînzător ea este o valoare de întrebuințare nemijlocită, individuală, care a fost negată ; pe de altă parte însă, *prețul* mărfii exprimă mărimea ei ca mijloc de schimb, puterea ei de cumpărare. Pentru cumpărător ea devine valoare de întrebuințare datorită faptului că prețul ei se realizează, deci existența ei ideală se realizează ca bani. Numai datorită faptului că el, cumpărătorul, realizează marfa pentru celălalt în determinația de valoare de schimb pură, numai datorită acestui fapt ea devine pentru el marfă în determinația de valoare de întrebuințare. Însăși valoarea de întrebuințare se prezintă sub un dublu aspect : în mîinile vînzătorului — ca simplă expresie materializată particulară a valorii de schimb, ca existență a valorii de schimb, iar pentru cumpărător — ca *valoare de întrebuințare ca atare*, adică în calitate de obiect pentru satisfacerea unor trebuințe particulare ; pentru amîndoi marfa se prezintă ca preț. Unul dintre ei însă vrea să realizeze marfa ca preț, ca bani ; celălalt realizează banii în marfă.

Specific existenței mărfii ca mijloc de schimb este faptul că valoarea de întrebuințare se prezintă 1) ca valoare de întrebuințare nemijlocită (individuală) suprimată, adică în calitate de valoare de întrebuințare pentru alții, pentru societate ; 2) ca expresie materializată a valorii de schimb pentru proprietarul mărfii.

Dedublarea și alternarea mărfii în ambele determinații — marfă și bani — constituie principalul conținut al circulației. Dar marfa nu se opune pur și simplu banilor ; valoarea ei de schimb se prezintă în ea ideal ca bani ; ca preț ea reprezintă bani ideali, iar banii în raport cu ea nu sînt decît realitatea propriului ei preț. În marfă, valoarea de schimb mai apare ca determinație ideală, ca echivalare ideală cu banii ; în bani ca monedă, ea capătă apoi o existență abstractă, unilaterală, dar efemeră, ca simplă valoare ; în cele din urmă, valoarea dispare în valoarea de întrebuințare a mărfii cumpărate. Din momentul în care marfa devine simplă valoare de întrebuințare, ea încetează să fie marfă. Existența ei ca valoare de schimb încetează. Cît timp se află însă în circulație, marfa păstrează în permanență acest dublu aspect : nu numai în sensul că ea există ca marfă în raport cu banii, ci și în sensul că ea există întotdeauna ca marfă care are preț, care are valoare de schimb ce se măsoară cu unitatea de măsură a valorilor de schimb.

În mișcarea ei, marfa parcurge diferite faze în care ea este preț, devine monedă și în cele din urmă se transformă în valoare de întrebuințare. Marfa *este* presupusă ca valoare de întrebuințare și de schimb, căci numai astfel este ea marfă. Dar aceste determinații ea le realizează *formal* în circulație, și anume în așa fel încît, în primul rînd, după cum am mai spus, parcurge diferite determinații ; în al doilea rînd, în procesul schimbului, existența ei ca valoare de întrebuințare și valoare de schimb se repartizează întotdeauna între cele două părți, între cele două extreme ale schimbului. Natura dublă a mărfii se scindează în cadrul circulației, și numai datorită acestui proces formal marfa *se transformă* în fiecare din condițiile prealabile pe care le conține ea. Unitatea acestor două determinații apare ca mișcare dezordonată, care parcurge anumite momente, dar rămîne întotdeauna bilaterală. Această unitate a ambelor determinații apare întotdeauna numai în acest raport [Verhältnis] social, astfel încît *diferitele determinații ale mărfii nu sînt de fapt decît relații [Beziehungen] alternative în cadrul cărora subiecții schimbului se raportează unul la altul în procesul schimbului.* Dar această raportare apare ca relație obiectivă în care subiecții schimbului sînt puși de conținutul lui, de modul lui social de a fi determinat, independent de voința lor. În preț, în monedă, ca și în bani, aceste relații sociale apar ca exterioare acestor subiecți, ele îi domină. Negarea mărfii într-una din determinațiile ei este întotdeauna realizarea ei în cealaltă. În preț ea este deja în mod ideal negată ca valoare de întrebuințare și pusă ca valoare de schimb ; ca preț realizat, adică ca bani, ea este valoare de întrebuințare negată ; ca bani realizați, adică în calitate de mijloc de cumpărare suprimat, ea este valoare de schimb negată, valoare de întrebuințare realizată. Inițial, marfa este numai δυνάμει*

* — potențial. — *Nota trad.*

valoare de întrebuințare și valoare de schimb ; abia în circulație ea *este* pusă atît într-o calitate cît și în cealaltă, iar circulația reprezintă alternarea acestor determinații. Fiind, așadar, alternarea și contrapunerea acestor determinații, circulația este întotdeauna și echivalarea lor reciprocă.

În cazul însă în care considerăm forma *M—B—M*, valoarea de schimb, fie sub forma ei de preț, fie sub forma ei de monedă sau sub forma de mișcare de echivalare [a mărfii și banilor], sub forma mișcării schimbului, apare doar ca mijlocire efemeră. În ultimă analiză, marfa se schimbă pe marfă, sau, mai bine zis, deoarece determinația de marfă dispare, acum sînt schimbate una pe alta valori de întrebuințare de calitate diferită, iar circulația propriu-zisă nu a servit decît, pe de o parte, pentru a permite valorilor de întrebuințare să treacă dintr-o mînă în alta în funcție de nevoi, iar pe de altă parte, pentru a le da posibilitatea de a trece dintr-o mînă în alta în raport cu timpul de muncă pe care-l conțin : [B″—7] pentru a le da posibilitatea de a se înlocui reciproc în măsura în care reprezintă mărimi de aceeași pondere din timpul de muncă social general. Dar acum mărfurile aruncate în circulație și-au atins scopul. În mîinile noului posesor, fiecare încetează să fie marfă ; fiecare devine obiect al trebuinței și, ca atare, este consumată potrivit naturii ei.

Cu aceasta deci, circulația a luat sfîrșit. Nu rămîne decît mijlocul de circulație ca simplu reziduu. Dar, fiind reziduu, își pierde determinația de formă. El se cufundă în materia sa, care rămîne ca cenușă anorganică a întregului proces. De îndată ce s-a transformat în valoare de întrebuințare ca atare, marfa este expulzată din sfera circulației, încetează să fie marfă. De aceea nu sub acest aspect al conținutului (al substanței) trebuie să căutăm determinațiile de formă ulterioare. În circulație, valoarea de întrebuințare nu devine altceva decît ceea ce s-a presupus că este independent de ea, adică obiect al unei anumite trebuințe. Ca atare, ea a fost și rămîne motivul material al circulației ; dar nu este cîtuși de puțin afectată de circulație ca formă socială. În mișcarea *M—B—M*, elementul material apare ca adevăratul conținut al mișcării ; mișcarea socială apare numai ca mijlocire efemeră menită să asigure satisfacerea trebuințelor individuale, schimbul de substanțe al muncii sociale. În această mișcare, suprimarea determinației formei, adică a determinațiilor care decurg din procesul social, apare nu numai ca rezultat, ci și ca scop, așa cum este procesomania pentru țăran, deși nu și pentru avocat. De aceea, pentru a putea urmări determinația ulterioară a formei decurgînd din însăși mișcarea circulației, trebuie să luăm în considerare latura în care momentul formal [Formseite], valoarea de schimb ca atare, se dezvoltă în continuare, căpătînd determinații mai profunde chiar în virtutea procesului de circulație. Cu alte cuvinte, trebuie să luăm în considerare latura dezvoltării banilor, forma *B—M—B*.

În calitate de cuantum obiectualizat de timp de muncă social, valoarea de schimb, în obiectivarea pe care o capătă în procesul circulației, continuă să se dezvolte pînă cînd devine bani ca tezaur și mijloc de plată general. Dacă banii se fixează în această formă, determinația lor de formă dispare ; ei încetează să fie bani, devin simplu metal, simplă valoare de întrebuințare, care însă, deoarece nu trebuie să servească ca atare, în calitatea ei de metal, este inutilă, adică nu se realizează așa cum se realizează în consum o marfă în calitate de valoare de întrebuințare.

Am văzut că marfa realizează momentele cuprinse în ea prin aceea că neagă în permanență unul dintre aceste momente. Dacă considerăm mișcarea mărfii ca atare, vedem că valoarea de schimb există în marfă în mod ideal ca preț ; în monedă, marfa devine mijloc de schimb abstract ; dar în realizarea ei finală în altă marfă, valoarea ei de schimb dispare, și ea, marfa, iese din procesul [de circulație] ca simplă valoare de întrebuințare, ca obiect de consum nemijlocit (*M—B—M*). Este tocmai acea mișcare a mărfii în care existența acesteia ca valoare de întrebuințare constituie momentul dominant, iar mișcarea constă de fapt numai în aceea că ea, marfa, capătă forma valorii de întrebuințare corespunzătoare trebuinței, în locul formei în care se află ea în calitate de marfă.

Dar dacă examinăm evoluția în continuare a valorii de schimb sub formă de bani, vedem că în prima mișcare [*M* — *B*] ea ajunge numai la existența ei în calitate de bani ideali sau de monedă ca unitate [de măsură a valorilor] și număr [de unități de un fel sau altul]. Dar dacă luăm ambele mișcări [*M* — *B* și *B* — *M*] laolaltă, constatăm că banii, care în preț există numai ca unitate ideală de măsură, ca material reprezentat mintal al muncii generale, iar în monedă — numai ca semn al valorii, ca existență abstractă și efemeră a valorii, ca reprezentare mintală materializată, deci ca simbol, — în cele din urmă, sub forma lor de bani ca bani, ei în primul rînd neagă ambele determinații, dar le și conțin pe amîndouă ca momente și totodată se cristalizează trainic într-o expresie materializată, independentă față de circulație, într-un raport permanent, deși negativ, față de ea.

În cadrul circulației, dacă considerăm însăși forma ei, se creează, apar, se produc numai banii și nimic altceva. În circulație, mărfurile se schimbă unele pe altele, dar ele nu iau naștere în cadrul ei. Banii ca preț și ca monedă, deși sînt produsul propriu al circulației, ei sînt doar un produs formal. Premisa prețului o constituie valoarea de schimb a mărfii, după cum moneda însăși nu este altceva decît forma autonomizată a mărfii ca mijloc de schimb, considerată și ea ca premisă. Circulația nu creează valoarea de schimb, după cum nu creează nici mărimea acesteia. Pentru ca o marfă să se măsoare în bani, între bani și marfă trebuie să se stabilească un raport de valori de schimb, deci de timp de muncă obiectualizat. În preț, valoarea de schimb a mărfii nu capătă decît

o expresie separată de valoarea ei de întrebuințare ; și tot astfel semnul valorii se naște numai din echivalent, din marfă ca mijloc de schimb. Ca mijloc de schimb, marfa trebuie să fie valoare de întrebuințare, ceea ce însă ea poate să devină numai prin înstrăinare, deoarece ea este valoare de întrebuințare nu pentru cel în mîinile căruia este marfă, ci pentru cel care o obține în cadrul schimbului ca valoare de întrebuințare. Pentru posesorul mărfii, valoarea ei de întrebuințare constă doar în faptul că ea, marfa, poate fi schimbată, înstrăinată pe măsura valorii de schimb reprezentate în ea. De aceea, ca mijloc de schimb general, marfa devine în circulație valoare de întrebuințare numai ca *existență stabilă a valorii de schimb,* iar valoarea ei de întrebuințare ca atare dispare. Faptul că valoarea de schimb e pusă ca preț, iar mijlocul de schimb ca bani apare ca o simplă alternare formală [de determinații]. Fiecare marfă ca valoare de schimb realizată constituie bani de calcul pentru celelalte mărfuri, constituie pentru ele element formativ de prețuri, după cum fiecare marfă ca mijloc de schimb (dar aici ea se lovește de limitele în cadrul cărora ea este mijloc de schimb, căci asemenea mijloc ea poate fi numai în raport cu cel care posedă marfa de care are nevoie participantul la schimb și ar trebui să parcurgă o serie întreagă de acte de schimb pentru a deveni mijloc de schimb definitiv ; fără a mai vorbi de faptul că un asemenea proces ar fi incomod, marfa ar reintra [B'' — 8] în conflict cu natura ei ca valoare de întrebuințare, căci ar trebui să posede capacitatea de a se diviza în porțiuni, spre a satisface pe rînd, în proporțiile cerute, diversele acte de schimb) este mijloc de circulație, monedă. În preț și în monedă, ambele determinații trec asupra unei singure mărfi. Aceasta apare doar ca o simplificare [a procesului de schimb]. În relațiile în care o marfă apare ca măsură a valorii tuturor celorlalte mărfuri, ea este mijloc de schimb, echivalent, care poate fi înstrăinat în schimbul acestor mărfuri ; ea poate servi realmente ca echivalent, ca *mijloc de schimb.* Procesul circulației nu face decît să confere acestor determinații o formă mai abstractă în bani ca monedă și mijloc de schimb.

De aceea forma *M — B — M,* acest ciclu al circulației în care banii figurează numai ca măsură și monedă, apare numai ca formă mijlocită a trocului, fără ca baza și conținutul acestuia să se schimbe. De aceea, pentru conștiința reflectantă a popoarelor, banii în determinațiile lor de măsură și monedă nu sînt decît invenții arbitrare, introduse în mod convențional din considerente de comoditate ; căci metamorfozele pe care le suferă determinațiile conținute de marfă ca unitate a valorii de întrebuințare și a valorii de schimb nu sînt decît formale. Prețul este doar o anumită expresie a valorii de schimb, o expresie unanim înțeleasă pe care valoarea de schimb [o capătă] în limbajul circulației, după cum moneda, care și în realitate poate să existe ca simplu simbol, nu este decît expresia simbolică a valorii de schimb, dar în calitate de mijloc

de schimb rămîne tocmai doar mijloc pentru efectuarea schimbului mărfii, astfel încît aici nu intervine nici un conținut nou. Prețul și moneda, ce-i drept, se și nasc din circulație ; ele sînt de fapt expresii — create de circulație, referitoare la circulație — ale mărfii ca valoare de schimb și mijloc de schimb.

Altfel stau însă lucrurile cu banii. Ei sînt un produs al circulației, dar un produs apărut parcă în pofida celor convenite [între participanții la schimb].

Banii nu sînt pur și simplu o formă mijlocitoare a schimbului de mărfuri. Ei sînt o formă — rezultată din procesul de circulație — a valorii de schimb, un produs social care se creează de la sine în virtutea relațiilor ce se stabilesc între indivizi în procesul circulației. De îndată ce aurul și argintul (sau oricare altă marfă) s-au dezvoltat ca măsură a valorii și ca mijloc de circulație (în această din urmă calitate — fie sub forma lor corporală, fie sub formă de simbol), ele devin bani independent de intervenția și voința societății. Puterea lor apare ca o fatalitate, iar conștiința oamenilor, în special în formațiunile sociale care pier de pe urma dezvoltării în adîncime a relațiilor bazate pe valoarea de schimb, se revoltă împotriva puterii pe care o capătă asupra oamenilor o materie, un lucru, împotriva dominației acestui blestemat metal, dominație care le pare a fi curată nebunie. Transformarea relațiilor sociale mutuale într-o conexiune socială trainică, atotcuprinzătoare, care își subordonează indivizii, se manifestă în primul rînd în bani, și anume în forma lor cea mai abstractă și deci cea mai lipsită de sens, de neconceput, în care e suprimată orice mijlocire. Și acest fenomen e cu atît mai brutal cu cît se dezvoltă din premisa existenței unor persoane private libere, grupate asemenea atomilor, care acționează potrivit propriei lor voințe și sînt legate între ele în sfera producției numai prin trebuințele lor. Banii înșiși conțin propria lor negație ca simplă măsură [a valorilor] și monedă.

(De fapt, marfa, privită în sine, trebuie să fie pentru posesorul ei doar ființare a valorii de schimb ; pentru posesorul mărfii, expresia ei materializată nu are decît sensul că este o obiectualizare a timpului de muncă general, care se poate schimba pe oricare altă obiectualizare a acestuia din urmă, că este deci nemijlocit *echivalent general, bani*. Acest aspect este însă ascuns și se manifestă numai ca un aspect.)

Filozofii antici, și la fel Boisguillebert, văd în aceasta o denaturare, un abuz din partea banilor, care din slugă se transformă în stăpîn, depreciază avuția naturală, distrug egalitatea echivalentelor. În „Republica“ 124 sa, Platon vrea să mențină forțat banii în calitate de simplu mijloc de circulație și măsură [a valorii], spre a-i împiedica să devină bani ca atare. Din același motiv, Aristotel consideră că forma de circulație *M — B — M*, în care banii funcționează numai ca măsură și monedă — mișcare pe care el o numește economică —, este firească și rațională,

în timp ce forma *B — M — B* chrematistică *, el o stigmatizează ca nefirească, necorespunzătoare țelului rațional [125]. Toate aceste atacuri sînt îndreptate numai împotriva valorii de schimb, care devine conținut și scop în sine al circulației, adică împotriva autonomizării valorii de schimb ca atare, împotriva transformării valorii ca atare în scop al schimbului și cristalizării ei într-o formă de sine stătătoare, la început încă în forma simplă, palpabilă de bani. Cînd se vinde pentru a cumpăra, scopul îl constituie valoarea de întrebuințare; cînd se cumpără pentru a vinde, scopul îl constituie însăși valoarea.

Am văzut, ce-i drept, că în realitate banii nu sînt decît un mijloc de circulație care funcționează cu întreruperi, indiferent dacă ulterior vor intra în circulație ca mijloc de cumpărare sau ca mijloc de plată. Dar comportarea lor autonomă față de circulație, retragerea lor din circulație îi privează de ambele lor valori: de valoarea lor de întrebuințare, deoarece nu trebuie să fie utilizați ca metal; de valoarea lor de schimb, deoarece ei o posedă numai ca moment al circulației, ca simbol abstract al propriei valori a mărfurilor, pe care acestea și-l opun reciproc; ca moment al mișcării formei mărfii înseși. Atîta timp cît rămîn în afara circulației, banii nu au mai multă valoare decît dacă ar sta îngropați în adîncurile unei mine. Dar dacă reintră în [B'' — 9] circulație, încetează de a fi nemuritori, iar valoarea pe care o conțin dispare în valorile de întrebuințare ale mărfurilor pe care se schimbă; ei redevin simplu mijloc de circulație. Acesta este un aspect. *Banii vin din circulație ca rezultat al acesteia, adică în calitate de ființare adecvată a valorii de schimb, în calitate de echivalent general existent pentru sine și subzistent în sine.*

Pe de altă parte: ca scop al schimbului, adică în calitate de mișcare al cărei conținut este însăși valoarea de schimb, înșiși banii, — unicul conținut [al procesului] este sporirea valorii de schimb, *acumularea banilor.* În realitate însă, această sporire este pur formală. Aici valoarea nu se naște din valoare, ci valoarea sub formă de marfă este aruncată în circulație, de unde va fi retrasă — sub formă de valoare inutilizabilă — ca tezaur.

„Toți spun că ești bogat, dar eu spun că ești sărac. Căci dovada bogăției o constituie *folosirea ei*" [126].

Prin *conținutul* ei, așadar, avuția se prezintă ca o sărăcire voluntară. Numai lipsa de trebuințe, renunțarea la ele, renunțarea la valoarea de întrebuințare a valorii existente sub formă de marfă face posibilă acumularea ei sub formă de bani. Într-adevăr, mișcarea reală sub forma *B — M — B* nu există în circulația simplă, unde echivalentele sînt pur și simplu convertite din forma marfă în forma bani, și invers. Dacă schimb 1 taler pe o marfă în valoare de 1 taler și pe aceasta din urmă

* — negustorească. — *Nota trad.*

iarăşi pe 1 taler, acesta este un proces lipsit de conţinut. În circulaţia simplă trebuie examinat un singur lucru: conţinutul acestei forme, adică banii ca scop în sine. Că această formă se întîlneşte e clar; fără a mai vorbi de cantitate, forma dominantă a comerţului constă în schimbul de bani pe marfă şi de marfă pe bani. Se mai poate întîmpla, şi se întîmplă chiar, ca la sfîrşitul acestui proces să nu se obţină aceeaşi sumă de bani care a existat la început. Dintr-o tranzacţie proastă se poate obţine mai puţin decît s-a investit. Aici trebuie avut în vedere numai sensul procesului; desfăşurarea ulterioară nu ţine de circulaţia simplă propriu-zisă. În aceasta din urmă, sporirea mărimii de valoare, mişcarea care are drept scop creşterea valorii înseşi, poate să apară numai sub formă de acumulare prin intermediul fazei *M* — *B*, prin neîncetate vînzări de mărfuri, cînd banilor nu li se permite să-şi parcurgă ciclul integral şi să se transforme din nou în marfă, după ce marfa s-a transformat în bani. De aceea banii nu apar ca punct de plecare, cum cere forma *B* — *M* — *B*, ci întotdeauna numai ca rezultat al schimbului. Ei sînt punct de plecare numai în măsura în care, pentru vînzător, marfa prezintă interes *numai ca preţ*, ca bani care abia trebuie să apară, şi sub această formă perisabilă el îi aruncă în circulaţie spre a-i scoate de acolo sub forma lor eternă. În realitate, premisa circulaţiei a fost aici valoarea de schimb, adică banii, şi ca rezultat al circulaţiei, deoarece ea se încheie cu acumularea banilor, găsim din nou fiinţarea adecvată a valorii de schimb şi sporirea ei.

Prin urmare, chiar şi în determinaţia lor concretă de bani, în care ei sînt deja propria lor negaţie ca simplă măsură [a valorii] şi simplă monedă, banii sînt negaţi în mişcarea circulaţiei în care sînt puşi ca bani. Dar ceea ce se neagă aici este doar forma abstractă în care se manifestă în bani autonomizarea valorii de schimb, precum şi forma abstractă a procesului acestei autonomizări. Din punctul de vedere al valorii de schimb, întreaga circulaţie este negată atunci cînd nu poartă în sine principiul propriei ei reînnoiri.

Circulaţia porneşte de la ambele determinaţii ale mărfii: de la determinaţia ei ca valoare de întrebuinţare şi de la determinaţia ei ca valoare de schimb. Cînd prevalează prima determinaţie, circulaţia se încheie cu autonomizarea valorii de întrebuinţare; marfa devine obiect de consum. Cînd prevalează cea de-a doua determinaţie, circulaţia se încheie cu autonomizarea valorii de schimb. Marfa devine bani. Dar în această din urmă determinaţie, marfa trece numai prin intermediul procesului de circulaţie şi continuă să fie legată de circulaţie. În această din urmă determinaţie, marfa se dezvoltă în continuare ca timp de muncă general obiectualizat — în forma lui socială. De aici urmează să decurgă determinarea ulterioară a muncii sociale, care iniţial apare ca valoare de schimb a mărfii, iar apoi ca bani. Valoarea de schimb este

forma socială ca atare ; de aceea analiza ei în continuare nu este decît analiza în continuare sau aprofundarea procesului social care scoate la suprafață marfa.

Şi dacă acum, [știind că] autonomizarea valorii de schimb este rezultatul procesului de circulație, pornim de la valoarea de schimb ca atare, așa cum mai înainte am pornit de la marfă, constatăm următoarele :

1) Valoarea de schimb există în două moduri, ca marfă și ca bani ; aceștia din urmă constituie forma ei adecvată ; dar în marfă, cît timp rămîne marfă, banii nu se pierd, ci există ca preț al acesteia. Așadar, existența valorii de schimb se dedublează : o dată ea există în valoarea de întrebuințare, iar a doua oară în bani. Ambele forme însă se schimbă una pe alta, și numai datorită acestui schimb ca atare valoarea nu piere.

2) Pentru ca banii să se conserve ca bani, este necesar ca, așa cum se prezintă ca reziduu și rezultat al procesului de circulație, [B''—10] tot astfel să poată intra din nou în acest proces, adică să nu devină în circulație un simplu mijloc de circulație, care dispare în forma marfă în schimbul doar al valorii de întrebuințare. Banii, aflîndu-se într-o determinație, nu trebuie să dispară în cealaltă, adică trebuie să rămînă bani și în ființarea lor ca marfă, iar în ființarea lor ca bani să existe doar ca forma efemeră a mărfii ; în ființarea lor ca marfă, ei nu trebuie să-și piardă valoarea de schimb, iar în ființarea lor ca bani trebuie să-și păstreze legătura cu valoarea de întrebuințare. Însăși intrarea lor în circulație trebuie să fie un moment al rămînerii la sine [Beisichbleiben], iar rămînerea la sine [Beisichbleiben] trebuie să fie o intrare în circulație. Acum, așadar, valoarea de schimb apare determinată ca proces, și *nu* ca formă pur efemeră a valorii de întrebuințare, indiferentă față de însăși această valoare de întrebuințare ca conținut material, nu ca simplu lucru sub formă de bani ; ea este determinată ca raportare la sine însăși prin intermediul procesului de circulație. Pe de altă parte, nici circulația nu mai apare determinată ca proces pur formal, în care marfa parcurge diferitele ei determinații, ci însăși valoarea de schimb, și anume valoarea de schimb măsurată în bani, trebuie să apară ca premisă pusă de circulație, iar în această din urmă calitate trebuie să apară ca premisă a circulației. Circulația trebuie să apară ca moment al producției de valori de schimb (ca proces al producției de valori de schimb). În autonomizarea valorii de schimb în bani este pusă de fapt doar indiferența ei față de valoarea de întrebuințare particulară în care se întruchipează. Echivalentul general autonomizat sînt banii, indiferent dacă aceștia există sub formă de bani sau sub formă de marfă. Însăși autonomizarea în bani a valorii de schimb trebuie să apară doar ca moment al mișcării, ca rezultat al circulației, dar ca un rezultat menit să servească la reluarea ei, fără să rămînă sub această formă de rezultat.

Banii, adică valoarea de schimb autonomizată care s-a născut din procesul circulației ca rezultat și totodată ca impuls viu al circulației (ce-i drept, doar sub forma limitată a tezaurizării), s-au negat pe ei înșiși ca simplă monedă, adică în calitate de simplă formă efemeră a valorii de schimb, în calitate de ceva care nu face decît să se dizolve în circulație ; ei s-au negat totodată și ca bani care se opun în mod autonom circulației. Pentru a nu se pietrifica sub formă de tezaur, ei trebuie să reintre în circulație în același mod în care au ieșit din ea, dar nu ca simplu mijloc de circulație, ci în așa fel încît ființarea lor ca mijloc de circulație și deci trecerea lor în marfă să fie doar o schimbare de formă care să le permită să reapară sub forma lor adecvată, ca *valoare de schimb adecvată,* dar totodată ca *valoare de schimb înmulțită, sporită, valorificată [verwerteter].* Valoarea care se valorifică [verwertende], adică se înmulțește în circulație este în general valoarea de schimb existentă pentru sine, care ca scop în sine parcurge circulația. Această *valorificare* [Verwertung], această *sporire cantitativă a valorii* — unicul proces pe care valoarea ca atare poate să-l parcurgă — apare în acumularea banilor doar ca ceva opus circulației, adică prin propria sa suprimare. Este însă necesar ca însăși circulația să fie pusă ca proces în care valoarea se conservă și se valorifică [sich verwertet].

Dar în circulație banii devin monedă, și în această calitate se schimbă pe marfă. Pentru ca acest schimb să nu fie doar formal, pentru ca valoarea de schimb să nu dispară în consumarea mărfii, pentru ca să nu aibă loc doar o simplă schimbare de formă a valorii de schimb (o dată — ființarea ei generală abstractă în bani, iar a doua oară — ființarea ei în valoarea de întrebuințare particulară a mărfii), valoarea de schimb trebuie să fie efectiv schimbată pe valoare de întrebuințare și marfa trebuie să fie consumată ca valoare de întrebuințare, dar în această consumare ea trebuie să se conserve ca valoare de schimb, cu alte cuvinte, dispariția ei trebuie să dispară și la rîndul ei trebuie să devină doar un mijloc de apariție a unei valori de schimb mai mari, un mijloc de reproducere și producere a valorii — *o consumare productivă,* adică o consumare prin muncă în scopul de a obiectualiza munca, de a crea valoare de schimb. Producția de valoare de schimb este în general numai producția unei valori de schimb mai mari, sporirea acesteia. Reproducția ei simplă modifică valoarea de întrebuințare în care există ea, cum face și circulația simplă, dar nu o produce, nu o creează.

Valoarea de schimb autonomizată presupune circulația ca moment dezvoltat și se prezintă ca proces perpetuu care generează circulația și din circulație se reîntoarce mereu în sine, spre a o genera din nou. Ca mișcare care se autogenerează, valoarea de schimb nu mai apare ca mișcare pur formală a unor valori de schimb dinainte presupuse, ci reprezintă totodată o mișcare care se produce și se reproduce pe sine însăși.

În acest caz producția nu mai este anterioară rezultatelor ei, adică nu le este premisă, ci apare ca o producție care în același timp produce aceste rezultate ; dar ea nu mai pune valoarea de schimb ca pe ceva care doar duce la circulație, ci ca pe o valoare de schimb care totodată presupune circulația dezvoltată în [B''—11] procesul ei.

Pentru a se autonomiza, valoarea de schimb ar trebui nu numai să iasă din circulație ca rezultat al acesteia, ci să și fie capabilă să reintre în ea, să se conserve în ea, devenind marfă. În bani, valoarea de schimb a căpătat o formă autonomă în raport cu circulația *M* — *B* — *M*, adică în raport cu dizolvarea ei definitivă în simpla valoare de întrebuințare. Dar, dacă e fixată, această formă este doar negativă, efemeră sau iluzorie. Banii există numai în raport cu circulația și ca posibilitate de a intra în ea. Dar ei pierd această determinație de îndată ce se realizează. Ei recad în ambele lor funcții — de măsură și de mijloc de circulație. În calitate de bani pur și simplu, ei nu depășesc această determinație. În același timp însă, circulația presupune că ei rămîn bani, indiferent dacă există ca atare sau ca preț al mărfii. Mișcarea circulației trebuie să apară nu ca mișcare a dispariției lor, ci, dimpotrivă, ca mișcare a autoafirmării lor reale ca valoare de schimb, a realizării lor ca valoare de schimb. Dacă o marfă se schimbă pe bani, forma valoare de schimb, valoarea de schimb pusă ca valoare de schimb, banii, se fixează în această determinație numai atîta timp cît ei, banii, sînt în afara schimbului în care ei funcționează ca valoare, atîta timp cît i se sustrag și sînt deci o realizare pur iluzorie a valorii, o realizare pur ideală a ei sub această formă, în care autonomia valorii de schimb există în mod palpabil.

Aceeași valoare de schimb trebuie să devină bani, marfă, marfă, bani, așa cum cere forma *B* — *M* — *B*. În circulația simplă, marfa devine bani, iar apoi marfă ; o altă marfă redevine bani. *Valoarea de schimb nu se conservă în această succesiune de metamorfoze ale ei. Dar circulația implică deja faptul că banii sînt și una, și alta, și bani, și marfă, și se conservă în alternarea succesivă a acestor două determinații.*

În circulație, valoarea de schimb apare sub o dublă formă : o dată ca marfă și o dată ca bani. Cînd este într-o determinație, nu este în cealaltă. Acest lucru e valabil pentru oricare marfă particulară ; la fel și pentru bani ca mijloc de circulație. Dar, privită în totalitatea ei, circulația înseamnă că aceeași valoare de schimb, valoarea de schimb ca subiect, este o dată marfă și o dată bani, și reprezintă tocmai mișcarea în cadrul căreia ea [valoarea de schimb] tinde să fie în aceste două determinații și să se conserve în fiecare din ele ca opusul respectivei determinații, în marfă ca bani și în bani ca marfă. Este ceea ce în circulația simplă există an sich *, dar nu se manifestă în cadrul ei.

* — „în sine", potențial, în mod latent. — *Nota trad.*

Dacă în circulația simplă aceste determinații sînt *pozitiv* autonome una față de alta, ca în marfa care devine obiect de consum, circulația încetează să fie un moment al procesului economic ; dacă sînt *negativ* autonome una față de alta, ca în bani, ea, circulația, devine o absurditate, o absurditate generată de însuși procesul economic.

Nu se poate spune că valoarea de schimb se realizează în circulația simplă, căci valoarea de întrebuințare nu i se opune ca atare, ca valoare de întrebuințare determinată de ea însăși. Și invers, valoarea de întrebuințare ca atare nu devine ea însăși valoare de schimb sau devine valoare de schimb numai în măsura în care determinația valorilor de întrebuințare — aceea de a fi muncă generală obiectualizată — i se aplică în calitate de etalon exterior. Unitatea lor se mai disociază nemijlocit, iar deosebirea lor se mai dizolvă nemijlocit în unitate. Trebuie admis faptul că valoarea de întrebuințare ca atare este mijlocită de valoarea de schimb și că valoarea de schimb se mijlocește pe sine însăși prin valoarea de întrebuințare.

În circulația simplă am avut doar două determinații formal deosebite ale valorii de schimb — banii și prețul mărfii ; și doar două valori de întrebuințare substanțial diferite — *M* — *M*, pentru care banii, valoarea de schimb, constituie doar o mijlocire efemeră, o formă pe care ele o iau temporar. Între valoarea de schimb și valoarea de întrebuințare nu există o legătură reală. În valoarea de întrebuințare există, ce-i drept, și valoarea de schimb în calitate de preț (determinație ideală) ; în bani, ce-i drept, există și valoarea de întrebuințare ca realitate a lor, ca material al lor. Într-un caz valoarea de schimb este pur ideală, în celălalt — valoarea de întrebuințare. De aceea marfa ca atare — valoarea ei de întrebuințare particulară — constituie numai motivul material al schimbului, dar ca atare dispare din sfera determinației de formă economice ; sau determinația de formă economică este doar o formă superficială, o determinație formală, care nu pătrunde în domeniul substanței reale a avuției și nu are nici o legătură cu această substanță ca atare ; de aceea, dacă această determinație de formă este fixată ca atare sub formă de tezaur, ea se transformă pe nesimțite într-un produs natural indiferent, într-un metal în care dispare pînă și ultimul indiciu al legăturii sale cu circulația. Metalul ca atare nu exprimă, firește, nici o relație socială ; în el dispare pînă și forma monedă, ultimul indiciu al semnificației lui sociale.

Valoarea de schimb iese din circulație ca premisă și rezultat al acesteia și tot astfel trebuie să intre din nou.

Cînd am analizat banii, am văzut — și în tezaurizare acest lucru apare clar — că creșterea banilor, sporirea lor este unicul proces al formei de circulație care reprezintă pentru valoare un scop în sine, că

deci valoarea autonomizată și care se conservă sub formă de valoare de schimb (în primul rînd sub formă de bani) este totodată procesul creșterii ei ; că conservarea ei ca valoare înseamnă totodată depășirea limitelor ei cantitative, creșterea ei ca mărime de valoare, și că autonomizarea valorii de schimb nu are nici un alt conținut. Conservarea valorii de schimb ca atare prin intermediul circulației apare totodată ca sporire a ei, și această sporire este [B''—12] autovalorificarea ei [Selbstverwertung], afirmarea ei activă ca valoare creatoare de valoare ; ca valoare care se reproduce pe sine însăși și prin aceasta se conservă, dar care totodată se afirmă ca *valoare,* respectiv ca plusvaloare. În tezaurizare acest proces este încă pur formal. Dacă avem în vedere individul, acest proces apare ca o mișcare lipsită de conținut, care transformă avuția dintr-o formă utilă într-una inutilă și, prin definiție, netrebuincioasă. Dacă considerăm procesul economic în totalitatea sa, tezaurizarea servește numai ca una din condițiile circulației metalice propriu-zise. Atîta timp cît banii rămîn tezaur, ei nu funcționează ca valoare de schimb, sînt numai în imaginație valoare de schimb. Pe de altă parte, sporirea — punerea-sa-ca-valoare (das Sich-als-Wert-setzen), ca valoare care nu numai că se conservă prin intermediul circulației, dar și rezultă din ea, adică se pune ca plusvaloare — este și ea doar imaginară. Aceeași mărime de valoare care a existat înainte ca marfă există acum ca bani ; ei sînt acumulați sub această din urmă formă, deoarece se renunță la ei sub cealaltă formă. Dacă se realizează, ei dispar în consum. Conservarea și sporirea valorii este deci pur abstractă, formală. Circulația simplă produce doar forma acestei conservări și sporiri a valorii.

Ca formă a avuției generale, ca valoare de schimb autonomizată, banii nu sînt capabili de nici o altă mișcare în afară de cea cantitativă : ei pot numai să se înmulțească. Prin conceptul lor, ei sînt totalitatea valorilor de întrebuințare ; dar limita lor cantitativă, ca limită a unei mărimi de valoare întotdeauna exclusiv determinată, a unei sume determinate de aur și argint, se află în contradicție cu calitatea lor. De aceea, prin natura lor, ei tind întotdeauna să-și depășească propria lor limită.

(Ca avuție consumatoare, în epoca împăraților romani de pildă, banii se manifestă de aceea ca risipă nemărginită, absurdă, care caută să ridice la nivelul imaginarei lor nemărginiri pînă și consumul hranei, adică tratează banii — ca asemenea formă de avuție — totodată nemijlocit și ca valoare de întrebuințare. Salată de perle etc.)

Pentru valoarea trainic cristalizată ca valoare, sporirea ei coincide de aceea cu autoconservarea ei, și ea se conservă exclusiv prin tendința permanentă de a-și depăși limita cantitativă, care contrazice generalitatea ei intrinsecă. Îmbogățirea este astfel scop în sine. Activitatea determinantă — sub aspectul scopului — a valorii de schimb autonomizate poate fi numai îmbogățirea, adică sporirea ei însăși ; reproducție, dar nu una pur

formală, ci o reproducție în care ea, valoarea de schimb, sporește. Dar ca mărime de valoare cantitativ determinată, banii sînt totodată doar un reprezentant limitat al avuției generale, sau reprezentantul unei avuții limitate, care se întinde exact atît cît se întinde mărimea valorii de schimb și se măsoară riguros prin ea. Banii nu posedă deci nicidecum capacitatea — pe care ar trebui s-o posede în virtutea conceptului lor general — de a cumpăra toate bunurile de consum, toate mărfurile, totalitatea avuției materiale ; ei nu sînt „chintesența tuturor lucrurilor" [127].

Prin urmare, fixați ca avuție, ca formă generală a avuției, ca valoare unanim recunoscută în această calitate, banii reprezintă tendința permanentă de a-și depăși limita cantitativă — un proces infinit. La aceasta se limitează vitalitatea lor ; ei se conservă ca valoare distinctă de valoarea de întrebuințare, ca valoare suficientă sieși numai atunci cînd *se înmulțesc mereu* în procesul schimbului. Valoarea activă nu este altceva decît valoare creatoare de valoare. Unica funcție [a banilor] ca valoare de schimb este schimbul propriu-zis. În această funcție deci, ei trebuie să se înmulțească, dar nu prin retragerea lor [din circulație], cum se întîmplă în cazul tezaurizării. În tezaurizare, banii nu funcționează ca bani. Cînd sînt retrași din circulație pentru a fi tezaurizați, ei nu funcționează nici ca valoare de schimb, nici ca valoare de întrebuințare, ci sînt tezaur mort, neproductiv. Nici o acțiune nu emană de la ei. Înmulțirea lor este o adiționare venită din afară, din sfera circulației, datorită faptului că în permanență se pun în circulație mărfuri, a căror valoare se convertește din forma-marfă în forma-bani, iar apoi ca bani este pusă la adăpost, adică încetează să fie bani. Dacă însă reintră în circulație, banii dispar ca valoare de schimb.

Banii care, rezultînd din circulație ca valoare de schimb adecvată și, devenind autonomi, reintră în circulație, se perpetuează și se valorifică [se înmulțesc] în și prin ea, sînt *capital*. În capital, banii și-au pierdut rigiditatea și s-au transformat din lucru palpabil în proces. Banii și marfa ca atare, ca și însăși circulația simplă, nu mai există pentru capital decît ca momente abstracte particulare ale ființării lui, momente în care el se manifestă tot atît de constant, trecînd dintr-unul în celălalt, pe cît de constant și dispare. Autonomizarea nu se manifestă numai în aceea că capitalul se opune circulației ca valoare de schimb abstractă și autonomă — sub formă de bani, ci și în faptul că circulația este totodată procesul autonomizării lui, că el se naște din circulație ca ceva autonomizat.

În forma $B — M — B$ este clar exprimat faptul că autonomizarea banilor trebuie să se manifeste ca proces, să apară în egală măsură atît ca premisă, cît și ca rezultat al circulației. În circulația simplă însă, această formă ca atare nu capătă nici un conținut, nu se manifestă nici măcar ca mișcare a conținutului, ca mișcare a circulației pentru care valoarea de

schimb este nu numai forma, ci și însuși conținutul și însuși scopul, și care de aceea este forma a înseși *valorii de schimb aflate în proces.*

În circulația simplă, valoarea de schimb autonomizată, banii ca atare, se manifestă întotdeauna numai ca rezultat, ca un fel de caput mortuum * al mișcării. Ei trebuie să apară și ca premisă a acesteia: rezultat — ca premisă a ei, premisă [B''—13] — ca rezultat al ei.

Banii trebuie să se conserve ca bani atît sub forma lor de bani, cît și sub aceea de marfă; iar alternarea acestor determinații, procesul în cadrul căruia ei parcurg aceste metamorfoze, trebuie să apară totodată și ca proces de producție a lor, ca propriul lor creator, adică ca înmulțire a mărimii lor de valoare. Cînd banii devin marfă, iar marfa ca atare se consumă necesarmente ca valoare de întrebuințare și trebuie să dispară, este necesar ca însăși această dispariție să dispară, ca această consumare să se consume pe sine însăși, astfel încît consumarea mărfii ca valoare de întrebuințare să apară, la rîndul ei, ca un moment al procesului valorii ce se reproduce pe sine însăși.

Banii și marfa, ca și raportul dintre acestea în cadrul circulației, apar acum atît ca simple premise ale capitalului, cît și, pe de altă parte, ca formă de existență a lui; atît ca simple premise elementare existente pentru capital, cît și, pe de altă parte, ca forme de existență și rezultate ale capitalului.

Neperisabilitatea spre care tind banii raportîndu-se negativ la circulație (retrăgîndu-se din ea) este realizată de capital prin aceea că el se conservă tocmai datorită faptului că se lasă dominat de circulație. Ca valoare de schimb care presupune circulația, care este premisă a circulației și se conservă în ea, capitalul ia alternativ forma ambelor momente cuprinse în circulația simplă, dar nu ca în această circulație, unde el nu face decît să treacă dintr-o formă într-alta, ci păstrînd în fiecare dintre determinații și raportul cu momentul opus. Dacă apare ca bani, aceasta nu este acum decît expresia abstractă unilaterală a sa ca generalitate; dezbrăcînd și această formă, el nu dezbracă decît determinația ei contradictorie (forma contradictorie a generalității). Dacă e pus ca bani, respectiv ca formă contradictorie a generalității valorii de schimb, înseamnă că, spre deosebire de ceea ce se întîmplă în circulația simplă, el, capitalul, trebuie să piardă nu generalitatea, ci determinația ei contradictorie, sau că ia numai efemer forma bani, că deci se schimbă din nou pe marfă, dar pe o marfă care chiar în particularitatea ei exprimă generalitatea valorii de schimb și de aceea își schimbă mereu forma determinată.

Marfa este nu numai valoare de schimb, ci și valoare de întrebuințare, și în această din urmă calitate trebuie să fie consumată în mod corespunzător. În timpul în care marfa servește ca valoare de întrebuin-

* literal — cap mort; în sens figurat — rămășiță, reziduu. — *Nota trad.*

țare, adică în timpul consumării ei, valoarea de schimb trebuie să se conserve și să constituie sufletul consumului, determinîndu-i scopul. De aceea, procesul dispariției mărfii trebuie să apară totodată ca proces al dispariției dispariției ei, adică ca proces reproducător. Aici, așadar, consumarea mărfii nu are drept scop satisfacerea nemijlocită a unei trebuințe, ci constituie, la rîndul ei, un moment al reproducției valorii ei de schimb. Valoarea de schimb se dovedește a fi deci nu numai forma mărfii, ci și focul în care se mistuie însăși substanța ei. Această determinație decurge chiar din conceptul de valoare de întrebuințare. Sub forma de bani însă, capitalul va apărea, pe de o parte, doar efemer ca mijloc de circulație, iar pe de altă parte, doar ca moment, ca stare efemeră a ființării sale în determinația de valoare de schimb adecvată.

Pe de o parte, circulația simplă este premisa existentă a mărfii, iar extremele ei, banii și marfa, apar ca premise elementare, ca forme virtualmente susceptibile de a se transforma în capital ; sau sînt doar sfere abstracte ale procesului de producție a capitalului avansat. Pe de altă parte, ele se reîntorc în capital ca în prăpastia lor fără fund, sau duc la capital. (Aici trebuie dat exemplul din istorie menționat mai sus *.)

Banii, valoarea de schimb presupusă și autonomizată, apar în capital nu numai ca valoare de schimb, ci — în calitate de valoare de schimb autonomizată — și ca *rezultat* al circulației. Și, într-adevăr, capitalul nu se dezvoltă atîta timp cît sfera circulației simple, ale cărei condiții de producție sînt total diferite de cele ale capitalului, nu a atins un anumit nivel de dezvoltare. Pe de altă parte, banii sînt puși ca generatori ai circulației, ca mișcare a propriului lor proces, ca mișcare a propriei lor realizări în calitate de valoare ce se perpetuează și se valorifică. Ca premisă, ei sînt aici totodată și rezultat al procesului de circulație, iar ca rezultat sînt totodată premisă a unei anumite forme a acestui proces, care a fost determinată ca *B—M—B* (inițial numai a acestui flux al ei). Ei [banii în calitate de capital] sînt unitatea mărfii și a banilor, dar unitatea lor aflată în proces, și în aceeași măsură în care nu sînt nici marfă, nici bani, ei sînt concomitent și una, și alta.

Ei se conservă și se valorifică în și prin circulație. Pe de altă parte, valoarea de schimb nu mai este presupusă ca simplă valoare de schimb, așa cum există în marfă în calitate de simplă determinație, înainte ca ea, marfa, să intre în circulație, sau, mai bine zis, sub forma unei determinații doar gîndite, întrucît abia în circulație marfa devine efemer valoare de schimb. Ea există sub formă de *obiectualitate,* dar îi este indiferent dacă această obiectualitate este cea a banilor sau cea a mărfii. Ea vine din sfera circulației și deci o presupune ; pornește însă totodată de la sine ca premisă în raport cu circulația.

---

* Vezi volumul de față, p. 407—410. — *Nota red.*

În schimbul real de bani pe marfă, așa cum îl exprimă forma *B — M — B,* deoarece ființarea reală a mărfii este valoarea ei de întrebuințare, iar ființarea reală a valorii de întrebuințare este consumarea ei, din marfa ce se realizează ca valoare de întrebuințare trebuie să renască valoarea de schimb, iar banii și consumarea mărfii trebuie să apară ca formă a conservării și autovalorificării ei. Față de valoarea de schimb, circulația apare ca unul dintre momentele propriei ei realizări.

[B''—14] Marfa, valoarea ei de întrebuințare, ființează realmente în afara circulației simple. În același mod trebuie să ființeze și acel moment din procesul capitalului în care consumarea mărfii apare ca moment al autovalorificării capitalului.

Atîta timp cît banii, adică valoarea de schimb autonomizată, rămîn doar fixați în raport cu opusul lor, valoarea de întrebuințare ca atare, ei sînt realmente capabili numai de o existență abstractă. În opusul lor, în mișcarea prin care devin valoare de întrebuințare și în procesul consumării acesteia, ei trebuie totodată să se conserve și să crească ca valoare de schimb, adică să transforme însăși consumarea valorii de întrebuințare — atît negarea ei activă, cît și punerea ei — în reproducția și producția valorii de schimb înseși.

În circulația simplă, fiecare marfă se prezintă alternativ ca valoare de schimb și valoare de întrebuințare. Odată realizată ca valoare de întrebuințare, ea iese din sfera circulației. În măsura în care marfa se fixează ca valoare de schimb, în bani, ea tinde să-și piardă forma economică, dar rămîne în cadrul relațiilor economice. În orice caz, relațiile de schimb (circulația simplă) prezintă interes pentru mărfuri numai în măsura în care ele au valori de schimb. Pe de altă parte, valoarea lor de schimb nu prezintă decît un interes trecător, și anume acela că ea suprimă unilateralitatea valorii de întrebuințare — proprietatea ei de a nu fi decît *nemijlocit* pentru indivizi valoare de întrebuințare existentă —, adică transferă valoarea de întrebuințare în mîinile consumatorului ei ; ea nu modifică valoarea de întrebuințare decît în măsura în care face din aceasta valoare de întrebuințare pentru alții (pentru cumpărători). Cînd însă valoarea de schimb se fixează, ca atare, în bani, valoarea de întrebuințare nu i se mai opune decît ca haos abstract ; și tocmai datorită separării de substanța sa, ea se năruie în sine însăși și evadează din sfera valorii de schimb simple, a cărei supremă mișcare este circulația simplă, iar suprema împlinire — banii. În cadrul acestei sfere însă, deosebirea este doar formală, superficială. În fixitatea lor supremă, banii redevin, la rîndul lor, marfă *.

---

* În manuscris, partea de jos a paginii a 14-a și toată pagina a 15-a au rămas albe. — *Nota red.*

Capitolul al treilea. Capitalul [începutul]

A) Procesul de producție a capitalului

1) Transformarea banilor în capital. Deducerea acestei transformări din raportul dintre valoarea de schimb autonomizată și valoarea de întrebuințare

[B''—16] Ca rezultat al circulației simple, capitalul există în primul rînd sub forma simplă de bani. Dar autonomia obiectuală care sub această formă îi fixează ca tezaur, reținîndu-i de la orice participare la circulație, a dispărut. Ființarea capitalului sub formă de bani, expresia adecvată a echivalentului general, nu exprimă de fapt decît indiferența lui față de particularitatea tuturor mărfurilor și capacitatea lui de a lua forma oricărei mărfi. El nu este o marfă sau alta, ci se poate metamorfoza în oricare marfă, și în fiecare continuă să fie aceeași mărime de valoare și valoare care se raportează la sine ca scop în sine. Capitalul care există în primul rînd sub formă de bani nu rămîne, așadar, opus circulației ; el trebuie să intre în circulație. El nici nu se pierde în circulație, trecînd din forma-bani în forma-marfă. Ființarea lui bănească reprezintă mai curînd doar ființarea lui ca valoare de schimb adecvată, care poate să treacă în oricare altă marfă. În fiecare marfă ea rămîne valoare de schimb trainic autonomizată. Dar capitalul poate să fie valoare de schimb autonomizată numai atunci cînd el este autonomizat față de o a treia entitate, în raport cu o a treia entitate.

(Ființarea lui sub formă de bani are un dublu aspect : El se poate schimba pe oricare marfă și, ca valoare de schimb generală, nu este legat de substanța particulară a vreunei mărfi ; în al doilea rînd, el rămîne bani și atunci cînd devine marfă ; cu alte cuvinte, materialul în care există el nu este un bun pentru satisfacerea unei trebuințe individuale, ci expresia materializată a valorii de schimb, care ia această formă numai pentru a se conserva și înmulți.)

Această a treia entitate nu o constituie mărfurile. Căci capitalul reprezintă bani care din forma bănească trec în indiferent ce formă de

marfă, fără a se pierde în ea ca obiect de consum individual. În loc de a-i exclude din sfera lor, sfera mărfurilor, toate mărfurile apar ca tot atîtea întruchipări ale banilor. Indiferent de diversitatea și compoziția naturală a mărfurilor, nici una din ele nu împiedică banii să se instaleze în ea și să facă din ea propriul lor corp, deoarece nici una din ele nu exclude determinația de bani. Întreaga lume obiectuală a avuției apare acum ca corp al banilor în același mod ca și aurul și argintul, și tocmai deosebirea pur formală dintre bani sub formă de bani și bani sub formă de marfă este aceea care le permite să ia deopotrivă o formă sau alta, să treacă din forma-bani în forma-marfă. (Autonomizarea nu mai constă acum decît în aceea că valoarea de schimb se menține ca valoare de schimb, indiferent dacă există sub formă de bani sau sub formă de marfă, și trece în forma-bani numai pentru a se valorifica.)

Banii sînt acum *muncă obiectualizată [materializată]*, indiferent dacă se prezintă sub formă de bani sau de marfă particulară. Nici unul dintre modurile obiectuale de existență a muncii nu se opune capitalului, ci fiecare dintre ele se prezintă ca un eventual mod de existență a acestuia, pe care el poate să-l adopte printr-o simplă schimbare de formă, trecînd din forma-bani în forma-marfă. Unicul opus al muncii *obiectualizate [materializate]* este munca *non-obiectuală*, opusă muncii *obiectivate* — munca *subiectivă*. Cu alte cuvinte, muncii trecute în timp, dar prezentă în spațiu, i se opune munca vie, prezentă în timp. Ca muncă non-obiectuală (și deci încă neobiectivată) prezentă în timp, ea poate să existe numai ca *forță*, ca posibilitate, capacitate, ca *forță de muncă* a subiectului viu. Opusul capitalului ca muncă obiectualizată [materializată] autonom și trainic fixată poate fi numai forța de muncă vie, și astfel unicul schimb prin intermediul căruia banii pot deveni capital este schimbul dintre posesorul capitalului și posesorul forței de muncă vii, adică muncitorul.

În general, valoarea de schimb se poate autonomiza ca valoare de schimb numai în raport cu valoarea de întrebuințare care i se opune ca atare. Numai în cadrul acestui raport valoarea de schimb poate să se autonomizeze ca atare, poate să se afirme și să funcționeze ca atare. În bani, valoarea de schimb ar trebui să-și conserve această autonomie, făcînd abstracție de valoarea de întrebuințare, și această abstracție activă — rămînerea ei în opoziție față de valoarea de întrebuințare — ar constitui aici, de fapt, unica metodă de conservare și înmulțire a valorii de schimb ca atare. Acum însă, în ființarea ei sub formă de valoare de întrebuințare, în ființarea ei reală, și nu numai formală, ca valoare de întrebuințare, valoarea de schimb trebuie să se conserve ca atare — ca valoare de schimb în valoarea de întrebuințare ca valoare de întrebuințare — și să se creeze din aceasta din urmă. Ființarea reală a valorilor de întrebuințare este negarea lor reală, distrugerea lor, desființarea lor în consum. Prin urmare, tocmai în această reală negare a lor ca valori de întrebuințare, în această

[B''—17] negare ce le este imanentă, valoarea de schimb trebuie să se confirme ca entitate ce se conservă în raport cu valoarea de întrebuințare, sau, mai bine zis, să facă din ființarea activă a valorii de întrebuințare o confirmare a valorii de schimb. Aceasta nu este negarea în care valoarea de schimb, ca preț, este ea doar o determinație formală a valorii de întrebuințare, determinație în care aceasta din urmă este în mod ideal suprimată, dar în realitate numai valoarea de schimb apare aici ca o efemeră determinație formală. Aceasta nu este nici fixarea ei în aur și argint, a căror substanță metalică rigidă apare ca ființare închistată a valorii de schimb. În realitate, banii înseamnă că valoarea de întrebuințare nu este decît expresia materializată a valorii de schimb, realitatea ei. Dar aceasta este doar aparenta existență palpabilă a abstracției ei. Întrucît însă valoarea de întrebuințare ca valoare de întrebuințare, adică însăși consumarea mărfii, se determină ca punere de valoare de schimb și ca simplu mijloc pentru punerea ei, valoarea de întrebuințare a mărfii este de fapt doar manifestarea valorii de schimb aflate în proces. Negarea efectivă a valorii de întrebuințare, care — negare — constă nu în a face abstracție de ea (nu în a i se opune în mod rigid), ci în a o consuma, — această negare reală a ei, care este totodată înfăptuirea ei în calitate de valoare de întrebuințare, trebuie să devină de aceea un act de autoafirmare, de automanifestare a valorii de schimb. Acest lucru însă nu este posibil decît atunci cînd marfa este consumată de muncă, cînd însăși consumarea ei se prezintă ca obiectualizare [materializare] a muncii și, deci, ca creare de valoare. Iată de ce, pentru a se conserva și manifesta nu numai în mod formal, ca în bani, ci în existența ei reală ca marfă, valoarea de schimb obiectualizată [materializată] în bani trebuie să-și apropieze însăși munca, să se schimbe pe ea.

Pentru bani, valoarea de întrebuințare nu mai este acum un bun de consum în care ei se pierd, ci doar o valoare de întrebuințare prin intermediul căreia ei se conservă și se înmulțesc. *Pentru bani în calitate de capital nu există nici o altă valoare de întrebuințare.* Tocmai aceasta este raportarea capitalului — ca valoare de schimb — la valoarea de întrebuințare. Unica *valoare de întrebuințare susceptibilă să reprezinte opusul și completarea banilor în calitatea lor de capital este munca,* și această muncă există în forța de muncă existentă ca subiect. În calitate de capital, banii există numai în raport cu non-capitalul, cu negația capitalului, și sînt capital numai în cadrul relației cu această negație a capitalului. *Non-capitalul real este însăși munca.* Primul pas pe care-l fac banii pentru a deveni capital este schimbul lor pe forță de muncă, astfel încît prin intermediul acesteia din urmă să transforme consumarea mărfurilor, adică afirmarea și negarea lor reală ca valori de întrebuințare, în manifestarea lor ca valori de schimb.

Schimbul prin care banii devin capital nu poate fi schimbul lor pe mărfuri [în general], ci numai cel cu opusul lor conceptual determinat, cu marfa față de care ei înșiși se află într-o opoziție determinată conceptual — cu munca.

Valorii de schimb sub formă de bani i se opune deci valoarea de schimb sub formă de valoare de întrebuințare particulară. Dar toate mărfurile particulare, toate modurile particulare de existență a muncii obiectualizate [materializate] sînt acum deopotrivă expresie a valorii de schimb, expresie pe care banii o pot lua fără a se pierde. Deci, nu prin schimbul pe aceste mărfuri își pot pierde banii caracterul lor simplu, căci acum se poate presupune întotdeauna că ei există într-o formă sau alta, ci prin schimbul lor, în primul rînd, pe unica formă de valoare de întrebuințare pe care ei înșiși n-o reprezintă nemijlocit, și anume pe munca non-obiectuală, și totodată pe valoarea de întrebuințare nemijlocită pentru ei ca valoare de schimb aflată în proces, adică tot pe muncă. De aceea, transformarea banilor în capital se poate realiza numai prin schimbul lor pe muncă. *Valoarea de întrebuințare pe care se pot schimba banii în calitate de capital potențial poate fi numai acea valoare de întrebuințare din care se naște, se produce și se înmulțește însăși valoarea de schimb. O asemenea valoare de întrebuințare este numai munca.*

Valoarea de schimb se poate realiza ca atare numai în opoziție cu valoarea de întrebuințare, dar nu cu o valoare de întrebuințare sau alta, ci cu valoarea de întrebuințare raportată la sine însăși. Această valoare de întrebuințare este munca. Însăși forța de muncă este valoarea de întrebuințare a cărei consumare coincide nemijlocit cu obiectualizarea [materializarea] muncii, adică cu crearea de valoare de schimb. Pentru bani în calitate de capital, forța de muncă este acea nemijlocită valoare de întrebuințare pe care ei trebuie să se schimbe. În circulația simplă, conținutul valorii de întrebuințare era indiferent, [B''—18] era exterior formei relației economice. Aici însă conținutul este un moment economic esențial al acesteia. Într-adevăr, dacă valoarea de schimb are proprietatea de a rămîne ea însăși, acest lucru se datorește în primul rînd faptului că ea se schimbă conform propriei ei determinații de formă pe valoarea de întrebuințare care i se opune.

Condiția transformării banilor în capital este ca *proprietarul* banilor să poată schimba bani pe forță de muncă străină ca marfă. Cu alte cuvinte, ca în cadrul circulației forța de muncă să se ofere ca marfă de vînzare, căci în circulația simplă participanții la schimb se opun unii altora numai în calitate de cumpărător și vînzător. Condiția este deci ca muncitorul să ofere spre vînzare forța sa de muncă ca marfă destinată a fi folosită, ca el să fie, așadar, un muncitor liber. Condiția este ca muncitorul, în primul rînd, să dispună de forța sa de muncă ca proprietar liber, să se raporteze la ea ca la o marfă ; de aceea el trebuie să fie

proprietarul liber al forței sale de muncă. În al doilea rînd, este necesar ca el să nu mai aibă posibilitatea de a-și schimba munca sub forma unei alte mărfi, sub formă de muncă obiectualizată [materializată], ci singura marfă pe care s-o poată oferi, de care să dispună spre vînzare, să fie tocmai forța sa de muncă vie, prezentă în corporalitatea vie a persoanei sale, ceea ce înseamnă că condițiile obiectualizării [materializării] muncii sale, condițiile obiectuale ale muncii sale există — de partea cealaltă a circulației — ca proprietate străină, ca mărfuri aflate în afara lui.

Faptul că posesorul de bani — sau banii, căci deocamdată posesorul lor reprezintă pentru noi în procesul economic numai personificarea acestora din urmă — *găsește* forța de muncă pe piață, în cadrul circulației, ca marfă, această premisă de la care pornim noi aici și de la care pornește în procesul său de producție societatea burgheză constituie, evident, rezultatul unei îndelungate dezvoltări istorice, consecința unor multiple răsturnări economice și presupune pieirea altor moduri de producție (a altor relații de producție sociale) și o anumită dezvoltare a forțelor productive ale muncii sociale. Ulterior, cînd vom analiza aceste relații, procesul istoric determinat care a avut loc în trecut se va contura și mai precis. Dar această treaptă de dezvoltare istorică a producției economice, al cărei produs este *muncitorul liber,* constituie premisa apariției și, într-o măsură și mai mare, a existenței capitalului ca atare. Existența acestuia din urmă este rezultatul unui îndelungat proces istoric în formarea economică a societății.

Aici se vede clar că forma dialectică de expunere este justă numai în măsura în care își cunoaște limitele. Analiza circulației simple *ne* dezvăluie conceptul general de capital, deoarece în cadrul modului de producție burghez circulația simplă există numai ca premisă a capitalului, avînd, la rîndul ei, capitalul drept premisă. Dezvăluirea conceptului general de capital nu face din capital întruchiparea vreunei idei eterne, ci arată cum, în realitatea vie, el, capitalul, ca simplă formă *necesară,* abia [B''—19] trebuie să se adauge muncii creatoare de valoare de schimb, în producția bazată pe valoare de schimb.

Este esențialmente important să reținem că această relație, așa cum are ea loc aici ca simplă relație de circulație (la început aparținînd încă în întregime circulației simple și depășindu-i cadrul numai în virtutea valorii de întrebuințare specifice a mărfii obținute în schimb), este numai o relație între bani și marfă, între echivalente sub forma celor doi poli opuși, așa cum se prezintă ei în circulația simplă, în cadrul circulației, și că schimbul dintre capital și muncă, așa cum există acest schimb ca simplă relație de circulație, nu este un schimb între bani și muncă, ci unul între *bani* și *forța de muncă vie.*

Ca valoare de întrebuințare, forța de muncă se realizează numai în activitatea muncii înseși, dar exact ca atunci cînd dacă cumpăr o sticlă

de vin, valoarea de întrebuințare a vinului se realizează abia atunci cînd îl beau. Munca propriu-zisă nu intră în procesul circulației simple, după cum nu intră nici băutul vinului. Vinul ca potență, δυνάμει *, este ceva ce se poate bea, iar cumpărarea lui nu este decît aproprierea a ceea ce poate fi băut. Tot astfel cumpărarea forței de muncă înseamnă aproprierea capacității de a dispune de muncă.

Deoarece forța de muncă există în organismul viu al subiectului și se exteriorizează numai ca manifestare proprie de viață a acestuia, cumpărarea forței de muncă, aproprierea dreptului de a o folosi pune, firește, pe cumpărător și pe vînzător — în timpul actului de folosire a forței de muncă — în alt raport reciproc decît cel care are loc la cumpărarea de muncă obiectualizată, care există ca obiect în afara producătorului. Această împrejurare nu afectează relația simplă de schimb. Numai natura specifică a valorii de întrebuințare ce se cumpără aici pe bani — și anume faptul că consumarea ei este consumare de forță de muncă, producție care obiectualizează timp de muncă, consum creator de valoare de schimb, că existența ei reală ca valoare de întrebuințare este creare de valoare de schimb — este aceea care transformă schimbul dintre bani și muncă în forma specifică de schimb $B — M — B$, în care ca scop al schimbului este pusă însăși valoarea de schimb, iar *valoarea de întrebuințare cumpărată este nemijlocit valoare de întrebuințare pentru valoarea de schimb, adică valoare de întrebuințare creatoare de valoare.*

Este indiferent dacă banii sînt considerați aici ca simplu mijloc de circulație (mijloc de cumpărare) sau ca mijloc de plată. Deoarece omul care îmi vinde, bunăoară, valoarea de întrebuințare a forței sale de muncă pe timp de 12 ore mi-o va fi vîndut efectiv abia atunci cînd, la cererea mea, va fi lucrat 12 ore, adică numai după expirarea celor 12 ore el îmi va fi livrat forța sa de muncă pe timp de 12 ore, înseamnă că natura acestei relații face ca banii să figureze aici ca mijloc de plată; cumpărarea și vînzarea nu se realizează deodată, simultan de către ambele părți. Esențial aici este numai faptul că *mijloc de plată este mijlocul de plată general, banii,* și că de aceea între muncitor și cumpărător nu se stabilesc — prin intermediul vreunui mod de plată primitiv — alte relații decît cele de circulație. Forța sa de muncă el o transformă nemijlocit în echivalent general și, ca posesor al acestuia, el întreține cu circulația generală — în limitele mărimii lui de valoare — aceleași raporturi ca și oricare altul; tot astfel scopul vînzării sale îl constituie avuția generală, avuția sub forma ei socială generală și ca posibilitate de a satisface toate trebuințele **. [B″—19]

* — ca posibilitate. — *Nota trad.*

** Aici manuscrisul se întrerupe. În pagina următoare figurează doar titlul: *„Muncă productivă și muncă neproductivă"*. Ultimele pagini ale acestui caiet cuprind „Conspecte la propriile mele caiete". — *Nota red.*

[Alte însemnări] [128]

Proprietatea estetică a aurului

„Aurul e ca o flacără vie,
pentru că-n bezna adîncă a nopţii
himeric luceşte, predominant,
în lumea semeaţă a avuţiei" (Pindar) [129]

* * *

Valoarea invariabilă a banilor

„Ca mijloc de plată, banii — banii în sine — trebuie să reprezinte valoarea ca atare ; în realitate însă, ei sînt doar o cantitate identică [de substanţă omogenă] cu valoare variabilă" [130].

* * *

Banii ca bani !
(Monedă universală etc.)

Banii sînt negaţia mijlocului de circulaţie ca atare, a monedei. Dar, în acelaşi timp, ei o conţin ca determinaţie a lor : în mod *negativ,* pentru că pot fi oricînd retransformaţi în monedă, şi în mod *pozitiv,* ca monedă universală ; dar ca asemenea monedă, ei sînt indiferenţi faţă de determinarea formei lor şi sînt esenţialmente marfă ca atare, marfă omniprezentă şi independentă de condiţiile de loc. Această indiferenţă se exprimă, în primul rînd, în aceea că banii sînt acum bani numai ca aur şi argint, şi nu ca semn, nu sub formă de monedă. De aceea valoarea rezidă nu în forma pe care o dă statul banilor în chip de monedă, ci numai în conţinutul metalic al acesteia din urmă. Pentru aur şi argint ca o asemenea *marfă generală,* ca monedă universală, reîntoarcerea la punctul lor de plecare, şi în genere circulaţia ca atare, nu este obligatorie. *Exemplu :*

Asia și Europa. De aici lamentările adepților sistemului mercantilist că la păgîni banii dispar, nu se reîntorc *. (Faptul că, pe măsură ce se dezvoltă piața mondială, moneda universală intră în circulație și în rotație nu ne interesează încă aici.)

Banii sînt propria lor negație ca simplă realizare a prețurilor mărfurilor, în cadrul căreia marfa particulară rămîne întotdeauna elementul esențial. Ei devin, dimpotrivă, prețul realizat în sine însuși, ca atare reprezentantul material al avuției generale.

Banii sînt negați și în determinația în care nu sînt decît măsură a valorilor de schimb. Căci ei înșiși sînt realitatea adecvată a valorii de schimb, realitate pe care ei o reprezintă în existența lor metalică. Aici determinarea măsurii trebuie să fie pusă în ei înșiși. Ei se dovedesc a fi propria lor unitate, și măsura valorii lor, măsura lor ca avuție, ca valoare de schimb, este cantitatea din ei înșiși pe care o reprezintă ei, cutare sau cutare număr exprimînd propria lor unitate de măsură. Pentru bani ca măsură, numărul lor este indiferent ; ca mijloc de circulație, le este indiferentă materialitatea lor, materia unității monetare ; pentru bani, în această a treia determinație a lor, esențial este cuantumul lor ca masă materială determinată (de pildă, numărul de pfunzi). În calitate de avuție generală, banii nu mai prezintă nici o deosebire în afară de cea cantitativă. Ei reprezintă o cantitate mai mare sau mai mică de avuție generală, după cum posedă un număr mai mare sau mai mic dintr-o anumită unitate de măsură a lor înșiși. Dacă banii sînt avuția generală, un individ este cu atît mai bogat cu cît posedă mai mulți bani, și unicul proces just este *acumularea* lor. Potrivit conceptului lor, banii au ieșit din sfera circulației. Acum retragerea lor din circulație, *acumularea* lor apare ca obiect esențial al setei de îmbogățire și ca proces esențial al îmbogățirii. În aur și argint eu posed avuția generală sub forma ei pură ; cu cît acumulez mai mult aur și argint, cu atît îmi însușesc mai multă avuție generală. Dacă aurul și argintul reprezintă avuția generală, înseamnă că în cantități determinate ei o reprezintă numai într-o măsură determinată, adică într-un mod neadecvat. Luați în totalitatea lor, ei trebuie să tindă în permanență să-și depășească limitele proprii. Această acumulare a aurului și argintului, care se prezintă ca o repetată retragere a lor din circulație, este totodată punerea la adăpost a avuției generale împotriva circulației, în procesul căreia ea se pierde mereu în schimbul

---

* Vezi *K. Marx,* op. cit., partea I, p. 161, și volumul de față, p. 379—381. — *Nota red.*

pe cutare sau cutare avuţie particulară, care în cele din urmă dispare în consum.

* * *

„La poeţii tragici [greci], δίχη [echitatea] este contrariul lui χέρδος [interesul egoist]“ [131].

* * *

Forma de proprietate

Proprietatea asupra muncii străine este mijlocită de proprietatea asupra muncii proprii.

CONSPECTE LA PROPRIILE MELE CAIETE [132]

Scris aproximativ în februarie 1859
Publicat pentru prima oară
de Institutul de marxism-leninism,
în limba originalului, în 1941,
sub titlul : K. Marx. Grundrisse der Kritik
der politischen Oekonomie. Anhang

Se tipărește după manuscris
Tradus din limba germană

[B''—28] *Caietul C*[133], p. 37—39. *Aristotel. M — B — M ; B—M—B.*

Caietul A[134] (p. 22, 23, 24) *(piaţa mondială* etc.). Relaţii sociale. Personale (ibid.) (23, 24). (Vezi tot acolo cîte ceva despre independenţa burgheză etc.) (idei).

Caietul B' : Manifestarea legii aproprierii în circulaţia simplă. De ce proprietatea asupra muncii proprii şi înstrăinarea [Veräussrung] a muncii proprii, adică *munca proprie,* apar ca bază a proprietăţii ? (p. 17) (18). Contradicţiile ce rezultă de aici (18). Imperiu al libertăţii burgheze şi egalităţii burgheze (18 şi urm.). *Prima lege :* Apropriere prin muncă proprie. *A doua lege :* Înstrăinarea sau convertirea produsului într-o formă socială (ibid.). Diviziunea muncii (ibid.) (19). Fermierul englez şi ţăranul francez (ibid.). (Diviziunea muncii. Genurile particulare de muncă utilă etc.) (20, 21). (Diviziunea muncii ca realizare a libertăţii şi a individualităţii naturale. Ibid.) Libertatea persoanei (21) (egalitate) ibid. (21 jos). Continuare :

Caietul B'' (caietul de faţă) : (Cf. *banii* ibid., 1 a[135]) (egalitatea pe care o implică ei). *Egalitate* (1, 2) (Proprietate. Libertate. Egalitate). *Propovăduitorii armoniei* (3). Circulaţia simplă este manifestarea exterioară a unui proces ce se desfăşoară în spatele ei (4). Trecere istorică de la circulaţie la capital (5). (*Circulaţie*) (6, 7). Banii ca produsul propriu-zis al circulaţiei (7) (8) (9) *(rezultat,* banii, circulaţia). Valoarea de schimb ca proces (10) (11). Bani — capital (12) (13).

Caietul M. Indivizi autonomi. Idei din secolul al XVIII-lea (1). Eternizarea unor relații de producție istorice (2, 3). Producție și repartiție în general (3, 4). Proprietate (4). Producție. Repartiție. Consum. Schimb (5, 6, 7, 8, 9, 9'). Repartiție și producție (9', 10, 11, 12). Schimb și producție (13).

Caietul B'' II[136]. *Transformarea banilor în capital* (16—19) (deducerea acestei transformări din raportul dintre valoarea de schimb autonomizată și valoarea de întrebuințare). (Banii ca *mijloc de plată* în raport cu muncitorul, 19.)

Caietul II. Schimb simplu. *Relații între participanții la schimb.* Armonii ale egalității, libertății etc. (7—9, 10). (Bastiat, Proudhon) (11—12).

Capital. *Sumă de valori* (12). Proprietate funciară și capital (13). Capitalul provine din circulație. Conținutul îl constituie valoarea de schimb. Capital comercial. Capital bănesc și dobîndă la bani (13). Circulația presupune un alt proces. Mișcare între extreme presupuse (14). Trecerea de la circulație la producția capitalistă (14, 15). Capitalul ca muncă obiectualizată etc. (15). Sumă de valori folosită pentru producție de valori (15, 16). Circulația etc. — premisă a capitalului (16). *Say, Sismondi* (17). Produs și capital. Valoare și capital. Proudhon (18). Capital și muncă. Valoare de schimb și valoare de întrebuințare pentru valoare de schimb (19). Banii și valoarea lor de întrebuințare (munca) în cadrul acestei relații — capital. Autoînmulțirea valorii — unica mișcare a acesteia din urmă (20). Afirmația că nici un capitalist nu-și va investi capitalul fără a obține un profit (21). Sub raportul substanței sale, capitalul este muncă obiectualizată. Opusul lui este munca vie productivă (adică munca ce conservă și sporește valoarea) (21). Muncă productivă și muncă sub formă de servicii (21). Muncă productivă și muncă neproductivă. A. Smith și alții (21). Hoțul — după Lauderdale — și munca productivă (21, 22). Cele două procese diferite în schimbul dintre capital și muncă (22) (ceea ce se schimbă pe capital, împreună cu valoarea sa de întrebuințare, intră aici în determinația de formă economică etc. Ibid.). Capital și proprietate funciară modernă (23). Wakefield (24). Schimb între capital și muncă. Salariu cu bucata (25). Valoarea forței de muncă (25, 26). Participarea muncitorului salariat la avuția generală este determinată numai cantitativ (26). Echivalentul primit de muncitor : bani. Înseamnă deci că el apare [B''—29] egal față de capitalist (26). Dar scopul schimbului său este satisfacerea trebuinței sale. Pentru el, banii nu sînt decît *mijloc de circulație* (26). Economisirea, abstinența ca mijloc de îmbogățire pentru muncitor (26, 27) (28). Lipsă de valoare la muncitor, privarea lui de valoare — condiție

a existenței capitalului (28). Capitalul se opune muncitorului numai ca forță materializată în lucruri. Nu are caracter personal (29 [137]). Deosebirea față de munca sub formă de servicii (29). Scopul muncitorului în schimbul cu capitalul — consumul. Schimbul trebuie reluat în permanență. *Munca* în calitate de *capital al muncitorului* (29) și

Caietul III (continuare)

(p. 8) (forța de muncă în calitate de *capital !*). Salariul nu este productiv (ibid.). Schimbul dintre capital și muncă face parte din circulația simplă, nu-l îmbogățește pe muncitor (9). Separația dintre muncă și proprietate — premisă a acestui schimb (ibid.). Munca în calitate de obiect — sărăcie absolută, în calitate de subiect — posibilitate generală de avuție (9). Munca se opune capitalului fără vreun mod *particular* de a fi determinat (9, 10). Procesul muncii este inclus în capital (10) (11) (12, 13). (Capital și capitalist, 13).

Procesul de producție în calitate de conținut al capitalului (13, jos).

Muncă productivă și muncă neproductivă (14). (Muncă productivă este aceea care produce capital).

Muncitorul se raportează la munca sa ca la o valoare de schimb, capitalistul se raportează la munca muncitorului ca la o valoare de întrebuințare etc. (14, 15). Muncitorul își înstrăinează munca ca forță producătoare de avuție (15) (capitalul își apropriază munca ca asemenea forță de producție. Ibid.). Transformarea muncii în capital etc. Sismondi. Cherbuliez. Say. Ricardo. Proudhon etc. (15, 16).

Procesul de valorificare (17) (18) (cheltuieli de producție, 19). (Plusvaloarea nu poate fi explicată prin schimb. *Ramsay. Ricardo.*). Capitalistul nu poate să trăiască din *salariul* său etc. (19 : faux frais de production). Simpla autoconservare, neînmulțire a valorii contrazice esența capitalului (19, 20). Capitalul intră în cheltuielile de producție în calitate de capital. Capital purtător de dobîndă. Proudhon (20). Plusvaloare. Timp de supramuncă (21) (22). Bastiat despre sistemul muncii salariate (22). Valoarea muncii. Cum se determină ea (22). Autovalorificarea este autoconservarea capitalului. Capitalistul nu poate trăi numai din munca sa etc. Condiții pentru autovalorificarea capitalului. Timp de supramuncă etc. (22, 23). În ce măsură este capitalul productiv (în calitate de creator de supramuncă etc.) (23). Funcția lui este pur istorică și tranzitorie (ibid.) Negrii liberi din Jamaica. Avuția autonomizată cere muncă de sclav sau muncă salariată (în ambele cazuri, muncă silită) (23).

Plusvaloare. Ricardo (24). Fiziocrații (24). A. Smith (25, 26). Ricardo (26) (27).

Plusvaloare și forță productivă. Corelația dintre ele în condițiile creșterii lor (26—28) (29—30). Rezultat (30, 31). Forța productivă a muncii este forța productivă a capitalului (31). Cu cît munca necesară

a muncitorilor s-a redus, cu atît mai dificilă devine valorificarea ulterioară a capitalului (30, 31). Despre valorificarea capitalului (32—38).

Munca nu *reproduce* valoarea materialului pe care-l prelucrează și a uneltelor cu care lucrează. Ea le *conservă* valoarea pur și simplu datorită faptului că în procesul muncii se raportează la ele ca la condiții obiective ale ei. Pentru această forță vivifiantă și conservantă capitalul nu cheltuiește *nimic*; dimpotrivă, ea apare ca o forță proprie a acestuia etc. (p. 38—40).

Timp de supramuncă absolut. Relativ (40). Nu *cantitatea muncii* vii, ci *calitatea* ei de muncă este aceea care conservă totodată timpul de muncă deja cuprins în material etc. (40). Schimbarea de formă și de substanță în procesul de producție nemijlocit, 40, 41. Procesului de producție simplu îi este inerentă conservarea treptei de producție anterioare de către cea următoare etc. (41). Conservarea vechii valori de întrebuințare prin intermediul muncii noi etc. (41).

[B″—30] Proces de producție și proces de valorificare. *Cantitatea* muncii obiectualizate se conservă prin aceea că *calitatea* ei ca valoare de întrebuințare pentru muncă nouă se conservă datorită contactului cu munca vie (41, 42). În procesul de producție real, separarea muncii de momentele ei obiective de existență este suprimată. Dar în acest proces, munca este deja inclusă în capital etc. Se manifestă ca forță de autoconservare a capitalului. Perpetuarea valorii (42). Capitalistul primește gratuit supramunca și conservarea valorii materialului și a uneltelor (42) (43). Munca, adăugînd valoare nouă la valoare veche, totodată o conservă și o perpetuează pe aceasta din urmă (43). Capitalul nu cheltuiește nimic pentru *conservarea* valorilor în produs (43).

Prin aproprierea muncii prezente, capitalistul are un cec asupra muncii viitoare și, respectiv, asupra aproprierii ei (43).

Bastiat și Carey (1—4). Bastiat despre salariu (5—7).

Caietul IV. Confundarea profitului cu plusvaloarea. Calculul greșit al lui Carey (1).

Capitalistul, care *nu-i plătește* muncitorului *conservarea* valorii vechi, cere compensație pentru faptul că permite muncitorului să conserve vechiul capital (2). Plusvaloare și profit etc. (2, 3).

Deosebire între consumarea uneltei și consumarea salariului. Prima se consumă în procesul de producție, salariul — în afara acestui proces (3).

Creșterea plusvalorii și scăderea ratei profitului (4—7. Vezi în special 7 + *Bastiat* ibid.).

Sporirea numărului zilelor de muncă simultane etc. (7, 8) *(acumularea capitalului)*. Mașini (9).

Creşterea părţii constante a capitalului în comparaţie cu partea variabilă, avansată pe salarii, echivalează cu creşterea productivităţii muncii (9). Proporţia în care trebuie să crească capitalul, în cazul creşterii productivităţii, pentru a putea angaja acelaşi număr de muncitori (9—12). Raportul procentual [al plusvalorii] la capitalul total poate să exprime corelaţii dintre cele mai diferite (12, 13).

Capitalul (ca şi proprietatea în general) se bazează pe *productivitatea muncii* (13, 14).

Creşterea timpului de supramuncă. Creşterea numărului zilelor de muncă simultane. *(Populaţie)* (14). Populaţia poate să crească pe măsură ce se reduce *timpul de muncă necesar,* sau pe măsură ce scade relativ timpul necesar pentru producerea forţei de muncă vii (14). Capital excedentar şi populaţie excedentară (14, 15). Creare de timp liber pentru societate (15).

Trecerea capitalului din procesul de producţie în procesul de circulaţie (15 şi urm.). *Deprecierea capitalului datorită creşterii forţelor productive* (15) (ibid., 15—21). (Concurenţă, p. 21.) (*Capitalul* ca unitate şi contradicţie a procesului de producţie şi procesului de valorificare) (22 şi urm.). Capitalul ca limită a producţiei. Supraproducţie (22, 23) (cererea muncitorilor înşişi). 24. Limitele producţiei capitaliste, 24, 25. Supraproducţie, 25—28. Proudhon, 26, 27, 28. (Cum se face că, în preţul mărfii pe care o cumpără, muncitorul plăteşte profitul etc. şi totuşi primeşte salariul necesar) 29. Preţul mărfii şi timpul de muncă. Supramuncă etc., 28—31 (preţ şi valoare etc.). Capitalistul nu vinde *prea scump,* ci, fireşte, mai scump decît îl costă un lucru (30, 31).

Preţul *(unei unităţi de marfă)* (31). Bastiat. Scăderea preţului unităţii de marfă (31). Preţul poate să scadă sub valoare, fără a aduce prejudicii capitalului (31, 32). Numărul şi unitatea (de măsură) sînt elemente esenţiale în stabilirea preţului prin înmulţirea [preţului unităţii de produs cu numărul acestor unităţi] (32).

Acumularea specifică a capitalului (transformarea supramuncii (venitului) în capital) (32). Proudhon. Determinarea valorii şi a preţului. La antici (în condiţiile sclaviei) — nu supraproducţie, ci supraconsum (32).

Rata generală a profitului (33).

Dacă, vînzînd un produs, capitalistul îşi acoperă numai cheltuielile de producţie proprii, înseamnă că are loc un *transfer* [de plusvaloare] către alt capitalist. În aceste condiţii, muncitorul nu cîştigă aproape nimic (34—36, în special 36).

[B''—31] Limita producţiei capitaliste — raportul dintre supramuncă şi munca necesară. Proporţia dintre plusprodusul pe care îl consumă capitalul si plusprodusul ce se transformă în capital (38, 39).

Deprecierea [capitalului] în perioade de criză (39, 40). Capitalul, ieşind din procesul de producţie, redevine bani (40, 41).

Supramunca, sau plusvaloarea, devine capital adiţional. Toate condiţiile producţiei capitaliste apar acum ca rezultat al înseşi muncii (salariate) (42, 43). Procesul de realizare a muncii este totodată procesul privării ei de realitate (43) (44).

Formarea de capital adiţional I (44, 45). Capital adiţional II (45). Răsturnare a dreptului de apropriere (45).

Principalul rezultat al procesului de producţie şi al procesului de valorificare : reproducerea şi producerea din nou a înseşi relaţiei dintre capital şi muncă, dintre capitalist şi muncitor (45, 46).

Acumularea primitivă a capitalului, 45 ,46, (acumularea reală, ibid.).

Din momentul în care se dezvoltă din punct de vedere istoric, capitalul îşi creează singur condiţiile de existenţă (46) (nu ca condiţii ale genezei sale, ci ca rezultate ale fiinţării sale) (46).

Acumulare primitivă (47, 48). Servicii personale (48, 49) (în opoziţie cu *munca salariată)* (idem, 50).

{Răsturnare a legii aproprierii, 50. Pentru muncitor, propriul lui produs este într-adevăr ceva străin. Diviziunea muncii. Maşini etc., 50.}

Forme premergătoare producţiei capitaliste (50, 51) (52) (53).

Continuarea :

Caietul V. Continuare despre procesul premergător formării relaţiei capitaliste sau acumularea primitivă (p. 1—15). Schimbul de muncă pe muncă se bazează pe lipsa de proprietate a muncitorului (16).

Circulaţia capitalului şi circulaţia banilor (16) (17).

Presupunerea valorii în fiecare capital singular (unealtă etc.) (p. 17).

Procesul de producţie şi procesul de circulaţie — momente ale circulaţiei (17). Productivitatea *diferitelor* capitaluri (în ramuri de producţie diferite) condiţionează productivitatea capitalului singular (17).

Timp de circulaţie. Viteza de rotaţie înlocuieşte masa capitalului (17, 18). Dependenţa reciprocă a capitalurilor în ceea ce priveşte viteza lor de rotaţie (18). Circulaţia — moment al producţiei. Procesul de producţie şi durata lui. Transformarea produsului în bani. Durata acestei operaţii. Retransformarea banilor în condiţii de producţie. Schimbul unei părţi de capital pe muncă vie (18, 19). Cheltuieli de transport (19) (20).

Cheltuieli de circulaţie (20). Mijloace de comunicaţie şi de transport (20) (21). {(Diviziunea ramurilor de activitate, 21, 22). În ce condiţii industria mătăsii devine necesară pentru agricultură (22).} 22. {Concentrarea mai multor muncitori. Forţa productivă a acestei concen-

trări (23). Muncă în comun *în proporții de masă*. Ibid., 23} 23, 24. (Exemplul cu drumurile, canalele, lucrările de irigație etc. poate fi concludent în cazul cînd acestea devin obiect al producției capitaliste, și nu sînt lucrări publice executate de stat, cum au fost în trecut. *Numai schimbare* de formă. *Condiții generale de producție spre deosebire de cele particulare.*) (24) (25).

Aducerea pe piață (condiție spațială a circulației) face parte din procesul de producție (25). Moment temporal al circulației — creditul (25, 26). Capitalul este capital circulant (26). Circulația banilor este doar aparență (ibid).

Sismondi. Cherbuliez (capital. Diferitele lui părți componente) (26).

Influența circulației asupra determinării valorii (26, 27). Timpul de circulație echivalează cu un timp de devalorizare (27).

[B"—32] Deosebirea dintre modul de producție capitalist și toate modurile de producție anterioare (universalitate etc.) (27, 28). Natura propagandistică a capitalului (29).

Reducerea timpului de circulație (28, 29) (credit). Storch (29).

Capitalistul avansează muncă (Malthus) (29). Limitele producției capitaliste. Thompson (29).

Circulație și creare de valoare (29) (30) (egalizarea condițiilor de circulație pentru diferitele capitaluri) 31. Capitalul nu este o sursă de creare de valoare (31). Cheltuieli de circulație (31).

Continuitatea producției presupune suprimarea timpului de circulație (31) (32).

Ramsay. Timp de circulație. De aici el conchide că capitalul este o sursă proprie de profit (32).

Ramsay. Confuzie între plusvaloare, profit și legea valorii (32) (potrivit legii lui Ricardo n-ar exista, pretinde el, nici o plusvaloare. Ibid.).

Ricardo (32, 33). Concurență (33). De Quincey (ibid.).

Caietul VI. Teoria ricardiană a valorii. Salariu și profit. *De Quincey* (1). Ricardo (1—2). *Wakefield*. Condițiile producției capitaliste în colonii (2) (continuitatea muncii, la care se referă el, trebuie menționată ca moment cînd se va analiza procesul de producție).

Plusvaloare și profit. *Exemplu* (Malthus) (3). Profit și plusvaloare. Malthus (3, 4).

Malthus (4, 5) *(cf. aceasta chiar* la început, unde este vorba de *vînzarea forței de muncă,* sau de schimbul dintre muncă și capital) (5) (6). Deosebirea dintre muncă și forță de muncă (7). Strania afirmație [a lui Malthus] că intervenția capitalului nu modifică întru nimic retribuirea muncii (7).

Teoria lui Carey cu privire la ieftinirea capitalului pentru muncitor (7, 8) *(același Carey.* Scăderea ratei profitului, 8).

Wakefield despre contradicția dintre teoria ricardiană a muncii salariate și teoria ricardiană a valorii (8).

Capital inactiv. Creștere a producției fără o prealabilă creștere de capital. Bailey (8, 9).

Cum tratează *Wade* capitalul. Munca este doar un factor al capitalului. *Capitalul — forță socială.* Civilizația și observațiile mele în legătură cu aceasta (9). Toate forțele sociale ale muncii — ca forțe ale capitalului. Manufactură. Industrie. *Diviziunea muncii* (9). Concentrarea formală de către capital a diferite ramuri de muncă etc. (9, 10). Acumularea capitalului (11).

Transformarea banilor în capital (10). Știință (11). Acumulare primitivă și concentrare este unul și același lucru (11). Asociere voluntară și silită. Deosebirea dintre capital și formele anterioare. Rossi (11).

Rossi. Ce este capitalul ? Materia primă este capital ? (11). Aici este necesar salariul ? (11, 12) (fondul de mijloace de subzistență este capital ? Ibid.).

Malthus. Teoria valorii și a salariului (12, 13). Capitalul operează cu o proporție, munca — numai cu o parte. Ibid., 12. Vezi tot acolo observațiile mele despre *plusvaloare și profit.* Teoria lui *Ricardo.* Ibid. (12, 13. Carey contra Ricardo). Malthus : salariul nu are nimic comun cu proporția (13). Teoria malthusiană a valorii (13).

Scopul producției capitaliste este valoarea (banii), și nu marfa, nu valoarea de întrebuințare etc. *Chalmers* (14).

Ciclu economic. Proces de circulație. *Chalmers* (14).

Deosebire în ce privește rotația [capitalului]. Întreruperea procesului de producție (sau, mai bine zis, necoincidența lui cu procesul de muncă) (14). Durata totală a procesului de producție (14) (agricultură. Hodgskin, 15). *Perioade de producție* inegale (14, 15).

[B''—33] În conceptul de muncitor liber este subînțeles pauperul (15). Populație și suprapopulație etc. (15) (16).

Muncă necesară. Supramuncă. Populație excedentară. Capital excedentar (16) (17).

A. Smith. Munca — sacrificiu (teoria lui Senior despre sacrificiul capitalistului) (17) (18) (excedentul proudhonian, 17).

A. Smith. Geneza profitului. Acumulare primitivă (18).

Wakefield. Muncă de sclav și muncă liberă (18).

Atkinson. Profit (18).

Geneza *profitului. MacCulloch* (18, 19).

Supramuncă. Profit. Salariu. Economiști. Ramsay. Wade (19).

Capital imobilizat. Reîntoarcerea capitalului. Capital fixat. *John St. Mill* (19).

Rotația capitalului (20). Proces de circulație. Proces de producție. Rotație. Capitalul este circulant. Tot astfel el este capital fixat (20, 21). Cheltuieli de circulație (21) (22). Timp de circulație (22). Timp de circulație și timp de muncă (22, 23) {(Timpul liber al capitalistului, 24).} 24 {Cheltuieli de transport etc., 25}. Circulație. *Storch* (25). Metamorfoze ale capitalului și metamorfoze ale mărfii (25). Schimbarea de forme și de substanțe ale capitalului. Diferite forme de capital (26). Rotații într-o perioadă dată (26). Capital circulant ca trăsătură generală a capitalului (26). *Anul* — măsura rotațiilor capitalului circulant. *Ziua* — măsura timpului de muncă (26, 27). {*Surplus. Proudhon. Bastiat.* (27).} *Capital fixat* și capital circulant. Mill. Anderson. Say. De Quincey. Ramsay (27).

Vezi dificultatea cu dobînda la dobîndă etc. (28). Crearea de piețe prin intermediul comerțului (28). *Capital fix și capital circulant. Ricardo* (28). Necesitatea unei reproducții rapide sau mai puțin rapide (28, 29). *Sismondi* (29). Cherbuliez. Storch (29).

Bani și capital. Caracterul etern al valorii (28).

Avansul pe care capitalistul îl dă muncitorului (29).

Capital constant și capital variabil (29). *Concurență* (29, 30) (32 *jos*).

Plusvaloare. Timp de producție. Timp de circulație. *Timp de rotație* (31, 32) (33). O parte din capital se află alternativ în faza de producție, iar cealaltă în faza de circulație (33).

Timp de circulație (34). Plusvaloare și fază de producție. Numărul actelor de reproducție a capitalului este egal cu numărul rotațiilor lui. Plusvaloare totală etc. (34) (35).

În circulația capitalului — schimbare de forme și de substanțe (36). $M — B — M$; $B — M — B$ (ibid.).

Deosebirea dintre timpul de producție și timpul de muncă (36). *Storch.* Bani. Comercianți. Credit. Circulație (37).

Circulația mică. Procesul de schimb dintre capital și forța de muncă în general (37) (38). Capitalul și reproducerea forței de muncă (38).

Tripla determinare sau tripla modalitate a circulației (39). Capital fix și capital circulant (39, 40). *Timpul de rotație* a capitalului total împărțit în capital circulant și capital fix (40). Rotația medie a unui asemenea capital (40) (41). Influența capitalului fix asupra timpului total de rotație a capitalului (ibid.).

Circulația capitalului fix. *Say. Smith. Lauderdale* (42). Lauderdale despre originea *profitului,* 43.

Proces de muncă (43).

Capital fix. Mijloc de muncă. *Mașină* (43).

[B"—34] *Caietul VII.*

Capital fix. Transformarea forțelor muncii în forțe ale capitalului. atît în capitalul fix, cît și în cel circulant (1). *În ce măsură capitalul fix (mașina)* creează *valoare* (1). *Lauderdale* (ibid., 1, 2). Mașina presupune existența unei mase de muncitori (1, 2).

Capital fix și capital circulant ca două genuri diferite de capital (2). Capitalul fix și continuitatea procesului de producție (2). Mașini și muncă vie (2) (invențiile). Contradicție între baza producției burgheze *(măsura valorii)* și dezvoltarea acestei producții. Mașini etc. (3).

Importanța dezvoltării capitalului fix (3) (pentru dezvoltarea capitalului în general). Raportul dintre crearea de capital fix și crearea de capital circulant (3).

Timp liber. Crearea lui este principala sarcină a capitalului. Forma sa antagonistă în condițiile capitalului (3, 4).

Productivitatea muncii și producția de capital fix („The Source and Remedy“ 138) (4).

Utilizare și consum. *„The Economist“. Durabilitatea* capitalului fix (4).

Economisirea reală constă în economisirea timpului de muncă, deci în dezvoltarea forței productive. Suprimarea opoziției dintre timpul liber și timpul de muncă (5).

Justa înțelegere a procesului de producție social (5).

Concepția istorică a lui *Owen* despre producția industrială *(capitalistă)* (5) (6).

Capitalul și valoarea factorilor naturali (6).

Volumul capitalului fix indică nivelul de dezvoltare a producției capitaliste (6).

Determinarea materiei prime, a produsului, uneltei de producție, consumului (6).

Banii sînt capital fix sau capital circulant ? (6).

Capitalul fix și capitalul circulant în raportul lor cu consumul individual (6, 7).

Timp de rotație a capitalului alcătuit din capital fix și capital circulant. Timp de reproducție a capitalului fix. Pentru capitalul circulant este necesar doar ca întreruperea să nu fie atît de mare încît valoarea lui de întrebuințare să se distrugă. Pentru capitalul fix, continuitatea producției este absolut necesară etc. (7).

Unitatea de timp pentru muncă este ziua, pentru capitalul circulant — anul. Odată cu intervenția capitalului fix devine unitate o perioadă totală mai îndelungată (7). Ciclu industrial (7).

Circulația capitalului fix (8).

Așa-zisul risc (8). Este greșită afirmația că toate părțile capitalului aduc deopotrivă profit. *Ricardo* etc. (8).

Una și aceeași marfă este cînd capital fix, cînd capital circulant (8, 9).

Vînzare de capital în calitate de capital (9).

Capital fix care intră în circulație ca valoare de întrebuințare (9).

Fiecare moment care reprezintă o premisă a producției este totodată un rezultat al ei. Reproducția propriilor ei condiții. Reproducția capitalului în calitate de capital fix și capital circulant (9, 10).

Capital fix și capital circulant. *„The Economist". Smith.* Contravaloarea capitalului circulant trebuie să fie produsă în cursul unui an. Nu la fel stau lucrurile cu capitalul fix. Acesta din urmă angajează producția anilor următori (10, 11).

Cheltuieli de întreținere [a capitalului fix] (11).

Venit de la capitalul fix și de la capitalul circulant (12).

Muncă liberă = pauperism latent. Eden (12, 13).

Cu cît valoarea capitalului fix în raport cu produsul lui este mai mică, cu atît acest capital corespunde în mai mare măsură destinației lui (13).

[Capital] mobil și imobil, fix și circulant (14).

Legătura dintre circulație și reproducție (14, 15). Necesitatea reproducției valorii de întrebuințare în decursul unei perioade de timp *date* (15).

Procesul de fructificare a capitalului. Transformarea plusvalorii în profit (15). Rata profitului (15). Scăderea ratei profitului (15) (16). Rata profitului. Suma profitului (16) (17). Atkinson. A. Smith. Ramsay. Ricardo (17). Plusvaloarea *ca profit* exprimă întotdeauna o proporție mai mică (17, 18). Wakefield (18). Carey. Bastiat (18) (19). Capital și venit (profit). Producție și repartiție. Sismondi (19). Cheltuieli de producție din punctul de vedere al capitalului. Profit din punctul de vedere al capitalului (20). Inegalitatea profiturilor. Egalizare și rată generală a profitului (20). Transformarea plusvalorii în profit (20). Legi (20, 21).

[B''—35] *Plusvaloare* = raport între supramuncă și munca necesară.

Valoarea capitalului fix și *forța sa productivă.* Durabilitatea capitalului fix și forța sa productivă (21, 22). Capitalul nu cheltuiește nimic pentru forțele sociale, pentru diviziunea muncii etc. (21). Altfel stau lucrurile cînd este vorba de mașini (21, 22). *Vezi 22* de asemenea despre economii la folosirea mașinilor.

Profit și plusvaloare (22).

Mașini și supramuncă. Recapitularea teoriei plusvalorii în general (22, 23).

Raportul dintre condițiile obiective ale producției. Variația proporției dintre părțile componente ale capitalului (23) (24) (25).

Bani și capital fix: presupun o anumită cantitate de avuție (*„The Economist"*) (25). Raportul dintre capitalul fix și capitalul circulant. Proprietarul unei filaturi de bumbac (*„The Economist"*) (25).

Sclavie și muncă salariată. Steuart (25, 26). *Profit de la înstrăinare*. Steuart (26).

Industria lînii din Anglia de pe vremea Elisabetei și pînă în prezent (*Tuckett*). Industria mătăsii (același) (27, 28). Același despre producția de fier. Filaturi de bumbac (28).

Geneza muncii salariate libere. Vagabondajul. *Tuckett* (28).

Blake despre acumulare și rata profitului (28, 29). (Arată că prețurile etc. nu sînt indiferente, deoarece există o clasă de simpli consumatori, care consumă fără a reproduce.) *Capital inactiv*, ibid. (28).

Agricultură de consum la începutul secolului al XVI-lea (*Tuckett*) (29).

Profit. Dobîndă. Influența mașinilor asupra fondului muncii. „The Westminster Review" (29).

Capitalul — și nu munca — determină valoarea mărfurilor. *Torrens* (38, 39).

Minimul de salariu (39).

Mașini și muncitori în industria bumbacului în 1826. *Hodgskin* (39).

Cum creează mașinile materie primă. Industria inului. Fire pieptănate fine. *„The Economist"* (39).

Mașini și supramuncă (39, 40).

Capital și profit. „Valoarea face produsul" (40) (41). *Raportul dintre muncitor și condițiile de muncă* în cadrul producției capitaliste (41).

Toate părțile capitalului aduc profit (41).

Raportul dintre capitalul fix și capitalul circulant în industria bumbacului. Supramuncă și profit la Senior. Tendință de prelungire a timpului de muncă datorită folosirii mașinilor (41, 42).

Influența transportului asupra circulației etc. (42). Transportul suprimă tot mai mult [necesitatea] stocurilor (42).

Supramuncă absolută și mașini. Senior (42).

Fabrica de produse din bumbac în Anglia. Muncitori. Exemplu referitor la mașini și supramuncă (42).

Exemplu din cartea lui Symons. Glasgow. Țesătorie mecanizată etc. (43). (Aceste exemple ilustrează rata profitului.)

Diferitele moduri în care mașinile reduc munca necesară. Gaskell (43).

Munca este piața nemijlocită pentru capital (44).

Înstrăinarea de muncă a condițiilor muncii odată cu dezvoltarea capitalului (44) *(denaturare)*. Denaturarea stă la baza modului de producție capitalist, și nu numai a repartiției care îi este inerentă (44).

Merivale. În colonii, dependența naturală a muncitorului trebuie să fie înlocuită prin restricții *artificiale* (44).

Cum mașina etc. economisește material. *Pîine*. *Dureau de la Malle* (45).

Consum productiv. Newman (47). *Transformări pe care le suferă capitalul*. *Ciclu economic* (Newman) (47).

Dr. Price. Forță înnăscută a capitalului (47) (48).

Proudhon. *Capital și schimb simplu*. *Surplus* (48).

Necesitatea lipsei de proprietate la muncitori. Townsend (48, 49). Galiani (49).

Infinitul în proces. *Galiani* (49).

[B''—36] *Avansuri*. Storch (50). *Teoria economisirii*. Storch (50 !).

MacCulloch. Excedent (50). Profit (ibid.). *Distrugere periodică a capitalului*. Fullarton (50).

Arnd. Rată naturală a dobînzii (51).

Dobîndă și profit (51) (Carey) (52). Cămătărie pe gaj în Anglia (52).

Cum ocupă negustorul locul meșterului (52).

Avuție negustorească (52) (53) (54).

Comerțul cu echivalente este imposibil. *Opdyke* (55).

Capital și dobîndă (55).

Două națiuni pot face schimburi reciproce potrivit legii profitului, astfel încît ambele să fie în cîștig, dar una dintre ele este mereu dezavantajată (59).

SCHIȚĂ DE PLAN AL CAPITOLULUI AL TREILEA AL LUCRĂRII „CONTRIBUȚII LA CRITICA ECONOMIEI POLITICE“ [139]

Scris aproximativ în februarie-martie 1859
Publicat pentru prima oară
de Institutul de marxism-leninism,
în limba originalului, în 1941,
sub titlul : K. Marx. Grundrisse der Kritik
der politischen Oekonomie . Anhang

Se tipărește după manuscris
Tradus din limba germană

I

Procesul de producție a capitalului

1) *Transformarea banilor în capital*

α) *Trecere*

A defini capitalul ca o simplă sumă de valori înseamnă a nu spune nimic (II, 12). Tezaurizarea nu este capitalizare (ibid.). II (13, 14, 15). VI, 23, 24. VI, 28 (jos. Capital și bani).

Circulația și valoarea de schimb provenită din circulație — premisă a capitalului (II, 16) (17) (II, 18).

II, 19, 20 (capitalul ca valoare de schimb se opune muncii ca valoare de întrebuințare).

II (21) (II, 22).

Sismondi. VII, 19 (jos).

Capital comercial și capital în general. Negustor și meșteșugari. VII, 52 jos. 53, 54, 55 (Opdyke).

β) *Schimb între capital și forța de muncă*

(II, 22) (II, 23) (II, 25, 26, 27, 28). VI, 13. II, 29. III, 8. III, 14. VI, 37, 38.

Repetarea vînzării din partea muncitorului (III, 8).

Salariul nu este productiv (III, 8).

Circulația muncitorului : *M* — *B* — *M* (III, 9).

Condiția *acestui schimb* este non-proprietatea muncitorului (III, 9). V, 3, 4, 5, 6, jos.

Capitalului i se opune munca *abstractă* (III, 9) (10, 26).

Valoarea de schimb a muncii (II, 14, 15) (III, 22, 27).

Consumarea valorii de întrebuințare intră aici în procesul economic (III, 17), IV, 23, 24 (capital care creează muncă salariată). IV, 48, 49, 50.

Condiția istorică a [apariției] raportului dintre munca salariată și capital. V, 8. VII, 12, 13.

Forță de muncă (VI, 7).

Salariu mediu (VII, 39. In analiza [acestei probleme] trebuie *să pornim de la minimum).*

Teoria profitului la Carey. VI, 7, 8.

Rossi (VI, 11, 12. *Componentele materiale ale capitalului. Ține oare salariul* de esența capitalului ? VI, 38).

Condiții ale schimbului. Muncitorul este un pauper virtual (VI, 15) (16).

Torrens. Capitalul — și nu munca — determină valoarea mărfii (VII, 38, 39) (confuzie la ricardieni. Repartizarea plusvalorii între capitaliști).

γ) *Procesul muncii*

(III, 10, 11, 12, 13).

Consumul productiv (VII, 47, sus. *Newman*).

δ) *Procesul de valorificare*

III, 17, 18, 19, 20, 38, 39, 40, 41, 42, 43.

IV, 2 (IV, 7).

Conceptul general de plusvaloare (III, 21) (22) (23) (24) (25) (26) (27) (28, 29) (30) (IV, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7). IV, 13. VI, 10.

Sporirea forței productive, cantitate și calitate (IV, 4). VII, 20.

Dacă sînt date *forța productivă* și *timpul de muncă absolut,* numărul zilelor de muncă simultane trebuie sporit (IV, 7, 8) (IV, 14).

Zile de muncă simultane. Ibid.

Populație. IV, 14, 15.

Sporirea forței productive este identică cu creșterea părții constante a capitalului în comparație cu partea lui variabilă (IV, 9).

Cum trebuie să crească capitalul pentru ca în condițiile creșterii forței productive să fie folosit același număr de muncitori (IV, 9—12).

Timp liber (IV, 14).

Combinarea muncii. IV, 50.

MacCulloch (VII, 50).

2) *Plusvaloarea absolută*

(III, 23, 32, 33).

Timp de muncă absolut și timp de muncă necesar. V, 24, VI, 16, 17. (VI, 15, 16, 17. *Supramuncă. Populație excedentară*).

Timp de supramuncă (VI, 19, *Ramsay, Wade).*
Supramuncă şi muncă necesară (VII, 21) (VII, 44, sus).
Senior (VII, 41, 42).

3) *Plusvaloarea relativă*

III, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38.
IV, 12, 13.

α) *Cooperare a maselor*

V, 22, 23.

β) *Diviziunea muncii*

Munca sclavului este mai productivă decît cea a muncitorului liber dacă aceasta din urmă nu este combinată. *Wakefield.* VI, 18.

γ) *Maşini*

IV, 13, 14. VI, 43. VII, 1, 2, 13 (jos). VII, 22, 39, 40, 42, 43 jos.
Cîştig de materie primă (economisire) datorită maşinilor. VII, 39 („The Economist").
Preţurile mărfurilor. Proudhon (IV, 26—32).

4) *Acumularea primitivă*

(III, 20, 21. IV, 44, 45, 46, 47, 50, 51, 52, 53).
Plusprodus. Capital adiţional (IV, 42, 43, 45).
Capitalul produce muncă salariată (IV, 43, 44) (45) (47). V, 15.
Acumularea primitivă. V, 1, 2, 3, 4, 8—15, 16.
Concentrarea forţei de muncă (VI, 10, 11) (VI, 11. Rossi. *Cooperare).*
Plusvaloarea sub diferitele ei forme şi ca rezultat al folosirii diferitelor mijloace. VII, 22, 23, 24.
Îmbinarea plusvalorii relative cu plusvaloarea absolută. VII, 23, 24.
Creşterea numărului ramurilor de producţie. VII, 23.
Populaţie (VII, 23).

5) *Muncă salariată şi capital*

II, 14 (II, 28, 29) (III, 13) (III, 14) (15, 16) (VII, 40 jos şi 41 sus), III, 23.

Capital — forță colectivă, civilizație (VI, 9, 10 (Wade)) (VI, 11. Babbage).

Capital = avansuri. VI, 29, jos.

Reproducerea muncitorului prin intermediul salariului. VI, 38.

Limite care se autosuprimă ale producției capitaliste. VII, 2, 3. *Timp liber.* VII, 3, 4. Munca însăși se transformă în muncă socială (ibid. 4). Owen (VII, 5, jos).

Economisire reală. Economisire de timp de muncă. Dar nu într-o formă contradictorie (VII, 5).

Manifestarea legii aproprierii în circulația de mărfuri simplă. Schimbarea acestei legi
(II, 8, 9, 10, 11, 12) (IV, 45) (50).
VII, 44.

II

Procesul de circulație a capitalului

Procesul de valorificare a capitalului este totodată procesul său de devalorizare (IV, 15, 16).

Contradicții (IV, 16, 17) (18). {Aceasta la secțiunea a II-a : Concurența dintre capitaluri [140].}

Capitalul este unitatea — ca proces — *a producției și valorificării* (IV, 18) (19, 20).

Tendința propagandistică a capitalului (IV, 18).

Tendința civilizatoare a capitalului (IV, 18, 19).

Contradicție între producție și valorificare (IV, 22). IV, 24, 25.

Transformarea mărfii în bani (IV, 40, 41) (VI, 8).

Circulația capitalului (V, 16, 17) (VI, 14. Chalmers) (VI, 36). VII, 9. În legătură cu Chalmers : Blake. VII, 29. VII, 47.

Proces de producție, proces de circulație (V, 17, 18, 19, 20, 21, 22).

Capital inactiv (VI, 8, 9).

Timp de producție diferit. VI, 14, 15, VI, 36.

J. St. Mill : Timp de circulație (VI, 19) (capital inactiv).

Rotația capitalului. VI, 19, 20. VII, 47, jos.

Cheltuieli de circulație (VI, 20) (21) (22) (VI, 23, 24, 25). VI, 37.

Capital circulant. VI, 20, 21. *Capital fixat.* Ibid. VI, 27. Trecere la capital circulant și capital fix ca două forme particulare de capital. VII, 2.

Rotație (VI, 21, 22). *Număr de rotații.* VI, 31—35. VII, 7.

Timp de circulație. VI, 22, 23, 25.

Capital-marfă, capital bănesc și capital industrial. (VI, 26).

Anul ca măsură a rotațiilor capitalului (VI, 26, 27).

Capital fix. Capital circulant (VI, 27, 28, 29). VI, 39, 40, 41, 42—44. VII, 8 (jos), 10, 11, 13, 14, 15.

Marea circulație și mica circulație. VI, 37, 38, 39.

Tripla determinare a întregii circulații. VI, 39.

Capital fix. Capital circulant. Atît în primul cît și în cel de-al doilea, determinația socială a muncii este transferată asupra capitalului (VII, 1) (VII, 6).

Prelungirea timpului de circulație echivalează cu scăderea numărului actelor de reproducție sau cu micșorarea cantității de capital care se află în procesul de producție. Continuitatea [procesului de producție] devine necesară pe măsura dezvoltării capitalului fix. Întreruperea [acestui proces] devine implicit o pierdere de *valoare avansată* (VII, 2).

Capital fix și cerere de brațe de muncă (VII, 28. *Barton).*

Capital fix. VII, 2, 3. Raportul dintre capitalul fix și capitalul circulant în societate. VII, 3. VII, 4. Capitalul fix reprezintă o treaptă mai înaltă decît capitalul circulant. Ibid., 4.

Durabilitatea capitalului fix. VII, 4. VII, 21, 22.

Banii — capital fix și capital circulant. VI, 6.

Capital fix și capital circulant în raport cu consumul individual (VII, 6, jos, și 7).

Rotația medie a capitalului total (în raport cu valorificarea lui). Raportul dintre rotația capitalului fix și cea a capitalului circulant. Continuitate. Deosebirea dintre *întreruperile* în producție pentru capitalul circulant și pentru capitalul fix. *Timpul de reproducție a capitalului fix* devine unitatea de măsură a ciclului economic. Faza de reproducție totală [a capitalului] (VII, 7).

Reîntoarcerea diferită a capitalului circulant și a capitalului fix (VII, 8).

Capital fix a cărui valoare de întrebuințare intră în circulație (VII, 9).

Producția de capital fix și de capital circulant (VII, 9, 10).

Cheltuieli de întreținere a capitalului fix (VII, 11).

Venit de la capitalul fix și de la capitalul circulant (VII, 12) *(reîntoarcerea capitalului fix și a capitalului circulant.* Ibid.).

Determinarea timpului de reproducție prin valoarea de întrebuințare a mărfii (VII, 15).

III

Capital și profit

Rata profitului și plusvaloarea (IV, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9. VI, 10) (VI, 12, 13) (17, 18) (39) (43).

Capital și profit (VII, 15) (16) (17) (20, 21) (22) (40) (41).

Cum trebuie să crească capitalul pentru ca în condițiile creșterii forței productive să fie folosit același număr de muncitori (IV, 9—13).

Risc. Dobîndă. Cheltuieli de producție. VII, 8.

Același profit la toate părțile de capital. VII, 8.

Salariul și profitul sînt forme de producție, de aceea sînt și forme de repartiție etc. (VII, 19).

Dobîndă și profit. VII, 51, 52.

[IV]

Diverse

Definiții ale capitalului :

Capitalul este „doar o unealtă de producție" (II, 15) *(capitalul conceput ca lucru.* Ibid.) *(capitalul* nu este o simplă relație, ci un proces. Ibid., II, 16). Capital și produs (II, 18).

Muncă productivă și muncă neproductivă (II, 21, 22) (III, 14).

Agricultură, proprietate funciară și capital (II, 23).

Piață (II, 24, 25).

Temeiuri pentru profit (III, 19, 20), III, 22, 23.

Cheltuieli de producție (III, 20).

Nu cheltuieli, ci avansuri făcute de capitaliști *(Storch,* VII, 50. Împotriva teoriei economisirii. Ibid.).

Proudhon și dobînda etc. (III, 20). Teoria sa despre *originea extraeconomică a proprietății funciare* (V, 3). *Plusvaloare* (VI, 27) *(Price* (Richard) și *Proudhon.* VII, 47, 48).

Bastiat despre sistemul muncii salariate (III, 22). Despre profit etc. (VII, 18, 19).

Agricultură (cu elemente de activitate industrială în cadrul ei. Secolul al XV-lea. VII, 29, *Harrison).*

Capital bănesc (III, 44).

Ricardo. Originea plusvalorii. Salariul și profitul nu sînt decît dividende (VI, 1, 2) *(Wakefield* contra *Ricardo.* VI, 8). (Malthus

împotriva celor care consideră salariul ca o proporţie. VI, 12) (13). VII, 8.

Malthus. Teoria valorii (VI, 3 şi urm.) (VI, 12, 13).

Munca privită ca sacrificiu la Smith. Sacrificiul abstinenţei la *Senior* (VI, 17) (18).

Smith despre originea profitului (VI, 18). *Lauderdale* împotriva acestei concepţii. VI, 43.

MacCulloch despre originea plusvalorii. VI, 18. *Salariul* este o parte din produsul propriu al muncitorului. Acelaşi. VI, 19.

Muncă salariată şi sclavaj. Steuart. VII, 25, 26. Acelaşi : *Maşini.* Ibid., 26.

ADNOTĂRI
ŞI INDICI

Adnotări

1 Acest manuscris reprezintă prima ciornă a ceea ce urma să devină viitorul text al „Capitalului" şi constituie conţinutul a şapte caiete mari, notate de Marx cu cifrele romane I—VII. Pe coperta ultimului caiet, al şaptelea, figurează scris de mîna lui Marx: „Political Economy Criticism of (Fortsetzung)", adică „Critica economiei politice (continuare)". Cuvîntul „Continuare" înseamnă că în caietul al VII-lea urmează continuarea la textul din celelalte şase caiete, iar cuvintele „Critica economiei politice" pot fi considerate ca titlu al întregului manuscris. La acest titlu, Marx a adăugat „continuare" (şi nu „sfîrşit") deoarece manuscrisul a rămas neterminat şi se întrerupe la mijlocul unui cuvînt. Cuvîntul „ciornă", adăugat în volumul de faţă la titlul dat de Marx, este luat din scrisoarea adresată de Marx lui Engels la 29 noiembrie 1858, scrisoare în care, vorbind despre manuscrisul său economic din 1857—1858, Marx îl numeşte „Rohentwurf", adică „ciornă". Manuscrisul are, într-adevăr, toate caracteristicile unei ciorne. În scrisoarea adresată lui Engels la 31 mai 1858, Marx arăta că în acest manuscris, „totul este îngrămădit de-a valma, sînt multe lucruri care urmează să apară în părţile ulterioare" (K. Marx şi F. Engels. Opere, vol. 29, Bucureşti, Editura politică, 1968, p. 295).

Manuscrisul începe cu capitolul al doilea — „Capitolul despre bani", după care urmează amplul capitol al treilea — „Capitolul despre capital". Pe ultima pagină a manuscrisului, Marx a scris începutul primului capitol, care însă n-a mai fost continuat şi care urma să trateze despre marfă, dar pe vremea aceea mai figura la Marx sub titlul de „Valoare".

În volumul de faţă, manuscrisul economic din 1857—1858 se tipăreşte în ordinea în care diferitele lui părţi au fost puse de Marx, dar subdivizat în secţiuni şi paragrafe şi cu împărţirea alineatelor prea lungi în alineate mai scurte. În unele cazuri, absolut necesare, acolo unde era evident că este vorba de adaosuri care se referă la pasaje anterioare s-au operat mutări de fragmente. Indicarea, între paranteze drepte, a numerelor de caiete şi pagini de manuscris fixează toate aceste foarte rare cazuri de mutări.

Ca şi în partea I a volumului, ori de cîte ori, citind un autor, Marx se referă la paginile din caietele sale de însemnări care conţin extrase din

autorul citat, aceste referiri au fost înlocuite prin trimiteri la paginile corespunzătoare din lucrarea citată. Sursa citată este indicată şi în cazurile în care Marx se limitează la menţionarea autorului citat. — 7.

2 Cuvîntul „falsch !" („eroare !"), luat în paranteză, a fost ulterior adăugat de Marx în textul manuscrisului ; acest cuvînt se referă la propoziţia care-l precedă nemijlocit: „Durata procesului de producţie nu este aici altceva decît timpul de muncă necesar pentru confecţionarea produsului". În cursul elaborării manuscrisului din 1857—1858 (vezi volumul de faţă, p. 90—91 şi 155—156) şi ulterior în volumul al II-lea al „Capitalului" Marx a arătat că „nu orice timp în cursul căruia capitalul se află în procesul de producţie este, în virtutea acestui fapt, în mod necesar şi timp de muncă" (K. Marx şi F. Engels. Opere, vol. 24, Bucureşti, Editura politică, 1967, p. 251). — 11.

3 În original: „Arbeitsvermögen". În manuscrisele din 1857—1859, Marx foloseşte, de regulă, în locul termenului „Arbeitskraft" — care se întîlneşte o singură dată, încă în „Muncă salariată şi capital" (vezi K. Marx şi F. Engels, Opere, vol. 6, Bucureşti, Editura politică, 1959, p. 457) şi de cîteva ori în manuscrisul din 1861—1863 — termenul „Arbeitsvermögen". În volumul I al „Capitalului" aceşti doi termeni sînt folosiţi de Marx ca sinonimi: „Unter Arbeitskraft oder Arbeitsvermögen verstehen wir den Inbegriff der physischen und geistigen Fähigkeiten, die in der Leiblichkeit, der lebendigen Persönlichkeit eines Menschen existieren und die er in Bewegung setzt, sooft er Gebrauchswerte irgendeiner Art produziert" (Marx-Engels, Werke, Bd. 23 Dietz Verlag Berlin, 1962, S. 181). În traducerea românească: „Prin forţă de muncă sau capacitate de muncă se înţelege totalitatea aptitudinilor fizice şi intelectuale pe care le posedă organismul, personalitatea vie a omului, şi pe care omul le pune în funcţiune atunci cînd produce valori de întrebuinţare de un fel oarecare" (vezi K. Marx şi F. Engels. Opere, vol. 23, Bucureşti, Editura politică, 1966, p. 180).

Expresia românească „capacitate de muncă" nu redă suficient de exact termenul german „Arbeitsvermögen". Cuvîntul „Vermögen" se traduce în româneşte şi prin „putere", „forţă". Expresia „forţă de muncă" redă în genere mai exact decît expresia „capacitate de muncă" sensul cuvîntului „Arbeitsvermögen". De aceea în volumul de faţă, „Arbeitsvermögen" se traduce, de regulă, prin „forţă de muncă", iar acolo unde Marx foloseşte termenul „Arbeitskraft", acesta din urmă se dă între paranteze drepte, după expresia românească „forţă de muncă". — 14.

4 Vezi în Marx-Engels, Werke, Bd. 26, dritter Teil, Dietz Verlag Berlin, 1968, S. 89, comentariul lui Marx pe marginea acestei teze a lui Malthus. — 36.

5 Aceste două citate din cartea lui W. Thompson sînt date de Marx într-o parafrazare liberă, pe baza caietului său de însemnări din 1845. — 36.

6 G. Ramsay. „An Essay on the Distribution of Wealth". Edinburgh, 1836, p. 55. În continuare la p. 41—42 ale volumului de faţă, Marx reproduce respectivele pasaje din cartea lui Ramsay. — 39.

7 Marx se referă la lucrarea lui Storch „Cours d'économie politique", Paris, 1823, vol. I, p. 409—411, unde se vorbeşte despre faptul că la începutul secolului al XIX-lea la Petersburg unele mărfuri ca ceaiul, cafeaua, fibrele de cînepă, fierul erau cumpărate şi revîndute la preţuri de speculă. Acest

pasaj din cartea lui Storch este citat de Marx la p. 122—123. ale volumului de față. — 40.

8 H. C. Carey. „Principles of Political Economy". Part. I. Philadelphia, 1837, p. 99, 129. — 47.

9 În „Teorii asupra plusvalorii" (vezi Marx-Engels, Werke, Bd. 26, dritter Teil, Dietz Verlag Berlin S. 176—187), Marx a analizat amănunțit denaturarea de către MacCulloch a conceptului de muncă prin extinderea lui asupra proceselor naturii. — 48.

10 Vezi K. Marx. „Grundrisse der Kritik der politischen Oekonomie". Anhang. Moskau, 1941, S. 787—839. În multe cazuri, citatele din cartea lui Ricardo sînt date de Marx într-o parafrazare liberă în limba germană. Acestei libere parafrazări îi corespunde și traducerea românească a respectivelor pasaje din cartea lui Ricardo. — 48.

11 Vezi sfîrșitul adnotării 1. — 49.

12 Cele mai importante dintre ideile enunțate de Bray — ca adversar al economiei politice burgheze și autor al teoriei utopice a „schimbului egal" — în lucrarea sa „Labour's Wrongs and Labour's Remedy" au fost citate de Marx în „Teorii asupra plusvalorii" (vezi Marx-Engels, Werke, Bd. 26, dritter Teil, Dietz Verlag Berlin, 1968, S. 313—319). — 50.

13 A. Smith. „An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations". Vol. I, London, 1835, p. 100—102, 130—131 (Versiunea românească, p. 36—37, 47). — 50.

14 Exemplul citat de Marx se află la p. 26—27 din lucrarea lui Ricardo „On the Principles of Political Economy, and Taxation" (London, 1821) (Versiunea românească, p. 73). — 52.

15 În scrisoarea sa din 5 martie 1858 către Engels (scrisă aproximativ la o lună după această pagină de manuscris), Marx citează același exemplu de calculare a profitului (vezi K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 29, București, Editura politică, 1968, p. 265—266). Acest exemplu a fost scos de Malthus (în ediția a 2-a a lucrării sale „Principles of Political Economy") dintr-o publicație oficială al cărei titlu complet este: „Factories Inquiry Commission. First Report of the Central Board of His Majesty's Commissioners. Ordered, by the House of Commons, to be printed, 28 June 1833", p. 34—53.

16 Numărul rotațiilor pe care le efectuează într-un an capitalul circulant și durata unei rotații a capitalului fix au fost calculate de Marx în felul următor. Pentru *capitalul fix* — prin împărțirea mărimii lui (10 000 l. st.) la mărimea fondului de amortizare (650 l. st.); pentru *capitalul circulant* — prin împărțirea sumei de 13 700 l. st., obținută prin adunarea cheltuielilor neprevăzute (1 100 l. st.), cu salariile (2 600 l. st.) și cu valoarea materiei prime (10 000 l. st.), la mărimea capitalului circulant (7 000 l. st.). — 54.

17 În scrisoarea sa din 5 martie 1858 către Engels, în care citează același exemplu de calculare a profitului, Marx remarcă: „E foarte regretabil că în tabelul de mai sus nu se indică numărul muncitorilor; și nici proporția dintre ceea ce figurează ca *leafă* și *salariul* propriu-zis" (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 29, București, Editura politică, 1968, p. 266).

În pasajul de față, Marx admite că salariul reprezintă exact 1/6 din cheltuielile anuale, iar restul pînă la 2 600 l. st. se cheltuiește pe salarii. — 54.

18 H. C. Carey. „Principles of Political Economy". Part the First. Philadelphia, 1837, p. 73—80, 83—92, 99, 337, 339—340. — 68.

19 Cu vechea sa compoziție organică, capitalul de 16 000 l. st. ar fi avut nevoie de 8 000 de muncitori. Acum însă nu are nevoie decît de 1 500 de muncitori, adică de 5 1/3 ori mai puțin. Prin urmare, 6 500 de muncitori sînt aruncați în stradă, ceea ce reprezintă mai mult decît împătritul celor 1 500 de muncitori ocupați. — 70.

20 Primul capitalist, la un capital de 16 000 l. st. ar avea nevoie de 8 000 de muncitori, cel de-al doilea — numai de 1 500, prin urmare, la fiecare 5 muncitori ai primului capitalist ar reveni 15/16 de muncitori la cel de-al doilea. — 70.

21 Această teză a lui Wakefield este comentată de Marx în „Teorii asupra plusvalorii" (vezi K. Marx. „Teorii asupra plusvalorii", partea a II-a, București, Editura politică, 1960, p. 339; Marx-Engels Werke, Bd. 26, dritter Teil, Dietz Verlag Berlin, 1968, S. 187—188). — 71.

22 Este vorba de pasajul, citat de Bailey, din cartea: Albert Gallatin. „Considerations on the Currency and Banking System of the United States". Philadelphia, 1831, p. 68. — 72.

23 P. Gaskell. „Artisans and Machinery: the Moral and Physical Condition of the Manufacturing Population considered with Reference to Mechanical Substitutes for Human Labour". London, 1836, p. 11—114, 293—362. — 76.

24 Ch. Babbage. „Traité sur l'Economie des Machines et des Manufactures". Traduit de l'anglais sur la troisième édition, par Ed. Biot. Paris, 1833, p. 485. — 78.

25 P. Rossi. „Cours d'économie politique. Année 1836—1837 (Contenant les deux volumes de l'édition de Paris)". În: „Cours d'économie politique". Bruxelles, 1843. — 79.

26 R. Torrens. „An Essay on the Production of Wealth". London, 1821, p. 70—71. — 79.

27 „Capitolul despre capital" din manuscrisul „Critica economiei politice" s-a dovedit a fi în fond un „Capitol despre capital în general", adică primul capitol al cărții „Despre capital" — prima din cele șase proiectate de Marx. Vezi scrisorile lui Marx din 22 februarie și 11 martie 1858 către Lassalle (K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 29, București, Editura politică, 1968, p. 493, 495—496). — 83.

28 H. C. Carey. „The Past, the Present, and the Future". Philadelphia, 1848, p. 74—75. Pasajul respectiv din lucrarea lui Carey este citat de Marx în „Teorii asupra plusvalorii" (vezi K. Marx. „Teorii asupra plusvalorii", partea a II-a, București, Editura politică, 1960, p. 135). — 85.

29 Vezi în „Capitalul", vol. I. (K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 75—76) caracterizarea lui Ferrier ca „epi-

gon modern" al mercantiliştilor. Vezi şi K. Marx, Bazele criticii economiei politice, partea I, Bucureşti, Editura politică, 1972, p. 148—149. — 88.

30 A. Smith. „An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations". Book I, Chapter XI, Part I (Versiunea românească, p. 106). — 90.

31 *„Panis et circenses"* — „pîine şi jocuri". Marx se referă la perioada de înflorire a statului sclavagist roman, cînd păturile de jos ale populaţiei urbane (aşa-numita plebe urbană) erau excluse din sfera producţiei şi trăiau în special din pomenile („pîine şi jocuri") acordate de stat şi de marii proprietari de sclavi.

În ceea ce priveşte coloniile antice vezi articolul lui K. Marx în „New York Daily Tribune", scris la 4 martie 1853 (K. Marx şi F. Engels, Opere, vol. 8, Bucureşti, Editura politică, 1960, p. 581—582). Tot acolo se vorbeşte şi de marile migraţiuni de triburi barbare în epoca de declin a lumii antice. — 92.

32 Ricardo. „On the Principles of Political Economy, and Taxation" 3rd edition. London, 1821, p. 493, 495 (Versiunea românească, p. 292—293). — 94.

33 Biblia. Facerea, cap. 3, versetul 19. — 98.

34 Ch. Fourier. „Le Nouveau Monde industriel et sociétaire" („Ouevres Complètes de Ch. Fourier". Tome sixième, troisième edition, Paris, 1848, p. 245—252). — 99.

35 N. W. Senior. „Principes Fondamentaux de l'Economie Politique". Paris, 1836, p. 309—335. — 99.

36 P. J. Proudhon. „Système des contradictions économiques, ou Philosophie de la misère". Tome I, Paris, 1846, p. 73 ; F. Bastiat et P. J. Proudhon. „Gratuité du Crédit. Discussion entre M. Fr. Bastiat et M. Proudhon". Paris, 1850, p. 200. Vezi şi în „Mizeria filozofiei" (K. Marx şi F. Engels, Opere, vol. 4, Bucureşti, Editura politică, 1958, p. 115—124) analiza acestei teze a lui Proudhon. — 99.

37 În legătură cu faptul că în comunism supramunca se transformă în muncă necesară Marx spune în volumul I al „Capitalului" : Înlăturarea formei capitaliste de producţie va permite o limitare a zilei de muncă la munca necesară. Totuşi, celelalte împrejurări rămînînd neschimbate, această muncă necesară şi-ar lărgi cadrul. Pe de o parte, pentru că condiţiile de viaţă ale muncitorului ar fi mai bune, iar trebuinţele sale mai mari. Pe de altă parte, la munca necesară s-ar adăuga o parte din actuala supramuncă, şi anume munca pentru crearea unui fond social de rezervă şi de acumulare" (K. Marx şi F. Engels, Opere, vol. 23, Bucureşti, Editura politică, 1966, p. 534). Vezi şi K. Marx şi F. Engels, Opere, vol. 25, partea a II-a, Bucureşti, Editura politică, p. 356—358. — 100.

38 Malthus. „Definitions in Political Economy". London, 1827, p. 69—70. — 103.

39 Marx se referă la cartea lui John Stuart Mill „Principles of Political Economy with some of their Applications to Social Philosophy". In two volumes. London, 1848. — 104.

40 Biblia. Psalmii, psalmul 42, versetul 2. Cf. K. Marx şi F. Engels, Opere, vol. 23, Bucureşti, Editura politică, 1966, p. 151—152. — 108.

41 Marx se referă la caietul al XVI-lea de extrase care conţine pasaje din cartea „Gratuité du Crédit. Discussion entre M. Fr. Bastiat et M. Proudhon", Paris, 1850. Formula proudhoniană a surplusului furnizat de muncă figurează la p. 200 a acestei cărţi. Aceeaşi formulă a fost folosită de Proudhon şi în cartea sa „Système des contradictions économiques, ou Philosophie de la misère", Tome I, Paris, 1846, p. 73. Cf. volumul de faţă, p. 98. — 127.

42 J. B. Say. „Traité d'économie politique". Troisième edition. Tome II, Paris, 1817, p. 430. — 128.

43 Cherbuliez. „Richesse ou pauvreté". Paris, 1841, p. 16—19. — 135.

44 Simonde de Sismondi. „Nouveaux principes d'économie politique". Seconde édition. Tome I, Paris, 1827, p. 87, 93. — 163.

45 Vezi Storch. „Cours d'Économie Politique". Tome I. Paris, 1823, p. 405, 420 ; Malthus. „Definitions in Political Economy", London, 1827, p. 237—238 ; Smith. „Recherches sur la Nature et les Causes de la Richesse des nations". Paris, 1802. Tome II, p. 197—198 (Versiunea românească, p. 185). — 166.

46 Cherbuliez. „Richesse ou pauvreté". Paris, 1841, p. 14—15. — 167.

47 *„The Economist"* — săptămînal englez pentru probleme economice şi politice, apare la Londra din 1843 ; organ de presă al marii burghezii industriale. — 175.

48 O analiză amănunţită a noţiunii de *muncă coexistentă* a fost făcută de Marx în „Teorii asupra plusvalorii", cu prilejul examinării concepţiilor lui Thomas Hodgskin (vezi Marx-Engels, Werke, Bd. 26, dritter Teil, Dietz Verlag Berlin, 1968, S. 262—276). — 183.

49 Explicaţia apologetică a profitului, preconizată de Lauderdale, a fost analizată de Marx în „Teorii asupra plusvalorii" (vezi K. Marx. „Teorii asupra plusvalorii", partea I, Bucureşti, Editura politică, 1962, p. 48, 49, 190—191). Vezi şi volumul de faţă, p. 201—202. — 185.

50 În broşura lui Thomas Hodgskin „Labour Defended against the Claims of Capital", London, 1825, p. 16, se spune : „E lesne de înţeles de ce... constructorul unui drum trebuie să capete o parte din foloasele pe care le realizează de pe urma drumului numai cei care-l folosesc ; dar nu înţeleg de ce toate aceste foloase trebuie să aparţină drumului însuşi şi să fie apropriate — cu titlu de profit la capitalul lor — de o serie de persoane care nici nu l-au construit, nici nu-l folosesc". Vezi şi Marx-Engels, Werke, Bd. 26, dritter Teil, Dietz Verlag Berlin, S. 259—299. — 186.

51 Goethe. „Faust", partea I, scena a 5-a („Pivniţa lui Auerbach, la Lipsca"). Cf. K. Marx şi F. Engels, Opere, vol. 23, Bucureşti, Editura politică, 1966, p. 208. — 187.

52 Concepţiile autorului pamfletului socialist apărut anonim sub titlul „The Source and Remedy of the National Difficulties" (London, 1821) asupra sursei plusvalorii au fost caracterizate de Marx ca „un substanţial pas înainte în comparaţie cu Ricardo". O analiză amănunţită a acestui pamflet a fost făcută de Marx în „Teorii asupra plusvalorii" (Marx-Engels, Werke, Bd. 26, dritter Teil, Dietz Verlag Berlin, 1968, S. 234—249, 250—253). Pasajul pe care Marx îl citează aici din pamfletul anonim se dă într-o tra-

ducere-interpretare liberă, în care ideea autorului anonim este redată în termenii lui Marx. — 189.

53 Babbage. „Traité sur l'Economie des Machines et des Manufactures". Paris, 1833, p. 375—376. — 202.

54 După toate probabilitățile, Marx se referă la pasajul din Adaosul la § 209 din Logica mică a lui Hegel, pe care el l-a reprodus ulterior în nota a 2-a la capitolul al 5-lea din volumul I al „Capitalului". Marx a folosit ediția din 1840 (Hegel „Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse. Teil I. Die Logik". Werke, Band VI. Berlin, 1840, S. 382). — 215.

55 Cartea lui Eden este citată de Marx după un conspect făcut de Engels în 1845. Acest conspect a fost publicat parțial în Marx-Engels. Gesamtausgabe, I. Abteilung, Band 4, Berlin, 1932, S. 507—512. — 216.

56 Aluzie la expresia „sub aspectul eternității", frecvent folosită de Spinoza în a sa „Etică" (partea a II-a, teorema a 44-a, corolarul 2 ; partea a V-a, teoremele 22—36). — 226.

57 E. G. Wakefield. „A View of the Art of Colonization". London, 1849, p. 76. — 233.

58 Marx se referă la ciorna neterminată „Bastiat și Carey", scrisă în iulie 1857. Vezi K. Marx, Bazele criticii economiei politice, partea I, București, Editura politică, 1972, p. 3—14. — 234.

59 Despre *legile cu privire la ucenici* vezi K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 378. — 249.

60 Marx se referă la cartea lui Benjamin Thompson (alias conte Rumford) „Essays, political, economical, and philosophical", vol. I (London, 1796), care, printre altele, conținea tot felul de rețete în care se arăta „cum să se înlocuiască cu surogate ieftine articolele de consum obișnuite, prea scumpe, ale muncitorilor" (vezi K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 611). — 254.

61 A. Smith. „An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations". With a Commentary, by the Author of „England and America" [E. G. Wakefield]. Volume I, London, 1835. — 257.

62 „The Spectator" — cotidian literar englez, care a apărut la Londra în anii 1711—1714. Marx se referă la el (precum și la Locke, Hume și Montesquieu) după cartea lui James Steuart „An Inquiry into the Principles of Political Economy", vol. I. Dublin, 1770, p. 399. — 258.

63 F. M. Eden. „The State of the Poor ; or, an History of the Labouring Classes in England". Vol. I, London, 1797, p. 119—120. — 264.

64 „The Westminster Review" — revistă burgheză engleză de orientare liberală ; a apărut la Londra, trimestrial, în perioada 1824—1914. — 265.

65 Sursa acestui citat nu a fost stabilită. — 269.

66 D. Urquhart. „Familiar Words". London, 1856, p. 112. — 271.

67 Acest preț al mătăsii brute milaneze este indicat în „The Economist" din 13 martie 1858 (p. 300). — 271.

68 W. Cobbet. „Paper against Gold", London, 1828. — 279.

69 A. Smith. „An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations", Book I, Chapter IV, la sfîrşitul alineatului al doilea din acest capitol (Versiunea românească, p. 19). — 290.

70 Hodgskin se referă la cartea : H. Storch. „Cours d'économie politique". Tome second. Paris,1823, p. 128. — 292.

71 „Cours complet d'économie politique pratique". Seconde édition. Tome premier. Paris, 1840, p. 510. — 295.

72 Marx face următorul calcul : dacă 1 500 reprezintă profitul net de 5% la întregul capital avansat, înseamnă că acest capital este egal cu 30 000 l. st. Deoarece capitalul fix este de 23 000 l. st., înseamnă că capitalul circulant reprezintă 7 000 l. st. În acelaşi mod calculează Marx şi determinarea mărimii capitalului avansat în cazul I (unde se obţin 34 000 l. st.) şi în cazul III (unde se obţin 28 000 l. st.). — 301.

73 W. H. Prescott. „History of the Conquest of Peru". 4th edition. Vol. I, London, 1850, p. 147. — 308.

74 Aceste expresii sînt luate din cartea : „S. Justiniani, sacratissimi principis, Institutiones". Parisiis, 1815, p. 46. — 310.

75 Sursa acestor expresii, pe care Marx le dă în latineşte, nu a fost stabilită. — 310.

76 *„Revue des Deux Mondes"* — revistă literar-artistică şi publicistică burgheză bilunară, apare la Paris din 1829. — 311.

77 Lauderdale. „Recherches sur la nature et l'origine de la richesse publique". Traduit de l'anglais par Lagentie de Lavalsse. Paris, 1808, p. 173—182. În ceea ce priveşte fondul de amortizare a datoriei publice instituit de Pitt în 1786, vezi K. Marx şi F. Engels, Opere, vol. 12, Bucureşti, Editura politică, 1962, p. 451—452. — 312.

78 $S = C\ (1 + i)^n$ reprezintă formula dobînzii compuse, în care S este suma capitalului împreună cu dobînzile aferente, C — capitalul iniţial, i — rata dobînzii şi n — numărul anilor în decursul cărora se desfăşoară procesul de acumulare a dobînzii. — 312.

79 *„La Voix du Peuple"* — cotidian de orientare proudhonistă, care a apărut la Paris în perioada 1 octombrie 1849 — 14 mai 1850. — 313.

80 În cartea sa citată în text, Arnd a consacrat un paragraf special (§ 88, p. 420—421) fundamentării legitimităţii şi utilităţii *impozitului pe cîini.* — 320.

81 Vezi K. Marx, „Teorii asupra plusvalorii", partea I, Bucureşti, Editura politică, 1962, p. 284—287. — 324.

82 Marx se referă la lucrarea lui Bentham „Defence of Usury", a cărei primă ediţie a apărut la Londra în 1787, a doua în 1790 şi a treia în 1816. — 324.

83 Prin *„clasa producătoare"* J. St. Mill înţelege aici pe capitaliştii din sfera producţiei. — 324.

84 Potrivit concepţiilor filozofului grec antic Epicur, în linii generale materialist şi ateu, există o multitudine de lumi. Aceste lumi apar şi există după legi naturale proprii. Zeii, deşi există, se află în afara lumilor, în spaţiile dintre ele, şi nu exercită influenţă nici asupra dezvoltării universului şi nici asupra vieţii omului. — 326.

85 Este vorba de legea cu privire la reintroducerea convertibilităţii în aur a bancnotelor. — 330.

86 A. Smith. „An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations", Book I, Chapter V (Versiunea românească, p. 24). — 331.

87 Citatul nu a fost identificat. — 333.

88 *Bank Restriction Act* — lege specială adoptată de guvernul englez în 1797 şi care instituia cursul forţat al bancnotelor, suspendînd totodată convertibilitatea lor în aur. În 1819 a fost adoptată o lege care a reintrodus convertibilitatea în aur a bancnotelor. În realitate, convertibilitatea a fost pe deplin restabilită în 1821. — 340.

89 Este vorba de decretele cu privire la blocada insulelor britanice, semnate de Napoleon I la 21 noiembrie 1806, la Berlin, şi la 17 decembrie 1807, la Milano. Prin aceste decrete a fost instituită aşa-numita „blocadă continentală" care interzicea Franţei şi aliaţilor ei de pe continentul european să facă comerţ cu Anglia. — 341.

90 *„The Times"* — mare cotidian englez de orientare conservatoare ; apare la Londra din 1785. — 342.

91 *„Currency principle"* („principiul circulaţiei banilor"), sau *„Currency theory"* („teoria circulaţiei banilor") — sub această denumire era cunoscut în Anglia, la începutul deceniului al 5-lea al secolului al XIX-lea, unul dintre curentele şcolii partizanilor teoriei cantitative a banilor. Reprezentanţii lui — Loyd (alias lord Overstone), Norman şi alţii — susţineau că valoarea şi preţul mărfii sînt determinate de cantitatea de bani din sfera circulaţiei. — 342.

92 Este vorba de cartea : J. Maclaren. „A sketch of the History of the Currency". London, 1858. Marx citează aici o recenzie la această carte, apărută în „The Economist" din 15 mai 1858. Vezi scrisoarea lui Marx către Engels din 31 mai 1858 (K. Marx şi F. Engels, Opere, vol. 29, Bucureşti, Editura politică, 1968, p. 295). — 344.

93 Acesta este titlul pe care l-a dat Marx primului capitol din lucrarea sa economică, pe care curînd după terminarea acestei ciorne — l-a intitulat definitiv „Marfa". — 346.

94 Este vorba de cartea lui August Haxthausen, demnitar şi scriitor prusian, care în deceniul al 5-lea a făcut o călătorie în Rusia : A. Haxthausen. „Studien über die innern Zustände, das Volksleben und insbesondere die ländlichen Einrichtungen Russlands". Theile 1—3, Hannover — Berlin, 1847—1852. — 347.

95 Despre motivele care l-au determinat pe Marx să întocmească acest indice vorbește el în scrisoarea sa din 31 mai 1858 către Engels. În această scrisoare, Marx îi scrie lui Engels că numai recitirea propriului său manuscris „Critica economiei politice", care, tipărit, ar forma un volum gros și care umple șapte caiete — 308 pagini scrise îndesat, îi va lua aproape o săptămînă. Partea proastă, arată în continuare Marx, e că în manuscris totul este îngrămădit de-a valma, sînt multe lucruri care urmează să intre în părțile ulterioare. „De aceea — scrie Marx — va trebui să-mi întocmesc un indice în care să menționez caietul și pagina în care se găsesc porcăriile de care am în primul rînd nevoie pentru lucru".

Marx trebuia în primul rînd să pregătească pentru tipar materialul care urma să constituie partea întîi a marii lucrări economice concepute de el. Prin „partea întîi" el subînțelegea ceea ce curînd a numit „secțiunea întîi" („die erste Abteilung") a cărții sale „Despre capital", secțiune care cuprinde trei capitole: „Marfa", „Banii" și „Capitalul în general". Dar în manuscrisul din 1857—1858 capitolul despre marfă mai figura sub titlul de „Valoare".

„*Indicele la cele șapte caiete (la partea întîi)*, întocmit de Marx, este alcătuit din două ciorne neterminate: în prima ciornă, Marx intenționa să grupeze materialul manuscrisului său pe principalele subcapitole ale „părții întîi" a lucrării, dar n-a ajuns decît pînă la subcapitolul privind circulația capitalului, cu mențiunea că atît acest subcapitol cît și o serie de subcapitole anterioare au rămas fără indicarea paginilor de manuscris; a doua ciornă cuprinde numai materialul destinat capitolului despre bani și reprezintă o elaborare mai amănunțită a structurii acestui capitol.

Între rubricile de bază ale Indicelui său, Marx a lăsat mari spații albe, în care să poată insera ulterior subrubrici suplimentare sau să indice paginile de manuscris.

„Indicele la cele șapte caiete (la partea întîi)" ocupă ultimele 11 pagini din caietul „M", care conține renumita „Introducere" a lui Marx (vezi K. Marx, Bazele criticii economiei politice, partea I, București, Editura politică, 1972, p. 15—44).

În Indicele său, Marx notează cu cifre romane numărul caietelor manuscrisului „Critica economiei politice" și cu cifre arabe — numărul paginilor. — 349.

96 Marx se referă la tratatul „Free Trade, or the Meanes to make Trade florish" de Edward Misselden, apărut anonim, la Londra, în 1622. — 352.

97 La pagina 55 din caietul al VII-lea al manuscrisului lui Marx, Wilson nu este menționat. Se prea poate ca Marx să fi scris Wilson în loc de Morrison, care în respectiva pagină de manuscris este menționat în legătură cu problema deprecierii banilor. Dar este posibilă și o altă interpretare: Wilson era redactorul săptămînalului „The Economist" și această publicație este de patru ori menționată în pagina indicată de Marx. Ce-i drept, în alte cazuri Marx dă în trimiterile sale denumirea publicației și nu numele redactorului ei. — 355.

98 Acest punct al Indicelui se referă la extrasul din cartea lui J. G. A. Wirth „Die Geschichte der Deutschen. Zweite durchaus verbesserte Auflage. Band I. Stuttgart, 1846", făcut de Marx într-unul din caietele sale de însemnări din 1858. În acest extras se arată că la vechii germani, pînă în secolele IV—V, circulația banilor era atît de redusă încît diversele obligații bănești se plăteau în asemenea valori materiale ca: vite, arme, cereale, legea stabilind totodată prețul boilor, vacilor, cailor, săbiilor, coifurilor, scuturilor, sulițelor și al altor obiecte care se primeau la plata obligațiilor bănești în loc de guldeni. — 355.

99 Marx se referă la caietul său de însemnări din 1857, în care se găsesc extrase din cartea lui Macleod „The Theory and Practice of Banking. Volume I, London, 1855". La pagina acestei cărți Macleod vorbește despre tratatul lui Josiah Child „A Discourse upon Trade" (apărut, spune Macleod, în 1698), care conținea un plan de reducere prin lege a ratei dobînzii. — 355.

100 Vezi adnotarea 96. — 357.

101 La pagina 63 a caietului al VII-lea se întrerupe manuscrisul „Critica economiei politice" (ciorna din 1857—1858). Toate paginile următoare ale acestui voluminos caiet conțin extrase din diverse cărți și publicații periodice. La pagina 64 se găsesc extrase din cartea lui George Dodd „The Curiosities of Industry and the Applied Sciences" (London, 1854), printre care figurează și un extras cu privire la uzarea monedelor din cauza frecării. O parte din acest extras a fost reprodusă de Marx în „Contribuții la critica economiei politice" (vezi K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 97). — 358.

102 Marx se referă la cel de-al V-lea caiet de însemnări al său, început în ianuarie 1851, în care, la p. 14—17, se găsesc extrase din capitolele XXVI—XXX din volumul al doilea al lucrării lui W. Jacob „An Historical Inquiry into the Production and Consumption of the Precious Metals". London, 1831. — 358.

103 Marx se referă la cel de-al IV-lea caiet de însemnări al său, care a fost completat în perioada noiembrie-decembrie 1850 și conține extrase din capitolele IV—XIV ale primului volum și din capitolele XV—XXV ale volumului al doilea din lucrarea lui W. Jacob „An Historical Inquiry into the Production and Consumption of the Precious Metals". London, 1831. — 358.

104 Th. Tooke. „A history of Prices, and of the State of the Circulation, from 1839 to 1847 inclusive". London, 1848, p. 226. — 359.

105 La începutul lunii iunie 1858, Marx a întocmit „Indicele la cele șapte caiete" care conține ciorna „Criticii economiei politice". Acest Indice îi servea lui Marx drept plan pentru redactarea ciornei. În cursul lunilor iunie și iulie 1858 Marx nu a putut lucra efectiv la redactarea lucrării sale economice (vezi scrisoarea lui Marx către Engels din 8 august 1858), dar în perioada august-octombrie 1858 el a elaborat textul inițial al părții întîi a *„Contribuțiilor la critica economiei politice"*, în care, în afară de capitolele despre marfă și bani, urma să intre potrivit planurilor de atunci ale lui Marx, și capitolul despre capital. În noiembrie 1858 soția lui Marx a început să transcrie textul definitiv al părții întîi a „Contribuțiilor la critica economiei politice", conținînd numai primele două capitole.

Din textul inițial s-a păstrat numai partea care cuprinde ultimele trei sferturi din capitolul al doilea și începutul capitolului al treilea. Aceste texte se află în caietele „B" și „B''". Caietul „B'" începe cu ultimul cuvînt al unei propoziții. El a fost precedat de caietul „C", care nu s-a păstrat și care, după toate aparențele, conținea capitolul despre marfă (intitulat inițial „Valoare") și începutul capitolului despre bani.

Pe coperta caietului „B'" Marx a făcut cinci scurte însemnări referitoare la capitolele despre bani și despre capital și care în volumul de față se tipăresc la sfîrșitul textului inițial, ca un fel de adaos. — 361.

106 Marx citează aici în limba germană un pasaj din „Deipnosophistae" de Athenaios, scriitor grec antic. În altă parte, același pasaj este citat de Marx în limba greacă. Vezi Athenaeus. „Deipnosophistarum libri quindecim". Edidit Schweighaeuser. Tomus II. Argentorati, 1802, p. 121. — 368.

107 Marx se referă la un pasaj din Xenofon pe care el l-a citat în partea întîi a „Contribuțiilor la critica economiei politice" (vezi K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 125—126). Acest pasaj este luat din capitolul al IV-lea al tratatului „De Vectigalibus" de Xenofon. — 368.

108 Probabil, o aluzie la poezia „Das Göttliche" de Goethe, care începe cu cuvintele „Edel sei der Mensch". — 369.

109 Vezi adnotarea 104. — 373.

110 Acest pasaj din tratatul lui Körner este citat după cartea „Lectures on Gold for the instruction of emigrants about to proceed to Australia". Delivered at the Museum of Practical Geology. London, 1852, p. 94—95. Vezi K. Marx, „Bazele criticii economiei politice", partea I, București, Editura politică, 1972, p. 112. — 373.

111 Biblia. Apocalipsul, capitolul 17, versetul 13, și capitolul 13, versetul 17.
Apocalipsul — una dintre scrierile apărute în epoca creștinismului primitiv; face parte din Noul Testament. Datează din secolul I. Autorul Apocalipsului exprimă ura generală împotriva Imperiului roman, pe care-l numește „fiară" și îl socotește întruchiparea diavolului.
Citatele din Apocalips sînt date de Marx după textul apărut în așa-numita „Vulgata" — traducerea latină a Bibliei, unanim folosită de catolici. — 378.

112 [W. Petty.] „A Treatise of Taxes and Contributions", London, 1667, p. 47. — 379.

113 Este vorba de legenda biblică potrivit căreia Iacob, strămoș legendar al evreilor, ajuns la adînci bătrînețe și presimțind apropierea morții, a chemat la el pe cei doi feciori ai fiului său Iosif, ca să-i binecuvînteze. Contrar obiceiului care exista la vechii evrei, binecuvîntîndu-și nepoții Iacob a dat întîietate celui mai mic (punînd mîna dreaptă pe capul lui), și nu pe capul celui mai mare dintre ei, motivîndu-și gestul prin aceea că feciorului mai mic îi este hărăzit un viitor plin de glorie (Biblia. Facerea, cap. 48, versetele 13—21). — 380.

114 Pasajul din tratatul lui Luther „Von Kauffshandlung und Wucher" (1524) este citat de Marx după textul apărut în cartea: „A. L. Schözer's Briefwechsel meist historischen und politischen Inhalts", Siebender Theil, Heft XXXVII—XLII. Göttingen, 1780, S. 265—266. — 381.

115 Vezi adnotarea 111. — 384.

116 Sursa acestui citat, reprodus în limba engleză, nu a fost stabilită. — 385.

117 Biblia. Evanghelia cea de la Matei, cap. 6, versetul 19. — 387.

118 Marx citează lucrarea lui Pietro Martire Anghiera (Petru Martirul) „De Orbe Novo", ediția 1530, după cartea: W. H. Prescott. „History of the Conquest of Mexico, with a Preliminary View of the Ancient Mexican Civi-

lisation, and the Life of the Conqueror Hernando Cortez". 5th edition. Vol. I, London, 1850, p. 123. — 388.

119 J. Grimm. „Geschichte der deutschen Sprache". Erster Band. Leipzig, 1848, S. 12—14 (vezi K. Marx şi F. Engels, Opere, vol. 13, Bucureşti, Editura politică, 1962, p. 143). — 388.

120 Aristoteles. „Ethica Nicomachea", liber V, caput 8, § 14. In: Aristotelis Opera ex recensione I. Bekkeri. Tomus IX, Oxonii, 1837, p. 99. — 388.

121 J. Steuart. „An Inquiry into the Principles of Political Oeconomy". Vol. I, Dublin, 1770, p. 367.
Leveller — egalitarist, partizan al egalităţii sociale. In perioada revoluţiei burgheze engleze din secolul al XVII-lea se numeau „levelleri" membrii şi partizanii partidului radical-democratic. — 403.

122 În manuscris aici sînt puse ghilimele şi este lăsat un spaţiu alb pentru inserarea ulterioară a titlului cărţii lui Carey. După toate aparenţele, Marx se referă aici la cartea „The Slave Trade, Domestic and Foreign". Philadelphia, 1853, despre care i-a scris lui Engels la 14 iunie 1853 (vezi K. Marx şi F. Engels, Opere, vol. 28, Bucureşti, Editura politică, 1967, p. 237—238). Dar în această scrisoare cartea lui Carey figurează sub titlul „Slavery at home and abroad". — 405.

123 Aluzie ironică la „Critica raţiunii practice" de Kant. — 405.

124 Plato. „De Republica", liber II. In: Platonis Opera omnia. Editio G. Stallbaumii. London, 1850. Cf. K. Marx şi F. Engels, Opere, vol. 13, Bucureşti, Editura politică, 1962, p. 106. — 415.

125 Aristoteles. „De Republica", liber I, caput 9—10. In: Aristotelis Opera ex recensione I. Bekkeri. Tomus X, Oxonii, 1837, p. 13—17. Cf. K. Marx şi F. Engels, Opere, vol. 13, Bucureşti, Editura politică, 1962, p. 126. — 416.

126 Marx citează în greceşte începutul celei de-a 166-a epigrame din cartea a XI-a de „Antologie greacă" („Anthologia graeca ad fidem codicis olim Palatini nunc Parisini edita". Curavit F. Jacobs. Tomus secundus. Lipsiae, 1814, p. 370). Autorul epigramei este necunoscut. — 416.

127 P. Boisguillebert. „Dissertation sur la Nature des Richesses, de l'Argent et des Tributs". In: „Economistes financiers du XVIII-e siècle". Ed. E. Daire. Paris, 1843, p. 399. Vezi K. Marx şi F. Engels, Opere, vol. 13, Bucureşti, Editura politică, 1962, p. 113 şi vol. 23, Bucureşti, Editura politică, 1966, p. 154, precum şi K. Marx. „Bazele criticii economiei politice", partea I, Bucureşti, Editura politică, 1962, p. 152 şi 202. Boisguillebert spune: „Précis de toutes les denrées" („chintesenţa tuturor mărfurilor"). — 423.

128 Aceste însemnări au fost scrise de Marx pe coperta caietului „B'": prima — pe faţa copertei, iar celelalte patru — pe verso. Însemnarea a treia reproduce în bună parte textul paginii a 4-a din caietul al II-lea al „Capitolului despre bani" (vezi K. Marx, „Bazele criticii economiei politice", partea I, Bucureşti, Editura politică, 1972, p. 161—163). — 433.

129 Marx citează în greceşte şi în traducere latină în proză cîteva versuri din prima odă olimpică a lui Pindar. — 433.

130 Marx redă aici cu propriile sale cuvinte o idee enunţată de Bailey în lucrarea „Money and its Vicissitudes in Value", London, 1837, p. 9—11. — 433.

131 Această frază este citată de Marx în limba latină. Sursa ei nu a putut fi stabilită. Vezi K. Marx şi F. Engels, Opere, vol. 13, Bucureşti, Editura politică, 1962, p. 126. — 435.

132 *„Conspectele"* reprezintă o evidenţă a materialelor cuprinse în caietele „M", I—VII, „C", „B" şi „B'", care nu au fost folosite în partea întîi a „Contribuţii la critica economiei politice", terminată în ianuarie 1859. Această evidenţă era menită să-i uşureze lui Marx lucrul la partea care urma să constituie continuarea părţii întîi a „Contribuţiilor la critica economiei politice".

„Conspectele" ocupă ultimele nouă pagini de text din caietul „B'".

În „Conspectele" sale, după cifra sau litera romană care indică caietul, Marx notează cu cifre arabe numărul paginii. — 437.

133 *Caietul „C"* nu s-a păstrat. După toate aparenţele, el conţinea textul iniţial al primului şi începutul celui de-al doilea capitol al „Contribuţiilor la critica economiei politice". — 439.

134 *Caietul „A"* — altă notaţie a caietului I al manuscrisului „Critica economiei politice" (ciorna din 1857—1858). — 439.

135 Este vorba probabil, de coperta caietului „B''", copertă care nu s-a păstrat şi al cărei verso a fost notat de Marx ca pagină 1 a. — 439.

136 *Caietul* „B'' II" — aşa notează Marx partea din caietul „B''" care conţine subcapitolul „Transformarea banilor în capital". — 440.

137 Pagina 29 (ultima pagină a caietului II), indicată de Marx, nu s-a păstrat. — 441.

138 Marx se referă la lucrarea anonimă „The Source and Remedy of the National Difficulties", London, 1821. — 448.

139 *Schiţa de plan* a capitolului al treilea din lucrarea „Contribuţii la critica economiei politice" — capitolul despre capital — este cuprinsă într-un caiet aparte (fără număr sau notaţie literală) de format redus şi nu are un titlu general. În această schiţă, problemele tratate în caietele II—VII ale amplului manuscris economic din 1857—1858 sînt grupate în trei subdiviziuni fundamentale : 1) Procesul de producţie a capitalului, 2) Procesul de circulaţie a capitalului, 3) Capital şi profit. La sfîrşitul schiţei figurează şi un subcapitol intitulat „Diverse", în care sînt grupate în special probleme de istorie a economiei politice.

Între numeroase rubrici ale planului au fost lăsate în manuscris mari spaţii albe.

În referirile sale la manuscrisul din 1857—1858, Marx notează cu cifre romane numărul caietului şi cu cifre arabe numărul de pagină din respectivul caiet. — 453.

140 Este vorba de secţiunea a doua a cărţii „Despre capital", carte pe care Marx intenţiona s-o împartă în patru secţiuni : 1) Capitalul în general, 2) Concurenţa sau acţiunea mai multor capitaluri unul asupra altuia, 3) Creditul, 4) Capitalul pe acţiuni. Vezi K. Marx şi F. Engels, Opere, vol. 29, Bucureşti, Editura politică, 1968, p. 279. — 458.

INDICE DE NUME

A

T

PERSONAJE DIN LITERATURĂ ŞI DIN MITOLOGIE

INDICE BIBLIOGRAFIC *
cuprinzînd lucrările citate sau menţionate de Marx şi Engels

Anderson, A. The Recent commercial distress. London, 1847. — 128.

Aristoteles. De republica libri VIII. In : *Aristotelis* opera ex recensione I. Bekkeri. Tomus X. Oxonii, 1837. — 415.

Aristoteles. Ethica Nicomachea. In : *Aristotelis* opera ex recensione I. Bekkeri. Tomus IX. Oxonii, 1837. — 388.

Arnd, K. Die naturgemässe Volkswirthschaft gegenüber dem Monopoliengeiste und dem Communismus, mit einem Rückblicke auf die einschlagende Literatur. Hanau, 1845. — 320.

Athenaeus. Deipnosophistarum libri quindecim. Tomus II. Edidit Schweighaeuser. Argentorati, 1802. — 368.

Atkinson, W. Principles of political economy. London, 1840. — 103, 231.

Augier, M. Du crédit public et de son histoire depuis les temps anciens jusqu' à nos jours. Paris, 1842. — 331, 336.

Babbage, Ch. Traité sur l'économie des machines et des manufactures. Traduit de l'anglais sur la troisième édition, par Ed. Biot. Paris, 1833. Prima ediţie engleză a apărut la Londra în 1832. — 78, 177, 202.

[Bailey, S.] Money and its vicissitudes in value ; as they affect national industry and pecuniary contracts ; with a postscript on joint-stock banks. London, 1837. — 71—73, 128, 283, 433.

Barton, J. Observations on the circumstances which influence the condition of the labouring classes of society. London, 1817. — 262.

* În cazurile în care nu s-a putut stabili cu precizie ediţia folosită de Marx, în indicele de faţă se indică prima ediţie. Între paranteze drepte se dau numele autorilor cărţilor apărute anonim.

Bastiat, Fr. Gratuité du crédit. Discussion entre M. Fr. Bastiat et M. Proudhon. Paris, 1850. — 127, 234, 313—314.

Bastiat, Fr. Harmonies économiques. 2-me édition, augmentée des manuscrits laissés par l'auteur. Paris, 1851. Prima ediţie a apărut la Paris în 1850. — 404.

Bentham, J. Defence of usury. London, 1787. — 324.

Bernier, F. Voyages de François Bernier, contenant la description des Etats du Grand Mogol, de l'Indoustan, du royaume de Cachemire, etc. Tomes I—II. Paris, 1830. În prima ei ediţie, această carte a apărut sub forma a două lucrări de cîte două volume fiecare, cu format redus: Histoire de la dernière révolution des Etats du Grand Mogol. Tomes I—II. Paris, 1670, şi Suite des Mémoires du sieur Bernier sur l'empire du Grand Mogol. Tomes III—IV. Paris, 1671. — 318, 378.

Blake, W. Observations on the effects produced by the expenditure of government during the restriction of cash payments. London, 1823. — 263—264.

Boisguillebert, P. Dissertation sur la nature des richesses, de l'argent et des tributs. In: Economistes financiers du XVIII-e siècle. Précédés de notices historiques sur chaque auteur, et accompagnés de commentaires et de notes explicatives, par E. Daire. Paris, 1843. Lucrarea lui Boisguillebert a fost scrisă între 1697 şi 1707. — 382, 423.

Bosanquet, J. W. Metallic, paper and credit currency, and the means of regulating their quantity and value. London, 1842. — 341, 374.

Bray, J. F. Labour's wrongs and labour's remedy; or, the Age of might and the age of right. Leeds, 1839. — 50, 337, 378.

Buchanan, D. Observations on the subjects treated of in Dr. Smith's Inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. Edinburg, 1814. — 285—286.

Carey, H. C. The Past, the present and the future. Philadelphia, 1848. — 85.

Carey, H. C. Principles of political economy. Part the first. Philadelphia, 1837. — 47, 68.

Carey, H. C. The Slave trade, domestic and foreign; why it exists, and how it may be extinguished. Philadelphia, 1853. — 405.

Carlyle, Th. Chartism. London, 1840. — 364.

Chalmers, Th. On political economy in connexion with moral prospects of society. Second edition. Glasgow, Edinburg, Dublin and London, 1832. Prima ediţie a apărut tot acolo şi în acelaşi an. — 88—89, 319.

Cherbuliez, A. Richesse ou pauvreté. Paris, 1841. Prima ediţie a apărut la Paris şi Geneva în 1840, sub titlul „Riche ou pauvre". — 30, 135, 167, 390.

Child, J. Traités sur le commerce et sur les avantages qui résultent de la réduction de l'interest de l'argent. Avec un petit traité contre l'usure, par Thomas Culpeper. Traduits de l'anglais. Amsterdam et Berlin, 1754. Prima ediţie a lucrării lui Child a apărut la Londra în 1668, într-o broşură de format redus. În anii 1669 şi 1670 Child i-a mai adăugat 10 capitole noi după care cartea a fost de mai multe ori reeditată. — 318, 355.

Cobbett, W. Paper against gold. London, 1828. Prima ediţie a apărut în 1810. — 279.

Coquelin, Ch. Du crédit et des banques dans l'industrie. In: „Revue des deux Mondes", série IV, tome XXXI, 1842. — 311.

Corbet, Th. An Inquiry into the causes and modes of the wealth of individuals; or the Principles of trade and speculation explained. London, 1841. — 311, 323.

The Currency theory reviewed; in a letter to the Scottish people on the menaced interference by Government with the existing system of banking in Scotland. By a banker in England. Edinburg, 1845. — 342.

Dalrymple, J. An Essay towards a general history of feudal property in Great Britain. The fourth edition corrected and enlarged. London, 1759. Prima ediţie a apărut la Londra în 1757. — 308, 378.

[Davenant,] Ch. Discourses on the publick revenues, and on the trade of England. Part II. London, 1698. — 336.

De Quincey, Th. The Logic of political economy. Edinburgh and London, 1844. — 45—48, 128, 199.

Dodd, G. The Curiosities of industry and the applied sciences. London, 1854. — 358.

Dureau de La Malle, A. J. Economie politique des Romains. Tomes I—II. Paris, 1840. — 306, 307.

Eden, F. M. The State of the poor: or, an History of the labouring classes in England, from the Conquest to the present period. In three volumes. London, 1797. — 216, 217, 264.

Fourier, Ch. Le nouveau monde industriel et sociétaire. In: Oeuvres complètes de Ch. Fourier. Tome sixième. Troisième édition. Paris, 1848. Prima ediţie a cărţii lui Fourier a apărut la Paris în 1829. — 99.

Fullarton, J. On the regulation of currencies; being an examination of the principles, on which it is proposed to restrict, within certain fixed limits, the future issues on credit of the Bank of England, and of the other banking establishments throughout the country. London, 1844. — 319.

Idem. Second edition, with corrections and additions. London, 1845. — 330—331, 335, 336, 338—342, 374.

Galiani, F. Della moneta. Libri I—V. In: Scrittori classici italiani di economia politica. Parte moderna. Tomi III—IV. Milano, 1803. — 315—317, 386.

Gallatin, A. Considerations on the currency and banking system of the United States. Philadelphia, 1831. — 72—73.

Ganilh, Ch. Des systèmes d'économie politique, de leurs inconvéniens, de leurs avantages, et de la doctrine la plus favorable aux progrès de la richesse des nations. Tomes I—III. Paris, 1809. — 323.

Garnier, G. Histoire de la monnaie, depuis les temps de la plus haute antiquité, jusqu'au règne de Charlemagne. Tomes I—II. Paris, 1819. — 281—283.

Gaskell, P. Artisans and machinery: the moral and physical condition of the manufacturing population considered with reference to mechanical substitutes for human labour. London, 1836. — 76, 303.

Gilbart, J. W. The History and principles of banking. London, 1834. — 329.

Gouge, W. M. A Short history of paper money and banking in the United States (in two parts.) Philadelphia, 1833. — 260.

Gray, J. Lectures on the nature and use of money. Edinburgh, 1848. — 332.

Gray, J. The Social system: a treatise on the principle of exchange. Edinburgh, 1831. — 310, 332.

Grimm, J. Geschichte der deutschen Sprache. Erster Band. Leipzig, 1848. Marx a folosit ediţia a doua, apărută în 1853. — 388.

Haxthausen, A. Studien über die innern Zustände, das Volksleben und insbesondere die ländlichen Einrichtungen Russlands. Theile 1—3. Hannover — Berlin, 1847—1852. — 347.

Hegel, G. W. F. Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse. Theil I. Die Logik. Werke. Band VI. Berlin, 1840. — 215.

[Hodgskin, Th.] Labour defended against the claims of capital; or, the Unproductiveness of capital proved. With reference to the present combinations amongst journeymen. By a labourer. London, 1825. — 186, 192.

Hodgskin, Th. Popular political economy. Four lectures delivered at the London Mechanics' Institution. London, 1827. — 91, 292.

Hopkins, Th. Great Britain, for the last forty years. London, 1834. — 299.

Hubbard, J. G. Currency and the country. London, 1843. — 335—336, 341.

Hüllmann, K. D. Städtewesen des Mittelalters. Theile 1—4. Bonn, 1826—1829. — 308—310.

An Inquiry into those principles respecting the nature of demand and the necessity of consumption, lately advocated by Mr. Malthus, from which it is concluded, that taxation and the maintenance of unproductive consumers can be conducive to the progress of wealth. London, 1821. — 232, 303.

Jacob, W. An Historical inquiry into the production and consumption of the precious metals. In two volumes. London, 1831. — 333, 336, 358.

Justiniani, D., sacratissimi principis, Institutiones. Accesserunt ex Digestis tituli de verborum significatione et regulis juris. Editio stereotypa Herhan. Parisiis, 1815. — 310.

Kant, I. Kritik der praktischen Vernunft. Riga, 1788. — 405.

Körner, M. G. Eine philologisch-historische Abhandlung von dem Alterhume des Böhmischen Bergwerks, und von einigen Bergenzenten Wörtern und Redarten auf dem Meissnischen Obererzgebirge, aus der Slavonischen Sprache. Schneeberg, 1758. — 373.

Laing, S. National distress; its causes and remedies. London, 1844. — 299.

Lauderdale, J. Recherches sur la nature et l'origine de la richesse publique, et sur les moyens et les causes qui concourent à son accroissement. Traduit de l'anglais par E. Lagentie de Lavaïsse. Paris, 1808. Ediţia engleză a apărut la Edinburgh în 1804. — 175—176, 312.

Lectures on gold for the instruction of emigrants about to proceed to Australia. Delivered at the Museum of practical geology. London, 1852. — 385.

Locke, J. Further considerations concerning raising the value of money, wherein Mr. Lowndes's arguments for it, in his late report concerning „An essay for the amendment of the silver coins", are particularly examined (1695). In: The Works of John Locke, in four volumes. The seventh edition. Vol. II. London, 1768. — 277—279.

Locke, J. Some considerations of the consequences of the lowering of interest, and raising the value of money (1691). In: The Works of John Locke, in four volumes. The seventh edition. Vol. II. London, 1768. — 266, 277—279.

Luther, M. Von Kauffshandlung und Wucher. Wittemberg, 1524. — 381.

MacCulloch, J. R. A Dictionary, practical, theoretical, and historical, of commerce and commercial navigation. A new edition, corrected, enlarged, and improved. London, 1847. — Prima ediţie a apărut la Londra în 1832. — 313.

MacCulloch, J. R. Discours sur l'origine, les progrès, les objets particuliers, et l'importance de l'économie politique. Traduit de l'anglais par G-me Prevost. Genève — Paris, 1825. — 318.

MacCulloch, J. R. The Principles of political economy. Edinburgh, 1825. — 103, 173, 319.

Mackinnon, W. A. History of civilisation. In two volumes. London, 1846. — 264.

Maclaren, J. A Sketch of the history of the currency: comprising a brief review of the opinions of the most eminent writers on the subject. London, 1858. — 344.

Macleod, H. D. The Theory and practice of banking: with the elementary principles of currency; prices; credit; and exchanges. Volume I. London, 1855. — 355.

Malthus, Th. R. Definitions in political economy. London, 1827. — 83, 86, 103, 166.

Malthus, Th. R. The Measure of value stated and illustrated. London, 1823. — 36, 59, 60, 63, 66, 67, 83, 171.

Malthus, Th. R. Principles of political economy considered with a view to their practical application. London, 1820. — 48, 303.

Idem. 2nd edition with considerable additions from the author's own manuscript and an original memoir. London, 1836. — 54, 56, 57, 58, 292.

Merivale, H. Lectures on colonization and colonies. Volumes I—II. London, 1841—1842. — 305.

Mill, J. Eléments d'économie politique. Traduits de l'anglais par Parisot. Paris, 1823. — 333—335.

Mill, J. St. Essays on some unsettled questions of political economy. London, 1844. — 104—105, 119, 128, 324.

Mill, J. St. Principles of political economy with some of their applications to social philosophy. In two volumes. London, 1848. Ediția a doua a acestui tratat, menționată de Marx, a apărut la Londra în 1849. — 104, 304, 331.

[Misselden, E.] Free trade, or the Means to make trade florish. London, 1622. — 337, 352, 357, 368, 378, 379, 380.

Montanari, G. Della moneta (1683—1687). In: Scrittori classici italiani di economia politica. Parte antica. Tomo III. Milano, 1804. — 259, 383.

Morrison, W. H. Observations on the system of metallic currency adopted in this country. London, 1837. Tot în 1837 a apărut la Londra cea de-a doua ediție a acestei broșuri. — 330, 331, 342.

Morus, Th. Utopia. Prima ediție a acestei cărți a apărut la Louvain în 1516. — 409.

Müller, A. H. Die Elemente der Staatskunst. Zweiter Theil. Berlin, 1809. — 284.

Newman, F. W. Lectures on political economy. London, 1851. — 318.

Newman, S. Ph. Elements of political economy. Andover and New York, 1835. — 310—312.

Opdyke, G. A Treatise on political economy. New York, 1851. — 317, 329, 386.

Owen, R. Essays on the formation of human character. The latest edition, revised by the author. London, 1840. Prima ediție a apărut în 1812. — 193.

Owen, R. Six lectures delivered in Manchester. Manchester, 1837. — 195.

Petty, W. Several essays in political arithmetick. London, 1699. — 132, 379.

[Petty, W.] A Treatise of taxes and contributions. London, 1667. Publicat pentru prima oară la Londra în 1662. — 379.

Platon. De republica. In: *Platonis* opera omnia. Editio G. Stallbaumii. London, 1850. — 415.

Plinius. Historia naturalis. Ediția nu a fost stabilită. — 281, 382.

Poppe, J. H. M. Geschichte der Technologie, seit der Wiederherstellung der Wissenschaften bis an das Ende des achtzehnten Jahrhunderts. Bände I—III. Göttingen, 1807—1811. — 324.

Prescott, W. H. History of the conquest of Mexico, with a preliminary view of the ancient Mexican civilisation. Fifth edition. In two volumes. London, 1850. Prima ediție a apărut la Boston în 1843. — 305, 388.

Prescott, W. H. History of the conquest of Peru, with a preliminary view of the civilisation of the Incas. Fourth edition. In three volumes. London, 1850. Prima ediție a apărut la Boston în 1847. — 305, 308.

Price, R. An Appeal to the public, on the subject of the national debt. London, 1772. Publicat pentru prima oară în 1771. — 312.

Price, R. Observations on reversionary payments; on schemes for providing annuities for widows, and for persons in old age; on the method of calculating the values of assurances on lives; and on the national debt. The second edition. London, 1772. Prima ediție a apărut la Londra în 1771. — 312.

Proudhon, P. J. Gratuité du crédit — vezi *Bastiat, Fr.* Gratuité du crédit. Discussion entre M. Fr. Bastiat et M. Proudhon.

Proudhon, P. J. Système des contradictions économiques, ou Philosophie de la misère. Tomes I—II. Paris, 1846. — 99, 127.

Ramsay, G. An Essay on the distribution of wealth. Edinburgh, 1836. — 39, 41—42, 45, 129, 149, 232, 333.

Ravenstone, P. Thoughts on the funding system, and its effects. London, 1824. — 63, 176.

Report from the select committee on the bank acts; together with the proceedings of the committee, minutes of evidence, appendix and index. Ordered, by the House of Commons, to be printed, 1 July 1858. — 365.

Ricardo, D. On the principles of political economy, and taxation. Third edition. London, 1821. Prima ediție a apărut la Londra în 1817. — 48, 50—52, 94, 131, 174, 233, 235, 320.

Ricardo, D. Des principes de l'économie politique et de l'impôt. Traduit de l'anglais par Constancio, avec des notes explicatives et critiques par J. B. Say. Seconde édition, revue, corrigée et augmentée d'une notice sur la vie et les écrits de Ricardo. Tomes I—II. Paris, 1835. Prima ediție a acestei traduceri a apărut la Paris în 1819. — 131, 232.

Ricardo, D. Proposals for an economical and secure currency; with observations on the profits of the bank of England. London, 1816. — 335.

Rossi, P. Cours d'économie politique. Année 1836—1837 (Contenant les deux volumes de l'édition de Paris). In: Cours d'économie politique. Bruxelles, 1843. Prima ediție a cărții lui Rossi a apărut la Paris, în două volume, în anii 1840—1841. — 79, 80, 163.

Say, J. B. Cours complet d'économie politique pratique. Seconde édition. Tomes I—II. Paris, 1840. Prima ediție a apărut la Paris în 1828—1829. — 295.

Say, J. B. Traité d'économie politique. Troisième édition. Tomes I—II. Paris, 1817. Prima ediție a apărut la Paris în 1803. — 128, 175, 223.

Schlözer, A. L. Briefwechsel meist historischen und politischen Inhalts. Siebender Theil, Heft XXXVII—XLII. Göttingen, 1780. — 381.

Sempéré. Considerations sur les causes de la grandeur et de la décadence de la monarchie espagnole. Tomes I—II. Paris, 1826. — 305, 378.

Senior, N. W. Letters on the Factory Act, as it affects the cotton manufacture. London, 1837. — 297, 298, 299.

Senior, N. W. Principes fondamentaux de l'économie politique, tirés de leçons édites et inédites de Mr. N. W. Senior par le c-te Jean Arrivabene. Paris, 1836. — 99.

Senior, N. W. Three lectures on the cost of obtaining money, and on some effects of private and government paper money; delivered before the University of Oxford, in Trinity term, 1829. London, 1830. — 283.

Sismondi, J. Ch. L. Simonde de. Etudes sur l'économie politique. Tomes I—II. Bruxelles, 1837—1838. — 328.

Sismondi, J. Ch. L. Simonde de. Nouveaux principes d'économie politique, ou de la richesse dans ses rapports avec la population. Seconde édition. Tomes I—II. Paris, 1827. Prima ediţie a apărut la Paris în 1819. — 30, 134, 163, 175, 238, 333.

Smith, A. An Inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. In two volumes. London, 1776. — 290, 331.

Smith, A. An Inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. With a commentary, by the author of „England and America" [E. G. Wakefield]. Volumes I—IV. London, 1835—1839. — 50, 71, 90, 102, 257.

Smith, A. Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations. Traduction nouvelle, avec des notes et observations, par Germain Garnier. Tomes I—IV. Paris, 1802. — 98, 101, 102, 166, 175, 198, 208, 209, 221, 222, 325, 326.

The Source and remedy of the national difficulties, deduced from principles of political economy, in a letter to Lord John Russell. London, 1821. — 189, 191, 448.

Spinoza, B. Ethica ordine geometrico demonstrata et in quinque partes distincta. Prima ediţie a apărut la Amsterdam în 1677. — 226.

Steuart, J. An Inquiry into the principles of political oeconomy. In three volumes. Dublin, 1770. Prima ediţie a apărut la Londra în 1767. — 257—259, 266, 276—278, 327, 328, 337, 358, 371, 403.

Storch, H. Considérations sur la nature du revenu national (tome V du „Cours d'économie politique"). Paris, 1824. — 135, 319.

Storch, H. Cours d'économie politique, ou Exposition des principes qui déterminent la prospérité des nations. Avec des notes explicatives et critiques par J. B. Say. Tomes I—IV. Paris, 1823. Prima ediţie a apărut la Petersburg în 1815. — 36, 40, 122—123, 135, 157, 166, 214, 292, 318, 332, 387.

Symons, J. C. Arts and artisans at home and abroad. Edinburgh, 1839. — 300—302.

Thompson, B., Count of Rumford. Essays, political, economical, and philosophical. Vols. I—III. London, 1796—1802. Vol. I. London, 1796. — 254.

Thompson, W. An Inquiry into the principles of the distribution of wealth most conducive to human happiness. London, 1824. — 36.

Thornton, H. An Inquiry into the nature and effects of the paper credit of Great Britain. London, 1802. — 290.

Tooke, Th. An Inquiry into the currency principle; the connection of the currency with prices, and the expediency of a separation of issue from banking. Second edition. London, 1844. Prima ediţie a apărut la Londra în acelaşi an (1844). — 341, 374.

Tooke, Th. A History of prices, and of the state of the circulation, from 1839 to 1847 inclusive: with a general review of the currency question, and remarks on the operation of the act 7 and 8 Vict. c. 32. London, 1848. — 359, 373.

Torrens, R. An Essay on the production of wealth. London, 1821. — 79, 240, 290—291.

[*Townsend, J.*] A Dissertation on the poor laws. By a well-wisher to mankind (1786). Republished. London, 1817. Prima ediţie a apărut la Londra în 1786. — 315.

Tuckett, J. D. A History of the past and present state of the labouring population, including the progress of agriculture, manufactures, and commerce. In two volumes. London, 1846. — 261—262, 264, 324.

Ure, A. Philosophie des manufactures, ou Economie industrielle de la fabrication du coton, de la laine, du lin et de la soie, avec la description des diverses machines employées dans les ateliers anglais. Traduit sous les yeux de l'auteur. Tomes I—II. Bruxelles, 1836. Prima ediţie engleză a apărut la Londra în 1835. — 177.

Urquhart, D. Familiar words as affecting England and the English. London, 1856. Prima ediţie a apărut la Londra în 1855. — 271, 331.

Vidal, F. De la répartition des richesses. Paris, 1846. — 337.

Wade, J. History of the middle and working classes. Third edition. London, 1835. Prima ediţie a apărut la Londra în 1833. — 73, 103, 121.

Wakefield, E. G. Comentarii în cartea: *Smith, A.* An Inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. With a commentary by the author of „England and America" / E. G. Wakefield /. Volumes I—IV. London, 1835—1839. — 71, 102, 257.

Wakefield, E. G. A View of the art of colonization. London, 1849. — 52—53, 234.

Wirth, J. G. A. Die Geschichte der Deutschen. Vier Bände. Zweite Auflage. Stuttgart, 1846—1847. Prima ediţie a apărut la Stuttgart în anii 1842—1845. — 355.

[*Wright, T. B., and Harlow, J.*] The Currency question. The Gemini letters. London, 1844. — 279—280.

Xenophon. De reditibus, sive vectigalibus civitatis Atheniensis augendis. In:

Xenophontis quae extant. Recensuit Jo. Gottlob Schneider. Tomus VI. Lipsiae, 1815. — 368.

Periodice

Lucrări beletristice

Indice de lucrări citate, apărute şi în limba română

Aristotel : Etica Nicomahică. Bucureşti, Casa Şcoalelor, 1944. — 388.

Aristotel : Politica. Bucureşti, Cultura Naţională, 1924. — 415.

Goethe : Faust. Bucureşti, E.P.L., 1962. — 187.

Hegel : Enciclopedia ştiinţelor filozofice, partea I, Logica. Bucureşti, Editura Academiei R.P.R., 1962. — 215.

Ricardo D. : Opere alese, vol. I—II, Bucureşti, Editura Academiei R.P.R., 1959. — 50—52, 131, 174, 233, 235, 320.

Smith A : Avuţia Naţiunilor. Cercetare asupra naturii şi cauzelor ei. Vol. I, Bucureşti, Editura Academiei R.P.R., 1962. — 71, 98, 102, 191, 209, 221, 222, 325, 326.

Spinoza B. : Etica, Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1957. — 226.

Sofocle : *Antigona*. În : Teatru, Bucureşti, E.L.U., 1969. — 383.

Shakespeare W. : Timon din Atena. În : Teatru, Bucureşti, E.L.U., 1964. — 384.

INDICE DE MATERII*

* Indicele de materii este întocmit pentru ambele părți ale acestei lucrări, indicate respectiv prin cifrele romane I și II.

B

F

N

O

S

Ș

Z

W

Cuprins

K. MARX

MANUSCRISE ECONOMICE DIN ANII 1857—1859

Partea a doua

CRITICA ECONOMIEI POLITICE

(Ciorna din 1857—1858)

[A doua jumătate a manuscrisului]